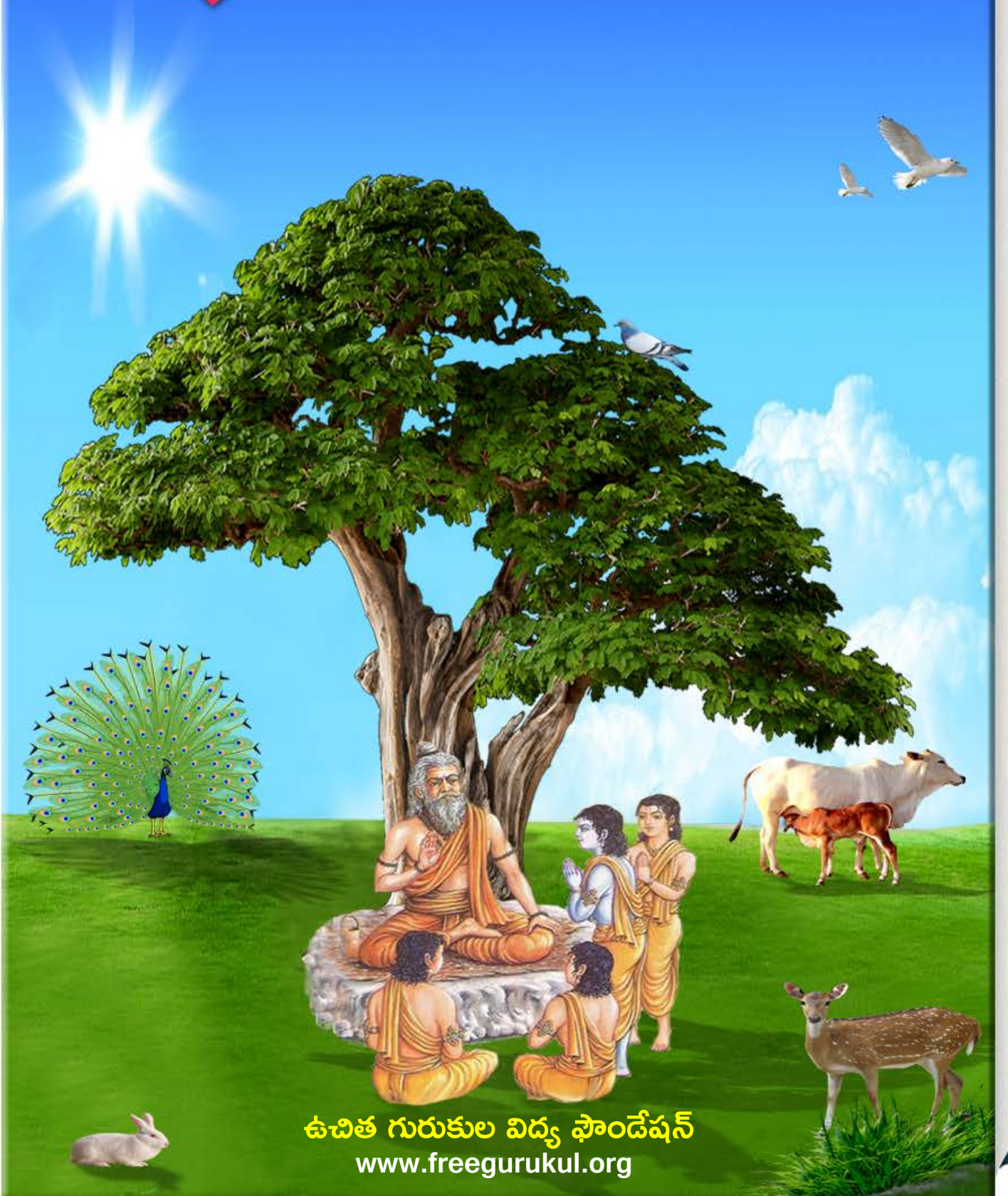

జ్ఞాన యోగం

జీవన్ముక్తి వివేకః

ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్
www.freegurukul.org

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కృష్ణ మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శ్రీకృష్ణ

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు ధర్మాత్రేయ

గురు బాలాభి

గురు గోతమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు వీరభక్తింద్ర స్వామి

యోగి వేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు తైర్తింగి స్వామి

గురు లాహీరి మహాశయ

గురు రామకృష్ణ పరమహంస

అమ్మ కారదా దేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయిబాబా

గురు అరబింద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తవేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళ స్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య

వందే గురుపరంపరాం..

“ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్” ద్వారా విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందించే సేవా కార్యక్రమంలో భాగంగా ఈ పుస్తకాన్ని భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా) నుంచి సేకరించి అందిస్తున్నాము. ఇందుకు మేము వారికి కృతజ్ఞత తెలియచేసుకుంటున్నాము.

సాయి రామ్ వారి సేవల విస్తరణలో భాగంగా ఈ ఫౌండేషన్ స్థాపించబడినది. ఈ స్వచ్ఛంద సంస్థ ద్వారానే అన్ని సేవలు అందించబడును. ఇటువంటి పుస్తకాలు మీరు వ్రాసినట్లయితే (లేక) సేకరిస్తే మాకు తెలియచేయండి. మేము ప్రతి విద్యార్థికి ఉచితంగా అందేలా చేస్తాము, తద్వారా ఉన్నత విలువలు, నైపుణ్యాలు కలిగిన విద్యార్థులను మన దేశానికి అందించవచ్చు. మాతో కలిసి నవ భారత నిర్మాణ కార్యక్రమంలో పనిచేయుటకు, భాగస్వామ్యం అగుటకు ఆసక్తి ఉంటే సంప్రదించగలరు.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in>
- 2) ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్ వెబ్ సైట్ : www.freegurukul.org
- 3) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్ : <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) మొబైల్ ఆప్: Free Gurukul

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన,ధర్మ ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు డిజిటల్ లైబ్రరీ సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఇది లాభార్జన దృష్టిలేని ఉచిత సేవ. ఈ సేవలో అంతర్జాలంలోని(ఇంటర్నెట్) లైసెన్సు / కాపీరైటు అభ్యంతరాలు లేనివి అనుకొన్న పుస్తకాలను గ్రహించటం జరిగినది. అనుకోకుండా ఏవైనా అభ్యంతరకరమైనవి ఉన్నచో మాకు తెలుప మనవి, వాటిని తొలగించగలము అని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

Website: www.freegurukul.org

Mobile App: Free Gurukul

email: support@freegurukul.org

Facebook: www.facebook.com/freegurukul

Help Line / WhatsApp: 9042020123

“ మన లక్ష్యం: విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య అనేది ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందరికీ అందించబడాలి “

ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్ – Free Gurukul Education Foundation

సర్వం పరమాత్మ పాద సమర్పణమస్తు

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc x

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language:

Scanning Centre: Any Centre

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none">Rashtrapati BhavanCMU-BooksSanskritTTD TirupathiKerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none">INSA	<ul style="list-style-type: none">Times of IndiaIndian ExpressThe HinduDeccan HeraldEenaduVaartha	<ul style="list-style-type: none">Tamil Heritage FoundationAnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Author's Last Name

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Year

1850-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-------

Subject

Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...
--------------	---------	-----------	-----------	-----	-------------	-----------	----------	----------------------

Language

Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu
----------	---------	---------	-------	---------	---------	-------	--------	------

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్టమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది ఐలిప్పులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. ఆనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినిచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

జీవన్ముక్తి వివేకః

శ్రీమద్విద్యావ్యాసాచార్యముని విరచితః

ఆంధ్రభాషావ్యాఖ్యా

డా॥ పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడు

సురభారతీ సమితి

ఉస్మానియాయూనివర్సిటీ కాంపస్

హైదరాబాద్ - 500 007

శ్రీ:

తొలి పలుకు

మహాపండితుడుగా, వివిధ శాస్త్రగ్రంథ రచయితగా, తత్వవేత్తగా, విజయనగర సామ్రాజ్యసంస్థాపనా కార్యదురంధరుడుగా, సనాతన ధర్మోద్ధారకుడుగా శ్రీ విద్వారణ్యులకున్న స్థానం అసన్యసామాన్యమైనది. ఈయన నాలుగు వేదాలకీ బాష్కాలు రచింప చేశారు. వ్యాకరణ-పూర్వమీమాంసా - ఉత్తరమీమాంసా - ధర్మశాస్త్రాదులలో ప్రామాణిక గ్రంథాలు రచించారు. వేదాంతశాస్త్రంలో ఈయన రచించిన పంచదశి, జీవన్ముక్తి వివేకం మొదలైన గ్రంథాలు సిద్ధాంతమాత్ర ప్రతిపాదనా ప్రధానాలైన ప్రకరణ గ్రంథాలు వీటిలో ఇతర మతాల ఖండన మండనాదులు ఉండవు అందుచేతనే వీటిని ప్రకరణ గ్రంథాలు అంటారు.

అభ్యాసవైరాగ్యాదులచేత మనస్సును ఏకాగ్రంచేసికొని ఆత్మసాక్షాత్కారం పొందగలిగిన సాధకుడు ఈజన్మలోనే ఈ శరీరంతో ఉండగానే ముక్తిని పొందవచ్చునని ఆద్యైత వేదాంతులు అంగీకరిస్తారు. దీనికే “జీవన్ముక్తి” అని పేరు. బౌద్ధుల “నిర్వాణము” జైనుల “అర్హత్వము” దీనికి చాలదగ్గరగా ఉంటాయి సాంఖ్యులు కూడా దీనిని అంగీకరిస్తారు ప్రొ. హరియణ్ణ చెప్పినట్లు న్యాయవై శేషికాలలోను, విశిష్టాద్యైతాది సంప్రదాయాలలోను ఈ జీవన్ముక్తుని ఒక లక్ష్యంగా అంగీకరించకపోయినా వారి ధర్మనాలలో చెప్పిన విధంగా జ్ఞానం సంపాదించి ఉత్తమస్థితిని పొందిన సాధకుని ప్రవృత్తి పూర్తిగా మారిపోయి ఒక జీవన్ముక్తిని స్థితివలెనే ఉంటుందనడంలో సందేహంలేదు. (“Out line of Indian Philosophy” P.19) ఐతే ఇది కేవలము ముముక్షువులైన సంన్యాసులు మాత్రమే చదవవలసిన గ్రంథం అని ప్రాంతిచెందవలసిన పనిలేదు. ఇంద్రియాలను, మనస్సును జయించడం, దైవసంపదను అభివృద్ధి చేసుకోవడం, పరిశుద్ధమైన

జీవితాన్ని గడపడం ఇలాంటి విషయాలు మానసిక శాంతిని కోరే ప్రతి ఒక్కరికి అవసరమైనవే. భగవద్గీత, ఇరవైనాలుగువేల శ్లోకాల యోగ వాసిష్ఠం, లఘుయోగవాసిష్ఠం, యోగసూత్రాలు, మొదలైన ఎన్నో గ్రంథాలనుండి ప్రామాణికములైన విషయాలు సేకరించి, ఆ గ్రంథాలచాయలకి కూడా వెళ్లడానికి శక్తిలేనివారికి చక్కనిరూపంలో శ్రీవిద్యారణ్యులు అందించిన మహత్తరోపాయనం ఈ గ్రంథం దీనిని దాదాపు ఇరవై సంవత్సరాలు సురభారతీ సమితి కార్యదర్శిగాను, ప్రస్తుతం ఉపాధ్యక్షులలో ఒకరుగాను ఉన్న డా. పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడు రచించిన వివరణాత్మకాంధ్రానువాదంతో సమితి ఆంధ్రపాఠశాలలోకానికి అందజేస్తూన్నది. సమితి ప్రచురించిన ఇతర గ్రంథాలనువలెనే దీనిని కూడా పాఠకులు ఆదరించగలరని ఆశిస్తున్నాను.

హైదరాబాదు.

22-1-1992

అలాడి కుప్పుస్వామి

Chief Justice of A.P.(Rtd.)

అధ్యక్షులు, సురభారతీసమితి-

విషయ సూచిక

1. ప్రమాణప్రకరణమ్	1-85
2. వాసనాక్షయప్రకరణమ్	86-199
3. మనోనాశప్రకరణమ్	200-296
4. స్వరూపసిద్ధిప్రయోజనప్రకరణమ్	296-337
5. విద్యత్సంన్యాసప్రకరణమ్	337-392

శ్రీః

శ్రీమహాగణాధిపతయే నమః

శ్రీమద్విద్యారణ్యమునివిరచితః

జీవన్ముక్తి వివేకః

ప్రమాణప్రకరణమ్

మూ. యస్య నిఃశ్వసితం వేదా యో వేదేభ్యోఽఖిలం ~~జీవన్ముక్తి~~
నిర్మమే తమహం వందే విద్యాతీర్థమహేశ్వరమ్ ~~శ్రీ~~

ఘా. నత్వా శ్రీతాతపాదాద్యాన్నిద్యామస్త్రాదిసద్గురూన్
జీవన్ముక్తివివేకస్య కుర్వే వ్యాఖ్యాం యథామతి.

శ్రీవిద్యాతీర్థమహేశ్వరుల నిఃశ్వాసములే వేదములు తో ~~వేదముల~~
సాహాయ్యముతోనే ఆయన ఈ జగత్తు నంతనూ సృజించెను. అట్టి విద్యా
తీర్థమహేశ్వరులకు నమస్కరించుచున్నాను.

శ్రీవిద్యారణ్యులు జీవన్ముక్తివివేక మనే వేదాంతగ్రంథమును
రచించుటకు ప్రారంభించి నిర్విఘ్నపరిసమాప్తిని, తమకు పతితలకు కూడ
నిరంతరశేయోభివృద్ధిని కోరుచు తమ ఆచార్యులైన శ్రీవిద్యాతీర్థమహేశ్వ
రులను పరమాత్మాభిన్నులనుగా భావించుచు ప్రణమిల్లుచున్నారు. వేదములు
ఆపౌరుషేయములు; పురుషులు నిర్మించినవి కావు. కల్పాంతములో నిఖిల
ప్రపంచముతో పాటు వేదములు కూడ అంతర్నితము లైపోవుచుండును
మరల సృష్టిప్రారంభము చేయవలసివచ్చి నపుడు పరమేశ్వరుడు ముందుగా
చతుర్ముఖబ్రహ్మను సృజించి అతనికి మరల వేదములను అందజేయు
చుండును. ఇవి క్రొత్తగా రచింపబడినవి కావు గాన నిఃశ్వాసమును
విడచి నట్లు పరమేశ్వరుడు తనతో నిలీనములై ఉన్న ఆ వేదములను
పైకి వ్యక్తము చేయును. వాటి సాహాయ్యముతో చతుర్ముఖుడు మరల సృష్టి
చేయుచుండును. ఇది వేదాంతసంప్రదాయము. “గురుర్బ్రహ్మ” ఇత్యాది

ప్రసిద్ధశ్లోకములో చెప్పి నట్లు గురువు త్రిమూర్తిస్వరూపుడే కాదు; త్రిమూర్తి స్వరూపాతీతపరబ్రహ్మస్వరూపుడు. అందుచే విద్యాతీర్థమహేశ్వరులే వేద ప్రవర్తకులని, జగత్సృష్ట్యాదికర్త అని ఈ శ్లోకములో స్తుతింపబడినారు

మూ. వక్ష్యే వివిదిషాన్యాసం విద్యత్స్నానం చ భేదతః

హేతూ విదేహముక్తేశ్చ జీవన్ముక్తేశ్చ తౌ త్రమాత్. 2

వ్యా. వివిదిషాసంన్యాసము, విద్యత్స్నానము అను రెండు విధములైన సంన్యాసమును గూర్చి చెప్పెదను వీటిలో మొదటిది విదేహముక్తికి హేతువు, రెండవది జీవన్ముక్తికి హేతువు.

ఆత్మస్వరూపమును తెలిసికొనవలె ననే కోరికతో స్వీకరించిన సంన్యాసము “వివిదిషాసంన్యాసము”. ఈ సంన్యాసము స్వీకరించినవానికి ఈ దేహము విడచిన తరువాత ముక్తి (విదేహముక్తి) లభించును. ఆత్మజ్ఞానము ఉన్నవాడు స్వీకరించిన సంన్యాసము “విద్యత్స్నానము” ఈ సంన్యాసము స్వీకరించినవానికి ఈ దేహము ఉండగానే ముక్తి (జీవన్ముక్తి) లభించును 2

మూ. సంన్యాసహేతుర్వైరాగ్యం యదహర్విరజేత్తదా

ప్రవ్రజేదితి వేదోక్తేస్తద్భేదస్తు పురాణగః. 3

“యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేత్” (ఏ రోజున వైరాగ్యము కలుగునో ఆ రోజే వెంటనే సంన్యాసము తీసికొనవలెను) అను శ్రుతి వాక్యానుసారము సంన్యాసమునకు వైరాగ్యము హేతువు. ఆవైరాగ్యమునకు సంబంధించిన భేదములు పురాణములలో చెప్పబడినవి 3.

మూ. విరక్తిర్ద్వివిధా ప్రోక్తా తీవ్రా తీవ్రతరేతి చ

సత్యామేవ తు తీవ్రాయాం న్యనేద్యోగీ కుటిచతే. 4

శక్తో బహూదతే తీవ్రతరాయాం హంససంజ్ఞితే

ముముక్షుః పరమే హంసే సాక్షాద్విజ్ఞానసాధనే. 5

వ్యా. తీవ్రము, తీవ్రతరము అని వైరాగ్యము రెండు విధములు. తీవ్రవైరాగ్యము ఉన్నప్పుడే యోగి “కుటీచకసంన్యాసము” అనే సంన్యాసమును స్వీకరించవలెను. శక్తి ఉన్నవాడు “బహుదకసంన్యాసము” అనే సంన్యాసమును స్వీకరించవలెను. వైరాగ్యము తీవ్రతరముగా ఉన్నచో ‘హంస’ అను సంన్యాసమును స్వీకరించవలెను. మోక్షమును పొందగోరువాడు సాక్షాత్తు బ్రహ్మజ్ఞానమునకు సాధనమైన “పరమహంస” అను సంన్యాసమును స్వీకరించవలెను. ఈ నాల్గు విధములైన సంన్యాసముల స్వరూపము 9, 10 శ్లోకాలలో స్పష్టము కాగలదు 4, 5.

మూ. పుత్రదారధనాదీనాం నాశే తాత్కాలికీ మతిః

ధిక్ సంసారఋతీద్యక్ స్యాత్ విరక్తైర్మన్దతా హి సా. 6

వ్యా. పుత్రులు, భార్య, ధనము మొదలైనవి నశించినప్పుడు “ఛీ! ఈ పాడు సంసారము!” అని తాత్కాలికముగా ఆలోచన కలుగును. అది మందవైరాగ్యము 6.

మూ. అస్మిన్ జన్మని మా భూవన్ పుత్రదారాదయో మమ

ఇతి యా సుస్థిరా బుద్ధిః సా వైరాగ్యస్య తీవ్రతా. 7

వ్యా. “నా కీ జన్మలో ఎన్నటికీ భార్యాపుత్రాదులు వద్దు” అని సుస్థిరమైన బుద్ధి కలిగినచో అది తీవ్రవైరాగ్యము 7.

మూ. పునరాప్యత్తిసహితో లోకో మే మాస్తు రశ్చన

ఇతి తీవ్రతరత్వం స్యాన్మన్దే న్యాసో న కోఽపి హి. 8

వ్యా. “మళ్ళీ మళ్ళీ పుట్టుక కలిగే లోకము ఏదీ నాకు ఉండకపోవుగాక” అను బుద్ధి కలిగినచో అది తీవ్రతరవైరాగ్యము. మందవైరాగ్యము మాత్రమే ఉన్నవాడు ఏ సంన్యాసమూ కూడ తీసికొనగూడదు 8.

మూ. యాత్రాద్యశక్తిశక్తిఘ్నం తీవ్రే న్యాసద్వయం భవేత్

కుటీచకో బహుదకశ్చేద్యుభావేతా త్రిదణ్డినా. 9

వ్యా. తీవ్రవైరాగ్యము కలవాడు సంచారము చేయుటకు శక్తి లేనిచో “కుడిచకసంన్యాసము” స్వీకరించి, ఏకాంతప్రదేశమునందు పర్ణశాలలో నివసించవలెను; సంచారాదులు చేయు శక్తి ఉన్నచో “బహూదకసంన్యాసము” స్వీకరించి దేశసంచారాదులు చేయవలెను. వీరిద్దరూ త్రిదండులే, అనగా కలిపి కట్టిన మూడు వెదురు కజ్జలను చేతిలో దరింతురు. మనోవాక్కాయములకు సంబంధించిన అన్నింటినీ పరిత్యజించి ఆ మూడింటికి ఆతీతమైన బ్రహ్మయందే ఏకాగ్రతతో ఉండుటకు త్రిదండము సూచకము 9.

మూ. ద్వయం తీవ్రతరే బ్రహ్మలోకమోక్షవిభేదతః

తత్తోక్తే తత్త్వవిద్ధంసో లోకేఽస్మిన్ పరహంసతః. 10

వ్యా. వైరాగ్యము తీవ్రతరముగా ఉన్నవారు ‘హంస’ ‘పరమహంస’ సంన్యాసములను స్వీకరించవచ్చును. బ్రహ్మలోకమును పొందుట, మోక్షమును పొందుట అనేది వీటిలో భేదము హంససంన్యాసి మరణాంతరము బ్రహ్మలోకము చేరి అక్కడ ఆత్మసాక్షాత్కారమును పొంది మోక్షమును పొందును. పరమహంససంన్యాసి ఈ లోకమునందే బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును పొంది మోక్షమును (జీవన్ముక్తిని, దేహపాతానంతరము విదేహముక్తిని) పొందును 10.

మూ. ఏతేషాం తు సమాపరాః ప్రోక్తాః పారాశరస్మృతౌ

వ్యాఖ్యానేఽస్మాభిరత్రాయం పరహంసో వివిచ్యతే. 11

వ్యా. ఈ చతుర్విధసంన్యాసుల ఆచారములు పారాశరస్మృతిలో విస్తృతముగా చెప్పబడినవి. ఈ వ్యాఖ్యానములో మేము పరమహంస సంన్యాసమును గూర్చి మాత్రమే వివరించుచున్నాము 11

మూ. జిజ్ఞాసుర్జ్ఞానవాంశ్చేతి పరహంసో ద్విధా మతః

ప్రాహుర్జ్ఞానాయ జిజ్ఞాసోర్న్యాసం వాజసనేయినః. 12

“ప్రవ్రాజినో లోకమేతమిచ్ఛన్తః ప్రప్రజన్తి హి”
ఏతస్మాద్ధన్తు గద్యేన వక్ష్యతే మన్దబుద్ధయే.

13

వ్యా. తెలిసికొనగోరువాడు, (జ్ఞానమును సంపాదించకోరువాడు), జ్ఞానముకలవాడు అని పరమహంస రెండు విధములు. వాజసనేయిశాఖకు చెందినవారు (బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో) “సంన్యాసులు ‘ఈలోకమును’ పొందవలె నను కోరికచేత సంన్యాసమును స్వీకరింతురు” అని చెప్పబడినది. దీని ఆర్థమును, మందబుద్ధులకు స్పష్ట మగుటకు, గద్యములో చెప్పుచున్నాము 12, 13

1. వివిదిషాసంన్యాసము

మూ. లోకో హి ద్వివిధః ఆత్మలోకోఽనాత్మ లోకశ్చేతి. తత్రానాత్మ లోకస్య త్రైవిధ్యం బృహదారణ్యకే తృతీయాధ్యాయే బ్రూయతే-

“అథ త్రయో వాప లోకా మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోక ఇతి. సోఽయం మనుష్యలోకః పుత్రేణైవ జయ్యో నాన్యేన కర్మణా, కర్మణా పితృలోకో విద్యయా దేవలోకః” (బృ. ఉ. 15-16) ఇతి. ఆత్మలోకశ్చ తత్రైవ బ్రూయతే “యోహ వా అస్మాల్లోకాత్ స్వం లోక మదృష్ట్యా ప్రైతి స ఏనమవిదితో న భునక్తి,” (బృ. ఉ. 1-4-15) ఇతి. “ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత స య ఆత్మానమేవ లోకముపాస్తే స హాస్య కర్మ క్షీయతే” (బృ. ఉ. 1-4-15)

వ్యా. ఆత్మలోకము, ఆనాత్మలోకము అని లోకము రెండు విధములు. వాటిలో ఆనాత్మలోకము మూడు విధము అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో తృతీయాధ్యాయమునందు చెప్పబడినది :- “మనుష్య లోకము, పితృలోకము, దేవలోకము అని లోకములు మూడు మాత్రమే ఉన్నవి. మనుష్యలోకమును పుత్రునిచేతనే జయించ శక్య మగును; పితృలోకమును కర్మచేతనే జయించ శక్య మగును. దేవలోకమును

విద్యచేతనే జయించ శక్య మగును". ఆత్మలోకమును గూర్చి కూడ అక్కడనే చెప్పబడినది. "ఆత్మరూప మైన తన లోకమును చూడ కుండగనే ఈ లోకమునుండి వెళ్లి పోవువాడు (మరణించువాడు) ఈ ఆత్మ లోకమును తెలికొనలేడు గాన దానిని అనుభవింపజాలడు" (ఆత్మలోకమును, అనగా ఆత్మస్వరూపమును తెలిసికొనగలిగినవాడు మాత్రమే శోకమోహాది భయములు తొలగి ఆత్మను అనుభవించగలడు, అనగా ఆత్మసాక్షాత్కారము చేత ముక్తిని పొందగలడు. అట్లు కానివాని జన్మ వ్యర్థము అని భావము) "ఆత్మలోకమును ఉపాసన చేయువాని, అనగా ఆత్మ అనే తన లోకమును ఉపాసనచేయువాని కర్మ క్షీణి చదు". అతనికి కర్మయే లేదు గాని అజ్ఞానులు సుఖదుఃఖముల భోగము ద్వారా తాము చేసిన పుణ్యాపుణ్య కర్మలను క్షీణింపచేసికొని నట్లు, ఆత్మసాక్షాత్కారము సంపాదించినవాడు కర్మలను క్షీణింపచేసికొనుప్రసక్తియే లేదు అని భావము (ఇది శాంకరభాష్యానుసారి వ్యాఖ్యానము. విద్యారణ్యులు చేసిన వివరణము వేరుగా ఉన్నది).

మూ. యో మాంసాదికపిష్టలక్షణాత్ స్వం లోకం పరమాత్మాభ్యమ్ "అహం బ్రహ్మస్మి" ఇత్యవిదిత్వా మ్రియతే స సోస్మి లోకః పరమాత్మావిదితోఽవిద్యయా వ్యవహితః సన్నేనపవేదితారం ప్రేతం మృతం, స భుంక్తి. శోకమోహాది దోషాపసయనేన స పాలయతి. ఉపాసకస్య హ నిశ్చలం కర్మ స క్షీయతే, ఏకఫలదానేనోపక్షీణం స భవతి, రామితసర్వఫలం మోక్షం చ' చదాతీత్యర్థః:

వ్యా పరమాత్మ అనే స్వలోకమును "అహం బ్రహ్మ అస్మి"- "నేనే బ్రహ్మను" అని తెలిసికొనకుండగా మాంసాదిపిండరూపమైన ఈ దేహమును విడచి మరణించువానిని, ఆ స్వలోకమైన పరమాత్మ, అవిద్య చేత వ్యవహిత మగుటచే, శోకమోహాదిదోషములను తొలగించుట ద్వారా పరిపాలించదు; కాని ఉపాసన చేయువాని, అనగా స్వలోకమును తెలిసికొన్న వాని కర్మ (ఉపాసనారూపకర్మ) తానీయవలసిన ఫలమును ఇచ్చుట ద్వారా

క్షీణించదు; కోరదగిన ఆత్మ్యతమఫలమైన మోక్షమును ఇచ్చును. (ఈ వాక్యమునకు ఈ విధముగ కొందరు అర్థము చెప్పినారనీ అది అయుక్తమనీ శంకరభగవత్పాదులు వ్రాసినారు).

మూ. షష్ఠాధ్యాయేఽపి-“కిమర్థా వయమధ్యేష్ఠామహే కిమర్థా వయం యక్ష్యేమహే” “కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాయం రోకః” (బృ. ఉ. 4-4-22) ఇతి. యే ప్రజామిషిరే తే శ్మశానాని భేజిరే. యే ప్రజాం నేషిరే తేఽమృతత్వం హి భేజిరే. ఏవం చ “ఏతమేవ ప్రవాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రప్రజన్తి” (బృ. ఉ. 4-4-22) ఇత్యత్రాత్మలోకో విసక్షిత ఇతి గమ్యతే-“స చా ఏష మహాసజ అత్మా” (బృ. ఉ. 4-4-22) ఇతి ప్రత్రాస్తస్మాత్మనః ఏతచ్ఛబ్దేన పరామృష్టత్వాత్. లోక్యతే అనుభూయతే ఇతి రోకః. తథాచాత్మాసంభవ మిచ్ఛంతః ప్రప్రజన్తితి శ్రుతేస్తాత్పర్యార్థః సంపద్యతే. ఇతిశ్చ-

“బ్రహ్మ విజ్ఞానలాభాయ పరహంసనమాహ్వాయః

శాన్తిదాన్త్యాదిభిః సర్వైః సాధనైః సహితో భవేత్”. ఇతి.

వ్యా. బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో షష్ఠాధ్యాయములో కూడ ఇట్లు చెప్పబడినది. “కిమర్థాః” మొ :- “మనము ఏమి ప్రయోజనమును ఉద్దేశించి అధ్యయనము చేయవలెను ! ఏమి ప్రయోజనము నుద్దేశించి యజ్ఞములు చేయవలెను!” (ఈ వాక్యములు బృ. ఉ. లో కనబడలేదు, బ్రహ్మ సూత్ర భాష్యములో కూడ (3.4.9) ఇది ఉదాహరించబడినది. “కింప్రజయా” మొ. “ఈ ఆత్మయే లోకముగా గల మనము సంతానముతో ఏమి చేయుదుము ?” అనగా ఆత్మసాక్షాత్కారమును కోరుకొనుచున్న మనకు వేదాధ్యయన యజ్ఞ సంతానాదులవలన ప్రయోజనము ఏమీ లేదని అర్థము. సంతానము కావాలని కోరుకొన్నవారు శ్మశానాలకు వెళ్లిరి. సంతానము అక్కర లేదను కొన్నవారు మోక్షమును పొందిరి.

ఇది అపస్తంబధర్మ సూత్రములోని రెండు శ్లోకాల భావార్థము.

“అష్టాశీతినహస్రాణి యే ప్రజామీషిర ఋషయః
దక్షిణోనార్యః పన్థానం తే శ్మశానాని భేజిరే
అష్టాశీతినహస్రాణి యే ప్రజాం నేషిర ఋషయః
ఉత్తమేణార్యః పన్థానం తేఽమృతత్వం హి భేజిరే”
(ఆ ద సూ. ప్ర.2,ఖ 22)

“సంతానమును కోరిన ఎనభై ఎనిమిదివేలమంది ఋషులు దక్షిణో
యనమార్గమున శ్మశానాలకు పోయిరి. అత్మజ్ఞానరహితులగుటచే పునర్జన్మ
నేతుటకు మరణించిరి అని భావము. సంతానమునందు అపేక్షలేని ఎనభై
వేలమంది ఋషులు ఉత్తరాయణమార్గమున పయనించి మోక్షమును పొందిరి”
అని ఈ శ్లోకముల అర్థము.

“సంన్యాసులు ఈ లోకమునే కోరుచు సంన్యసించుచుందురు” అను
వాక్యములో “లోకము” అనగా ఆత్మలోకమనియే వివక్షితము (చెప్ప నిచ్చ
యింప బడినది) అని తెలియు చున్నది ఎందుచేత ననగా “సర్వవ్యాప్తము
జన్మరహితము అయిన ఆ ఈ ఆత్మ” అని ప్రారంభములో చెప్పబడిన
ఆత్మనే ఈ వాక్యములోని “ఏతమ్” అను ఏతచ్ఛబ్దము పరామర్శించు
చున్నది. లోక్యతే అనుభవింపబడును గాన “లోకః” అని దీని అర్థము.
అందుచేత “ఆత్మలోకమును కోరుచున్నవారై అనగా” “ఆత్మానుభవమును
కోరుచున్నవారై” అని శ్రుతికి తాత్పర్యార్థము ఏర్పడుచున్నది. స్మృతి
కూడ ఉన్నది.

“పరమహంస అను పేరు గల సంన్యాసీ బ్రహ్మవిజ్ఞానమును
పొందుటకై శాంతి, దాంతి మొదలైన సకలసాధనములను సంపాదించు
కొనవలెను” అని స్మృతి వాక్యమునకు అర్థము.

మూ. ఇహ జన్మని జన్మాంతరే వా సమ్యగనుష్ఠితైర్వేదానువచనాదిభి
రుత్పన్నయా వివిదిషయా సంపాదితత్వాదయం వివిదిషాసంన్యాస ఇత్య
భిధీయతే:అయం చ వేదనహేతుః సంన్యాసః ద్వివిధః-జన్మాపాదకి
కామ్యకర్మాదిత్యాగమాత్రాత్మకః, ప్రేషోఽచ్చరణపూర్వకదర్శిధారణావ్యా
క్రమరూపశ్చేతి.

“పుంజన్య లభతే మాతా పత్ని య ప్రైషమాత్రతః
బ్రహ్మనిష్ఠః సుశీలశ్చ జ్ఞానీ చైతత్ప్రధావతః”.

త్యా ఈ జన్మలో కాని, పూర్వ జన్మలలో కాని వేదానువచనాదులు చక్కగా చేసి ఉండుటచేత వివిదిష-తెలిసికొనవలె నను ఇచ్చ-కలిగి ఈ సంన్యాసమును స్వీకరించుటచే ఇది “వివిదిషా సంన్యాసము”. అత్మను తెలిసికొనుటకు హేతువైన ఈ సంన్యాసము రెండు విధములు-పునర్జన్మకు హేతు వైన కామగర్మాదులను త్యజించుట మాత్రము మొదటిది; “ప్రైషను” ఉచ్చరించుచు దండదారణాది పూర్వకముగా సంన్యాసాశ్రమమును స్వీకరించుట రెండవది. (ఈ భూర్లోకమును, భువర్లోకమును, సువర్లోకమును త్యజించుచున్నాను అని చెప్పు మంత్రము ప్రైషమంత్రము).

“ప్రైషమంత్రమును చెప్పినంతమాత్రమునవే సంన్యసించినవాని తల్లికి భార్యకు పురుషజన్మ లభించును దీని ప్రభావమువలన ఆ సంన్యాసి బ్రహ్మనిష్ఠుడై, మంచి శీలము కలవాడై జ్ఞానవంతుడు అగును”, అని చెప్పబడినది.

మూ. త్యాగశ్చ తైత్తిరీయాదా బ్రూయతే-“స కర్మణా స ప్రజయా ధనేన త్యాగేనై కే అచ్యుతత్వమాసః (తై.ఉ. 4-12-13) ఇతి. అస్మింశ్చ త్యాగే త్రియోపపదిత్రయస్తే [“భిక్షుకీ” ఇత్యనేన శ్రీణా మపి ప్రాగ్వివాహోద్వ్యా, వైధవ్యాదుర్ధ్వం వా సంన్యాసేఽధికారోఽస్తీతి దర్శితమ్. తేన భిక్షచర్యం, మోక్షశాస్త్రాశ్రపణమ్, ఏకాంత ఆత్మధ్యాసంచ తాభిః కర్తవ్యమ్. త్రిదణ్డాదికం చ ధార్యమ్; ఇతి మోక్షధర్మే చతుర్ధరీటీకాయాం సుబాహుకసంవాదే]

త్యా తైత్తిరీయోపనిషదాదులలో త్యాగము చెప్పబడినది-“కర్మ చేత గాని, సంతానముచేత గాని, ధనమచేత గాని ఎవరూ మోక్షమును పొందలేదు- త్యాగము (సంన్యాసము) చేతనే కొందరు మోక్షమును పొందగలిగినారు”. ఈ సంన్యాసమునందు శ్రీలకు కూడ అచికార మున్నది,

మోక్షదర్శములో, చతుర్థరీటికలో సులభాజనకనంవాదఘట్టమునందు ఇట్లు చెప్పబడినది - “భిక్షుకీ” అనుటచేత వివాహమునకు పూర్వము గాని వైధవ్యము వచ్చినచో అప్పుడు గాని స్త్రీలకు కూడ సంన్యాసమునందు అధికారము ఉన్నదని చూపబడినది. అందుచేత సంన్యాసము స్వీకరించిన స్త్రీలు భిక్షాచరణమును, మోక్షశాస్త్రశ్రవణమును, ఏకాంతప్రదేశము నందు ఆత్మధ్యానమును చేయవలెను. త్రిదండాదికమును దరించవలెను.

మూ. శారీరకభాష్యే “వాచక్సవీ” ఇత్యాది శ్రూయతే దేవతాధికరణన్యాయేన విదురస్యాధికారప్రసజ్జేన తృతీయాధ్యాయే చతుర్థపాదే. అతఏవ మైత్రేయీవాక్యమామ్నాయతే — “యేనాహం నామృతాస్యాం కిమహం తేన కుర్యామ్; యదేవ భగవాన్స్వేద వదేవ మే బ్రూహి” (బృ. ఉ. 4-5-8) ఇతి.

వా. శారీరకభాష్యములోని తృతీయాధ్యాయచతుర్థపాదములో భార్య చనిపోవుటచేత ఏ ఆశ్రమమూ లేని విదురునకు బ్రహ్మవిద్యాధికార మున్నదా లేదా అని శంకించుకొని సమాధానము చెప్పనప్పుడు దేవతలకు కర్మలలో అధికారము లేకపోయినను బ్రహ్మవిద్యయందు అధికార మున్నది అని దేవతాధికరణములో ప్రతిపాదించినట్లు విదురునకు కూడ అధికార మున్నది అని ప్రతిపాదించే సందర్భమునందు శంకర భగవత్పాదులు “ఏ ఆశ్రమము లేకపోయినను రైక్య-వాచక్సవీ (స్త్రీ) ప్రభృతులకు బ్రహ్మవిద్యయందు అధికార మున్నట్లు శ్రుతులలో కనబడుచున్నది గాన విదురునకు కూడ అధికార మున్నది” అని ప్రతిపాదించిరి. అట్లే బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో మైత్రేయి తన భర్త యైన యాజ్ఞవల్క్యునితో. “నా కి దన మెంత ఉన్నా మోక్షము లభించని పక్షమున ఈ దన మంతా నా కెందుకు ? నీకు తెలిసినదానినే (ఆత్మవిద్యను) నాకు బోధింపుము” అని అన్నట్లు ఉన్నది. వీటిని అన్నింటిని పట్టి స్త్రీలకు కూడ సంన్యాసమునందు అధికార మున్నట్లు స్పష్ట మగుచున్నది.

మూ. బ్రహ్మ - రిగ్వహస్థవాసప్రస్థానాం కేన చిన్నిమిత్రేన సంన్యాసా
శ్రమస్వీకారే ప్రతిబద్ధే సతి, స్వాశ్రమధర్మేష్పనుష్ఠీయమానేష్వపి వేద
సార్థో మానసః కర్మాదిత్యాగో న విపర్యతే శ్రుతిస్మృతీహాసపురాణేషు,
లోకే చ తాదృశాం తత్త్వవిదాం బహూనాముపలమ్భాత్. యస్తు దణ్డ
ధారణాదిరూపో వేదసహేతుః పరమహంసాశ్రమః స పూర్వాచార్యైర్బ
హుధా ప్రపజ్జిత ఇత్యుక్తాభిరుపరమ్యతే.

ఇతి వివిదిషాసంన్యాసః 1

వ్యా బ్రహ్మ ఋగ్వేదాంగార్హస్థ్య-వాసప్రస్థములలో ఉన్నవారి కెవరికైన
సంన్యాసము గ్రహింపవలె నని అబిలాష ఉన్నను దాని కేమైన ప్రతి
బంధము ఏర్పడినప్పుడు అట్టి వ్యక్తి స్వాశ్రమధర్మములు నిర్వర్తించు
చునే ఆత్మజ్ఞానార్థమై మానససంన్యాసమును స్వీకరించినను దోషములేదు.
ఎందుచేత ననగా వేదములలోను, స్మృతులలోను, ఇతిహాసములలోను
పురాణములలోను అట్టి ఉదాహరణములు ఉన్నవి; లోకములో కూడ అట్టి
వారు చాలమంది కనబడుచున్నారు.

ఆత్మజ్ఞానమునకు హేతు వైన దండధారణాదిరూప మైన పరమ
హంసాశ్రమమును గూర్చి పూర్వాచార్యులు అనేకవిధముల విశదీకరించి
ఉన్నారు. అందుచే ఇక్కడ మేము ఆ విషయమును సవిస్తరముగా
వర్ణింపక విరమించుచున్నాము

ఇతి వివిదిషాసంన్యాసము. 1

2. విద్వత్సంన్యాసము

మూ. అథ విద్వత్సంన్యాసం నిరూపయామః: సమ్యగనుష్ఠితైః
శ్రవణమనసనిదిధ్యాననైః పరం తత్త్వం విదితకద్భిః సంపాద్యమానో
విద్వత్సంన్యాసః. తం చ యజ్ఞపల్క్యః సంపాదయామాస. తథాహి -
విద్వచ్ఛిరోమణిర్భగవాన్ యజ్ఞపల్క్యో విజిగ్మకథాయాం బహువిధేన
తత్త్వనిరూపణేనాశ్వలప్రభృతీన్ ముసీన్ విజిత్య, వీతరాగకథాయాం

సంతేపవిస్తరాభ్యామనేకథా జనకిం బోధయిత్వా, మైత్రేయీం బుబోధయిషుస్తస్యాస్త్యరయా తత్త్వాఖిముఖ్యాం స్వకర్తవ్యం సంన్యాసం ప్రతిజ్ఞే. తతస్తాం బోధయిత్వా సంన్యాసం చకార. తదుభయం మైత్రేయాబ్రాహ్మణస్యాద్యన్తయోరామ్నాయతే—“అథ హ యాజ్ఞవల్క్యః ౭న్యద్ వృత్తముపాకరిష్యన్ మైత్రేయాతిహోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః ప్రప్రజిష్యన్వా అరే అహమస్మాత్ స్థానాదస్మి” (బృ. ఉ. 4-5-1-2) ఇతి: “ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితిహోక్త్వా యాజ్ఞవల్క్య విజహార” (బృ. ఉ. 4.5.15) ఇతి చ.

వ్యా. ఇక విద్యత్సంన్యాసమును నిరూపించుచున్నాము. శ్రవణ-మనన-నిదిధ్యానములను బాగుగా చేసి పరతత్త్వమును గ్రహించినవారు తీసికొను సంన్యాసము విద్యత్సంన్యాసము. అద్వితీయాత్మతత్త్వప్రతిపాదకము లైన ఉపనిషత్తులను ఆచార్యముఖతః వినుట “శ్రవణము”. ఆ ఉపనిషత్తులు బోధించు అర్థమును సంశయము కాని, విప్రతిపత్తి (విపరీతార్థమును గ్రహించుట లేదా నమ్మకము లేకపోవుట) గాని, బ్రాంతి కాని లేకుండగా, తగిన యుక్తుల సహకారముతో నిశ్చితముగ తెలిసికొనుట “మననము”. దానిని తదేకాగ్రదృష్టితో ద్యానించుట “నిదిధ్యానము”. ఈ విద్యత్సంన్యాసమును యాజ్ఞవల్క్యుడు సంపాదించెను. విద్వాంసులలో శిరోమణివంటివాడైన భగవంతుడైన యాజ్ఞవల్క్యుడు విజిగీషుకథలో అనేకవిధములుగ తత్త్వనిరూపణము చేసి ఆశ్వలుడు మొదలైన మునులను జయించెను. వీతరాగకథను అవలంబించి జనకునకు సంతేపముగాను, విస్తారముగాను ఆత్మతత్త్వమును ఉపదేశించెను. (ఒకరి నొకరు జయించవలె నను ఉద్దేశ్యముతో చేయు శాస్త్రవాదమునకు “విజిగీషుకథ” అని పేరు. ఇట్టి కౌరిక ఏదీ లేనివారు చేయు శాస్త్రచర్చ “వీతరాగకథ”). పిమ్మట మైత్రేయికి తత్త్వమును ఉపదేశించవలె నని నిశ్చయించుకొని ఆమెకు ఆ విషయమున తొందర కలుగుటకై “నేను సంన్యాసమును చేయనున్నాను” అని చెప్పెను. పిమ్మట ఆమెకు తత్త్వోపదేశము చేసి సంన్యాసము చేసెను. ఈ రెండు విషయములు

మైత్రేయీబ్రాహ్మణము ప్రారంభమునందు, అంతమునందు చెప్పబడినవి :- “ఏముట యజ్ఞవల్క్యుడు తా నన్న ఆశ్రమముకంటె భిన్నమైన సంన్యాసాశ్రమమును పొంద నున్నవాడై “మైత్రేయీ!” అని పిలిచి “నేను ఈ స్థానమునుండి వెళ్ళిపోవలె నని (సంన్యాసము స్వీకరించవలె నని) అనుకొనుచున్నాను” (4.5.1 2), “ఓయీ! ఇంతవరకు చెప్పిన ఈ ఆత్మతత్త్వజ్ఞానమే మోక్షసాధనము అని పలికి యజ్ఞవల్క్యుడు సంన్యాసియై వెళ్ళిపోయెను” (4.5.15).

మూ. కహాలబ్రాహ్మణేఽపి విచ్ఛత్సంన్యాస ఆమ్నాయతే—
“ఏతం వై తమాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ, విత్తైషణాయాశ్చ, లోక్తైషణాయాశ్చ ప్యుత్థాయ భిక్షచర్యం చరన్తి” (3-4-1) ఇతి. న చైతద్వాక్యం వివిదిషాసంన్యాసపరమితి శబ్దసియమ్: పూర్వకాలవాచినః ‘విదిత్వా’ ఇతి త్వాప్రత్యయస్య బ్రహ్మవిద్వాచినో బ్రాహ్మణశబ్దస్య చ బాధప్రసక్లాత్. న చాత్ర బ్రాహ్మణశబ్దో జాతివాచకః. వార్యశేషే పాణ్డీత్య-బాల్య-మౌనశబ్దాభిదేయైః శ్రవణమసనదిధ్యాసనై సాధ్యం బ్రహ్మసాక్షాత్కారమభిప్రేత్య “అథ బ్రాహ్మణః” (3-1-5) ఇత్యభిహితత్వాత్.

వ్యా. విద్యత్సంన్యాసము కహాలబ్రాహ్మణములో కూడ చెప్పబడినది :- “ఈ ఆత్మను తెలిసికొని బ్రాహ్మణులు (బ్రహ్మవేత్తలు) పుత్రులయందున్న కోరికనుండి, ధనమునందున్న కోరికనుండి, లోకమునందున్న కోరికనుండి దూరై ఓక్షాచర్యమును చరింతురు, అనగా సంన్యాసం గడుదురు” (3.4.1). ఈ వాక్యములో వివిదిషాసంన్యాసమే చెప్పబడిన దని శంకింపగూడదు. అట్లయినచో “విదిత్వా” అన్నప్పుడు పూర్వకాలమును బోధించు “త్వా” ప్రత్యయప్రయోగము, (‘విదిత్వా’ అనుదానికి “ముందుగా తెలిసికొని” అని అర్థము) “బ్రహ్మవేత్త” అను అర్థమును బోధించు బ్రాహ్మణశబ్దము ప్రయోగము కుదరవు. ఇక్కడ ‘బ్రాహ్మణ’ శబ్దమునకు బ్రాహ్మణజాతికి చెందినవాడు అనియే అర్థము;

బ్రహ్మవేత్త అని కాదు అని చెప్పుటకు వీలులేదు. ఎందుచేత ననగా. వాక్యము చివర వరసగా శ్రవణము, మననము. నిదిద్యాననము అను అర్థములు గల పాణ్డీత్య - బాల్య - మౌనమాలచే సాధింపదగిన బ్రహ్మ సాక్షాత్కారమును దృష్టిలో ఉంచుకొని “అథ బ్రాహ్మణః” (3-1-5) అని చెప్పబడినది

మూ. నను తత్ర వివిదిషాసంన్యాసోపేతః హేణ్డీత్యాహ ప్రపత్ర మానోఽపి బ్రాహ్మణశబ్దేన పరామృష్టః-“తస్మాద్ బ్రాహ్మణః పాణ్డీత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠానేత్” (3-5-1) ఇతీతి చేత్ మైవమ్ ఛావినీఽపృత్తిమూశ్రిత్య తత్ర బ్రాహ్మణశబ్దస్య ప్రయుక్తత్వాత్. అన్యథా కథమ్ “అథ బ్రాహ్మణః” (3-5-1) ఇతి సాధనానుష్ఠానోత్తరకాలవాచినమథ శబ్దం ప్రయుజ్జీత?

వ్యా. (ఆశంక) ఆక్కడ - “ఆ కారణముపలన బ్రాహ్మణుడు పాండిత్యమును పొంది, పిమ్మట బాల్యమును అవలంబించి ఉండ నిచ్చయిలచ వలెను” అను వాక్యమునందు పాండిత్యాదులు సంపాదించుకొనుటకు ప్రయత్నించుచున్న వివిదిషాసంన్యాసవంతుడు కూడ ‘బ్రాహ్మణ’ శబ్దము చేత నిర్దేశించబడినాడు కదా? (సమాధానము) అట్లనరాదు, తాబోవు స్థితిని దృష్టిలో ఉంచుకొని, అనగా పాండిత్యాదినంపాదనముచే కలుగబోవు బ్రహ్మవేత్తృత్వమును పురస్కరించుకొని, ఆక్కడ ‘బ్రాహ్మణ’ శబ్దము ప్రయోగింపబడినది అందుచే దానికి బ్రహ్మవేత్త అనియే అర్థము. అట్లు కానిచో “అథ బ్రాహ్మణః” (3-5-1) ఇత్యాదివాక్యములో “సాధనానుష్ఠానము తరువాత” అను అర్థమును బోధించు “అథ” శబ్దమును ప్రయోగించుట కుదరదు.

మూ. శారీరబ్రాహ్మణేఽపి విద్యత్సంన్యాసవివిదిషాసంన్యాసా స్పష్టం నిర్దిష్టే—ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి, ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి” (4-4-22) ఇతి. మునిత్వం మనన శీలత్వమ్ తచ్చ అసతి కర్తవ్యస్తరే సంభవతీత్యర్థాత్ సంన్యాస ఏవాభి

ధీయతే. ఏతచ్చ వాక్యశేషే సృష్టికృతమ్—“ఏతద్ధ స్మ వైతత్పూర్వే
విద్వాంసః ప్రజాం న కామయంతే కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం
నోఽయమాత్మాయం లోక ఇతి, తే హ స్మ పుత్రైషణాయాశ్చ, విత్రైషణా
యాశ్చ, లోకైషణాయాశ్చ సృష్టాయాథ భిక్షచర్యం చరన్తి”
(4-4-22) ఇతి. “అయం లోకః” ఇత్యపరోక్షేణానుభూయమాన
ఇత్యర్థః,

వ్యా. శారీరబ్రాహ్మణములో కూడ విద్యుత్సంన్యాసవివిదిషాసం
న్యాసములు సృష్టముగా నిర్దేశింపబడినవి—“దీనినే తెలిసికొని ముని అగును.
సంన్యాసులు ఈ లోకమునే కోరుచు సంన్యాసము గ్రహించుచున్నారు”
(4.4.22). మననము చేయు స్వభావము కలిగి ఉండుట మునిత్వము,
ఇతరములైన కర్తవ్యము లున్నవానికి అట్టి మునిత్వము కుదరదు గాన
దీనికి సంన్యాస మనియే అర్థము. ఈ విషయము వాక్యశేషమునందు
సృష్టికరింపబడినది — “అందువలననే ప్రాచీనులైన విద్వాంసులు సంతాన
మును కోరలేదు. ఈ ఆత్మ అనే లోకము గల మనము సంతానము కని
పిమ్మి చేయుదుము? వారు పుత్రైషణ - విత్రైషణ - లోకైషణలనుండి
దూరముగా ఉండి (ఆ విషణాత్రయమును విడచి) భిక్షాచరణమును చేయు
చున్నారు”, (4.4.22). “అయం లోకః” అనగా ప్రత్యక్షముగా అనుభ
వించబడుచున్నది అని అర్థము.

మూ. సన్వృత మునిత్వేన ఫలేన ప్రలోభ్య వివిదిషాసంన్యాసం
విధాయ వాక్యశేషే న ఏవ ప్రపణ్చితః. అతో న సంన్యాసాంతరం
కల్పనీయమ్. మైవమ్, వేదనన్వైవ వివిదిషాసంన్యాసఫలత్వాత్. న చి.
వేదనమునిత్వయోరేకత్వం శఙ్కనీయమ్: “విదిత్వా మునిర్భవతి” ఇతి
పూర్వోత్తరకాలీనయోస్తయోః సాధ్యసాధనభావప్రతీతిః.

వ్యా. (అశంక) ఇక్కడ మునిత్వ మను ఫలమును చూపి ఆశ
కలిగించి వివిదిషాసంన్యాసమును విడిచి వాక్యశేషములో దానినే వివరించుట

జరిగినది. అందుచేత మరొకసంన్యాసమును కల్పించకూడదు. (సమాధానము) అట్లు కాదు వివిదిషాసంన్యాసమునకు ఫలము వేదనమే (జ్ఞానమే. వేదనము, మునిత్వము ఒక్కటే కదా అని అనుటకు వీలులేదు. “తెలిసికొని ముని అగుచున్నాడు” అనుటచే ముందు వేదనము తరవాత మునిత్వముగాన వేదనము సాధన మనీ, మునిత్వము సాధింపదగిన దనీ తెలియుచున్నదిగాన ఆ రెండూ ఒకటి కాదు.

మూ. సను వేదసన్న్యైవ పరిపాకాతిశయరూపమవస్తాననలమునిత్వమ్, అతో వేదసద్వారా పూర్వసంన్యాసస్యైవై తత్ప్రణామితిచేత్, బాధమ్: అత ఏవ సాధనరూపాత్ సంన్యాసాదస్యం ఫలరూపమేతం సంన్యాసం బ్రూహః. యథా వివిదిషాసంన్యాసినా తత్త్వజ్ఞానాయశ్రవణాదీని సంపాదనీయాని, తథా విద్యత్సంన్యాసినాపి జీవన్ముక్తయేమనోనాశవాసనాక్షయో సంపాదనీయో. ఏతచ్ఛోపరిష్టాత్ ప్రపంచయిష్యామః. సత్యవ్యసయోః సంన్యాసయోరవాస్తరభేదే పరమహంసకారణైక్రీకృత్య “చతుర్విధా భిక్షవః” ఇతి స్మృతిమ చతుఃసంఖ్యోక్తా.

వ్యా (ఆశంక). వేదనము (జ్ఞానము) ఎక్కువ పరిణతి చెందగా ఏర్పడిన దాని మరి యొక అవస్థయే మునిత్వము. అందుచేత ఇది (మునిత్వము, అనగా విద్యత్సంన్యాసము) పూర్వసంన్యాసమువలన (వివిదిషాసంన్యాసమువలన) వేదనము ద్వారా లభించిన ఫలమే కదా? (సమాధానము): నిజమే. అందుచేతనే సాధనరూప మైన (వివిదిషా) సంన్యాసముకంటె భిన్నమైన ఫలరూపసంన్యాసము ఇది (విద్యత్సంన్యాసము) అని చెప్పుచున్నాము. వివిదిషాసంన్యాసి తత్త్వజ్ఞానము కొరకై శ్రవణాదులు సంపాదించవలసి ఉన్నట్లే విద్యత్సంన్యాసి కూడ జీవన్ముక్తి కొరకై మనోనాశమును, వాసనాక్షయమును సంపాదించుకొనవలెను. ఈ విషయమును మున్నుండు విపులీకరించెదము. ఈ సంన్యాసములు రెండింటికి ఆహంతరభేద మున్నను “పరమహంససంన్యాసము” అను ఒకే పేరు పెట్టి ఒకటిగా బావించి స్మృతులలో “సంన్యాసులు నాలుగువిధములైనవారు” అని చతుఃసంఖ్య చెప్పబడినది.

మూ. పూర్వోత్తరయోః సంన్యాసయోః పరమహంసత్వం జాబాలశ్రుతావగమ్యతే. తత్ర హి జనకేన సంన్యాసే పృష్టే సతి యాజ్ఞవల్క్యః అధికారవిశేషవిధానేన ఉత్తరకాలానుష్ఠేయేన చ సహితం వివిదిషాసంన్యాసమభిధాయ, పశ్చాత్ అత్రిణా యజ్ఞోపవీత రహితస్య అక్షిప్తే బ్రాహ్మణ్యే సతి, పశ్చాత్ అత్మజ్ఞానమేవ యజ్ఞోపవీతమితి సమాదధా. అతో బాహ్యయజ్ఞోపవీతాధావాత్ పరమహంసత్వం నిర్ణీయతే. తథా అన్యస్యాం కణ్డీరాయాం “తత్ర పరమహంసోనామ” (6) ఇత్యుపక్రమ్య సంవరరాషీన్ ఓహూన్ బ్రహ్మవిదో జీవస్మక్తాసు దాహృత్య “అవ్యక్తలిఖా అవ్యక్తా రా అనుస్మతా ఉన్నతపదా చరన్తః (6) ఇతి విద్వత్సంన్యాసిన్ దర్శితాః. తథా “త్రికాంక్షం కమణ్డయం శిక్యం పాత్రం జలపవిత్రం శిఖాం యజ్ఞోపవీతం చేతత్సర్వం భూః స్వాహా ఇత్యుక్తం పరిత్యజ్య ఆత్మాగోపన్విచ్ఛేత్” (6) ఇతి త్రిదణ్డినః సతః పీఠదణ్డలక్షణం వివిదిషా సంన్యాసం విధాయ తత్ఫలయాపం విద్వత్సంన్యాసమేవముదాజహార — యథాచాతరూపధరో నిర్ద్వంద్వో నిష్పరిగ్రహః తత్ర బ్రహ్మమగ్ధే సమ్యక్సంపన్నః శుద్ధమానసః ప్రాణసంధారణార్థం యథోక్తకాలే విముక్తో భైక్షమాచరన్తో ఉదరపాత్రేణ లాభాలాభయోః సమో భూత్వా శూన్యాగారి-దేవగృహ-తృణకూట - వర్మిక-చృక్షమూల - కులాలశాలాగ్నిహోత్రగృహ-నదీపులిన - గిరికుహర-కన్దర-కోటర-నిర్దుర - స్థణ్డిలేష్వనికేతవాసీ అప్రయత్నః నిర్మమః శుక్లధ్యానపరాయణః అధ్యాత్మనిష్ఠః శుభాశుభకర్మనిర్మూలనవరః సంన్యాసేన దేహత్యాగం కరోతి, న సరమహంసోనామ” (6) ఇతి. తస్మాదనయోః ఉభయోః పరమహంసత్వం సిద్ధమ్.

వ్యా. ఈ పూర్వోత్తరసంన్యాసములు (వివిదిషాసంన్యాసవిద్వత్సంన్యాసములు) రెండూ పరమహంససంన్యాసములే అని జాబాలశ్రుతిలో

తెలియుచున్నది. అక్కడ. జనకుడు సంన్యాసమును గూర్చి ప్రశ్నించి నపుడు యాజ్ఞవల్క్యుడు వివిదిషాసంన్యాసమును, దానికి సంబంధించిన అధికారవిశేషమును (దానికి ఎవరు అధికారి అను విషయమును) దాని తరువాత చేయవలసిన కర్తవ్యములను చెప్పెను. అప్పుడు “యజ్ఞోపవీతము లేనివాడు బ్రాహ్మణు డెట్లుగును?” అని అత్రి ఆక్షేపించగా “ఆత్మజ్ఞానమే యజ్ఞోపవీతము” అని సమాధానము చెప్పెను. అందుచే బాహ్యమైన యజ్ఞోపవీతము లేకపోవుటచే అతడు పరమహంస అని నిశ్చయింపబడుచున్నది

అట్లే మరొక కండికలో “వారిలో పరమహంస లనగా” అని ప్రారంభించి సంవర్తకుడు మొదలైన చాలమంది జీవన్ముక్తులైన బ్రహ్మ వేత్తలను ఉదాహరించి, “అవ్యక్తములైన లింగములు (చిహ్నములు) కలవారు, అవ్యక్తమైన ఆచారము కలవారు, ఉన్నతులు కాకపోయినను ఉన్నతుల వలె ప్రవర్తించువారు” అని విద్యత్సంన్యాసులు చూపబడినారు మరియు “త్రిదండమును, కమండలమును, పాత్రపెట్టుకొను ఉట్టిని, జలముతో పవిత్రమైన పాత్రను, శిఖాయజ్ఞోపవీతములను “భూః స్వాహా” అను మంత్రము ఉచ్చరించుచు జలములో పరిత్యజించి ఆత్మను ఆన్వేషించ వలెను” ఇత్యాదివాక్యముచేత అంతవరకు త్రిదండిగా ఉన్నవానికి ఏక దండలక్షణమైన (ఒక దండమును ధరించుట లక్షణముగా గల) వివిదిషా సంన్యాసమును విడిచి దానికి ఫలముగా విద్యత్సంన్యాసమును ఈ విధముగా చెప్పెను : - “పుట్టినప్పుడు ఎట్లండెనో అట్టిరూపము ధరించి (నగ్నుడై), శీతోష్ణసుఖదుఃఖాదిద్వంద్వములు లేనివాడై, వస్తువులను కూడ బెట్టుకొననివాడై, ఆ బ్రహ్మమార్గమునందు చక్కగా పయనించుచు, పరి శుద్ధమైన మనస్సుతో, చెప్పబడిన కాలమునందు బైటకు వచ్చి తన ఉదరమే పాత్రగా చేసికొని భిక్షకొరకై సంచరించుచు (అనగాలభించినది వెంటనే తినుచు), బైక్షము లభించిననులభించకపోయినను సముదై (సమముగానే ఉంటూ). పాడుపడిన ఇల్లు, దేవాలయము, గడ్డికుప్ప, పుట్ట, చెట్టుమొదలు, కుమ్మరి ఇల్లు, అగ్నిహోత్రగృహము, నది ఇసుకతీర్నే, పర్వతరంద్రము, పెద్దగుహ, చెట్టుతొట్ట, సెలయేరు, మెట్ట, ప్రదేశము

వంటిస్థానములలో నివసించుచు, ఒక గృహములో నివసించక, ఎట్టి ప్రయత్నము చేయక, మమకారము లేనివాడై, పరిశుద్ధమైన ధ్యానమునందు ఆసక్తుడై, ఆత్మయందు స్థిరుడై, పుణ్యపాపములను నిర్మూలించుకొనుట యందు ఆసక్తి గలవాడై, సంన్యాసము చేసి దేహత్యాగము చేయువాడు పరమహంస" అందుచేత వీరు (వివిచిషాసంన్యాసివిద్యత్సంన్యాసులు) ఇద్దరూ కూడ పరమహంసలే అని సిద్ధించుచున్నది.

మూ. సమానేఽపి పరమహంసత్వే సిద్ధే విరుద్ధధర్మాత్రాస్తత్వా దవాన్తరభేదోఽప్యభ్యుపగస్తప్యః. విరుద్ధధర్మత్వం చారుణికోపనిషత్పు రమహంసోపనిషదోః పర్యాలోచనాయామపగమ్యతే—“కేన భగవన్ రర్మాణ్యకేషతో విస్మజామి”(1) ఇతి శిఖాయజ్ఞోపవీతస్వాధ్యాయ గాయత్రీజపాద్యకేశకర్మత్యాగరూపే వివిచిషాసంన్యాసే శిష్యేణారుణినా పృష్టే సతి గురుః ప్రణావతిః—“శిఖాం యజ్ఞోపవీతమ్” ఇత్యాదినా సర్వత్యాగమభిధాయ “దణ్డమాచ్ఛదనం కౌపీనం చ పరిగ్రహేత్” (1) ఇతి దణ్డాదిస్వీకారం విధాయ “త్రినంధ్యాదౌ స్నానమాచరేత్, సంధిం సమాధావత్మన్యాచరేత్. సర్వేషు వేదేష్వారణ్యకమాపర్తయేత్” (2) ఇతి వేదసహితానాశ్రమధర్మాననుష్ఠేయతయా విధత్తే.

మూ. ఈ రెండు సంన్యాసముల ధర్మములు విరుద్ధములు (వేరు వేరుగా ఉన్నవి) అను విషయము ఆరుణికోపనిషత్ - పరమహంసోపనిషత్తులను పరిశీలించగా తెలియుచున్నది. శిష్యుడైన ఆరుణి—“ఓ పూజ్యుడా ! నేనా కర్మలను పూర్తిగా ఎట్లు వినర్జించనలెను ?” అని శిఖాయజ్ఞోపవీత స్వాధ్యాయ - గాయత్రీ జపాదినకలకర్మత్యాగరూపమైన వివిచిషా సంన్యాసమును గూర్చి ప్రశ్నింపగా, గురువైన ప్రణావతి—“శిఖన యజ్ఞోపవీతమును” ఇత్యాదివాక్యముచేత సర్వత్యాగమును గూర్చి చెప్పి, “దండమును, ఆచ్ఛదనమును (కంబళి), కౌపీనమును స్వీకరింపవలెను” అని దండారుల స్వీకారమును విధించి, “త్రినంధ్యా సమయాదులలో స్నానము చేయవలెను. సమాధియందు ఆత్మమీద చిత్తమును నిలుప

వలెను వేదాలు అన్నింటిలోను ఆరణ్యకములను పరించుచుండవలెను, ఉప నిషత్తును పరించుచుండవలెను” అని జ్ఞానమునకు హేతువులైన ఆశ్రమ దర్శములను అనుష్ఠించవలె నని విధించును.

మూ. అథ “యోగినాం పరమహంసానాం కో మార్గః?” ఇతి నారదేన పృష్టే సతి, గురుర్భగవాన్ ప్రజాపతిః “స్వపుత్రమిత్ర ఇత్యాదినా పూర్వపత్ సర్వత్యాగమభిధాయ, “కౌపీనం దణ్డమాచ్ఛదనం చ స్వశరీరోపభోగార్థాయ లోకస్యోపచారార్థాయ చ పరిగ్రహేత్” ఇతి దణ్డాదిస్వీకారస్య లౌకికత్వమభిధాయ, “తచ్చ స ముఖ్యోఽస్తి” ఇతి శాస్త్రీయత్వం ప్రతిషిధ్య, “కోఽయం ముఖ్య ఇతి చేదయం ముఖ్యో న దణ్డం న శిఖాం న యజ్ఞోపవీతం న చాచ్ఛదనం చరతి పరమహంసః” ఇతి దణ్డాదిలింగరాహిత్యస్య శాస్త్రీయతాముక్త్యా “న శీతం న చోష్ణమ్” ఇత్యాదివాక్యేన “అశామ్బరో నిర్నమస్కారః” ఇత్యాదివాక్యేన చ లోక వ్యవహారాతీతత్వమభిధాయ, అన్తే, యత్పూర్ణానందకబోధస్తద్బ్రహ్మహ మస్మీతి కృతకృత్యో భవతి” ఇత్యన్తేన గ్రంథేన బ్రహ్మనుభవమాత్ర మర్యవసానమాచక్షే. అతో విరుద్ధధర్మోపేతత్వాదస్త్యేవానయోర్యహాన్ భేదః

వ్యా పిమ్మట “పరమహంస లైక యోగులు అనునరించు మార్గ మేది?” అని నారదుడు ప్రశ్నించగా భగవంతుడైన గురువు, ప్రజాపతి- ‘స్వపుత్రమిత్ర’ ఇత్యాది వాక్యమువేర వెరుకటివలెనే సర్వత్యాగమును బోధించెను “తన శరీరమునకు ఉపయోగపడుటకు, లోకోపకారము కొరకూ, కౌపీనమును దండమును, అచ్ఛదనమును స్వీకరించవలెను.” అని దండాది స్వీకారము లౌకికము (లోకోపయోగము కొరకు మాత్రమే) అని చెప్పెను. “ఇది ముఖ్యము కాదు” అని దీనికి శాస్త్రీయత్వమును నిషేధించి అసగా ఈ కౌపీనదండాదిదారణము శాస్త్రీయము కా దని చెప్పి, “అయితే ముఖ్యమైనది ఏదనగా-పరమహంససంన్యాసి దండమును

గాని, శిఖను గాని, యజ్ఞోపవీతమును గాని అచ్చాదనమును కాని దరించక సంచరించును” అను వాక్యముజే దండాదిలింగము లేవీ లేకుండటయే శాస్త్రీయము అను విషయమును తెలిపెను. “శీతము కాని, వేడికాని (వానిని బాదించదు)” ఇత్యాది వాక్యము చేతను, “దిగంబరుడై నమస్కారము లేనివాడై (నమస్కారము చేయుట గాని అందుకొనుట గాని లేనివాడై)” ఇత్యాది వాక్యముచేత అతడు లోకవ్యవహారములకు అతీతుడు అని చెప్పెను చివర “పూర్ణానందస్వరూపము జ్ఞానస్వరూపము అయిన ఏ బ్రహ్మ కలదో ఆ బ్రహ్మయే నేను అను బావనచేత ఆత్మసాక్షాత్కారమును పొంది పరమహంస కృత కృత్యు డగును” అను వాక్యము చేత పరమ హంస చేయు సాధన కంతకీ ఫలము, బ్రహ్మనుభవమే అని ముగించెను. ఈ విధముగా ఈ రెండు సంన్యాసముల దర్మములు పరస్పర విరుద్ధము లగుటచే (వేరు వేరుగా ఉండుటచే) ఈ రెండింటికి చాల భేద మున్నది.

మూ. స్మృతిష్వప్యయం భేద ఉక్తదిశా ద్రష్టవ్యః.

“సంసారమేవ నిఃసారం దృష్ట్వా సారదిదృక్షయా

ప్రవ్రజన్త్యకృతోద్వాహాః పరం వైరాగ్యమాశ్రితాః

ప్రప్యత్తిలక్షణో యోగో జ్ఞానం సంన్యాసలక్షణమ్

తస్మాద్ జ్ఞానం పురస్కృత్య సంన్యసేద్దిహ బుద్ధిమాన్”

(బృ.స్మృ.)

ఇత్యాదివివిదిషాసంన్యాసః

“యదా తు విదితం తత్యాత్ పరం బ్రహ్మ సనాతనమ్

తదైకదణ్డం సంగృహ్య సోపవీతాం శిఖాం త్యజేత్

జ్ఞాత్వా సమ్యక్ పరం బ్రహ్మ సర్వం త్యక్త్వా పరివ్రజేత్”

ఇత్యాది విద్వత్సంన్యాసః.

వ్యా. స్మృతులలో కూడ ఈ భేదమును వెనుక చెప్పిన విధముగ చూచుకొనవలెను. ఈ రెండు సంన్యాసములకు ఉన్న భేదమును స్మృతులు కూడ చెప్పినవి అని అర్థము.

“సంసారము సారము లేని దని గ్రహించి, సారమైన పరమార్థ తత్త్వమును చూడవలె నను కోరికతో గొప్ప వైరాగ్యమును పొంది, వివాహమును చేసికొనక సంన్యాసమును స్వీకరింతురు”.

“యోగము అనగా కర్మయోగము, ప్రవృత్తిలక్షణమైనది. జ్ఞానము సంన్యాసమునకు లక్షణము. అందుచేత, బుద్ధిమంతుడు జ్ఞానమును పురస్కరించుకొని (జ్ఞానమునకు ప్రాధాన్య మిచ్చుచు) సంన్యసింప వలెను.” (బృ.స్మృ)

ఇత్యాదిస్మృతివాక్యములలో చెప్పబడినది వివిదిషాసంన్యాసము. “శాశ్వతమైన ఆ పరబ్రహ్మ తెలియబడిన పిమ్మట ఏకదండమును స్వీకరించి శిఖాయజ్ఞోపవీతములను పరిత్యజింపవలెను. పరబ్రహ్మతత్త్వమును సాక్షాత్కరించుకొని పిమ్మట అంతను పరిత్యజించి సంన్యాసము స్వీకరించ వలెను.”

ఇత్యాదిస్మృతివాక్యములలో చెప్పబడినది విద్యత్సంన్యాసము

మూ. నను కలావిద్యాస్వీప కదాచిదౌత్సుర్యమాత్రేణాపి వేదితుమిచ్ఛా సంభవతి. ఏవం విద్యత్తాప్యాపాతదర్శిసః పణ్ణితం మన్యన్యాత్రావలోక్యతే; న చ తా ప్రజితౌ దృష్టౌ. అతో వివిదిషావిద్యత్తే కీదృశీ విపక్షితే ఇతి చేత్ ఉచ్యతే-యథా తీవ్రాయాం బుభుక్షే యాముత్పన్నాయాం భోజనాదన్యో న రోచతే; వ్యాపారః, భోజనే చ విలంబోఽపి సోధుం న శక్యతే, తథా జన్మహేతుషు కర్మ స్వత్వన్తమరుచిర్వేదనసాధనేషు చ శ్రవణాదిషు త్వరా మహతీ సంపద్యతే; తాదృశీ వివిదిషా సంన్యాసహేతుః

వ్యా. (ఆశంక) చిత్రకళాదికళలయందు, ఇతరవిద్యలయందు వలెనే కేవలము ఔత్సుక్యముచేత (వేడుకచేత) బ్రహ్మను గూర్చి తెలిసి కొనవలె నని ఇచ్చ కలుగవచ్చును కదా? అట్లే బ్రహ్మస్వరూపమును గూర్చి స్థూలముగా తెలిసికొనిన పండితంమన్యులకు (మేషే, పండితుల మని

బావించేవారికి) కూడ ఈ రోజులలో ఏద్యత్నము కనబడుచున్నది కదా ? వాళ్లెవరూ సంన్యాసమును (మొదటి తెగకు చెందిన వాళ్లు వివిధిషాసంన్యాసమును, రెండవ తెగకు చెందినవాళ్లు విద్యత్సంన్యాసమును) స్వీకరించుచున్నట్లు కనబడుట లేదు కదా? అందుచేత మీరుచెప్పు చున్న వివిధిషా-విద్యత్తలు ఎటువంటివి? (సమాధానము) చెప్పెదము; వినుము. తీవ్రమైన ఆకలి కలిగినప్పుడుబోజనము తప్ప మరొక పని ఏదీ ఇష్టము కాదు. బోజనానికి ఆలస్యము కూడ సహించ శక్యము కాకుండా ఉండును. అట్లే జన్మకు హేతువులైన కర్మల విషయమున చాల అరుచి, లెలిసికొనుటకు సాధనములైన శ్రవణాదులయందు చాల తొందర కలిగినచో అట్టి వివిధిష సంన్యాసమునకు హేతువు.

మూ. విద్యత్తాయా అపధిరుపదేశసాహస్ర్యామభిహితః—

దేహాత్మజ్ఞానవద్జ్ఞానం దేహాత్మజ్ఞానబాధకమ్

ఆత్మనేవ భవేద్యత్య స నేచ్ఛన్నపి ముచ్యతే” (4.5) ఇతి
శ్రుతాపి :- “భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్చిద్యత్తే సర్వసంశయాః
క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే”

(ము.ఉ.2.2.8) ఇతి.

వ్యా. విద్యత్తకు అవధి ఉపదేశసాహస్రీతో (శంకర భగవత్పాద విరచితము) చెప్పబడినది.

దేహమే ఆత్మ అనెడు జ్ఞానము ఇంతవరకు ఎంత దృఢముగా ఉన్నదో అంత దృఢముగా దేహాత్మజ్ఞానమును బాధించే జ్ఞానము ఆత్మ విషయములో కలిగినవాడు వద్దన్నను ముక్తిని పొందును”

శ్రుతిలో కూడ చెప్పబడినది :- “పరావర మైన ఆ ఆత్మ సాక్షాత్కారము కలగగానే అట్లు కలిగినవాని హృదయగ్రంథిభిన్న మై పోవును. సర్వసంశయములు పటాపంచ లైపోవును కర్మలు క్షీణించును”.

మూ. పరమపి హైరణ్యగర్భాదికం పదమవరం యస్మాదసౌ పరావరః. హృదయే బుద్ధౌ సాక్షిణస్తాదాత్మ్యానః అనాద్యవిద్యా

నిర్మితత్వేన గ్రన్థివత్ దృఢసంక్లేషరూపత్వాత్ గ్రన్థిరిత్యుచ్యతే. ఆత్మా సాక్షీ వాకర్తా వా ? సాక్షిత్యేఽప్యస్య బ్రహ్మత్వమస్తివా న వా ? బ్రహ్మత్వేఽపి తద్బుద్ధ్యా వేదితుం శక్యం వా న వా ? శక్యత్వేఽపి తద్వేదనమాత్రేణ ముక్తిరస్తి వా న వా ఇత్యాదయః సంశయాః. కర్మాణ్యనారభాన్యాగామి జన్మకారణాని. తదేతద్ గ్రన్థ్యాదిత్రయమవిద్యానిర్మితత్వాదాత్మదర్శనేన నివర్తతే.

వ్యా. "పరమపి ఆవరం యస్మాత్ ఆసౌ పరావరః" అని విగ్రహము. ఆచ్యుతమ మని చెప్పబడే హిరణ్యగర్భాదిస్థానము కూడ దేనికంటె చాల చిన్నదో అది అని అర్థము". సాక్షి యైన ఆత్మకు హృదయమునకు తాదాత్మ్యమును ఆరోపించుట అనగా అవి రెండు వేరైనను ఒకటే అని భావించుట హృదయగ్రంథి. ఇది అనాది యైన అవిద్యచేత ఏర్పడినది. ముడి వలె గట్టిగా బిగిసిపోయి ఉన్నది గాన దీనికి గ్రంథి అని పేరు. ఆత్మ సాక్షిమాత్రమేనా లేక కర్తయా ? సాక్షియే అయినను ఇది బ్రహ్మయేనా కాదా ? బ్రహ్మయే అయినను ఆ బ్రహ్మను బుద్ధిచేత తెలిసికొనుటకు శక్య మగునా కాదా ? శక్యమైనను అట్లు తెలిసి కొనుటచేత ముక్తి లభించునా లభించదా ఇత్యాదులు సంశయములు. ఇంకను ఫలము నిచ్చుటకు ప్రారంభించనివి, రాబోవు జన్మకు కారణ మైనవి కర్మలు. ఈ మూడును, అనగా హృదయగ్రంథి-సంశయ-కర్మలు అవిద్యచేత వచ్చినవే గాన ఆత్మజ్ఞానము కలగగానే అవి నివర్తించును అని పై శ్రుతి వాక్యమునకు అర్థము.

మూ. స్మృతావప్యయమర్థ ఉపలభ్యతే-

“యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య న లిప్యతే
హత్వాపి స ఇమాన్ లోకాన్ హన్తి న నిబధ్యతే”

(భ.గీ. 18.17) ఇతి,

వ్యా. స్మృతిలో కూడ ఈ విషయము కనబడుచున్నది :-

“ఎవని స్వరూపము అహంకారముచేత కప్పబడదో, ఎవని బుద్ధి లిప్తము (పూయబడినది) కాదో అతడు ఈ లోకముల నన్నింటినీ చంపినా కూడ చంపిన పాపమునుకాని బంధమును కాని పొందడు.”

ము. యస్య బ్రహ్మవిదో భావః సత్రా, స్వభావః, ఆత్మా నాహంకృతః అహంకారేణ తాదాత్మ్యాభ్యాసాత్ నాచ్ఛాదితః, బుద్ధి రేపః సంశయః తదభావే త్రైలోక్యవధేనాపి న బధ్యతే, కిముత అన్యేన కర్మణేత్యర్థః.

నన్వేపం సతి వివిదిషాసంన్యాసఫలేన తత్త్వజ్ఞానేనైవాగామి జన్మనో వారితత్వాత్, పర్తమానజన్మశేషస్య భోగమస్తరేణ వినా శయితుమశక్యత్వాత్ కిమనేన విద్యత్సంన్యాసప్రయానేనేతి చేత్, మైవమ్; విద్యత్సంన్యాసస్య జీవన్ముక్తిహేతుత్వాత్. తస్మాద్వేదనాయ యథా వివిదిషాసంన్యాస ఏవం జీవన్ముక్తయే విద్యత్సంన్యాసః సంపాదనీయః. ఇతి విద్యత్సంన్యాసః. 2

వ్యా. యస్య ఏ బ్రహ్మవేత్తయోక్తా, భావః=సత్రా (స్థితి)= స్వభావము=ఆత్మ, నాహంకృతః=అహంకారముచేత తాదాత్మ్యాభ్యాస ద్వారా అనగా అంతఃకరణమే ఆత్మ, ఆత్మయే అంతఃకరణ మను ఆరో పము చేత, లోపల ఆచ్ఛాదింప బడదో బుద్ధికి రేప మనగా సంశయము. ఈ రెండును లేనివాడు మూడులోకాలను వదించినను బద్ధుడు కాదు ఇంక ఇతరకర్మలచేత బద్ధుడు కాదని వేరే చెప్పవలెనా అని అర్థము.

(ఆశంక) వివిదిషాసంన్యాసమునకు ఫలమైన (అనగా దానివలన కలుగు) తత్త్వజ్ఞానమే రాబోవు జన్మలను నివారించును; నడచుచున్న జన్మకు సంబంధించిన కర్మశేషము అనుభవించకుండా నశింపజేయ శక్యము కాదు. ఇక ఈ విద్యత్సంన్యాసమును గ్రహించే ప్రయాస ఎందుకు? (సమాధానము) అట్లనుటకు వీలు లేదు. ఎందుచేత ననగా-విద్యత్సంన్యాసము జీవన్ముక్తిని కలిగించును. అందుచే జ్ఞానము కొరకు వివిదిషాసంన్యాసమును

సంపాదించి నట్లు జీవన్ముక్తికొరకు విద్యత్సంన్యాసమును సంపాదించ
వలెను ఇది విద్యత్సంన్యాసము 2

3. జీవన్ముక్తి:

మూ. అథ కేయం జీవన్ముక్తిః ? కిం వా తత్ర ప్రమాణమ్? కథం వా తత్సిద్ధిః? సిద్ధౌ వా కిం ప్రయోజనమ్? ఇతి 'చేత్, ఉచ్యతే-జీవతః పురుషస్య తర్మత్వభోక్తృత్వసుఖదుఃఖాదిలతణ శ్చిత్తధర్మః క్లేశరూపత్వాద్భిన్నో భవతి, తస్య నివారణం జీవన్ముక్తిః.

నన్వయం బద్ధః సాక్షిణో నివార్యతే, కిం వా చిత్తాత్? నాద్యః, తత్త్వజ్ఞానేనైవ నివారితత్వాత్, స ద్వితీయః, అసంభవాత్. యథా తు జలాత్ ద్రవత్వం నివార్యేత వహ్నిర్వా ఉష్ణత్వం తథా చిత్తాత్ కర్మత్వాదినివారబసంభవః, స్వాధావికత్వం తు సమానం సర్వత్ర. మైవమ్, అత్యన్తికనివారణాసంభవేఽపి అభిభవస్య సంభవాత్. యథా జలగతం ద్రవత్వం మృత్తికామేలనేనాభిభూయతే, వహ్నిర్వాష్ణ్యం మణి మన్త్రాదినా తథా సర్వాశ్చిత్తవృత్తయః యోగాభ్యేసానాభిభవితం శక్యనే.

వ్యా. జీవన్ముక్తి అనగా ఏమి? జీవన్ముక్తి అనేది ఉన్న దని చెప్పుటకు ప్రమాణ మేమి? అది ఎట్లు సిద్ధించును? అది సిద్ధించినా ప్రయోజన మేమి? చెప్పుచున్నాము వినుము. జీవించి ఉన్న పురుషునకు "నేను కర్తను, నేను భోక్తను, నాకు సుఖము వచ్చినది; దుఃఖము వచ్చినది" ఇత్యాదివిధమున చిత్తధర్మము కలుగుచుండును. అది క్లేశరూపము గాన దానివలన బంధము కలుగుచున్నది. దానిని నివారించుకొనుటయే జీవన్ముక్తి. (ఆశంక). ఈ బంధము సాక్షినుండి (ఆత్మనుండి) నివారింప బడుచున్నదా లేక చిత్తమునుండియా? మొదటి పక్షము కూదరదు; తత్త్వజ్ఞానమువేతనే సాక్షినుండి ఈ బంధము నివారింప బడినది కదా? రెండవ పక్షము కూడ కూదరదు; ఎందుచేత ననగా అది అసంభవము. జలములో

నుండి ద్రవత్వమును, అగ్నినుండి ఉష్ణత్వమును వేరు చేయగలిగిననాడు చిత్రమునుండి కర్తృత్వాదలను తొలగింపవచ్చును ! స్వాభావికత్వము అన్నింటికీ సమానమే. అనగా ద్రవత్వోష్ణత్వములు జలవహ్నులకు ఎట్లు స్వాభావికములో కర్తృత్వాదికములు చిత్రమునకు కూడ స్వాభావికములు అందుచేత ద్రవత్వాదులు జలాదులకు స్వాభావికములు గాన వాటిని తొలగించుటకు శక్యము కాకపోయినను చిత్రమునకు కర్తృత్వాదులు స్వాభావికములు కావు గాన వాటిని తొలగించవచ్చును అని సమాధానము చెప్పుట కుదరదు అని అర్థము (సమాధానము) అట్లన కూడదు కర్తృత్వాదులను పూర్తిగా తొలగించుట శక్యముకాకపోయినను వాటిని అణచి వేయవచ్చును జలములో ఉన్న ద్రవత్వమును జలములో మట్టి కలపుటచే నిరోధించి నట్లు, అగ్నిలోని ఉష్ణత్వమును మణిమంత్రాదులచేత అణచి నట్లు యోగాభ్యాసముచేత చిత్రవృత్తులను అన్నింటిని అణచి వేయవచ్చును.

మూ. నను ప్రారబ్ధం కర్మ కృత్సావిద్యాతత్కార్యనాశనే ప్రవృత్తస్య తత్త్వజ్ఞానస్య ప్రతిబంధం కృత్వా స్వఫలదానాయ దేహేంద్రియాదికమపస్థాపయతి. న చ సుఖదుఃఖాదిభోగశ్చిత్రవృత్తిం వినా సంపాదయితుం శక్యతే, తతః కథమభిభవః? మైవమ్; అభిభవ సాధ్యాయా జీవన్ముక్తేరపి సుఖాతిశయరూపత్వేన ప్రారబ్ధఫల ఏవాస్త్రాభివాత్. తస్మిన్ కర్తృవ జీవన్ముక్తిం సంపాదయిష్యతి, మా భూత్పురుషప్రయత్న ఇతి చేత్; కృషివాణిజ్యాదావపి సమానః పర్యనుయోగః. కర్మణః స్వయమదృష్టరూపస్య దృష్టసాధనసంపత్తిమన్తరేణ ఫలజననాసమర్థత్వాదపీక్షితః కృష్యాదౌ పురుషప్రయత్న ఇతి చేత్, జీవన్ముక్తౌవపి సమం సమాధానమ్.

వ్యా. (ఆశంక) నమస్త మైన ఆవిద్యను, అవిద్యాకార్యములను నశింపజేయుటకై ప్రవర్తించుచున్న తత్త్వజ్ఞానమునకు ప్రతిబంధమును కల్పించి, ప్రారబ్ధకర్మ తన ఫలమును ఇచ్చుటకై దేహేంద్రియాదులను నిలబెట్టుచున్నది. చిత్రవృత్తి లేనిచో సుఖదుఃఖాదిభోగమును సంపాదించుట

కుదురదు కదా? అటువంటిప్పుడు చిత్రవృత్తులను అణచుట ఎట్లు కుదురును? (నమా) అట్లనుటసరి కాదు. చిత్రవృత్తులను అణగద్రొక్కుట ద్వారా సాధించవలసి ఉన్న జీవన్ముక్తి కూడ ఒకవిధమైన సుఖాతిశయమే గాన అది కూడ ప్రారబ్ధిఫలమునందే అంతర్గతము అట్లైనచో- “కర్మయే జీవన్ముక్తిని సంపాదించిపెట్టును కదా; ఇంక పురుషప్రయత్న మెందుకు?” అని ప్రశ్నించరాదు. ఇట్టి ప్రశ్నను కృషి, వాణిజ్యము మొదలైనవాటి విషయములో కూడ వేయవచ్చునుకదా? “పైకి కనబడని కర్మ కనబడే సాధనసంపత్తి లేకుండా ఫలమును పుట్టించజాలదు; అందుచేత కృష్యాదులలో పురుషప్రయత్నము అవశ్యక మగుచున్నది” అని సమాధానము చెప్పినచో అదే సమాధానము జీవన్ముక్తివిషయములో కూడ వర్తించును.

మూ. సత్యపి పురుషప్రయత్నే కృష్యాదేః ఫలపర్యవసానం యత్ర న దృశ్యతే తత్ర ప్రబలేన కర్మాంతరేణ ప్రతిబంధః కల్పనీయః. తచ్చ ప్రబలం కర్మ స్వానుకూలవృష్టిభావాదిరూపాం దృష్టసామగ్రిం సంపాద్యైవ ప్రతిబంధాతి. స చ ప్రతిబంధో విరోధినా ప్రబలతరేణోత్తమృకేన కారీరీష్ట్యాదిరూపేణ కర్మణాపనీయతే. తచ్చ కర్మ స్వానుకూలాం వృష్టిలక్షణాం దృష్టసామగ్రిం సంపాద్యైవ ప్రతిబంధమపనయతి. కిం బహునా? ప్రారబ్ధికర్మణ్యేవాత్యంతభక్తేన భవతా యోగాభ్యాసరూపస్య పురుషప్రయత్నస్య వైయర్థ్యం మనసాపి చిన్తయితు మశక్యమ్.

వ్యా. పురుషప్రయత్నమున్నను కృష్యాదులవలన ఫలము లభించనప్పుడుప్రబలమైన కర్మాంతరముచే ప్రతిబంధ మేర్పడినది అని చెప్పవలసి ఉండును. ఆ ప్రబలమైన కర్మ తనకు (కర్మకు) అనుకూలమైన వహ్వాభావమువంటి కనబడే సామగ్రిని సంపాదించి తద్వారా ప్రతిబంధము కలిగించును, ఆ కర్మకంటె కూడ ప్రబలమైన, దానికి విరోధి యైన, కృషికర్మకు సహాయక మైన కారీరీష్టి (వర్తములు కురిపించే యాగవిశేషము)

మొదలైన కర్మచే ఆ ప్రతిబంధమును తొలగించుకొనవచ్చును. ఈ కర్మ తనకు అనుకూలమైన వర్ణము అనే కనబడే సామగ్రిని సమకూర్చియే ప్రతిబంధమును తొలగించును వేయేల? నీకు ప్రారబ్ధకర్మమీది ఎంత భక్తియున్నను యోగాభ్యాసరూప మైన పురుష ప్రయత్నము వ్యర్థమగు నని మనసా కూడ నీవు చింతింప శక్యము కాదు.

మూ. అథవా ప్రారబ్ధం కర్మ యథా తత్త్వజ్ఞానాత్ ప్రబలం తథా తస్మాదపి కర్మణో యోగాభ్యాసః ప్రబలోఽస్తు. తథా చ యోగి నాముద్దాలకవీతహవ్యాదీనాం స్వేచ్ఛయా దేహత్మాగ ఉపపద్యతే. యద్యవ్యల్పాయుషామస్మాకం తాదృశో యోగో న సంభవతి, తథాపి కామాదిచిత్తవృత్తినిరోధమాత్రే యోగే కో నామ ప్రయాసః? యది శాస్త్రీయస్య ప్రయత్నస్య ప్రాబల్యం నాగ్నేక్రియతే తదా చికిత్సామారభ్య మోక్షశాస్త్రపర్యవ్రాజనం సర్వేషామానర్థక్యం ప్రసజ్యేత. న హి కదా చిత్ కర్మఫలవిసంవాదమాత్రేణ దౌర్బల్యమాపాదయితుం శక్యమ్. అన్యథా కాదాచిత్కం పరాజయం దృష్ట్వా సర్వైర్భూషాలైః గణాశ్వాది సేనా ఉపేక్ష్యేత. అత ఏవానందబోధాచార్యా ఆహుః-“న హ్యఙ్గీర్షభయా దాహారపరిత్యాగః, భిక్షరభయాద్వా స్థాల్యనధిశ్రయణమ్; యాకా భయాద్వా ప్రావరణపరిత్యాగః” ఇతి.

వ్యా. లేదా - తత్త్వజ్ఞానముకంటె ప్రారబ్ధము ప్రబల మైనట్లే, ప్రారబ్ధకర్మకంటె యోగాభ్యాసము ప్రబల మని అంగీకరించెదము. అందు చేతనే ఉద్ధాలకుడు-వీతహవ్యుడు మొదలైన యోగులు స్వేచ్ఛగా దేహమును పరిత్యజించగలిగిరి మనము అల్పాయుర్దాయవంతుల మగుటచే మనకు అట్టి యోగము శక్యము కాకపోయినను కామాదిరూప మగు చిత్తవృత్తిని నిరోధించుట అనే యోగమును ఆభ్యసించుటలో ప్రయాస ఏమున్నది? శాస్త్రవిహితమైన ప్రయత్నము (ప్రారబ్ధకర్మకంటె) ప్రబలము అని అంగీకరించనిచో చికిత్స మొదలు మోక్షశాస్త్రమువరకు ఉన్న అన్ని శాస్త్రములు

వ్యర్థము లని చెప్పవలసి వచ్చును. చేసినప్రయత్నము (కర్మ) ఎప్పుడో ఒకమారు విఫలమైనంతమాత్రాన పురుషప్రయత్నము దుర్బలమని చెప్పుట యుక్తము కాదు. అట్లేనచో ఒకమారు ఓడిపోయినాము కదా అని రాజులు అందరు గజాశ్వాదిసైన్యసంపాదనమును ఉపేక్షించవలసి ఉండును అందుచేతనే ఆనందబోధాచార్యులు - “అజీర్ణము కలుగుననే భయమువలన ఆహారమును త్యజించరు కదా? దీర్ఘగాళ్లకు భయపడి అన్నముగిన్నె పొయ్యిపై ఎక్కించుట మానివేయరు కదా? పేలకు భయపడి కంబళిని త్యజించరు కదా?” అని చెప్పినారు.

మూ. శాస్త్రీయప్రయత్నస్య ప్రాబల్యం వసిష్ఠరామసంవాదే విస్పష్టమవగమ్యతే “సర్వమేవేహ హి సదా” ఇత్యారభ్య “తదను తదవ్యవముచ్య సాధు తిష్ఠ” ఇత్యస్తేన గ్రణ్ఠేన.

పసిష్ఠః- “సర్వమేవేహ హి సదా సంసారే రఘునందన
సమ్యక్ప్రయుక్తత్వద్వేణ పౌరుషాత్సమవాప్యతే” 1

సర్వం పుత్రవిత్తస్వర్గలోకబ్రహ్మలోకాది ఫలమ్. పౌరుషం పుత్రకామేష్టికృషివాణిజ్యజ్యోతిష్టోమ బ్రహ్మోపాసనాలక్షణః ప్రయత్నః

వ్యా శాస్త్రీయప్రయత్నము ప్రబలమను విషయము వసిష్ఠరామ సంవాదములో (ఋషయోగవాసిష్ఠములోని ముముక్షువ్యవహారప్రకరణము అనే చతుర్థసర్గలో) “సర్వమేవేహ హి సదా” మొదలు “తదను తదవ్యవముచ్య సాధు తిష్ఠ” వరకు ఉన్న గ్రంథములో స్పష్టముగా చెప్పబడినది.

వసిష్ఠుడు :- “రామా ! ఈ లోకములో ప్రతిఒక్కడూ పురుష ప్రయత్నమును బాగుగా నిర్వర్తించినచో ఎల్లప్పుడూ, అన్నింటినీ పొంద గలుగును” 1

సర్వమ్ = పుత్రులు, ధనము, స్వర్గలోకము, బ్రహ్మలోకము మొదలైన ఫలమును, పౌరుషమ్ = పుత్రకామేష్టి, కృషి-వాణిజ్యములు,

జ్యోతిష్టోమము, బ్రహ్మోపాసనము అను పురుషప్రయత్నము. ఇది వరుసగా పుత్ర-ధన-స్వర్గ-బ్రహ్మలోకములను ఇచ్చును.

మూ. “ఉచ్చాత్త్రం శాస్త్రీతం చేతి పౌరుషం ద్వివిధం స్మృతమ్
తత్రోచ్చిస్తమసర్థాయ పరమార్థాయ శాస్త్రీతమ్. 2

ఉచ్చాత్త్రం పర ద్రవ్యాపహరపరస్త్రీగమనాది. శాస్త్రీతం నిత్యనైమిత్తి కానుష్ఠానాది. అసర్థః సరకః అర్థేషు స్వర్గాదిషు పరమో మోక్షః పరమార్థః.

వ్యా. “పౌరుషము (పురుషప్రయత్నము) శాస్త్రవిరుద్ధము, శాస్త్ర సంమతము అని రెండు విధములు. శాస్త్రవిరుద్ధ మైనది అసర్థహేతువు. శాస్త్రసంమత మైనది పరమార్థమునకు ఉపకరించును”.

ఉచ్చాత్త్రమ్ :- పరద్రవ్యాపహరము, పరస్త్రీగమనము మొదలైనది. శాస్త్రీతమ్=నిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానాదికము. అసర్థ మనగా సరకము, స్వర్గము మొదలైన ప్రయోజనములతో (అర్థములతో) పరమము (శ్రేష్ఠము) మోక్షము; అదే పరమార్థము.

మూ. “ఆ బాల్యాదలమభ్యసైః శాస్త్రసత్సజ్జమాదిభిః
గుణైః పురుషయత్నేన సోఽర్థః సంపాద్యతే హితః” 3

వ్యా. “బాల్యము మొదలుకొని బాగుగా అభ్యసించబడిన శాస్త్రము, సత్సంగము మొదలైన గుణములతో కూడినవానిచేత పురుషయత్నము ద్వారా హితమైన ఆ అర్థము (ప్రయోజనము) సంపాదించబడును”.

అలమ్=సంపూర్ణముగా, బాగుగా అని అర్థము. గుణైః=గుణములతో, “యుక్తేన” అని అధ్యాహరము. హితః=శ్రేయోరూప మైనది.

మూ. శ్రీరామః- “ప్రాక్తనం వాసనాజాలం నియోజయతి మాం యథా
మునే తథైవ తిపామి కృపణః కిం కరోమ్యహమ్” 4 ఇతి

వాసనా ధర్మాధర్మరూపా జీవగతాః సంస్కారాః.

వ్యా. శ్రీరాముడు :- “ఓ! మహామునీ! పూర్వమునుంచి ఉన్న వాసనాసముదాయము నన్ను ఎట్లు నియమించుకో ఆట్లే నేను ఉంటున్నాను. దీనుడ నైన నా చేతిలో ఏ మున్నది ?

వాసనాః = జీవునిలో ఉన్న ధర్మాధర్మరూపము లైన సంస్కారములు.

మూ. వసిష్ఠః-“అత ఏవ హి హే రామ శ్రేయః ప్రాప్నోషి శాశ్వతమ్
స్వప్రయత్నోపసీతేన పౌరుషేణైవ నాన్యథా” 5

యతో వాసనాపరతన్త్రో భవానత ఏవ హి పారతంత్ర్యనివారణాయ
స్వోత్సాహసంపాదితో మనోవాక్కాయఃపురుషవ్యాపారోఽపేక్షితః

వ్యా. వసిష్ఠుడు : “ఓ! రామా అందువలననే నీవు నీ ప్రయత్నము చేత చేయబడిన పౌరుషముచేత (పురుషకర్మచేత) నే శాశ్వతమైన శ్రేయస్సును పొందుదువు, మరొక విధముగా పొందజాలవు”.

నీవు వాసనలకు అధీనుడవై ఉన్నావు. అందువలననే నీవు ఆ విధముగా వాటికి లొంగి పోకుండా ఉండవలె నన్నచో నీవు ఉత్సాహవంతుడవై మనోవాక్కాయములతో పురుషవ్యాపారముచేయుట అవసరము

మూ. “ద్వివిధో వాసనావ్యూహః శుభశ్చైవాశుభశ్చ తే
ప్రాక్తనో విద్యతే రామ ద్వయోరేకతరోఽథవా” 6

కిం ధర్మాధర్మాపుభావపి త్వాం నియోజయతః ఉత్తైకతర ఇతి
వికల్పః. ఏకతరపక్షేఽపి శుభః అశుభో వా ఇత్యర్థాత్సిద్ధో వికల్పః.

వ్యా. “రామా! నీలో శుభము, అశుభము అని రెండు విధములైన పురాతన మైన వాసనాసముదాయ మున్నది. లేదా ఆ రెండింటిలో ఒకచే ఉన్నది”.

ధర్మాధర్మములు రెండూ నిన్ను ప్రేరేపించుచున్నవా లేదా వాటిలో ఒక్కచే ప్రేరేపించుచున్నదా అని వికల్పము. ఒకచే అనే పక్షములో

కూడ అది శుభవాసన యైన దర్మమా, అశుభవాసన యైన అధర్మమా అను వికల్పము అర్థతః (అర్థమును బట్టి) నిర్దింతుచున్నది.

మూ. “వాసనాఘేన శుద్ధేన తత్ర చేదవనియనే

తత్త్రమేణాశు తేనైవ పదం ప్రాప్స్యసి శాశ్వతమ్” 7

తత్ర తేషు పక్షేషు. తత్త్వర్తి. తేనైవ క్రమేణ శుభవాసనాప్రాపితే నై వాచిరణేన ప్రయత్నాన్తరనిరపేక్షేణ. శాశ్వతం పదం మోక్షమ్.

వ్యా. “వైన చెప్పిన నాలుగు పక్షములలో శుద్ధ మైన వాసనా సముదాయమే నిన్ను ప్రేరేపించుచున్నచో ఆ శుభవాసన ద్వారానే నీవు శీఘ్రముగా శాశ్వత మైన పదమును (మోక్షమును) పొందగలవు”.

తత్ర = అపక్షాలలో, తత్ = అట్లయితే, తేనైవ క్రమేణ = ఇతర ప్రయత్నముల అపేక్ష లేని శుభవాసనల ద్వారా లభించిన ఆచరణము చేతనే, శాశ్వతం పదమ్ = మోక్షమును.

మూ. “అథ చేదశుభో భావస్త్వాం యోజయతి సంకతే

ప్రాక్తనస్తదసౌ యత్నాజ్ఞేతవ్యో భవతా స్వయమ్” 8

భావో వాసనా. తత్త్వర్తి. యత్నః అశుభవిరోధిశాస్త్రీయధర్మానుష్ఠానమ్. తేన స్వయం జేతవ్యః, న తు యుద్ధే మృత్యుముఖేనేవ పురుషాన్తరముఖేన జేతుం శక్యః.

వ్యా “అట్లుకాక ప్రాచీనమైన అశుభసంస్కారము నిన్ను చెడ్డ కార్యము చేయుటకు ప్రేరేపించుచున్నచో అప్పుడు దానిని నీవే స్వయముగా ప్రయత్నపూర్వకముగ జయించవలసి ఉండును ”

భావః = వాసన, తత్ = అట్లయితే, యత్నః = అశుభమునకు విరోధియైన శాస్త్రీయధర్మముల అనుష్ఠానము దానిచేత స్వయముగానే జయించవలెను కాని యుద్ధములో శత్రువును మృత్యుముఖమున (చంపుటద్వారా) జయించి నట్లు ఇతరపురుషుల సాహాయ్యము ద్వారా జయింప శక్యము కాదు.

ఇక్కడ “మృత్యుముఖేనేవ”కు బదులు “భృత్యముఖేనేవ” అను పాఠము ఉండి ఉండును అనగా భృత్యులైన సైనికుల ద్వారా శత్రువులను జయించి నట్లు అని అర్థము

మూ. “శుభాశుభాభ్యాం మార్గాభ్యాం వహన్తి వాసనాసరిత్

పౌరుషేణ ప్రయత్నేన యోజనీయా శుభే వధి” 9

ఉభయపక్షే తు శుభభాగస్య ప్రయత్ననైరపేక్షేఽపి అశుభభాగం శాస్త్రీయప్రయత్నేన నివార్య శుభమేవ లభ్య స్థానే సమాచరేత్.

వ్యా. “శుభాశుభమార్గములలో ప్రవహించుచున్న వాసనానదిని పురుషప్రయత్నముచేత శుభమార్గములో ప్రవహించునట్లు చేయవలెను”.

ఉభయపక్షములో అనగా శుభసంస్కారములు, అశుభసంస్కారములూ కూడ ప్రేరేపించుచున్న పక్షములో, శుభభాగమును గూర్చి ప్రయత్నమేమీ చేయ పని లేకపోయినను అశుభభాగమును మాత్రము శాస్త్రీయమైన ప్రయత్నముచేత నివారించి దాని స్థానమునందు శుభమునే ఆచరించవలెను.

మూ. “అశుభేషు సమావిష్టం శుభేష్వేవావతారయ

స్వమనః పురుషార్థేన బలేన బలినాం వర” 10

అశుభేషు పరశ్రీద్రవ్యాదిషు. శుభేషు శాస్త్రార్థదేవతాధ్యానాదిషు. పురుషార్థేన పురుషప్రయత్నేన. బలేన ప్రబలేన.

వ్యా. “బలవంతులలో శ్రేష్ఠుడా! అశుభములయందు ప్రవర్తించుచున్న నీ మనస్సును ప్రబలమైన పురుషప్రయత్నము చేసి శుభకార్యములందు ప్రవర్తింపజేయుము”.

అశుభేషు = పరశ్రీపరధనాదులందు, శుభేషు = శాస్త్రార్థచింతనము, దేవతాధ్యానము మొదలైనవాటియందు, పురుషార్థేన = పురుషప్రయత్నముచేత, బలేన = ప్రబలమైన.

మూ. “అశుభాచ్చాలితం యాతి శుభం తస్మాదపీతరత్
జన్తోచ్చితం తు శిశువత్ తస్మాత్తచ్చలయేద్బలాత్”. 11

యథా శిశుర్మృచ్ఛక్షణాన్నివార్య ఫలభక్షణే యోజ్యతే, మణి
ముక్తాద్యాకర్షణాన్నివార్య కస్త తాద్యాకర్షణే యోజ్యతే తథా చిత్తమపి
సతజ్ఞేన దుఃసంజ్ఞాద్విపరీతవిషయాత్ నివారయతుం శక్యమ్.

వ్యా. “మానవుని చిత్తము, చిన్న శిశువు వలె, అశుభమునుండి
దూరము చేయబడినపుడు దానినుండి మరలి రెండవదైన శుభము వైపు
వెళ్ళును అందుచేత దానిని బలాత్కారముగా అశుభమునుండి నివారించ
వలెను”.

మట్టి తినబోతూన్న శిశువును దానినుండి నివారించి ఫలము బక్షించు
నట్లు ఎట్లు చేయవచ్చునో, మెడలోని షణులను ముత్యాలహారము మొదలైన
వాటిని లాగ ప్రయత్నించు చున్నపుడు నివారించి బంతి మొదలైన ఆట
వస్తువులను లాగు నట్లు ఎట్లు చేయవచ్చునో అట్లే చిత్తమునుకూడ
సత్సంగమునందు ప్రవర్తింపజేసి, చెడ్డ ఫలముల నిచ్చే దుష్టసహవాసము
నుండి ఘరల్చి వచ్చును.

మూ. “సమతాసాన్వయేనాచ స ద్రాగితి శనైః శనైః
పౌరుషేణ ప్రయత్నేన లాలయేచ్చిత్రబాలకమ్” 12

చపలస్య పశోర్బద్ధస్థానే ప్రవేశనాయ ద్వాపుపాయౌ భవతః-
హరితత్యుణప్రదర్శనం, కణ్ఠాయనాదికమ్, వాక్పాదష్యం, దణ్డాది
భర్తృసం చేతి, తత్రాద్యేన సహసా ప్రవేశ్యతే, ద్వితీయేనేతస్తతో
ధావన్ శనైః శనైః ప్రవేశ్యతే. తథా శత్రుమిత్రాదినమత్వబోధసం
ప్రాణాయామప్రత్యాహారాదిపుష్పప్రయత్నశ్చేత్తేతౌ ద్వా చిత్తశాస్త్ర్య
పాయౌ. తత్రాద్యేన మృదుయోగేన శీఘ్రం లాలయేత్. ద్వితీయేన
హరయోగేన ద్రాగితి స లాలయేత్, తిం తు శనైః శనైః.

వ్యా. “చిత్త మనే పనివీల్లవానిని సమతను బోధించుట అనే బుజ్జగింపు ద్వారా శీఘ్రముగా లాలన చేయవలెను. హర్షయోగాది పురుషప్రయత్నముచేత మాత్రము శీఘ్రముగా (బలవంతముగా) కాక మెల్లమెల్లగా లాలనచేయవలెను”.

తొంగని పశువును పశుశాలలోనికి ప్రవేశ పెట్టుటకు రెండు ఉపాయములు ఉన్నవి - లేతపచ్చగడ్డి చూపుట, దాని శరీరమును గోకుట మొదలైనవి ఒక ఉపాయము. పరుషముగా ఆరచుచు దండాదులచేత భయపెట్టుట మరొక ఉపాయము. మొదటి ఉపాయముచేత దానిని శీఘ్రముగా ప్రవేశ పెట్టవచ్చును. ఇటూ అటూ పరుగెత్తుచున్న దానిని రెండవ ఉపాయముచేత మెల్లమెల్లగా ప్రవేశ పెట్టుటకు వీలగును. అట్లే చిత్తశాంతికి శత్రుమిత్రాదుల విషయమున సమత్వమును బోధించుట, ప్రాణాయామప్రత్యాహారాదిపురుషప్రయత్నము అను రెండు ఉపాయములు ఉన్నవి. వాటిలో మొదటి దైన మృదుయోగముచేత శీఘ్రముగా లాలన చేయవచ్చును. రెండవ ఉపాయ మైన హఠయోగముచేత తొందరగా కాక మెల్లమెల్లగా లాలన చేయవలెను

మూ. “ద్రాగధ్యాసపశాద్యాతి యదా తే వాసనోదయమ్

తదాధ్యాసస్య సాఫల్యం విద్ధి త్వమరిమర్దన” 13

మృదుయోగాధ్యాసాత్ శీఘ్రమేవ సద్వాసనోదయే సతి సాఫల్య మధ్యాసస్య మస్తవ్యమ్, సత్వల్పక కాలత్వేనాసంఘాపనా శఙ్కనీయా.

వ్యా. “శత్రుసంహారకుడ వైన రామా ! అభ్యాసవశముచేత శీఘ్రముగా మంచి వాసన ఉదయించినపుడు నీ అభ్యాసము సఫలమైన దని తెలిసి కొనుము”.

మృదుయోగమును అభ్యసించగా శీఘ్రముగానే సద్వాసన ఉదయించి నపుడు అభ్యాసము సఫలమైన దని తెలిసికొనవలెను. అంతే కాని ఇంత ఆల్పకాలములో సద్వాసన ఎట్లు కలుగును అని శంకించకూడదు.

మూ. “సందిగ్ధాయామపి భృశం శుభామేవ సమాహర

శుభాయాం వాసనావృద్ధౌ తాత దోషో న కశ్చన” 14

శుభవాసనా అభ్యస్యమానా సంపూర్ణా న వేతి యదా సందేహః
తదాపి శుభామభ్యస్యేదేవ. తద్యథా సహస్రజపే ప్రప్యత్తస్య దశమీ
శతసంఖ్యా యదా సందిగ్ధా తదా పునరపి శతం జపేత్. అసంపూర్ణైః
సంపూర్ణైః ఫలిష్యతి. సంపూర్ణైః తు తద్వృద్ధ్యా న సహస్రజపో దుష్యతి
తద్వృత్తే.

వ్యా, “శుభవాసన పూర్తిగా కలిగినదా లేదా అని సందేహ మున్నను
శుభవాసనే అభ్యసించుము, నాయనా ! శుభవాసనవృద్ధి పొందినచో దోష
మేమీ లేదు”.

శుభవాసనను అభ్యసించు నపుడు అది సంపూర్ణమా కాదా అని
సందేహము కలుగవచ్చును. అయినను శుభవాసనను అభ్యసించుచునే
ఉండవలెను. ఎట్లైనగా సహస్రజపము చేయవలె నని సంకల్పించి కూర్చున్న
వారికి పదవ శతసంఖ్యను పూర్తి చేసేతినా లేదా అని సందేహము కలిగి
నప్పుడు అతడు మరల శతజపము చేయవలెను పదివ శతసంఖ్య చేయక
పోవుటచే సహస్రజపము అసంపూర్తిగా ఉన్న పక్షమున అది సంపూర్ణ
మయి ఆ ము సిద్ధించును. అది పూర్తియైనచో అధికముగా చేయుట
వలన సహస్ర జపానికి లోప మేమీ రాదు; అట్లే అది కూడ.

మూ. “అవ్యుత్పన్నమనా యావద్భవానిజ్ఞాత తత్పదః

గురుశాస్త్రప్రమాణైస్తు నిరీతం తాపదాచర. 15

తతః పక్షకషాయేణ నూనం విజ్ఞాతవస్తునా

శుభోఽప్యసౌ త్వయా త్యాజ్యో వాసనామో నిరోధినా.” 16

వ్యా. “నీ మనస్సుకు పూర్తి యైన విషయావబోధనశక్తి లేక
ఆ పరమపదమును ఎంత వరకు తెలిసికొనజాలవో అంతవరకు గురువు
చేసిన ఉపదేశముచేతను, శాస్త్రముచేతను, ఇతర ప్రమాణములచేతను
నిర్ణయింపబడిన విధముగ చేయుచుండుము”.

“పిమ్మట మనస్సులోనికషాయము లన్ని (మలములన్ని) పక్వములై
నశించిన తరువాత నీకు పరమార్థము తెలియును. అప్పుడు అన్ని వృత్తులను
నిరోధించిన నీవు ఈ శుభవాసనానముదాయమును కూడ పరిత్యజింపవలెను.

మూ “యదతిసుఖగమాయ్యసేవితం త
 చ్చభమనుస్మత్య మనోజ్ఞాపశుద్ధ్యా,
 అధిగమయ పదం సదా విశోఽం
 తదను రదప్యవముచ్య సాధు తిష్ఠ”. 17 ఇతి.

స్పష్టోఽర్థః. తస్మాద్యోగాధ్యానేన కామాయ్యభిభవసంభవాత్
 జీవన్ముక్తౌ స విషదిరప్యమ్. ఇతి జీవన్ముక్తిస్వరూపమ్. 3

వ్యా. “మనోహర మైన పరిశుద్ధ మైన బావముతో నీవు చాల అంద
 మైనది. ఆర్యులు ఆసునరించేది ఆయిన శుభమును (శుభవాసనాజాలమును)
 ఆసునరించి ఎప్పుడూ ఏ శోకము లేని ఉత్తమ పదమును సంపాదించు
 కొనుము. పిమ్మట ఆ శుభవాసనాజాలమును కూడ విడచి సుఖముగా
 (చక్కగా ఉండుము.” పై శ్లోకాల అర్థమున్నట్లము. అందువలన యోగాదులను
 అభ్యసించుటచేత కామాదులను అణగద్రొక్కుటకు శక్య మగును గాన
 జీవన్ముక్తి అనేది ఉన్నదా అని సందేహించ పని లేదు. ఇది జీవన్ముక్తి
 స్వరూపము. 3

4. జీవన్ముక్తివిషయమున ప్రమాణములు

మూ. శ్రుతిస్మృతివాక్యాని జీవన్ముక్తిసద్భావే ప్రమాణాని.
 తాని చ కరవల్ల్యాదిషు పర్యన్తే. తత్ర “విముక్తశ్చ విముచ్యతే”
 (5.1.) ఇతి కరవల్ల్యామ్. జీవన్మైవ దృష్టబద్ధనాత్ కామాదేః విశేషేణ
 ముక్తానన్ దేహపాతే ధావిబద్ధాత్ విశేషేణ ముచ్యతే. వేదనాత్ ప్రాగపి
 శమదమాదిసంపాదనేన కామాదిభ్యో ముచ్యత ఏవ; తథా పుతృన్నానాం
 కామాదీనాం తత్ర ప్రయత్నేన నిరోధః. అశ్రతు ధీవృత్త్యభావాదనుత్ప
 త్తిరేవ. తతో విశేషేణేత్యుచ్యతే. తథా ప్రలయే దేహపాతే చ
 సతి కంచిత్కాలం ధావిదేహబద్ధాను చ్యుతే; అత్ర త్వాత్వనితో మోక్ష
 ఇత్యభిప్రేత్య విశేషేణేత్యుక్తమ్.

వ్యా. జీవన్ముక్తి అనేది ఉన్న దనుటకు శ్రుతిస్మృతి వాక్యములు ప్రమాణములు. అవి కతవల్ల్యదులలో ఉన్నవి. “విముక్తశ్చ విముచ్యతే” “విముక్తుడై విముక్తు డగును” అని కతవల్లిలోని వాక్యము. ప్రత్యక్షముగా కనబడుచున్న కామాదిబంధమునుండి జీవించి ఉండగానే విశేషముగ ముక్తుడై దేహపాతానంతరము రాబోవు బంధమునుండి విశేషించి ముక్తు డగును. జ్ఞానము కలుగుటకు పూర్వమే శమదమాదులను సంపాదించు కొనుటచేత కామాదులనుండి విముక్తు డగుచునే ఉన్నాడు. ఐనను, అప్పుడు పుట్టుచున్న కామాదులను ప్రయత్నముచేత నిరోధించుకొనుచుండును. దీనిలో, అనగా జీవన్ముక్త్యవస్థలో అయితే మనః ప్రవృత్తి ఉండదు గాన కామాదులు పుట్టనే పుట్టవు. అందుచేతనే “విముక్తశ్చ” అను పదములో విశేష ముగా అని చెప్పబడినది “విశేషేణ ముక్తః విముక్త” అని దాని అర్థము. అట్లే ప్రలయమునందు, దేహపాతము జరిగిన పిమ్మట కూడ కొంత కాలము బావిదేహబంధమునుండి విముక్తు డగును. కాని దీనిలో, అనగా విదేహ ముక్తిలో, ఆత్మంతిక మైన, నిత్య మైన మోక్షము కలుగును అందుచేతనే “విముచ్యతే” అనునపుడు “విశేషేణ ముచ్యతే” అని “విశేషముగా” అని చెప్పబడినది.

మూ. బృహదారణ్యకే పత్యలే-

“యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామా యేఽస్య హృది శ్రిరాః
అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే”

(4.4.7) ఇతి

వ్యా. “వీని మనస్సులో ఉన్న కామములన్నీ ఎప్పుడు పోవునో అప్పుడా మర్త్యుడు అమృతుడు (మరణము లేనివాడు) అగును. ఈ శరీరమునందే, ఈ లోకమునందే బ్రహ్మను పొందును” అని బృహదారణ్య కోపనిషత్తులో చెప్పబడినది.

మూ. శృత్యంతరేఽపి:- “సచక్షురచక్షురివ సకర్ణోఽకర్ణ ఇవ సమనా అమనా ఇవ సప్రాణోఽప్రాణ ఇవ” ఇతి. ఏవమన్యత్రాప్య దాహార్యమ్.

స్మృతిమ జీవన్ముక్తః స్థితప్రజ్ఞభగవద్భక్తగుణాతీతబ్రాహ్మణాతివర్ణాశ్రమ్యాదినామభిస్తత్ర తత్ర వ్యవహీయతే. వసిష్ఠరామ సంవాదే—“నృణాం జ్ఞానైకనిష్ఠానామ్” ఇత్యారభ్య “సత్కించితవశిష్యతే” ఇత్యన్తేన గ్రన్థేన జీవన్ముక్తః పఠ్యతే.

వ్యా. “నేత్రము లున్నను నేత్రములు లేనివాడు వలె, చెవులున్నను చెవులు లేనివాడు వలె, మనస్సు ఉన్నను మనస్సు లేనివాడు వలె, ప్రాణము లున్నను ప్రాణములు లేనివాడు వలె (జీవన్ముక్తుడు ప్రవర్తించును)” అని మరొక శ్రుతిలో కూడ చెప్పబడినది. ఇట్లే ఇతర శ్రుతివాక్యములను కూడ ఉదాహరించవలెను. స్మృతులలో జీవన్ముక్తుడు—“స్థితప్రజ్ఞుడు” “భగవద్భక్తుడు” “గుణాతీతుడు” “బ్రాహ్మణుడు” “అతివర్ణాశ్రమి” ఇత్యాది నామములచే వ్యవహరింపబడచున్నాడు. (లఘుయోగ వాసిష్ఠములోని అర్థదర్శనము అను ఐదవసర్గలోని) వసిష్ఠరామ సంవాదములో “నృణాం జ్ఞానైక నిష్ఠానామ్” అని మొదలు, “సత్కించితవశిష్యతే” అను సంతవరకు ఉన్న గ్రంథములో జీవన్ముక్తుడు పరింపబడినాడు (జీవన్ముక్తుని గూర్చి చెప్పబడినది).

మూ. నృణాం జ్ఞానైకనిష్ఠానామాత్మజ్ఞానవిచారిణామ్.

సా జీవన్ముక్తతోదేతి విదేహోన్ముక్తతేవ యా”. 88

జ్ఞానైకనిష్ఠత్వమ్ లౌకికవైదికకర్మత్వాగః. దేహేంద్రియసదసద్భావమాత్రేణ ముక్తిద్వయస్య విశేషో స త్వనుభవతః; ద్వైతప్రతీతేరుభయత్రాధావాత్.

వ్యా. “ఒక్క జ్ఞానమునందే నిష్ఠ కలిగి జ్ఞానమును గూర్చి విచారించు మానవులకు విదేహము కర్తవ్యముతో సమాన మైన జీవన్ముక్తత్వము ఉదయించును. జ్ఞానైకనిష్ఠత్వమ్—లౌకిక వైదిక కర్మలను త్యజించుట. ఈ రెండు ముక్తులయందును ద్వైతప్రపంచభాన ముండదు. అందుచే దేహేంద్రియములు ఉండుట లేకపోవుట అనునదియే ఈ రెండు ముక్తులకు భేదము.

మూ. శ్రీరామః- “బ్రహ్మన్విదేహము క్తస్య జీవన్ముక్తస్య లక్షణమ్
బ్రూహి యేన తథైవాహం యతే శాస్త్రజ్ఞయా దృశా” 89

వ్యా. రాముడు :- “ఓ ! పూజ్య బ్రాహ్మణుడా ! విదేహముక్తునికి
జీవన్ముక్తునికి ఉన్న లక్షణములను తెలుపుము. నేను శాస్త్రదృష్టిని
అలవరచుకొని ఆ విధముగ ఉండుటకు ప్రయత్నించెదను”

మూ. వసిష్ఠః- “యథా స్థితమిదం యస్య పృథవహారవతోఽపి చ
అస్తం గతం స్థితం వ్యోమ స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే” 90

ఇదం ప్రతీయమానం గిరినదీసముద్రాదికం జగత్ ప్రతిపత్తుః
దేహేంద్రియవ్యవహారేణ సహ మహాప్రళయే పరమేశ్వరేణోప
సంహృతం సత్ స్వరూపోపదుద్దేనాస్తం గతం భవతి. అత్ర తు న
తథా. కిం తు విద్యత ఏవ దేహేంద్రియాదివ్యవహారః. గిరినద్యాదికం
చ పరమేశ్వరేణ అనుసంహృతత్వాత్ యథాపూర్వమవత్తిష్ఠ
మానం సర్వైరన్యైః ప్రాణిభిః స్పష్టమవలోక్యతే జీవన్ముక్తస్య
తత్త్వత్యాయకధీవృత్త్యభావాత్ సుషుప్తావివ సర్వమస్తం గతం
భవతి. స్వయంప్రకాశమానం చిద్వ్యోమ కేవలమవశిష్యతే. బద్ధస్య
సుషుప్తౌ తాత్కాలికధీవృత్త్యభావసామ్యేఽపి భావిధీవృత్తిబీజనద్భావాత్
న జీవన్ముక్తత్వమ్.

వ్యా. వసిష్ఠుడు :- “పూర్వము వలెనే ఉన్న ఈ ప్రపంచము
దేహేంద్రియాదివ్యవహార మున్న వాడైనను ఎవని దృష్టిలో అస్తమించునో,
అతడు జీవన్ముక్తుడు”.

కనబడుచున్న ఈ గిరినదీసముద్రాదిజగత్తు అంలా చూచుచున్న
వాని దేహేంద్రియాదివ్యవహారముతో సహా మహాప్రళయమునందు పగ
మేశ్వరుని చేత ఉపసంహరింపబడినపుడు దానిస్వరూపమే ఉండదు గాన
అదృశ్యమై పోవును. ఇక్కడ అట్లు కాదు. దేహేంద్రియాదివ్యవహారము

ఉండకుండా పోదు. గిరినద్యాదులను కూడ పరమేశ్వరుడు ఉపసంహరించ లేదు గాన పూర్వమునందు వలెనే నిలచి ఉండును; ఇతరప్రాణులు దానిని స్పష్టముగా చూచుచుందురు. అయితే జీవన్ముక్తునకు మాత్రము ఆ గిరినద్యాదికమును గ్రహించే చిత్తవృత్తి ఉండదు గాన, ఆ జగత్తుఅంతా సుషుప్తిలో వలె అస్తమించును (అదృశ్య మగును). స్వయంప్రకాశమాన మైన చిదాకాశముమాత్రమే మిగులును. బద్ధునికి కూడ సుషుప్తిలో తాత్కాలికముగా చిత్తవృత్తి ఉండదు. ఈ విధముగ 'సుషుప్తి-జీవన్ముక్తులలో చిత్తవృత్తి లేకపోవుట తుల్యమే అయినను కలుగబోవు చిత్తవృత్తులకు భేదములు ఉండుటచే అతడు జీవన్ముక్తుడు కాదు

మూ. “నోదేతి నాస్తమాయాతి సుఖే దుఃఖే ముఖప్రభా
యథాప్రాప్తే స్థితిర్యస్య స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే.” 91

ముఖప్రభా హర్షః. స్రక్చందనసత్కారాదిసుఖే ప్రాప్తేఽపి సంసారిణ ఇవ హర్షో నోదేతి. ముఖప్రభాస్తమయో దైన్యమ్. ధన హానిధిక్కారాదిదుఃఖే ప్రాప్తేఽపి స దీనో భవతి. ఇదాసీంతనస్య ప్రయత్నవిశేషమస్తరేణ ప్రారబ్ధకర్మాపాదితపూర్వప్రవాహగతభిజ్ఞాన్నాదికం యథాప్రాప్తమ్. తస్మిన్ స్థితిః దేహరజః. సమాధిదాఢ్యేన స్రక్చందనాదిప్రతీత్యభావాత్, కదాచిత్, ప్యుత్తానదశాయామాపాతతః ప్రతీతావపి వివేకదాఢ్యేనైవ హేయోపాదేయత్వబుద్ధ్యభావాత్ హర్షాది రాహిత్యమ్ ఉపపద్యతే.

వ్యా “సుఖము కలిగి నప్పుడు ఎవని ముఖకాంతి ఉదయించదో, దుఃఖము కలిగి నప్పుడు అస్తమించదో, లబించినదానితో ఎవడు జీవనమును నిలుపుకొనునో అతడు జీవన్ముక్తు డని చెప్పబడుచున్నాడు.”

ముఖప్రభా=హర్షము. స్రక్చందనాదులు సత్కారములు మొదలైన సుఖము లబించినను అతనికి, సంసారికి వలె హర్షము కలుగదు. ముఖప్రభ అస్తమించుట అనగా దైన్యము దనహాని, అవమానము మొదలైన దుఃఖము

కలిగినను దీనుడు కాదు యథాప్రాప్తము అనగా ఇప్పుడు ప్రయత్నవిశేష మేమీ చేయకపోయినను ప్రారబ్ధకర్మచే సమకూర్చబడిన, పూర్వప్రవాహముచే వచ్చిన భిక్షాన్నాదికము. అట్టి యథాప్రాప్తభిక్షాన్నమునందు, స్థితి, అనగా దేహరక్ష. అతడు దృఢమైన సమాధిలో ఉండుటచేత అశనికి స్రవచ్ఛంఠనాదుల జ్ఞానమే ఉండదు. వ్యుత్థానదశలో (సమాధినుండి బైటకు వచ్చి నప్పుడు) అపాతతః (జ్ఞానము కలిగి నట్లు) వాటి జ్ఞానము కలిగినను అతనికి వివేకము దృఢముగా ఉండుటచే ఇది హేయము, ఇది ఉపాదేయము (స్వీకరించదగినది, స్వీకరించతగనిది) అను బుద్ధి ఉండదు గాన హర్షాదులు లేకపోవుట యుక్తమే

మూ. “యో జాగర్తి సుషుప్తిస్థో యస్య జాగ్రన్న విద్యతే
యస్య నిర్వాసనో బోధః స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే” 92

చక్షరాదీన్ద్రియాణాం స్వస్వగోలకేష్వపస్థానేన ఉపరత్య ఛావాజ్ఞాగర్తి. మనోవృత్త్యధావాత్ సుషుప్తిస్థః. అత ఏవ “ఇన్ద్రియై రర్థోపలబ్ధిః” ఇత్యేతస్య జాగరణలక్షణస్యాధావాత్ జాగ్రన్న విద్యతే. సత్యపి బోధే జాయమానో బ్రహ్మవిత్త్వాభిమానాదిభిర్భౌగర్థాపాదిత కామాదిభిశ్చ ధీదోషో వాసనా. వృత్తిరాహిత్యేన తద్దోషాధావాత్ నిర్వాసనత్యమ్.

వ్యా. “ఎవడు మెళుకువగా ఉంటూనే సుషుప్తిలో ఉండునో, ఎవనికి జాగ్రదవస్థ ఉండదో, ఎవనికి వాసనారహితమైన జ్ఞానము ఉండునో అతడు జీవన్ముక్తుడు అని చెప్పబడుచున్నాడు”.

నేత్రాదీన్ద్రియములు తమ తమ గోళములలో ఉండి పనిచేయుటచేత అతడు మెలకువుగా ఉన్నవాడే. కాని మనోవృత్తి లేదు గాన సుషుప్తిలో ఉన్నవాడు. అందుచేతనే “ఇన్ద్రియములచేత విషయములను గ్రహించుట జాగరణము” అను జాగరణావస్థాలక్షణము లేకపోవుటచేత అతడు జాగ్రదవస్థలో ఉండదు. జ్ఞానము కలిగినను అప్పుడప్పుడు ఉదయించు “నేను

బ్రహ్మవేత్తను "ఇత్యాద్యభిమానములచేతను, భోగములకై కలుగు కామాదికములచేతను కలుగు బుద్ధిదోషము వాసన. మనోవృత్తులు లేకపోవుటచే అబ్ధిదోషము లేవీ కూడ ఉండవు గాన వాసనలు ఉండవు.

మూ. "రాగద్వేషభయాదీనామనురూపం చరన్నపి

యోఽస్తర్వోమవదత్యచ్ఛః స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే". 93

రాగానురూపం భోజనాదిప్రవృత్తిః. ద్వేషానురూపం బౌద్ధకాపాలికాదిభ్యో విముఖత్వమ్. భయానురూపం సర్పవ్యాఘ్రాదిభ్యః అపసర్పణమ్. ఆదిశబ్దేన మాత్స్ర్యానురూపమితరయోగిభ్య ఆధిక్యేన సమాధ్యనుష్ఠానమ్. సత్యపి వ్యుత్థానదశాయామీదృశ ఆచరణే పూర్వాభ్యాసేన ప్రాప్తితే విశ్రాంతచిత్తస్య కాలుష్యరహితత్వాదత్యచ్ఛత్వమ్. యథా వ్యోమ్ని ధూమధూలిమేఘాదియుక్తైః నిర్లేపస్వభావత్వాదతిశయేన స్వచ్ఛత్వం తద్వత్.

వ్యా. "రాగద్వేషభయాదులకు అనుగుణముగా ప్రవర్తించుచున్నను ఎవడు చిత్తమునందు, ఆకాశము వలె చాల స్వచ్ఛముగా ఉండునో అతడు జీవన్ముక్తు డని చెప్పబడును."

రాగమునకు (కోరికకు) అనురూపముగా భోజనాదులందు ప్రవర్తించుట; ద్వేషమునకు అనురూపముగా బౌద్ధకాపాలికాదులనుండి విముఖత్వము; భయమునకు అనుగుణముగా సర్పవ్యాఘ్రాదులనుండి దూరముగా తొలగుట; 'అది' అనుటచే మాత్స్ర్యమునకు అనుగుణముగా ఇతరయోగులకంటె అధికముగా సమాధిని ఆనుష్ఠించుట; వ్యుత్థానదశలో పూర్వాభ్యాసముచేత ఈ విధమైన ఆచరణమునకు అవకాశ మున్నను విశ్రాంతి చెందిన ఆతని చిత్తములో కాలుష్య మేమీ లేకపోవుటచేత చాల స్వచ్ఛముగా ఉండును. ఆకాశము నిర్లేపస్వభావము (ఏదీ అంటుకొనని స్వభావము, గలది గాన దాని మీద ధూమము ధూలి, మేఘము మొదలైనవి వ్యాపించినను అది ఎట్లు పూర్తిగా స్వచ్ఛముగానే ఉండునో అట్లే

మూ. “యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య స లిప్యతే
కుర్వతోఽకుర్వతో వాపి స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే”. 94

పూర్వార్థం విద్యత్సంన్యాసప్రస్తావే వ్యాఖ్యాతమ్. లోకే బద్ధస్య పురుషస్య శాస్త్రీయం కర్మ కుర్వతః “అహం కర్తా” ఇతి చిదాత్మా అహంకృతో భవతి. “భావి స్వర్గం ప్రాప్స్యమి” ఇతి హర్షేణ బుద్ధిః లిప్యతే, అకుర్వతస్తు “త్యక్తవాసస్మి” ఇత్యహంకృతత్వమ్, స్వర్గాలాభవిషాదో లేపః. ఏవం ప్రతిషిద్ధకర్మణి లౌకికకర్మణి చ యథాసంభవం యోజనీయమ్. జీవన్ముక్తస్య తు తాదాత్మ్యాధ్యాసా భావాత్ హర్షాద్యధావాచ్చ న దోషద్వయమ్.

వ్యా “ఆ యా కర్మలు చేయుచున్నను, చేయకపోయినను ఎవని భావము అహంకారయుక్తము కాదో, ఎవని బుద్ధి లిప్తము కాదో అతడు జీవన్ముక్తు డని చెప్పబడు చున్నాడు”.

పూర్వార్థమువిద్యత్సంన్యాసప్రస్తావములో వ్యాఖ్యానించబడినది. లోక ములో బద్ధుడైన పురుషుడు శాస్త్రీయ కర్మలు చేయుచున్నపుడు “నేను కర్తను” అని ఆతని చిదాత్మ అహంకారయుక్తమగును “నాకు మున్నుండు స్వర్గము లభించగలదు” అను సంతోషముచేత ఆతని బుద్ధి లిప్త మగును. శాస్త్రీయ కర్మలు చేయనినానికి “నేను కర్మలు త్యజించినాను” అని అహంకారము, స్వర్గము లభించదు కదా అను విషాదముచేత బుద్ధికి లిప్తత్వము కలుగును. ప్రతిషిద్ధ కర్మల విషయమునందు, లౌకిక కర్మల విషయములందు అహం కార బుద్ధి లేపములు ఈ విధముగనే కలుగు నని యథా సంభవముగా ఊహించుకొనవలెను. జీవన్ముక్తునకు బుద్ధ్యాదులతో తాదాత్మ్య [బుద్ధిని నేను అనుకొనుట] హర్షాదులు లేకపోవుటచేత ఈ రెండు దోషములును ఉండవు.

మూ. “యస్మాన్నో ద్విజతే లోకో లోకాన్నో ద్విజతే చ యః
హర్షామర్షభయాన్ముక్తః స జీవన్ముక్తః ఉచ్యతే”. 95

అధిక్షేపతాడనాదావప్రవృత్తత్వాత్ ఏతస్మాల్లోకో నోద్విజతే. అత ఏవ ఏతస్మిన్ లోకస్యాధిక్షేపాద్యప్రవృత్తైఃకస్యచిద్దుష్టస్య తద్వ్రవృత్తావప్యేతచ్చిత్తే తాదృశవికల్పానుదయాచ్చయమపి నోద్విజతే.

వ్యా. “ఎవనినుండి లోకము [ఇతరులు] భయము చెందరో, లోకము నుండి [ఇతరులనుండి] ఎవడు భయము చెందడో, హర్షము కాని కోపము కాని, భయము కాని లేని అట్టి వాడు జీవన్ముక్తు డని చెప్పబడు చున్నాడు”

ఇతడు అధిక్షేపించుట, కొట్టుట మొదలైన పను లెన్నడు చేయడు. గాన ఇతనిని చూచి ఇతరులు భయపడరు. ఇతడు ఇతరుల దూషణాదులు చేయడు కనుక ఇతరుల కూడ ఇతని విషయమున దూషణాదులు చేయరు. ఎవ్వడైన దుష్టుడు అట్టివి చేసినను ఇతని చిత్తములో అట్టి వికల్పములు ఉదయించవు; అనగా వాడు. నన్ను దూషించినాడే అని మనస్సులో ఇతడు బాధపడడు. అందుచే ఇతడు భయపడడు.

మూ. “శాస్త్రసంసారకలనః కలాపానపి నిష్కలః

యః సచిత్తోపి నిశ్చిత్తః స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే”. 96

శత్రుమిత్రమానావమానాదివికల్పాః సంసారకలనాః శాస్త్రాయస సః, చతుఃషష్టిర్విద్యాః కలాః. తత్సద్భావేఽపి తదభిమానవ్యవహార యోరభానాన్నిష్కలత్వమ్. చిత్తస్య స్వరూపేణ సద్భావేఽపి వృత్త్యను దయాత్ నిశ్చిత్తత్వమ్. సచిన్తోఽపి నిశ్చిన్తః” ఇతిపాఠే వాసనావశా దాత్మధ్యానవృత్తిసద్భావేఽపి లౌకికవృత్త్యభావాత్ నిశ్చిన్తత్వమ్.

వ్యా. “ఎవడు శాంతించిన సాంసారిక దృష్టి గలవాడో, కళలు కల వాడైనను కళలు లేనివాడో చిత్తము కలవాడైనను చిత్తము లేని వాడో ఇతడు జీవన్ముక్తు డని చెప్పబడుచున్నాడు”

శత్రువు మిత్రుడు, మానము అవమానము మొదలైన వికల్పములు సంసారకలనలు. అట్టి సంసారకలనలు శాంతించినవాడు శాంతిసంసారకలనుడు. కళ లనగా చతుఃషష్ఠి [64] కళలు. వాటిలో పాండిత్యమున్నను తనకు పాండిత్యమున్న దను అభిమానము గాని, వ్యవహారము గాని [అనగా వాటిని ఉపయోగించుట గాని] లేకపోవుటచే నిష్కళుడు. చిత్తము ఉన్నను చిత్తవృత్తులు లేకపోవుట నిశ్చిత్తత్వము. “నచింతు దై నను చింత లేనివాడు” అను పారిములో వాననావళముచేత ఆత్మను గూర్చి ధ్యానము చేయుట అను వృత్తి ఉన్నను ఇతరము లైన లౌకిక విషయములను గూర్చి ఆలోచించుట అను వృత్తులు లేక పోవుటచే నిశ్చింతుడు అని అర్థము.

మూ. “యః సమస్తార్థజాతేషు వ్యవహార్యపి శీతలః

పరార్థేష్వివ పూర్ణాత్మా స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే”. 97

పరగృహే వివాహోఽన్యవాచాన్వయం గత్వా తత్ప్రీత్యై తదీయ కార్యేషు వ్యవహరన్మపి లాభాలాభయోర్లక్ష్యవిషాదరూపం బుద్ధిసంతాపం న ప్రాప్నోతి యథా, ఏవమయం ముక్తః స్వకార్యేఽపి శీతలః. న కేవలం సంతాపాభావాచ్ఛీతలత్వం కిం తు పూర్ణస్వరూపానుసంధానా దపి. ఇతి జీవన్ముక్తలక్షణమ్.

వ్యా. “సమస్త కార్యములయందు వ్యవహరించుచున్నను, ఎవడు పరకార్యముల విషయము నందు వలె తాపము లేక చల్లగా ఉండునో, పూర్ణాత్మస్వరూపుడో అతడు జీవన్ముక్తు డని చెప్పబడు చున్నాడు”.

పరగృహములలో వివాహాద్యుత్సవములు జరుగుచున్నపుడు తాను వెళ్ళి వారికి ప్రీతి కలిగించుటకై, వాళ్ళ పనులు చేయుచున్నను, లాభాలాభములందు హర్షము విషాదము అను మనఃసంతాపమును ఎట్లు పొందడో అట్లే తన పనులు చేసికొనుచున్నపుడు కూడ జీవన్ముక్తుడు చల్లగా ఉండును. ఈ శీతలత్వము [చల్లగా ఉండుట] కేవలము సంతాపము లేక

పోవుట చేతనే కాదు, పూర్ణ స్వరూపానునందానమువలన కూడ కలుగును. ఇది జీవన్ముక్త లక్షణము.

మూ. అథ విదేహముక్తలక్షణమ్.

“జీవన్ముక్తపదం త్యక్త్యా స్వదేహే కాలసాత్కృతే
విశత్యదేహముక్తత్వం పవనోఽస్పృశ్తామివ”. 98

యథా వాయుః కదాచిత్ చలనం త్యక్త్యా నిశ్చలరూపేణా
వత్తిష్ఠతే, తథా ముక్తాత్మాప్యపాధికృతం సంసారం త్యక్త్యా స్వరూపేణా
వత్తిష్ఠతే.

వ్యా. ఇంక విదేహముక్తుని లక్షణము :-

“తన దేహము కాలమునకు అధీనము చేయబడిన పిమ్మట [మరణా
నంతరము] జీవన్ముక్తస్థితిని విడచి విదేహముక్తిని పొందును. ఇది
వాయువు చంచలత్వమును విడచి నిశ్చలత్వమును పొందుట వంటిది”

వాయువు ఎప్పుడైన చలనమును విడచి నిశ్చలముగా ఉన్నట్లు
ముక్తాత్మ కూడ ఉపాధి కృత మైన సంసారమును విడచి స్వరూపముతో
ఉండును.

మూ. “విదేహముక్తో నోదేతి నాస్తమేతి న శామ్యతి
న సన్నాసన్న దూరస్థో న చాహం న చ నేతరః”. 99

ఉదయాస్తమయౌహర్షవిషాదౌ, న శామ్యతి న చ తత్సరిత్యాగీ,
లింగదేహస్య అత్రైవ లీనత్వాత్. సద్వాచ్యో జగద్దేతుః అవిద్యామా
యోపాధిః న ప్రాజ్ఞేశ్వరః. అసద్వాచ్యో నాపి భూతభౌతికః. న
దూరస్థః ఇత్యుక్త్యా న మాయాతీతః. న చేత్యుక్త్యా స్థూలభుక్ష్మమీవ
స్థోఽపి నిషిధ్యతే. అహం న చేతి న సమష్టిశ్చ. నేతరః ఇతి న
వ్యష్టిశ్చ, వ్యవహారయోగ్యో వికల్పః క్షోఽపి నాస్తీత్యర్థః.

వ్యా “విదేహముత్తుడు, న ఉదేతి = ఉదయించడు అనగా సంతోషించడు న అస్తమ్ ఏతి = అస్తమించడు అనగా విషాదమును పొందడు. న కామ్యతి = శమించడు; సత్ = సత్పదముచే చెప్పదగినవాడు, న = కాడు. అసత్ = అసత్పదవాచ్యుడు కూడ, న = కాడు. దూరస్థః = దూరమునం దున్నవాడు న = కాడు. న చ = సమీపమునందున్నవాడు కూడ కాడు, అహమ్ = “నేను” న = కాడు, ఇతరః = నెను కానివాడు, న = కాడు”

ఉదయాస్తమయము లనగా హర్ష విషాదములు. న కామ్యతి = హర్ష విషాదములను విడచినవాడు కాదు. ఎందుచేతననగా లింగదేహము ఇక్కడనే లీనమై పోయినది కదా ! సత్ = అవిద్య, మాయ ఉపాధిగా గలిగి జగత్తును సృష్టించు ‘సత్’ అని చెప్పబడే ‘ప్రాజ్ఞాడు’ అయిన ఈశ్వరుడు కాదు ‘అసత్’ అని చెప్పబడే పంచభూతరూపపదార్థము. పంచభూతజన్య పదార్థము కూడ కాదు. దూరస్థః న = మాయాతీతుడు కాదు న చ అని చెప్పుట చే సమీపమునందుండి స్థూలజగత్తును అనుభవించేవాడు కూడ కాదు. ‘అహం న చ’ అనగా సమష్టి స్వరూపము కాదు. “న ఇతరః” = వ్యష్టి రూపుడు కాదు లోకవ్యవహారమునకు సంబంధించి ఎట్టి వికల్పములు గూడ ఈ ముక్తుని విషయమున ప్రవర్తించవు అని ఆర్థము.

ఒక ప్రదేశములో ఉన్న వృక్షములను అన్నింటిని ఒక గుంపుగా చూచినచో అది వనము అది ఆ వృక్షముల సమష్టిస్వరూపము. ఒక్కొక్క వృక్షముగా చూచినచో అది వాటి వ్యష్టి స్వరూపము. అట్లే జీవుల నందరినీ ఒక వృక్షముగా చూచినచో అది వాటి వ్యష్టి స్వరూపము అట్లే జీవుల నందరినీ ఒక సముదాయముగా చూచినచో అది సమష్టి. వేరు వేరుగా చూచినచో అది వ్యష్టి

మూ. “తతః స్తిమితగచ్ఛిరం న తేజో న తమస్తేతమ్

అనాఖ్యమనభివ్యక్తం సత్కించదవశిష్యతే”. 100

ఏపంవిధయా విదేహముక్త్యా సాదృశ్యోక్తేర్జీవన్ముక్తావపి యావద్భావతే నిర్వికల్పాతిశయః తావత్తావదుత్తమత్వం ద్రష్టవ్యమ్.

వ్యా. 'అటు ఏమ్మట వర్ణింప శక్యము కాని ఒకానొక సత్త్వము మాత్రము మిగులును. అది నిశ్చలము గంభీరము అది తేజస్సు కాదు-తమస్సు చేత కప్పబడినది కాదు. దానికి పేరు లేదు. అది వ్యక్తము కాదు.'

ఇట్టి విదేహముక్తి వంటిదే జీవన్ముక్తి కూడ అని చెప్పబడి దానిలో కూడ నిర్వికల్పస్థితి అరిశయించిన కొలది సత్త్వమును గ్రహించవలెను. మూ. భగవద్గీతాసు ద్వితీయాధ్యాయే స్థితప్రజ్ఞః పత్యతే. అర్జున ఉవాచ:-

“స్థితప్రజ్ఞస్య కా ధాషా సమాధిస్థస్య తేకవ
స్థితధీః కిం ప్రహషేత కిమాసీత ప్రజేత కిమ్”. 54

ప్రజ్ఞా తత్త్వజ్ఞానమ్. తత్ ద్వివిధమ్-స్థితమ్ అస్థితం చేతి. యథా జారేనురక్తాయాః నార్యాః సర్వేష్వపి వ్యవహారేషు బుద్ధిః జారమేవ ధ్యాయతి, ప్రమాణప్రమితాని క్రియమాణాన్యపి గృహ కర్మాణి సద్య ఏవ విస్మర్యంతే, తథా పరవైరాగ్యోపేతస్య యోగా భ్యాసపాటచేనాత్యంతవశీకృతచిత్తస్యోత్పన్నే తత్త్వజ్ఞానే బుద్ధిః నైరన్తర్యేణ తత్త్వం ధ్యాయతి; తదిదం స్థితం ప్రజ్ఞానమ్. ఉక్తగుణ రహితస్య తేనాపి పుణ్యవిశేషేణ తదాచిదుత్పన్నేఽపి తత్త్వజ్ఞానే గృహ కర్మవత్తత్త్వేన తత్త్వం విస్మర్యతే; తదిదమస్థితం ప్రజ్ఞానమ్.

వ్యా. భగవద్గీతలోని ద్వితీయాధ్యాయములో స్థితప్రజ్ఞాని గూర్చి చెప్పబడినది.

అర్జునుడు పరితెను :- “శ్రీకృష్ణా ! సమాధిలో ఉన్న స్థితప్రజ్ఞాని వర్ణించ గలిగిన బాష ఏది ? అతడు ఏమి మాటలాడును ? ఎట్లు కూర్చుండును ? ఎట్లు వెళ్లును ?”

ప్రజ్ఞా అనగా తత్త్వ జ్ఞానము. అది నిలచి ఉన్నది, నిలకడ లేనిది అని రెండు విధములు. జారునియందు అనురాగము గల శ్రీ బుద్ధి ఇతర

త్యాపారము అన్నీ జరుగుచున్నను జాదుని గూర్చియే ఆలోచించుచుండును; ఇంద్రియాదులచే గ్రహింపబడిన గృహకర్మలు ఆమె వెంటనే మరచి పోవుచుండును అట్లే పరవైరాగ్యవంతుడై యోగాభ్యాసమునందు పాటవముచేత చిత్తమును పూర్తిగా వశముచేసికొన్నవానికి తత్త్వజ్ఞానము కలిగిన పిమ్మట ఆతని బుద్ధి అవిచ్ఛిన్నముగా తత్త్వమును గూర్చియే ఆలోచించుచుండును. అట్టి ప్రజ్ఞానము స్థితము వైన తేప్పిన గుణములు లేనివానికి ఏదో పూర్వ పుణ్యముచే ఒక మాటు తత్త్వజ్ఞానము కలిగినను ఆతడు ఆ శ్రీ గృహకర్మలను మరచిపోయి నట్లు ఆ తత్త్వజ్ఞానమును అక్కడనే మరచిపోవును. అది సైర్యము లేని ప్రజ్ఞానము

మూ. ఏతదేవాభిప్రేత్య వసిష్ఠ ఆహ—

“పరవ్యసనివీ వారీ వ్యగ్రాపి గృహకర్మణి

తదేవాస్వాదయత్యస్తాః పరసంగరపాయనమ్. (27.58)

వీపం తత్త్వే వరే వద్ధే ఛరో విశ్రాంతిమాగతః

తదేవాస్వాదయత్యస్తర్పహర్వ్యవహరన్తుహి. (28.59) ఇతి.

త్యా. ఈ విషయమును గూర్చియే వసిష్ఠుడు ఇట్లు చెప్పినాడు—

“పరపురుషసంగాసక్తి గల శ్రీ ఇంద్రి వశులలో మునిగి ఉన్నను మనస్సులో ఆ పరపురుషవంగసుఖమువే ఆస్వాదించుచుండును. అట్లే శుద్ధ మైన పరతత్త్వమునందు విశ్రాంతి పొందుచున్న దీరుడు బయట వ్యవహారము అన్ని చేయుచున్నను మనస్సులో మాత్రము ఆ పరతత్త్వమువే ఆస్వాదించుచుండును.”

మూ. చత్రస్థితప్రజ్ఞః సాభేదాత్ ద్వివిధః—పమాహితః పృథ్వితత్త్వ తయోరుభయోరక్షణం పూర్వోత్తరాధ్యామధ్యాధ్యాం వృష్టతః—పమాది తస్య ప్రితప్రజ్ఞస్య కా ఛాపాః క్షిప్రతై రక్షణవాచకైః శబ్దైః పల్లైరయం ఛాష్యతేః పృథ్వితః ప్రితప్రజ్ఞః క్షిప్రశం వాగ్ద్యవహారం కరోత్య తస్య ఉపవేతసగమవే మన్దేభ్యో వింశతే క్షిప్రతే.

ప్రవర్తన ద్వారా వారు అల్పులు అనే అభిప్రాయాన్ని వెల్లడిస్తారని విషయాన్ని గుర్తించాలి' అని రాశాడు. ఈ స్త్రీవిద్యా సాధన విషయంలో కూడా చందుమీనన్ ఆకారాన్ని బట్టి చూస్తే ఒక విప్లవకారుడు, విద్యావంతురాండ్రై, పీఠననుంచి బయటపడిన భవిష్యత్ మలబారు స్త్రీని, భారతీయ స్త్రీని ఆయన దర్శించాడు. పరాయి అధికార శృంఖలాలనుండి స్వేచ్ఛ పొందిన భారతజాతిని ఆయన దర్శించాడు.

ఇందులేఖ పొందుతున్న అనన్య ప్రజాదరణ మూలంగా దాన్ని గొప్ప నవలారాజంగా పేర్కొనవచ్చు. అది ఇక ముందుగూడ ప్రచారంలో ఉండటం రచయితకు మరింత కీర్తిదాయకం. పాత్రచిత్రణ, హాస్యం వ్యవహారిక కథనంలాంటి సముచిత కారణాలవల్ల మాత్రమే నవల ప్రజానురంజకం కావడం రచయిత కీర్తిప్రతిష్ఠలను పెంచాయి. ఒక చిత్రకారుడు తన రంగుల పెట్టెలో అనేక రకాల రంగులు ఉన్నా కూడా రెండు మూడు రంగుల్నే ఉపయోగించి అత్యద్భుతమైన చిత్రాన్ని, తయారు చేసినట్లుగా ఉంది. వాస్తవానికి అతను అన్ని రంగుల్ని ఉపయోగించకపోవడం చిత్రంలో లోపం గాదు పైగా చిత్రకారుడి ప్రతిభను ఎత్తి చూపుతుంది. నవలారచనకు వస్తువు, పాత్రలు, భాష, నేరము, సస్పెన్స్, హాస్యం విజ్ఞానశాస్త్రం లాంటి అనేక విషయాలున్నప్పటికీ ఏవో కొన్ని మాత్రం ఉపయోగించి గొప్ప నవల్ని నిర్మించడం, అత్యద్భుతమైన రచన చేయడం అసాధారణ ప్రతిభావంతుడైన రచయితకే సాధ్యమవుతుంది. చందుమీనన్ అటువంటి రచయిత.

బాహ్యములు, అంతరములు, వాసనామాత్రరూపములు అని కామములు మూడు విధములు. సంపాదించుకొన్న మోదకములు (మధురభక్ష్యములు) బాహ్యములు అకామోదకాదులు [ఊహించుకొన్న మోదకాదులు] అంతరములు. నడచి వెళ్లేటప్పుడు మార్గములో పడి ఉన్న తృణాదికము కనబడి నట్లు యాదృచ్ఛికముగా కనబడునవి వాసనారూపములు. సమాధిలో ఉన్నవాడు తన సమస్త చిత్రవృత్తులూ నశించిపోవుటవలన వాసనలను అన్నింటిని పరిత్యజించును. అతని ముఖము నిర్మలముగా ఉండును గాన అతడు సంతృప్తుడని ఊహించ వచ్చును. అతనితో కనబడు ఆ సంతోషము కామములవలన కలిగినది కాదు; అత్యయందే కలిగిన సంతోషము; ఎందుచేత ననగా అతడు కామములను పరిత్యజించినాడు; అతని బుద్ధి పరమానందరూపముతో అత్యంత్రమునకు అభిముఖమై ఉన్నది. సంప్రజ్ఞాత సమాధిలో ఆత్మానందమును మనోవృత్తి ద్వారా అస్వాదించి నట్లు ఈ స్థితిలో మనోవృత్తితో అస్వాదించుట ఉండదు. దాని అస్వాదము స్వప్రకాశము, చిద్రూపము అయిన ఆత్మస్వరూపముతో ఉండుట ద్వారా చేయబడును. సంతోషము కూడ చిత్రవృత్తి రూపము కాదు; దాని సంస్కారము మాత్రమే. సమాధిలో ఉన్న స్థితప్రజ్ఞాని లక్షణములను బోధించు ఇట్టి మాటలతో అతనిని గూర్చి చెప్పవలసి ఉండును. [ఇది “స్థితప్రజ్ఞస్య కా బాషా” అనుదానికి సమాధానము]

మూ. “దుఃఖేష్వనుద్విగ్నమనాః సుఖేషు విగతస్పృహః

వీతరాగభయక్రోధః స్థితధీర్మునిరుచ్యతే”. 56

దుఃఖం రాగాదినిమిత్తజన్యా రజోగుణవికారరూపా సంతాపాత్మికా ప్రతికూలా చిత్తవృత్తిః. తాదృశే దుఃఖే ప్రాప్తే సతి “అహం పాపః, ధిక్ మాం దురాత్మానమ్” ఇత్యనుతాపాత్మికా తమోగుణవికారత్వేన భ్రాన్తిరూపా చిత్తవృత్తిః ఉద్వేగః. యద్యవ్యయం వివేక ఇవాధాతి తథాపి పూర్వస్మిన్ జన్మని చేత్ తత్ పాపప్రవృత్తి ప్రతిబంధకత్వాత్ సప్రయోజనో భవతి; ఇదానీం తు నిష్ప్రయోజనః

ఇతి ద్రావిత్వం ద్రష్టవ్యమ్. సుఖం రాజ్యపుత్రలాభాదినిమిత్తజన్య సాత్త్వికీ ప్రీతిరూపా అసుకూలా చిత్తవృత్తిః. తస్మిన్ సుఖే సతి అగామినః తాదృశస్య సుఖస్య కారణం పుణ్యమననుష్ఠాయ వృథైవ తదపేక్షా తామసీ చిత్తవృత్తిః స్పృహ. తత్ర చ సుఖదుఃఖయోః ప్రారబ్ధకర్మప్రాపితత్వాత్, పుష్టితచిత్తస్య వృత్తినంభవాచ్చ తదు భయముపపద్యతే. ఉద్వేగస్పృహే తు న వివేకినః సంభవచిః. తథా రాగభయక్రోధాశ్చ తామసత్వేన కర్మణా ప్రాపితత్వాదావాత్ స అస్య విద్యస్తే. ఏవంలక్షణలక్షితః స్థితధీఃస్వాసుభవప్రకటనేన శిష్యశిక్షార్థమ్ అనుద్వేగనిఃస్పృహత్వాదిగమకం వచో భాషతే ఇత్యర్థః.

వ్యా. “దుఃఖములు వచ్చినప్పుడు మనస్సులో ఉద్వేగము చెందని వాడు, సుఖములలో స్పృహ లేనివాడు, రాగము, భయము, క్రోధము లేని వాడు అయిన ముని స్థితప్రజ్ఞు డని చెప్పబడుచున్నాడు.”

రాగము మొదలైన నిమిత్తములవలన కలుగునది, రజోగుణ వికార రూపమూ అయిన ప్రతికూలమైన చిత్తవృత్తి దుఃఖము. అది సంతాపరూప మైనది. అట్టి దుఃఖము వచ్చినప్పుడు “నేను పాపాత్ముడను. బీ! నే నెంత దురాత్ముడను!” అను అనుతాపము కలుగును. అది తమోగుణ వికార మగుటచే బ్రాంతిరూపమైన చిత్తవృత్తి. వైకి ఇది వివేకము వలె కనబడి నను, ఇట్టి చిత్తవృత్తి పూర్వజన్మలో కలిగి ఉన్నట్లయితే దుఃఖహేతు వైన అట్టి పాపము చేయుటకు ప్రవృత్తి కలుగకుండా చేసి ఉండేది గాన దానికి ప్రయోజనము ఉండెడిది. కాని అది ఇప్పుడు, కలిగినందువలన ప్రయోజన మేమీ లేదు గాన అది బ్రాంతియే అని గ్రహించవలెను. ప్రీతి [సంతోష] రూపమైన అనుకూలచిత్తవృత్తి సుఖము. సాత్త్విక మైన (నత్వ గుణవికారమైన) ఈ చిత్తవృత్తి రాజ్య-పుత్రాది లాభమువలన కలుగును. అట్టి సుఖము కలిగినప్పుడు భవిష్యత్తులో కూడ అట్టి సుఖము కలుగుటకు కారణమైన పుణ్యకార్యములేవీ చేయకుండగా ఊరకనే దానికై ఆశించుట అనే చిత్తవృత్తియే స్పృహ. ఇది తమోగుణవికారము. ఈ సుఖదుఃఖములు

ప్రారబ్ధముచే వచ్చుచుండును. నమాదినుండి చిత్తము బైటకు వచ్చినపుడు చిత్తవృత్తులుండును గాన ఈ సుఖదుఃఖములు రెండూ కలుగుటకు అవకాశమున్నది. కాని వివేకవంతునకు దుఃఖము వచ్చినప్పుడు ఉద్వేగము గాని, సుఖము వచ్చినప్పుడు స్పృహ కాని కలుగవు తామసము లైన రాగ-భయ-క్రోధములు కూడ కర్మవలన వచ్చేవి కాన అవి కూడ ఇతనికి ఉండవు. ఇట్టి లక్షణములు గల స్థితప్రజ్ఞుడు శిష్యులకు బోదించుటకై తన అనుభవమును ప్రకటించుచు అనుద్వేగము, నిస్పృహత్వము మొదలైనవాటిని సూచించు మాటలు మాటలాడును అని ఆర్థము.

మూ. “యః సర్వత్రానభిన్నేహస్తత్త్వాప్ర్య శుభాశుభమ్

నాభినన్దతి స ద్వేష్టి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా”. 57

యస్మిన్ సత్యన్యదీయే హానివృద్ధి స్వస్మిన్నారోప్యేతే తాదృశ అన్యవిషయః తామసవృత్తివిశేషః స్నేహః. సుఖహేతుః స్వకలత్రాదిః శుభో విషయః. తద్గుణకథనాదిప్రవర్తికా ధీవృత్తిః అభినన్దః. అత్ర గుణకథనస్య పరప్రరోచనార్థత్వాభావేన వ్యర్థత్వాత్ తద్దేతుః అభినన్దః తామసః. అసూయోత్పాదనేన దుఃఖహేతుః పరకీయ విద్యాదిః ఏనం ప్రత్యశుభో విషయః. తన్నిన్దాప్రవర్తికా ధీవృత్తిః ద్వేషః. సోఽపి తామసః ; తన్నిన్దాయాః నివారణార్థత్వాభావేన వ్యర్థత్వాత్. త ఏతే తామసా ధర్మాః కథం వివేకిని సంభవేయుః ?

వ్యా. “ఎవ్వడు దేనియందూ స్నేహము లేనివాడో, ఎవ్వడు ఆ యా శుభాశుభములు కలిగినప్పుడు ఆనందమును కాని, ద్వేషమును కాని పొందడో అతని ప్రజ్ఞ స్థిర మైనది”.

ఏది (ఏభావము) ఉండుటచేత ఇతరులకు చెందిన హానివృద్ధులను తనపై ఆరోపించుకొనునో అట్టి, ఇతరుల విషయమునందు ఉండే వృత్తి విశేషము స్నేహము ఇది తమోగుణజన్యము. సుఖమునకు హేతువైన, స్వభార్యాదివిషయము శుభము. ఆ భార్యాదుల గుణములను వర్ణించు నట్లు

ప్రేరేపించు బుద్ధివృత్తి అభినందము. ఈ గుణకథనము ఇతరుల ప్రరోచనమునకై (ఆనందము కలిగించుటకై) చేయబడునది కాదు గాన వ్యర్థము. అందుచేత ఆ గుణకథనమునకు హేతువైన అభినందము తామసము అసూయను కలిగించుట ద్వారా దుఃఖమునకు హేతువైన ఇతరుల విద్యాధికము ఇతనికి సంబంధించినంతవరకు ఆశుభవిషయము. నిందయందు ప్రవర్తింప చేయు చిత్తవృత్తి ద్వేషము. ఆ నిందకు నివారణరూపమైన ప్రయోజనము లేదుగాన అది వ్యర్థము. అనగా ఎవరైన దుష్కార్యము చేయుచున్నప్పుడు ఆతనిని నిందించినచో ఆతడు ఆ దుష్కార్యమునుండి నివర్తించును. ఆ నిందకు దుష్కార్యనివర్తనము ప్రయోజనము. కాని విద్యాదులచే అధికుడైన వానిని చూచి అసూయచే ఆతనిని నిందించుటకు నివారణమువంటి ప్రయోజనము లేదు అని అర్థము. అందుచేత ఆ నింద తామసము. తామసములైన ఇట్టి దర్శములు వివేకవంతునకు ఎట్లు ఉండును ?

మూ. “యదా సంహారతే చాయం కూర్మోఽజ్ఞాసీవ సర్వశః
ఇద్ధ్రియాణీద్ధ్రియార్థేభ్యస్త్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా”. 58

పృథ్వితస్య సమస్తతామసవృత్త్యభావః పూర్వశ్లోకాభ్యామభి
హితః; సమాహితస్య తు వృత్తయ ఏవ స సన్తి; కుతస్తామసత్వ
శక్నో ఇత్యభిప్రాయః.

వ్యా. “కూర్మము తన అవయవములను ముణుచుకొన్నట్లు ఇతడు
అప్పుడు తన ఇంద్రియములను సమస్తములైన ఇంద్రియార్థములనుండి
ఉపసంహరించుకొనునో అప్పుడు ఆతని ప్రజ్ఞ స్థిరముగా ఉండును.

సమాధినుండి బైటకు వచ్చినవానికి (పృథ్వితునకు) తామసవృత్తు
లేవీ ఉండ వని వెనుకటి రెండు శ్లోకములలో చెప్పబడినది. సమాధిలో
ఉన్నవానికి చిత్తవృత్తులే ఉండవు. తామసవృత్తు లుండు సనే శంకకు కూడ
అవకాశము ఎట్లుండును అని అభిప్రాయము

మూ. “విషయా వినివర్తనే నిరాహారస్య దేహినః
రసవర్జం రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్యా నివర్తతే”. 59

ప్రారబ్ధం కర్మ కాంక్షిచ్చిద్విషయాంశ్చన్ద్రోదయాన్దకారాదిరూపాన్
స్వయమేవ సంపాదయతి, అన్యఃస్తు గృహక్షత్రాదీన్ పురుషోద్యోగ
ద్వారేణ. తత్ర చన్ద్రోదయాదయః పూర్ణేనేన్ద్రియాదిసంహారలక్షణేన
సమాధి నైవ నివర్తనే, నాన్యథా. గృహోదయస్తు సమాధిమన్తరేణాపి
నివర్తనే. ఆహ మ్ ఆహారః, ఉద్యోగః. నిరుద్యోగస్య గృహోది
విషయా నివర్తనే; రసస్తు స నివర్తతే, రసో మానసీ తృప్త్యా. సాపి
పరమానందరూపస్య బ్రహ్మణః దర్శనే సతి స్వల్పానందహేతుభ్యో
నివర్తతే “కిం ప్రణయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాయం
లోకః” (బృ.ఉ. 4.4.22) ఇతి శ్రుతేః.

వ్యా. “ప్రయత్నము చేయని మానవునకు ఆశ తప్ప మిగిలిన
విషయము లన్నీ దూరమగును. పరమాత్మను చూచిన పిమ్మట ఆ తృప్తి
కూడ తొలగును”.

సుఖదుఃఖాదిహేతువు లైన చంద్రోదయాంధకారాదివిషయములను
కొన్నింటిని ప్రారబ్ధమే స్వయముగ సంపాదించి అందించును. గృహములు,
పౌలములు మొదలైన ఇతర విషయములను ప్రారబ్ధము పురుషప్రయత్న
సహకారముతో సంపాదించి పెట్టును సమాధియందు ఇంద్రియాదులను
పూర్తిగా ఉపసంహరించు కొన్నప్పుడే ఆ చంద్రోదయాదులు నివర్తించును
(దూరమగును) గాని మరొక విధముగా కావు. గృహాదులు మాత్రము
సమాధి లేకపోయినను నివర్తించును. ఆహారణ మనగా సంపాదించుట?
అనగా ప్రయత్నము ప్రయత్నము చేయని వానికి గృహోదివిషయములు
నివర్తించును, రసము మాత్రము నివృత్తము కాదు రస మనగా మనస్సులో
ఉన్న ఆశ పరమానందరూప మైన పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారము కలగగానే
స్వల్పానంద హేతువు లైన విషయములనుండి ఆ తృప్తి కూడ తొలగి

పోవును. “ఆత్మరూప మైన లోకము గల మనము సంతానముతో ఏమి చేయుదుము ?” అని బృహదారణ్య కోపనిషత్తులో చెప్పబడినది కదా; అందుచేత ఆత్మసాక్షాత్కారము పొందినవానికి ఇతరవిషయములతో పనిలేదు

మూ. “యతితోహ్యపి కౌస్తేయ పురుషస్య విపశ్చితః
ఇన్ద్రియాణి ప్రమాథీని హర్త్వా ప్రసభం మసః. 60

తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత చుత్పరః
వశే హి యస్యేన్ద్రియాణి సస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా”. 61

ఉద్యోగత్యాగబ్రహ్మదిర్ఘసప్రయత్నం కుర్వతోఽపి కాదాచిత్క
ప్రమాదపరిహారాయ సమాధ్యభ్యాసః. ఉదేతక్రిమాసీతేతి ప్రశ్నస్య
ఉత్తరమ్

వ్యా. అర్జునా! విద్వాంసుడైన పురుషుడు ఎంత ప్రయత్నము చేయుచున్నను కష్టజనకములైన ఇంద్రియములు మనస్సును బలాత్కారముగా హరించుచుండును. వాటిని అన్నింటిని నియమించుకొని, నాయందే మనస్సు నిలిపి. సమాధియుక్తుడై ఉండవలెను ఎవడు ఇంద్రియములను వశములో ఉంచుకొనునో ఆతని ప్రజ్ఞా స్థిరముగా ఉండును ఇతరయత్నములను త్యజించుటకు. బ్రహ్మదిర్ఘసమునకు ప్రయత్నము చేయుచున్నను ఎప్పుడైన ప్రమాదము కలుగవచ్చును. అట్టి ప్రమాదమును పరిహరించుకొనుటకై సమాధ్యభ్యాసము చేయవలెను. ఇది “కిమాసీత” అను ప్రశ్నకు సమాధానము.

మూ. “ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసః సజ్జస్తేషావజాయతే
సంగాత్ సంభాయతే కామః కామాత్క్రోధోఽభిజాయతే, 62

క్రోధాద్భవతి సంమోహః సంమోహాత్ స్మృతివిభ్రమః
స్మృతిభ్రంశాద్ బుద్ధినాశో బుద్ధినాశాత్ప్రణశ్యతి”. 63

అసతి సమాధ్యధ్యాసే ప్రమాదప్రకార ఉపన్యస్తః. సంగో
ద్యేయవిషయసంనిధిః. సంమోహః వివేకపరాజ్ఞాఖత్వమ్. స్మృతి
విభ్రమస్తత్త్వానుసంధానాధావః. బుద్ధినాశో విపరీతభావనోపచయదో
ణషేప్రతిబద్ధస్య జ్ఞానస్య మోక్షప్రదత్వసామర్థ్యాధావః.

వ్యా “విషయములను గూర్చి ఆలోచించుచున్న పురుషునకు వాటి
యందు సంగము కలుగును సంగమువలన కామము కలుగును. కామము
వలన క్రోధము కలుగును క్రోధమువలన సంమోహము కలుగును.
సంమోహము వలన స్మృతివిభ్రమము కలుగును. స్మృతివిభ్రమము వలన
బుద్ధి నశించును. బుద్ధి నాశము వలన తానే నశించును” సమాధ్యభ్యాసము
చేయనిచో ప్రమాదము కలుగు విదము చెప్పబడినది. సంగః=ఆలోచించు
చున్న విషయముల సంనిధి సంమోహః = వివేకమునందు శ్రద్ధ లేక
పోవుట. స్మృతివిభ్రమః=తత్త్వానుసంధానము చేయకుండుట. బుద్ధినాశః=
విపరీత భావన పెరిగిపోవుట అను దోషముచేత జ్ఞానమునకు ప్రతిబంధ
మేర్పడగా అది మోక్షము నీయ గలిగిన సామర్థ్యమును కోల్పోవుట.

మూ. “రాగద్వేషవియ కైస్తు విషయానిన్ద్రియైశ్చరన్
అత్యవశ్యైర్విధేయాత్మా ప్రసాదమధిగచ్ఛతి”. 64

విధేయాత్మత్వం పశీకృతమనస్త్యమ్. ప్రసాదః నైర్మల్యమ్.
బద్ధరాహిత్యమ్, సమాధ్యభ్యాసయుక్తః తద్వాసనాబలాత్ వ్యుత్థాన
దశాయామ్ ఇన్ద్రియైః వ్యవహరన్నపి ప్రసాదం సమ్యక్ ప్రాప్నోతి,
తదేతత్ కిం ప్రజేతేతి ప్రశ్నోత్తరమ్. ఉపరీతనేనాపి బహునా
గ్రన్థేన స్థితప్రజ్ఞః ప్రపజ్ఞితః.

వ్యా. “రాగద్వేషములు లేనివి, తన వశములో ఉన్నవి అయిన
ఇంద్రియములతో విషయములను అనుభవించుచున్నను, వశములో ఉన్న
మనస్సు కలవాడు ప్రసాదమును పొందును”.

విదేయాత్మత్వమ్ = మనస్సును, వశములో ఉంచుకొనుట. ప్రసాదః = నిర్మలత్వము = బంధము లేకపోవుట. సమాద్యభ్యాసములో ఉన్నవాడు వ్యుత్థాన దశలో ఇంద్రియములతో వ్యవహరించుచున్నను, సమాద్యభ్యాస వాననాబలముచేత ప్రసాదమును పొందును. ఇది “కిం ప్రజేత” అనుదానికి సమాదానము. వైనున్న గ్రంథముచేత కూడ విస్తృతముగా స్థితప్రజ్ఞని లక్షణము వివరింపబడినది.

మూ. నను ప్రజ్ఞాయాః స్థితుత్పత్తిభ్యాం ప్రాగపి సాధనత్వేన రాగద్వేషాదిరాహిత్యమపేక్షితమ్. బాధమ్ తథాప్యస్తి విశేష సచః శ్రేయోమార్గకారైః దర్శితః—

“విద్యాస్థితయే ప్రాగ్యే సాధనభూతాః ప్రయత్ననిష్పాద్యాః లక్షణభూతాస్తు పునః స్వభావతస్తే స్థితాః స్థితప్రజ్ఞే”

“జీవన్ముక్తిరితీమాం వదన్త్యవస్థాం స్థితాత్మసంబోధామ్ బాధితభేదప్రతిధామబాధితాత్మావబోధసామర్థ్యాత్”. ఇతి.

వ్యా. (అశంక) ప్రజ్ఞ ఉత్పన్న మగుటకు నిలచుటకు పూర్వము కూడ ప్రజ్ఞాసాధనముగా రాగద్వేషాదులు లేకుండుట అవశ్యకమే కదా ? (సమాదానము) నిజమే ! కాని ఒక విశేష మున్నది. దానిని “శ్రేయోమార్గ” కారులు చూపినారు :-

“విద్యా (ప్రజ్ఞా)స్థితికి పూర్వము తత్సాధనముగా వేటిని ప్రయత్నము చేత సంపాదించవలసి ఉన్నదో అవే స్థితప్రజ్ఞానిలో ఆతని సహజలక్షణములై నిలచి ఉన్నవి.” “ఆత్మజ్ఞానము స్థిరముగా ఉండే ఈ అవస్థను “జీవన్ముక్తి” అని అందురు. ఈ స్థితిలో ఆత్మజ్ఞానము బాధింపబడకుండుట చేత అభేద జ్ఞానము ఏ మాత్రము చలించదు”.

మూ. భగవద్భక్తో ద్వాదశాధ్యాయే భగవతా వర్ణితః—

“అద్వైస్తా సర్వభూతానాం మైత్రః కరుణ ఏవ చ నిర్మమో నిరహంకారః సమదుఃఖసుఖః క్షమే. 13

సంతుష్టః సతతం యోగీ యతాత్మా దృఢనిశ్చయః
మయ్యర్పితమనోబుద్ధిర్యో మద్భక్తః స మే ప్రియః". 14

ఈశ్వరార్పితమనస్తేన సమాహితస్యాన్యాన్యానుసంధానా
భావాత్, ప్యుత్థితస్యాప్యదాసీనానుసంధానేన హర్షవిషాదాభావాచ్చ సుఖ
దుఃఖసామ్యమ్. ఏవం పక్ష్యమాణేష్వపి ద్వంద్వేషు ద్రష్టవ్యమ్.

వ్యా. "ఏ ప్రాణులను ద్వేషించనివాడు, మైత్రి, కరుణా కలవాడు, మమకారము గాని అహంకారముకాని లేనివాడు, సుఖమును దుఃఖమును సమముగా చూచువాడు, ఓర్పు కలవాడు, నిత్యము సంతృప్తి కలవాడు, యోగి, మనస్సు అదుపులో ఉన్నవాడు, దృఢమైన నిశ్చయము కలవాడు, నా భక్తుడై నాయందే మనోబుద్ధులను నిలిపినవాడు అయిన పురుషుడు నాకు ఇష్టుడు".

మనస్సును ఈశ్వరుని యందు నిలుపుటచే ఏకాగ్ర చిత్తము గల ఆ భక్తునకు ఇతరవస్తువులపై దృష్టి ఉండదు. అతడు వ్యుత్థానదశలో కూడ వివిధ విషయములపై బాదాసీన్యమునే ఆవలంబించును. అందుచే అతనికి హర్షము గాని విషాదము గాని ఉండవు గాన సుఖమైనను దుఃఖమైనను అతనికి సమమే. చెప్పబోవు ద్వంద్వముల విషయమునందు కూడ ఇట్లే చూచుకొనవలెను.

మూ. "యస్మాన్నో ద్విజతే లోకో లోకాన్నోద్విజతే చ యః
హర్షామర్షభయోద్వేగై ర్ముక్తో యః స మే ప్రియః". 15

వ్యా. "ఎవనికి లోకము ఏయపడదో, ఎవడు లోకమునకు భయపడడో, ఎవడు సంతోషమును, కోపమును, భయమును, ఏవగింపును విడచి, నాడో అతడు నాకు ఇష్టుడు."

మూ. "అనపేక్షః శుచిర్దక్ష ఉదాసీనో గతవ్యథః
సర్వారంభపరిత్యాగీ యో మద్భక్తః స మే ప్రియః". 16

వ్యా, “కోరికలు లేనివాడు పరిశుద్ధుడు, నేర్పు గలవాడు, ఉదాసీనుడు, వ్యథలన్నీ పోయినవాడు, అన్ని ప్రయత్నములను విడచువాడు అయిన నా బతుకు నాకు ఇష్టుడు ”

మూ. “యో న హ్యవ్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాఙ్క్షతి
శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్యః స మే ప్రియః”. 17

వ్యా. “శుభాశుభములను పరిత్యజించి, నాయందు భక్తి కలవాడై ఎవడు హర్షించడో, ద్వేషించడో, దుఃఖించడో, దేనినీ కోరడో అతడు నాకు ఇష్టుడు.”

మూ. “సమః శత్రో చ ఘిత్రే చ తథా మానావమానయోః
శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు సమః సజ్జవివర్జితః.” 18

“తుల్యనిష్ఠాస్తుతిర్మాసి సంతుష్టో యేన కేన చిత్
అనికేతః స్థిరమతిర్భక్తిమాన్ మే ప్రియో నరః”. 19 ఇతి

వ్యా. “శత్రుమిత్రులను, మానావమానములను సమముగా చూచువాడు, శీతోష్ణములయందు, సుఖదుఃఖములయందు సమముగా ఉండువాడు, దేనియందు ఆసక్తి లేనివాడు, నిందాస్తుతులను తుల్యముగా గ్రహించువాడు, మానవంతుడు, లభించిన దానితో తృప్తి చెందువాడు స్థిరనివాస స్థానము లేనివాడు, స్థిరమైన బుద్ధి కలవాడు అయిన బతుకైన నరుడు నాకు ఇష్టుడు.”

మూ. అత్రాపి పూర్వపద్విశేషో వార్తికకారైర్దర్శితః—

“ఉత్పన్నాత్మప్రబోధస్య హ్యద్వేష్టృత్వాదయో గుణాః
అయత్నతో భవన్త్యస్య న తు సాధనరూపిణః”. —

(నైషకర్మసిద్ధి. 4.69) ఇతి.

వ్యా. ఇందులో కూడ విశేషమును పూర్వమునందు వలెనే వార్తిక కారులైన సుదేశ్వరాచార్యులు చూపినారు—

“అత్యజ్ఞానము కలిగిన ఈ యోగికి ద్వేషించకపోవుట మొదలైన గుణములు అప్రయత్నముగానే సిద్ధించును. సాధనములుగా ఉండవు ”

మూ. గుణాతీతశ్చతుర్థశాధ్యాయే, వర్ణితః-

అర్జున ఉవాచ-

“కైర్నిజైస్త్రిన్ గు నేతాసతీతో భవతి ప్రభో

కిమాచరః కథం చైతాంస్త్రిన్ గుణానతివర్తతే”. 21

త్రయో గుణాః సత్త్వరజస్తమాంసి. తేషాం పరిణామవిశేషాత్ సర్వః సంసారః ప్రవర్తతే. అతో గుణాతీతత్వమ్ అసంసారిత్వమ్ జీవన్ముక్తత్వమితి యావత్. లింగాని పరేషామేతదీయగుణాతీతత్వబోధ కాని. ఆచారః ఆచరణమ్, తదీయమనఃసంహారప్రకారః. కథమితి సాధనప్రకారప్రశ్నః.

వ్యా. గుణాతీతుడు పదునాల్గవ అధ్యాయములో వర్ణింపబడినాడు- అర్జునుడు పలికెను “ఓ! ప్రభూ! ఏ గుర్తులచేత ఇతడు త్రిగుణములను అతిక్రమించినా డని చెప్పవచ్చును? అతని ఆచరణము ఎట్లుండును? ఈ మూడు గుణములను ఎట్లు అతిక్రమించును?”

మూడు గుణము లనగా సత్త్వరజస్తమస్సులు. వాటి పరిణామ విశేషము చేతనే ఈ సంసార మంతా నడచుచున్నది. అందుచేత గుణాతీత త్వము (గుణములను అతిక్రమించుట) అనగా సంసారము లేకుండుట; అనగా జీవన్ముక్తత్వము. “ఇతడు గుణాతీతుడు” అని ఇతరులు గుర్తించుటకు ఉపకరించు చిహ్నములు లింగములు. ఆచారము అనగా ఆచరణము అతని మనస్సు ప్రవర్తించే పద్ధతి. “ఎట్లు అతిక్రమించును?” అనేది అతనికి గుణములను దాటుటకు సాధనము లేవి అని ప్రశ్న.

మూ. శ్రీభగవాన వాచ-

“ప్రకాశం చ ప్రవృత్తిం చ మోహదేవ చ పాణ్డవ
న ద్వేష్టి సంప్రవృత్తాని న నివృత్తాని రాజ్ఞతి”. 22

వ్యా. శ్రీకృష్ణుడు పలికెను :—

“అర్జున ! (గుణాతీతుడు) సత్త్వధర్మమైన ప్రకాశము, రజోగుణ
ధర్మమైన ప్రవృత్తి, తమోగుణ ధర్మమైన మోహము ప్రవర్తించు చున్నపుడు
వాటిని ద్వేషించదు; అవి ప్రవర్తించవలె నని కోరుకొనడు”.

మూ. “ఉదాసీనపదాసీనో గుణైర్యో న విచల్యతే
గుణా వర్తస్త ఇత్యేవ యోఽవతిష్ఠతి నేజ్జతే. 23

సమదుఃఖముఖః స్వస్థః సమలోష్ఠాశ్మకాశ్చినః
తుల్యప్రియాప్రియో ధీరస్తుల్యనిన్దాత్మసంస్తుతిః. 24

మానావమానయోస్తుల్యస్తుల్యో మిత్రారిపక్షయోః
సర్వారమ్భపరిత్యాగీ గుణాతీతః స ఉచ్యతే.” 25

వ్యా. ఎవడు ఉదాసీనుడు వలె (దేనితోను ఏ సంబంధమూలేనివాడు
వలె) కూర్చుండి గుణములచేత చలించ చేయబడడో, గుణములు వాటి పని
అవి చేయుచున్నవి అని భావన చేయుచు తాను ఏ మాత్రము చలించడో,
ఎవడు సుఖదుఃఖములను సమముగా చూచుచు స్వస్థుడై ఉండునో, మఱి
బెడ్డను, జాతిముక్కను, బంగారమును సమముగా చూచునో, ప్రియము
కలిగినను అప్రియము కలిగినను తుల్యుడు గా ఉండునో తనను ఎవరైన
నిందించినను స్తుతించినను తుల్యముగానే ఉండునో, ధీరుడైన ఎవడు
మానావమానములను సమముగా చూచునో, మిత్రపక్షము నందు శత్రు
పక్షమునందు సమముగా ప్రవర్తించునో, సర్వకార్యములను త్యజించునో
ఆతడు గుణాతీతు డని చెప్పబడుచున్నాడు.

మూ. “మాం చ యోఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన నేపతే
స గుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే.” 26

వ్యా. “ఎవడు నన్ను వ్యభిచరించని (మార్పు లేని) భక్తి యోగముతో సేవించునో అతడు ఈ గుణములను అతిక్రమించి బ్రహ్మత్వమును సంపాదించుటకు సమర్థుడగును.”

మూ. ప్రకాశప్రవృత్తిమోహః సత్త్వరజస్తమోగుణాః. తే చ జాగ్రత్స్వప్నయోః ప్రవర్తనే. సుషుప్తిసమాధిశూన్యచిత్రవృత్తిత్వా వస్థాసు నివర్తనే. ప్రవృత్తిశ్చ ద్వివిధా-అనుకూలా ప్రతికూలా చేతి తత్ర మూఢో జాగరణే ప్రతికూలప్రవృత్తిం ద్వేష్టి; అనుకూల ప్రవృత్తిమ్ ఆకాంక్షతి. గుణాతీతస్య తు అనుకూలప్రతికూలాధ్యాసా ధావాత్ ద్వేషాకాంక్షే న స్తః. యథా ద్వయోః కలహం కుర్వాణయోః అవరోకయితా కశ్చిత్ తటస్థః స్వయం కేవలముదాస్తే, న తు జయప రాజయాధ్యామితస్తతశ్చాల్యతే, తథా గుణాతీతః వివేకీ స్వయముదాస్తే. “గుణా గుణేషు వర్తంతే, న త్వహమ్” ఇతి వివేకాత్ బౌదాసీన్యమ్. “అహమేవ కరోమి” ఇత్యధ్యాసః విచలనమ్; న చాస్య తదస్తి. తదిదం కిమాచార ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ఉత్తరమ్. సమదుఃఖసుఖాదీని లింగాని, అవ్యభిచారిభక్తిసహితజ్ఞానధ్యానాభ్యాసేన పరమాత్మనేవా చేతి గుణాత్యయసాధనప్రశ్నస్య ఉత్తరమ్.

వ్యా. ప్రకాశప్రవృత్తి మోహః=సత్త్వ రజస్తమోగుణములు అవి జాగ్రత్స్వప్నావస్థలతో ప్రవర్తించును. సుషుప్తియందు సమాధియందు, చిత్రవృత్తి శూన్యముగా ఉండు అవస్థయందు అవి నివర్తించును. అనుకూలము, ప్రతికూలము అని ప్రవృత్తి రెండు విధములు, జాగ్రద్వస్థలో మూడుడు, ప్రతికూలప్రవృత్తిని ద్వేషించును; అనుకూలప్రవృత్తిని కోరుకొనును. కాని గుణాతీతునకు “ఇది అనుకూలము, ఇది ప్రతికూలము” అను అధ్యాస లేకపోవుటచేత ద్వేషము కాని కోరిక గాని ఉండదు. ఇద్దరు కలహించుచున్నప్పుడు తటస్థుడై చూచుచున్నవాడు కేవలము ఉదాసీనుడుగా ఉండును. కలహించుచున్నవారికి కలిగే జయపరాజయములచేత అతడు

ఇటు అటు చలించడు అట్లే గుణాతీతుడైన వివేకవంతుడు అను ఉదాసీనుడుగానే ఉండును. అతనికి ఆ బౌదాసీన్యము - “గుణములు గుణముల యందు ప్రవర్తించుచున్నవి; నేను ప్రవర్తించుటలేదు” అను వివేకమువలన కలిగినది. విచలనము అనగా “నేనే చేయుచున్నాను” అను అధ్యాసము. పీనికి ఆ విచలనము లేదు ఇది “కిమాచారః?” అను ప్రశ్నకు సమాధానము, సమదుఃఖసుఖాదులు గుర్తులు, “గుణాతీతు డగుటకు సాధన మేమి?” అను ప్రశ్నకు స్థిరమైన భక్తితో కూడిన జ్ఞానద్యానాభ్యాసము, పరమాత్మ సేవ సాధనములు అని సమాధానము.

మూ. బ్రహ్మణో వ్యాసాదిభిర్వర్ణితః-

“అనుత్తరీయపసనమనుపస్తీర్ణశాయినమ్

బాహుపథాయినం శాంతం తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః.”

- మహాభా. ఆను. పర్వ 251

బ్రాహ్మణశబ్దో బ్రాహ్మవిద్వాచీతి “అథ బ్రాహ్మణః” ఇతి శుత్యా వర్ణితమ్. బ్రహ్మవిదశ్చ విద్వత్సంన్యాసాధికారాత్. “యథాజాత రూపధరో నాచ్ఛాదనం చరతి పరమహంసః” ఇత్యాదిశ్రుత్యా పరిగ్రహ రాహిత్యస్య ముఖ్యత్వాభిధానాత్ అనుత్తరీయత్వాదికం తస్య యుక్తమ్.

వ్యా. బ్రాహ్మణుడు వ్యాసాదులచేత వర్ణింపబడినాడు-

“ఎవడు ఉత్తరీయము, కట్టుకునే వస్త్రము లేనివాడో, పక్క పరచు కొనకుండా పండుకొనునో, బాహువును తలగడగా ఉపయోగించునో, శాంతుడైన అట్టివాడు బ్రాహ్మణుడు అని దేవతలు చెప్పుదురు.”

“బ్రాహ్మణ” శబ్దమునకు బ్రహ్మవేత్త అని అర్థము” అని “అథ బ్రాహ్మణః” ఇత్యాది శ్రుతివాక్యమునందు వర్ణింపబడినది అట్టి బ్రహ్మవేత్తకే, విద్వత్సంన్యాసమునందు అధికారము కదా? “పరమహంస పుట్టినప్పుడు ఎట్లుండునో అట్టి రూపమును దరించి (దిగంబరుడై) ఆచ్ఛాదన మేమీ లేకుండా నంచరించును” ఇత్యాదిశ్రుతివాక్యము పరిగ్రహము (వస్తునంచ

యము) లేకుండుట ముఖ్యమని చెప్పటచే ఆ పరమహంస ఉత్తరీయాదులను దరించకుండుట యుక్తమే.

మూ. “యేన కేన చిదాచ్ఛన్నో యేన కేన చిదాశితః

యత్ర క్వచన శాయీ స్యాత్తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః.”

-మ.భా.అను. 251

దేహనిర్వాహాయ అశనాచ్ఛాదనశయనస్థానాపేజాయామపి అశనాదిగతౌ గుణదోషౌ నాన్విష్యేతే, ఉదరపూరణపుష్ట్యాదిరూపస్య నిర్వాహస్య సమత్వాత్ నిష్ప్రయోజనస్య గుణదోషవిచారస్య చిత్తదోషత్వాత్. అత ఏవ ధాగవతే పఠ్యతే-

“కిం పఠితేన బహునా లక్షణం గుణదోషయోః

గుణదోషదృశిర్దోషో గుణస్తూభయవర్జితః.” ఇతి.

వ్యా. “ఏదో ఒకటి ఆచ్ఛాదించుకొని, ఏదో ఒకటి తినుచు ఎక్కడనో అక్కడ శయనించు వాడు “బ్రాహ్మణుడు” అని దేవతలు చెప్పుదురు.”

దేహమును నిర్వహించుకొనుటకు ఆహారము, ఆచ్ఛాదనము, పండుకొనుటకు స్థానము అవశ్యకములే అయినను ఆ భోజనాదులలోని గుణదోషములను అన్వేషించకూడదు. ఆహారము రుచిగా ఉన్నను లేకపోయినను పొట్ట నిండుట పుష్టి కలుగుట మొదలైన శరీరనిర్వాహము సమమేగాన గుణదోషవిచారము నిష్ప్రయోజనము అట్టి విచారము చిత్తదోషము. అందుచేతనే బాగవతములో ఇట్లు చెప్పబడినది-“గుణదోషముల లక్షణములను గూర్చి ఎక్కువగా వర్ణించి ఏమి ప్రయోజనము? (ఒక్క వాక్యములో చెప్పవలె నంటే) గుణదోషములను అన్వేషించుట ‘దోషము’; వాటిని అన్వేషించకుండుట ‘గుణము’”

మూ. “కన్ధాకౌపీనవాసాస్తు దణ్డధృగ్ ధ్యానతత్పరః

ఏకాకీ దమతే నిత్యం తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః.”

(మ.భా. అను 251)

బ్రహ్మోపదేశాదినా ప్రాణ్యనుజిఘృక్షాయా ముత్తమత్వజ్ఞాపనేన శ్రద్ధాముత్పాదయితుం దణ్డకౌపీనాదిలిజ్గం ధారయేత్. “కౌపీనం దణ్డమాచ్ఛాదనం చ స్వశరీరోపభోగార్థాయ లోకోపకారార్థాయ చ పరిగ్రహేత్” (పరమ. ఉప. 1) ఇతి శ్రుతేః, అనుజిఘృక్షయాపి స్వయం తదీయాం గృహకృత్యాదివార్తాం న కుర్యాత్, కిం తు ధ్యానపరో భవేత్. “తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో విముఞ్చథ” (ము.ఉ. 2.2.5) ఇతి శ్రుతేః.

“తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః.

నానుధ్యాయాద్భహూన్ శబ్దాన్ వాచోవిగ్లాపనం హి తత్.”

(బృ.ఉ. 4.4.21)

ఇతి శ్రుతేశ్చ. బ్రహ్మోపదేశస్త్వన్యా వాఙ్మథవతీతి స ధ్యానవిరోధీ, తచ్చ ధ్యానమేకాకిత్సే నిర్విఘ్నం భవతి. అత ఏవ స్మృత్యంతరే ౭ భిహితమ్.

“ఏకో భిక్షుర్యథోక్తః స్యాద్ ద్వావేవ మిథునం స్మృతమ్
త్రయో గ్రామః సమాఖ్యాత ఊర్ధ్వం తు నగరాయతే
నగరం స హి తర్తవ్యం గ్రామో వా మిథునం తథా
రాజాదివార్తా తేషాం స్యాద్ వార్తా పరస్పరమ్.” ఇతి.

వ్యా “ఎవడు బొంతలను, కౌపీనమును, దండమును దరించి, ధ్యాన తత్పరుడై ఒంటరిగా ఆనందముతో ఉండునో అతడే బ్రాహ్మణుడు అని దేవతలు చెప్పుదురు.”

బ్రహ్మోపదేశాదులచేత ఇతరులను అనుగ్రహించవలె నను ఇచ్చ ఉన్నచో తన ఉత్తమత్వమును (బ్రహ్మోపదేశాదినమర్థత్వమును) ఇతరులకు నూచించి వారితో శ్రద్ధను కలిగించుటకై దండకౌపీనాదిలింగములను దరించవలెను. “తన శరీరమునకు భోగముకొరకు, లోకోపకారముకొరకు కౌపీనమును, దండమును, కప్పుకొనే వస్త్రమును స్వీకరించవలెను” అని శ్రుతి

చెప్పుచున్నది. అనుగ్రహించవలె నను ఇచ్చ ఉన్నను తనంత తానుగా ఇతరుల గృహకృత్యాదివిషయములను ముచ్చటించకూడదు. కేవలము ద్యానపరుడై ఉండవలెను “ఒక్క ఆ ఆత్మనే తెలిసికొనుడు ఇతరములైన మాటలు విడిచిపెట్టుడు” అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది “దీరుడైన బ్రాహ్మణుడు ఆ పరమాత్మనే తెలిసికొని జ్ఞానమును సంపాదించవలెను. చాలా శబ్దములను ఆలోచించకూడదు (పలకకూడదు) అది వ్యర్థముగా వాక్కునకు అలసట కలిగించుట అగును” అని కూడ శ్రుతి చెప్పుచున్నది. అయితే ఇతరులకు బ్రహ్మోపదేశము చేయుట ఇతరవాక్కు కాదు; ఆత్మకు సంబంధించినదే; అందుచేత అది ద్యానమునకు విరోధి కాదు.

ఆ ద్యానేము కూడ ఏకాకిగా ఉన్నప్పుడే నిర్విఘ్నముగా సాగును. అందుచేతనే మరొకస్మృతిలో ఇట్లు చెప్పబడినది-“పూర్వమునందు చెప్పబడిన సంన్యాసి ఒంటరిగానే ఉండవలెను. ఇద్దరు సంన్యాసులు ఒక్కచోట చేరినచో అది మిథున మగును. ముగ్గురు చేరినచో అది గ్రామము. అంతకు మించిన సంఖ్యలో చేరినచో నగర మగును. నగరమును గాని, గ్రామమును గాని, మిథునమును గాని చేయకూడదు. మిథునాదిరూపమున కలిసిన సంన్యాసుల మధ్య రాజాదులను గూర్చిన కబుర్లు, భిక్షను గూర్చిన కబుర్లు వచ్చును.

మూ. “నిరాశిషమనారమ్భం నిర్నమస్కారమస్తుతిమ్

అక్షీణం క్షీణకర్యాణం తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః

(మ.భా. ఆను. 251)

విశిష్టైః సంసారిభిః ప్రణమతాం పురుషాణామాశీర్వాదప్రయుజ్యతే. యస్య యదపేక్షితం తం ప్రతి తదభివృద్ధిప్రార్థనమాశీః. తథా చ పురుషాణాం భిన్నరుచిత్వాత్ తదభిమతాన్వేషణే వ్యగ్రచిత్తస్య లోకవాసనా వర్ధతే. సా చ జ్ఞానవిరోధినీ. తథా చ స్మృత్యంతరమ్-

“లోకవాసనయా జన్తోః శాస్త్రవాసనయా పి చ
దేహవాసనయా జ్ఞానం యథావన్నైవ జాయతే.”

వ్యా. “అశీర్వాదము చేయనివాడు, కార్యారంభమును, నమస్కారమును, స్తుతిని చేయనివాడు, క్షీణుడు కానివాడు, కర్మలను క్షీణింపజేసికొనినవాడు బ్రాహ్మణుడు అని దేవతలు చెప్పుదురు ”

విశిష్టలైన సంసారములో ఉన్నవారు (గృహస్థాదులు) నమస్కరించువారికి అశీర్వాదము చేయుచుందురు. ఎవరెవరికి ఏది ఏది ఇష్టమో వారివారికి ఆయా అభివృద్ధికలుగవలె ననికోరుట అశీర్వాదము. పురుషులరుచులు వేరువేరుగా ఉండును. అందునత ఎవరికి ఏది ఇష్టమో తెలిసికొనుటలో చిత్తము వ్యగ్రమైనచో వానికి లోకవాసన వృద్ధి పొందును. అది జ్ఞానమునకు ప్రతిబంధకము. ఈ విషయమునే మరి యొక స్మృతి ఇట్లు చెప్పుచున్నది.

“మానవునికు లోకవాసన, శాస్త్రవాసన, దేహవాసన ఉన్నంతవరకు యథార్థజ్ఞానము కలుగదు

మూ. ఏదచ్చరమ్భనమస్కారాదిష్వపి ద్రష్టవ్యమ్. ఆరమ్భః స్వార్థం పరోపకారార్థం వా గృహక్షేత్రాదినంపాదనప్రయత్నః. తావే తావాశీర్వాదారమ్భా ముక్తేన త్యాజ్యో. న చాశీర్వాదాధావే ప్రణమతాం నృణాం ఖేదః శఙ్కనీయః; లోకవాసనాఖేదయోరుభయోః పరిహారాయ నిఖిలాశీర్వాదప్రతినిధిత్యేన నారాయణశబ్దప్రయోగాత్ ; ఆరమ్భస్తు సర్వోఽపి దుష్ట ఏవ. తథా చ స్మృతిః-

“సర్వారమ్భా హి దోషేణ దూషేనాగ్నిరివావృతాః” (భ.గీ. 18.48)

వ్యా. ఆరంభ-నమస్కారాదుల విషయములో కూడ ఇట్లే చూచుకొనవలెను. ఆరంభ మనగా తనకొరకు గాని, ఇతరులకొరకు గాని గృహములు, పొలములు మొదలైనవాటిని సంపాదించుటకై చేయు ప్రయత్నము. ఈ అశీర్వాద-ఆరంభములను రెండింటిని ముక్తుడు త్యజించవలెను. అశీర్వా

దము చేయకపోయినచో నమస్కరించినవారిమనస్సుకు భేదము కలుగును కదా అని శంకించ పని లేదు. ఎందుచేతననగా సంన్యాసికి లోక వారిన కలుగకుండుటకును, నమస్కరించువారి మనస్సుకు భేదము కలుగ కుండుటకును అన్ని ఆశీర్వాదములకు బదులు “నారాయణ” శబ్దము ఉచిత రించబడును. అయితే ఆరంభము మాత్రము ఏ విధమైన దై నను చెడ్డదే. “సమస్తములైన ఆరంభములను కూడ, ధూమము అగ్నిని ఆవరించి సట్లు” దోషము ఆవరించి ఉండును” అని భగవద్గీతలో చెప్పబడినది.

మూ. సమస్కారోఽపి వివిదిషాసంన్యాసి నోఽభిహితః-

“యో భవేత్ పూర్వసంన్యాసీ తుల్యో వై ధర్మతో యది తస్మై ప్రణామః కర్తవ్యో నేతరాయ కదాచన.” ఇతి.

తత్ర పూర్వత్వధర్మతుల్యత్వవిచారే చిత్తం విక్షిప్యతే. ఆత ఏవ సమస్కారమాత్ర ఏవ బహవః కలహాయమానా ఉపలభ్యంతే, తత్ర నిమిత్తం వార్తికకారైః దర్శితమ్-

“ప్రమాదినో బహిశ్చిత్తాః పిశునాః కలహోత్సుకాః సంన్యాసి నోఽపి దృశ్యంతే దై వసంసూషితాశయాః.”

(1.1584) ఇతి.

వ్యా. అయితే వివిదిషాసంన్యాసికి మాత్రము నమస్కారము కూడ చెప్పబడినది :- “తనకంటె ముందు సంన్యాసము తీసికొన్నవాడు ధర్మము చేత తనతో తుల్యుడైనచో ఆతనికి నమస్కారము చేయవలెను. ఇతరులకు ఎన్నడును చేయగూడదు.”

“ఇతడు నాకంటె ముందు సంన్యాసము స్వీకరించినాడా; ధర్మము చేత నాతో సమానుడా కాదా” అని విచారణ చేయుటలో చిత్తవిక్షేపము కలుగును. అందుచేతనే కేవలము నమస్కారమును గూర్చి చాలామంది సంన్యాసులు కలహించుకొనుచుండుట కనబడుచున్నది. ఇందుకు కారణ మును సురేశ్వరాచార్యులు చూపి ఉన్నారు :-

“ఏమరిపాటుతో ఉన్నవారు, బహిర్ముఖమైన చిత్తము గలవారు, చాడీలు చెప్పువారు; కలహమునందు ఆసక్తి గలవారు, దైవముచేత చెడి పోయిన మనస్సులు గలవారు సంన్యాసులలో కూడ చాలమంది ఉన్నారు.”

మూ. ముక్తస్య నమస్కారాభావో భగవత్పాదైర్దర్శిత్వః-

“నామాధిభ్యః పరే భూమ్ని స్వారాజ్యే చేత్ స్థితోఽద్వయే
ప్రణమేత్ కం తదాత్మజ్ఞో న కార్యం కర్మణా తదా.”

(ఉప. 17.64) ఇతి

వ్యా. ముక్తుడు నమస్కరించే ప్రసక్తి లేదని భగవత్పాదులు ఉపదేశ సాహస్రిలో చెప్పినారు :- “నామాదులకు అతీతమైన భూమిక యైన భేదరహితమైన స్వారాజ్యములో ఉన్న ఆత్మజ్ఞానవంతుడు ఎవరికి నమస్కరించును ? అట్టివానికి ఆస్థితిలో ఏ కర్మతోను పని లేదు.”

మూ. చిత్తకాలుష్యహేతోః నమస్కారస్య ప్రతిషేధేఽసి
సర్వసామ్యబుద్ధ్యా ప్రసాదహేతుర్నమస్కారః అభ్యుపేయతే. తథా చ
స్మృతిః-

“ఈశ్వరో జీవకలయా ప్రవిష్టో భగవానితి
ప్రణమేద్దణ్డవద్ భూమావాశ్వచక్టాలగోఖరమ్.” (భాగ.) ఇతి.

వ్యా. చిత్తకాలుష్యమునకు హేతువైన నమస్కారము నిషిద్ధ మైనను అన్నింటియందు నమబుద్ధి వహించుటచే చిత్తప్రసాదమును కలిగించు నమస్కారము అంగీకరింపబడును. అందుచేతనే స్మృతి ఇట్లు చెప్పుచున్నది.

“పరమేశ్వరుడే జీవన్మరూపముతో అన్ని ప్రాణులలోను ప్రవేశించి ఉన్నాడు అను నిశ్చయముతో కుక్క, చండాలుడు, గోవు, గాడిద వరకు అన్ని ప్రాణులకు దండప్రణామము చేయవలెను.”

మూ. స్తుతిర్మనుష్యవిషయా ప్రతిషిధ్యతే, న త్వీశ్వరవిషయా.
తథా చ బృహస్పతిస్మృతిః-

“అదరేణ యథా స్తౌతి ధనవంతం ధనేచ్ఛయా
తథా చేద్విశ్వకర్తారం కో న ముచ్యేత బద్ధనాత్.” ఇతి.

వ్యా. మనుష్యులను స్తుతించుట నిషేదింపబడినది గాని ఈశ్వరుని స్తుతి నిషేదింపబడలేదు. అందుచేతనే బృహస్పతి స్మృతి ఇట్లు చెప్పుచున్నది :- “ధనముమీద ఉన్న కోరికచేత ధనవంతుని ఎంత ఆదరముతో ఎట్లు స్తోత్రముచేయుచున్నాడో ఆ విధముగా ప్రపంచమును సృజించిన పరమేశ్వరుని స్తుతించినచో బంధమునుండి ముక్తిచెందనివాడు ఎవడు?”

మూ. అక్షీణత్వమ్ అదీనత్వమ్ అత ఏవ స్మృతిః-

“అబద్ధా న విషాదీ స్యాత్ కాలే యద్యశనం క్వచిత్
లబ్ధా న హృష్యేద్ధృతిమాన్ ఉభయం దైవతన్త్రితమ్.” ఇతి

వ్యా. అక్షీణత్వము అనగా దీనుడు కాకుండుట. అందుచేతనే స్మృతి ఇట్లు చెప్పుచున్నది :-

“చిత్తస్మైర్యము గల సంన్యాసి ఎక్కడనైనా భోజనసమయమునకు ఆహారము లభించనిచో దిగులుచెందగూడదు. లభించినచో సంతోషించ గూడదు. లభించుట, లభించకపోవుట రెండూ దైవాదీనములే.”

మూ. క్షీణకర్మత్వం విధినిషేధానధీనత్వమ్. “నిస్త్రిగుణ్యే పథి విచరతాం కో విధిః కో నిషేధః.” ఇతి స్మరణాత్. ఏతదేవాభి ప్రేత్య భగవతాప్యుక్తమ్-

“త్రిగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రిగుణ్యో భవార్జున
నిర్ద్వంద్వో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్యోగతేమ అత్మవాన్.”

(2.45) ఇతి.

నారదః - “స్మర్తవ్యః సతతం విష్ణుర్విస్మర్తవ్యో న జాతుచిత్
సర్వే విధినిషేధాః స్యురేతయోరేవ కింకరాః.” (వి.పు.) ఇతి.

వ్యా. జ్ఞానకర్మత్వము అనగా విధినిషేధములకు అధీనుడు కాకుండుట. “త్రిగుణములకు అతీత మైన మార్గముతో సంచరించువానికి విధి ఏమిటి, నిషేధ మేమిటి?” అని స్మృతివాక్యము చెప్పుచున్నది ఈ విషయమునే భగవంతుడు కూడ చెప్పి ఉన్నాడు :-

“అర్జునా ! వేదములు మూడు గుణముల పరిధిలోనివి నీవు త్రిగుణాతీతుడవు అగుము. ద్వంద్వములను అతిక్రమించి ఎల్లప్పుడు జ్ఞానమునందు స్థిరుడవై, యోగక్షేమములు లేనివాడవై స్థిర మైన మనస్సు కలవాడవై ఉండుము.” నారదుడు కూడ విష్ణుపురాణములో ఇట్లు చెప్పినాడు :-

“ఎల్లవేళలా విష్ణువును స్మరించవలెను, ఎన్నడూ మరువకూడదు. విష్ణువును స్మరించుట, విష్ణువును మరువకుండుట అను ఈ రెండింటికే సమ స్తమైన విధినిషేధములు కింకరులు ” (స్మరించవలెను అనునది విధి; విస్మరించకూడదు అనునది నిషేధము. ప్రధానముగా పాటించవలసిన విధినిషేధములు ఇవే. ఇతరములు అప్రధానములు అని భావము)

మూ. అహేరిష గణాద్భితః సంమానాన్మరణాదివ
కుణపాదివ యః శ్రీభ్యస్తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః.”

(మ.ధా. ఆసు 251)

“రాజాదివార్తా తేషాం స్యాత్” ఇత్యుక్త్యాత్ సర్పవత్ గణాత్
భీతిః ఉపపద్యతే. సంమానస్యాసక్తికారణతయా పురుషార్థవిరోధిత్వాత్
మరణవత్ హేయత్వమ్. “సరకాదివ” ఇతి వా పాఠః. అత ఏవ
స్మృతిః-

“అసంమానాత్ తపోవృద్ధిః సంమానాత్తు తపఃక్షయః
అర్చితః పూజితో విప్రోఽదుగ్ధా గౌరివ సీదతి.”

వీతదేవాభిప్రేత్య అవమానః ఉపాదేయతయా స్మర్యతే-

“తథా చరేత వై యోగీ సతాం ధర్మమనుస్మరన్
జనా యథావమన్యేరన్ గచ్ఛేయుర్నైవ సంగతిమ్.” ఇతి.

శ్రీమ ద్వివిధో దోషః-ప్రతిషిద్ధత్వమ్, జుగుప్సితత్వం చేతి.
తత్ర ప్రతిషిద్ధత్వమాత్రం కదా చిద్రాగాత్ ప్రారబ్ధబలాదుల్లఙ్ఘ్యతే.
తదేతదభిప్రేత్యాహ స్మృతిః-

“మాత్రా స్వస్రా దుహిత్రా వా నై కళయ్యాసనో భవేత్
బలవానిన్ద్రియగ్రాహే విద్వాంసమపి కర్షతి.” (మను. 2.295)

తథా చ స్మృతిభిః జుగుప్సా వర్జితా-

“శ్రీణామవాచ్యదేశస్య క్లిన్ననాడీప్రణయ చ
అభేదేఽపి మనోభేదాజ్జనః ప్రాయేణ వశ్యాచ్ఛతే.
చర్యబంధం ద్విధా భిన్నమపానోద్గారధూపితమ్
యద్రమన్తే సరాస్తత్ర సాహసం కిమతఃపరమ్.”

“యే రమన్తే సరాస్తత్ర క్రిమితుల్యాః కథం న తే” ఇతి వా
పాఠః. అతః ప్రతిషేధ జుగుప్సయోరుభయోర్వివక్షయా కుణపద్యుష్టా
నోఽత్ర ఆభిహితః.

వ్యా. “ఎవడు జననముదాయమును చూచి సర్పమును చూచి భయ
పడినట్లు భయపడునో, సంమానము వలన మరణము వలన భయపడి నట్లు
భయపడునో, శ్రీలను చూచి శవము వలన భయపడి నట్లు భయపడునో
అతడు బ్రాహ్మణుడు అని దేవతలు చెప్పుదురు.”

“రాజాదివార్తా తేషాం స్యాత్” అని వెనుక చెప్పబడినది గాన జన
సముదాయమును చూచి సర్పమును చూచి భయపడినట్లు భయపడుట
యుక్తమే. ప్రతివానికి సంమానము పొందుట ఆన క్రికరముగా ఉండును కాని

అది పురుషార్థమునకు విరోధి. అందుచేత అది మరణము వలె హేయము. “నరకాదివ” అని పాఠము కూడ యుక్తము. నరకమువల్ల భయపడినట్లు భయపడవలెను అని దాని అర్థము. అందుచేతనే స్మృతి ఇట్లు చెప్పుచున్నది

“సంమానములు పొందకుండుట వలన తపస్సు (పుణ్యము) వృద్ధి పొందును. సంమానమును పొందుటవలన తపస్సు క్షీణించును సంమానములు, పూజలు అందుకొను చుండే బ్రాహ్మణుడు చివరికి పాలు లేని అవు వలె క్షీణించును.”

ఈ అభిప్రాయముతోనే అవమానము గ్రాహ్యము అని స్మృతి చెప్పుచున్నది-

“నత్పురుష లాచరించిన ధర్మమును స్మరించుచు యోగి, జనులందరూ తనను అవమానించేటట్లు, తన దగ్గరకు రాకుండేటట్లు ప్రవర్తించవలెను.”

శ్రీలతో నిషేధింపబడుట, జుగుప్సాకరముగా ఉండుట అను రెండు దోషములున్నవి. వీటిలో ప్రతిషిద్ధత్వము అనేదానిని కొందరు ప్రారబ్ధబలముచేత రాగమునకు వశంపదులై ఉల్లంఘించుచుందురు. ఈ అభిప్రాయముతోనే స్మృతి ఇట్లు చెప్పుచున్నది—

“తల్లితో గాని సోదరితో గాని, కుమార్తెతో గాని ఒకే శయ్యమీద లేదా ఒకే ఆసనము మీద కూర్చుండ గూడదు ఎందుచేత ననగా చాల బలముగల ఇంద్రియములు ఎంతటి విద్వాంసుని ఆయినను ఆకర్షించి వేయును” అట్లే శ్రీల జుగుప్సితత్వమును కూడ స్మృతులు “శ్రీణామ్” ఇత్యాది శ్లోకములలో వర్ణించినవి. అందుచేత ఇక్కడ (అహేరివ ఇత్యాది శ్లోకములలో) శవము దృష్టాంతముగా చూపబడినది.

మూ. “యేన పూర్ణమివాకాశం భవత్యేకేన సర్వదా

శూన్యం యన్య జనాకీర్ణం తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః” (మ.భా. అను. 251) సంసారిణామేతాకిత్సేనావస్థానం భయాలస్యాది హేతుత్వాద్వర్జ్యమ్. జనసమూహచ్ఛాతఘావిధత్వాదభ్యుపేయః. యోగి

సస్తు తద్విపరీతత్వమ్. ఏకాకీర్ణే సతి అవిఘ్నేన ధ్యానానువృత్తౌ పరిపూర్ణేన పరమానందాత్మనా సర్వమాకాశం పూర్ణమివావధానతే. అతో భయాలస్యశోకమోహాదయో న భవన్తి;

“యస్మిన్ సర్వాణి భూతాని ఆత్మైవాభూద్విజానతః
తత్ర కో మోహః కః శోక ఏకత్వమనువశ్యతః.” (ఈ.ఉ.7)

ఇతి శ్రుతేః. జనాకీర్ణం స్థానం రాజవార్తాదినా ధ్యానవిరోధిత్వాత్ ఆనందాత్మప్రతీతిరహితం తచ్చాస్యమివ చిత్తం క్లేశయతి; జగతో మిథ్యాత్వాదాత్మనః పూర్ణత్వాచ్చేత్యర్థః.

వ్యా. “ఎల్లప్పుడు ఒంటరిగానే ఉన్న ఎవనిచేత ఆకాశము నిండి నట్లు ఉండునో, జనులతో నిండిన ప్రదేశము ఎవనికి శూన్యము వలె ఉండునో అతనిని దేవతలు బ్రాహ్మణుడు అని చెప్పుదురు.”

సంసారులు ఒంటరిగా ఉన్నచో అది భయమునకు సోమరితనమునకు హేతువు గాన అది వర్జింపదగినది. జనసమూహము ఉన్న చోట భయము, సోమరితనము ఉండవు గాన అతడు జనసమూహముతో కలిసి ఉండవలెను. కాని యోగి వ్యవహారము దీనికి విపరీతముగా ఉండును. అతడు ఏకాకిగా ఉన్నప్పుడు ఏ విఘ్నములూ లేకుండగ ధ్యానము నడచును గాన ఆకాశ మంతా పరిపూర్ణమైన పరమానంద రూపమైన ఆత్మచేత నింపబడి నట్లు అతనికి బాసించును. అందుచే అతనికి భయము, ఆలస్యము శోకము, మోహము మొదలైనవి కలుగవు “జ్ఞానవంతునకు ఏ స్థితిలో సకలభూతములూ కూడ ఆత్మగానే అయిపోయినవో అట్టి స్థితిలో ఉన్నవానికి, ఏకత్వమునే చూచుచున్న వానికి మోహ మెక్కడ, శోక మెక్కడ?” అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. జనులతో నిండిన స్థానములో రాజవార్తాదులు నడచుచుండుటచేత అది ధ్యానమునకు విరోధి గాన ఆనందరూపమైన ఆత్మ సాక్షాత్కారము లేక అది ఆత్మశూన్యమువలె చిత్తమునకు క్లేశమును కలిగించును. జగత్తు మిథ్య అగుట, ఆత్మ పూర్ణమగుట దీనినంతకు కారణము.

మూ. అతివర్ణాశ్రమీ సూతసంహితాయాం ముక్తిఖండే పంచమాధ్యాయే విష్ణుం ప్రతి పరమేశ్వరేణ వర్ణితః—

బ్రహ్మచారీ గృహస్థశ్చ వానప్రస్థోఽథ భిక్షుకః
అతివర్ణాశ్రమీ తేఽపి క్రమాఞ్చేష్టా విచక్షణాః. 9

వ్యా. సూతసంహితలోని ముక్తిఖండములో పంచమాధ్యాయములో పరమేశ్వరుడు అతివర్ణాశ్రమిని (వర్ణభేదమును ఆశ్రమభేదమును అధిగమించిన జీవన్ముక్తుని) గూర్చి విష్ణువునకు ఇట్లు చెప్పినాడు—

“బ్రహ్మచారి, గృహస్థుడు, వానప్రస్థుడు, సంన్యాసి, అతివర్ణాశ్రమి అని నాలుగు విధములు. వారిలో వేనుకటివారికంటె తరుహతివారు (అనగా బ్రహ్మచారికంటె గృహస్థుడు ఇత్యాది విధమున) శ్రేష్ఠులు; నేర్పుగలవారు.”

మూ. అతివర్ణాశ్రమీ ప్రోక్తో గురుః సర్వాధికారిణామ్
న కస్యాపి భవేచ్ఛిష్యో యథాహం పురుషోత్తమ. 14

వ్యా. “ఓ ! పురుషోత్తమా ! అతివర్ణాశ్రమి అందరు అధికారులకు ఆశ్రమములపారికి గురువుగా చెప్పబడినాడు. నావలెనే అతడు కూడ ఎవరికి శిష్యుడు కాడు ”

మూ. అతివర్ణాశ్రమీ సాక్షాత్ గురుణాం గురురవ్యతే
తత్సమో నాధికశ్చన్మిన్ లోకేఽస్త్యైవ న సంశయః. 15

వ్యా. “అతివర్ణాశ్రమి గురువులకు కూడ గురువు అని చెప్పబడినాడు. ఈ లోకములో అతనికింటె గొప్పవాడు గాని, అతనితో సమానుడు గాని లేడు; సందేహము లేదు.”

మూ. యః శరీరేంద్రియాదిభ్యో విభిన్నం సర్వసాక్షిణమ్
పాఠమార్థికవిజ్ఞానం సుఖాత్మానం స్వయంప్రభమ్. 16

పరం తత్త్వం విజానాతి సోఽతివర్ణాశ్రమి భవేత్.

వ్యా. శరీరేంద్రియాదులకంటె బిన్నము, అన్నింటికి సాక్షి, పరమార్థజ్ఞానస్వరూపము సుఖస్వరూపము, స్వయముగా ప్రకాశించేది అయిన పరతత్త్వమును ఎవడు తెలిసి కొనుచున్నాడో అతడు “అతివర్ణాశ్రమి” అగును.

మూ. యో వేదాంతమహావాక్యశ్రవణేనైవ కేశవ. 17

అత్మానమిశ్వరం వేద సోఽతివర్ణాశ్రమి భవేత్

వ్యా. కేశవా! వేదాంత మహావాక్యములను వినిన వెంటనే ఎవడు తానే పరమేశ్వరు డని తెలిసి కొనుచో అతడు “అతివర్ణాశ్రమి.”

మూ. యో వర్ణాశ్రమనిర్ముక్తమపస్తాత్రయసాక్షిణమ్ 18

మహాదేశం విజానాతి సోఽతివర్ణాశ్రమి భవేత్

వ్యా. వర్ణాశ్రమములచే విడవబడిన (వర్ణాశ్రమాది బేదరహితుడైన), అపస్తాత్రయమునకు (జాగ్రత్స్విప్న సుషుప్త్యవస్థలకు) సాక్షి యైన మహాదేశుని (పరమార్థును) ఎవడు తెలిసికొనుచున్నాడో అతడు “అతివర్ణాశ్రమి”.

మూ. “వర్ణాశ్రమాదయో దేహే మాయయా పరికల్పితాః. 19

నాత్మనో బోధరూపస్య మమ తే సన్తి సర్వదా

ఇతి యో వేద వేదాంతైః సోఽతివర్ణాశ్రమి భవేత్. 20

వ్యా. “మాయచేత దేహమునందు కల్పింపబడిన వర్ణాశ్రమాదులు జ్ఞానస్వరూపమైన ఆత్మ నైన నాకు ఎన్నడూ లేవు” అని వేదాంతముల ద్వారా ఎవడు తెలుసు కొనుచో అతడు “అతివర్ణాశ్రమి”

మూ. అదిత్యసంనిధౌ లోకశ్చేష్టతే స్వయమేవ తు

తథా మత్సంనిధానేన సమస్తం చేష్టతే జగత్. 21

ఇతి యో వేద వేదాంతైః సోఽతివర్ణాశ్రమి భవేత్.

వ్యా సూర్యుని సంనీదిలో (సూర్యుడున్నంతవరకు) లోకము తనంతట తానే వ్యవహారములు చేయుచున్నది. అట్లే (పరమాత్మ నైన) నా సంనిధానము చేత సకల జగత్తు వ్యవహరించుచున్నది” అని వేదాంతముల ద్వారా ఎవడు తెలిసికొనునో అతడు “అతిపఞ్చాశ్రమి”

మూ. సుపరే హారకేయూరకటకస్వస్తికాదయః. 22

కల్పితా మాయయా తద్వజ్జగన్మయ్యేవ సర్వదా
ఇతి యో వేద వేదాన్తైః సోఽతిపఞ్చాశ్రమీ భవేత్. 23

వ్యా. “హారము, బాహువురులు, కంకణములు, స్వస్తికము మొదలైన ఆభరణములు ఎట్లు బంగారమునందు మాయచేత కల్పింపబడినవో అట్లే ఈ జగత్తు కూడ ఎల్లప్పుడు పరమాత్మ స్వరూపుడైన నాయందు కల్పించబడినది” అని వేదాంతముల ద్వారా తెలిసికొనువాడు “అతిపఞ్చాశ్రమి”

మూ. శక్తికాయాం యథా తారం కల్పితం మాయయా తథా
మహదాది జగన్మాయామయం మయ్యేవ కల్పితమ్. 24

ఇతి యో వేద వేదాన్తైః సోఽతిపఞ్చాశ్రమీ భవేత్

వ్యా. మాయచేత ముత్యపు గిప్పయందు వెండి కల్పించబడి నట్లు మహత్తత్వము మొదలైన ఈ మాయామయమైన జగత్తు అంతా నా యందు కేవలము కల్పితము” అని వేదాంతముల ద్వారా తెలిసి కొన్నవాడు “అతిపఞ్చాశ్రమి”

మూ. చణ్డాలదేహే పశ్వాదిశరీరే బ్రహ్మవిగ్రహే. 25

అన్యేషు తారతమ్యేన స్థితేషు పురుషోత్తమ
వ్యోమవత్సర్వదా వ్యాప్తః సర్వసంబన్ధవర్జితః 26

ఏకరూపో మహాదేవః స్థితః సోఽహం పరామృతః

ఇతి యో వేద వేదాన్తైః సోఽతిపఞ్చాశ్రమీ భవేత్. 27

వ్యా. పురుషోత్తమా ! “చండాలదేహమునందు, పశ్చాదుల శరీరమునందు, బ్రాహ్మణుని శరీరమునందు అట్లే తారతమ్యతతో ఉన్న ఇతర శరీరములందు ఎల్లప్పుడు ఆకాశము వలె వ్యాపించి ఉన్న, సకల సంబంధ శూన్యమైన, అద్వితీయ స్వరూపము గల వినాశరహితుడైన మహాదేవుడు (పరమాత్మ) నేనే” అని వేదాంతములనుండి తెలిసి కొన్నవాడు “అతివర్ణాశ్రమి.”

మూ. వినష్టదిగ్భ్రమస్యాపి యథాపూర్వం విభాతి దిక్

తథా విజ్ఞానవిధ్వస్తం జగన్మే ధాతి తన్న హి. 28

ఇతి యో వేద వేదాన్తైః సోఽతివర్ణాశ్రమి భవేత్

వ్యా. “నశించిన దిగ్రూపము కలవాని కైనను దిక్కు పూర్వమునందు వలెనే ఎట్లు బాసించు చుండునో అట్లే ఈ జగత్తు ఆత్మజ్ఞానముచేత నశించినను నాకు కనబడుచున్నది. వాస్తవమున అది లేదు” అని వేదాంతముల ద్వారా ఎవడు తెలుసు కొనునో అతడు “అతివర్ణాశ్రమి”.

తన ఎదుట ఉన్నది తూర్పు. ఉత్తరమా అని తెలియక పోవుట దిగ్రూపము. ఎవరో చెప్పగానో లేదా సూర్యుల స్థితిని పరీక్షించుటచేతనో దిగ్రూపము తొలగి పోయినను ఎదుట ఉన్న దిక్కు కనబడుచునే ఉండును. అట్లే ఆత్మ సాక్షాత్కారముచేత జగత్తు నశించినను (అనత్యమని తెలిసినను) అది కనబడుచునే ఉండవచ్చును; కాని వాస్తవము కాదని జ్ఞాని గ్రహించును అని భావము,

మూ. యథా స్వప్నప్రపజ్ఞోఽపి మయి మాయావిజృంభితః. 29

తథా జాగ్రత్ప్రపజ్ఞోఽపి మయి మాయావిజృంభితః

ఇతి యో వేద వేదాన్తైః సోఽతివర్ణాశ్రమి భవేత్. 30

వ్యా. “ఈ స్వప్నములో కనబడు ప్రపంచ మంతా ఏ విధముగ నాయందు మాయచేత కల్పింపబడినదో అట్లే ఈ జాగ్రదవస్థలో కనబడే

ప్రపంచము కూడ నాయందు కల్పింపబడినది” అని వేదాంతములవ్వ
తెలిసి కొన్నవాడు “అతివర్ణాశ్రమి.”

మూ. యస్య వర్ణాశ్రమాచారో గలితః స్వాత్మదర్శనాత్
సవర్ణానాశ్రమాన్ సర్వాచరీత్య స్వాత్మవి స్థితః. 31

వ్యా. స్వాత్మసాక్షాత్కారమువలన ఎవని వర్ణాచారములు, ఆశ్రమా
చారములు తొలగిపోయినవో అతడు వర్ణములకు, ఆశ్రమములకు అతీతుడై
స్వాత్మయందే స్థిరముగా ఉండును.

మూ. యస్యైక్యా స్వాశ్రమాన్ వర్ణానాశ్మన్యేష స్థితః పుమాన్
సోఽతివర్ణాశ్రమి ప్రోక్తః సర్వవేదార్థవేదిభిః. 32

వ్యా. ఏ పురుషుడు తన ఆశ్రమములను వర్ణములను విడచి తన
ఆత్మస్వరూపమునందే స్థిరుడై ఉండునో అతడే “అతివర్ణాశ్రమి” అని
సకల వేదముల అర్థములు తెలిసినవారు చెప్పుదురు.

మూ. న దేహో నేన్ద్రియం ప్రాణో న మనో బుద్ధ్యహంకృతీ
న చిత్తం నైవ మాయా చ న చ వ్యోమాదికం జగత్. 33

న కర్తా నైవ భోక్తా చ న చ భోజయితా తథా
కేవలం సచ్చిదాసన్ద్ బ్రహ్మైవాత్మా యథార్థతః. 34

వ్యా. ఆత్మ దేహము కాదు; ఇంద్రియములు కాదు; ప్రాణము కాదు;
మనస్సుకాదు; బుద్ధ్యహంకారములు కాదు; చిత్తము కాదు; మాయ కాదు;
అకాశాదిజగత్తు కాదు; కర్త కాదు; భోక్త కాదు; భోగము కల్పించునది
కాదు వాస్తవమున ఆత్మ కేవలము సచ్చిదానంద రూప మైన బ్రహ్మయే.

మూ. జలస్య చలనాదేవ చక్షులత్వం యథా రవేః
తథాహంకారసంసర్గాదేవ సంసార ఆత్మనః. 35

వ్యా. జలము కదలుటవలననే ప్రతిబింబించిన సూర్యుడు ఎట్లు చలించునో అట్లే ఆత్మకు సంసారము అహంకారముతో సంబంధము వలననే కలుగుచున్నది.

మూ. తస్మాదన్యగతా వర్తా ఆశ్రమా అపి కేశవ
ఆత్మన్యారోపితా ఏవ భ్రాన్త్యా తే నాత్మవేదినః. 36

వ్యా. అందువలన, ఓ కేశవా! దేహాదులకే సంబంధించిన వర్తములు ఆశ్రమములు బ్రాంఛిచేత ఆత్మయందు ఆరోపించబడుచున్నవి. అవి ఆత్మ వేత్తకు ఉండవు.

మూ. న విధిర్న నిషేధశ్చ న వర్జ్యావర్జ్యకల్పనా
ఆత్మవిజ్ఞానినామస్తి తథా నాన్యజ్ఞనార్దన. 37

వ్యా. జనార్దనా! ఆత్మజ్ఞానము కలవారికి విధి కాని, నిషేధము కాని, ఇది విడువదగినది. ఇది విడువదగనిది అను కల్పన కాని, మరి ఏ నియమము కాని ఉండదు.

మూ. స్వాత్మవిజ్ఞానినాం నిష్ఠామీదృశీమమ్భుజేక్షణ
మాయయా మోహితా మర్త్యా నైవ జానన్తి సర్వదా 38

వ్యా. పద్మముల పంటి నేత్రములు గల ఓ! విష్ణూ! ఎల్లప్పుడూ మాయామోహితులై ఉన్న జనులు ఆత్మజ్ఞానుల ఇట్టి స్థితిని అర్థము చేసి కొన జాలరు.

మూ. న మాంసచక్షుషా నిష్ఠా బ్రహ్మవిజ్ఞానినామియమ్
ద్రష్టుం శక్యా స్వతఃసిద్ధా నిదుషాం నైవ కేశవ. 39

వ్యా. కేశవా! బ్రహ్మసాక్షాత్కారము పొందినవారి ఈ నిష్ఠ చర్మ చక్షుస్సుతో చూడ శక్యము కాదు. ఈ స్థితి ఆత్మజ్ఞానవంతులైన పండితులకు సహజము.

మూ. యత్ర సుప్తా జనా నిత్యం ప్రబుద్ధస్తత్ర సంయమీ
ప్రబుద్ధా యత్ర తే విద్వాన్ సుషుప్తస్తత్ర కేశవ. 40

వ్యా. కేశవా! దేనియందు జనులు నిత్యము సుద్రపోవుచుందురో దాని
యందు యోగి మేల్కొని యుండును. దేనియందు జనులు మేల్కొని
ఉన్నారో దానియందు పండితుడు నిద్రించును.

సామాన్య జనులకు అత్మతత్త్వము తెలియదు గాన వారు దాని
యందు నిద్రించు చున్నట్లు, తెలిసికొనిన జ్ఞాని మేల్కొన్నట్లును బావించ
వలెను. అట్లే బాహ్యప్రపంచదృష్టి గల సామాన్యజనులు దానియందు
మేల్కొని ఉండగా, ఆ దృష్టిలేని జ్ఞాని నిద్రించినట్లు ఉండును అని బావము.

మూ. ఏవమాత్మానమద్వద్వం నిరాకారం నిరజ్జనమ్
నిత్యశుద్ధం నిరాధానం సచ్చిన్మాత్రం పరామృతమ్. 41

యో విజానాతి వేదాన్తైః స్వానుభూత్యా వినిశ్చితమ్
సోఽతివరాశ్రమీ ప్రోక్తః స ఏవ గురురత్తమః. 42

వ్యా. రెండవ వస్తువు లేనిది, అకారశూన్యము, నిర్దిష్టము, నిత్య
శుద్ధము, జ్ఞానగోచరము కానిది, నత్ చిత్ స్వరూపము, అత్యుత్తమము,
నాశరహితము అయిన అత్మను స్వానుభవపూర్వకముగా, నిశ్చితముగా
వేదాంతముల ద్వారా తెలిసికొన్నవాడు “అతివర్ణాశ్రమి”.

మూ. తదేవం “విముక్తశ్చ విముచ్యతే” ఇత్యాదిశ్రుతయః, జీవన్ముక్త

స్థితప్రజ్ఞ భగవద్భక్తగుణాతీతబ్రాహ్మణాతివర్ణాశ్రమిప్రతిపాదక
స్మృతివాక్యాని చ జీవన్ముక్తిసద్భావే ప్రమాణానీతి స్థితమ్. ఇతి జీవ
న్ముక్తిప్రమాణాని.

ఇతి శ్రీమద్విద్యారణ్యప్రణీతే జీవన్ముక్తివివేకే ప్రథమం జీవ
న్ముక్తిప్రమాణప్రకరణమ్.

వ్యా ఈ విదముగ “విముక్తశ్చ విముచ్యతే” (జీవన్ముక్తుడు దేహ పాతానంతరము విదేహము క్తి పొందును) ఇత్యాదిశ్రుతులు జీవన్ముక్త స్థితప్రజ్ఞ త గవద్భక్త గుణాతీత బ్రాహ్మణ-అతివర్ణాశ్రములను ప్రతిపాదించు స్మృతివాక్యములు జీవన్ముక్తి ఉన్నదని చెప్పుటకు ప్రమాణములు అని నిర్ధారణ చేయబడినది. ఇవి జీవన్ముక్తి ప్రమాణములు

శ్రీమద్విద్యారణ్యులు రచించిన జీవన్ముక్తి వివేకములో మొదటి దైన జీవన్ముక్తిప్రమాణప్రకరణము సమాప్తము.

అథ ద్వితీయం వాసనాక్షయప్రకరణమ్

మూ. అథ జీవన్ముక్తిసాధనం నిరూపయామః. తత్త్వజ్ఞాన మనోనాశవాసనాక్షయాస్తత్సాధనమ్. అత ఏవ వాసిష్ఠరామాయణే ఉప శమప్రకరణప్యావసానే “జీవన్ముక్తశరీరాణామ్” (ల.వా.28.1) ఇత్యే తస్మిన్ ప్రస్తావే వసిష్ఠ ఆహ—

“వాసనాక్షయవిజ్ఞానమనోనాశా మహామతే
సమకాలం చిరాభ్యస్తా భవన్తి ఫలదాయినః”. 116 ఇతి.

వ్యా. ఇప్పుడు జీవన్ముక్తికి సాధనమును నిరూపించెదము. తత్త్వ జ్ఞానము, మనోనాశము, వాసనాక్షయము జీవన్ముక్తికి సాధనము. అందు చేతనే వాసిష్ఠరామాయణములో ఉపశమప్రకరణము చివర “జీవన్ముక్త శరీరాణామ్” అనేప్రస్తావమునందు వసిష్ఠుడు ఇట్లు చెప్పెను —

“మహాబుద్ధి గల రామా! ఒకే సమయమునందు చాల కాలము పాటు వాసనాక్షయమును, విజ్ఞానమును, మనోనాశమును అభ్యసించి నట్లయితే అవి ఫలప్రదము లగును.”

మూ. అన్వయముక్త్వా వ్యతిరేకమాహ—

“త్రయ ఏతే సమం యావన్న స్వభ్యస్తా ముహుర్ముహుః
తావన్న పదసంప్రాప్తిర్భవత్యపి సమాశ్చతైః” 115 ఇతి.

వ్యా. అన్వయమును చెప్పి వ్యతిరేకమును చెప్పుచున్నాడు—

“ఈ మూడింటిని, సమముగా మాటిమాటికి చక్కగా అభ్యసించ
నంతవరకు వందలాది సంవత్సరములకు కూడ ఆ ఉత్తమ పదము
(మోక్షము) లభించదు” “అది ఉన్నచో ఇది ఉండును” అని చెప్పుట
అన్వయము. “అది లేనిచో ఇది ఉండదు” అని చెప్పుట “వ్యతిరేకము”

మూ. సమకాలాభ్యాసాభావే బాధకమాహః—

“ఏకైకకో నిషేవ్యస్తే యద్యేతే చిరయత్నతః
తన్న సిద్ధిం ప్రయచ్ఛన్తి మన్త్రాః సంకలితా ఇవ” 117 ఇతి.

యథా సన్ధ్యావందనమార్జనే సహవినియుక్తానామ్ “అపోహిష్ఠా”
ఇత్యాదీనాం తిస్సణామ్ ఋచాం మధ్యే ప్రతిదినమేకైకస్యా ఋచః
పాఠే శాస్త్రీయమనుష్ఠానం న సిద్ధ్యతి, యథా వా షడంగమన్త్రాణామ్
ఏకైకమన్త్రేణ న సిద్ధిః, యథా వా లోకే శాకసూపౌదనాదీనామే
కైకేన న భోజనసిద్ధిః తద్వత్.

వ్యా. ఈ మూడింటిని ఒకే సమయమునందు అభ్యసించనిచో
బాధకమును (నష్టమును) చెప్పుచున్నాడు—

“ఈ మూడింటిని ఒక్కొక్కటి చొప్పున ఎంతకాలము ప్రయత్న
పూర్వకముగా అభ్యసించినను కలిపి చెప్పవలసిన మంత్రములను వేరుచేసి
చెప్పినప్పుడు అవి ఎట్లు సిద్ధిని ఇవ్వవో అట్లే ఇవి సిద్ధిని ఇవ్వవు”

సంద్యావందన సమయమునందు చేసే మార్జనము (జలము శరీరము
మీద చల్లుకొనుట)లో “అపోహిష్ఠా” ఇత్యాది ఋక్కులను మూడింటిని
కలిపి చదువుటకు బదులు వాటిలో ఒకదానిని ఒక రోజున, మరొకదానిని

మరొక రోజున ఇత్యాది విదముగా పఠించినచో శాస్త్రీయానుష్ఠానము ఎట్లు నిర్దించదో షడంగ మంత్రములలో (ఆరు మంత్రములను కలిపి చదవ వలసి ఉన్నప్పుడు) ఒక్కొక్క మంత్రమును పఠించుట చేత ఎట్లు నిర్ది లభించదో లోకములో శాకము, సూపము, అన్నము మొదలైన వాటిలో ఏ ఒక్కదాని చేతనో భోజనము ఎట్లు పూర్తి కాదో అట్లే ఇది కూడ.

మూ. చిరాధ్యాసస్య ప్రయోజనమాహ—

“త్రిభిరేతైశ్చిరాభ్యస్తైర్మదయగ్రస్తయో దృఢాః

నిఃశబ్దమేవ పృథ్వీని ఓసచ్ఛేదాద్గుణా ఇవ.” 118 ఇతి.

వ్యా. చిరకాలాభ్యాసమునకు ఫలమును చెప్పుచున్నాడు-

“ఈ మూడింటిని చిరకాలము ఆభ్యసించినచో దృఢముగా ఉన్న హృదయగ్రంథులు, తామరతూడును విరచివేయగా దానిలోని దారాలు తెగిపోయినట్లు, నిఃసంశయముగా తెగిపోవును”

మూ. తస్యైవ వ్యతిరేకమాహ—

“జన్మానరశతాభ్యస్తా రామ సంసారసంస్థితిః

సాచిరాధ్యాసయోగేన వినా న క్షీయతీ క్వచిత్.” 119. ఇతి

వ్యా. దానికే వ్యతిరేకమును చెప్పుచున్నాడు -

“రామా! కొన్ని వందల జన్మలనుండి (ఆభ్యసించబడిన) అల వాటు పడిన సంసార సంబంధము చిరకాలము (వీటిని) ఆభ్యసించిన గాని ఎన్నటికీ క్షీణించదు”

మూ. న కేవలమేతైకాభ్యాసే ఫలాధావః, కిం తు తత్త్వరూప మపి న సిద్ధ్యతీత్యాహ—

“తత్త్వజ్ఞానం మనోనాశో వాసనాక్షయ ఏవ చ

మిథః కారణతాం గత్వా దుఃసాధాని స్థితాని హి.” 113. ఇతి.

వ్యా. ఒక్కొక్కదానిని ఆభ్యసించుటచేత ఫలము లేకపోవుటయే కాక వాటి స్వరూపము కూడ (తత్త్వజ్ఞానాదులే) నిర్దించవు అని చెప్పు

మన్నాడు - “తత్త్వజ్ఞానము, మనోనాశము, వాసనాక్షయము అను ఈ మూడూ పరస్పరము (ఒకదానికొకటి) కారణములుగా ఉన్నవి. వీటిని సాదించుట చాలకష్టము”

మూ. త్రయాణామేతేషాం మధ్యే ద్వయోద్వయోర్మేలనే త్రీణి ద్వద్వాని భవన్తి. తత్ర మనోనాశవాసనాక్షయద్వద్వస్యాన్యోన్యస్య కారణత్వం వ్యతిరేకముభేదాహ—

“యావద్ద్విశ్రాంతం న మనో న తాపద్వాసనాక్షయః
న క్షీణా వాసనా యావత్తాపచ్ఛిత్తం న శామ్యతి.” 110

వ్యా. ఈ మూడింటిలోను రెండేసి తీసికొని కలవగా మూడు జతలు ఏర్పడును. అనగా “తత్త్వజ్ఞాన మనోనాశములు” “మనోనాశవాసనాక్షయములు” “తత్త్వజ్ఞానవాసనాక్షయములు” అను జతలు ఏర్పడును. అందులో “మనోనాశవాసనాక్షయములు” అను ద్వంద్వములోని మనోనాశవాసనాక్షయములు ఒకదాని కొకటి కారణము లను విషయమును వ్యతిరేక ముఖముగా చెప్పుచున్నాడు

“మనస్సు లీన మయేవరకు వాసనాక్షయము కలుగదు. వాసనాక్షయము కలుగు వరకు చిత్తము శాంతించదు (మనోనాశము కలుగదు)”

మూ. ప్రపీపజ్వాలాసంతానవత్ వృత్తినంతానరూపేణ పరిణమమానమస్తాకరణద్రవ్యం మననాత్మకత్వాన్మన ఇత్యుచ్యతే. తస్య నాశో నామ వృత్తిరూపం పరిణామం పరిత్యజ్య నిరుద్ధత్వాతారేణ పరిణామః. తథా చ పతజ్జలిర్యోగశాస్త్రే సూత్రయామాస - “వృష్టాన నిరోధసంస్కారయోరభిభవప్రాదుర్భావో నిరోధక్షణచిత్తాన్వయో నిరోధ పరిణామః” (3.9) ఇతి. వృష్టానసంస్కారాః అభిభూయన్తే, నిరోధయుక్తః క్షణశ్చిత్తేనాస్మీయతే. సోఽయం మనోనాశ ఇత్యవగన్తవ్యమ్.

వ్యా. దీపజ్వాలా సంతానము వలె, వృత్తి సంతానము రూపమున పరిణమించు అంతః కరణమను ద్రవ్యమునకే మననము చేయుటచే మనస్సు అని పేరు. ఆ మనస్సు నశించుట అనగా అది వృత్తి రూపమైన పరిణామ

మును విడచి నిరుద్ధరూపములో పరిణమించుట అని అర్థము ఈ విషయమునే పతంజలి యోగాశాస్త్రములో ఒక సూత్రముచే చెప్పినాడు. “వ్యుత్థాన నిరోధసంస్కారములలో మొదటి వ్యుత్థాన సంస్కారము, అనగా మనస్సు బైటకు వచ్చి విషయములను గ్రహించు నట్లు చేయు సంస్కారము, అఖి భూతమై (అణగద్రొక్కబడి నిరోధసంస్కారము (చిత్తము కదలకుండా ఉండేటట్లు చేయు సంస్కారము) ఆవిర్భవించుట, అప్పుడు నిరోధము ఉన్న ఖణములు అవిచ్ఛిన్నముగా ఉండుట నిరోధపరిణామ మని చెప్పబడును.” వ్యుత్థానసంస్కారములు తిరస్కృతము లగును. అందుచేత మనస్సు వ్యుత్థానము చెంది (వైకి లేచి) బైటకు పోవుట, జాహ్యవిషయములను గ్రహించుట ఉండదు. నిరోధసంస్కారములు పుట్టును. అప్పుడు నిరోధముతో కూడిన ఖణము చిత్తముతో సంబంధించును, అనగా చిత్తము నిరుద్ధమై కదలకుండ ఉండును ఇదే మనోనాశము అని గ్రహించవలెను.

వ్యా. ఒక ప్రమిదలో తైలము వత్తి వేసి దీపము వెలిగించి నప్పుడు దీపజ్వాల వచ్చును. దీపము వెలిగించినది మొతలు ఆరిపోయే వరకు ఒకే జ్వాల ఉన్న దని మనము అనుకొందుము. కాని అది ఒకే జ్వాల కాదు. అవిచ్ఛిన్న మైన జ్వాలల పంక్తి (సంతానము). జ్వాల ఖణ ఖణమునకు మారిపోవును వెనుకటి ఖణమునం దున్న జ్వాల వేరు, ఈ ఖణమునం దున్నది వేరు, రాబోవు ఖణములోనిది వేరు. ఎందుచేత ననగా ఈ ఖణములో ఉన్న జ్వాల ఒక తైలాంశమును, వత్తి అంశమును కాల్చుచు ఏర్పడినది రాబోవు ఖణములోని తైలాంశవర్త్యంశములు వేరు. అట్లే ఖణఖణమునందు ఆ అంశములు మారిపోవుచున్నవి గాన జ్వాల కూడ మారిపోవుచునే ఉన్నది. మనము ప్రాంతిచేత ఒకే జ్వాల అని అనుకొనుచున్నాము. అట్లే అంతఃకరణము ఆ యా వస్తువులతో సంబంధ మేర్పడి నప్పుడు ఆ యా వస్తువుల ఆకారములో పరిణామమును (మార్పును) చెందుచున్నది. చెట్లు చూచినపుడు చెట్టు ఆకారములోను, గుట్ట చూచినపుడు గుట్ట ఆకారములోను మారిపోవుచున్నది. ఆ పరిణామమునకే ‘వృత్తి’ అని పేరు వైన చెప్పిన దీపజ్వాలాసంతానము వలె వృత్తిసంతానము అవిచ్ఛిన్న

ముగా ఉండును. ఈ వృత్తులు వ్యుత్థానసంస్కారములచేత కలుగును. ఆ వ్యుత్థానసంస్కారములను అణచివేసి ప్రయత్నపూర్వకముగా నిరోధనం స్కారములను పుట్టించుకొన్నచో అప్పుడు వృత్తుల ండవు. మనస్సు నిరోధింపబడును. అదియే మనోనాశము అని భావము.

మూ. పూర్వాపరపరామర్శమనంతరేణ సహసోత్పద్యమానస్య క్రోధాదివృత్తివిశేషస్య హేతుశ్చిత్తగతః సంస్కారో వాసనాః పూర్వపూర్వాభ్యాసేన చిత్తే వాస్యమానత్వాత్. తస్యాశ్చ వాసనాయాః క్షయోనామ వివేకజన్యాయాం శాంతాన్త్యాదిశుద్ధవాసనాయాం దృఢాయాం సత్యపి బాహ్యనిమిత్తే క్రోధాద్యసత్పత్తిః. తత్ర మనోనాశాధావే వృత్తిమాత్పద్యమానాసు కదాచిత్ బాహ్యనిమిత్తేన క్రోధాద్యుత్పత్తిర్నా వాసనాక్షయః. అక్షీణాయాం తువాసనాయాం తథైవ వృత్తుత్పాదనాన్నా సి మనోనాశః.

వ్యా. చిత్తములో ఉన్న వాసనకు సంస్కార మని పేరు ముందు వెనుకల ఆలోచన లేకుండగా హఠాత్తుగా మనస్సులో జనించు క్రోధాది వృత్తులకు ఈ సంస్కారమే కారణము. (ప్రాతలకు నెయ్యి మొదలైనవాటి వాసన పట్టుకొన్నట్లు) ఈ సంస్కారము వెనుకటనుండి వచ్చుచున్న అబ్బాసముచేత మనస్సులో ఏర్పడుచున్నది గాన దానికి వాసన అని పేరు వివేకమువలన శాంతి దాంతి మొదలైన శుద్ధమైన వాసనలను దృఢముగా ఏర్పరచుకొన్న చిత్తమునందు బాహ్యమైన నిమిత్తము లున్నను క్రోధాదులు పుట్టవు దానికే “వాసనాక్షయము” అని పేరు, అయితే, మనోనాశము లేని పక్షమున వృత్తులు పుట్టుచునే ఉండును గాన, బాహ్యమైన నిమిత్త మేదైన ఏర్పడి నప్పుడు క్రోధాదులు కలుగవచ్చును గాన వాసనాక్షయము కలుగదు. ఈ విధముగా వాసనాక్షయము లేనిచో వృత్తులు పుట్టుచునే ఉండును గాన మనోనాశము కలుగదు. (అందుచే వాసనాక్షయము మనోనాశముమీదా, మనోనాశము వాసనాక్షయముమీదా ఆధారపడి ఉండునని భావము.)

శాసనాన్ని రికమెండు చేస్తూ భారత ప్రభుత్వానికి వ్రాసిన లేఖతో మలబారులోని వివాహాచారాలనుగూర్చి మద్రాసు ప్రభుత్వం ఇలా రాసింది:—

“ఈ విషయం సంక్షిప్తంగా ప్రభుత్వానికి ఈ విధంగా కనిపిస్తున్నది - మరుమక్కణ్ణాయం చట్టానికి బద్ధంగా ఉన్న తెగల్లో లైంగిక సంబంధాలు, అవి ప్రారంభమైన నాటినుండి ఉభయపక్షాలూ ఆమరణాంతం కట్టుబడి ఉండేవిగా ఉద్దేశింపబడ్డాయి. ఈ సంబంధాలు అందరికీ తెలిసేట్టుగా బాహ్యంగా జరుగుతాయి. సామాజికంగా గుర్తింపబడి మతసంబంధమైన అంశం ఏమీలేని ఒక ప్రత్యేక పద్ధతికి చెందిన ఉత్సవాలతోకూడి ఉంటాయి. ఇతర ప్రాంతాలలో వివాహాలకు ఏ విధమైన గౌరవం ఉంటుందో అటువంటి గౌరవమే వీటికి ఉన్నది.”

(హిస్టరీ ఆఫ్ కేరళ సం. 3. పుటలు 291-292)

ఉపయుక్త గ్రంథాలు

మలయాళ గ్రంథాలు
 ఓయ్యరథ్ చందుమీనన్
 నావెల్ సాహిత్యమ్
 మలయాళ సాహిత్య చరిత్రమ్
 నావెల్ స్వరూపమ్
 చందుమీనన్ - ఒరు పతనమ్
 ఇందులేఖ
 శారద

రచయిత
 మూర్క్కోల్ కుమారన్
 పాల్ ఎం. పి.
 పరమేశ్వరన్ నాయర్
 సురేంద్రన్ కె.
 బాలకృష్ణన్ పి. కె.
 చందుమీనన్ ఓ.
 చందుమీనన్ ఓ.

ఆంగ్ల గ్రంథాలు

ఇందులేఖ
 హిస్టరీ ఆఫ్ కేరళ

దూమెర్గ్ డబ్ల్యు.
 పద్మనాభ మీనన్ కె. పి.

క్రోధాదివాసనలు నశించనంతవరకు శమదమాది సాధనములు లేక పోవుటచేత తత్త్వజ్ఞానము కలుగదు. అద్వితీయతత్త్వజ్ఞానము కలగనంత వరకు క్రోధాదుల కారణములు సత్యములనే బ్రథమచేత వాసనలు క్షీణించవు. ఈ మూడు ద్వంద్వములు ఎట్లు ఒకదానికి ఒకటి కారణమో అన్వయ ముఖమున మేము విశదీకరించెదము. మనస్సు నష్ట మైనప్పుడు సంస్కారోద్బోధకములైన బాహ్యనిమిత్తము లేవీ కనబడవు; అప్పుడు వాసన క్షీణించును. వాసనలు క్షీణించినప్పుడు క్రోధాది చిత్తవృత్తులు ఉదయించుటకు కారణము లేకపోవుటచే అవి ఉదయించవు; అందుచేత మనస్సు నశించును. ఇది మనోనాశ. వాసనాక్షయముల ద్వంద్వము. “ఏకాగ్రమైన బుద్ధిచేతనే (ఆత్మ) చూడబడును” అను శ్రుతి వాక్యము ననుసరించి ఆత్మైక్యమునకు అభిముఖమైన చిత్తవృత్తి ఆత్మదర్శనమునకు హేతువు గాన ఇతరమైన సమస్త వృత్తుల నాశము తత్త్వజ్ఞానమునకు హేతువు అను విషయము తెలియుచున్నది. తత్త్వజ్ఞానము కలిగిన పిమ్మట, నరుని కొమ్మును గూర్చి ఎట్లు చిత్తవృత్తి కలుగదో అట్లే మిద్య యైన జగత్తును గూర్చిన చిత్తవృత్తి కలుగదు. ఆత్మసాక్షాత్కారము జరిగినది గాన ఇంక అవసరము లేకపోవుటచే ఆత్మను గూర్చిన చిత్తవృత్తికూడ కలుగదు అప్పుడు కదైలు లేని అగ్నివలె మనస్సు దానంతట అదే నశించును ఇది మనోనాశ-తత్త్వజ్ఞానముల ద్వంద్వము.

మూ. తత్త్వజ్ఞానస్య క్రోధాదివాసనాక్షయహేతుత్వాం వార్తికకార ఆహ—

“రిపౌ బద్ధౌ స్వదేహే చ సమైకాత్మ్యం ప్రపశ్యతిః
వివేకినః కుతః కోపః స్వదేహావయేష్యివ.

(వై. సి. 2.18) ఇతి.

క్రోధాదివాసనాక్షయరూపస్య శమాదేః జ్ఞానహేతుత్వం ప్రసిద్ధమ్. పసిష్ఠోఽపి—

“గుణాః శమాదయో జ్ఞానాచ్చమాదిభ్యస్తథా జ్ఞతా
పరస్పరం విపర్ణేతే ద్వే పద్మసరసీ ఇవ.” (4.107 ఇతి.

తదిదం వాసనాక్షయత తత్త్వజ్ఞానయోర్ద్వంద్వమ్.

వ్యా. క్రోధాదివాసనలు క్షీణించుటకు తత్త్వజ్ఞానము హేతువు అను విషయమును వార్తికకారులు చెప్పినారు.

“శత్రువులోను, బంధువులోను, తన దేహములోను ఒకే ఆత్మ నమముగా ఉన్నది అని తెలిసికొన్న వివేకవంతునను, తన దేహమునం దున్న వేరు వేరు అవయవములపై కోపము ఎట్లు ఉండదో అట్లే కోపము ఉండదు ”

క్రోధాదివాసనలు క్షీణించుటయే శమాదులు అట్టి శమాదులు జ్ఞానము నకు హేతు వను విషయము ప్రసిద్ధము. వసిష్ఠుడు కూడ చెప్పినాడు -

“జ్ఞానమువలన శమాదిగుణములు కలుగును. శమాదుల వలన జ్ఞానము కలుగును. ఈ విధముగా శమాదికము జ్ఞానము కూడ ఒకదాని సాహాయ్య వంతో మరొకటి పద్మము, సరస్సు వలె వృద్ధి పొందును.” సరస్సు లేనిది పద్మము లుండవు; పద్మాలు లేనిచో సరస్సుకు శోభ లేదు. అట్లే శమాదికము లేనిచో జ్ఞానము లేదు. జ్ఞానము లేనిచో శమాదికము ఉండదు అని భావము. ఇది వాసనాక్షయ-తత్త్వజ్ఞానముల ద్వంద్వము.

మూ. తత్త్వజ్ఞానాదీనాం త్రయాణాం సంపాదనే సాధనమాహ-

“తస్మాద్రాఘవ యత్నేన పౌరుషేణ వివేకినా

భోగేచ్ఛాం దూరతస్యక్త్వా శ్రయమేతత్సమాశ్రయేత్.”

114 ఇతి.

పౌరుషో యత్నః కేనాప్యపాయేన అపశ్యం సంపాదయిష్యామీ
త్యేవంవిధోత్సాహరూపో నిర్బంధః. వివేకో నామ విభజ్య నిశ్చయః-
తత్త్వజ్ఞానస్య శ్రవణాదికం సాధనమ్; మనోనాశస్య యోగః; వాసనా

క్షయస్య ప్రతికూల వాసనోత్పాదనమితి. భోగేచ్ఛయాః స్వల్పాయా అవ్యభ్యుపగమే “హవిషా కృష్ణవర్తైవ భూయ ఏవాభివర్ధతే” (మను. 2.94) ఇతి న్యాయేన అతిప్రసక్తస్య దుర్వారత్వాత్ దూరతః ఇత్కుక్తమ్.

వ్యా. తత్త్వజ్ఞానాదులను మూడింటిని సంపాదించుటకు సాధనమును చెప్పుచున్నాడు -

“రామా! అందువలన వివేకముతో కూడిన పురుషప్రయత్నముచేత భోగములయందలి ఇచ్చను దూరముగా విడచి తత్త్వజ్ఞాన-మనోనాశ-వాసనాక్షయము లను ఈ మూడింటిని సంపాదించవలెను.”

ఏదో ఒక ఉపాయముచేత తప్పక సంపాదించెదను అను ఉత్సాహ రూపమైన పట్టుదల పురుషయత్నము. “తత్త్వజ్ఞానమునకు శ్రవణమనన-నిదిద్యాననములు సాధనము; మనో నాశమునకు యోగము సాధనము; వాసనాక్షయమునకు ఆశుభవాసనలకు విరుద్ధమైన శుభవాసనలు అలవరచుకొనుట సాధనము” అని ఆ యా కార్యకారణములను విభజించి నిశ్చయించుట వివేకము. భోగేచ్ఛను ఏ మాత్రము అనుమతించినను “హవిస్సు పోసిన కొలదీ అగ్ని పెరిగి నట్లు భోగములు అనుభవించిన కొలదీ కామము పెరుగుచునే ఉండును” అని మనుస్మృతిలో చెప్పి నట్లు అది (భోగేచ్ఛ) అధిక మగుట తప్పదు గాన దూరతః (దూరముగా విడచి) అని చెప్పబడినది.

మూ. నను పూర్వత్ర, వివిదిషాసంన్యాసస్య తత్త్వజ్ఞానం ఫలమ్, విద్యత్సంన్యాసస్య జీవన్ముక్తిరితి వ్యవస్థా వర్ణితా; తథా చ సతి ప్రథమతత్త్వజ్ఞానం సంపాద్య, పశ్చాద్విద్యత్సంన్యాసం కృత్వా జీవతః స్వస్య బంధరూపయోర్వాసనామనోవృత్తోర్వివాశః సంపాదనీయ ఇతి ప్రతిపాతి; అత్ర తు తత్త్వజ్ఞానాదీనాం నహైవాధ్యాసో నియమ్యతే; అతః పూర్వోత్తరవిరోధ ఇతి చేత్; నాయం దోషః; ప్రధానోపసర్జనభావేన వ్యవస్థోపపత్తేః. వివిదిషాసంన్యాసిన తత్త్వజ్ఞానం

ప్రధానమ్, మనోనాశవాసనాక్షయౌ ఉపసర్జసిభూతౌ; విద్యత్సంన్యాసి
నస్తు తద్వైపరీత్యమ్; అతః సహాఢ్యాస ఉభయత్రాప్యవిరుద్ధః. స
చ తత్త్వజ్ఞానోత్పత్తిమాత్రేణ కృతార్థస్య కిముత్తరకాలినేనాఢ్యానేనేతి
శబ్దసీయమ్; జీవన్ముక్తిప్రయోజనవిరూపణేన పరిహరిష్యమాణత్వాత్.

వ్యా. (ఆశంక) “వివిదిషాసంన్యాసమునకు ఫలము తత్త్వజ్ఞానము,
విద్యత్సంన్యాసమునకు ఫలము జీవన్ముక్తి” అని పూర్వము వ్యవస్థ
చూపబడినది దానిని పట్టి మొదట తత్త్వజ్ఞానమును సంపాదించి, తరువాత
విద్యత్సంన్యాసము చేసి జీవించి ఉన్నవాడ తనకు బంధరూపమున ఉన్న
వాసనామనోవృత్తులను నశింపజేసికొనుటకు ప్రయత్నించవలెను అన్నట్లు
కనబడుచున్నది. తత్త్వజ్ఞానాదులను మూడింటిని ఒకే సమయమునందు
అభ్యసించవలె నని ఇక్కడ నియమము చెప్పబడుచున్నది. అందుచేత
ఇక్కడ పూర్వోత్తర విరోధము లేదా? (సమాధానము) ఈ దోషము లేదు;
ప్రధానత్వమును అప్రధానత్వమును అంగీకరించినచో వ్యవస్థ కుదురును.
వివిదిషాసంన్యాసికి తత్త్వజ్ఞానము ప్రధానము, మనోనాశవాసనాక్షయములు
అప్రధానములు. విద్యత్సంన్యాసివిషయమున ఇది విపరీతము; అనగా
మనోనాశవాసనాక్షయములు ప్రధానములు, తత్త్వజ్ఞానము నిద్దించి ఉన్నది
గాన దాని అభ్యాసము అప్రధానము. అందువలన వివిదిషాసంన్యాస.
విద్యత్సంన్యాసములు రెండింటి యందును ఈ మూడింటిని కలిపిఅభ్యసించు
టలో విరోధ మేమీ లేదు. తత్త్వజ్ఞానము జనించిన పిమ్మట తావతా కృతా
ర్థుడైనవాడు (విద్యత్సంన్యాసి) తరువాతకూడ ఈ మూడింటిని అభ్యసించే
ప్రయాస చేయుట ఎందుకు అని ఆశంకించరాదు. ఈ ఆశంక జీవన్ముక్తి
ప్రయోజనమును నిరూపించునప్పుడు పరిహరింపబడగలదు.

మూ. నను విద్యత్సంన్యాసి నో వేదనసాధనశ్రవణాద్యనుష్ఠాన వైప
ర్యాత్, వేదనస్య చ స్వరూపేణ కర్తృమకర్తృమన్యథా వా కర్తృమ
శక్యస్య అననుష్ఠేయత్వాత్ ఉపసర్జనత్వేఽప్యుత్తరకాలినోఽఢ్యాసః

కీదృశః ఇతి కేనాపి ద్వాణరే పునః పునస్తత్త్వానుస్మరణమితి
బ్రూమః. తాదృశశ్చాభ్యాసో లీలోపాఖ్యానే (ల.వా.6) దర్శితః-

మూ. “తచ్చిన్తనం తత్కథసమన్యోన్యం తత్ప్రబోధనమ్
ఏతదేకపరత్వం చ జ్ఞానాభ్యాసం విదుర్బుధాః.” 108

“సగ్గాదావేవ నోత్పన్నం దృశ్యం నాస్త్యేవ తత్సదా
ఇదం జగదహం చేతి బోధాభ్యాసం విదుర్బుధాః.” 111

వా. (ఆశంక) విద్యత్సంన్యాసి వేదనమునకు సాదనములైన శ్రవణాదులను అనుష్ఠించుట వ్యర్థము. ఎందుచేత ననగా వేదనము (జ్ఞానము) స్వరూపముచేత చేయుటకు గాని, చేయకుండుటకు గాని, మరొక విధముగా చేయుటకు గాని శక్యము. కాదు గాన, అది విద్యత్సంన్యాసికి అప్రధానమే. అయినను ఉత్తరకాలమునందు ‘జ్ఞానము కలిగిన తరువాత’ దాని అభ్యాసము చేయుట అనగా ఏమి ? (వస్తువును పట్టి జ్ఞానము కలుగును అంటే కాని నాకు ఈ జ్ఞానముకలుగవలె నని సంకల్పించి జ్ఞానము చేయుటగాని, నేను ఈ జ్ఞానము చేయను అనుకొనుటచే జ్ఞానము కలగకుండుట గాని, మరొక విధముగా జ్ఞానము చేసెదను అని సంకల్పించి అట్లు చేయుట గాని కుదరదు. ఉదాహరణకు - ఎదుట నున్న వృక్షమును చూడగానే ఇది వృక్షము అను జ్ఞానము నాకు కలుగవద్దన్నను కలుగును. నాకు వృక్షజ్ఞానము కాదు; గృహజ్ఞానము కావలెను అనుకొన్నను ఆ జ్ఞానము మారదు. అట్లే అత్మయథార్థజ్ఞానము ఒకసారి కలిగిన పిమ్మట దాని అభ్యాసముచేయుట అనగా ఏమి? అని ఆశంకకు ఆర్థము, (సమాధానము). అభ్యాస మనగా ఏదో విధముగా మాటి మాటికి తత్త్వానుసంధానము చేయుటయే అని చెప్పెదము. అట్టి, అభ్యాసము, లఘుయోగవాసిష్ఠములో, లీలోపాఖ్యానములో చెప్పబడినది. “తత్త్వమును గూర్చియే ఆలోచించుట, దానిని గూర్చియే మాటలాడుట, పరస్పరము దానినే బోధించుట, దాని ఒక్కదానియందే మనస్సును లగ్నము చేయుట ‘జ్ఞానాభ్యాసము’ అని పండితులు చెప్పుచున్నారు.”

“ఈ దృశ్యప్రపంచము సృష్టిప్రారంభమునందు పుట్టినే లేదు. (అనగా సృష్టి ఆనేదే లేదు) అది ఎప్పుడూ లేనే లేదు. ఈజగత్తు ‘నేను’ అనునదీ కూడ ఎన్నడూ లేవు అని బావించుటను జ్ఞానాభ్యాస మని కొందరు చెప్పుదురు.”

మూ. మనోనాశవాసనాక్షయాభ్యాసావపి తత్త్రైవ దర్శితౌ-

“అత్యంతాభావసంపత్తౌ జ్ఞాతుర్జ్ఞేయస్య వస్తునః

యుక్త్యై శాస్త్రైర్యతస్తే యే తే లత్రాభ్యాసినః స్థితాః”.

110. ఇతి.

జ్ఞాతృజ్ఞేయయోర్మిథ్యాత్వద్వీః అభావసంపత్తిః. స్వరూపేణావ్యప్రతీతిః అత్యంతాభావసంపత్తిః. యుక్తిః యోగః. సోఽయం మనోనాశాభ్యాసః.

వ్యా. మనోనాశవాసనాక్షయాభ్యాసములు కూడ అక్కడనే చూపబడినవి-

“జ్ఞాతకు, జ్ఞేయమైన వస్తువునకు అత్యంతాభావమును సంపాదించుటకై ఎవరు యోగముచేత, శాస్త్రములచేత ప్రయత్నింతురో అట్టివారు దానియందు (మనోనాశమునందు) అభ్యసించువారుగా ఉన్నారు. (అట్టివారు మనోనాశాభ్యాసము చేయువారు)”.

జ్ఞాత, జ్ఞేయమూ కూడ మిథ్యా అను బుద్ధి అభావసంపత్తి జ్ఞాతృజ్ఞేయముల స్వరూపమే కనబడకుండుట అత్యంతాభావసంపత్తి ‘యుక్తి’ అనగా యోగము. ఇది మనోనాశాభ్యాసము

మూ. “దృశ్యాసంభవబోధేన రాగద్వేషాదితానవే

రతిర్నవోదితా యాసౌ బ్రహ్మభ్యాసః స ఉచ్యతే”. 112 ఇతి.

సోఽయం వాసనాక్షయాభ్యాసః.

వ్యా. “దృశ్యప్రపంచము ఉండుటయే కుదరదు” అను జ్ఞానముచేత రాగద్వేషాదులు క్షీణించగా నూతనముగా ఆవిర్భవించిన ఏ ఆనందమయస్థితి ఉండునో అది బ్రహ్మభ్యాన మని చెప్పబడుచున్నది.”

ఇదే వాసనాక్షయాభ్యానము.

మూ. తేష్వేతేషు త్రిష్వధ్యానేషు సామాన్యేన ప్రతీయ మానేషు ప్రధానోపసర్జనధావో న వివేక్తుం శక్యత ఇతి చేత్; మైవమ్-ప్రయోజనానుసారేణ వివేక్తుం శక్యత్వాత్. ముముక్షోః పురుషస్య జీవన్ముక్తిః విదేహముక్తిశ్చేతి ప్రయోజనద్వయమ్. అత ఏవ “విముక్తశ్చ విముచ్యతే” (కఠ. 2.1.1.) ఇతి బ్రూయతే. తత్ర జీవతః పురుషస్య దైవసంపదా మోక్షః, ఆసురసంపదా బంధః. ఏతచ్చ షోడశాధ్యాయే భగవతాభిహితమ్—

“దైవీసంపద్విమోక్షయ నిబన్ధాయాసురీ మతా” (5) ఇతి.

వ్యా. “నమముగానే కనబడుచున్న ఈ మూడు అబ్ధాసాలలో ఏది ప్రధానము, ఏది అప్రధానము అని నిర్ణయించుట శక్యముకాదు కదా” అని శంకింపరాదు, ప్రయోజనమును పట్టి నిర్ణయించవచ్చును కదా? మోక్షేచ్ఛ గల పురుషునకు జీవన్ముక్తి, విదేహముక్తి అను రెండు ప్రయోజనము లున్నవి. అందుచేతచే “ముక్తుడై ముక్తి పొందును” అని చెప్పబడినది. అందు జీవించి ఉన్న పురుషునకు దైవసంపదచేత మోక్షము, ఆసురసంపద చేత బంధము కలుగును. ఇది భగవద్గీత షోడశాధ్యాయములో భగవంతుడు చెప్పినాడు-“దైవసంపద మోక్ష హేతువు. ఆసురసంపద బంధ హేతువు అని చెప్పబడినది.”

మూ. తే చ సంపదౌ తత్త్వైవాభిహితే-

“అభయం సత్త్వసంకుద్ధిర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః

దాసం దమశ్చ యజ్ఞశ్చ స్వాధ్యాయస్తవ అర్చనమ్. 1.

అహింసా సత్యమక్రోధస్త్యాగః శాన్తిరపైశునమ్
దయా భూతేష్వలోలుప్త్వం మార్దవం హీరణ్యపలమ్. 2

తేజః క్షమా ధృతిః శౌచమద్రోహో నాతిమానితా
భవన్తి సంపదం దైవీమభిజాతస్య ఛారత. 3.

దమ్భో దర్పోఽభిమానశ్చ క్రోధః పారుష్యమేవ చ
అజ్ఞానం చాభిజాతస్య పార్థ సంపదమాసురీమ్. 4. ఇతి.

పునరప్యాధ్యాయపరిసమాప్తేరాసురసంపత్ ప్రపశ్యేత్. తత్రా
శాస్త్రీయాయాః స్వభావసిద్ధాయాః ఆసురసంపదో దుర్వాసనాయాః శాస్త్రీ
యయా పురుషప్రయత్నసాధ్యయా దైవసంపదా సద్వాసనయా క్షయే
సతి జీవన్ముక్తిః భవతి.

వ్యా. ఆ దైవాసురసంపత్తులు కూడ అక్కడనే చెప్పబడినవి -

“అర్జునా అభయము, మనఃశుద్ధి, జ్ఞానయోగమునందు స్థిరత్వము,
దానము, ఇంద్రియనిగ్రహము, యజ్ఞము, స్వాధ్యాయము, తపస్సు,
ఋజుత్వము, అహింస, సత్యము, కోపము లేకుండుట, త్యాగము, శాంతి,
చాడీలు చెప్పకుండుట, భూతదయ, ఆశ లేకుండుట, మృదుత్వము సిగ్గు,
చాపలము లేకుండుట, తేజస్సు, ఓర్పు, దైర్యము, శుచిత్వము, ద్రోహము
చేయకుండుట, అహంకారము లేకుండుట అను ఈ గుణము దైవసంపత్తుతో
పుట్టినవానికి ఉండును. పార్థా! దంభము, గర్వము, అహంకారము, క్రోధము,
పరుషత్వము, అజ్ఞానము ఇవి ఆసురసంపత్తుతో పుట్టినవానికి ఉండును.”

మరల అధ్యాయము చివరి వరకు ఆసురసంపత్తి వివరించబడినది.
అందు, శాస్త్రవిరుద్ధము, స్వభావసిద్ధము అయిన ఆసురసంపత్తు అనే దుర్వాసన,
శాస్త్రీయము పురుషప్రయత్న సాధ్యము అయిన దైవసంపద్రూప మైన
సద్వాసనచేత క్షీణించగా జీవన్ముక్తి కలుగును.

మూ. వాసనాక్షయవన్మనోహశస్యాపి జీవన్ముక్తిహేతుత్వం
శూయతే—

“మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బంధమోక్షయోః

బంధాయ విషయానక్తం ముక్త్యై నిర్విషయం స్మృతమ్.” 2.

వ్యా. వాసనాక్షయము వలెనే మనోహాశము కూడ జీవన్ముక్తిహేతు
వని (అమృత బిందూపనిషత్తులో) చెప్పబడినది-

“మానవుల బంధమోక్షములకు మనస్సే కారణము. విషయానక్త మైన
మనస్సు బంధహేతు వనీ, విషయ రహిత మైన మనస్సు ముక్తికి హేతువనీ
చెప్పబడినది”

మూ. “యతో నిర్విషయస్యాస్య మనసో ముక్తిరిష్యతే

అతో నిర్విషయం నిత్యం మనః కార్మం ముముక్షుణా.” 3.

వ్యా. “ఈ మనస్సు విషయశూన్య మైనప్పుడు ముక్తి కలుగునని
చెప్పబడినది గాన, మోక్షేచ్ఛ కలవాడు ఎల్లప్పుడూ మనస్సును విషయ
శూన్యమునుగా చేయవలెను.”

మూ. “నిరస్తవిషయానగ్గం సంనిరుద్ధం మనో హృది

యదా యాత్యున్మనీభావం తదా తత్పరమం పదమ్.” 4.

వ్యా. “విషయసంగము లేని మనస్సు హృదయమునందు నిరుద్ధమై
ఎప్పుడు ఉన్మనీభావమును పొందునో (లోకోత్తరానుభూతిని పొందునో)
అదే పరమపదము.”

మూ. “తావదేవ నిరోద్ధవ్యం యావద్భృది గతం క్షయమ్

ఏతద్ జ్ఞానం చ మోక్షశ్చ కేషో గ్రన్థస్య విస్తరః”. 15. ఇతి.

“మనస్సు హృదయములో లీనమయే వరకునే దానిని నిరోధించ
వలెను. అదే జ్ఞానము. అదే మోక్షము, మిగిలిన దంతా ~~అనుభవము~~
గ్రంథవిస్తరమే”.

మూ. బన్దో ద్వివిధః-తీవ్రో మృదుశ్చ. తత్రాసురసంపత్నాః దేవ క్లేశహేతుత్వాత్ తీవ్రో బన్ధః. ద్వైతమాత్రప్రతీతిస్తు స్వయమ క్లేశరూపత్వాత్, ఆసురసంపదుత్పాదకత్వాచ్చ మృదుర్బన్ధః. తత్ర వాస నాక్షయేణ తీవ్రబన్ధ ఏవ నివర్తతే, మనోనాశేన తూభయమ్. తస్మిన్ మనోనాశేనైవాలమ్; వాసనాక్షయస్తు నిరర్థక ఇతి చేత్; న; భోగహే తునా ప్రబలేన ప్రారబ్ధేన పృథ్వాపితే మనసి వాసనాక్షయస్య తీవ్రబన్ధ నివారణార్థత్వాత్. భోగస్య మృదుబన్ధేనాప్యవపత్తేః. తామసవృత్తయ స్తీవ్రబన్ధః. సాత్త్వికరాజసవృత్తిద్వయం మృదుబన్ధః. ఏతచ్చ—

“దుఃఖేష్వనుద్విగ్నమనాః సుఖేషు విగతస్పృహః.”

ఇత్యత్ర స్పృహీకృతమ్.

వ్యా. తీవ్రము, మృదువు అని బంధము రెండు విధములు. సాక్షాత్తు క్లేశమునకు హేతు వగుటవలన ఆసురసంపత్తు తీవ్రబంధము ద్వైత ప్రపంచము మాత్రము బాసించినచో అది తాను క్లేశరూపము కాక పోయినను ఆసురసంపదను పుట్టించును గాన అది మృదుబంధము. వాస నాక్షయము చేత తీవ్రబంధము మాత్రము నివర్తించును. మనోనాశముచేత రెండు విధముల బంధము కూడ నివర్తించును (అశంక) అట్లయినచో మనో నాశమే చాలును; వాసనాక్షయము అనవసరము కదా? (సమాధానము) కాదు భోగమునకు హేతువైన ప్రబలమైన ప్రారబ్ధము మనస్సును మరల లేపి నప్పుడు వాసనాక్షయము తీవ్రబంధమును నివారించుటకు ఉపయోగించును. భోగము మృదుబంధముచేత కూడ సాధ్య మగును తామసవృత్తులు తీవ్ర బంధము సాత్త్వికరాజస వృత్తులు మృదుబంధము. ఈ విషయము “దుఃఖే ష్వనుద్విగ్నమనాః” ఇత్యాది శ్లోకమును వ్యాఖ్యానించునపుడు వెనుక స్పష్టము చేయబడినది (పేజి 103)

మూ. ఏవం చ సతి మృదుబన్ధస్యాఖ్యుపేయత్వాత్, తీవ్రబన్ధస్య వాసనాక్షయేణైవ నివృత్తేః అనర్థకో మనోనాశ ఇతి చేత్-న; దుర్బల

ప్రారబ్ధాపాదితానామ్ అవశ్యంభావిభోగానాం ప్రతీకారార్థత్వాత్. తాదృ
గ్భోగస్య ప్రతీకారనివర్త్యత్వమ్ అభిప్రేత్య ఇదమాహుః-

“అవశ్యంభావిభోగానాం ప్రతీకారో భవేద్వది

తదా దుఃఖైర్న లిప్యేరన్ నలరామయుధిష్ఠిరాః”. (పశ్చ. 7.156) ఇతి.
తదేవం జీవన్ముక్తిం ప్రతి వాసనాక్షయమనోనాశయోః సాక్షాత్సాధనత్వాత్
ప్రాధాన్యమ్. తత్త్వజ్ఞానం తు ఉభయోత్పాదనేన వ్యవహితత్వాత్ ఉప
సర్జనమ్.

వ్యా. (ఆశంక అట్లయినచో మృదుబంధమును అంగీకరించవలసియే
ఉన్నది కావునను, తీవ్రబంధము వాసనాక్షయము చేతనే నివృత్త మగును
కావునను మనోనాశము వ్యర్థము కదా ? (సమాధానము) కాదు. దుర్బల
మైన ప్రారబ్ధముచేత కలుగు, తప్పక అనుభవించవలసినవి కాని భోగములకు
ప్రతీకారము చేయుటకై మనోనాశము అవశ్యకము. అట్టి భోగమును, అనగా
దుర్బల ప్రారబ్ధముచేత కలుగుదానిని, ప్రతీకారముచేత నివర్తింప చేయ
వచ్చును అను అభిప్రాయముతోనే ఇట్లు చెప్పుదురు.

“తప్పక జరగవలసిన భోగములకు ప్రతీకారము ఉండి ఉన్నట్లయితే
నలరామయుధిష్ఠిరులు దుఃఖములను పొందకుండెడివారు.”

ఈ విధముగ వాసనాక్షయ-మనోనాశములు జీవన్ముక్తికి సాక్షాత్సా
ధనములు గాన అవి ప్రధానములు. ఆ రెండింటిని పుట్టించుట ద్వారా
జీవన్ముక్తిహేతువైన. తత్త్వజ్ఞానము వ్యవహితము గాన (ఒక ఆడుగు
దూరములో ఉన్నది గాన) అది ఉపసర్జనము

మూ. తత్త్వజ్ఞానస్య వాసనాక్షయహేతుత్వం బహుశః శ్రుతౌ
శ్రూయతే-“జ్ఞాత్వా దేవం సర్వపాపాపహానిః” (శ్వే. ఉ. 1.1.11)
“అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్స్యా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతి”
(కఠ. ఉ. 1.1.12) “తరతి శోకమాత్మవిత్” (భా. ఉ. 7.1.3)

“తత్ర కో మోహః కః శోకః ఏకత్వమనుపశ్యతః” (ఈశ. ఉ. 7)
 “జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాపైః” (శ్వే. ఉ. 1.18).

వ్యా. తత్త్వజ్ఞానము వాసనాక్షయమునకు హేతు వను విషయము శ్రుతులలో అనేక విధములుగ చెప్పబడినది. “ఆత్మను తెలిసికొన్న పిమ్మట సర్వపాపములు నశించును.” “అధ్యాత్మయోగమును సంపాదించుట ద్వారా పరమాత్మను గ్రహించిన దీమంతుడు హర్షశోకములను విడచును.” “ఆత్మను తెలిసికొన్నవాడు శోకమును దాటును.” “ఏకత్వమునే చూచువానికి మోహము కాని శోకము గాని ఎట్లుండును ?”; “పరమాత్మను తెలిసి కొన్న పిమ్మట సర్వపాపములమండి విముక్తు డగును” ఇత్యాదులు.

మూ. మనోనాశహేతుత్వం చ తత్త్వజ్ఞానస్య శ్రుతిసిద్ధమ్. విద్యాచ-
 శామభిప్రేత్యేదం క్రూయతే—“యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్
 తత్కేన కం పశ్యేత్, కేన కం జిఘ్రేత్”. (బృ. ఉ. 2.4.14)
 ఇత్యాది. గౌడపాదాచార్యాశ్చహః—

“ఆత్మతత్త్వానుబోధేన న సంకల్పయతే యదా
 అమనస్తాం తదా యాతి గ్రాహ్యభావే తదగ్రహః”

(3.32) ఇతి.

వ్యా. తత్త్వజ్ఞానము మనోనాశమునకు హేతు వను విషయము శ్రుతులలో ప్రసిద్ధము. జ్ఞానవంతుని స్థితిని దృష్టిలో ఉంచుకొని ఇట్లు చెప్పబడుచున్నది—“అంతా ఇతనికి ఆత్మయే అయిన స్థితిలో అతడు దేనిని దేనితో చూచును; దేనిని దేనితో వాసన చూచును ?” ఇత్యాదులు. గౌడపాదాచార్యులు కూడ (మాండూక్యకారికలలో) ఇట్లు చెప్పినారు—“ఆత్మతత్త్వమును తెలిసికొన్న పిమ్మట సంకల్పము లేవీ చేయని వానికి అప్పుడు మనోరాహిత్యము లభించును. గ్రాహ్యములైన దృశ్యపదార్థము లేవీ లేనప్పుడు వాటి గ్రహణము (జ్ఞానము) ఉండదు.”

మూ. జీవన్ముక్తేర్వాసనాక్షయమనోనాశావివ విదేహముక్తైః
సాక్షాత్సాధనత్వాత్ జ్ఞానం ప్రధానమ్ “జ్ఞానాదేవ తు కైవల్యం ప్రాప్యతే
యేన ముచ్యతే” ఇతి స్మృతేః. “కేవలస్యాత్మనో భావః కైవల్యం
దేహాదిరాహిత్యమ్, తచ్చ జ్ఞానాదేవ ప్రాప్యతే; సదేహత్వస్యాజ్ఞాన
కల్పితత్వేన జ్ఞానైకనివర్త్యత్వాత్. జ్ఞానాదేవేత్యేవకారేణ కర్మవ్యా
ప్యత్తిః. “న కర్మణా న ప్రజయా భవేన” (కై.ఉ.4.12.3) ఇతి
శ్రుతేః. యస్తు జ్ఞానశాస్త్ర మనభ్యస్య యథాసాం. వాసనాక్షయమనో
నాశా న్యసగుణం బ్రహ్మోపాస్తే న తస్య కైవల్యమస్తి; లింగ
దేహస్యానపాయాత్. అతః “ఏవకారేణ తాపపి వ్యావర్త్యతే. “యేన
ముచ్యతే” ఇత్యస్య అయమర్థః-యేన జ్ఞానప్రాపితకేవలత్వేన కృత్వ
బద్ధాద్విముచ్యతే ఇతి.

వ్యా. జీవన్ముక్తికి వాసనాక్షయ మనోనాశములు ఎట్లు ప్రధానములో
విదేహముక్తికి సాక్షాత్సాధన మగుటచేత దానికి, జ్ఞానము అంతప్రధానము.
“కైవల్యము జ్ఞానము వలననే లభించును. దానిచేత ముక్తు డగును” అని
స్మృతివాక్యము. కేవలస్య=అద్వితీయ మైన ఆత్మయొక్క, భావః=
ధర్మము=కైవల్యము : అనగా దేహదుల లేకుండుట. సదేహత్వము
(దేహముతో ఉండుట) మాయాకల్పితము గాన దానిని (సదేహత్వమును)
ఒక్కజ్ఞానము చేతనే నివారించుకొనుటకు శక్య మగును. అందుచే కైవల్యము
జ్ఞానము వలననే లభించును “జ్ఞానాదేవ” అన్నప్పుడు ఏవ కారముచేత
జ్ఞానము వలననే అని చెప్పబడే కర్మ నివారింప బడుచున్నది, అనగా
కర్మవలన కాదు అని చెప్పబడుచున్నది. “కర్మ
చేత కాదు; సంతానముచేత కాదు; ధనముచేత కాదు” ఇత్యాది శ్రుతి
వాక్యము జ్ఞానమువలననే మోక్ష మని చెప్పుచున్నది కదా ? జ్ఞానశాస్త్రమును
అభ్యసించక యథాసంభవముగ (వీలైనంతవరకు) వాసనాక్షయమనో
నాశములను అభ్యసించి, సగుణబ్రహ్మను ఉపాసించువానికి కైవల్యములేదు.
ఆతని లింగశరీరము నశించలేదు కదా ? అందుచేత “ఏవ” కారము ఆ

రెండింటిని (వాసనాక్షయమనోనాశములను) కూడ నివారించుచున్నది. అనగా జ్ఞానము లేని వాసనాక్షయమనోనాశములవలన ముక్తి కలగదు అని సూచించుచున్నది. “యేన ముచ్యతే” అనుదానికి జ్ఞానమువలన లభించిన ఏ కేవలత్వము చేత సకలబంధములనుండి విముక్తు డగునో అని అర్థము.

మూ. బంధశాస్త్రనేకవిధః-అవిద్యాగ్రన్థిః, అబ్రహ్మత్వమ్, హృదయగ్రన్థిః, సంశయః, కర్మాణి, అసర్వకామత్వమ్. మృత్యుః, పునర్జన్మ ఇత్యాదిశబ్దైః తత్ర తత్ర వ్యవహారాత్. త ఏతే బద్ధాః సర్వేఽపి జ్ఞాననివర్త్యాః. తథా చ శ్రుతయః-

(1) “ఏతద్వో వేద నిహితం గుహాయాం సోఽవిద్యాగ్రనిం వికిరతీహ సౌమ్య” (ముంతకోపనిషత్తు 2.2.10)

(2) “బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి” (ము.ఉ.3.2.9)

(3) “భిద్యతే హృదయగ్రన్థిచ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే” (ముం. ఉ. 2.2.8)

(4) “యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్, సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ” (తై.ఉ.2.2.1) (5) “తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి” (శ్వే.ఉ.3.8)

(6) “యస్తు విజ్ఞానవాన్ భవతి సమనస్కః సదా శుచిః స తు తత్పదమాప్నోతి యస్మాద్ భూయో న జాయతే”

(కఠ. ఉ. 1.3.8)

(7) “య ఏవ వేదాహం బ్రహ్మాస్మీతి స ఇదం సర్వం భవతి” (బృ. ఉ. 1.4.10) ఇత్యాదీన్యసర్వజ్ఞత్వాదిబద్ధనివృత్తపరాణి వాక్యాన్యత్రోదాహరణీయాని.

వ్యా. బంధము అనేక విధములు - ఆవిద్యాగ్రంథి, అబ్రహ్మత్వము, హృదయగ్రంథి, సంశయము, కర్మలు, అసర్వకామత్వము, మృత్యువు, పునర్జన్మ ఇత్యాది శబ్దములచేత అక్కడక్కడ వ్యవహరింపబడుచున్నది. ఈ బంధము లన్నీ జ్ఞానముచేత తొలగింప శక్యమైనవే అని శ్రుతులు చెప్పుచున్నవి. (1) “సౌమ్యుడా రహస్యమైన స్థానమునందు ఉంచబడిన ఈ బ్రహ్మను తెలిసికొన్నవాడు ఇక్కడనే ఆవిద్యాగ్రంథిని విడచివేయును.” (2) “బ్రహ్మను తెలిసికొన్నవాడు బ్రహ్మ అగును” 3 “సర్వశేష్మైన ఆ ఆత్మను చూడగానే హృదయగ్రంథి బిన్న మగును. సర్వసంశయములు చిన్నము లగును వీని కర్మ లన్నీ క్షీణించును” (4) “రహస్యమైన ఆ పరమాకాశమునందు ఉన్న ఆ ఆత్మతత్త్వమును తెలిసికొన్నవాడు అన్ని కామములను ఒక్కమారుగా పొందగలడు” [5] “ఆ ఆత్మను తెలిసికొన్న పిమ్మటనే మృత్యువును ఆత్మికమించును” [6] “ఎవడు విజ్ఞానవంతుడై, ఏకాగ్రబిత్తుడై, సర్వదా పరిశుద్ధుడై ఉండునో అతడు ఏ స్థానమునుండి తిరిగి రాడో ఆ స్థానమును [ముక్తిని] పొందును” [7] “నేను బ్రహ్మను” అని ఎవడు తెలిసికొనునో అతడు సర్వస్వరూపు డగును”- ఈ విదముగ అసర్వజ్ఞత్వము మొదలైన బంధముల నివృత్తిని బోధించు వాక్యములను ఇక్కడ ఉదాహరించవలెను.

మూ. సేయం విదేహముక్తిః జ్ఞానోత్పత్తిసమకాలీనా జ్ఞేయా బ్రహ్మణ్యవిద్యారోపితానామేతేషాం బన్ధానాం విద్యయా వినాశే సతి పునరుత్పత్త్యసంభవాత్. అననుభవాచ్చ, తదేతద్విద్యాసమకాలీనత్వం భాష్యకారః సమన్వయసూత్రే (బ్ర.సూ. 1.1.4) ప్రపశ్చియామాస. “తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యవదేశాత్” (బ్ర.సూ. 4.1.13) ఇత్యత్ర చ.

వ్యా. ఈ విదేహముక్తి జ్ఞానోత్పత్తికాలమునందే కలుగును. ఆవిద్యచేత బ్రహ్మయందు ఆరోపింపబడిన ఈ బంధము లన్నీ విద్యచే నశించగా అవి మరల పుట్టవు కదా? వీటి అనుభవము కూడ ఉండదు.

విదేహముక్తి జ్ఞానము కలిగిన సమయమునందే వెంటనే కలుగును అను విషయమును బాష్యకారు లైన శంకరభగవత్పాదులు సమన్వయ సూత్రమునందు చెప్పిఉన్నారు. “తదధిగమః— “ఇత్యాదినూత్రబాష్యమునందు చెప్పిఉన్నారు.

మూ. సను వ ర్రమానదేహపాతాన నరదావిసి విదేహముక్తిరితి బహవో వరయన్తి. తథా చ శ్రుతిః—“తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్త్యే” (భా.ఉ. 6.14.2.) ఇతి. వాక్యవృత్తావప్యక్తమ్—

వాక్య [ఆశంక] విదేహముక్తి ప్రస్తుతము ఉన్న దేహము విడచిన తరువాత వచ్చునని చాల మంది చెప్పుదురు కదా? శ్రుతి కూడ అట్లే ఉన్నది- “ఈ శరీరము విడచుట అలస్యము; శరీరము విడచిన వెంటనే మోక్షము” “వాక్యవృత్తి” లో కూడ చెప్పబడినది:-

మూ. “ప్రారబ్ధకర్మవేగేన జీవన్ముక్తో యదా భవేత్ కంచితార్థాలమథారబ్ధకర్మబద్ధస్య సంక్షయే. 52.

నిరస్తాతిశయానందం వైష్ణవం పరమం పదమ్
పునరావృత్తిరహితం కైవల్యం ప్రతిపద్యతే.” 53. ఇతి.

సూత్రకారోఽప్యహ - భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే
“(బ్ర.సూ.4.1.19)ఇతి”. ఇతరే ప్రారబ్ధపుణ్యపాపే. వసిష్టోఽప్యహ-

“జీవన్ముక్తపదం త్యక్త్వా స్వదేహే కాలసాత్ కృతే
విశత్యదేహముక్తత్వం పవనోఽస్పృన్దతామివ.”

(ల.వా.5. 95) ఇతి.

“ప్రారబ్ధకర్మ వేగముచేత జీవన్ముక్తుడుగా కొంత కాలము ఉన్న తరువాత ఆ ప్రారబ్ధకర్మ క్షీణము కాగానే అత్యుత్తమానందరూప మైనది, పరమాత్మ రూపము, పునరావృత్తిశూన్యము అయిన కైవల్యమును పొందును.”

బ్రహ్మసూత్రకారు డైన బాదరాయణుడు కూడ-“ప్రారబ్ధము చేత ప్రాప్తములైన పుణ్యపాపములను అనుభవించుట ద్వారా తొలగించుకొని మోక్షము పొందును” అని చెప్పినాడు. వసిష్ఠుడు కూడ [లఘువాసిష్ఠములో]

ఇట్లు చెప్పినాడు - “తన దేహము కాలమునకు అదీన మై పోయిన పిమ్మట జీవన్ముక్త స్థితిని విడచి, వాయువు నిశ్చలత్వమును పొందినట్లు విదేహముక్తిని పొందును.”

మూ. నాయం దోషః; విపక్షవిశేషేణ మతద్వయస్యావిరోధాత్. విదేహముక్తిరిత్యత్రత్యేన దేహశబ్దేన కృత్స్నం దేహజాతం వివక్షిత్యా బ భిర్గర్హితమ్. అస్మాభిస్తు ధావిదేహమాత్రవిపక్షయా ఉచ్యతే; తదనారమ్భయైవ జ్ఞానసంపాదనాత్. అయం తు దేహః పూర్వమే వారబ్ధః; అతః జ్ఞానేనాపి నాస్యారమ్భో వారయితం శక్యతే. ఏతద్దేహనిష్కృత్తిరపి న జ్ఞానఫలమ్; అజ్ఞానినామప్యారబ్ధకర్మక్షయే తన్నివృత్తేః. త్త్వరి వర్తమానలింగదేహనిష్కృత్తిః జ్ఞానఫలమస్తు; జ్ఞానమస్తరేణ తదనిష్కృత్తిః ఇతి చేత్ స; సత్యపి జ్ఞానే జీవన్ముక్తేః తన్నిష్కృత్యభావాత్.

వ్యా. [సమాధానము] విపక్ష విశేషముచే [చెప్పే అభిప్రాయములో భేదము చేత] రెండు మతములకు విరోధము లేదు గాన ఈ దోషములేదు. “విదేహముక్తి” అను పదములోని ‘దేహ’ శబ్దమునకు “సకలదేహములు” అను అర్థమును గ్రహించి చాలమంది అట్లు చెప్పినారు “రాబోవు దేహము” అను అర్థమునే గ్రహించి మేము చెప్పుచున్నాము మరల దేహము రాకుండుటకే కదా జ్ఞానము సంపాదించబడుచున్నది? ఈ దేహ మైతే పూర్వమే (జ్ఞానము కలుగుటకు ముందే) పుట్టినది అందుచేత జ్ఞానము చేత కూడ దీని పుట్టుక నివారించ శక్యము కాదు. ఈ దేహమును నివర్తింప చేయుట జ్ఞానమునకు ఫల మని కూడ చెప్పుటకు వీలులేదు - ప్రారబ్ధ కర్మక్షీణ మైనప్పుడు జ్ఞానము లేనివారి దేహము కూడ పోవుచున్నది కదా? పోనీ - జ్ఞానము లేకుండ వర్తమాన లింగశరీరము నివర్తించదు గాన అది నివర్తించుట జ్ఞానఫల మని చెప్పవచ్చును కదా? అట్లు కూడ కుదరదు; ఎందుచేత ననగా జ్ఞానము కలిగి జీవన్ముక్తి లభించిన పిమ్మట కూడ ఆ లింగ శరీరము నివర్తించుటలేదు.

మూ. నను జ్ఞానస్య రం చిత్కాలం ప్రారబ్ధేన కర్మణా ప్రతి బంధేనానివర్తకత్వేఽపి ప్రతిబంధక్షయే లింగదేహనివర్తకత్వం భవిష్య తీతి చేత్-న; పచ్చపాదికాఽర్యేణ-“యతో జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకమ్” ఇత్యుపపాదితత్వాత్. తద్ధర్మి లింగదేహనివృత్తేః కిం సాధన మితి చేత్-సామగ్రీనివృత్తిరితి బ్రూమః. ద్వివిధం హి కార్యనివర్తకమ్-విరోధినద్భావః, సామగ్రీనివృత్తిశ్చేతి. తద్యథా విరోధినా వాయునా, తైలవర్తిసామగ్రీనివృత్త్యా వా దీపో నివర్తతే. లింగదేహస్య సాక్షాద్విరోధినం న పశ్యామః. సామగ్రీ హి ద్వివిధా - ప్రారబ్ధమనారబ్ధం చేతి. తాభ్యాముదాభ్యామజ్ఞానినాం లింగదేహ ఇహాముత్ర చ అవత్తిష్ఠతే. జ్ఞానినాం త్వనారబ్ధస్య జ్ఞానేన నివృత్తేః ప్రారబ్ధస్య చ భోగేన నివృత్తేః, తైలవర్తిరహితదీపపత్నామగ్రీనివృత్త్యా లింగదేహో నివర్తతే. అతో న తన్నివృత్తిః జ్ఞానఫలమ్.

వ్యా. (ఆశంక) జ్ఞానము ప్రారబ్ధ కర్మచేత ప్రతిబంధింపబడి కొంత కాలము పాటు లింగశరీరమును తొలగించలేకపోయినను కాలాంత రమునందు ఆ ప్రతిబంధము క్షిణించిన పిమ్మట దానిని తొలగించగలదు అని చెప్పవచ్చును కదా ? నమాదానము) అట్లు కుదరదు. పంచపాదికా చార్యులు (బ్రహ్మసూత్ర శాంకరభాష్యమునకు పంచిపాదిక అను వ్యాఖ్యానము రచించిన పద్మపాదాచార్యులు; భగవత్పాదుల ప్రధానశిష్యులు నలుగురిలో ఒకరు) “జ్ఞానము అజ్ఞానమును మాత్రమే నివర్తింప చేయును” అని చెప్పినారు అట్లయితే లింగదేహ నివృత్తికి సాధన మేది? సామగ్రీ నివర్తించుటయే లింగదేహనివృత్తికి సాధనము అని చెప్పెదము. ఒక కార్యమును తొలగించునవి రెండు విధములు- ఏదైన విరోధి ఆవిర్భవించుట. సామగ్రీ తొలగి పోవుట. దీపము విరోధి యైన వాయువు వీచుటచేత గాని, నూనె, వత్తి అను సామగ్రీ తొలగిపోవుటచేత గాని నివర్తించును (ఆరిపోవును). లింగదేహమునకు సాక్షాద్విరోధి ఏదీ (దీపానికి గాలి వంటిది కనబడదు. ఈ లింగదేహానికి ప్రారబ్ధకర్మ అనారబ్ధ ఫలమును

[ప్రారంభించవలసిన] కర్మ అని సామగ్రి రెండు విధములు జ్ఞానము లేనివారి లింగశరీరము ఆ రెండింటి చేత ఈ జన్మయందు, రాబోవు జన్మయందు నిలచి ఉండును. జ్ఞానుల అనారబ్ధ కర్మ జ్ఞానము చేత నివర్తించినది, ప్రారబ్ధము భోగము చేత నివర్తించినది. ఈ విధముగ వారి లింగదేహము, తైలము, వత్తి లేని దీపమువలె, సామగ్రి లేకపోవుటచేత నివర్తించును. అందుచేత లింగదేహనివృత్తి జ్ఞానఫలము కాదు.

మూ. నన్వసేన న్యాయేన భావిదేహానారమ్భోఽపి న జ్ఞానఫలమ్. తథాహి-కిమనారమ్భ ఏవ ఫలమ్, కిం వా తత్పరిపాలనమ్? నాద్యః, తస్య ప్రాగభావరూపత్వేన అనాదిసిద్ధత్వాత్. న ద్వితీయః, అనారబ్ధకర్మరూపసామగ్రినివృత్త్యైవ భావిదేహారమ్భప్రాగభావపరిపాలనసిద్ధేః, న చ తన్నివృత్తిః ఫలమ్; అవిద్యానివృత్తేరేవ విద్యాఫలత్వాత్. నైష చోషః, భావిజన్మానారమ్భాదీనాం విద్యాఫలత్వస్య ప్రామాణికత్వాత్. “యస్మాద్ భూయో న జాయతే” (కఠ.ఉ.1.3.8) ఇత్యాద్యుదాహృతాః శ్రుతయస్తత్ర ప్రమాణమ్. న చ జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకమితి న్యాయేన విరోధః; అజ్ఞానసహభావనియతానామబ్రహ్మత్వాదీనామజ్ఞానశబ్దేన పఞ్చపాదికాచార్యైః వివక్షితత్వాత్. అన్యథా అనుభవవిరోధః. అనుభూయతే హ్యజ్ఞాననివృత్తివదబ్రహ్మత్వనివృత్తిరపి. తస్మాద్భావిదేహారాహిత్యలక్షణా విదేహముక్తిః జ్ఞానసమకాలీనా.

వ్యా. (ఆశంక) లింగదేహము విషయమునందు మీరు చెప్పిన న్యాయమునే భావిదేహము విషయమునందు కూడ ప్రవర్తింప చేసినచో భావిదేహానారంభము (రాబోవు దేహము రాకుండ చేయుట) కూడ జ్ఞానమునకు ఫలమని చెప్పుట కుదరదు. ఎందుచేత ననగా, అనారంభమే (రాబోవు దేహము పుట్టకుండు నట్లు చేయుటయే) ఫలమా, లేక అనారంభమును పరిరక్షించుటయా? మొదటి పక్షము కుదరదు. అనారంభమనేది ప్రాగభావరూపము గాన అది అనాది; దానిని చేయుట కుదరదు. రెండవ పక్షము కూడ

కుదరదు. అనారబ్ధకర్మరూప మైన సామగ్రియే నివర్తించినది గాన దాని చేతనే రాబోవు దేహము యొక్క ప్రాగభావమును సంరక్షించుట సిద్ధించును గాన దానికొరకు జ్ఞానము ఉపయోగించదు.

(ఒక వస్తువు పుట్టుటకు పూర్వము ఆ వస్తువు లేదు అట్లు లేకపోవుటకు ప్రాగభావము అని పేరు. ఉదాహరణకు ఘటము పుట్టుటకు పూర్వమెన్నడూ ఈ ఘటము లేదు గాన అనాదికామునుండి ఈ ఘటము పుట్టినక్షణమువరకు ఘట ప్రాగభావము ఉన్నది ఈ ఘటము పుట్టగానే దాని ప్రాగభావము నశించును ఘటమును 'పుట్టించవచ్చును గాని అనాదిగా ఉన్నదాని ప్రాగభావమును పుట్టించే ప్రసక్తి లేదు. అందుచేత భావిదేహప్రాగభావమును జ్ఞానము పుట్టించును అని చెప్పుట కుదరదు అని ప్రథమ పక్షమునందు పూర్వపక్షి అభిప్రాయము. ఘటము పుట్టకుండా చేసినచో ఘట ప్రాగభావమును సంరక్షించిన ట్టగును అట్లే జ్ఞానము భావిదేహప్రాగభావమును సంరక్షించును అనే రెండవ పక్షము కుదరదు అనారబ్ధకర్మ అనే సామగ్రి లేక పోవుటయే భావిదేహప్రాగభావమును సంరక్షించుచున్నది కదా అని రెండవ పక్షమున పూర్వపక్షి అభిప్రాయము).

ఎన్నటికిని లేకుండా భావి దేహము నివర్తించుట జ్ఞానమునకు ఫలమని చెప్పుట కూడ కుదరదు “జ్ఞానము అజ్ఞానమును మాత్రమే నశింపచేయును” అను న్యాయము అంగీకరించినారు కదా? (సమాధానము) ఈ దోషము లేదు. భావిజన్మను ఆరంభించకుండుట (కలగజేయకుండుట) మొదలైనవి విద్యకు ఫల మను విషయము ప్రమాణ సిద్ధము. వైన ఉదాహరించిన “దేని వలన మరల పుట్టడో” ఇత్యాది శ్రుతి వాక్యములు ఈ విషయమున ప్రమాణము. “జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకమ్” అను న్యాయముతో విరోధము లేదు అజ్ఞానముతో తప్పక కలిసి ఉండే అబ్రహ్మత్వాదులు కూడ అజ్ఞానమే అని పంచపాదికాచార్యుల అభిప్రాయము (అనగా జ్ఞానము అజ్ఞానమును, అజ్ఞానముతో నిత్య సంబద్ధములైన అబ్రహ్మత్వాదులను కూడ తొలగించు నని ఆ వాక్యమునకు అర్థము) అట్లు చెప్పుకున్నచో అనుభవమునకు విరోధము. అజ్ఞాననివృత్తితోపాటు అబ్రహ్మత్వాదుల నివృత్తి

కూడ అనుభవములో ఉన్నది కదా ? అందుచేత భావిదేహరాహిత్య రూప మైన విదేహముక్తి జ్ఞానముతో పాటు అదే సమయమున లభించును.

మా. తథా చ యాజ్ఞవల్క్యవచనం క్రూయతే - “అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి” (బృ. ఉ. 4.2.4). “ఏతావదరే ఖల్వమృతమ్” (బృ. ఉ. 4.5.15) ఇతి చ. శ్రుత్యంతరేఽపి “తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి” (పు. సూ) ఇతి. యద్యుత్పన్నేఽపి తత్త్వజ్ఞానే తత్ఫల భూతా విదేహముక్తిస్తదాసీం స భవేత్, కాలాంతరే చ భవేత్, తదా జ్యోతిష్టోమాదివ జ్ఞానజన్యమపూర్వం కించిత్ కల్పేత; తథా చ కర్మ శాస్త్ర ఏవ జ్ఞానశాస్త్రమన్తర్భవేత్.

వ్యా దీనికి అనుగుణముగా - “జనకా! నీవు అభయమును పొంది నావు” అని “ఇదే ముక్తి అనగా” అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో యాజ్ఞ వల్క్యుని వచనము ఉన్నది మరి యొక శ్రుతిలో కూడ “అత్మను ఈ విరముగా తెలిసికొనినవాడు ఇక్కడనే ముక్తు డగును” అని ఉన్నది. తత్త్వజ్ఞానము కలిగిన పిమ్మట కూడ దాని ఫల మైన విదేహముక్తి ఆ సమయమునందు కాక కాలాంతరమునందు కలిగినచో అప్పుడు జ్యోతిష్టో మాదులవలన వలెనే జ్ఞానమునుండి కూడ ఒక అపూర్వము కలుగును అని చెప్పవలసి ఉండును, అప్పుడు జ్ఞానశాస్త్రము కూడ కర్మశాస్త్రమునందే అంతర్గత మై పోవును.

(ఆ యా కర్మలు చేసినచో ఆ యా ఫలములు కలుగునని వేదములో చెప్పబడినది. కర్మలు చేసిన వెంటనే సశించిపోవునవి. ఎప్పుడో రాబోవు ఫలమును అవి ఎట్లు పుట్టించ గలవు? అందుచే, కర్మలు చేసిన వెంటనే ఒక శక్తి పుట్టు ననియు, అది కర్తను ఆశ్రయించుకొని ఉండు ననియు, కాలము వచ్చి నప్పుడు ఇహజన్మలో కాని పరజన్మలో కాని ఫలము నిచ్చు ననియు మీమాంసకులు చెప్పుదురు. ఈ శక్తికే ‘అపూర్వము’ అని పేరు. ఇది పుణ్య-పాపకార్యములు రెండింటివలన కలుగును.)

మూ. అథోచ్యతే మన్తాద్రిప్రతిబద్ధాగ్నివత్ ప్రారబ్ధప్రతిబద్ధం జ్ఞానం కాలాన్తరే విదేహముక్తిం దాస్యతీతి-మైవమ్; అవిరోధాత్, స హ్యస్మదభిమతా భావిదేహాత్మనాభావలక్షణా విదేహముక్తిః వర్తమానదేహమాత్రస్థాపకేన ప్రారబ్ధేన విరుధ్యతే; యేన ప్రతిబద్ధేత. కిం చ క్షణికత్వేన కాలాన్తరే స్వయమవిద్యమానం జ్ఞానం కథం ముక్తిం దద్యాత్. జ్ఞానాన్తరం చరమసాక్షాత్కారలక్షణముత్పత్త్యేతే ఇతి చేత్-స; సాధనాభావాత్. ప్రతిబద్ధకప్రారబ్ధనివృత్త్యైవ సహ గురుశాస్త్రదేహేన్ద్రియాద్యశేషజగత్ప్రతిభాసనివృత్తేః కిం అత్సాధనం స్యాత్ ?

వా. మంత్రాదులచేత ప్రతిబద్ధమైన అగ్ని ప్రతిబంధ మున్నంత వరకు వేడిని ఎట్లు కలిగించదో అట్లే ప్రారబ్ధముచేత ప్రతిబద్ధ మైన జ్ఞానము వెంటనే కాకపోయినను కాలాంతరమునందు విదేహముక్తిని ఇవ్వ వచ్చును కదా అని చెప్పుటకు కూడ వీలులేదు. వాటికి విరోధము లేదు కదా? ప్రారబ్ధము కేవలము వర్తమానదేహమును మాత్రమే నిలుపును. దీనికిని, మేము చెప్పే భావిదేహాత్మనాభావలక్షణమైన (రాబోవు దేహ మనేదే కాకపోవుట అనే) విదేహముక్తిని విరోధమే లేదు కదా? విరోధ మున్నప్పుడే కదా ఇది (ప్రారబ్ధము) భావిదేహాత్మమును బాధించుట? మరొక విషయ మేమనగా-జ్ఞానము క్షణికము గాన కాలాంతరములో ఉండదు. అట్టి జ్ఞానము కాలాంతరమునందు ముక్తిని ఎట్లు ఇవ్వగలదు. చరమసాక్షాత్కారరూపమైన(చివరిక్షణములో ఆత్మసాక్షాత్కార మనే, మరొక జ్ఞానము కలుగును; అది విదేహాత్మమును ఇచ్చును అని కూడ చెప్ప వీలు లేదు. అట్టి సాక్షాత్కారము కలుగుటకు సాధన మేమీ లేదు. దేహపాత నమయమునందు ప్రతిబంధక మైన (విదేహముక్తికి ప్రతిబంధకము అని మీరు చెప్పే) ప్రారబ్ధము నివర్తించగానే గురువు, శాస్త్రము, దేహేంద్రి యములు మొదలైన నకలజగత్తు బాసించుట కూడ నివర్తించును గాన దానికి (చరమసాక్షాత్కారానికి) సాధన మేమి ఉండును ?

మూ. త్సర్ది-“ఘాయచ్చాన్తే విశ్వమాయానిష్పత్తిః” (శ్వే. ఉ. 1.10) ఇత్యస్యాః శ్రుతేః కోఽర్థః ఇతి చేత్; ఆరణ్యన్తే నిమిత్తా భావాత్ దేహేన్ద్రియాద్యశేషనైమిత్తికనిష్పత్తిరిత్యేవార్థః, తతో భవ దభిమతా వర్తమానదేహరాహిత్యలక్షణా విదేహముక్తిః పశ్చాదస్తు దేహపాతానన్తరమ్; అస్మదభిమతా తు జ్ఞానసమకాలీనైవ. ఏతదేవాభి ప్రేత్య భగవాన్ శేష ఆహ-

“తీర్థే శ్వపచగృహే వా సప్తస్మృతిరపి పరిత్యజన్ దేహమ్.

జ్ఞానసమకాలముక్తః కైవల్యం యాతి హతశోకః” 81. ఇతి.

తస్మాద్విదేహముక్తౌ సాక్షాత్సాధనస్య తత్త్వజ్ఞానస్య ప్రధానత్వముపపన్నమ్. వాసనాక్షయమనోనాశయోః జ్ఞానసాధనత్వేన వ్యవహితత్వాదుపసర్జనత్వమ్.

వ్యా. అట్లయితే “అంతమునందు సకలమాయలు నివర్తించును” అను శ్రుతికి ఏమి అర్థము?

“ప్రారబ్ధకర్మ అంతమునందు నిమిత్తము లేకపోవుటచేత దేహేంద్రియాదులైన సకలనైమిత్తికములు (ప్రారబ్ధమువలన పుట్టిన సకలకార్యములు) నివర్తించును అని మాత్రమే అర్థము అందువలన మీరు అంగీకరించే “వర్తమానదేహము పోవుట” అనే విదేహముక్తి దేహపాతానంతరము కలుగు ననుకొనుడు; మేము అంగీకరించే విదేహముక్తి మాత్రము జ్ఞానముతో బాటు ఒకే సమయమునందు కలుగును. ఈ అభిప్రాయముచేతనే పూజ్యుడైన శేషుడు ఇట్లు చెప్పి ఉన్నాడు-

“జ్ఞాని నష్ట మైన స్మృతికలవా డైనను, తీర్థమునందు కొని, శ్వపాకము చేయువాని గృహమునందు గాని, దేహమును విడచినను జ్ఞానము కలిగిన సమయమునందే ముక్తుడై కైవల్యమును పొందును.” (పరమార్థసారము 81)

అందువలన విదేహముక్తివిషయమునందు దానికి సాక్షాత్సాధనమైన తత్త్వజ్ఞానము ప్రధానమని చెప్పటము క్రమముగా ఉన్నది. వాననాక్షయమనోనాశములు జ్ఞానమునకు సాధనము లగుటవలన విదేహముక్తికి వ్యవహారములు గాన అవి ఉపసర్జనములు.

మూ. అనురవాసనాక్షయకారిణ్యా దైవవాసనాయా జ్ఞానసాధనత్వం శ్రుతిస్మృత్యోరుపలభ్యతే. - “శాన్తో దాంత ఉపరతస్తితిజ్ఞః సమాహితో భూత్వాఽఽత్మనేః వాత్మానం పశ్యేత్” (బృ.ఉ. 4.4.23) ఇతి శ్రుతిః. స్మృతిరపి-

“అమానిత్వమదమ్భిత్వమహింసా శాన్తిరార్జవమ్
అచార్యోపాసనం శౌచం సైర్యమాత్మవినిగ్రహః.

ఇన్ద్రియార్థేషు వైరాగ్యమనహంకార ఏవ చ.
జన్మమృత్యుజరావ్యాధిదుఃఖదోషానుదర్శనమ్.

అసక్తిరనభిష్వజ్ఞః పుత్రదారగృహాదిషు.

నిత్యం చ సమచిత్తత్వమిష్టానిష్టోపపత్తిషు.

మయి చానన్యయోగేన భక్తిరవ్యభిచారిణీ.

వివిక్తదేశసేవిత్వమరతిర్జననంసది.

అధ్యాత్మజ్ఞాననిత్యత్వం తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనమ్.

ఏతద్ జ్ఞానమితిప్రోక్తమజ్ఞానం యదతోఽన్యథా.

(భ.గీ. 13.8.12) ఇతి.

అన్యస్మిన్సహంబుద్ధిరభిష్వజ్ఞః. జ్ఞాయతే అనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా జ్ఞానసాధనమిత్యర్థః.

వ్యా. అనురవాసనాక్షయమును చేయు దైవవాసన జ్ఞానసాధనమను విషయము శ్రుతిస్మృతులలో చెప్పబడినది. “మనోనిగ్రము కలవాడు, ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడు, (మనస్సును, బాహ్యవస్తువులయందు ప్రస

రింపనీయనివాడు లేదా సన్యసించినవాడు), సుఖదుఃఖాదులను సహించువాడు, ఏకాగ్రచిత్తుడు అయి తనను తనలోనే చూడవలెను—తన మనస్సుతో ఆత్మాసాక్షాత్కారమును పొందవలెను” అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది ఈ విషయము స్మృతిలో (భగవద్గీతలో) కూడ చెప్పబడినది—

“గర్వము లేకపోవుట, డాంబికము లేకపోవుట, అహింస, ఓర్పు, ఋజుత్వము, అచార్యుని ఉపాసించుట, పరిశుద్ధత్వము, స్థిరత్వము, మనోనిగ్రహము, ఇంద్రియవిషయములయందు వైరాగ్యము, అహంకారము లేకపోవుట, జన్మ-మృత్యు వార్ధక్యములలోను, వ్యాధిదుఃఖములలోను ఉండు దోషములను గుర్తించుట, పుత్ర-బాల్యా-గృహాదులందు సంగము. (వాళ్లే నేను అన్నట్లు) అత్యసక్తి లేకపోవుట, ఇష్టము గాని అనిష్టము గాని వచ్చినప్పుడు ఎల్లప్పుడు సమచిత్తముతో ఉండుట, ఇతరదృష్టి ఏదీ లేకుండ నాయందు మార్పు లేని భక్తి, నిర్జనప్రదేశమును సేవించుట, జనసముదాయముతో కలియుటకు ఆసక్తి లేకపోవుట, అధ్యాత్మజ్ఞానమును నిత్యము అభ్యసించుట, తత్త్వజ్ఞానముచేత పరమార్థమును తెలిసికొనుట—ఇది అంతా ‘జ్ఞానము’ అని చెప్పబడుచున్నది. దీనికి భిన్నమైనది అజ్ఞాన మని చెప్పబడినది.”

ఇతరవ్యక్తులయందు “ఆతడే లేదా ఆమెయే నేను” అను బుద్ధి అభివ్యంగము, ‘జ్ఞానము’ అనగా—“జ్ఞాయతే అనేన” అను వ్యుత్పత్తిచేత దేనిచేత తెలియబడునో అది. అనగా జ్ఞానసాధనము అని అర్థము.

మూ. మనోనాశస్యాపి జ్ఞానసాధనత్వం శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధమ్—
“తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కలం ధ్యాయమానః” (ము.ఉ. 3.1.8) ఇతి శ్రుతిః. “అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతి” (కఠ.ఉ. 2.12) ఇతి చ ప్రత్యగాత్మసమాధిప్రాప్త్యా దేవం జ్ఞాత్వేత్యర్థః.

“యం వివిద్రా జితశ్వాసాః సంతుష్టాః సంయతేంద్రియాః
జ్యోతిః పశ్యన్తి యుజానాన్తస్యై విద్యాత్మనే నమః.”

(మ.భా.శా. 46.55) ఇతి స్మృతిః.

తదేవం తత్త్వజ్ఞానాదీనాం త్రయాణాం విదేహ ముక్తి
జీవన్ముక్తివశాద్ గుణప్రధానధావప్యవస్థా సిద్ధా.

వ్యా. మనోనాశము కూడ జ్ఞానసాధన మను విషయము శ్రుతుల
లోను, స్మృతులలోను ప్రసిద్ధము, “ఎట్టి మనోవృత్తులూ లేకుండా
ద్యానము చేయుచు పిమ్మట ఆత్మను సాక్షాత్కరించుకొనును” “అధ్యాత్మ
యోగమును సాధించుట ద్వారా దీరుడు ఆ పరమాత్మను చూచి హర్షశోక
ములను విడచును” అని శ్రుతివాక్యములు చెప్పుచున్నవి. “అధ్యాత్మయో
గాధిగమేన దేవం మత్వా” అనగా ప్రత్యగాత్మవిషయక మైన సమాధిని
పొందుట ద్వారా పరమేశ్వరుని తెలిసికొని అని అర్థము.

“నిద్ర లేనివారు, శ్వాసను జయించిన వారు, సంతుష్టులు, కండ్రి
యములను నిగ్రహించుకొన్నవారు ఆయిన యోగాభ్యాసము చేయువారు,
జ్యోతిరూప మైన ఏ ఆత్మను చూచుచుందురో జ్ఞానస్వరూప మైన ఆత్మకు
నమస్కారము” అని స్మృతి చెప్పుచున్నది. ఈ విదముగ తత్త్వజ్ఞానము
మొదలైన మూడింటికి విదేహముక్తి, జీవన్ముక్తులను పట్టి ప్రధానత్వ-అప్ర
ధానత్వనిర్ణయము సిద్ధించినది.

మూ. నను వివిదిషాసంన్యాసినా సంపాదితానామేతేషాం కిం
విద్యత్సంన్యాసాదూర్ధ్వమనువృత్తిమాత్రం, కిం వా పునరపి సంపాదన
ప్రయత్నః అపేక్షితః? నాద్యః-తత్త్వజ్ఞానస్యేవాన్యయోరన్య యత్న
సిద్ధత్వే ప్రాధాన్యప్రయుక్తాదరాభావప్రసంగాత్. స ద్వితీయః; ఇతర
యోరివ జ్ఞానస్యాపి ప్రయత్నసాపేక్షత్వే సత్యుపసర్జనత్వప్రయుక్త-
దాసీన్యాదావప్రసంగాత్. నాయం చోషః. జ్ఞానస్యానువృత్తిమాత్రమితర
యోర్యత్నసాధ్యత్వమిత్యణ్ణీకారాత్. తథా హి-విద్యాధికారి ద్వివిధః;

కృతోపాస్తిరకృతోపాస్తిశ్చేతి తత్రోపాస్యసాక్షాత్కారపర్యంతముపాస్తిం
కృత్వా యది జ్ఞానే ప్రవర్తేత తదా వాసనామనోనాశయోః దృఢతరత్వేన
జ్ఞానమూర్ధ్వం విద్యత్సంన్యాసజీవన్ముక్తి స్వత ఏవ సిద్ధతః. తాదృశ
ఏవ శాస్త్రాభిమతో ముఖ్యో విద్యాధికారి. తతస్తం ప్రతి శాస్త్రేషు
సహోపన్యాసాత్. స్వరూపేణ వివిక్తావపి విద్యత్సంన్యాసవివిదిషా
సంన్యాసౌ సంకీర్ణావపి ప్రతిభాసేతే.

వ్యా. (ఆశంక) వివిదిషాసంన్యాసి సంపాదించొనిన ఈ తత్త్వ
జ్ఞానాదులు విద్యత్సంన్యాసము తరవాత కూడ అనువర్తించుటమాత్రమే
జరుగునా లేక వాటిని సంపాదించుటకొరకు మరల ప్రయత్నము చేయవలసి
ఉండునా? మొదటి పక్షము కుదరదు. తత్త్వజ్ఞానము వలె వాసనాక్షయ
మనోనాశములు కూడ అప్రయత్నముగా అనువర్తించినచో అవి చాలా
ప్రదానమైనవి అను అభిప్రాయముతో వాటి విషయమున ఉండవలసిన
ఆదరము లేకుండా పోవును ఆ రెండింటి వలె జ్ఞానము కూడ ప్రయత్న
సాధ్యమే అయినచో పైన మీరు చెప్పిన విధముగ వాసనాక్షయమనోనాశ
ములంకటె అది అప్రదానము కాదు గాన, వాటివలెనే అది కూడ ప్రదానమే
గాన, దాని విషయమునందు భౌదాసీన్యము కుదరదు. (సమాధానము)
ఈ దోషము లేదు. జ్ఞానము (విద్యత్సంన్యాసస్థితిలో కాగ) అనువర్తించును,
మిగిలిన రెండింటినీ ప్రయత్నముచేత సాధించవలెను అని అంగీకరింప
బడినది. ఎందుచేత ననగా—ఉపాసన చేసినవాడు, ఉపాసన చేయనివాడు
అని విద్యాధికారి రెండు విధములు. ఉపాసించే దేవత సాక్షాత్కరించువరకు
ఉపాసన చేసి పిమ్మట జ్ఞానమునందు ప్రవర్తించినట్లయితే వాసనాక్షయ
మనోనాశములు చాల దృఢముగా ఉండును గాన జ్ఞానము కలిగిన పిమ్మట
విద్యత్సంన్యాసజీవన్ముక్తులు వాటంతట అవే సిద్ధించును. ఇట్టివాడే శాస్త్ర
సంమతుడైన ముఖ్యజ్ఞానాధికారి. విద్యత్సంన్యాసవివిదిషాసంన్యాసములు
రెండూ వేరువేరు స్వభావము కలవే అయినను శాస్త్రములలో అవి కలిపి
చెప్పబడుటచే అట్టి ముఖ్యాధికారి విషయమున అవి సంకీర్ణములు (బేదర
హితములు వలె కనబడును.

మూ. ఇదానీంతనస్తు ప్రాయేణాకృతోపాస్తయ ఏవ ఔత్సుక్య మాత్రాత్సహసా విద్యాయాం ప్రవర్తంతే. వాసనాక్షయమనోనాశౌ చ తాత్కాలికే సంపాదయన్తి, తావతా ప్రణమనననిదిధ్యాసనాని నిష్పాద్యంతే. తైశ్చ దృఢాభ్యసైరజ్ఞానసంశయవిపర్యయనిరాసాత్ తత్త్వజ్ఞానం సమ్యగుదేతి. ఉదితస్య జ్ఞానస్య బాధకప్రమాణాభావాత్ నివృత్తాయాః అవిద్యాయా పునరుత్పత్తికారణాభావాచ్చ నాస్తి తస్య శైథిల్యమ్. వాసనాక్షయమనోనాశౌ తు దృఢాభ్యాసాభావాత్ భోగప్రదేన ప్రారబ్ధేన తదా తదా తదా బాధ్యమానత్వాచ్చ సవాతప్రదేశదీపవత్సహసా నివర్తతే. తథా చ వసిష్ఠః—

“పూర్వేభ్యస్తు ప్రయత్నేభ్యో విషమోఽయం హి సంమతః,
దుఃసాధో వాసనాత్యాగః సుమేరూన్మూలనాదపి (ల.వా. 28
109) ఇతి. అర్జునోఽపి—

“చక్షులం హి మనః కృష్ణ ప్రమాధి బలవద్ దృఢమ్.
తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే వాయోరిప సుదుష్కరమ్.”

(భ.గీ. 6.34) ఇతి.

తస్మాదిదానీంతనానాం విద్యత్సంన్యాసినాం జ్ఞానస్యానువృత్తి మాత్రమ్. వాసనాక్షయమనోనాశౌ తు ప్రయత్నసంపాద్యావితి స్థితమ్.

వ్యా. ఇప్పటివారైతే సాధారణముగా ఉపాసన ఏమీ చేయకుండగానే కేవలము ఔత్సుక్యముతో హఠాత్తుగా జ్ఞానమార్గములో ప్రవర్తించుచున్నారు. తాత్కాలికముగా వాసనాక్షయమనోనాశములను సంపాదించుకొనుచున్నారు, తావన్మాత్రముచేతనే శ్రవణమనన నిదిధ్యాసనములు కూడ సిద్ధించుచున్నవి. వాటిని దృఢముగా ఆభ్యసించుటచేత అజ్ఞానము, సంశయము, విపరీత జ్ఞానము తొలగిపోయి తత్త్వజ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఉదయించిన ఆ తత్త్వజ్ఞానమును బాధించే ప్రమాణ మేదీ లేకపోవుటచేతను, నివర్తించిన

అవిద్య మరల పుట్టుటకు కారణ మేదీలేకపోవుటచేతను ఆ తత్త్వజ్ఞానమునకు శైథిల్యము కలుగదు. దృఢమైన అభ్యాసము లేకపోవుటచేతను, భోగము నిచ్చు ప్రారబ్ధము అప్పుడప్పుడు వాటిని బాదించుచుండుటచేతను వాసనాక్షయ-మనోనాశములు మాత్రము, గాలిలోని దీపము వలె హఠాత్తుగా తొలగి పోవు చుండును. ఈ విషయమునే వసిష్ఠుడు చెప్పినాడు—

“వాసనాత్మాగమను నది పూర్వప్రయత్నము అన్నింటికంటె చాల విషమ మైనది. మీరు పర్వతమును వెకలించుటకంటె కూడ చాల కష్ట సాధ్యము.”

అర్జునుడు కూడ చెప్పినాడు—

“కృష్ణా ! మనస్సు చంచల మైనది; బాదించేది; చాల బలము గలది. వాయువును పట్టుట ఎట్లు కష్టమో దానిని నిగ్రహించుట అంత కష్టమని తలచెదను ”

అందువలన ఈ కాలానికి చెందిన విద్యత్సంన్యాసులకు జ్ఞానము అనువర్తించుచుండును. వాసనాక్షయమనోనాశములను మాత్రము వారు ప్రయత్నపూర్వకముగా సంపాదించుకొనవలెను అనునది నిశ్చితము.

మూ. నను కేయం వాసనా యస్యాః జయాయ ప్రయతితవ్యమ్
ఇతి చేత్-తత్స్వరూపమాహ వసిష్ఠః—

“దృఢభావనయా త్యక్తపూర్వాపరవిచారణమ్
యదాదానం పదార్థస్య వాసనా సా ప్రకీర్తితా
భావితం తీవ్రసంవేగాదాత్మనా యత్తదేవ సః
భవత్యాశు మహాభావో విగతేతరసంస్కృతిః
తాదృగ్రూపో హి పురుషో వాసనావివశీకృతః
సంపశ్యతి యదేవై తత్ సద్వస్త్వీతి విముహ్యతి.
వాసనావేగవై పశ్యాత్ స్వరూపం ప్రజహాతి తత్
భ్రాంతం పశ్యతి దుర్ద్వష్టిః సర్వం మదవశాదివ.”

(ల. వా. 28.48-51) ఇతి.

అత్ర చ స్వస్వదేశా-రకులధర్మభాషాభేదదగ్ధతాప శబ్దసుశబ్దాదిషు ప్రాణీనామభివివేకః సామాన్యతః ఉదాహరణమ్. విశేషతస్తు భేదాసుక్త్వా పశ్చాదుదాహరామః.

వ్యా. దేనిని క్షిణింపచేయుటకై ప్రయత్నించవలెనని చెప్పుచున్నారో ఆ “వానన” అనునది ఏది? దాని స్వరూపమును వసిష్ఠుడు ఇట్లు చెప్పినాడు—

“ఒక విషయమును గూర్చి ఆత్మదికముగా భావన చేయుటచేత, పూర్వాపరవిచారణ (వెనుక ముందు ఆలోచన) ఏదీ లేకుండగా దానిని గ్రహించుట అనేది ఏది కలదో అదే వానన.”

“ఓ! మహాబాహూ! మా నవుడు తీవ్రమైన సంవేగముతో దేనిని భావన చేయునో, తాను కూడ అదిగానే అయిపోయి ఇతరముల నన్నింటిని మరచిపోవును.”

“వాననకు లొంగిపోయిన పురుషుడు ఆవస్తువుతో ఏకమైపోయి తాను చూచినదే లేదా తాను భావించినదే మంచి దని మోహమును చెందును.”

“వాననావేగమునకు లొంగిపోవుటచేత ఆలోచనలు చెడి, స్వరూపమును విడచి, మదముచేత వలె అంతనూ, బ్రాంతితో విపరీతరూపముతో చూచును.”

ఈ విధమైన వాననకు సామాన్య మైన ఉదాహరణము—ప్రతివారు తమ తమ దేశాచారములు, కులధర్మలూ, తమ భాషలు మంచి వని, ఇతరుల ఆచారధర్మభాషాదులు మంచివి కావని, తాము ప్రయోగించే శబ్దాలు సుశబ్దాలని, ఇతరులు ప్రయోగించేవి అపశబ్దాలనీ చాల పట్టుదలతో వాదించుచుందురు వాననాభేదములను చెప్పిన తరువాత విశేషరూపమున ఉదాహరణములను చూపెదము.

మూ. యథోక్తం వాసనామభిప్రేత్య బృహదారణ్యకే క్షాయతే-
 “స యథాకామో భవతి తత్కర్తుర్భవతి; యత్కర్తుర్భవతి తత్కర్మ
 కురుతే తదభిసంపద్యతే” (బృ. ఉ.4.4.5) ఇతి. వాసనాభేదో వాత్మికీనా
 చర్చితః-

“వాసనా ద్వివిధా ప్రోక్తా శుద్ధా చ మలినా తథా
 మలినా జన్మహేతుః స్యాచ్ఛుద్ధా జన్మవిनाశినీ
 అజ్ఞానసుఖనాకారా ఘనాహంకారశాలినీ
 పునర్జన్మకరీ ప్రోక్తా మలినా వాసనా బుద్ధైః
 పునర్జన్మాజ్ఞురం త్యక్త్వా స్థితా సంభృష్టబీజవత్
 దేహార్థం ద్రియతే జ్ఞానజ్ఞేయా శుద్ధేతి చోచ్యతే.”

(ల.వా. 1.10-12) ఇతి.

దేహాదీనాం పశ్చాత్కోశానాం తత్త్వాక్షిణ్యశ్చిదాత్మనశ్చ భేదావర
 కమజ్ఞానమేతేన సుప్త ఘనీభూత ఆకారో యస్యాః సేయమజ్ఞానసు
 ఘనాకారా. యథా క్షీరం తక్రమేలనేన ఘనీభవతి, యథా వా విలీనం
 ఘృతమత్యంతశీతలప్రదేశే చిరమవస్థాపితం సుఘనీభవతి తథా వాసనా
 ద్రష్టవ్యా. ఘనీభావశ్చాత్ర ద్రాన్తిపరమ్పరా. తాం చానురసంపద్వివరణే
 భగవానాహ—

వ్యా. ఈవిధ మైన వాసనను గూర్చి బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో
 కూడ చెప్పబడినది—

“వానికి ఎట్టి కోరిక లుండునో అట్టి సంకల్పము కలుగును ఎట్టి
 సంకల్ప ముండునో అట్టి పనులు చేయును. ఎట్టి పనులు చేయునో అట్టి
 వాడే అగును.”

వాసనాభేదమును వాత్మికీ కూడ చూపినాడు:—

“శుద్ధము, మలినము అని వాసన రెండు విధములు మలినవాసన జన్మకు హేతువు, శుద్ధవాసన జన్మను నశింపజేయును”

“అజ్ఞానముచేత చాల దట్టముగా ఏర్పడినది, దట్టమైన అహంకారముతో కూడినదీ అయిన వాసన మలినవాసన; అది పునర్జన్మకు హేతు వని పండితులు చెప్పదురు.”

“ఏ వాసన తెలిసికొనదగిన పరమార్థతత్త్వమును తెలిపి, పునర్జన్మను కలిగించు అంకురము లేకుండగా, వేయించిన విత్తనము వలె, తేవలము దేహమును నిలుపుటకొరకు మాత్రమే మిగిలి ఉండునో అది శుద్ధవాసన అని చెప్పబడుచున్నది.”

అజ్ఞానము దేహాదిపంచకోశములకు, వాటికి సాక్షి యైన చిదాత్మకు మధ్య నున్న భేదమును కప్పివేయును. దాని చేత ఈ వాసన చాల మనమైన ఆకారము కలది అగుచున్నది. మజ్జిగ కలుపుటచే పాలు ఎట్లు మన మగునో, కరిగి యున్న నెయ్యి, చాల సేపు చాల చల్లగా ఉన్న ప్రదేశములో ఉంచుటచే ఎట్లు గడ్డకట్టునో అట్లే అజ్ఞానముచేత వాసన దట్ట మగునని గ్రహించవలెను. ఇక్కడ వాసన దట్ట మగుట అనగా ఒకదాని తరవాత ఒకటిగా బ్రాంతి కలుగుచుండుట. ఇట్టి బ్రాంతిపరంపరను గూర్చి భగవంతుడు ఆసురసంపద్వివరణసందర్భమున చెప్పినాడు—

మూ. “ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ జనా న విదురాసురాః
న శౌచం నాపి చాచారో న సత్యం తేషు విద్యతే.”

(భ.గీ. 16.7)

వ్యా. ఆసురప్రకృతి గల జనులు ప్రవృత్తిని గాని నివృత్తిని గాని (ఏమి చేయవచ్చును, ఏమి చేయగూడదు అను విషయమును) ఎరుగరు. వారియందు శుచిత్వము గాని, సదాచారము గాని, సత్యము కాని ఉండదు.

మూ. “అసత్యమప్రతిష్ఠం తే జగదాహారశీఘ్రమ్
అపరస్పరసంభూతం కిమన్యత్ కామహైతుకమ్.”

వ్యా. ఈజగత్తులో సత్యపదార్థ మేదీ లేదని, దీనికి ఒక ప్రతిష్ఠ (ఆధారము) లేదని, దీనిని నియమించు పరమేశ్వరుడు లేదని, స్త్రీ పురుషుల అన్యోన్యసంపర్కముచేతనే సృష్టి జరుగుచున్నదని చెప్పుదురు. కామ మనే హేతువు తప్ప మరేమి ఉన్నది అని అనుచుందురు.

మూ. “ఏతాం దృష్టిమవష్టభ్య న స్థాత్మానోఽల్పబద్ధయః
ప్రభవస్త్వగ్రకర్మాణః క్షయాయ జగతోఽహితాః.” 9

వ్యా. ఈ దృష్టిని అవలంబించి వివేకజ్ఞానము లేనివారై, అల్పబుద్ధులైన ఈ జనులు భయంకరములైన పాపకృత్యములు చేయును, జగత్తుకు హితములు కాని కార్యములు చేయుచు ఈ జగత్తును నశింపజేయుదురు.

మూ. “కామమాశ్రిత్య దుష్పారం దమ్భమాసమదాన్వితాః
మోహాద్ గృహీత్వాసద్గ్రాహన్ ప్రపర్తస్తేఽకుచిప్రతాః” 10

వ్యా. పూరింప శక్యము కాని కామముతో (కోరికలతో) సతమత మగుచు, దాంబికము, దురహంకారము మదము పెంచుకొనుచు, అజ్ఞానము వలన చెడ్డదైన మొండి పట్టుదల వహించి చెడ్డ నిర్ణయములు చేయుచు వ్యవహరించుచుందురు.

మూ. చింతామపరిమేయాం చ ప్రలయాంతాముపాశ్రితాః
కామోపభోగపరమా ఏతాపదితి నిశ్చితాః. 11

అశాపాశశతైర్బద్ధాః కామక్రోధపరాయణాః
ఈహ నై కామభోగార్థమన్యాయేనార్థసంచయాన్. 12

వ్యా. వినాశమునకు దారి తీయు అంతము లేని చింతను పొందుచు, కామభోగమునందు అత్యాసక్తులై, ఇదే ప్రధానలక్ష్యము అని నిశ్చయించుకొని, వందలకొలది ఆశలనే పాశములచేత బద్ధులై, కామక్రోధములకు వశులై, కామభోగములకొరకై అన్యాయముగా ధనమును కూడ బెట్టుటకు ప్రయత్నించుచుందురు.

మూ. త ఆసురా జగదసత్యమాహూః. నాన్తి సత్యం వేదపురాణాదిప్రమాణం యస్మిన్స్తాదృశం జగదాః. వేదానాం ప్రామాణ్యం స మస్య స్తే ఇత్యర్థః. అత ఏవ నాస్తీశ్వరః కర్తా వ్యవస్థాపకశ్చ యస్మిన్స్తాదృశం జగదాహూః. తర్హి కుతోఽస్య జగత ఉత్పత్తిం పదన్తిత్యత్రాహ - అపరస్పరేతి. అపరశ్చ పరశ్చేత్యపరస్పరమ్. అపరస్పరతః అన్యోన్యతః శ్రీపురుషమిథునాత్ సంభూతం జగత్. కిమస్యత్ కారణమస్య? నాస్యన్యత్కి-ఇచ్చత్. కింతు కామహైతుకమ్; శ్రీపురుషయోః కామ ఏవ ప్రవాహరూపేణ హేతురన్యేత్యాహురిత్యర్థః.

వ్యా. ఆసురప్రకృతి కలవారు జగత్తు అసత్యము అని చెప్పుదురు “నాన్తి సత్యం యస్మిన్ తత్ అసత్యమ్” - వేదపురాణాదినత్యము, అనగా ప్రమాణము, దేని యందు లేదో అది “అసత్యము” వారు వేదముల ప్రామాణ్యమును అంగీ కరించరు అని అర్థము. అందుచేతనే ఈ జగత్తును సృష్టించి వ్యవస్థలు చేసిన ఈశ్వరుడు లేడు అని వాళ్లు అందురు. అయితే ఈ జగత్తు ఎట్లు పుట్టుచున్నదని వారి అభిప్రాయము? వాళ్లు ఇట్లు చెప్పుచుందురు—“అపరశ్చ పరశ్చ అపరస్పరమ్.” అన్యోన్యము అని అర్థము అపరస్పరమునుండి పుట్టినది; అనగా శ్రీపురుషుల సంబంధమువలన పుట్టినది. ఇంతకు మించిన కారణమేమి ఉన్నది? ఏదీ లేదు, ఇది కేవలము కామహైతుకము. అనగా శ్రీపురుషుల కామమే దీనికి ప్రవాహరూపమున, అనగా ఒక తరమునకు చెందిన శ్రీపురుషుల కామము తరువాతి తరమువారికి—ఈ విధముగా ప్రవాహము వలె నిరంతరము కారణముగా కొనసాగుచున్నది అని అందురు.

మూ. ఘనాహంతారశ్చ తత్రైవోదాహృతః—

“ఇదమద్య మయా లబ్ధమిమం ప్రాప్యే మనోరథమ్

ఇదమస్తీదమపి మే భవిష్యతి పునర్ధనమ్.

అసౌ మయా హతః శత్రుర్హనిష్యే చాపరానపి

ఈశ్వరోఽహమహం భోగే సిద్ధోఽహం బలవాన్ సుఖే

అధ్యోఽభిజనవాసస్మి కోఽన్యోఽస్మి సద్భుతో మయా.
యక్ష్యే దాస్యామి మోదిష్య ఇత్యజ్ఞానవిమోహితాః
అనేకచిత్తవిధ్రాన్త మోహజాలసమాప్యతాః
ప్రసక్తాః కామభోగేషు పతన్తి సరతేఽశుచా ”

(భ.గీ. 16, 13-16)

వ్యా. దట్టమైన అహంకారమును గూర్చి కూడ అక్కడనే చెప్పబడినది, -

“ఇప్పటికి ఇది సంపాదించినాను ; ఈ మనోరథమును (కోరిన వస్తువును) సంపాదించెదను. ఇప్పుడు ఈ దన మున్నది ; ముందు ముందు ఈ ధనము లభించగలదు ఈ శత్రువును హతమార్చినాను ; మిగిలిన వాళ్లను కూడా పరిమార్చెదను ; నేను సమర్థుడను ; నేను సకలభోగములు ఉన్నవాడను ; నేను కార్యములు సాధించినాను ; బలవంతుడను ; సుఖవంతుడను ; దనవంతుడను ; మంచి బలగము ఉన్నవాడను ; నన్ను పోలినవాడు ఎవడున్నాడు ? పూజలు చేసెదను ; దానాలు ఇచ్చెదను ; సంతోషించెదను ” అని అజ్ఞానముచేత మోహితులై, అనేకవిధముల చిత్త ప్రమణములతో అజ్ఞానముచేత అవరింపబడి వీరు కామభోగములందే నిరంతరము ఆసక్తి చూపుచుందురు చివరికి అపవిత్రమైన నరకములో పడెదరు.

మూ. ఏతేన పునర్జన్మకారణత్వముదాహృతం భవతి. తచ్చ పునరుక్తమ్; -

“అత్యసంధావితాః స్తబ్ధా ధనమాసమదాన్వితాః
యజన్తే నామయజ్ఞైస్తే దమ్భేనావిధిపూర్వకమ్.

అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం చ సంశ్రితాః
మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషన్తోఽభ్యసూయకాః.
తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు సరాధమాన్
షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు.

అసురీం యోనిమాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని

మామప్రాప్యైవ కౌంతేయ తతో యాన్త్యధమాం గతిమ్.”

(భ.గీ. 16.17-20) ఇతి.

వ్యా. దీనిచేత, అసురప్రకృతి (మలిని వాసన) పునర్జన్మకు కారణమని చెప్పినట్లు అయినది. ఆ విషయము కూడ మరల స్పష్టముగా చెప్పబడినది.

“గొప్పవార మని తమకు తామే బావించుచు, వినయము లేనివారై, ధన మున్నది కదా అను గర్వముతోను, మాన్యుల మనే భావముతోను కూడిన వారై ధర్మాత్ముల మని చెప్పుకొనుటకై శాస్త్రవిహిత మైన పద్ధతిని అనుసరించక యజ్ఞములు (పూజాదులు) చేయుచుందురు. అవన్నీ పేరునకు మాత్రమే యజ్ఞములు. అహంకారము, బలము, గర్వము, కామము, క్రోధము మొదలైనవాటితో నిండినవారై, అసూయాపరులై, తమలోను, ఇతరుల దేహములలోను కూడ ఉన్న నన్ను ద్వేషించుచుందురు. (ఇతరులను ద్వేషించుట అనగా వారిలోను తనలోను కూడ ఉన్న నన్ను (పరమాత్మను) ద్వేషించుటయే.) ఈ విధముగా ద్వేషస్వభావము గల, క్రూరులైన ఆ సరాధములను నేను ఎల్లప్పుడు సంసారములందే (జన్మమరణ ప్రవాహమునందే) పడవేయుచుందును. అర్జునా! ఈ మూఢులు ప్రతి జన్మయందు అసురప్రకృతితోనే ప్రవర్తించుచు, నన్ను చేరజాలక, అదమగతికి పోవుచుందురు.”

మూ. శుద్ధవాసనా తు జ్ఞాతజ్ఞేయా. జ్ఞేయస్వరూపం త్రయోదశాధ్యాయే భగవానాహః—

“జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామి యద్ జ్ఞాత్వాఽమృతమశ్నుతే

అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నానదుచ్యతే.

(భ. గీ. 13.12)

వ్యా. తెలియదగిన సత్యమును తెలిసికొనిన వాసన శుద్ధవాసన. జ్ఞేయస్వరూపము త్రయోదశాధ్యాయములో భగవంతుడు చెప్పినాడు.—

“దేనిని తెలిసికొన్నవాడు ముక్తిని పొందునో ఆ జ్ఞేయమును గూర్చి చెప్పెదను. అది అనాది యైన పరబ్రహ్మస్వరూపము. అది సత్తు (ఉన్నది) అని గాని ఆసత్తు (లేనిది) అని గాని చెప్పటకు వీలు లేదు.”

మూ. “సర్వతః పాణిపాదం తత్సర్వతోక్షిఽశిరోముఖమ్
సర్వతః శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్య తిష్ఠతి.”

13

“అది అన్నివైపులా హస్తములు పాదములు కలది. అన్ని వైపులా నేత్రములు, శిరస్సు, ముఖము కలది. అన్ని వైపులా చెవులు కలది, అంతను ఆవరించి ఉన్నది”

మూ. “సర్వేంద్రియగుణాధానం సర్వేంద్రియవిపర్జితమ్
ఆసక్తం సర్వభృచ్చైవ నిర్గుణం గుణభోక్తృ చ.”

14

వ్యా. “అది అన్ని ఇంద్రియముల గుణములను ప్రకాశింప చేయునది ఏ ఇంద్రియమూ లేనిది. సంగము లేనిది. కాని అంతకూ ఆధార మైనది గుణరహితము. గుణములను ఆనుభవించునది”

మూ. “బహిరంతశ్చ భూతానామచరం చరామేవ చ

సూక్ష్మత్వాత్తదవిజ్ఞేయం దూరస్థం చాన్తికే చ తత్.”

15

వ్యా. “అది భూతములకు బైటా లోపలా కూడ ఉన్నది. చలనము లేనిది కాని సంచరించునది. సూక్ష్మము అగుటచేత అది తెలియ శక్యము కానిది. దూరముగా ఉన్నది. సమీపమున ఉన్నది”

మూ. “అవిభక్తం చ భూతేషు విభక్తమివ చ స్థితమ్.

భూతభక్తృ చ తద్ జ్ఞేయం గ్రహిష్ణు ప్రభవిష్ణు చ.”

16

వ్యా. “ఎట్టి విభాగములు లేకపోయినను అది భూతములతో విభక్త మైనట్లు ఉన్నది. అది భూతములను పోషించునది. వాటిని మ్రొంగివేయునది వాటి విషయమున అధికారము కలది అని తెలియవలెను”

మూ. “జ్యోతిషామపి తజ్జ్యోతిస్తమనః పరముచ్యతే
జ్ఞానం జ్ఞేయం జ్ఞానగమ్యం హృది సర్వస్య విష్టితమ్.” 17

వ్యా. “అది ప్రసిద్ధము లైన అన్ని తేజస్సులకు కూడ తేజస్సు తమస్సుకు అతీతము. అది జ్ఞాన స్వరూపము; జ్ఞేయ (తెలియదగివస్తువు) స్వరూపము జ్ఞానముచేత పొందదగినది. అందరి హృదయములందు ఉన్నది.”

మూ. అత్ర తటస్థలక్షణస్వరూపలక్షణాభ్యామవగన్తుం సోపాధి కనిరుపాధికస్వరూపద్వయముపన్యస్తమ్. కదాచిత్సంబద్ధి సత్ యల్లక్షయతి తత్తటస్థలక్షణమ్. యథా “కాకపిత్ దేవదత్తగృహమ్” ఇతి. తథా కాలత్రయసంబద్ధి సత్ యల్లక్షయతి తత్ స్వరూపలక్షణమ్. యథా— “ప్రకృష్టప్రకాశశ్చంద్రః” ఇతి.

వ్యా. బ్రహ్మను తటస్థలక్షణము ద్వారాను, స్వరూపలక్షణము ద్వారాను తెలిసి కొనుటకై ఆ బ్రహ్మ యొక్క ఉపాధితో కూడిన స్వరూపము ఉపాధి లేని స్వరూపము కూడ చెప్పబడినది ఏదో ఒక సమయము నందు మాత్రమే ఒకదానితో సంబంధించి ఉండి దానికి గుర్తుగా చెప్పబడినది తటస్థలక్షణము ఉ.-“కాకి వారి ఉన్నది దేవదత్తుని ఇల్లు” అని దేవదత్తుని ఇంటికి కాకిని గుర్తుగా చెప్పుచున్నాము ఆ కాకి మరుక్షణంలో ఎగిరిపోవచ్చును కావి గుర్తు చెప్పే సమయానికి అక్కడ అది ఉండుటచే దానిని పట్టి దేవదత్తుని ఇంటిని గుర్తించుచున్నాము. ఇది దేవదత్తుని ఇంటికి తటస్థలక్షణము. అట్లే సృష్ట్యాదులను చేయుట అనేది బ్రహ్మకు మాయా సంబంధముచేత కల్పింపబడినది కాని వాస్తవముకాదు. అందుచేత “సృష్ట్యాదులను చేయినది బ్రహ్మ” అని చెప్పిన బ్రహ్మలక్షణము తటస్థలక్షణము.

కాలత్రయమునందు (భూత-భవద్-భవిష్యత్కాలములందు) సంబంధించి ఉన్న దానిని గుర్తుగా చెప్పినచో అది స్వరూపలక్షణము. ఉదా-అధిక మైత్ర ప్రకాశము కలది చంద్రబింబము” అనునది స్వరూపలక్షణము.

ప్రకృష్టే 'ప్రకాశ' అనునది ఎన్నడూ చంద్రుని వీడకుండ ఉన్నది కదా? అట్లే "బ్రహ్మ సత్యము, జ్ఞానము అనంతము" అని చెప్పిన బ్రహ్మ లక్షణము స్వరూపలక్షణము

మూ. నను త్యక్తపూర్వాపరవిచారత్వం వాసనాలక్షణము క్రమే; జ్ఞేయజ్ఞానం చ విచారజన్యమ్. అతో న శుద్ధాయాం తల్లక్షణమస్తి. మైవమ్; లక్షణే దృఢభావసయేత్కుక్తత్వాత్. యథా బహుషు జన్మను దృఢధావితత్వేనాస్మిన్ జన్మని వినైవ పరోపదేశమహంకారమమకార కామక్రోధాదయో మలినవాసనా ఉత్పద్యంతే తథా ప్రాథమికస్య బోధస్య విచారజన్యత్వేఽపి దీర్ఘకాలైరస్యసత్కారైః భావితే తత్త్వే పశ్చాద్వాక్య యుక్తిపరావర్తమస్తరేణైవ పురోపరిఘటాదివతః పాసా తత్త్వం పరిస్ఫురతి. తాదృశ్యా బోధానువృత్త్యా సహిత ఇన్ద్రియవ్యవహారః శుద్ధా వాసనా. సా చ దేహజీవనరూత్రాయోపయుజ్యతే, న తు దమ్బదర్పాద్యాసురసంపదుత్పాదనాయ; నాపి జన్మాస్తరహేతుధర్మాధర్మోత్పాదనాయ; యథా భృష్టాని వ్రీహ్యాదిభీజాని కుసులపూరణమాక్రో పయో యుక్తాని, న తు రుచిరాన్నాయ, నాపి సస్యనిష్పత్తయే తద్వత్.

వ్యా. (ఆశంక) పూర్వాపరవిచారములు లేకుండుటయే వాసనకు లక్షణము అని చెప్పబడినది కదా? జ్ఞేయ మైన పరతత్త్వముయొక్క జ్ఞానము విచారము వలననే సిద్ధించును. అందుచే మీరు చెప్పిన వాసనా లక్షణము శుద్ధ వాసనకు వర్తించుటలేదు కదా? (సమాధానము) అట్లు అనరాదు వాసనా లక్షణములో "దృఢమైన భావనచేత" అను పదమును చేర్చినాము కదా? అనేక పూర్వ జన్మలలో దృఢముగా భావన చేయబడుటచేత, ఈ జన్మలో ఎవరూ ఉపదేశించవలసిన పని లేకుండగానే అహంకార - మమకార కామ-క్రోధాది మలినపాపములు ఎట్లు పుట్టుచున్నవో అట్లే మొట్టమొదటి జ్ఞానము విచారమువలననే కలిగినను, ఆ తత్త్వమును గూర్చి చాలకాలము, నిరంతరము శ్రద్ధతో భావన చేయుటచే, ఏమైత మహావాక్యములు ఎనుట గాని

యుక్తులు గాని, దానిని గూర్చిన మననము గాని చేయకుండగానే తత్త్వము, పురుట నున్న ఘటము వలె చట్టున స్ఫురించును. అట్టిజ్ఞానము అనువర్తించు ఊండగా జరుగు ఇంద్రియవాసన శుద్ధవాసన. అది కేవలము దేహజీవన మునకు మాత్రమే ఉపయోగించును అంటే; అది దంభదర్పాద్యాసుర సంపదను పుట్టించుటకు కాని, జన్మాంతరమునకు హేతువు లైన ధర్మా ధర్మములను పుట్టించుటకు గాని ఉపయోగించదు. వేయించిన దాన్యపు విత్తనములు మొదలైనవి పొణకలు నింపుటకు మాత్రమే ఉపయోగించును; అంటేకాని మంచి అన్నము వండు కొనుటకు గాని, సన్యములను మొలిపించుటకు కాని ఉపయోగించవు. అట్లే ఈ శుద్ధవాసనలను.

తా. మలినా వాసనా త్రివిధా-లోకవాసనా, శాస్త్రవాసనా, దేహా వాసనా చేతి. సర్వే జనా యథా మూలం నిన్దన్తి, యథా వాస్తువన్తి తథైవ సర్వమాచరిష్యామి ఇత్యభినివేశో లోకవాసనా. తస్యాశ్చ సంపాదయితుమశక్యత్వాత్ మలినత్వమ్. తథా హి—

కోన్యస్మిన్ సాంప్రతం లోకే గుణవాన్ కశ్చ వీర్యవాన్”

రా. 1.1.2

ఇత్యాదినా బహుధా వాల్మీకిః పప్రచ్ఛ;

“ఇక్ష్యేకువంశప్రభవో రామో నామ జనైః శ్రుతః”

(రా. 1.1)

ఇత్యాదినా ప్రత్యుత్తరం నారదో దత్తా. తాదృశస్యాపి రామస్య పతివ్రతాశిరోమణీభూతాయా జగన్మాతుః సీతాయాశ్చ శ్రోతుమశక్యో జనాపవాదః సంప్రవృత్తః; కిము వక్తవ్యమన్యేషామ్?

వ్యా. లోకవాసన, శాస్త్రవాసన, దేహవాసన అని మలిన వాసన మూడు విధములు. “ఎవ్వరూ నన్ను నిందించకుండేటట్లు అందరూ నన్ను స్తుతించేటట్లు అన్నీ చేసేదను అను పట్టుదల లోకవాసన. ఎవ్వరూ కూడ అవిధముగ ప్రవర్తించజాలరు గాన అవాసన మలిన వాసన. అది యుక్తమే కదా? (ఎందుచేత ననగా)-“ఈనాడు ఈ లోకములో ఉత్తమమైన గుణములు

పరాక్రమము గలవాడు ఎవ్వడు"? అని వాల్మీకి నారదుని బహు విధముల ప్రశ్నించగా - "ఇత్యాకువంశములో పుట్టినవాడు, రాము డను పేరుతో జనులలో ప్రసిద్ధుడు" ఇత్యాదివిధముగా నారదుడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. అట్టి రాముని విషయమునందు పతివ్రతాకరోమణి, జగన్మాత ఆయిన సీతవిషయమునందు వినుటకు కూడ శక్యము కాని లోకాపవాద బయలు దెరిస దనగా ఇతరుల మాట ఏమి చెప్పవలెను?

మూ. శతాహి-దేశవిశేషేణ పరస్పరం నిష్టాబాహుల్యముప లభ్యతే దాక్షిణ్యైర్విప్రైః ఔత్తరాహా వేదవిదో విప్రా మాంసభక్షిణో నిస్వస్తే. ఔత్తరాహైశ్చ మాతులసుతోద్వాహినో యాత్రాసు మృద్భాణ్ణి చాహినో దాక్షిణ్యైర్విప్రైః నిస్వస్తే. బహ్వృచా ఆశ్వళాయనశాఖాం కాణ్వ శాఖాయాః ప్రశస్తాం మన్యస్తే. వాజసనేయసస్తు వైపరీత్యేన. ఏవం స్వస్వకులగోత్ర బన్ధువర్గైష్టదేవతాదిప్రశంసాపరకీయనిష్టా చ ఆవిద్వదజ్ఞనా గోపాలం సర్వత్ర ప్రసిద్ధా.

వ్యా. ఎందుచేత ననగా దేశభేదమును పట్టి జనులు పరస్పరము అధికముగా నిందించుకొనుట కనబడుచున్నది. దక్షిణదేశీయులైన బ్రాహ్మ ణులు ఉత్తర దేశీయులైన వేదవేత్తలైన బ్రాహ్మణులను వీళ్ల మాంస భక్ష కులని నిందించుచుందురు అట్లే ఉత్తరదేశీయులు దక్షిణదేశీయులను వీళ్ల మేనమామ కూతురును పెండ్లియాడుదురనీ, తీర్థయాత్రలో మట్టికుండలు మోసికొని పోవుచుందురనీ నిందించుచుందురు. బహ్వృచులు తమకు సంబంధి చిన ఆశ్వలాయన శాఖ కాణ్వశాఖకంటె ప్రశస్తమైన దని బావించుచుందురు. వాజసనేయులు దీనికి విరుద్ధముగ తమ శాఖయైన ఆశ్వలాయన శాఖ ప్రశస్త మైన దని అనుకొను చుందురు. ఇట్లే తమ తమ కులములను, గోత్రము లను, బంధువర్గమును, ఇష్టదేవతలను, తమకు సంబంధించిన ఇతర విషయ ములను ప్రశంసించుచు ఇతరుల కుల-గోత్ర -బంధువర్గ-ఇష్టదేవతాదులను నిందించుచుండుట పండితులు మొదలు శ్రీలవరకు, పామరులైన గొల్లలవరకు అందరిలోనూ ప్రసిద్ధ మైనది.

మూ. ఏతదేవాభిప్రేత్యోక్తమ్—

“శుచిః పిశాచో విచలో విచక్షణః
క్షమోఽప్యశక్తో బలవాంశ్చ దుష్టః.
నిశ్చిత్తచోరః సుభగోఽపి కామీ
కో లోకమారాధయతుం సమర్థః” ఇతి.

“విద్యతే న భలు కశ్చిదుపాయః
సర్వలోకపరితోషకరో యః
సర్వథా స్వహితమాచరణీయం
కిం కరిష్యతి జనో బహుజల్పః” ఇతి చ

అతో లోకవాసనాయా మలినత్వమభిప్రేత్య యోగీశ్వరస
తుల్యనిద్రాస్తుతిత్వం మోక్షశాస్త్రేషు వర్ణితమ్.

వ్యా. ఈ అభిప్రాయముతోనే ఇట్లు చెప్పబడినది--

“లోకుల దృష్టిలో శుచి యైనవాడు (దనవ్యవహారాదులలో పరి
శుద్ధుడు) పిశాచము; నేర్పు గలవాడు చపలుడు; ఓరిమి గలవాడు అస-
మర్థుడు; బలవంతుడు దుష్టుడు; ఏ అలోచనలూ లేని అమాయకుడు దొంగ;
సౌందర్యవంతుడు కాముకుడు; ఈ లోకమును సంతోష పెట్టగలిగిన వాడు
ఎవడు?”

“అందరికీ సంతోషము కలిగించే ఉపాయ మేదీ లేదు అందుచేత
సర్వవిధాలా తనకు ఏది హితమో ఆ పని చేసుకొవలెను ఏదేదో పేలాపన
పేలే ఈ లోకము ఏమి చేయును?”

ఈ విధముగ లోకవాసన మలిన మను అభిప్రాయము చేతనే యోగీ
శ్వరుడు నిందాస్తుతులయందు (ఎవరైనా తనను నిందించినను స్తుతించి
నను సమముగా ఉండవలె నని మోక్షశాస్త్రములో చెప్పబడినది.)

మూ. శాస్త్రవాసనా త్రివిధా-పాఠవ్యసనమ్, బహుశాస్త్రవ్యసనమ్, ఆనుష్ఠానవ్యసనం చేతి. పాఠవ్యసనం భరద్వాజే ఆవగమ్యతే. స హి పురుషాయుషత్రయేణ బహున్వేదాసధీర్య ఇన్ద్రేణ చతుర్థాయుషి ప్రలోభితస్త్రాపి పరిశిష్టవేదాధ్యయనాయోద్యమం చకార. తస్యాపి పాఠస్యాశక్యత్వాత్ మలిసవాసనాత్వమ్. తాం చాశక్యతామిన్ద్రః ప్రతి జోధ్య పాఠాన్నివర్త్య తతోఽవ్యధికాయ పురుషార్థాయ సగుణబ్రహ్మ విద్యాముపదిదేశ. తదేతత్సర్వం తైత్తిరీయబ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యమ్.

వ్యా. పాఠవ్యసనము, బహు శాస్త్రవ్యసనము, ఆనుష్ఠానవ్యసనము అని శాస్త్రవాసన మూడు విధములు. భరద్వాజునకు ఈ పాఠవ్యసనము ఉండెడి దని తెలియుచున్నది అతడు మూడు పురుషాయుర్ధాయాలతో చాలా వేదాల అధ్యయనము చేసిన పిమ్మట 'ఉంకొక పురుషాయుర్ధాయ మును ఇవ్వవలెనా?' అని ఇంద్రుడు నాల్గవ పురుషాయుర్ధాయమునకై ప్రలోభనము చేయగా ఆ నాల్గవ పురుషాయుషమునందు కూడ మిగిలిన వేదముల అధ్యయనము చేయుటకు ఉద్యమించెనట ఆ పాఠముకూడ చేయశక్యముకాదు గాన అది మలిన వాసన అని చెప్పబడినది ఇంద్రుడు ఈ విధముగా పఠనము పూర్తి చేయుట అశక్యమని తెలిపి, అతనిని ఆ పాఠమునుండి మరల్చి, అంతకంటె అధికమైన పురుషార్థమునకు ఉపయోగించు సగుణ బ్రహ్మవిద్యను అతనికి ఉపదేశి చెను.

ఈ విషయము తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణములో ఉన్నది; ఆక్కడ చూచుకొనవలెను.

మూ. తదైవాత్యన్తిక పురుషార్థాధావాద్బహుశాస్త్రవ్యసనస్య మాలిన్యం కావషేయగీతాయాముపలభ్యతే—“కశ్చిన్మునిః దుర్వాసా బహువిధశాస్త్రపుస్తకభారైః సహ మహాదేవం నమస్కర్తుమాగతః తత్పథాయాం మునినా నారదేన ధారవాహిగర్దభసామ్యమాపాదితః కోపాత్పుస్తకాని లవణార్ణవే పరిత్యజ్య మహాదేవేనాత్మవిద్యాయాం

ప్రవర్తితః” ఇతి. ఆత్మవిద్యానానన్తర్ముఖస్య గురుకారుణ్యరహితస్య స వేదశాస్త్రమాత్రేణోత్పద్యతే తథా చ శ్రుతిః — “నాయమాల్మా ప్రవచనేన లభ్యో సమేధయా న బహునా శ్రుతేన” (కఠ.ఉ.1.2.22)

ఇతి. అన్యత్రాప్యక్తమ్—

“బహుశాక్తథాకన్ధారోమన్దేన వృథైవ కిమ్
అన్వేష్టవ్యం ప్రయత్నేన తత్త్వజ్ఞైరాసమాన్తరమ్.”

“అధీత్య చతురో వేదాన్ ధర్మశాస్త్రాణ్యనేకశః
బ్రహ్మతత్త్వం స దానాతి దర్శి పాకరసం యథా” ఇతి చ.

నారదః చతుఃషష్ఠికలాకుశలోఽవ్యనాల్మవిత్త్వేన అనుతప్తః
సనత్కుమారముపససార ఇతి ఛన్దోగా అధీయతే (భా. ఉ. 7).

వా. అట్లే ఆత్మతత్వము పురుషార్థమైన మోక్షమునకు సాధనము కాక పోవుటచేత బహుశాస్త్రవ్యసము కూడ మలిన మైనదే అని కావశ్యేయ గీతలో చెప్పబడినది దుర్వాను డను ఒకముని అనేక విధములైన శాస్త్రములకు సంబంధించిన పుస్తకముల కట్టలు తీసికొని మహాదేవునకు నమస్కారము చేయుటకు వెళ్లగా ఆ సభలో ఉన్న నారదముని “నీవు బరువు మోసే గాడిదతో నమానాడవు” అన్నట్లు తేల్చగా అతడు కోపముతో ఆ పుస్తకములను అన్నింటినీ లవణార్ణవములో పడవేసినాడట. అప్పుడు మహాదేవుడు అతనిని ఆత్మవిద్యయందు ప్రవర్తింప చేసెనట అంతర్ముఖుడు కానివానికి, గురుక్రప లేనివానికి ఆత్మవిద్య వేద శాస్త్రములను చదివినంత మాత్రమున లభించదు. “వేదాద్యయనముచేత గాని, మేధాశక్తిచేత గాని, అధిక శాస్త్రజ్ఞానము చేత కాని ఈ ఆత్మను పొందజాలరు” అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. ఇతర గ్రంథములలో కూడ చెప్పబడనది —

“అనేక శాస్త్రముల చర్చ అనే చింకిరి గుడ్డను నమలి వృథాగా నెమరు వేయుటచేత ఏమి ప్రయోజనము? తత్త్వజ్ఞానము గలవారు (తత్త్వజ్ఞానము కోరువారు) ప్రయత్నపూర్వకముగా తమలో ఉన్న తేజస్సును అన్వేషించవలెను.”

“నాలుగు వేదాల ఆద్యయనము చేసినను అనేకదర్మ శాస్త్రానిను చదివినను గరిటె వంట రుచిని ఎట్లు ఎరుగజాలదో అట్లే బ్రహ్మతత్త్వమును ఎరుగ జాలడు.”

అరవైనాలుగు కళలలో నేర్చుకలవా డైనను నారదుడు, అత్మ జ్ఞానము లేకపోవుటచేత బాదపడుచు ఆత్మతత్త్వ ముపదేశించు మని కోరుచు ననకుక్కుమారుని వద్దకు వెళ్లే నని చందోగులు ఆద్యయనము చేయుచున్నారు (చాందోగ్యోపనిషత్తులో చెప్పబడినది)

మూ. అనుష్ఠానవ్యసనం విష్ణుపురాణే నిదాఘస్యోపలభ్యతే; వసిష్ఠ పురాణే దాశూరస్య. నిదాఘో హి ఋభుణా పునః పునః ప్రబోధ మానోఽపి కర్మశ్రద్ధాజాడ్యం చిరం న జహౌ. దాశూరశ్చాత్మస్త్రశ్రద్ధా జాడ్యేన అనుష్ఠానాయ శుద్ధప్రదేశం భూమా న క్వాపుపలేఖే. అస్యాశ్చ కర్మవాసనాయాః పునర్జన్మహేతుత్వాత్ మలినత్వమ్. తథాచాథర్వణికా అధ్యతే—

వ్యా నిదాఘు డనే వానికి ఉన్న అనుష్ఠానవ్యసనము విష్ణుపురాణము లోను, దాశూరుని అనుష్ఠానవ్యసనము వసిష్ఠపురాణములోను వర్ణింపబడినది. ఋభుడు ఎంత బోధించినను నిదాఘుడు కర్మశ్రద్ధాజడత్వమును చాల కాలము విడువలేదు. దాశూరుని శ్రద్ధాజడత్వము ఎంత తీవ్రమైన దనగా ఆతనికి కర్మానుష్ఠానము చేసికొనుటకు తగిన పరిశుద్ధ మైన ప్రదేశము ఎక్కడా కనబడలేదు. ఇట్టి కర్మవాసన పునర్జన్మకు హేతువు గాన ఇది మలినము. అందుచేతనే ఆధర్వణ వేదాద్యేతలు ముండకోపనిషత్తులో ఈ విధముగా ఆద్యయనము చేయుచున్నారు (చెప్పుచున్నారు) :-

మూ. “స్తవా హ్యేతే అదృథా యజ్ఞరూపా
అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ.
ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినస్తన్తి మూఢా
జరామృత్యుం తే పునరేవాపి యన్తి

(ము. 1.27)

వ్యా “(జ్ఞానమునకు దూర మగుట చేత) నికృష్టమైన ఈ (యజ్ఞ రూపమైన) కర్మ ఏ పద్దెనిమిది యజ్ఞరూపములపై (పదహారుగురు ఋత్విక్కులు, యజమానుడు, పత్ని అనే యజ్ఞసాధనములపై) ఆధారపడి యున్నట్లు చెప్పబడుచున్నదో ఈ పద్దెనిమిది యజ్ఞరూపములూ కూడ దుర్బలమైనవి. తేలిపోవునవి (నశించునవి) ఈ కర్మయే శ్రేయఃకారణ మని ఏ మూడులు ఆనందించుచుందురో వారు మరల మరల జరామృత్యువులను పొందుచునే ఉందురు.”

మూ. “అవిద్యాయామస్తరే పర్తమానాః
స్వయం ధీరాః పణ్డీతంపస్యమానాః,
జజ్ఞస్యమానాః పరియన్తి మూఢా
అన్తేనైవ నీయమానా యథాన్ధాః” (ము. ఉ. 1.2.8)

వ్యా “అవిద్యతో చిక్కుకొని ఉండి, తామే బుద్ధిమంతుల మని పండితుల మని అనుకొనుచు ఈ మూడులు చూటిమాటికి జరామరణాదులచే పీడించబడుచు గ్రుడ్డివారిచేత నడపబడుచున్న గ్రుడ్డివారు వలె తిరుగాడు చుందురు.”

మూ. “అవిద్యాయాం బహుథా పర్తమానా
పయం కృతార్థా ఇత్యభియన్తి బాలాః,
యత్కర్మిణో స ప్రవేదయన్తి రాగా
త్తేనాతురాః క్షీణలోకాశ్చ్యవన్తే.” (ము. ఉ. 1.2.9)

వ్యా. “మూఢులు అవిద్యతోనే అనేక విధముల ప్రవర్తించుచు మేము కృతార్థుల మైనా మని అనుకొనుచుందురు ఎందుచేత ననగా ఈ కర్మరులు రాగమువలన తత్త్వమును ఎరుగజాలరు. అందుచేత వారు దుఃఖార్తులై, పుణ్య లోకములు క్షీణించగా వాటినుండి జారి పడి పోవుచుందురు.”

మూ. “ఇష్టాపూర్తం మస్యమానా పరిష్టం
నాన్యచ్ఛ్రేయో వేదయన్తి ప్రమూఢాః,

నాకస్య పృష్టే తే సుకృతేఽనుభూత్వే -

మం లోకం హీనతరం వా విశన్తి.” (ము.ఉ. 1.2.10)

వ్యా. “ఇష్టము (యాగాదిరౌతకర్మలు), పూర్తము (వాపీకూపతటాకాదినిర్మాణదూపమైన స్మార్తకర్మ ఇవియే శ్రేష్ఠము లని అనుకొనుచు ఈ మూడులు దీనిని మించిన శ్రేయస్సు ఉన్న దని ఎరుగరు. వారు స్వర్గములో తాము చేసిన పుణ్యమును అనుభవించి పిమ్మట ఈ లోకములోనికో లేదా ఇంతకంటె నికృష్టమైన లోకములోనికో ప్రవేశించుచుందురు.”

మూ. భగవతాప్యై క్తమ్—

“యామిమాం పుష్పిరాం వాచం ప్రచదన్త్యవిపశ్చితః

వేదవాదరతాః పార్థ నాన్యదస్తీతి వాదినః

కామాత్మానః స్వర్గపరా జన్మకర్మఫలప్రదామ్

క్రియావిశేషః పుణ్యం భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి.

భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం తయాపహృతచేతసామ్

వ్యవసాయావత్మికా బుద్ధిః సమాధౌ న విధీయతే.

త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రిగుణ్యో భవార్జున

నిర్వ్యన్ద్యో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్మోగక్షేమ ఆత్మవాన్

యావానర్థ ఉదాహరే సర్వతః సంప్లుతోదతే

తావాన్ సర్వేషు వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః”

(భ.గీ. 2.42-46) ఇతి

వ్యా. భగవంతు డైన శ్రీకృష్ణుడు మాడ చెప్పి ఉన్నాడు -

“అర్జునా ! వేదవాదమునంచే అనక్తికలవారై కొందరు అపండితులు వేదోక్తకర్మలకంటె వేరేదీ లేదని చెప్పుచు, కౌరికలతో నిండిన మనస్సులు కలవారై స్వర్గమునందు అనక్తితో భోగైశ్వర్యముల ప్రాప్తికి సాధనము, జన్మరూపమైన కర్మఫలమును ఇచ్చేదీ, అనేక కర్మలతో కూడినదీ అయిన

పుష్పించిన (పైకి ఆందముగా కనబడు) వాక్కును పలుకుచుందురు ఆ వాక్కుచేత ఆకర్షింపబడిన మనస్సు కలవారై బోగైశ్వర్యములందే ఆసక్తి గల వారికి నిశ్చయాత్మక మైన బుద్ధి ఉండదు అష్టనా ! వేదములు ప్రతి పాదించే విషయము త్రిగుణాత్మక మైన సంసారమునకు నంబందించినది. నీవు సంసారాతీతుడవై (కోరికలు లేనివాడవై, శీతోష్ణాదిద్వంద్వములు గాని, యోగక్షేమముల చింతగాని లేక ఎల్లప్పుడు సత్త్వగుణమునందే ప్రమాదరహితుడవై ఉండుము. పరిమితమైన జలము ఉన్న కూపాదులవలన ఎట్టి స్నానపానాదిప్రయోజనములను పొందవచ్చునో అంత ప్రయోజనము అంతట పొల్లుతున్న నీరు గల వికాలజలస్థానమునందు లభించును; దానిలో అంతర్గత మగును సకల వేదములవలన కలుగు ప్రయోజనము బ్రహ్మజ్ఞానవంతునకు అట్టిదే "

మూ. దర్పహేతుత్వాచ్చ శాస్త్రవాసనాయా మలినత్వమ్. శ్వేత కేతురల్పేనై న కాలేన సర్వాన్వేదానధీత్య దర్పేణ పితురపి పురతో వినయం న చకారేతి ఛన్దోగాః షష్ఠాధ్యాయే పఠన్తి. తథా బాలాకిః తాని చిదుపాసనాన్యవగత్య దృప్తః ఉశీనరాదిషు బహుషు దేశేషు దిగ్విజయేన బహున్విప్రానవజ్ఞాయ కాశ్యామజాతశత్రుం బ్రహ్మవిచ్చిరోమణిమసుశాసితం ధార్మ్యం చకారేతి కౌషీతకినో వాజసనేయినశ్చ అధీయతే.

వ్యా. దర్పమునకు హేతు వగుట చేత కూడ శాస్త్రవాసన మలినము. శ్వేతకేతువు అల్పకాలమునందే సకలవేదముల అధ్యయనము చేసి దర్పముతో తండ్రి ఎదుట కూడ వినయము చూపలేదని చందోగులు చాందోగ్యోపనిషత్తు ఆరవ అధ్యాయములో పరించుచున్నారు అట్లే బాలాకి కొన్ని ఉపాసనలు నేర్చి దృపుడై ఉశీనరదేశము మొదలైన అనేకదేశములలో దిగ్విజయముచేత చాలమంది బ్రాహ్మణులను అవమానించి కాశీయందు బ్రహ్మవేత్తలలో శిరోమణి యైన అజాతశత్రువునకు కూడ ఉపదేశించుటకు ధార్మ్యమును చూపె నని కౌషీతకి - వాజసనేయశాఖలకు చెందినవారు అధ్యయనము చేయుదురు

మూ. దేహవాసనా ప్యాత్మత్వగుణాధానదోషాపసయసద్రాన్తి-
భేదాత్ త్రివిధా. తత్రాత్మత్వం బాష్యరార ఉదాజహార-“దేహమాత్రం
చైతన్యవిశిష్టమాత్మేతి ప్రాకృతా జనా లౌకాయితకాశ్చ ప్రతిపన్నాః”
(బ్ర.సూ.ధా. 1.1.1.) ఇతి. “స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః”
ఇత్యారభ్య “తస్మాదన్నం తదుచ్యతే” (తై.ఉ. 2.1.2) ఇత్యనేన
గ్రంథస తామేవ ప్రాకృతప్రతిపత్తిం తైత్తిరాయాః సృష్టికుర్వన్తి.
విరోచనః ప్రజాపతినా అనుశిష్టోఽపి స్వచిత్తదోషేణ దేహాత్మబుద్ధిం
దృఢీకృత్యానురాగ సర్వాననుశళాస ఇతి ఛన్దోగాః అష్టమాధ్యాయే
సమామనన్తి.

వ్యా. దేహమే అత్మ అను బ్రాంతి దేహమునకు గుణములు నమ
కూర్పు చున్నాము అను బ్రాంతి, దోషములను పోగొట్టుచున్నాము అను
బ్రాంతి అని దేహవాసన కూడ మూడు విధములు. దేహాత్మత్వమును బాష్య
కారులు ఉదాహరించినారు-“చైతన్యముతో కూడిన దేహమే అత్మ అని
ప్రాకృతజనులు లౌకాయితకులు బావించుచున్నారు ” “అ పురుషుడు అన్న
రసమయడు” అని ప్రారంభించి “అందుచే అది అన్న మని చెప్పబడు
చున్నది” అను దాని వరకు ఉన్న గ్రంథముచేత తైత్తిరీయులు ప్రాకృత
జనుల కున్న ఆ దృష్టిని గూర్చి సృష్టికరించుచున్నారు. ప్రజాపతి వద్ద
ఉపదేశమును పొందిన పిమ్మట కూడ విరోచనుడు తన చిత్తదోషముచేత
దేహాత్మబుద్ధిని దృఢముగా చేసికొని అసురు లందరికి దానినే ఉపదేశించె
నని చందోగులు అష్టమాధ్యాయములో చెప్పుచున్నారు.

మూ. గుణాధానం ద్వివిధం లౌకికం శాస్త్రీయం చేతి. సమీచీన
శబ్దాదిసంపాదనం లౌకికమ్. సమీచీనధ్వనినా గతుమధ్యేతుం వా తై.ల
పానమరీచభక్షణాదిషు లోకాః ప్రయతన్తే. మృదుస్పర్శాయ లోకాః
పుష్టికరావోషధాహారౌ ఉపయుజ్జతే. లావణ్యాయాభ్యజ్ఞోద్వర్తనదుకూ
లాలంకారానుపసేవన్తే. పౌగన్ధ్యాయ ప్రగ్వినివనే ధారయన్తి. శాస్త్రీయం
గుణమాధాతుం గజ్గన్నానసాలగ్రామతీర్థాదికం సంపాదయన్తి.

వ్యా. లోకకము, శాస్త్రీయము అని గుణాధానము రెండు విధములు, సమీచినమైన కంఠధ్వని మొదలైన వాటిని స్తంపాదించుకొనుట లోకకము. మంచి కంఠధ్వనితో పాదవలె నని లేదా వేదాధ్యయనము చేయవలె నని చాలమంది తైలపానము, మిరియాలు తినుట మొదలైనవి చేయుచుందురు. మృదు స్పర్శకొరకై (శరీరము మెత్తగా ఉండుటకై, జనులు పుష్టికరములైన బొషదాహారములను ఉపయోగించుచుందురు. లావణ్యము (శరీరము నక్ష మెరుగు) కొరకు అభ్యంగస్నానము, ఒళ్లు పట్టుట లేదా నలుగు పెట్టుట పట్టువస్త్రములు మొదలైన అలంకారములు ధరించుట చేయుచుందురు. సువాసన కొరకై పుష్పమాలలు, మైహుతలు ధరించుచుందురు శాస్త్రీయమైన గుణమును స్తంపాదించుటకు గంగాస్నానము, సాలగ్రామతీర్థసేవనము మొదలగునవి చేయుచుందురు.

మూ. దోషాపనయనం చ చికిత్సకౌత్తై రొషధైర్ముఖప్రజ్వలనేన చ లోకకమ్, శౌచాచమనాదిభిర్వైదికమిత్యుభయవిధమ్. అస్మాశ్చ దేహవాసనాయా మాలిన్యం వక్ష్యతే. దేహస్యాత్మత్వం తాపదప్రమాణో కత్వాదశేషదుఃఖహేతుత్వాచ్చ మలినమ్. అస్మింశ్చార్ధే పుర్వాచార్యైః సర్వైరపి పరాక్రాంతమ్. గుణాధానం చ ప్రాయేణ స పశ్యామః. ప్రసిద్ధా ఏవ గాయకా అధ్యాపకాశ్చ ప్రయతమానా అపి బహవో ధ్వని సౌష్ఠవం స లభంతే, మృదుస్పర్శోఽగ్నిపుష్టిశ్చ న నియతౌ లావణ్య సాగన్ధ్యో అపి దుకూలప్రగాదినిష్ఠే స తు దేహనిష్ఠే. అత ఏవ విష్ణు పురాణేఽభిహితమ్—

“మాంసాస్పక్వాయవిఙ్మూత్రన్నాయుమ జ్ఞాసినంహతో
దేహీ చేత్ప్రితిమాన్ మూఢో భవితా నరకేఽపి సః
స్వదేహాశుచిగన్ధేన న విరజ్యేత యః పుమాన్
వై రాగ్యతారణం తస్య కిమన్యదుపదిశ్యతే” ఇతి

వ్యా. దోషాపనయనము కూడ రెండు విధములు—

వైద్యులు చెప్పిన ఔషధములతో ముఖాదిప్రజ్వలనము చేసికొనుట అనేది లౌకికము. శాచాచమనాదులచేత చేసేది వైదికము. ఈ దేహవాసన మలిన మను విషయమును మున్నుండు చెప్పేదము ప్రమాణములకు విరుద్ధ మగుట చేతను, సకలదు ఖములకు హేతు వగుట చేతను దేహమే అత్మ అనుకొనుట మలిన మైనది. ఈ విషయమున పూర్వాచార్యు లందరూ తమ పరాక్రమము చూపి ఉన్నారు. సాధారణముగా గుణాధానము (లేని గుణమును సంపాదించుట) కనబడదు. ఎందరో గాయకులు, అధ్యాపకులు ద్వనితో సౌష్ఠవమును సంపాదించుటకు ఎంత ప్రయత్నించినను దానిని పొందిలేకపోవుటను చూచుచునే ఉన్నాము, మృదుస్పర్శ, శరీరపుష్టి అనేవి కూడ నియతములు (తప్పక లభించేవి) కావు. లావణ్యసౌగంధ్యములు కూడ పట్టు వస్త్రములు మాలికలు మొదలైన వాటిలో ఉన్నవి కాని దేహమునందు లేవు. అందుచేతనే విష్ణుపురాణములో ఇట్లు చెప్పబడినది-

"మాంసము, రక్తము, చీము మలమూత్రములు, కండరములు, కొవ్వు, ఎముకలు-వీటి ప్రోగు అయిన దేహమునందు ప్రీతి గల మూఢు నకు నరకమునందు కూడ ప్రీతి ఉండును!" "తన దేహమునుండి వచ్చు అపవిత్రమైన దుర్వాసనకు వైరాగ్యము చెందని వానికి మరి ఏ ఇతర వైరాగ్యకారణములను చూపినను ప్రయోజన ముండదు."

మూ. శాస్త్రీయం చ గుణాధానం ప్రబలేన శాస్త్రాన్తరేణా పోహ్యతే. యథా "స హింస్యాత్సర్వాభూతాని" ఇత్యస్య "అస్మిషోమీయం పశుమాలభేత" ఇత్యనేన అపవాదః తద్వత్. ప్రబలతరం శాస్త్రమే- తదన్యశాస్త్రాపేక్షయా.

“యస్యాత్మబుద్ధిః కుణపే త్రిధాతుకే
స్వధీః కలత్రాదిషు భౌమ ఇజ్యధీః.

యస్తీర్థబుద్ధిః సలిలే న కర్హి చి-

జ్ఞనేష్వభిజ్ఞేషు స ఏవ గోఖరః.” (భా)

“అత్యంతమలినో దేహో దేహీ చాత్యంతనిర్మలః

ఉభయోరన్తరం జ్ఞాత్వా కస్య శాచం విధీయతే.” ఇత్యాది

వ్యా. శాస్త్రోక్త మైన గుణాధానమును ప్రబలమైన మరొక శాస్త్రము సీవారించుచున్నది. “ఏ ప్రాణులను హింసించకూడదు” అను శాస్త్రమునకు అపవాదగా (బాదకముగా) చెప్పిన “అగ్నిషోమీయ యాగమునకు సంబంధించిన పశువును ఆలభించవలెను (బలి ఇవ్వవలెను)” అని చెప్పుట ఇందుకు ఉదాహరణము. ఇతర శాస్త్రములు అన్నింటికంటె ఈ (క్రింది) శాస్త్రము చాల ప్రబల మైనది : “మూడు వాతపితృకఫరూపదాతువులతో నిండిన ఈ శవమును ఎవడు ఆత్మ అని భావించుచున్నాడో, భార్యదులు నావా రని అనుకొనుచున్నాడో, భౌతిక పదార్థములు పవిత్రము లని తలచుచున్నాడో. ఉదకమును తీర్థ మని భావించుచు జ్ఞానులైన వారియందు ఎవ్వరి యందూ పవిత్రత్వదృష్టిని చూపడో అతడే ఎద్దులకొరకు గడ్డి మోసికొనువచ్చు గాడిద.”

“దేహము చాల మలిన మైనది అత్మ చాల నిర్మల మైనది. ఈ రెండింటికి ఉన్న భేదమును గ్రహించిన పిమ్మట శౌచము నుదేశికి విధించవలెను? ఎంతశౌచము చేసినను శరీరము శుద్ధము కాదు. అత్మకు శౌచము అవసరము లేదు”

మూ. యద్యవ్యనేన శాస్త్రేణ దోషాపనయనం ప్రతిషిధ్యతే న తు గుణాధానమ్, తథాపి సతి విరోధిని ప్రబలదోషే గుణ ఆధాతుమశక్య ఇత్యర్థాద్ గుణాధానస్య ప్రతిషేధః. అత్యంతమాలిన్యం చాత్ర మైత్రా యణీయశాఖాయాం శ్రూయతే — “భగవన్పృష్ఠిచర్యస్నాయుమజ్ఞామాంస శుక్రశోణితాశ్రుదూషికాదూషితే విణ్ముత్రవాతపిత్తకఫసంఘాతే, దుర్గంధ నిఃసారేఽస్మిన్ శరీరే కిం కామోపభోగైః” (1.1.2) ఇతి. “శరీర మిదం మైథునాదేవోద్భూతం, సంవిద్యుపేతం, నిరయ ఇవ మూత్ర ద్వారేణ నిష్క్రాంతమ్, అస్థిభిశ్చితం, మాంసేనానులిప్తం, చర్మణాప నద్ధం, విణ్ముత్రపిత్తకఫమజ్జామేదోవసాభిరన్వైశ్చ మలైర్బహుభిః పరిపూర్ణం కోశ ఇవ పసునా” ఇతి చ.

వ్యా. (“నిరయ ఇవ” అనుటకు బదులు “నిరయత ఇవ” అను పాఠముండి ఉండవచ్చును.)

ఈ శాస్త్రము దోషములను పొగొట్టుకొనుటకు చేసే ప్రయత్నమును మాత్రమే నిషేధించు చున్నది గాని గుణసంపాదనమును నిషేధించక పోయినను, విరోధి యైన ప్రబలదోషము ఉన్నప్పుడు గుణమును సంపాదించుట కూడ శక్యము కాదు గాన గుణాధానమును కూడ నిషేధించి నట్లే అగును దేహము ఆత్యంతమలిన మను విషయము మైత్రాయణీయశాఖలో వినబడుచున్నది (వెప్పబడినది). “ఓ పూజ్యుడా! ఎముకలు, చర్మము, కండరములు, కొవ్వు, మాంసము, శుక్రము శోణితము, కన్నీళ్లు, పుసులు మొదలైన వాటితో దూషిత మైనది, మలమూత్ర వాత పితృకఫముల ప్రోగు, దుర్గంధభరితము, సారవిహీనమూ అయిన ఈ శరీరమునందు కామభోగములను అనుభవించుట అనగా ఏమి ?” “ఈ శరీరము స్త్రీపురుషుల కలయిక వలన పుట్టినది, చైతన్య శూన్యము; నరకమునుండి వలె మూత్ర ద్వారమునుండి బైటకు వచ్చినది; ఎముకలు పేర్చినది; మాంసముచేత పూయబడినది; చర్మచేత బిగించబడినది; సదుకుతో నింపిన తిత్తి వలె మల మూత్ర-పిత్త-శ్లేష్మములతోను, మజ్జ, కొవ్వు, వన మొదలైన ఇతరముల తోను నింపబడినది”.

మూ. చికిత్సయా చ రోగశాన్తిర్న నియతా; శాన్తోఽపి రోగః కదాచిత్పునరుదేతి. నవభిః ఛిద్రైః నిరస్తరం స్రవత్పు మలేషు, రోమ కూపైరసంఖ్యాతైః స్వీన్నే గాత్రే కో నామ ఖేదేన ప్రక్షలయితుం శక్నుయాత్? తదుక్తం పూర్వాచార్యైః—

“నవచ్చిద్రయుతా దేహః స్రవన్తి ఘటికా ఇవ

బాహ్యశౌచైర్న శుభ్యన్తి నాస్తఃశౌచం చ విద్యతే.”

అతో దేహవాసనా మలినా. తదేతన్మాలిన్యమభిప్రేత్య వసిష్ఠ

ఆహ—

“అపాదమస్తకమహం మాతాపితృవినిర్మితః
ఇత్యేకో నిశ్చయో రామ బన్ధయాసద్విరౌకనాత్.”

(ల.వా.20.42) ఇతి.

“సా కాలసూత్రపదవీ సా మహాదీచివాగురా
సాసిపత్రవనశ్రేణీ యా దేహేహమితి స్థితిః,
సా త్యాజ్యా సర్వయత్నేన సర్వనాశేష్యవస్థితే
స్పృష్టవ్యా సా న భవ్యేన సశ్వమాంసేవ పుల్కసీ”

(ల.వా. 18.16,17) ఇతి.

తదేతల్లోక శాస్త్రదేహవాసనాత్రయమవివేకినాముపాదేయత్వేన
ప్రతిభాసమానమపి వివిదిషోర్వేదనోత్పత్తి విరోధిత్వాత్, విదుషోర్జ్ఞాన
ప్రతిష్ఠావిరోధిత్వాచ్చ వివేకిభిర్హేయమ్.

అత ఏవ స్మర్యతే—

“రోకవాసనయా జన్తోః శాస్త్రవాసనయాపి చ
దేహవాసనయా జ్ఞానం యథావన్నైవ జాయతే.”

(సూ.సం.) ఇతి.

వ్యా చికిత్స చేత రోగము తప్పక శాంతించు ననే నమ్మకము
లేదు తగ్గినను ఆ రోగము మరల రావచ్చును. తొమ్మిది రంధ్రముల
ద్వారా మలములు నిరంతరము ప్రవించుచుండగా లెక్కపెట్ట శక్యము
కాని రోమకూపముల ద్వారా శరీరము చెమట పట్టుచుండగా, ఎంత శ్రమ
పడినను ఎవడైనా ఈ మలములను కడిగివేయగలడా ? ఈ విషయమునే
ప్రాచీనా చార్యులు చెప్పినారు--

“తొమ్మిది చిద్రములతో కూడిన దేహములు కుండల వలె కార్చు
చునే ఉన్నవి ఇవి బాహ్యశౌచము లెన్ని చేసినా శుద్ధి చెందవు. లోపల
శౌచ మనునది కుడరనే కుడరదు”

అందు చేత దేహవాసన మలిన మైనది ఈ మాలిన్యమునే దృష్టిలో ఉంచుకొని వసిష్ఠుడు చెప్పినాడు -

“రామా! పాదములు మొదలు శిరస్సువరకూ నన్ను తలదండ్రులే నిర్మించినారు అనగా ఈ దేహమే నేను” అను ఈ నిశ్చయము చెడ్డ దృష్టివలన ఏర్పడినది ఇది బందహేతువు”.

“దేహమే నేను అను ఈ భావన మృత్యువు దగ్గరకు లాగికొనిపోయే ప్రాడు. అవీచి అనే నరకమునకు లాగికొనిపోయే గొప్ప వల. నరకములోని అసిపత్రవనమునకు వాడియైన కత్తులే అకులుగా గల అడవికి) మార్గము” “అన్ని విదములా దానిని తృజించవలెను, సర్వనాశము సంప్రాప్తించినా కూడ తెలివైన వాడెవ్వడూ, కుక్కమాంసము తీసికొనిపోవుచున్న పుల్కన శ్రీని వలె, దీనిని దేహహంభావనను) స్పృశించకూడదు.”

ఈ లోకవాసన, శాస్త్రవాసన, దేహవాసన అనే త్రయము వివేకవి హీనులకు గ్రాహ్యముగానే కనబడవచ్చును కాని ఇది వివిదిషువునకు (తత్త్వమును తెలిసికొన గోరువానికి) జ్ఞానము కలుగకుండగా చేయును. విద్వాంసునకు ఆ జ్ఞానము స్థిరముగా ఉండకుండ చేయును; అందుచే దీనిని వివేకవంతులు విడువవలెను. అందుచేతనే—

“మానవునకు లోకవాసన, శాస్త్రవాసన, దేహవాసన ఉన్నంతవరకు తత్త్వజ్ఞానము కలుగదు” అని చెప్పబడినది.

మూ. యా తు దమ్భదర్పాద్యాసురసంపద్రూపా తస్యాః సరక హేతుత్వాత్ మాలిన్యమతివ్రసిద్ధమ్. అతః కేనాప్యపాయేన వాసనా చతుష్టయస్య క్షయః సంపాదనీయః. యథా వాసనాయాః క్షయః సంపాదనీయః తథా మనసోఽపి. స చ తార్కికవన్నిత్యద్రవ్యమణు పరిమాణం మనో వైదికా అభ్యుపగచ్ఛన్తి యేన మనోనాశో దుఃసంపాదః స్యాత్. కిం తర్హి సావయవమనిత్యం సర్వదా జతు సుపర్ణాదిపద్మహువిధపరిణామార్హం ద్రవ్యం మనః. తస్య లక్షణం

ప్రమాణం చ వాజసనేయినః సమామనన్తి-“కామః సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధా శ్రద్ధా ధృతిరధృతిర్ద్వీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవ” (బృ.ఉ. 1.5.3) ఇత్యేతల్లక్షణమ్. యః కామాదివృత్తయః క్రమేణోత్పద్యమానాశ్చాక్షుషప్రత్యక్షఘటాదివత్ సాక్షిప్రత్యక్షేణాతిస్పష్టం భాసన్తే తదుపాదానం మన ఇత్యర్థః.

వ్యా దంభము, దర్పము మొదలైన ఆసురసంపద అనే మానస వాసన నరక హేతువు గాన అదిమరిన మను విషయము ప్రసిద్ధమే. అందు వలన ఏదో ఒక ఉపాయముచేత ఈ నాలుగు వాచరలను (లోక-శాస్త్ర-దేహ-మనోవాసనలను) క్షీణింపచేసికొనవలెను. మనోవాసనను క్షీణింపచేసికొని నట్లు మనస్సును కూడ క్షీణింప (నశింప) చేసికొనవలెను తార్కికులు అంగీకరించి నట్లుగా వైదికులు “మనస్సు అణువరిమాణము గల నిత్య ద్రవ్యము” అని అంగీకరించరు గాన మనోనాశము సంపాదించుట అశక్యము కాదు. వైదికుల మతము ప్రకారము మనస్సు అవయవములు గలది అందుచేత అనిత్యము. లక్ష్మ, బంగారము మొదలైన వస్తువుల వలె అనేక విధముల పరిణామము చెంద గలిగిన ద్రవ్యము. దీని లక్షణమును, మనస్సు అనేది ఉన్న దని చెప్పుటకు ప్రమాణమును వాజసనేయులు చెప్పుచున్నారు - “కామము, సంకల్పమా, సందేహము, శ్రద్ధ, అశ్రద్ధ, దైర్యము, అదైర్యము, సిగ్గు, బుద్ధి, భయము-ఇవన్నీ మనస్సే”. ఇది మనస్సునకు లక్షణము చక్షురింద్రియమునకు (కంటికి) ఘటాదులు ప్రత్యక్షముగా కనబడి నట్లు. క్రమముగా పుట్టుచున్న కామము మొదలైన వృత్తులు సాక్షిప్రత్యక్షమునకు స్పష్టముగా తెలియుచున్నవి. అట్టి కామాది వృత్తుల ఉపాదానకారణము మనస్సు అని ఆర్థము. (కంకణము మొదలైన వాటిని ఏ పదార్థముతో చేయుదురో అది ఉపాదానకారణము. ఉదా. సువర్ణము కంకణాదులకు ఉపాదానకారణము అది తయారుచేయువాడు, సాధనములు మొదలైనవి నిమిత్తకారణము).

చూ “అస్మత్ప్రమనా అభూవం నాదర్శమ్” “అన్యత్రమనా అభూవం నాశ్రౌషమ్” (బృ.ఉ.1.5.3)ఇతి, “మనసా హ్యేష పశ్యతి మనసా

శృణోతి" (బృ.ఉ. 1.5.3) ఇత్యేతత్ ప్రమాణమ్. చక్షుసంనికృష్టః
స్థితాలోకమధ్యవర్తీ ఘటః, శ్రోత్రసంనికృష్ట ఉచ్చైఃపరితో వేదశ్చ య
స్యానవధానే సతి న ప్రతీయతే, అవధానే తు ప్రతీయతే తాదృశం
సర్వవిషయోపలబ్ధిసాధారణకరణమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రతీయతే
ఇత్యర్థః. "తస్మాదపి వృష్టత ఉపస్పృష్టో మనసా విజానాతి"
(బృ.ఉ.1.5.3) ఇ త్యే త దు దా హ ర ణ మ్. యస్మాచ్ఛ
లక్షణప్రమాణాభ్యాం సిద్ధం మనస్తస్మాత్తదేవముదాహరణీ
యమ్. వృష్టధాగేఽవ్యన్యేనోపస్పృష్టో దేవదత్తో విశేషేణ జానాతి
హస్తస్పర్శోఽయమఙ్గాలిస్పర్శోఽయమితి. సహిత్ర చక్షుః ప్రసరతి.
త్వగ్నిద్రియం తు మార్దవకాతన్యమాత్రగ్రహణ ఉపక్షీణమ్. తస్మాత్మన
ఏవ విశేషజ్ఞానకారణం పరిశిష్యతే. తచ్చ మననాన్మన ఇతి చేతనాచ్ఛిత్త
మితి చాభిధీయతే.

వ్యా. "నా మనస్సు మరెక్కడనో ఉండెను; అందుచేత చూడలేదు;
నా మనస్సు మరెక్కడనో ఉండెను, అందుచేత వినలేదు" "ఇతడు మనస్సు
తోనే చూచుచున్నాడు; మనస్సుతోనే వినుచున్నాడు" ఇత్యాద్యుపనిష
ద్వాక్యములు మనస్సు అనేది ఒకటి ఉన్నదని చెప్పుటకు ప్రమాణము.
అధికమైన వెలుతురులో నేత్రములకు దగ్గరగా ఉన్న ఘటము దేని అవ
దానము లేనిచో కనబడదో, చెవి దగ్గర బిగ్గరగా చదవబడుచున్న వేదము
వినబడదో, దేని అవదాన మున్నప్పుడు అవి కనబడునో, వినబడునో
అట్టిది ఒకటి ఉన్నదని, అది సకలవిషయముల జ్ఞానమునకు అవసరమైన
సాధారణసాధన మని అన్వయవ్యతిరేకములచేత తెలియుచున్నది అ
సాధారణసాధనమే మనస్సు

"అది ఉన్నచో ఇది ఉండును" అని చెప్పుట అన్వయము. ఉదా.
"అగ్ని ఉన్నప్పుడే దూమము ఉండును" అనునది అన్వయము. "అది
లేనిచో ఇది ఉండదు" అని చెప్పుట వ్యతిరేకము. ఉదా. "అగ్ని లేనిచో

దూమము ఉండదు" ఇది వ్యతిరేకము. మనస్సు ఇక్కడ ఉన్నప్పుడే ఘటశబ్దాది జ్ఞానము కలుగుచున్నది; అది లేనప్పుడు కలుగుటలేదు అను రీతిలో అన్వయవ్యతిరేకములచేత మనస్సు సాదింపబడుచున్నది; అనగా మనస్సు అనేది ఉన్న దని నిరూపింపబడుచున్నది.

"అందువలననే వీపుమీద స్పృశింపబడినను మనస్సుచేత తెలిసికొనుచున్నాడు" అనునది ఉదాహరణము. మనస్సు ఉన్న దను విషయము లక్షణముచేతను, ప్రమాణముచేతను నిర్ధించినది గాన దానికి ఉదాహరణమును ఇట్లు చూపవలెను. ఎవరో వచ్చి దేవదత్తుని వీపుమీద స్పృశించినను ఇది హస్తస్పర్శ, ఇది అంగుళి (చేతి) స్పర్శ అని అతడు తెలిసికొనకలుగుచున్నాడు. కన్ను వెనుకలైపు ప్రసరించదు. త్వగింద్రియము మృదుత్వమును, కఠినత్వమును మాత్రమే గ్రహించకలుగును. అందుచేత ఇక్కడ కలిగే విశేషజ్ఞానముకు మనస్సే కారణము. అది మననము చేయునది గాన "మనస్సు" అనీ, చింతించుటవలన "చిత్తము" అనీ చెప్పబడుచున్నది.

అంతఃకరణము ఒక్కటే అయినను అది చేయు వేరు వేరు పనులను పట్టి దానికే నాలుగు పేర్లు ఉన్న వని చెప్పదురు.

"మనో బుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం కరణమాంతరమ్
సంకల్పో నిశ్చయో గర్వః స్మరణం విషయా ఇమే"

"మనస్సు, బుద్ధి, అహంకారము, చిత్తము అని అంతఃకరణము నాలుగు విధములు. వీటికి వరుసగా సంకల్పముచేయుట, నిశ్చయించుట, గర్వము, స్మరణమీ అనునవి విషయములు".

మూ. తచ్చ చిత్తం సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకమ్; ప్రకాశప్రవృత్తిమోహానాం సత్త్వాదికార్యాణాం తత్ర దర్శనాత్. ప్రకాశాదీనాం చ గుణకార్యత్వం గుణాతీతలక్షణేన గమ్యతే—

"ప్రకాశం చ ప్రవృత్తిం చ మోహమేవ చ పాణ్డవ"

(భ.గీ. 14.22)

ఇత్యభిధానాత్. సాంఖ్యశాస్త్రేఽపి - “ప్రకాశప్రవృత్తిమోహానియమార్థాః” ఇత్యుక్తమ్. ప్రకాశో నామ నాత్ర సీతీధాస్వరూపం, కిం తు జ్ఞానమ్.

“సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం రజసో లోభ ఏవ చ
ప్రమాదమోహా తమసో భవతోఽజ్ఞానమేవ చ”

(భ.గీ 14.17)

ఇత్యుక్తత్వాత్, జ్ఞానపశుభుమపి సత్త్వకార్యమ్. తదప్యుక్తమ్
“సత్త్వం సుఖే సజ్జయతి రజః కర్మణి ఛారత
జ్ఞానమాపృత్య తు తమః ప్రమాదే సజ్జయత్యుత”

(భ.గీ. 14.9) ఇతి.

వ్యా. ఆ చిత్తము సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకము. అందువలననే సత్త్వగుణాదుల కార్యములైన (సత్త్వగుణాదుల వలన పుట్టు) ప్రకాశ-ప్రవృత్తి-మోహములు చిత్తములో కనబడుచున్నవి. ప్రకాశాదులు గుణముల నుండి పుట్టునని భగవద్గీతలోని గుణాతీతలక్షణములో తెలియుచున్నది. “అర్జునా! (యోగి) ప్రకాశమును ప్రవృత్తిని, మోహమును కూడ (ద్వేషించడు)” అని అక్కడ చెప్పబడినది. “ప్రకాశ - ప్రవృత్తి-మోహములు నియమార్థములు” (?) అని సాంఖ్యశాస్త్రము నందు కూడ చెప్పబడినది, ఇక్కడ ప్రకాశ మనగా తెల్లగా మెరిసే రూప మని అర్థము కాదు; జ్ఞానమని అర్థము. ఎందుచేత ననగా -

“సత్త్వమునుండి జ్ఞానము, రజోగుణమునుండి లోభము, తమస్సునుండి ప్రమాదము, మోహము, అజ్ఞానము పుట్టును” అని భగవద్గీతలో చెప్పబడినది.

జ్ఞానము వలె సుఖము కూడ సత్త్వమునుండి పుట్టును. ఈ విషయము కూడ—

“అర్జునా! సత్త్వము సుఖముసరదు ఆసక్తుని చేయును; రజోగుణము కర్మయందు ఆసక్తుని చేయును తమస్సు జ్ఞానమును ఆవరించి ప్రమాదము నందు (ఏమరిపాటునందు చిక్కుకొను నట్లు చేయును” అని భగవద్గీతలో చెప్పబడినది.

మూ. సముద్రతరంగపన్నిరస్తరం పరిణమమానేషు గుణేషు కదాచిత్కశ్చిదుద్భవతి; ఇతరావభిభూయేతే. తదుక్తమ్—

“రజస్తమశ్చాభిభూయ సత్త్వం భవతి ఛారత

రజః సత్త్వం తమశ్చైవ తమః సత్త్వం రజస్తథా”

(భ.గీ. 14.10.) ఇతి.

“బాధ్యబాధకతాం యన్తి కల్లోలా ఇవ సాగరే.”

(యో.వా.) ఇతి చ.

తత్ర తమస ఉద్భవే సత్యాసురసంపదుదేతి. రజస ఉద్భవే సతి లోకాదివాసనాస్తిస్రో భవన్తి. సత్త్వస్యోద్భవే సతి దైవీ సంపదుపజాయతే. ఏతదేవాభిప్రేతోక్తమ్—

“సర్వద్వారేషు దేహేఽస్మిన్ ప్రకాశ ఉపజాయతే

జ్ఞానం యదా తదా విద్యాద్వివృద్ధం సత్త్వమిత్యత.”

(భ.గీ. 14.11) ఇతి.

వ్యా. గుణములు సముద్రతరంగముల వలె నిరంతరము పరిణతి (మార్పు) చెందుచుండును ఒకప్పుడు వాటిలో ఒకటి పెరుగుచుండగా మిగిలిన రెండు అణగి ఉండును ఈ విషయము భగవద్గీతలోను, యోగ షాస్తిష్యములోను చెప్పబడినది -

“అర్జునా ! ఒకప్పుడు సత్త్వము రజస్తమోగుణములను తిరస్కరించి (అణగదొక్కి) తాను వైకి వచ్చుచుండును. ఒకప్పుడు రజోగుణము సత్త్వతమోగుణములను, ఒకప్పుడు తమోగుణము సత్త్వరజోగుణములను అణగదొక్కుచుండును.”

“ఈ గుణములు సముద్రములోని తరంగముల వలె పరస్పరము బాధ్య (బాధింపబడేది) బాధక (బాధించేది) బావమును పొందుచుండును.”

తమస్సు విజృంభించినపుడు ఆసుర సంపద ఉదయించును రజస్సు ఆవిర్భవించినపుడు లోకవాసనా - శాస్త్రవాసనా - దేహవాసనలు పుట్టును. సత్త్వము ఉత్కటముగా ఉన్నప్పుడు దైవసంపద కలుగును.

మూ. యద్యవ్యస్తాఃకరణం త్రిగుణాత్మకం ఛాసతే, తథా పి సత్త్వమేవాస్య ముఖ్యముపాదాసకారణమ్. రజస్తమసీ తూవష్టమ్భతే. ఉపాదానసహకారిభూతా అవయవా ఉపష్టమ్భకాః. అత ఏవ జ్ఞానినో యోగాభ్యాసేన రజస్తమసోరపసీతయోః సత్త్వమేవ స్వరూపం పరి శిష్యతే. ఏతదేవాభిప్రేత్య ఉక్తమ్-

“జ్ఞస్య చిత్తమచిత్తం స్యాద్జ్ఞచిత్తం సత్త్వముచ్యతే” ఇతి.

తచ్చ సత్త్వం చాచ్చిల్యహేతురజోగుణకూన్యత్వాదేకాగ్రమ్. ధ్రాన్తికల్పితానాత్మస్వరూపస్థూల పదార్థాకారహేతుతమోగుణకూన్యత్వాత్ సూక్ష్మమ్. అత ఆత్మదర్శనయోగ్యమ్. అత ఏవ శ్రుతిః-

“దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః”

(కఠ.ఉ. 1.3.12) ఇతి.

స ఖలు వాయునా చోదూయమానేన ప్రదీపేన మణిముక్తాది లక్షణాని నిర్ధారయితుం శక్యస్తే. నాపి స్థూలేన ఖనిశ్రేణ సూచ్యేవ సూక్ష్మపటస్యాతిః సంభవతి. తదేతదీదృశం సత్త్వమేవ అయోగిమ తమోగుణగర్భితేన రజోగుణేనోపస్పృష్టం బహువిధదైత్యసంకల్పేన చేతయమాసం చిత్తం భవతి.

వ్యా. అంతఃకరణము త్రిగుణాత్మకముగా బాసించినను దీని ముఖ్యమైన ఉపాదానకారణము సత్త్వమే. రజస్తమోగుణములు ఉపష్టంభకములు

[నిలబెట్టినవి] మాత్రమే. ఉపాదానకారణమునకు సహకరించు ఆవయవములకు ఉపష్టంభకము అని పేరు అందుచే యోగాభ్యాసముచేత జ్ఞానిలోని రజస్తమోగుణములు తొలగింపబడగా అంతఃకరణము అసలు స్వరూప మైన సత్త్వము మాత్రమే మిగులును. ఈ అభిప్రాయముచేతనే “జ్ఞానిచిత్తము చిత్తము కాదు. జ్ఞాని చిత్తము సత్త్వమే అని చెప్పబడును” అని చెప్పబడినది. ఆ సత్త్వము చాంచల్యమునకు హేతువైన రజోగుణము లేకపోవుటచేత ఏకాగ్రముగా ఉండును. బ్రాంతిచే కల్పింపబడిన అనాత్మ స్వరూపములైన స్థూలపదార్థాకారమునకు హేతువైన తమోగుణము లేకపోవుటచే సూక్ష్మ మగును అప్పు డది ఆత్మదర్శనమునకు తగి ఉండును. అందువలననే — “ఆత్మ ఏకాగ్రము. సూక్ష్మము అయిన బుద్ధితో సూక్ష్మ దర్శులచేత చూడబడును” అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది గాలికి దీపము కొట్టికొనుచున్నప్పుడు మణులు, ముత్యములు మొదలైనవాటి లక్షణములను నిర్ధారణచేయుట శక్యము కాదు కదా? సన్నటి బట్టను సూదితో కుట్టి నట్లు లావైన గునపముతో కుట్టుట శక్యము కాదు కదా? అట్టి ఈ సత్త్వమే యోగులుకానివారియందు తమోగుణము గర్భమునందు గల రజోగుణముచే స్పృశింపబడినదై అనేకవిధములైన ద్వైతవస్తువులను సంకల్పించుటచే చింతించుచు “చిత్తము” అగుచున్నది.

మూ. తచ్చిత్తం తమోగుణాధిక్యే సత్యానురీం సంపదముపచిన్వత్ప్రీనం భవతి. తథాహ వసిష్ఠః-

“అనాత్మన్యాత్మభావేన దేహభావనయా తథా

పుత్రదారైః కుటుమ్భైశ్చ చేతో గచ్ఛతి పీనతామ్”

(ల.వా. 24.17)

వ్యా ఆ చిత్తము తమోగుణము అధిక మైనప్పుడు ఆసురసంపదను పెంచుకొని బలినీ పోవును. ఈ విషయమును వసిష్ఠుడు (లఘువాసిష్ఠములో) చెప్పినాడు

“ఆత్మకానిదానిని ఆత్మ అని అనుకొనుటచేత, దేహమును గూర్చి తలచు కొనుటచేత, భార్య-పుత్ర కుటుంబముల సంబంధముచేత చిత్తము బలసి పోవును.”

మూ. అహంకారవికారేణ మమతామలలీలయా

ఇదం మమేతి ఛాపేన చేతో గచ్ఛతి పీనతామ్.” 18

వ్యా. “అహంకారము వలన కలిగిన వికారముల చేతను, చెడ్డ మమకారవిలాసముల చేతను, ఇది నాది అనే భావము చేతను చిత్తము బలసిపోవును.”

మూ. “ఆధివ్యాధివిలాసేన సమాశ్వాసేన సంస్మృతౌ

హేయాదేయవిధాగేన చేతో గచ్ఛతి పీనతామ్.” 19

వ్యా. “మనోవ్యధల, వ్యాధుల విలాసము చేతను, సంసారముతో సంత్సృప్తి చెందుటచేతను, ఇది విడువదగినది, ఇది గ్రహించదగినది అను విభాగము చేతను చిత్తము బలసి పోవును,”

మూ. “స్నేహేన ధనలోభేన లాభేన మణియోషితామ్

అపాతరమణీయేన చేతో గచ్ఛతి పీనతామ్” 20

“స్నేహముచేత, ధనమునందు లోభముచేత, మైకిచూచుటకు బాగుగా ఉండే శ్రీ-మణిలాభముచేత చిత్తము బలసిపోవును ”

మూ. “దురాశాక్షీరపాసేన భోగానిలబలేన చ

అస్థాదాసేన చారేణ చిత్తాహిర్యాతి పీనతామ్.” 21

అస్థా నామ ప్రపజ్ఞే సత్యత్వబుద్ధిః, తస్యా ఆదానమగ్నేకారః, స ఏవ చారో గమనాగమనాదిక్రియా, తేనేతి. తదేవం వినాశనీయ యోర్వాసనామనసోః స్వరూపం నిరూపితమ్.

వ్యా “దురాశ అనే పాలు త్రాగుటచేతను, భోగము అనే వాయువు బలముచేతను, ఆస్థాస్వీకార మనే సంచారముచేతను చిత్త మనే సర్పము లావెక్కును.”

ఆస్థ అనగా ప్రపంచము సత్య మనే బుద్ధి దాని ఆదానము అనగా దానిని స్వీకరించుట. అదే గమనాగమనక్రియ.

ఈ విధముగ నశింపచేయ దగిన వానలల స్వరూపము, మనస్సు స్వరూపము చెప్పబడినది.

మూ. అథ వాసనాక్షయమనోనాశౌ క్రమేణ విరూప్యేతే. తత్ర వాసనాక్షయప్రకారమాహ వసిష్ఠః-

“బన్ధో హి వాసనాబన్ధో మోక్షః స్యాద్వాసనాక్షయః
వాసనాన్త్యం పరిత్యజ్య మోక్షార్థిత్యమపి త్యజ.”

(ల.వా. 18.20)

వ్యా ఇప్పుడు క్రమముగా వాసనాక్షయ-మనోనాశములు నిరూపింపబడుచున్నవి. వాసనాక్షయమును గూర్చి వసిష్ఠుడు “లఘుయోగ వాసిష్ఠములో” చెప్పినాడు—

“వాసనలవలన ఏర్పడిన బంధమే బంధము. వాసనలు క్షీణించుట మోక్షము, నీవు వాసనలను పరిత్యజించి మోక్షము కావలె నను కోరికను కూడ త్యజింపుము.”

మూ. “మానసీర్వాసనాః పూర్వం త్యక్త్వా విషయవాసనాః

మైత్ర్యాదిభావనానామ్నీర్గ్రహణామలవాసనాః.” (18.21)

వ్యా “ముందుగా విషయాభిలాష అనే మానసవాసనలను విడచి మైత్ర్యాదిభావనలు అనే నిర్మలము లైన వాసనలను గ్రహించుము

మూ. “తా అప్యన్తః పరిత్యజ్య తాభిర్వ్యవహరస్తపి

అన్తః శాన్తతమన్నేహో భవ చిన్మా త్రవాసనః.”

(18 22)

వ్యా. “ఆ మైత్ర్యాదివాసనలతో వ్యవహరించుచున్నట్లు కనబడినను లోలోన వాటిని కూడ పరిత్యజించి పూర్తిగా రాగమును శాంతింపజేసికొని చిన్మాత్ర (ఆత్మమాత్ర) వాసనను ఆలవరచుకొనుము.”

మూ. “తామవ్యస్తాః పరిత్యజ్య మనోబుద్ధిసమన్వితామ్

శేషే స్థిరసమాసీనో యేన త్యజసి తత్యజ.” (18.23)

వ్యా. “మనస్సుతోను, బుద్ధితోను సహా ఆ చిన్మాత్రవాసనను కూడ లోలోన పరిత్యజించి, ఇక మిగిలిన ఆత్మస్వరూపమునందే స్థిరముగా కూర్చున్నవాడవై దేనిచేత వీటి నన్నింటినీ త్యజించినావో దానిని కూడ త్యజించుము.”

మూ. ఆత్ర మానసవాసనాశబ్దేన పూర్వోక్తాస్త్రిసో లోకశాస్త్ర దేహవాసనా విషక్షితాః. విషయవాసనాశబ్దేన దమ్భదర్పాద్యాసుర సంపద్వి పక్షితా. మృదుతీవ్రత్వే రద్విజ్ఞభేదకారణే. యద్వా శబ్ది స్పృహరూపరసగంధా విషయాః. తేషాం కామ్యమానత్వదశాజన్యః సంస్కారో మ సనవాసనా. భుజ్యమానత్వదశాజన్యః సంస్కారో విషయవాసనా. అస్మిన్ పక్షే పూర్వోక్తానాం చతస్రతామనయోరేవాన్త ర్భావః, అన్తర్భావ్యావ్యతిరేకేణ వాసనాన్తరాసంభవాత్.

వ్యా. ఇక్కడ ‘మానసవాసన’ అనగా వెనుక చెప్పబడిన లోక-శాస్త్ర-దేహవాసన లనే మూడువాసనలు అని అర్థము “విషయవాసన” “అనగా దంభము, దర్పము మొదలైన ఆసురసంపత్తు అని అర్థము. వీటిలో మృదువుగా ఉండుట తీవ్రముగా ఉండుట అనే భేదమును పట్టి వాటిని వేరుగా చెప్పుట జరిగినది. అనగా మృదువుగా ఉన్నవాటిని మానసవాసన అని, తీవ్రముగా ఉన్నవాటిని విషయవాసన అని చెప్పుట జరిగినది. లేదా విషయము అనగా శబ్ద-స్పృహ-రూప-రస-గంధములు వాటియందు కోరిక కలుగు దశలో ఉన్న సంస్కారము మానసవాసన వాటిని అనుభవించు నపుడు పుట్టు సంస్కారము విషయవాసన. ఈ పక్షములో వెనుక చెప్పిన

నాలుగు వాసనలు (లోక శాస్త్ర దేహ మానసవాసనలు) ఈ రెండింటిలోనే అంతర్గతము లగును. అంతర (లోపల నున్న) వాసనలకంటే, బాహ్య విషయవాసనలకంటే వేరుగా వాసనలు ఉండవు కదా ?

ఘో. సను వాసనాయాః పరిత్యాగః కఠం ఘటతే? న హి తాసాం మూర్తిరస్తి యేన సంమార్జనీనమూహితభూశితృణవద్ధస్తేన ఉద్భృత్య బహిః త్యజ్యేమః. మైవమ్-ఉపవాసజాగరణవదుపపత్తేః. స్వభావప్రాప్తయోః భుజిక్రియానిద్రయోః అమూర్తత్వేఽపి తత్పరిత్యాగ రూపే ఉపవాసజాగరణే సర్వైరవ్యనుష్ఠీయేతేతద్వదత్రాప్యస్తు. “అద్య స్థిత్యా నిరాహారమ్” ఇత్యాదిమంత్రేణ సంకల్పం కృత్వా సావధానత్వేనాప స్థానం తత్ర త్యాగ ఇతి చేత్, అత్రాపి న తద్దణ్ణవారితమ్. ప్రైషమంత్రేణ సంకల్పప్రమత్తత్వేనాపస్థాతుం శక్యత్వాత్. పైదికమంత్రాసంధికారిణాం తు భాషయా సంకల్పోఽస్తు. యది తత్ర శాకసూపాదనాదిసంనిధిత్యాగః తర్హ్యత్రాపి స్రక్చందనవనితాసంనిధిపరిత్యాగోఽస్తు.

వ్యా ఆశంక). వాసనలను విడిచిపెట్టుట అనునది ఎట్లు కుదురును? వాటికి ఆకారము లేదు కదా? ఆకార మున్నచో, చీపురుతో తుడిచి ప్రోగుగా చేసిన దుమ్ము, గడ్డి మొదలైనవాటిని చేతితో ఎత్తిదూరముగా పారపోసి నట్లు వీటిని కూడదూరముగా విడచుటకు అవకాశము ఉండెడిది [సమాధానము] అట్లు కాదు ఉపవాసజాగరణాదుల వలె ఇది కూడ కుదురును స్వభావతః [ఎవరూ చెప్పకుండగనే] ప్రాప్తింజే భోజనక్రియా నిద్రలు అమూర్తములే అయినను వాటిని విడచుటకు ఉపవాసజాగరణరూపములో ఆందరు చేయు చున్నారు కదా? అట్లే ఇక్కడ కూడా జరుగవచ్చును. [ఆశంక] ‘అద్య’ [ఈనాడు ఆహారముతీసికొనగా ఉండి] ఇత్యాదిమంత్రముచేత సంకల్పము చేసి సావధానముగా [పొరపాటు రాకుండా చూచుకొనుచు] ఉండుటయే భోజననిద్రాత్యాగము; ఇక్కడ అట్టిది ఎట్లు కుదురును? [సమాధానము] అట్టి త్యాగము ఇక్కడ పనికిరాదు అని ఎవ్వరూ కట్టి చేతితో దరించి నివారించుటలేదుకదా? ప్రైషమంత్రముచే [సంన్యాసమంత్రమును చదువుచు]

సంకల్పించి జాగరూకతతో ఉండుట అనుచు ఇక్కడ కూడ శక్యమే, వైదికమంత్రములయందు అధిరము లేనివారు భాషచేత సంకల్పించ వచ్చును. ఇక్కడ కూరలు, పప్పులు, అన్నము మొదలైనవాటి సాంనిధ్యమును త్యజించ వచ్చును అన్నచో ఇక్కడ కూడ మాలికలు, చందనము, స్త్రీలు మొదలైనవాటి సాంనిధ్యమును త్యజించవచ్చును.

మూ. అథ తత్ర బుభుక్షునిద్రాలస్యాదివిస్మారకైః పురాణశ్రవణ దేవపూజాన్యత్యగీతవాదిత్రాదిభిః చిత్తముపలాల్భేత, తర్హిత్రాపి మైత్ర్యాదిభిః తదుపలాలయేత్. మైత్ర్యాదయశ్చ పశజ్జాలినా సూత్రితాః-
 “మైత్రీకరుణాముదితోపేక్షాణాం సుఖదుఃఖపుణ్యావిషయాణాం భావనాతశ్చిత్తప్రసాదనమ్.” (1.33) ఇతి. చిత్తం హి రాగద్వేష పుణ్యపాపైః కలుషీక్రియతే. రాగద్వేషౌ చ పశజ్జాలిః సూత్రయామాన-
 “సుఖానుశయా రాగః” (2.7) “దుఃఖానుశయా ద్వేషః” (2.8) ఇతి. స్వేనానుభూయమానం సుఖమనుశేతే కశ్చిద్దీప్యత్తివిశేషః “సుఖజాతీయం మే సర్వం భూయాత్” ఇతి. తచ్చ దృష్టాదృష్టసామగ్ర్యభావాన్న సంపాదయితుం శక్యమ్. అతః స రాగశ్చిత్తం కలుషీకరోతి. యథా సుఖిష్వయం మైత్రీం భావయేత్ “సర్వేషాం ప్యేతే సుఖినో మదీయాః” ఇతి తదా తత్సుఖం స్వకీయమేవ సంపన్నమితి భావయతస్తత్ర రాగో నివర్తతే. యథా స్వస్య రాజ్యాభివేషి పుత్రాదిరాజ్యమేవ స్వకీయం రాజ్యం తద్వత్. నివృత్తే చ రాగే వర్షాస్వతీతాసు శరత్సరిదివ చిత్తం ప్రసీదతి.

వ్యా. ఉపవాసాదులవిషయములో ఆకలిని, నిద్రను, అలసత్వమును మరిపించే పురాణశ్రవణము, దేవతాపూజా న్యత్యము, గీతము, వాద్యములు మొదలైనవాటిచేత చిత్తమును లాలన చేయుటకు ఆవశ్యకమున్నది; ఇక్కడేమి ఉన్నది అని కూడ అనుటకు వీలులేదు. ఏందుచేత ననగా ఇక్కడకూడా మైత్ర్యాదులచేత చిత్తమును లాలనచేయవచ్చును మైత్ర్యా

దులను గూర్చి పతంజలి “మైత్రీకరుణాముదితోపేక్షాణాం సుఖదుఃఖపుణ్యా పుణ్యవిషయాణాం భావనాతశ్చిత్తప్రసాదనమ్” అను సూత్రములో చెప్పినాడు. (సుఖీతులు, దుఃఖీతులు, పుణ్యాత్ములు, పాపకార్యము చేయువారు అను ఈ నాలుగు విధముల మనుష్యుల విషయములో వరుసగా మైత్రీ, కరుణ, సంతోషించుట, ఉపేక్షించుట అను భావనలు చేసేకొన్నచో చిత్తము నిర్మల మగును అని ఈ సూత్రమున కర్థము). చిత్తమును రాగ ద్వేష-పుణ్యపాపములు కలుషము చేయుచుండును “సుఖమునకు సంబంధించినది రాగము” “దుఃఖమునకు సంబంధించినది ద్వేషము” అని పతంజలి రాగద్వేషములను గూర్చి సూత్రములు చెప్పినాడు ఒకానొక చిత్తవృత్తి విశేషము- “నాకు ఇట్టి సుఖమే కలుగుగాక” అని కోరుకొనుచు తాను అనుభవించుచున్న సుఖమును అనుసరించి ఉండును కాని అట్టి సుఖము కావలె నన్నచో తెలిసినవి తెలియనివి ఎన్నో సామగ్రులు కావలెను. అవి అన్నీ సమకూరుట కష్టము గాన దానిని సంపాదించుట శక్యము కాదు అందువలన రాగము చిత్తమును కలుషముచేయును. అయితే సుఖవంతులను గూర్చి ఇతడు “ఈ సుఖవంతు లందరూ నావారే” అని భావన చేసినట్లయితే ఆ సుఖము తనదే అను భావన ఏర్పడును గాన దానిపై ఇక ఆతనికి రాగము ఉండదు. తనకు రాజ్యము లేకపోయినను పుత్రాదుల కున్న రాజ్యము తనదే అను భావన ఎట్లో ఇది కూడా అట్లే రాగము తొలగిపోయిన వెంటనే, వర్షాకాలము గడచిన పిమ్మట శరత్కాలనది వలె చిత్తము నిర్మల మగును.

మూ. తథా దుఃఖమనుశేతే కశ్చిత్ప్రత్యయః “ఈదృశం సర్వం దుఃఖం సర్వదా మే మా భూత్” ఇతి. తచ్చ రోగశత్రువ్యాఘాదిషు సత్సు న నివారయితుం శక్యమ్. స చ సర్వే దుఃఖహేతవో హస్తుం శక్యస్తే, తతః స ద్వేషః సదా హృదయం దహతి. యదా స్వస్వేవ పరేషాం సర్వేషాం ప్రతికూలం దుఃఖం మా భూదిత్యనేన ప్రకారేణ

కరుణాం దుఃఖిషు ప్రాజీమ ఛాపయేత్. తదా వైర్యాదిద్వేషవివృత్తై
చిత్తం ప్రసేదతి. అత ఏవ స్యర్థతే—

“ప్రాణా యథాత్మనోఽభీష్టా భూతానామపి తే తథా
ఆత్మోపమ్యేన భూతానాం దయాం కుర్వన్తి సాధవః” ఇతి.

తత్ప్రకారం చ మహాన్తో దర్శయన్తి—

“సర్వేఽత్ర సుఖిన్ః సస్తు సర్వే సస్తు నిరామయాః
సర్వే భద్రాణి వశ్యంతు మా కర్చిద్ దుఃఖమాప్పుయాత్” ఇతి.

వ్యా. అట్లే “ఇట్టి ఏ దుఃఖము నాకు ఎన్నడు కలగకుండుగాక”
అను ఒక చిత్తవృత్తి కలుగును రోగములు, శత్రువులు, వ్యాధులు
ఉంటూండగా ఆ దుఃఖమును నివారించుట శక్యము కాదు. దుఃఖపేతువు
లైన, వాటిని అన్నింటిని నశింపజేయుట శక్యము కాదు కదా? అందుచేత
ఆ ద్వేషము ఎల్లప్పుడు హృదయమును దహించివేయుచుండును. తనకు
వలెనే ఇతరు లెవ్వరికీ కూడ ప్రతికూలమైన దుఃఖము కలగకూడదు అను
రీతిలో దుఃఖముతో బాధపడుచున్న ప్రాణుల విషయమునందు బావన చేసి
నట్లయితే శత్రువులు మొదలైనవారియందు ద్వేషము తొలగిపోయి చిత్తము
ప్రసన్న మగును. అందుచేతనే స్మృతిలో చెప్పబడినది-

“తన ప్రాణములు తన కెట్లు ఇష్టములో ఇతరప్రాణులకు. వాటి
ప్రాణము లట్లే ప్రియములు. సమృద్ధులు తనతో పోల్చుకొనుచు ఇతర
ప్రాణుల విషయమున దయ చూపుదురు.” ఆ పద్ధతిని మహాత్ములు
చూపుచున్నారు-

“ఈ లోకములో అందరూ సుఖపడుదురుగాక. అందరూ రోగములు
లేనివారై ఉందురుగాక. అందరూ మంచి మంగళకరవిషయములనే చూచె
దరు గాక. ఏ ఒక్కడూ దుఃఖమును పొందకుండురుగాక.”

మూ. తథాహి-ప్రాణిన్ః స్వభావత ఏవ పుణ్యం నానుత్తిష్ఠన్తి
పాపం త్వనుత్తిష్ఠన్తి, తదాహూః—

“పుణ్యస్య ఫలమిచ్ఛన్తి పుణ్యం నేచ్ఛన్తి మానవాః
న పాపఫలమిచ్ఛన్తి పాపం కుర్వన్తి యత్నతః” ఇతి.

తే చ పుణ్యపాపే పశ్చాత్తాపం జనయతః. స చ తావః శ్రుత్వా
నూద్యతే - “కిమహం సాధు నాకరవమ్; కిమహం పాపమకరవమ్”
(తై.ఉ.2.9). ఇతి. యద్యసౌ పుణ్యపురుషేషు ముదితాం భావయేత్
తదా తద్వాసనయా స్వయమేవాప్రమత్తః పుణ్యేషు ప్రవర్తేత.

వ్యా. ప్రాణులు సహజముగానే పుణ్యమును ఆచరించరు. అది వారి
స్వభావము. పాపమును మాత్రము ఆచరించుచుందురు. అందుచేతనే ఇట్లు
చెప్పబడినది -

“మానవులు పుణ్యమువలన కలిగే ఫలమును (సుఖదులను) కోరు
కొనుచుందురు గాని పుణ్యమును కోరుకొనరు. పాపమువల్ల కలిగే ఫలమును
కోరుకొనరు. కాని ప్రయత్నపూర్వకముగా పాపమునే చేయుచుందురు.”

ఆ పుణ్యపాపములు పశ్చాత్తాపమును కలిగించుచుండును. ఈ పశ్చా
త్తాపమును శ్రుతి అనువదించి చెప్పుచున్నది - “అయ్యో! నేను పుణ్యము
ఎందుకు చేయలేదు! పాపమే ఎందుకు చేసితిని?” ఇతడు పుణ్యపురుషుల
విషయమును ముదితను (సంతోషమును) భావన చేసినట్లయితే అప్పుడు ఆ
భావనచేత కలిగిన వాసనచేత తాను కూడ అప్రమత్తుడై పుణ్యములయందు
ప్రవర్తించును.

మూ. తథా పాపిషాపేక్షం భావయన్ స్వయమపి పాపాన్ని
వర్తేత. అతః పశ్చాత్తాపస్యాధావేన చిత్తం ప్రసీదతి. సుఖిషు మైత్రీం
భావయతో న కేవలం రాగనిష్కర్తిః కిం త్వసూయేర్హ్యదయోఽపి
నివర్తన్తే, గుణేషు దోషావిష్కరణమసూయా. పరగుణానామసహస
మీర్హ్య. యదా మైత్రీవశాత్ పరకీయం సుఖం స్వకీయమేవ సంపద్యతే
తదా పరగుణేషు కథమసూయాదికం సంభవేత్? ఏవం దోషాస్తరని
పృత్తిరపి యథాయోగమున్నేయా.

వ్యా. అట్లే పాపము నాచరించువారి విషయమునందు ఉపేక్షను బావన చేసేవాడు తాను కూడ పాపమునుండి నివర్తించును. అప్పుడు పశ్చాత్తాప ముండదు గాన చిత్తము ప్రసన్న మగును సుఖవంతుల విషయమున మైత్రిని బావనచేసేవానికి కేవలము రాగము తొలగుట మాత్రమే కాదు, అసూయ, ఈర్ష్య మొదలైనవి కూడ తొలగును గుణములను దోషములుగా చిత్రించుట అసూయ. పరుల గుణములను చూచి సహించలేకపోవుట ఈర్ష్య. మైత్రివశమువలన పరుల సుఖము కూడ తనదే అయినప్పుడు పరగుణముల యందు అసూయ ఎట్లు కలుగును ? ఇతరదోషములు నివర్తించుటను కూడ ఈ విధముగనే ఊహించుకొనవలెను.

మూ. దుఃఖిషు కరుణాం ధావయతః శత్రువధాదికరో ద్వేషో యదా నివర్తతే తదా దుఃఖిత్వప్రతియోగికస్వదుఃఖిత్వప్రయక్తో దర్శోఽపి నివర్తతే స చ దర్శ ఆసురసంపద్యహంకారప్రస్తావే పూర్వం నిరూపితః—

“ఈశ్వరోఽహమహం భోగీ సిద్ధోఽహం బలవాన్ సుఖీ”

“అధ్యోఽభిజనవాసస్మి కోఽన్యోఽస్తి సదృశో మయా”

ఇత్యాది.

వ్యా. దుఃఖవంతుల విషయమున కరుణను బావించువానికి శత్రు వధాదులను చేసే ద్వేషము తొలగిపోవును అప్పుడు ఇతరులు దుఃఖ ములతో బాధపడుచుండగా తాను సుఖముగా ఉన్నాను అనే బావమువలన ఏర్పడిన దర్శము కూడ తొలగిపోవును. వెనుక, ఆసురసంపత్తులతో అహం కారమును గూర్చిన ప్రస్తావమునందు, దర్శము - “నేను సమచ్ఛదను; భోగము లన్నీ నాకే ఉన్నవి; నేను అన్నికార్యములను సాధించగలను; బలవంతుడను; సుఖవంతుడను”; “నాకు చాల ఐశ్వర్యము బంధువర్గము ఉన్నది. నాతో సమానుడు ఎవడు ?” ఇత్యాదివిధముగా ఉండు నని విశదీకరింపబడినది.

మూ. నను పుణ్యాత్మసు ముదితాం భావయతః పుణ్యప్రవృత్తిః
 ఫలత్వేనోక్తాః సా చ యోగినో న యుక్తాః మలినాయాం వాసనాయాం
 పుణ్యమన్తర్భాష్య పూర్వముదాహృతత్వాత్. మైవమ్-పునర్జన్మకారణస్య
 కామ్యేష్టాపూర్తాదేవత్ర మలినత్వేనోదా హరణాత్. ఇహ తు యోగా
 భ్యాసజన్యమశుక్లాకృష్ణత్వేన జన్మానాపాదకం పుణ్యం వివక్షితమ్.
 అశుక్లాకృష్ణత్వం పతంజలిః సూత్రయామస-“కర్మాశుక్లాకృష్ణం యోగిన
 త్రివిధమితరేషామ్” (4.7) ఇతి. కామ్యం కర్మ విహితత్వాత్ నిషిద్ధం
 కృష్ణమ్. మిశ్రం శుక్లాకృష్ణమ్. తదేతత్త్రియమితరేషామయోగినాం
 సంపద్యతే. తచ్చ త్రివిధం జన్మ ప్రయచ్ఛతి. తదాహుర్విశ్వరూపా
 చార్యాః—

“శుభైః ప్రాప్నోతి దేవత్వం నిషిద్ధైర్నారకం గతిమ్

ఉభాభ్యాం పుణ్యపాపాభ్యాం మానుష్యం లభతేఽవశః”

(నై. 1.41.) ఇతి.

వ్యా. (అశంక) పుణ్యాత్ముల విషయమున ముదితాభావన చేయు
 వానికి పుణ్యకర్మలయందు ప్రవర్తించుటే ఫలము అని ఇక్కడ చెప్ప
 బడినది. అది యోగికి యుక్తము కాదు. ఎందుచేత ననగా - పుణ్యమును
 కూడ మలినవాసనలో అంతర్గతము చేసి వెనుక ఉదాహరించి ఉన్నారు.
 (సమాధానము). అట్లు కాదు. అక్కడ మలినకర్మగా ఉదాహరించినది
 పునర్జన్మకు కారణమైన కామ్యమైన ఇష్టాపూర్తాదికర్మ. ఇక్కడ చెప్పిన
 యోగాభ్యాసమువలన కలుగు పుణ్యము అశుక్లాకృష్ట మగుటచే పునర్జన్మకు
 హేతువు కాని పుణ్యము. అశుక్లాకృష్టకర్మను పతంజలి సూత్రములో
 చెప్పిఉన్నాడు-“యోగి కర్మ అశుక్లాకృష్టము; ఇతరుల కర్మ త్రివిధ
 మైనది”. కామ్యకర్మ శాస్త్రవిహితము గాన శుక్లము. నిషిద్ధకర్మ కృష్ణము
 మిశ్రకర్మ శుక్లాకృష్టము. ఈ మూడు విధములైన కర్మ ఇతరులకు,
 అనగా యోగులు కానివారికి, సంభవించును. అది మూడు విధాలైన జన్మను

ఇచ్చును. ఈ విషయమును విశ్వరూపాచార్యులు (నైష్కర్మ్యసిద్ధిలో) చెప్పి ఉన్నారు.

“జీవుడు పుణ్యకర్మలచేత దేవత్వమును పొందును. నిషిద్ధకర్మల చేత నరకబాధ అనుభవించే గతిని పొందును పుణ్యపాపములు రెండూ సమముగా ఉన్నచో మనుష్యత్వమును పొందును. అంతేకాని వానికి స్వాతంత్ర్య మేమీ లేదు”.

మూ. నను యోగస్యానిషిద్ధత్వాదకృష్ణత్వేఽపి విహితత్వాచ్చుక్ల త్వమితి చేత్, మైవమ్; అకామ్యత్వాభిప్రాయేణాశుక్లత్వాభిధానాత్, అతోఽశుక్లకృష్ణే పుణ్యే ప్రపృత్తిర్యోగినోఽపేక్షితా. నను యోగి నోఽప్యనేన న్యాయేన యథోచితం పుణ్యాత్మను ముదితాం భావయిత్వా పుణ్యేష్వేవ ప్రవర్తేరన్నితి చేత్, ప్రవర్తంతాం నామ. యే మైత్ర్యాదిభి శ్చిత్తం ప్రసాదయన్తి తేషామేవ యోగిత్వాత్.

వ్యా. (ఆశంక) యోగము నిషిద్ధము కాదు గాన అది ఆకృష్టమే అయినను, విధింపబడినది గాన శుక్ల మగును కదా? (నమాదానము) అట్లు కాదు. యోగము శాస్త్రవిహితమే అయినను కామ్యకర్మ కాదు గాన ఇది ఆశుక్లము అని చెప్పబడినది. అందుచేత ఆశుక్లము, ఆకృష్టము అయిన పుణ్యమును చేయుటకు ప్రవర్తించుట యోగికి ఆవసరమే. అయితే యోగులు కూడ ఈ న్యాయముచే (రీతిచేత) పుణ్యాత్ముల విషయమున యథోచితముగా ముదితాభావన చేసి పుణ్యమును ఆచరించుటయందే ప్రవర్తించురు గదా? ప్రవర్తించనిమ్ము! మైత్ర్యాదులచేత చిత్తమును నిర్మలముగా ఉంచుకొన్నవారే కదా యోగు లనగా?

మూ. మైత్ర్యాదిచతుష్టముపలక్షణమ్, తేన “అభయం సత్త్వ సంకుద్ధిః” ఇత్యాదిదై వసంపత్, “అమానిత్వమదమిత్వమ్” ఇత్యాది జ్ఞాన సాధనాని, జీవస్ము కస్థితప్రజ్ఞాదిపచనోక్తా ధర్మాశోచిపలక్ష్యనే. సర్వేషా మేతేషాం శుభవాసనారూపత్వేన మలినవాసనానివర్తకత్వాత్. నను సత్త్వ

నస్తాః శుభవాసనాః, న చైతేన తాః సర్వా అభ్యసితం శక్యస్తే, నిరర్థకశ్చ తదధ్యానప్రయాస ఇతి చేన్న; తన్నివర్త్యానామనస్తానాం మలినవాసనానామేకస్య మనస్యసంభవాత్. న హ్యాయుర్వేదోక్తాని సర్వాణ్యోషడాన్యేకేన సేవితం శక్యస్తే. నాపి తన్నివర్త్యాః సర్వే రోగా ఏకస్య దేహే సంభవన్తి.

వ్యా. మైత్ర్యాదిచతుష్టయ మనునది ఉపలక్షణము, చెప్పవలసిన వాటిలో ఒకటిరెండు మాత్రమే చెప్పుట ఉపలక్షణము. మిగిలినవాటిని శ్రోత ఊహించుకొనును. ఉదా. “ఇక్కడ నెయ్యి వుట్టినాను; కాకులు తినకుండా చూడుము” అని చెప్పగా ఒక్క కాకులే కాదు, ఆ నేతిని అన్నింటి నుండి, పిల్లి, కుక్క, చివరకు దొంగ అందరినుండి, రక్షించ మని ఆర్థము). మైత్ర్యాదులు ఉపలక్షణముగా చెప్పబడినవిగాన “అభయం నత్వసంశుద్ధిః” ఇత్యాదిశ్లోకములలో చెప్పిన దైవసంపద, “ఆమానిత్వ మదమృత్వమ్” ఇత్యాదిజ్ఞానసాధనములు, జీవన్ముక్తస్థితప్రజ్ఞాదులకు చెప్పిన ధర్మములు, వీటిని కూడా గ్రహించవలెను ఎందుచేత ననగా ఇవన్నీ కూడ శుభవాసనలే గాన ఇవి మలినవాసనలను నివర్తింపజేయును. (ఆశంక) శుభవాసనలు అనంతములుగా ఉన్నవి. ఒక్కడు వాటిని అన్నింటిని అభ్యసించజాలడు అందుచే వాటిని అభ్యసించుటకు చేయు ప్రయాస వ్యర్థము కదా ? (సమాధానము) అట్లనకూడదు. ఆ శుభవాసనలచేత నివర్తింపజేయ దగిన మలినవాసనలు కూడ అనంతములే; ఆ మలినవాసన లన్నీ ఒకని మనస్సులో ఉండవు. ఆయుర్వేదములో చెప్పిన ఔషధము లన్నీ ఒకడు సేవింపజాలడుకదా ? వాటిచేత పోగొట్టదగిన రోగము లన్నీ ఒకని శరీరమునందు సంభవించవు కదా ?

మూ. ఏవం తర్హి స్వచిత్తం ప్రథమతః పరీక్ష్య తత్ర యదా యావత్క్యో మలినవాసనాస్తదా తావత్తిర్విరోధినీః శుభవాసనాః అభ్యస్యేత్, యథా పుత్రమిత్రకలత్రాదిభిః పీడ్యమానస్తతో విరక్తస్త్నివర్తకం పారివ్రాజ్యం గృహ్లాతి, తథా విద్యామదధనమదకులాచారమదాదిమలిన

వాసనాభిః పీడ్యమానః తద్విరోధినం వివేకమభ్యస్యేత్, స చ వివేకో
జనకేన దర్శితః-

“అద్య యే మహతాం మూర్ఛి తే దినైర్నివతస్త్వధః
హస్త చిత్త మహత్తాయాః కైషా విశ్వస్తతా తవ”

(ల.వా. 19.39)

“క్వ ధనాని మహీపానాం బ్రహ్మణః క్వ జగన్తి వా
ప్రాక్తనాని ప్రయాతాని కేయం విశ్వస్తతా తవ”

“కోటయో బ్రహ్మణాం యతా గతాః స్వర్గపరమ్పరాః
ప్రయాతాః పాంసువద్భూపాః కా ధృతిర్మమ జీవితే”

(ల.వా. 19.41,42)

“యేషాం నిమేషణోన్మేషో జగతః ప్రలయోదయో
తాదృశాః పురుషా నష్టా మాదృశాం గణనైవ కా”.

(ల.వా. 19.49) ఇతి.

వ్యా. అందుచేత ముందుగా తన చిత్తమును పరీక్షించుకొని దానిలో
ఎన్ని మలినవాసనలు ఉన్నవో అన్ని, ఆ మలినవాసనలకు విరోధులైన,
శుభవాసనలను అభ్యసించవలెను పుత్రమిత్రకలత్రాదులచేత బాధపెట్టబడు
చున్నవాడు వారిచుండి విరక్తుడై, ఆ బాధలను తొలగించు సంన్యాసమును
గ్రహించి నట్లు విద్యామదము, దనమదము, కులమదము, ఆచారమదము
మొదలైన మలినవాసనలచేత పీడింపబడుచున్నవాడు ఆ వాసనలకు, విరోధి
యైన వివేకమును అభ్యసించవలెను ఆ వివేకమును జనకుడు చూపినాడు-

“ఈ నాడు గొప్పవారి శిరస్సులపై (అందరికంటె గొప్పవారుగా)
ఉన్నవారు కొన్ని రోజులలో క్రిందపడిపోవుదురు ఆహా ! ఓ చిత్తమా !
గొప్పతనమును గూర్చి నా కింత విశ్వాసము ఎందుకో తెలియదు !”

“రాజుల దనము లన్నీ ఎక్కడ ఉన్నవి? బ్రహ్మ సృష్టించిన
ఆ జగత్తులు ఎక్కడ ఉన్నవి? ప్రాచీనమైన వన్నీ పోనే పోయినవి; నీ

కింత విశ్వాస మెందుకు?" "కోట్ల కొలది బ్రహ్మలు గడచిపోయినారు; స్వర్గపరంపరలు మాయ మైనవి; రాజులందరూ బూడిద వలె ఎగిరిపోయినారు; నీకు ఈ జీవితముమీద చైర్యము (స్థిరత్వబుద్ధి) అనగా ఎట్టిది."

"ఎవరి నిమేషోన్మేషములు జగత్తుకు ప్రళయోదయములో (ఎవరు రెప్ప పాటువేసిన జగత్తు నశించునో, కనులు లెరచిన జగత్తు ఆవిర్భవించునో) అట్టి మహాపురుషులే పోయినారు; నావంటివాళ్లు ఒక లెక్కయ్యా?"

మూ. నన్వయమపి వివేకస్తత్త్వజ్ఞానోదయాత్ప్రచీనః, నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదిసాధనవ్యతిరేకేణ బ్రహ్మజ్ఞానసంభవాత్. ఇహ తు ఉత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య జీవన్ముక్తయే వాసనాక్షయాదిసాధనం పక్తుముపక్రాంతమ్; అతః కిమిదమకాణ్డే తాణ్డవమితిచేత్; నాయం దోషః, సాధనచతుష్టయసంపన్నస్య పశ్చాత్ బ్రహ్మజ్ఞానమిత్యేష సర్వ పురుషసాధారణః ప్రౌఢో రాజమార్గః. జనకస్య తు పూర్వపుణ్య పుష్కపరిపాకేణాకాశఫలపాతవదకస్మాత్సిద్ధగీర్వాశ్రవణమాత్రేణ తత్త్వజ్ఞాన ముపపన్నమ్, తతశ్చ చిత్తవిశ్రాంతయే వివేకోఽయం క్రియతే ఇతి కాణ్డ ఏవేదముచింతితాణ్డవమ్

వ్యా. (ఆశంక) ఈ వివేకము తత్త్వజ్ఞానము కలుగుటకంటె ముందు ఉండవలసినది కదా? నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదిసాధనములు లేకుండ బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగుటకు వీలులేదు కదా? బ్రహ్మసాక్షాత్కారము కలిగినవానికి జీవన్ముక్తి లభించుటకై వాసనాక్షయము మొదలైన సాధనమును చెప్పుటకు ఇక్కడ ప్రారంభించబడినది. ఈ ఘట్టములో ఈ అకాండ తాండవము (సమయము కాని సమయమున తాండవము) ఏమిటి? వివేక మనునది బ్రహ్మసాక్షాత్కారము కలుగక ముందు కావలసినది. మన మిప్పుడు మాటలాడు కొనుచున్నది బ్రహ్మజ్ఞానము కలిగిన తరువాత ఆ జ్ఞాని వాసనాక్షయమును సంపాదించుట ఎట్లు అనునది. ఇప్పుడు వివేకము ప్రసక్తి ఏమున్నది అని ప్రశ్న. [సమాధానము] ఈ దోషము లేదు. సాధనచతుష్టయమును సంపాదించుకొనిన పిమ్మట బ్రహ్మజ్ఞానము కలు

గును అనునది అందరికి సాదారణమైన, అడ్డు లేని రాజమార్గము. అయితే జనకునకు మాత్రము పూర్వపుణ్యసముదాయపరిపాకవశముచే సిద్ధగీత వినగానే, అకాశమునుండి ఫలము పడినట్లు అకస్మాత్తుగా తత్త్వజ్ఞానము కలిగినది. అందుచేత చిత్తమునకు విశ్రాంతి కలుగుటకై ఈ వివేకము చేయబడుచున్నది గాన ఇది అకాండతాండవము కాదు; కాండతాండవమే.

మూ. సన్న్వేపమప్యస్య వివేకస్య జ్ఞానసమనంతరభావిత్యేన మలిన వాసనానువృత్త్యభావాత్ శుద్ధవాసనాభ్యాసో నాపేక్షిత ఇతి చేత్, న; జనకస్య తదనువృత్త్యభావేఽపి యజ్ఞవల్క్యభగీరథాదేస్తదను వృత్తిదర్శనాత్. అస్తి హి యజ్ఞవల్క్యస్య తత్ప్రతివాదినాముషస్తి కహోలాదీనాం చ భూయాన్విద్యామదః; తైః సర్వైరపి విజిగీషుకథా-యాం ప్రవృత్తత్వాత్. నను తేషాం విద్యాంతరమేవాస్తి న తు బ్రహ్మ విద్యేతి చేత్, న; కథాగతయోః ప్రశ్నోత్తరయోర్బ్రహ్మవిషయత్వాత్; నను బ్రహ్మవిషయత్వేఽపి తేషామాపాదతో జ్ఞానమేవ న తు సమ్యగ్వేదనమితి చేత్; న. తథాసత్యస్మారమపి తదీయవాక్యైరుత్పన్నాయా బ్రహ్మవిద్యాయా అసమ్యక్త్వప్రసజ్ఞాత్. నను సమ్యక్త్వేఽపి పరోక్షజ్ఞానమేవేతి చేన్న, “యత్సాక్షాదపరోక్షేద్ బ్రహ్మ” ఇతి ముఖ్యాపరోక్ష విషయతయైవ విశేషతః ప్రశ్నోపలమ్బాత్.

వ్యా. (అశంక) ఈ వివేకము జ్ఞానము కలిగిన తరువాత కలిగేది కావున మలినవాసనలు అనువర్తించవు అందుచేత శుద్ధవాసనాభ్యాసము అవసరము లేదు కదా? (సమాధానము) అట్లు కాదు; జనకునకు మలిన వాసనలు అనువర్తించకపోయినను యజ్ఞవల్క్య భగీరథాదులకు జ్ఞానము కలిగిన తరువాత కూడ అమలినవాసనలు అనువర్తించి నట్లు కనబడుచున్నది కదా? యజ్ఞవల్క్యనకు, అతని ప్రతివాదులైన ఉషస్తి-కహోలాదులకు చాల విద్యామదము ఉన్నట్లు తెలియుచున్నది. ఎందుచేత ననగా వారందరూ విజుగీషుకథలో [ఇతరులను జయించవలె నని చేసిన వాదములో] పవర్తించి

నారు. [ఆశంక] వారికి మరేవో విద్యలున్నవి గాని బ్రహ్మవిద్య లేదు కదా? [సమాధానము] అట్లనుటకు వీలు లేదు ఎందుచేతనగా వారు చేసిన వాదమునకు సంబంధించిన ప్రశ్నోత్తరములు బ్రహ్మకు సంబంధించి ఉన్నవి. అవి బ్రహ్మవిషయములే అయినను వారికున్న బ్రహ్మజ్ఞానము పైకి జ్ఞానముగా కనబడుచున్నదే తప్ప అది సరియైన జ్ఞానము కాదు అని అనుటకు వీలులేదు. అట్లయినచో వారి జాత్యముల ద్వారా మనకు కలిగిన బ్రహ్మజ్ఞానము కూడ సరియైనది కాదని చెప్పవలసి వచ్చును. అది సరియైన బ్రహ్మజ్ఞానమే అయినను పరోక్షజ్ఞాన మై ఉండును అని అనరాదు. “ఏ బ్రహ్మ సాక్షాత్ ప్రత్యక్షమో” ఇత్యాది విధముగ ఆకూడ ప్రశ్నలు ముఖ్యమైన అపరోక్షజ్ఞానమునకు సంబంధించినవిగానే కనబడుచున్నవి కదా?

మూ. సన్న్యాత్మజ్ఞానినో విద్యామద అపార్యైర్నాభ్యుపగమ్యతే; తథా చోపదేశసాహస్యామభిహితమ్—

“బ్రహ్మవిత్త్వం తథా ముక్త్వా స ఆత్మజ్ఞో స చేతరః”

(12.13) ఇతి.

నైష్కర్మ్యసిద్ధావపి—

“న చాధ్యాత్మాభిమానోఽపి విదుషోఽస్త్యాసురత్వచః

విదుషోఽప్యాసురశ్చేత్స్యాన్నిష్ఠం బ్రహ్మదర్శనమ్” ఇతి;

ఇతి చేత్, నాయం దోషః. జీవస్మృతిపర్యంతస్య తస్మిన్ జ్ఞానస్య తత్ర వివక్షితత్వాత్; న ఖలు పయమపి జీవస్మృత్యాం విద్యామదమభ్యుపగచ్ఛమః.

వ్యా. (ఆశంక) ఆత్మజ్ఞానము కలవారికి విద్యామద ముందు నని శంకరాచార్యులు అంగీకరించరుకదా? అందుచేతనే ఉపదేశసాహస్రిలో. “పూర్వము చెప్పిన విధమున ఎవడు తనకు బ్రహ్మజ్ఞాన మున్నది అని కూడ అనుకొనడో అతడే ఆత్మజ్ఞాని; ఇతరుడు కాదు” అని చెప్పినారు. “జ్ఞానికి “నాకు జ్ఞాన మున్నది” అను అభిమానము కూడ ఉండదు. ఎందు చేత ననగా అది ఆసురభావము. జ్ఞానికి కూడ ఆసురభావ మున్నచో అతని

ప్రహృష్టానము వ్యర్థము” అని నైష్కర్మ్యసిద్ధిలో కూడ చెప్పబడినది. సమాధానము ఈ దోషము లేదు. ఇక్కడ మేము చెప్పే తత్త్వజ్ఞానము జీవన్ముక్తి కలుగు సంతవరకు ఉన్న తత్త్వజ్ఞానము. ఆ తత్త్వజ్ఞానికి జీవన్ముక్తి కలిగిన పిమ్మట అట్టి జీవన్ముక్తునకు విధ్యామద ముండు నని మేము కూడ అంగీకరించము.

మూ. ససు వితిగిషోరార్చ్యదోధ ఏవ నాస్తి,

“రాగో లిజ్గమదోధస్య చిత్తవ్యాపామఘామిషు

కుతః శాద్వలరా తస్య యస్యాగ్నిః కౌటరే తరోః”

(నై. 4.67)

ఇత్యాచార్యైరభ్యుపగమాదితి చేత్, స;

“రాగాదయః సస్త్వ కామం న తద్భావోఽపరాధ్యతి

ఉత్థాపదంష్ట్రోరగవదవిద్యా పిం కరిష్యతి” (బృ. వా. 4.1746)

ఇత్యత్ర తైరేవ రాగాదభ్యుపగమాత్. స చాత్ర పరస్పర వ్యాపాతిః. స్థితప్రజ్ఞే జ్ఞానిమాత్రే చ వచనద్వయస్య వ్యవస్థాపనోప యుక్తత్వాత్.

వ్యా. (ఆశంక) వాచములో జయమును కోరువానికి ఆత్మబోధయే లేదు అందుచేతనే “చిత్తము ప్రసరించే ప్రదేశములయందు ఆసక్తి ఉన్న వానికి జ్ఞానము లేదని అర్థము తొట్టలో నిప్పు ఉన్న చెట్టు పచ్చగా ఎలా ఉండును?” అని సురేశ్వరాచార్యులు చెప్పినారు. (సమాధానము) అట్లు కాదు. ఆ సురేశ్వరాచార్యులే—“రాగాదులు ఉన్నచో ఉండనిమ్ము. అవి ఉండుటవలన ఏ అపరాధము భయము) లేదు. కోరలు పీకివేసిన సర్పము వలె అవిద్య ఏమి చేయును” అని రాగాదు లుండవచ్చు నని చెప్పినారు. అయితే ఈ మాటలు పరస్పరవిరుద్ధములు అని అనరాదు. ఎందుచేత ననగా స్థితప్రజ్ఞాని విషయమునందు, కేవలజ్ఞాని విషయము నందు వీటికి వ్యవస్థ చూపవచ్చును. ఆనగా మొదటిది స్థితప్రజ్ఞాల విషయమునందు, రెండవది కేవలజ్ఞానివిషయమునందు అన్వయించుకొన వలెను.

మూ. నను జ్ఞానినో రాగాద్యభ్యుపగమే ధర్మాధర్మద్వారేణ జన్మాన్తరప్రసక్తి ఇతి చేత్, మైవమ్, అదగ్ధబీజవదవిద్యాపూర్వక కామాదేరేవ ముఖ్యరాగాదిత్వేన పునర్జన్మహేతుత్వాత్. జ్ఞానినస్తు దగ్ధ బీజవదాధానమాత్రా ఏవ రాగాదయః. ఏతదేవాభిప్రేతోక్తమ్-

“ఉత్పద్యమానా రాగాద్యా వివేకజ్ఞానపహ్నినా
తదా తదైవ దహ్యంతే కుత నైషాం ప్రరోహణమ్”

(పల్చ 7) ఇతి.

తర్హి స్థితప్రజ్ఞస్యాపి తే సన్నితి చేత్, న; తత్కాలే ముఖ్య వదవధానమానానాం బాధకిత్వాత్. రజ్జుసర్పోఽపి ముఖ్యసర్పవదేవ తదాసిం షయన్పువలభ్యతే; తద్వత్, తర్హ్యాభాసత్వానుసంధానాను-
వృత్తౌ న కోఽపి బాధ ఇతి చేత్-చిరం జీవతు భవాన్. ఇయమేవాస్మ దభిమతా జీవన్ముక్తిః.

వ్యా. (ఆశంక) జ్ఞానికి రాగాదులు ఉండు నని అంగీకరించినచో ధర్మాధర్మముల ద్వారా జన్మాంతరములు కలుగును కదా ? (సమాధానము) ఆ దోషము లేదు. అవిద్యాపూర్వకములైన కామాదులే ముఖ్యములైన రాగములు. అవి కాలాని మంచి విత్తనముల వంటివి. అట్టి రాగాదులే పునర్జన్మకు కారణము. జ్ఞాని యందు ఉన్న రాగాదులు కాలివేసిన బీజాదులవలె ఆభాసమాత్రములే. ఈ ఆభిప్రాయముచేతనే ఇట్లు చెప్పబడినది —

“పుట్టుచుండే రాగాదులు పుట్టుచున్న సమయమునందే వివేకజ్ఞానమునే అగ్నిచేత కాలివేయబడుచుండును. అది ఇంక మొలచుట ఎట్లు ?”

(ఆశంక) అట్లైతే అవి స్థితప్రజ్ఞానికి కూడా ఉండవచ్చును కదా ? (సమాధానము) అట్లు కాదు. ఆ సమయములో ముఖ్యములుగా కనబడునవే బాధకములు. రజ్జుసర్పము కూడ ఆ సమయమునందు ముఖ్యసర్పము వలె భయమును ఎట్లు కలిగించుచున్నదో అట్లే. అయితే అవి ఆభాసమాత్రమే

అను అనుసందానము (అలోచన) అనువర్తించుచున్నప్పుడు ఏ బాధా కలిగించ వని అర్థమా ? నాయనా ! చిరకాలము జీవించుము. మేము చెప్పు జీవన్ముక్తి ఇదే.

మీ. యాజ్ఞవల్క్యస్తు విజిగీషుదశాయాం స హేద్యుశః. చిత్త విశ్రాంతయే విద్వత్సంన్యాసస్య తేన కరిష్యమాణత్వాత్. స కేవలమస్య విజిగీషా కిం తు ధనతృష్టాపి మహతి జాతా. యతః బహునాం బ్రహ్మవిదాం పురతః స్థాపితం సాలజ్కారం గోసహస్రమపహృత్య స్వయమేవేదమాహ-“సహ పయం బ్రహ్మిష్ఠాయ కుర్మో గోకామా ఏవ పయం స్యః” (బృ.ఉ.3.1.2) ఇతి. ఇతరాన్ బ్రహ్మవిదోఽవ జ్ఞాతుమియం కాచిద్వచోభగ్గీతి చేత్; ఆయమపి త్పర్య పరో దోషః. ఇతరే చ బ్రహ్మవిదః స్వకీయం ధనమనేనాపహృతమితి మత్వా చుక్రుధుః. ఆయం చ క్రోధపరవశః శాకల్యం శాపేన మారయా మాస. స చాస్య బ్రహ్మహ్నో మోక్షభావః శంకసియః. యతః కాపీతకినః సమామనన్తి-“నాస్య కేన చన కర్మణా లోకో మియతే స మాతృపథేన స పితృపథేన స స్తేయేన స భూణహత్యయా” (3.1.) ఇతి. శేషోఽపి స్వకృతాయామార్యాపజ్ఞాచీత్యామిదమాహ-

“హయమేధశతసహస్రాణ్యథ కురుతే బ్రహ్మమాతలజ్ఞేణ పరమార్థవిస్మృతైర్న చ పాపైః స్పృశ్యతే విమలః” ఇతి.

తస్మాత్ కిం బహునా, బ్రహ్మవిదాం యాజ్ఞవల్క్యదీనామస్త్యేవ మలినవాసనానువృత్తిః. భగీరథస్తు తత్త్వం విదిత్వాపి రాజ్యం పాలయన్మలినవాసనాభిచ్ఛిత్తవిశ్రాంత్యభావే సతి సర్వం పరిత్యజ్య పశ్చాద్విశ్రాంతవానితి వసిష్ఠేనోపాఖ్యాతే. అతః స్వకీయం వర్తమానం మలినవాసనాదోషం పరకియదోషవత్సమ్యగుత్ప్రేక్ష్య తత్ప్రతీకారమభ్యసేత్. అనేనైవాభిప్రాయేణ స్మర్యతే-

“యథా సునిపుణః సమ్యక్ప్రచోషేక్షణే రతః

తథా చేన్నిపుణః స్వేషు కో న ముచ్ఛేత బద్ధనాత్” ఇతి.

వ్యా విజిగీషువుగా ఉన్న దశలో యాజ్ఞవల్క్యుడు ఈ విధముగా లేడు. అందుచేతనే చిత్తవిశ్రాంతికొరకు ఆతడు విద్యత్సంన్యాసమును స్వీకరించుటకై సంకల్పించినాడు. ఇతనికి విజిగీష (జయించవలెననే ఇచ్ఛ) మాత్రమే కాదు; దనాశ కూడ చాలా బయలుదేరినది. అందుచేతనే చాల మంది బ్రహ్మవేత్తల ఎదుట ఉంచబడిన, అలంకారసహితములైన వేయి గోవులను తీసికొని స్వయముగా—“బ్రహ్మిష్ఠునకు ఒక నమస్కారము, మాకు గోవులమీదనే వాంచ ఉన్నది” అని పలికెను ఇది మిగిలిన బ్రహ్మ వేత్తలను ఆవమానించుటకు అవలంబించిన వచోభంగి (మాటలాడే పద్ధతి) అనవచ్చును కదా ? అట్లయితే ఇది మరొక దోషము. ఇతరబ్రహ్మవేత్త లందరు తమ దనమును అపహరించినా డని ఆతని విషయమున కోపించిరి. ఇతడు కోపావేశముతో శపించి శాకల్యుని చంపివేసినాడు. అయితే బ్రహ్మ హత్య చేసిన ఇతనికి మోక్షము లభించదు అని శంకింపరాదు ఎందుచేత ననగా—“జ్ఞాని లోకము (మోక్షము) ఏ కర్మచేతను దెబ్బతినదు; మాతృ-వధచేత గాని, పితృవధచేత గాని, భూణహత్యచేత గాని ఏ మాత్రము హాని కలుగదు” అని కౌషీతకులు చెప్పుచున్నారు. శేషుడు కూడ తాను రచించిన ఆర్యాపంచాశీతిలో ఇట్లు చెప్పినాడు—

“నిర్మలుడైన ఆత్మజ్ఞాని వేలకొలది అశ్వమేధములూ చేయవచ్చును. లక్షలకొలది బ్రహ్మహత్యలు చేయవచ్చును. అయినను పుణ్యము కాని పాపము కాని ఇతనిని ముట్టదు ”

అందువలన, వేయేల; బ్రహ్మవేత్తలైన యాజ్ఞవల్క్యుదులకు కూడ మలినవాసనలు అనువర్తించుచునే ఉండెను. భగీరథుడైతే తత్త్వమును తెలిసికొనిన పిమ్మట గూడ రాజ్యపాలనము చేయుచు, మలిన వాసనలచేత చిత్తమునకు విశ్రాంతి లేకపోగా, అన్నింటిని విడచి తరవాత విశ్రమించి నాడని వసిష్ఠుడు చెప్పుచున్నాడు. అందుచేత పరులలోని దోషములను

శ్రద్ధగా తెలిసికొని నట్లు ఉపదేశమును కూడ బాగుగా తెలిసికొని దానికి ప్రతిక్రియను అభ్యసించవలెను. ఈ అభిప్రాయము చేతనే స్మృతిలో ఇట్లు చెప్పబడినది -

“పరుల దోషములను గూర్చి అతినైపుణ్యముతో ఎట్లు ఆసక్తి చూపునో తన దోషములను గూర్చి తెలిసికొనుటకు కూడ అట్టి నైపుణ్యమునే ప్రదర్శించినట్లయితే ఎవడు బంధమునుండి విముక్తుడు కాడు ?”

మూ. సన్న్యాసో తాపద్విద్యామదస్యై ఈ ప్రతీకారః ఇతి చేత్తే-
తిం స్వనిష్ఠస్య పరవిషయస్య మదస్యై, తిం వా స్వవిషయస్య పరని-
ష్ఠస్యై? అద్యే భగ్తోఽవశ్యం క్షుచిద్భవిష్యతీతి నిరస్తరం ఛాపయేత్.
తద్యథా శ్వేతకేతుర్విద్యయా మత్తః ప్రవాహణస్య రాజ్ఞః సహం-
గత్వా తేన పశ్యాన్నివిద్యాయాం వ్యష్టాయాం స్వయమదానానో నిరు-
త్తరో రాజ్ఞా బహుధా భర్త్రితః పితుః సమీపమాగత్య సనిర్భేదముదా-
జహార. పితా తు నిర్మదస్తమేవ రాజాసమనుస్మత్య తాం విద్యాం
రేభే. దృప్తబాలాశ్చాతశత్రుణా రాజ్ఞా భర్త్రితః దర్పం సంత్యజ్య
రాజాసముపససాద. ఉషస్త్రకహోలాదయశ్చ మదేన కథాం కృత్వా
పరాజితాః.

వ్యా. ఆయితే ముందు ఈ విద్యామదానికి ప్రతీకారము ఏమిటి?
ఏ మదానికి? పరులవిషయమై తనతో ఉన్న మరొకరి [అనగా అందరి
కంటె నేను విద్యావంతుడను అను మదానికి] లేదా తనను గూర్చి
పరులలో ఉన్న మదానికా? మొదటి కకమైన మదము పోవలె ననుకొన్నచో
ఎక్కడో ఒక చోట ఈ గర్వానికే బంగము కలుగు నని నిరంతరము
చావన చేయవలెను. ఉదాహరణకు - విద్యామదముతో కూడిన శ్వేతకేతువు
ప్రవాహణమహారాజు సభకు వెళ్లినపుడు అతడు పంచాగ్నివిద్యను గూర్చి
ప్రశ్నించగా తెలియక పోవుటచే సమాధానము చెప్పలేకపోయెను. అప్పు-
డా రాజు అనేక విదముల నిందించగా తండ్రివద్దకు వచ్చి తనకు జరిగిన

అవమానమును చెప్పుకొనేను. ఆతని తండ్రి మాత్రము అట్టి మద మేమీ లేక ఆ రాజును అనుసరించి ఆ విద్యను సంపాదించెను. దృపుడైన బాలాకి అజాత శత్రు వనే రాజుచేత నిండితుడై దర్పమును విడచి ఆ రాజునకు శిష్యుడయ్యెను. ఉషస్తకహోలాదులు గర్వముతో వాదించి పరాజయము పొందిరి.

మూ. యదా స్వవిషయః పరనిష్ఠో మదః ప్రపరైత తదా మత్తః స పరో మాం నిన్దతు, అవమన్యతాం వా. సర్వభాపి న మే హానిరితి ధాపయేత్; తథా హి—

“ఆత్మానం యది నిన్దన్తి నిన్దన్తి స్వయమేవ హి శరీరం యది నిన్దన్తి సహాయాన్తే మతా మమ.

నిన్దావమానావత్యన్తం భూషణం యస్య యోగినః

ధీవిక్షేపః కథం తస్య వాచ్యతైః క్రియతామిహ” ఇతి.

వ్యా. తనను గూర్చి పరులకు మద మున్నచో అనగా తన కేమీ తెలియదని అనుచు ఇతరులు విద్యాగర్వమును భూషినచో- ముడించిన ఆతడు నన్ను నిందించిన నిందించుగాక! అవమానించుగాక. ఏమైనా నాకు హాని లేదు ఎందుచేత ననగా-“వారు నిందించునది ఆత్మనా శరీరమునా? ఆత్మను నిందించుచున్నట్లయితే తమనే నిందించుకొనుచున్నారు. [నా ఆత్మా వారి ఆత్మా ఒకటే కదా?] నా శరీరమును నిందించుచున్నట్లయితే వాళ్లు నాకు గొప్ప సాహాయ్యము చేయుచున్నారు. నిరర్థకముగా పేలేవారు సింధావమానములు అలంకారము లని భావించు యోగికి చిత్తవిక్షేపము ఎట్లు చేయగలరు?” అని చెప్పబడినది.

మూ. నైష్కర్మ్యసిద్ధౌ—

“పర్వస్మై సంపరిత్యక్తే దోషతశ్చాపధాధితే

యది దోషం పడేత్తస్మై కిం తత్రోచ్చరితుర్భవేత్. (2.16)

అద్యత్ స్మరే తథా సూక్ష్మే దేహే త్యక్తే వివేకతః
యది దోషం పడేత్ రాధ్యాం కిం తత్ర విదుషో భజేత్”

(2.17)

శోకహర్షభయక్రోధలోభమోహస్పృహదయః

అహంకారస్య దృశ్యస్తే జన్మ మృత్యుశ్చ నాత్మసః” ఇతి

వ్యా. “విడచిన మలము దుష్ట మని నిర్ధారిత మైనప్పుడు దాని దోషమును గూర్చి ఎవరైన చెప్పినచో దానివలన మలమును విడచిన వానికి నష్ట మేమి ? అట్లే వివేకముచేత స్థూలసూక్ష్మశరీరములను త్యజించిన విద్వాంసులకు, ఆ దేహములకు సంబంధించిన దోషములను ఎవ్వరైన చెప్పినచో నష్ట మేమి ? శోకము, సంతోషము, భయము, క్రోధము, లోభము, మోహము, అశ, జన్మ, మృత్యువు ఇవన్నీ అహంకారమునకే సంబంధించినవి కాని ఆత్మకు సంబంధించినవి కావు” అని నైషకర్మ్య సిద్ధిలో చెప్పబడినది.

మూ. నిన్దాయా భూషణత్వం జ్ఞానాజ్ఞానే దర్శితమ్-

“మన్నిన్దయా యది జనః పరితోషమేతి

నన్యప్రయత్నసులభోఽయమనుగ్రహో మే.

శ్రేయోర్ధి నో హి పురుషాః పరతుష్టిహేతో

ర్దుఖార్జితాన్యపి ధనాని పరిత్యజన్తి.

సతతసులభదై న్యే నిఃసుఖే జీవలోకే

యది మమ పరివాదాత్ప్రీతిమాప్నోతి కశ్చిత్.

పరివదతు యథేష్టం మత్సమక్షం తిరో వా

జగతి హి బహుదుఃఖే దుర్లభః ప్రీతియోగః” ఇతి.

వ్యా. నింద భూషణ మని జ్ఞానాంకుశమునందు చెప్పబడినది-

“నన్ను నిందించుటచేత జనులు సంతోషము పొందినచో ఇది నాకు అప్రయత్నముగా లభించిన అనుగ్రహము. శ్రేయస్సు కోరే మానవులు

పరుల సంతోషముకొరకు తాము ఎంతో కష్టపడి ఆర్జించిన దనములను కూడ పరిత్యజించుచున్నారు కదా !”

“ఎల్లప్పుడూ దైన్యమే అధికముగా లభించే సుఖము లేని ఈ జగత్తులో ఎవనికైనా సంతోషము కలిగే పక్షములో ఆతడు ఇష్టము వచ్చినట్లు, నా సమక్షములో కాని, పరోక్షములో కాని నన్ను తిట్టుగాక. దుఃఖ బహుళమైన ఈ జగత్తులో ఈ మాత్రము ఆనందమైనా లభించుట కష్టము కదా !”

మూ. అవమానస్య భూషణత్వం స్మర్యతే-

“తథా చరేత వై యోగీ సతాం ధర్మమమాషయన్
జనా యహవమన్యేరన్ గచ్ఛేయుర్నైవ సంగతిమ్” ఇతి.

వ్యా. అవమానము భూషణ మని స్మృతి చెప్పుచున్నది:-

“యోగి సత్పురుషుల ధర్మమునకు విరోధము లేకుండగా, జనులు తనను అవమానించేటట్లు తనతో సంబంధము పెట్టుకొనకుండా ఉండేటట్లు సంపరించవలెను ”

మూ. యాజ్ఞవల్క్యోష్ఠాపీనాం యో స్వనిష్ఠపరనిష్ఠౌ విద్యా మదౌ తయోర్యథా వివేకేన ప్రతీకారః తథా ధనాభిలాషక్రోధయోరప్యవగస్తప్యః.

“అర్థానామర్జనే క్షేశ స్తథైవ పరిపాలనే
నాశే దుఃఖం వ్యయే దుఃఖం ధిగర్థాన్ క్షేశకారిణః”
ఇతి ధనవిషయే వివేకః.

వ్యా. యాజ్ఞవల్క్యుడు, ఉషస్తుడు మొదలైనవారి స్వనిష్ఠ పర నిష్ఠ విద్యామదములకు వివేకముచేత ప్రతీకారము చేసినట్లు ధనాభిలాష క్రోధములకు కూడ వివేకముచేత ప్రతీకారమును తెలుసుకొనవలెను. ప్రైన చూపిన ఉదాహరణములను పట్టి యాజ్ఞవల్క్యునకు, ఉషస్తునికి

కూడ విద్యామదము స్వనిష్ఠమే అసగా వారి కున్నది ఇతరులకంటె నేను విద్యావంతు డను అనుమదమే పరనిష్ఠమదమునకు పరిహారోపాయము చెప్పబడినది గాని ఉదాహరణముగా ఎవరినీ చూపలేదు. అందుచేత యాజ్ఞవల్క్యేషస్త్రుల స్వనిష్ఠమదము ఇతరుల పరనిష్ఠమదము అని ఆర్థము]

“దశములను సంపాదించుటలో క్లేశము. వాటిని రక్షించుటలో క్లేశము అవి పోయినా, వ్యయమైనా క్లేశము. ఈ విధముగా క్లేశమును కలిగించు వనములు చీ! ఎంత చెడ్డవి.”

ఇది ధనవిషయమున సేర్పవలసిన వివేకము.

మూ. క్రోధోఽపి ద్వీవిభః-స్వనిష్ఠః పరవిషయః, పరనిష్ఠః స్వవిషయచ్ఛేతి. తత్ర స్వనిష్ఠం పరవిషయం ప్రత్యేకముక్తమ్-

“అపకారిణి కోపచ్ఛేత్ కోపః కోపే కథం స తే

ధర్మార్థకామమోక్షణాం ప్రసహ్య పరివర్జిని.

ఫలార్థినో ధర్మయశోర్ధనాశసః

స చేదపార్థః స్వశరీరతాపసః.

స చేహ నాముత్ర హితాయ యః సతాం

మనాంసి కోపః సముపాశ్రయేత్ కథమ్” ఇతి.

వ్యా. కోపము కూడ పరుల విషయమై తనకు కలిగిన కోపము, పరులకు తనపై కలిగిన కోపము అని రెండు విధములు. పరుల విషయమై తనకు కలిగిన కోపమును గూర్చి ఇట్లు చెప్పబడినది —

“అపకారము చేసేవారి విషయమున కదా కోపము కలిగేది? అట్లయినచో ధర్మార్థకామమోక్షములను బలాత్కారముగా అడ్డుకొని నీ కింత అపకారము చేయుచున్న కోపము మీద నీకు కోపము ఎందుకు రాదు?”

“ధర్మము, యశస్సు, ఆర్థము మొదలైన ఫలములు కోరువానికి వాటినన్నింటినీ నశింపజేసి కోపము చాల అపకారమును చేయుచున్నది. తన

శరీరమునకే తాపము కలిగించుచున్నది. అది ఇహలోకమునకు ఉపయోగించదు, పరలోకమునకు ఉపయోగించదు. అట్టి కోపము సత్పురుషుల మనస్సులలో ఎట్లు ప్రవేశించును ?”

మూ. స్వవిషయం పరనిష్ఠం ప్రత్యేవమీరితమ్—

“న మేఽపరాధః కిమకారణే నృణాం

మదభ్యసూయేత్యపి నైవ చింతయేత్.

న యత్యతా ప్రాగ్భవబన్ధనిష్కృతి

స్తతోఽపరాధః పరమోఽనుచిన్త్యతామ్.

నమోఽస్తు కోపదేవాయ స్వాశ్రయఙ్వానినే భృశమ్

కోప్యస్య మమ వై రాగ్యదాయినే దోషబోధినే” ఇతి

వ్యా. తనను గూర్చి ఇతరులకు కలిగిన కోపమును గూర్చి ఇట్లు చెప్పబడినది :-

“నేను ఏ అపరాధమూ చేయలేదు కదా; అకారణంగా ఈ మానవులకు నామీద కోపము ఎందుకు అని కూడ ఆలోచించకూడదు. నీవు పూర్వజన్మలనుండే వచ్చుచున్న కర్మరూప మైన బంధమునకు ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనలేదు కదా ! ఇంతకంటె పెద్ద అపరాధము ఏమి ఉండునో ఆలోచించుకొనుము.” ఇతరులకు నీమీద నిష్కారణంగా కోపము కలుగుటకు కూడ నీ పూర్వకర్మయే కారణ మని జావము. అట్టి కర్మ చేసి, దానికి ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనకుండుట మహాపరాధము కాదా ?

“తన అశ్రయమునే (ఎవనికి కోపము వచ్చునో ఆతనినే) పూర్తిగా కాలివేసే కోపదేవునికి నమస్కారము. కోపమునకు గురియైన నాకు ఈ కోపదేవుడు నాలో ఉన్న దోషములను తెలిపి వైరాగ్యము కలిగించినాడు.”

మూ. ధనాభిలాషక్రోధవద్యోషిత్పుత్రాభిలాషావపి వివేకేన నివర్తనియౌ. తత్ర యోషిద్విషేకో పసిష్టేన దర్శితః—

“మాంసపాక్షాబ్ధిరాయాస్తు యస్త్రిలోలేఽఙ్గపజ్జరే
స్నాయ్విస్థిగ్రద్ధిశాలిన్యాః శ్రీయాః కిమివ శోభనమ్.”

(అ.వా. 2.90)

వ్యా. ధనాభిలాషను, క్రోధమును నివర్తింపచేసికొని నట్లు శ్రీ విషయమున కోరికను, పుత్రులకై కోరికను కూడ వివేకముచేతనే నివర్తింప చేసికొనవలెను. శ్రీల విషయమున అభ్యసించవలసిన వివేకమును వసిష్ఠుడు చెప్పినాడు—

కండరాలు, ఎముకలు అనే గ్రంథులతో కూడిన మాంసపుబొమ్మ శ్రీ యంత్రము వలె కదలుచుండే ఆ శరీరపంజరములో అంద మైనది ఏ మున్నది?”.

మూ. “త్వజ్మాంసరక్తబాష్పామ్బుష్పథక్క్వాత్వా విలోచనే
సమాలోకయ రమ్యే చేత్ కిం ముధా పరిముహ్యసి”(2.91)

వ్యా. “చర్మమును, మాంసమును, రక్తమును, కన్నీళ్లను వేరు చేసి అమె నేత్రములను అందముగా ఉన్నవా అని పరీక్షించి చూడుము. వ్యర్థముగా ఎందుకు మోహము చెందెదవు?”

మూ. “మేరుశృంగతటోల్లాసిగజ్జాజలదయోపమా
దృష్టౌ యస్మిన్ స్తనే ముక్తాహారస్యోల్లాసకాలితా.
శ్మశానేషు దిగన్తేషు స ఏవ లలనాస్తసః
శ్వభిరాస్వాద్యతే కాలే లఘుపిణ్డ ఇవాన్దసః” (2.92,93)

వ్యా. “ఏ స్తనముమీద ప్రకాశించుచున్న ముత్యాల హారము మేరు పర్వతశిఖరముమీద ప్రకాశించుచున్న గంగాప్రవాహముతో సమముగా ఉన్నట్లు వర్ణింపబడినదో ఆ శ్రీస్తనమునే మరణానంతరము శ్మశానములో నాలుగువైపులా లాగుచు, చిన్న అన్నము ముద్ద వలె కుక్కలు తినుచున్నవి.”

మూ. “తేశకజ్జలధారిణ్యో దుఃస్పర్శా లోచనప్రియాః
దుష్కృతాగ్నిశిఖా నార్యో దహన్తి తృణవస్పరాన్.” (2.94)

వ్యా. జుట్టు అనే పొగచూగిన బూజు దరించినవారు, కంటికి చూచుటకు అందముగా ఉండువారు, కాని స్పృశించుటకు శక్యముకానివారు అయిన స్త్రీలు అనే చెడ్డగా ఏర్పడిన అగ్నిశిఖలు నరులను తృణములను వలె దహించివేయును.

మూ. “జ్వలతామతీదూరేఽపి సరసా అపి నీరసాః
త్రియో హి నరకాగ్నినామిన్దనం చారు దారుణమ్.” (2.95)

వ్యా. “సరసలైనను రసవిహీనలైన స్త్రీలు చాల ధూరమునందే జ్వలించుచున్నను నరకాగ్నులకు అందమైన, కాని దారుణమైన కట్టెలు. నరకాగ్నిని రగుల్కొలుపుదురు”.

మూ. “కామనామ్నా కిరాతేన వికిర్ణా ముగ్ధచేతసామ్
నార్యో నరవిహజ్ఞానామజ్ఞబన్ధనవాగురాః” (2.96)

వ్యా. “స్త్రీలు, మూడవిత్రులైన నరులనే పక్షుల శరీరములను బంధించుటకై మన్నడు దనే కిరాతుడు పన్నిన వలలు.”

మూ. “జన్మవల్వలమత్స్యానాం చిత్తకర్దమచారిణామ్
పుంసాం దుర్వాసనారజ్ఞౌ నారీ బడిశపిణ్డీకా” (2.97)

వ్యా. “స్త్రీ, జననమరణములు అనే చిన్న చెరువులో మత్స్యమునై చిత్తమనే బురదలో నంచరించుచున్న పురుషులను పట్టుకొనుటకై దుర్వాసనలనే త్రాడుకు కట్టిన ఎరముద్ద”.

మూ. “సర్వేషాం దోషరత్నానాం సుసముద్ధికయానయా
దుఃఖశృంఖలయా నిత్యమలమస్తు మమ త్రియా” (2.98)

వ్యా. “దోషము లనే సమస్తరత్నములు దాచుకొనే మంచి పెట్టె, నిత్యము పీడించు దుఃఖము లనే సంకెళ్లు ఆయిన ఈ శ్రీ ఇంక నాకు వద్దు”.

మూ. “ఇతో మాంసమితో రక్తమితోఽస్థినీతి వాసరైః
బ్రహ్మన్ కతిపయైరేవ యాతి శ్రీ విశరారుతామ్” (2.99)

వ్యా. “ఓ ! బ్రాహ్మణుడా ! ఇటు మాంసము; ఇటు రక్తము; ఇటు ఎముకలు-ఈ విధముగా కొన్ని రోజులలోనే శ్రీలోని శరీరభాగము లన్నీ విడివిడిగా పడిపోవును”.

మూ. “యస్య శ్రీ తస్య భోగేచ్ఛా నిఃశ్రీకస్య క్షౌ భోగభూః
త్రీయన్యక్త్వా జగత్త్యక్తం జగత్త్యక్త్వా సుఖీ భవేత్”
(2.100)

వ్యా. శ్రీ ఉన్నవానికి భోగేచ్ఛ ఉండును. శ్రీ లేనివానికి భోగ మునకు ఆవకాశ మెక్కడ? శ్రీలను విడచినవో జగత్తును విడచినట్లే. జగత్తును విడచినవాడు సుఖవంతు డగును.

మూ. పుత్రవివేకో బ్రహ్మనన్దే దర్శితః-
“అలభ్యమానస్తనయః పితరా క్లేశయేచ్ఛిరమ్
లభ్యోఽపి గర్భపాతేన ప్రసవేన చ బాధతే” 65
జాతస్య గ్రహరోగాదిః కుమారస్య చ మూర్ఛా
ఉపనీతే త్వవిద్యత్వమనుద్వాహశ్చ పణ్ణితే 66
యాశ్చ పరదారాద్ధిద్రాద్రిద్ర్యం చ కుటుమ్బిసః
పిత్రోర్ధుఃఖస్య నాన్యన్తో ధనీ చేన్ద్రియతే తదా” 67. ఇతి.

వ్యా. పుత్రుడు పుట్టినంతవరకు తలిదండ్రులకు చాల కాలము దుఃఖము ఉండును. పుత్రుడు కలుగును అనుకొన్నప్పుడు గర్భస్రావము, ప్రసవము మొదలైనవాటిచేత బాధ కలుగును, కుమారుడు పుట్టిన తరువాత

వానికి గ్రహరోగాదిబాధ కలిగినా, వాడు మూఢుడైనా తలిదండ్రులకు దుఃఖమే. ఉపనయనము చేసిన తరువాత చదువురాకపోయినచో దుఃఖము, పండితుడైనవానికి వివాహము కాలేదని దుఃఖము. యౌవనవంతుడైన పిమ్మట అతనికి పరదారసంబంధాదులు ఏర్పడినచో దుఃఖము. వివాహము చేసికొని కుటుంబవంతుడైన కొడుకు దారిద్ర్యముతో బాధపడుచున్నచో వానిని చూచి తలిదండ్రులకు దుఃఖము, ధనవంతుడు కూడా అయి మరణించినచో దుఃఖము. ఈ విధముగా తలిదండ్రుల దుఃఖమునకు అంతము లేదు.

మూ. యథా విద్యాధనక్రోధయోషిత్పుత్రవిషయాణాం మలిన వాసనానాం వివేకేన ప్రతీకారః తథాన్యాసామపి వాసనానాం యథా-యోగం శాస్త్రైః స్వయంక్త్యా చ దోషం వివిచ్య ప్రతీకారం కుర్యాత్. కృతే చ ప్రతీకారే జీవన్ముక్తిలక్షణం పరమం పదం లభ్యతే. తదాహ వసిష్ఠః-

“వాసనానాం పరిత్యాగే యది యత్నం కరోష్యలమ్
తతో శిథిలతాం యాన్తి సర్వాధివ్యాధయః క్షణాత్
పౌరుషేణ ప్రయత్నేన బలాత్సంత్యజ్య వాసనాః
స్థితిం బధ్నాసి చేత్త్వ రి పదమాసాదయస్యలమ్” ఇతి.

వ్యా. విద్యా-ధన-క్రోధ-శ్రీ-పుత్రులవిషయమున ఉన్న మలినవాసనలకు వివేకముచేత ప్రతీకారము చేసికొనినట్లే ఇతరవాసనలకు కూడ శాస్త్రములచేతను, తన. యుక్తిచేతను తగు విధముగ వాటిలో ఉన్న దోషములను స్పష్టముగా తెలిసికొని, ప్రతిక్రియ చేసికొనవలెను. ఆ విధముగ ప్రతిక్రియ చేసినకొన్నవానికి జీవన్ముక్తిరూప మైన పరమపదము లభించును ఈ విషయమును వసిష్ఠుడు ఇట్లు చెప్పినాడు —

“వాసనలను త్యజించుటకు బాగుగా ప్రయత్నము చేసినచో నీ మనోవ్యధలు, వ్యాదులు క్షణకాలములో తొలగిపోవును. పురుషప్రయత్నము

చేసి పట్టుపట్టి, వాసనలను తొలగించుకొని నిశ్చలమైన స్థితిని సంపాదించు కొన్నచో నీవు సుందరమైన జీవన్ముక్తిరూపపరమపదమును పొందగలవు."

మూ. నన్వత్ర పౌరుషః ప్రయత్నో నామ పూర్వోక్తో విషయ
చోషవివేకః. స చ పునః పునః క్రియమాణోఽపి ప్రబలేన్ద్రియవ్యవ
హారేణాభిభూయతే: తదుక్తం భగవతా-

“యః తో హ్యపి కౌన్తేయ పురుషస్య వివశ్చితః

ఇన్ద్రియాణి ప్రమాథీని హరన్తి ప్రసభం మనః”

(భ. గీ. 2.60)

“ఇన్ద్రియాణాం హి చరతాం యస్మిన్లోనువిధీయతే

తదస్య హరతి ప్రజ్ఞాం వాయుర్నావమివామ్నుసి”

(భ. గీ. 2.67) ఇతి.

వ్యా. [ఆంశక] ఇక్కడ పురుషప్రయత్న మనగా వెనుక చెప్పిన
విషయదోషముల వివేకమే కదా? కాని ఆ వివేకమును మాటిమాటికి
చేసినను ప్రబలము లైన ఇంద్రియముల ప్రవృత్తిచేత అది తిరస్కరించ
బడుచునే ఉండును. ఈ విషయమును భగవంతుడు చెప్పినాడు.

“అర్జునా ! పండితుడైన పురుషుడు ఎంత ప్రయత్నము చేసినను
కలతపెట్టే ఇంద్రియములు మనస్సును బలాత్కారముగా హరించుచునే
ఉండును.”

“ఇంద్రియములు నంచరించుచుండగా వాటి వెనుకనే పోవుచుండు
మనస్సు పిని బుద్ధిని, గాలి నీటిలో నావను లాగివేసి నట్లు లాగివేయును.

మూ. ఏవం తర్హ్యత్పన్నవివేకరక్షార్థమ్ ఇన్ద్రియాణి నిరోద్ధ
వ్యాని. తదపి తత్త్రైవోత్తర శ్లోకాఞ్శాం దర్శితమ్-

“తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత మత్పరః

వశే హి యస్యేన్ద్రియాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా”

(భ. గీ. 2.61)

“తస్మాద్యస్య మహాబాహో నిగృహీతాని పర్వశః
ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియార్థైభ్య స్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా”

(భ. గీ. 2.68)

వ్యా. (సమాధానము) అట్లయితే పుట్టిన వివేకమును రక్షించు కొనుటకు ఇంద్రియములను నిగ్రహించుకొనవలెను ఆ విషయము కూడ అక్కడనే రెండు శ్లోకములలో చెప్పబడినది -

“ఆ ఇంద్రియములను అన్నింటిని నిగ్రహించుకొని నాయందే మనస్సు నిలిపి నాయందే ఆత్యంతానక్తి కలవాడై ఉండవలెను. ఎవనికి ఇంద్రియములు వశములై ఉండునో ఆతని బుద్ధి స్థిరముగా ఉండును.”

“ఓ ! మహాబాహో అందువలన ఎవడు తన ఇంద్రియములను అన్ని ఇంద్రియార్థములనుండి ఉపసంహరించు కొనునో ఆతని బుద్ధి స్థిరముగా ఉండును.”

మూ. స్మృత్యస్తరేఽపి—

“న పాణిపాదచపలో న నేత్రచపలో యతిః

న చ వాక్చపలశ్చైవమితి శిష్టస్య లక్షణమ్.” ఇతి.

వ్యా. మరియుక్క స్మృతిలో కూడ చెప్పబడినది.

“యతికి హస్తచాపల్యము ఈ పనీ ఆపనీ చేసే ఆనక్తి) పాద చాపల్యము (ఇక్కడికి అక్కడికి వెళ్ళు అలవాటు) నేత్ర చాపల్యము, వాక్చాపల్యము (ఆనవసరముగా వాగుట) ఉండకూడదు. ఇదే శిష్టుని లక్షణము.”

మూ ఏతదేవాన్యత్ర సంగ్రహవివరణాధ్యాం స్పష్టికృతమ్—

“అజిహ్వః షణ్డకః పల్లరన్ధో బధిర ఏవ చ

ముగ్ధశ్చ ముచ్యతే భిక్షుః షడ్భిరేతైర్న సంశయః” -

వ్యా. ఈ విషయమే మరొక గ్రంథమునందు సంగ్రహముగాను, వివరణపూర్వకముగాను సృష్టికరింపబడినది—

“నాలుక లేనివాడు నపుంసకుడు, కుంటివాడు, గ్రుడ్డివాడు. చెవిటి వాడు, తెలివితక్కువవాడు (మూడుడు) అయిన సంన్యాసి ఈ ఆరు గుణముల చేత ముక్తిపొందును; సందేహము లేదు.”

మూ. “ఇదపిష్టమిదం నేతి యోఽశ్చస్థపి న సజ్జతే
హితం సత్యం మితం వక్త్రీ తమజిహ్వం ప్రచక్షతే.”

వ్యా. ఎవడు పుణించుచున్నప్పుడు ఇది నాకు ఇష్టము ఇది కాదు అని ఆసక్తి చూపడో, హితము, సత్యము అయిన మాటను మితముగా పలుకునో అతడు నాలుకలేనివాడని చెప్పుదురు.

మూ. “అద్యజాతాం యథా నారేం తథా షోఽవశవార్హిక్రేమ్
శతపర్ణాం చ యో దృష్ట్వా విర్వికారః న వణ్ణకః.”

వ్యా. ఇప్పుడే పుట్టిన ఆడపిల్లను చూచినప్పుడు వలెనే పదహారు సంవత్సరముల స్త్రీని చూచినప్పుడు నూరు సంవత్సరముల వయస్సు గల స్త్రీని చూచినప్పుడు ఎవడు వికారము చెందడో అతడు నపుంసకుడు.

మూ. “భిక్షార్థమటసం యన్య విణ్మూత్రకరణాయచ
యోజనాన్త పరం యాతి సర్వథా వజ్జరేవ నః.”

వ్యా. ఎవడు భిక్షకొరకు, మలమూత్రవిసర్జనకొరకు మాత్రమే బైటకు వెళునో, ఎవడు యోజనము పడిది రాటి వెళ్ళడో అతడు కుంటివాడే.

మూ. “తిష్ఠతో జాగ్రతో వాపి యన్య చక్షుర్న దూరగమ్
చతుర్ద్యుగాం భువం త్యక్త్వా వర్తివాల్ సోఽన్త ఉచ్యతే.”

వ్యా. నిలచి ఉన్నా, నడచుచున్నా ఎవని దృష్టి నాలుగు యుగము (ఐందికాడి)ల దూరము (ఎనిమిది గజముల దూరము) రాటి ప్రసరించడో అట్టి సంన్యాసి గ్రుడ్డివాడని చెప్పబడును.

మూ. “హితం మితం మనో రమ్యం వచః శోకాపహం చ యత్
క్రుత్వా యో న శృణోతీవ బధిరః స ప్రకీర్తితః.”

వ్యా. హితము, మితము, మనోహరము, దుఃఖమును తొలగించునది
అయిన మాట విన్నను విననట్లు ఉండువాడు చెవిటివాడు.

మూ. “సంనిధౌ విషయాణాం చ సమర్థోఽవికలేంద్రియః
సుప్తవద్వర్తతే నిత్యం భిక్షుర్ముగ్ధః స ఉచ్యతే.”

వ్యా. బాగా పని చేయుచున్న ఇంద్రియములు కలిగి ఉండి, విషయ
ములను అనుభవించే సామర్థ్యముండి కూడా ఎవడు విషయముల సమీపము
నందు ఎల్లప్పుడు నిద్రించుచున్నట్లు ఉండునో ఆ సంన్యాసి మూడు దని
చెప్పబడును.

మూ. “న నిష్ఠాం న స్తుతిం కుర్యాన్న కంచిన్మర్మణీ స్పృశేత్
నాతివాదీ భవేత్తద్వత్ సర్వత్రైవ సమో భవేత్.”

వ్యా. ఉత్తముడైన సంన్యాసి ఇతరుల నింద కాని, స్తుతి కాని
చెయ్యడు లేదా చేయకూడదు. ఎవరి మనస్సు నొప్పించడు. అతిగా మాట
లాడడు, అందరి విషయమున సమముగా ప్రవర్తించును.

మూ. “న సంధాషేత్ స్త్రీయం కాంచిత్ పూర్వదృష్టాం న చ స్మరేత్
కథాం చ వర్జయేత్తస్యా న పశ్యేల్లిఖితామపి.”

వ్యా. ఏ స్త్రీతోను మాటలాడ కూడదు. పూర్వము చూచిన స్త్రీని
స్మరించకూడదు ఆమెను గూర్చిన మాటలు కూడ చెప్పకూడదు. చిత్రిం
చిన స్త్రీని కూడ చూడకూడదు.

మూ. యథా కశ్చిద్వృత్తి న కైకభుక్తోపవాసమౌనాదిప్రతం
సంకల్ప్య సావధానో భ్రంశమకృత్వా సమ్యక్పాలయతి, తథైవాజిహ్వా
త్వాదిప్రతీ స్థితః సావధానో వివేకం పాలయేత్. తదేవం వివేకేంద్రియ

నిరోధాభ్యాం దీర్ఘకాలవైరస్తర్యసత్కారాసేవితాభ్యాం మైత్రాద్విభావనాను ప్రతిష్ఠితాను అనురసంపద్రూపా మలినవాసనాః క్షీయంతే. తతో నిఃశ్వా సోఽఛ్వాసపత్ నిమేషోన్మేషవచ్ఛ పురుషప్రయత్నమస్తరేణ ప్రవర్త మానాభిః మైత్ర్యాది వాసనాభిః లోకే వ్యవహరస్థపి తదీయసాకల్యవై కల్యానుసంధానం చిత్తే పరిత్యజ్య నిద్రాతద్ద్రామనోరాజ్యాదిరూపాః సమస్తచేష్టాః ప్రయత్నేన శాస్త్రాః కృత్వా చిన్మాత్రవాసనామభ్యసేత్.

వ్యా. ఏదైన ఒక వ్రతమును పాటించు వ్యక్తి రాత్రియందే ఒక పర్యాయము భోజనము చేయుట, ఉపవాసము, మౌనము మొదలైన వ్రతమును చేసెద నని సంకల్పించి, ఆ విషయమున జాగరత్ వహించి ఆ వ్రతమునకు భంగము రాకుండ ఎట్లు బాగుగా పాలించునో అట్లే అజిహ్వాత్వాదివ్రతమును అవలంబించి, జాగరూకతతో వివేకమును పాలించుకొనవలెను. ఈ విదముగ శ్రద్ధతో, నిరంతరము, చాలకాలము వివేకమును, ఇంద్రియనిరోధమును సేవించగా మైత్ర్యాది భావనలు స్థిరముగ నిలచును; అనురసంపద్రూపమైన మలినవాసనలు క్షీణించును. పిమ్మట తన ప్రయత్న పేమి లేకుండగనే ఉఛ్వాసనిః శ్వాసములవలె, రెప్పపాటు వలె మైత్ర్యాదివాసనలు ప్రవర్తించుచుండగా లోకములో వ్యవహరించుచున్నను మనస్సులో ఆ లోకములోని మంచి చెడుగులను గూర్చి ఆలోచించక, నిద్ర, సోమరితనము, మనోరాజ్యము (గాలిలో మేడలు కట్టుట) మొదలైన సమస్తచేష్టలను ప్రయత్నపూర్వకముగా శాంతింప చేసికొని చిన్మాత్రవాసనను (చిద్రూపమైన ఆత్మను గూర్చిన వాసనను) అభ్యసించవలెను.

మూ. స్వతస్తాపదిదం జగచ్చిజ్ఞదోభయాత్మకం ఛాసతే. యద్యపి శబ్ద స్పర్శాదిజడపస్తుభాసనామైవ ఇన్ద్రియాణి సృష్టాని, “పరాజ్ఞో ఛాని వ్యతృణత్ స్వయంభూః” (కఠ.ఉ. 2.1.1) ఇతి శ్రుతేః. తథాపి చైతిస్యస్యోపాదానతయా పర్వయతుమశక్యత్వాత్ చైతన్యపూర్వకమేవ జడం జగత్ ఛాసతే; “తమేవ చాస్తమనుభాతి సర్వం తస్య ఛాసా సర్వ

మిదం విధాతి”(కఠ.ఉ. 2.2.15) ఇతి శ్రుతేః. తథా సతి పశ్చాద్భావ సమాసస్య జగస్య ప్రథమతో భాసమనమేవ చైతన్యంవాస్తవం రూప మితి నిశ్చిత్త్య జగముపేక్ష్య చిన్మాత్రం చిత్తే వాసయేత్.

వ్యా. స్వభావముచేత ఈ జగత్తు చిజ్జడోభయాత్మకముగా భాసిండు చున్నది అనగా జగత్తు చిత్వరూపులైన జీవులు, జడములైన పృథివ్యాదులు ఈ రెండు రూపములలోను భాసిండుచున్నది. “బ్రహ్మదేవుడు ఇంద్రియములు పరాజ్ఞాభిములుగా అనగా బాహ్యవస్తువులను మాత్రమే కనుగొనేవాటినిగా, సృష్టించెను” అని శ్రుతి చెప్పినట్లు ఇంద్రియము శబ్దస్పర్శాది బాహ్యవిషయములను మాత్రమే గ్రహించుటకు సృష్టింపజడినను, ఈ బాహ్యవిషయములకు కూడా ఉపాదానకారణమైన చైతన్యమును విడచుట శక్యము కాదు గాన ఈ జగత్తు చైతన్యపూర్వకముగానే భాసిండుచున్నది, అనగా చైతన్యము ద్వారానే భాసిండుచున్నది. అందుచేతనే-“ఆ ఆత్మ ప్రకాశించుచుండగా దానిని అనుసరించియే మిగిలిన దంతా భాసిండుచున్నది; ఇదంతా ఆ ఆత్మభాస ప్రకాశమును అనుసరించి భాసిండుచున్నది” అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. అందువలన తరవాత భాసించే జగత్తుయొక్క వాస్తవమైనరూపము ముందు భాసించు చైతన్యమే అని నిశ్చయించుకొని, జడమును ఉపేక్షించి, అనగా జడమును జడముగా చూడక, చిత్తమునందు చిన్మాత్ర వాసనయే వీర్పరచుకొనవలెను

మూ. ఏతచ్ఛ బలిశుక్రయోః ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం విస్పష్టమవగమ్యతే-

“కిమిహ స్తీహ కిం మాత్రమిదం కింమయమేవ చ
కస్త్యం కోఽహం క ఏతే వా లోకా ఇతి వదాశు మే.”

(ల.వా. 21.50)

“చిదిహ స్తీహ చిన్మాత్రమిదం చిన్మయమేవ చ
చిత్త్వం చిదహమేతే చ లోకాశ్చిదితి సంగ్రహః.”

(ల.వా. 21.52) ఇతి.

వ్యా. ఈ విషయము బలిశుక్రాచార్యుల ప్రశ్నోత్తరములనుండి స్పష్టముగా తెలియుచున్నది - “ఇక్కడ ఏమి ఉన్నది ? ఇది ఎంతటిది ? ఇది ఏమి ? అది ఏమి ? నీవు ఎవరవు ? నేను ఎవరిని ? ఈ లోకములు ఏమి ? నాకు శీఘ్రముగా చెప్పుము”.

“ఇక్కడ ఉన్నది చిత్; ఇది చిత్ మాత్రము; ఇది చిత్స్వరూపము; నీవు చిత్స్వరూపుడవు. నేను చిత్స్వరూపుడను; ఈ లోకములు కూడ చిత్స్వరూపములే, సంగ్రహముగా ఇదే తత్త్వము.”

మూ. యథా సువర్ణకామః కటకం క్షీణన్నపి వలయాకారస్య గుణదోషావుపేక్ష్య గురుత్వవర్ణయోరేవ మనః ప్రణిధిత్సత్తి, తథా చిన్మాత్రే మనః ప్రణిధాతవ్యమ్. యావతా కాలేన జనం సర్వదైవో పేక్ష్య చిన్మాత్రే మనసః ప్రవృత్తిః నిఃశ్వాసాదివత్స్వాభావికీ సంపద్యతే తావంతం కాలం చిన్మాత్రవాసనాయాం ప్రయతేత. నన్వాదావేవ చిన్మాత్రవాసనాస్తు, తయైవ మలినవాసనానిష్పత్తేః; కిమనేనాంతర్గడునా మైత్ర్యాద్యభ్యాసేనేతిచేన్న, చిద్వాసనాయా అప్రతిష్ఠితత్వప్రసక్తాత్. యథా కుట్టిమ దార్ధ్యవ్యతిరేకేణ క్రియమాణమపి స్తమ్భకుడ్యాత్మకం గృహం న ప్రతితిష్ఠతి, యథా వా విరేచనేన ప్రబలదోషమనిఃస్సార్వ సేవితమప్యోషధం నారోగ్యకరం తద్వత్.

వ్యా. బంగారము కావలె నను కొనువాడు బంగారు కంకణమును కొనుచున్నను ఆతని దృష్టి ఆ కంకణమున కున్న గండ్రని ఆకారము బాగున్నదా లేదా అను విషయముమీద కాక దాని బరు వెంత, బంగారము ఎట్టిది అను విషయముమీదనే ఉండును అట్లే మనస్సును చిన్మాత్రమునందే నిలుపవలెను. జడమును అన్ని విధానా ఉపేక్షించి మనస్సు చిన్మాత్రమునందే ప్రవర్తించుట, ఉచ్ఛ్వాసనిఃశ్వాసలవలె స్వాభావికముగ ఏర్పడు వరకు చిన్మాత్రవాసనయందే ప్రవర్తించవలెను. [అశంక] చిన్మాత్రవాసనచేతనే మలినవాసనలు తొలగిపోవును గాన మొదటినుండి ఆ చిన్మాత్రవాసనాభ్యాసమే చేయవచ్చును కదా ? మద్య మైత్ర్యాద్యభ్యాస మనే ఈ

అడ్డు ఎందకు ? [నమాధానము] అట్లు కాదు; మైత్ర్యాద్యభ్యాసము లేనిచో చిద్వాసన స్థిరముగా నిలవదు. ముందు నెలను గట్టిగా ఉండు నట్లు చేసి కొనకుండగా దానిమీద స్తంభకుడ్యాదిరూపమైన (స్తంభములు, గోడలు మొదలైనవే రూపముగా గల) ఇల్లు ఎట్లు నిలబడదో, లోపల నున్న ప్రబలమైన దోషమును విరేచనము ద్వారా తొలగించకుండగా ఔషధమును సేవించినను అది ఆరోగ్యమును ఎట్లు కలిగించజాలదో ఇది కూడ అట్లే.

మూ. నను “తామవ్యథ పరిత్యజేత్” ఇతి చిన్మాత్రవాసనాయా ఆపి పరిత్యాగోఽవగమ్యతే. తదవ్యయుక్తమ్. చిన్మాత్రం పరిత్యజ్య అన్యస్య కన్యచిదుపాదేయస్య అభావాత్. నాయం దోషః. ద్వివిధా చిన్మాత్రవాసనా-మనోబుద్ధి సమన్వితా, తద్రహితా, చేతి. కరణం మనః. కర్తృత్వోపాధిర్బుద్ధిః. తథా చ సత్యప్రమత్తోఽహమేకాగ్రేణ మనసా చిన్మాత్రం భావయిష్యామీత్యేతాదృశేన కర్తృకరణానుసంధానేన సమన్వితా ప్రాథమికీ యా చిన్మాత్రవాసనా ధ్యానశబ్దాభిధేయా తాం పరిత్యజేత్. యా త్వభ్యాసపాటవేన కర్తృత్వాద్యనుసంధానవ్యవధానరహితా సమాధిశబ్దాభిధేయా తాముపాదదీత. ధ్యానసమాధ్యోస్తు లక్షణం పతజ్జలిః సూత్రయామాన-“తత్ర ప్రత్యయైకతానతా ధ్యానమ్.” (3.2.) “తదేకార్థమాత్రనిర్భాసం స్వరూపకూన్యమివ సమాధిః” (3.3) ఇతి. తాదృశే సమాధౌ దీర్ఘకాలనైరస్తర్యసత్కారైః సేవితే స్థైర్యం లబ్ధ్వా పశ్చాత్ కర్తృకరణానుసంధానపరిత్యాగార్థో యః ప్రయత్నస్తమపి పరిత్యజేత్.

వ్యా. [ఆశంక] “తరువాత దానిని కూడా పరిత్యజించవలెను” అని చిన్మాత్రవాసనను కూడ పరిత్యజించవలెనని తెలియుచున్నది. అట్లు చెప్పుట కూడ యుక్తము కాదు. ఎందుచేత ననగా చిన్మాత్రవాసనను కూడా పరిత్యజించినచో పరిగ్రహింపదగినది మరొక షేదీ లేదు కదా ? [నమాధానము] ఈ దోషము లేదు. మనోబుద్ధులతో కూడినది, అవి లేనిది అని

చిన్మాత్రవాసన రెండు విధములు. మనస్సు కరణము (సాధనము). కర్తృత్వమునకు ఉపాధి (నేను కర్తను అను బ్రాంతిని కలిగించునది) బుద్ధి. “నేను అప్రమత్తుడనై ఏకాగ్రమైన మనస్సుతో చిత్స్వరూపమును మాత్రమే బావించెదను” అను నిశ్చయముతో చేసే చిన్మాత్రభావనలో కర్తృ కరణముల అనుసంధానము కూడ ఉండును. ఇది చిన్మాత్రభావనకు మొదటి దశ. దీనికే ద్యాన మని కూడ పేరు. దానిని పరిత్యజించవలెను అభ్యాసము చేయగా చేయగా కర్తృత్వాదుల అనుసంధానము అనే వ్యవధానము లేని, సమాధి అనే నామాంతరము గల యే చిన్మాత్రభావన (ఇది రెండవది) ఉన్నదో దానిని స్వీకరించవలెను. ద్యానసమాధుల లక్షణములను సతంజలి—“చిత్తవృత్తి ఏకాగ్రముగా ఉండుట ద్యానము”, “ఏ ద్యానమునందు ద్యేయమైన విషయము మాత్రమే బాసించునో, చిత్తవృత్తియే లేనట్లు ఉండునో అది సమాధి” అని సూత్రములలో చెప్పినాడు. శ్రద్ధతో, నిరంతరము చాల కాలము అట్టి సమాధిని సేవించి, దానిపై స్థిరత్వము ఏర్పడిన పిమ్మట కర్తృకరణముల అనుసంధానమును త్యజించుటకు చేసిన ప్రయత్నమును కూడ త్యజించవలెను.

మూ. నన్వేషం సతి తత్త్వాగప్రయత్నోఽపి పరిత్యాజ్య ఇత్యన వస్మా స్యాత్. మైవమ్; కతకరజోన్యాయేన స్వపరనివర్తకత్వాత్. యథా కలుషితే జలే ప్రక్షిప్తం కతకరజః ఇతరరజసా సహ స్వాత్మానమపి నివర్తయతి తథా త్యాగార్థః ప్రయత్నః కర్తృకరణానుసంధానం నివర్తయన్ స్వాత్మానమపి నివర్తయిష్యతి. నివృత్తే చ తస్మిన్ మలినవాసనా వత్ శుద్ధవాసనానామపి క్షీణత్వాన్నిర్వాసనం మనోఽవతిష్ఠతే. ఏతదే వాభిప్రేత్య వసిష్ఠ ఆహా:—

వ్యా. (ఆశంక) కర్తృకరణానుసంధానపరిత్యాగమునకు చేయు ప్రయత్నమును పరిత్యజించినట్లు, ఈ పరిత్యాగమునకు చేయు ప్రయత్నమును పరిత్యజించవలెను, ఇత్యాది విధముగ ఈ పరిత్యాగాలకు ఒక అవస్థ (ఒకచోట నిలుపుదల) ఉండదు కదా ? (సమాధానము) అట్లు కాదు. వైన

చెప్పిన ప్రయత్నపరిత్యాగము ఇండుపకాయ పరాగము వలె తనను, ఇతరమును కూడ తొలగించును. కలుషముగా నున్న జలములో ఇండు పకాయ పరాగమును కలిపినప్పుడు అది ఇతర రజస్సుతో పాటు తనను కూడ ఎట్లు తొలగింప చేయునో అట్లే త్యాగముకొరకు చేయు ప్రయత్నము కర్తృ కరణానుసంధానమును తొలగించుచు తనను కూడ నివర్తింప చేయును. అది నివర్తించగానే మతినవాసనల వలె శుద్ధ వాసనలు కూడ క్షీణ మగును గాన మనస్సు వాసనా రహితమై ఉండిపోవును. ఈ విషయమునే వసిష్ఠుడు ఇట్లు చెప్పి ఉన్నాడు :-

మూ. “తస్మాద్వాసనయా బద్ధం ముక్తం నిర్వాసనం మనః

రామ నిర్వాసనీధావమాహరాళు వివేకతః,

సమ్యగాలోచనాత్సత్యా ద్వాసనా ప్రవిలీయతే

వాసనావిలయే చేతః శామ్యత్యస్నేహాదీపవత్.”

(ల.వా. 16.45,46) ఇతి.

వ్యా. ‘రామా ! అందువలన వాసనలతో కూడిన మనస్సు బద్ధము. వాసనలు లేనిది ముక్తము. వివేకముచేత శీఘ్రముగా వాసనారాహిత్యమును సంపాదించుకొనుము. సత్యమైన నరియైన జ్ఞానమువలన వాసనలు అణగి పోవును. వాసనలు అణగిపోగానే చిత్తము తైలము లేని దీపము వలె శమించును.”

మూ. “యో జాగర్తి సుషుప్తిస్తో యస్య జాగ్రన్న విద్యతే

యస్య నిర్వాసనో బోధః స జీవన్ముక్త ఉచ్యతే.”

(ల.వా. 5.62) ఇతి చ.

వ్యా. “ఎవడు గాఢ నిద్రలో మెలుకువగా ఉండునో (మెలుకువతో ఉన్నట్లు కనబడినను బాహ్యప్రపంచమునందు దృష్టి లేనివాడై ఉండునో) ఎవనికి జాగ్రత్తవస్థ అనేది లేదో, ఎవని జ్ఞానము వాసనాశూన్యమో అతడు జీవన్ముక్తుడని చెప్పబడును.”

మూ. “సుషుప్తవత్ ప్రశమితభావవృత్తినా
స్థితం సదా జాగ్రతి యస్య చేతసా,
కలాన్వితో విభురివ యః సదా బుధై
ర్నిషేవ్యతే ముక్త ఇతీహా స స్మృతః.” ఇతి చ.

వ్యా. “ఎవని చిత్తము జాగ్రదవస్థలో కూడ సుషుప్తియందు వలె
సకలభావములు, వృత్తులు శమించి ఉండునో, ఎవనిని కళలతో నిండిన
చంద్రుని వలె పండితులు సేవించుచుందురో అతడే ముక్తుడని చెప్పబడును.”

మూ. “హృదయాత్కంపరిత్యజ్య సర్వమేవ మహామతిః
యస్తిష్ఠతి గతవ్యగ్రః స ముక్తః పరమేశ్వరః.”

వ్యా. “హృదయమునుండి అన్ని జావములను తొలగించుకొని ఏ
మహాబుద్ధిమంతుడు ఎట్టి వ్యథలు (మనోవ్యాకులత్వము) లేనివాడై ఉండునో
అతడే ముక్తుడు; అతడే పరమేశ్వరుడు.”

మూ. “సమాధిమథి కర్మాణి మః కరోతు కరోతు వా
హృదయేనాస్తసర్వాణో ముక్త ఏవోత్తమాశయః.”

వ్యా. “హృదయమునుండి సమస్తమైన అశలను పారద్రోలిన
ఉత్తమాశయవంతుడు సమాధిని అవలంబించినను అవలంబించక పోయినను
ముక్తుడే ”

మూ. “నైష్కర్మ్యేణ న తస్యార్థస్థస్యార్థోఽస్తి న కర్మభిః
న సమాధానజప్యాభ్యాం యస్య నిర్వాసనం మనః.”

వ్యా. “ఎవని మనస్సు వాసనాశూన్యమో అతనికి కర్మత్యాగము-
చేత ప్రయోజనము లేదు, కర్మలచేత, ప్రయోజనము లేదు. సమాధానము-
చేత గాని, జపముచేత గాని ప్రయోజనము లేదు ”

మూ. “విచారితమలం శాస్త్రం చిరముద్ఘోషితం మిథః
సంత్యక్తవాసనాన్మోనాదృతే నాస్త్యత్తమం పదమ్.”

వ్యా. “పరస్పరము బోధించుకొనుచు శాస్త్రమును విచారణ చేసి ప్రయోజన మేమీ లేదు. వాసనలను పరిత్యజించి మానముగా ఉండుటకంటె ఉత్తమ మైన పదము లేదు ”

మూ. న చ నిర్వాసనమనస్కస్య జీవనహేతుర్వ్యవహారో
లుప్యేతేతి శఙ్కనీయమ్. కిం చక్షరాదివ్యవహారలోపః కిం వా మానస
వ్యవహారస్య? తత్రాద్యముద్ధాలకో నిరాచక్షే:—

“వాసనాహీనమప్యేతచ్ఛక్షరాదీన్ద్రియం స్వతః

ప్రవర్తతే బహిః స్వార్థే వాసనా నాత్ర కారణమ్” ఇతి.

వ్యా. మనస్సులో వాసన లన్నీ నశించినవానికి జీవనమునకు హేతు
వైన వ్యవహారము జరగదు కదా అని ఆశంకించరాదు. జరగనిది చక్షరాదీం
యముల వ్యవహారమా లేక మానసవ్యవహారమా ? మొదటిది జరుగుచునే
ఉండు నని ఉద్ధాలకుడు చెప్పినాడు.-

“ఈ చక్షరాదీంద్రియములు, వాసనలు లేకపోయినను, స్వభావముచే
బైటకు ప్రవర్తించుచునే ఉండును. అవి ప్రవర్తించుటకు కారణము వాసన
కాదు.”

మూ. ద్వితీయం వసిష్ఠో నిరాచక్షే—

“అయత్నోపనతేష్వక్షిద్ధిగ్రవ్యేషు యథా పునః

నీరాగమేవ పతతి తద్వత్ కార్యేషు ధీరధీః.” ఇతి

వ్యా. మానసవ్యహారము కూడ జరుగుచునే ఉండు నని వశిమధు
చెప్పెను.-

“అప్రయత్నముగా వచ్చిన దిక్కులమీదను, ద్రవ్యములమీదను
నేత్రము ఏవిధమైన ఆసక్తి లేకుండగనే ఎట్లు ప్రవర్తించునో, జ్ఞాని మనస్సు
కూడ కార్యములందు అట్లే ప్రవర్తించును.”

మూ. తాదృశ్యా ధియా ప్రారబ్ధభోగం స ఏవోపపాదయతి—
 “పరిజ్ఞాయోపభుక్తో హి భోగో భవతి తుష్టయే
 విజ్ఞాయ సేవితశ్చోరో మైత్రీమేతి న చోరతామ్,
 అశక్తితోపసంప్రాప్తా గ్రామయాత్రా యథాధ్వగైః
 ప్రేక్ష్యతే తద్వదేవ జ్ఞైర్భోగశ్రీరపలోర్యతే.”

(ల.వా. 15.14,15) ఇతి

వ్యా. వాసనారహితమైన మనస్సుతో ప్రారబ్ధ భోగము ఎట్లు జరుగునో వసిష్ఠుడే ఉపపాదించుచున్నాడు -

“జ్ఞానమును పొందిన పిమ్మట లేదా విషయముల యధార్థతత్వమును తెలిసికొనిన పిమ్మట, అనుభవింపబడిన భోగము నంతృప్తిని కలిగించును. చొంగ అని తెలిసి ఆతనితో కలిసే మెలిసి ఉన్నచో ఆతడు స్నేహితుడగును కాని చోరుడు కాడు.”

“మార్గములో నడచి వెళ్ళిపోవుచున్న బాటసారులు, అనుకొనకుండా ఎదురువచ్చిన గ్రామయాత్రను (గ్రామస్థులు చేయు ఉత్సవమును) ఎట్లు చూచి ఆనందింతురో జ్ఞానవంతులు భోగముల సౌందర్యమును కూడ అట్లే చూచుచుందురు ”

మూ. భోగకాలేఽపి సవాసనేభ్యో నిర్వాసనానాం విశేషమాహః—

“నాపరిగ్లానిమాయాన్తి హేమపద్మం యథా నిశి
 నేహన్తే ప్రకృతాదన్యద్రమన్తే శిష్టవర్తమి.

(ల.వా. 18.42)

వ్యా. భోగము లనుభవించు నప్పుడు కూడ వాసన లున్న -
 వారికంటె వాసనారహితులలో విశేషమును చెప్పుచున్నాడు -

“బంగారుపద్మము రాత్రియందు కూడ ఎట్లు వాడదో అట్లే ఆపదల
 యందు వ్యథ చెందరు. తాత్కాలికముగ లభించిన దానికంటె వేరుగా మరి
 దేనిని కోరరు. శిష్టుల మార్గమునందు ఆనందించుచుందురు.”

మూ. నిత్యమాపూర్ణతామస్తరక్షభామిస్తుసుందరీమ్
అపద్యపి న ముఖచ్చిన్తి శశినః శీతతామివ.”

వ్యా. “చంద్రులు చల్లదనమును విడువనట్లు వారు అపత్నమయమునందు కూడ ఎన్నడు, ఏ మాత్రము షోభణీని, చంద్రుని వలె సుందరమైన పరిపూర్ణాంతఃకరణత్వమును (పరిపూర్ణమైన అంతఃకరణము కలిగి ఉండుటను) విడువరు.”

మూ. అబ్ధివద్భృతమర్యాదా భవన్తి వితతాశయాః
నియతిం న విముఖచ్చిన్తి మహాన్తో భాస్కరా ఇవ.

వ్యా. మహాపురుషులు సముద్రము వలె మర్యాదను కాపాడుదురు (సముద్రము తీరమును దాటి రాక కట్టు బాట్లను రక్షించునట్లు కట్టుబాట్లను రక్షించుదురు) వికాలహృదయులై ఉందురు సూర్యులు వలె నియమమును విడువరు.

మూ. జనకస్యాపి సమాధివ్యుత్థితస్యేదృశమేవాచరణం పఠ్యతే—

“తూష్టిమథ చిరం స్థిత్యా జనకో జనజీవితమ్
వ్యుత్థితశ్చిన్తయామాప మనసా శమశాలినా,
కిముపాదేయమస్తీహ యత్నాత్సంసాధయామి కిమ్,
స్వతఃస్థితస్య శుద్ధస్య చితః కా మేఽస్తి కల్పనా,
నాభివాఙ్చామ్యసంప్రాప్తం సంప్రాప్తం న త్యజామ్యహమ్,
స్వస్థ ఆత్మని తిష్ఠామి యన్మమాస్తి తదస్తు మే,
ఇతి సంచిన్త్య జనకో యథాప్రాప్తక్రియామసా,
అనక్తః కర్తుముత్తస్థౌ దినం దినపతిర్యథా,
భవిష్యన్నానుసన్ధతే నాతీతం చిన్తయత్యసౌ
వర్తమానవిమేషం తు హసన్మేవానువర్తతే”

(ల. వా. 19.60-64) ఇతి.

తదేవం యథోక్తేన వాసనాక్షయేణ యథోక్తా జీవన్ముక్తిర్భవిష్యతీతి సుస్థమ్.

ఇతి శ్రీమద్విద్వారణ్యప్రణీతే జైవన్ముక్తివివేకేవాసనాక్షయని
రూపణం నామ ద్వితీయం ప్రకరణమ్

వ్యా. సమాధిస్థితినుండి బైటకు వచ్చిన జనకుడు ఈ విధముగానే ప్రవర్తించి నట్లు చెప్పబడుచున్నది-

వ్యా. పిమ్మట జనకుడు చాల సేపు మౌనముగా ఉండి, బహిర్ముఖుడై, శముముతో కూడిన మనస్సుతో జనుల జీవితమును గూర్చి ఆలోచించెను " ఇక్కడ నేను స్వీకరించవలసినది ఏది? నేను ప్రయత్నపూర్వకముగ ఏమి సాధింతును? స్వభావముచేత స్థిరుడను, పరిశుద్ధుడను, చిద్రూపుడను అయిన నాకు కల్పన లేవి ఉన్నవి? నేను లభించనిదానిని కోరను; లభించినదానిని విడువను. స్వస్థుడనై నాలో నేను ఉందును. నాకు ఏది ఉన్నదో అదే ఉండుగాక " జనకుడు ఈ విధముగ ఆలోచించి సూర్యుడు పగటిని చేయుటకు లేచి నట్లు, ఆ సమయమునకు చేయవలసిన పనిని, సంగఠపితుడై చేయుటకు లేచెను. ఈ జనకుడు భవిష్యత్తును గూర్చి ఆలోచించడు, గడిచిపోయినదానిని గూర్చి చింతించడు. జరుగుతున్న క్షణమును నవ్వుచు అనుసరించును.

ఈ విధముగ పైన వర్ణించి చెప్పిన వాసనాక్షయముచేత పూర్వము చెప్పిన జీవన్ముక్తి లభించును అను విషయము బాగుగా నిర్ధారణ చేయబడినది.

శ్రీమద్విద్వారణ్యులు రచించిన జీవన్ముక్తి వివేకమునకు "బాలానం

దిని" అను అంధ్రవ్యాఖ్యానములో వాసనాక్షయనిరూపణ

మను రెండవ ప్రకరణము సమాప్తము.

అథ తృతీయం మనోనాశప్రకరణమ్

మూ. అథ జీవన్ముక్తిసాధనం మనోనాశం నిరూపయామః. యద్యప్యశేషవాసనాక్షయే సతి, అర్ధాన్మనో నశ్యత్వేవ తథాపి స్వాతంత్ర్యేణ మనోనాశే సమ్యగభ్యస్తే సతి వాసనాక్షయో రక్షితో భవతి. స చాజిహ్వాత్వషణ్ణత్వాద్యభ్యాసేనైవ తద్రజే సిద్ధేతి వాచ్యమ్. సప్తే మనస్యజిహ్వాత్వాదీనామర్థసిద్ధత్వేనాభ్యాసాభావాత్. సను మనోనాశాభావ సప్రయాసస్తత్రాప్యస్తీతి చేదస్తు నామ, తస్యావశ్యకత్వాత్. అన్తరేణ మనోనాశమభ్యస్తా అజిహ్వాత్వాదయో న స్థిరా భవన్తి.

వ్యా. ఇప్పుడు జీవన్ముక్తికి సాధనమైన మనోనాశమును నిరూపించెదము. వాసన లన్ని నశించగానే మనస్సు నశించుట కూడ అర్థాత్సిద్ధమే అయినను, స్వతంత్రముగా మనోనాశమును బాగుగా అభ్యసించినచో వాసనాక్షయము రక్షిత మగును. అజిహ్వాత్వ-షణ్ణత్వాదులను అభ్యసించుట చేసినే వాసనాక్షయరక్షణము సిద్ధించును కదా అని అనుటకు వీలు లేదు. ఎందుచేతననగా మనస్సు నశించిన పిమ్మట అజిహ్వాత్వము మొదలైనవి వాటంతట అవే సిద్ధించును గాన అభ్యసించవలసిన పని లేదు. అప్పుడు కూడ మనోనాశాభ్యాసము ఉన్నది కదా అన్నచో—ఉండు గాక; అది అవశ్యకమే మనోనాశము లేకుండగా అజిహ్వాత్వాదులను అభ్యసించినను అవి స్థిరములుగా ఉండవు.

మూ. అత ఏవ మనసో నాశనీయత్వం జనక ఆహ :-

“సహస్రాక్షరశాఖాత్మఫలపల్లవశాలినః

అస్య సంసారవృక్షస్య మనోమూలమితి స్థితమ్

సంకల్పమేవ తస్యన్యే సంకల్పోపకమే న తత్

శోషయామి యథా శోషమేతి సంసారపాదపః

ప్రబుద్ధోఽస్మి ప్రబుద్ధోఽస్మి దృష్టశోచిరో మయాత్మనః

మనో నామేహ హన్యేనం మనసాస్మి చిరం హతః”

(ల.వా. 19.53-54) ఇతి.

వ్యా. అందుచేతనే జనకుడు మనస్సును నశింప చేయవలె నని చెప్పెను—

“వెయ్యి అంకురములు, శాఖలు, ఫలములు, చిగుళ్లు—వీటితో నిండిన ఈ సంసారవృక్షమునకు మనస్సు మూల మని నిశ్చితము మనస్సనగా సంకల్పమే. సంకల్పము శాంతించినచో ఆ మనస్సు కూడ లేదు. అందుచేత ఈ సంసారవృక్షము ఎండిపోవు నట్లు ఈ మనస్సును ఎండింప చేసెదను. ఇంక మేల్కొన్నాను! మేల్కొన్నాను! మనస్సు అనే ఈ దొంగ కనబడినాడు. ఇంత కాలము నన్ను బాధించిన ఈ దొంగను చంపి చేసెదను.”

మూ. పసిష్టోఽప్యహః—

“ఆప్య సంసారవృక్షస్య సర్వోపద్రవదాయినః

ఉపాయ ఏతి ఏవాన్తి మనసః స్వస్య నిగ్రహః”

(ల. వా. 17.1)

వ్యా. పసిష్ఠుడు కూడ చెప్పినాడు:—

సమస్త మైన ఉపద్రవములను ఇచ్చుచున్న ఈ సంసార వృక్షమును చేధించుటకు తన మనస్సును నిగ్రహించుకొనుట అను ఒక్క ఉపాయము మాత్రమే ఉన్నది.

మూ. “మనసోఽభ్యుదయో నాశో మనోనాశో మహోదయః

జ్ఞమనో నాశమభ్యేతి మనోఽజ్ఞస్య హి శృంఖలా”

(ల. వా. 17.5)

వ్యా. మనస్సు అభివృద్ధిలో ఉండుట వీనికి వినాశము మనస్సు నశించుట వీనికి మహోదయము. జ్ఞానవంతుని మనస్సు నశించును. జ్ఞానము లేనివానికి మనస్సు సంకెళ్లు.

మూ. తాపన్నిశీధివేతాలా వల్గన్తి హృది వాసనాః

ఏకతత్త్వదృఢాభ్యాసాద్యావన్న విజితం మనః

15-23)

వ్యా. ఒకే తత్త్వమును ద్విధముగా అభ్యసించి మనస్సును జయించ నంతవరకు హృదయములో అర్థరాత్రి నంచరించే వేతాశుల వంటి వాసనలు నంచరించుచునే ఉండును.

మూ. “ప్రక్షీణచిత్తదర్పస్య నిగృహీతేంద్రియద్విషః
పద్మిన్య ఇప హేమన్తే క్షీయన్తే భోగవాసనాః”

(ల. వా. 15.22)

వ్యా. మనస్సులోని దర్పము క్షీణించి, ఇంద్రియము లనే శత్రువులను నిగ్రహించినవాని భోగవాసనలు, హేమంతఋతువులో పద్మలతల వలె నశించును.

మూ. హస్తం హస్తేన సంపీడ్య దన్తైర్దన్తాన్ విచూర్ణ్య చ
అఙ్గాన్యఙ్గాః సమాక్రమ్య జయేదాదౌ స్వకం మనః.

(ల.వా. 15.18)

వ్యా. (ఎవరైన శత్రువు కనబడినప్పుడు చేసి నట్లు) హస్తమును హస్తముతో పీడించి, దంతములచేత దంతములను చూర్ణము చేసి (పండ్లు కొరుకుచు) అవయవములను అవయవములచేత ఆక్రమించి ముందుగా తన మనస్సును జయించవలెను.

మూ. “ఏతావతి ధరణితలే సుభగాన్తే సాధుచేతనః పురుషాః
పురుషకథాసు చ గణ్యాః న జితా యే చేతసా స్వేన”

(ల.వా. 15.19)

వ్యా. ఈ వికాల భూప్రదేశములో తమ మనస్సుచేత జయింపబడని, ఉత్తమ చిత్తవంతులైన పురుషులే బాగ్యవంతులు. పురుషులను గూర్చి మాటలాడుకొనే టప్పుడు పేర్కొనదగినవారు వారే.

మూ. “హృదయబిలే కృతకుణ్డల ఉల్బణకలనావిషో మనోభుజగః
యస్యోపశాన్తిమగమచ్ఛన్ద్రవదుదితం తమవ్యయం వన్దే”

(ల. వా. 15.20)

వ్యా. సంకల్ప మనే తీవ్రమైన విషము గల మనస్సు అనే సర్పము హృదయబలముతో చుట్టచుట్టుకొని ఉన్నది దానిని నశింప చేసికొన్న నాశరహితుడైన జ్ఞానికి క్రొత్తగా ఉదయించుచున్న చంద్రునకు నమస్కరించు చున్నట్లు నమస్కరించు చున్నాను.

మూ. చిత్తం నాభిః కిలాన్యేదం మాయాచక్రస్య సర్వతః

స్తీయతే చేత్రదాక్రమ్య తస్మ కింఽపిత్ ప్రబాధతే.

(ల.వా. 23.92) ఇతి.

వ్యా. ఈ మాయాచక్రమునకు చిత్తము ఇరును. దానిని నాల్గు మూలలనుండి గట్టిగా పట్టుకొని కదలకుండా చేసిన వానిని ఏదీ బాధించదు.

మూ. గౌరవాదావైర్వైరప్యక్తమ్:—

“మనసో నిగ్రహాయ త్తమభయం సర్వయోగినామ్

దుఃఖక్షయః ప్రబోధశ్చాప్యక్షయా శాన్తిరేవ చ.”

(మా.ఉ. 3.40) ఇతి.

వ్యా సమస్త యోగులయొక్క ఆభయము, దుఃఖనాశనము, జ్ఞానము, అక్షయమైన శాంతి ఇవన్నీ మనస్సును నిగ్రహించుకొనుట మీద ఆధార పడి ఉన్నవి.

మూ. యత్త్వద్దనేనోక్తమ్—

“చజ్ఞులం హి మనః కృష్ణ ప్రమాధి బలవద్ దృఢమ్

తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే వాయోరివ సుదుష్కరమ్”

(భ.గీ. 6.34)

ఇతి తద్వచనం హతయోగవిషయమ్. అత ఏవ వాల్మీకిరాహః:—

వ్యా. “కృష్ణా ! మనస్సు చాలా కలవరపెట్టునది, చంచలము-అందు చేత వాయువును నిగ్రహించుట ఎంత కష్టమో దానిని నిగ్రహించుట అంత

కష్టము అని నేను తలచుచున్నాను" అని అర్జును డన్న మాటలు హఠ
యోగమునకు సంబంధించినవి. అందుచేతనే వాల్మీకి కూడ ఇట్లు చెప్పెను—

మూ. “ఉపవిశ్యోపశ్చైకచిత్తకేన ముహూర్ముహూః
న శక్యతే మనో జేతుం వినా యుక్తిమనిన్దితామ్,
అజ్కుశేన వినా మత్తో యథా దుష్టమతస్థజః
విజేతుం శక్యతే నైవ తథా యుక్త్యా వినా మనః.”

(ల.వా.28.26,27)

వ్యా. “మాటి మాటికి ఏకాగ్రచిత్తముతో కూర్చున్నంత మాత్రమున,
నిర్బుష్ట మైన యుక్తి లేకుండగా, మనస్సును జయించుటకు శక్యము కాదు,”

“మరించిన దుష్ట గణమును అంకుశము లేకుండ ఎట్లు జయించుటకు
శక్యము కాదో అట్లే యుక్తి లేకుండా మనస్సు కయింప శక్యము కాదు.”

మూ. “మనోవిలయహేతునాం యుక్తీనాం సమ్యగీరణమ్
వస్థితేన కృతం తావత్తన్మిషస్య వశే మనః.”

(ల.వా. 28.28)

వ్యా. మనోవిలయమునకు హేతువులైన యుక్తులను వస్థిస్తుడు
బాగుగా చెప్పినాడు. వాటిని అనుసరించువాడు మనస్సును వశములో ఉంచు
కొనగలడు.

మూ. “హఠతో యుక్తితశ్చాపి ద్వివిధో నిగ్రహో మతః
నిగ్రహో ధీక్రియాజ్ఞానాం హరో గోలకనిగ్రహాత్.
కదాచిజ్ఞాయతే కశ్చిన్మనసేన విరీయతే.”

(ల. వా. 28.29)

వ్యా. మనోనిగ్రహము హఠముచేతను, యుక్తులచేతను రెండు విధ
ముల జరుగును. జ్ఞానేంద్రియకర్మేంద్రియములను వాటి వాటి గోళములలో

నిర్బంధించుటచే నిగ్రహము కలుగును. అప్పుడు ఒకప్పుడు హతము కలిగి (బలాత్కారము జరిగి) మనస్సు విలీనమగును.

మూ. అధ్యాత్మవిద్యాధిగమః సాధుసంగమ ఏవ చ
వాసనాసంపరిత్యాగః ప్రాణస్పృహనిరోధనమ్
ఏతాన్తు యుక్తయః పుష్టాః సన్తి చిత్తజయే కిల.

(ల.వా. 28.30,31)

వ్యా. అధ్యాత్మవిద్యను అభ్యసించుట, సత్పురుషసంగము, వాసనా పరిత్యాగము, ప్రాణవాయువును నిరోధించుట ఇవి చిత్తమును జయించుటకు తగిన ఉత్తమ మైన ఉపాయములు.

మూ. “సతీషు యుక్తిష్వేతాసు హతాన్నియమయన్తి యే
చేతన్తే దీపముత్సృజ్య వినిఘ్నన్తి తమోఽజ్ఞనైః.”

(ల.వా 28.32)

వ్యా. ఈ ఉపాయములు ఉండగా ఎవరు చిత్తమును బలాత్కారము చేత నిగ్రహించుకొందురో వారు దీపమును సంపాదించుటకు బదులు చీకటిని కాటుక చల్లి తొలగించుటకై యత్నించుచున్నారు.

మూ. విమూఢాః కర్తుముద్యుక్తా యే హతాచ్ఛేతసో జయమ్
తే నిబద్ధన్తి నాగేంద్రియున్మత్తం బినతస్తుభిః.

(ల.వా. 28.33) ఇతి

వ్యా. చిత్తమును బలాత్కారముచేత జయింపప్రయత్నించు మూఢులు మడించిన ఏనుగును తామరతూడు దారములచేత కట్టగోరుచున్నారు.

మూ. నిగ్రహో ద్వివిధః—హతనిగ్రహః క్రమనిగ్రహశ్చేతి.
తత్ర చక్షుశ్రోత్రాదిజ్ఞానేంద్రియాణి,వాక్పాన్యాదికర్మేంద్రియాణి చ
తత్తద్గోలకోపరోధమాత్రేణ హతాన్నిగృహ్యంతే.తద్దృష్టానేన మనోఽపి

తథా నిగ్రహిష్యామీతి మూఢస్య భ్రాన్తిర్భవతి. న తు తన్నిగ్రహీతుం శక్యతే, తద్గోలకస్య హృదయకమలస్య నిరోద్ధమశక్యత్వాత్. అతః క్రమనిగ్రహ ఏవ యోగ్యః. క్రమనిగ్రహే చాధాత్మవిద్యాప్రాప్త్యా దయ ఏవోపాయాః. సా చ విద్యా దృశ్యమిథ్యాత్వం దృగ్వస్తునః స్వప్రకాశత్వం చ బోధయతి. తథా చ సత్యేతన్మనః స్వగోచరేషు దృశ్యేషు ప్రయోజనాభావం ప్రయోజనవతి దృగ్వస్తుస్యగోచరత్వం చ బుద్ధ్యా నిరిస్తనాగ్నివత్స్వయమేవోపశామ్యతి. తథా చ క్రూరయతే—

“యథా నిరిస్తనో వహ్నిః స్వయోనాపుపశామ్యతి
తథా వృత్తిక్షయాచ్ఛిత్తం స్వయోనాపుపశామ్యతి.”

(మై ఉ. 4.4.) ఇతి

యోనిః అర్థా.

వ్యా. హతనిగ్రహము, క్రమనిగ్రహము అని నిగ్రహము రెండు విధములు. చక్షుఃశ్రోత్రాది జ్ఞానేంద్రియములను, వాక్పాఞ్చాదికర్మేంద్రియములను వాటి వాటి గోళములను (స్థానములను) నిరోధించుట ద్వారా బలాత్కారముగా నిగ్రహించవచ్చును. అదే విధముగ మనస్సును కూడ నిగ్రహించెదను అని మూఢులు భ్రాంతి చెందుచుందురు. కాని దానిని నిరోధించుటకు శక్యము కాదు; ఎందుచేత ననగా దాని గోలకమైన హృదయకమలమును నిరోధించుట శక్యము కాదు కదా? అందుచేత క్రమనిగ్రహమే మంచిది క్రమనిగ్రహమునకు అధాత్మవిద్యాభ్యాసాదులే ఉపాయములు. దృశ్యము (కంటికికనబడేది) అంతా అసత్య మనీ, దృగ్వస్తువు (జ్ఞాన రూపమైన ఆత్మ) స్వప్రకాశము [తనంతట తానే ప్రకాశించును] అనీ ఆ విద్య బోధించును. దానితో తనకు కనబడే ఈ దృశ్యములను తెలిసికొని ప్రయోజన మేనీ లేదనీ, దేనిని తెలిసికొనిన ప్రయోజన ముండునో ఆ దృగ్వస్తువు [ఆత్మ] తనకు గోచరము కాదనీ తెలిసికొన్న మనస్సు కట్టె లేని అగ్ని వలే తనంతట తానే శాంతించును. ఈ విషయమే చెప్పబడినది—

“కద్దెలు లేని అగ్ని తన కారణమునందే శాంతించి నట్లు చిత్తము కూడ వృత్తులు క్షీణించుటచే తన కారణములో లీనమై పోవును.”

యోని అసగా మనస్సునకు కారణ మైన ఆత్మ.

మూ. యస్తు బోధితమపి తత్త్వం న సమ్యగ్బుధ్యతే, యశ్చ విస్మరతి, తయోరుభయోః సాధుసంగమ ఏవోపాయః. సాధవో హి పునః పునర్బోధయన్తి స్మారయన్తి చ. యస్తు విద్యామదాదిదుర్వాసనయా పీడ్యమానో న సాధూననువర్తితుముత్సహతే తస్య పూర్వోక్తవివేకేన వాసనా పరిత్యాగ ఉపాయః. వాసనానాం ప్రాబల్యేన త్యక్తుమశక్యత్యే ప్రాణస్పృగ్దనిరోధనముపాయః. ప్రాణస్పృగ్దనవాసనయోశ్చిత్తప్రేరకత్వా త్తయోర్నిరోధే చిత్తశాంతిరుపపద్యతే.

వ్యా. తత్త్వమును బోధించినను అర్థము కానివాడు, అర్థ మైనను మరచి పోవువాడు వారిద్దరికీ సాధుసంగమ మొక్కడే ఉపాయము. ఎందు చేత ననగా సత్పురుషులు మాటిమాటికి బోధించుచుందురు; గుర్తు చేయు చుందురు విద్యామదాదిదుర్వాసనలచేత పీడింపబడుచు సత్పురుషుల సేవ చేయుటకు అభిలషించనివానికి వెనుకబెప్పిన వివేకముచేత వాసనలను త్యజించుటయే ఉపాయము వాసనలు ప్రబలము లగుటచే వాటిని త్యజించుట శక్యము కానిచో ప్రాణతాయు చలనమును నిరోధించుట ఉపాయము. ప్రాణ స్పృగ్దనము, వాసనలు చిత్తమును ప్రేరేపించుచుండును గాన వాటిని నిరోధించుటచేత చిత్తశాంతి కలుగుట ఉపపన్నమే.

మూ. ప్రేరకత్వం చ వసిష్ఠ ఆహ. —

“దేవే బీజే చిత్తవృక్షస్య వృత్తిప్రతతిధారిణః
ఏకం ప్రాణపరిస్పృగ్దో ద్వితీయం దృఢవాసనా.”

(ల.వా. 28.38)

“సతీ సర్వగతా సంవిత్ప్రాణస్పృగ్దేన బోధ్యతే
సంవేదనాదస్తాని తతో దుఃఖాని చేతనః”

(ల.వా. 28.40) ఇతి.

వ్యా ప్రాణస్పందన వాసనలు చిత్తమును ప్రేరేపించు నను విషమును వసిష్ఠుడు చెప్పినాడు :-

“వృత్తులను లతలను దరించి ఉన్న చిత్త మనే వృక్షమునకు రెండు దీజములు - ఒకటి ప్రాణచలనము, రెండవది దృఢమైన వాసన”.

అంతటా వ్యాపించి ఉన్న సంవిత్ (జ్ఞానశక్తి) ప్రాణస్పందము చేత మేల్కొల్పుబడును. ఆ సంవేదనమువలననే చిత్తమునకు అనంతమైన దుఃఖములు కనుగును.

మూ. యథా భస్మచ్ఛస్తమగ్నిం లోహకారా దృతిభ్యాం ధమన్తి తత్ర చ దృత్యుత్పన్నేన వాయునా సోఽగ్నిర్జ్వలతి తథా చిత్తోపాదానేన కాష్ఠస్థానీయేనాజ్ఞానేన ఆవృతా సంవిత్ ప్రాణస్పందేన బోధ్యమానా చిత్తవృత్తిరూపేణ ప్రజ్వలతి. తస్మాచ్ఛిత్తవృత్తినామకాత్ సంవిజ్ఞానాలారూపాత్ సంవేదనాత్ దుఃఖాన్యుత్పద్యంతే. నేయం ప్రాణస్పందనప్రేరితా చిత్తోత్పత్తిః.

వ్యా. భస్మముచేత కప్పబడిన అగ్నిని కమ్మరులు రెండు తిత్తులతో ఊదగా ఆ తిత్తుల ద్వారా పుట్టిన గాలిచేత ఆ అగ్ని ఏ విధముగా ప్రజ్వలించునో అట్లే చిత్తమునకు ఉపాదాన కారణమైన కాష్ఠస్థానీయ మైన (కాష్ఠమువంటి) అజ్ఞానముచేత ఆవరించబడిన సంవిత్ (జ్ఞానము) ప్రాణసంచలనము చేత బోధింపబడి చిత్తవృత్తుల రూపమున ప్రజ్వలించును. చిత్తవృత్తి అను పేరు గల సంవిజ్ఞానాలారూపమైన సంవేదనమువలన దుఃఖములు ఉత్పన్నమగును. (చిత్తవృత్తులే సంవిత్తు మంటలు. ఆ మంటలే ఆ యా వస్తువుల జ్ఞానము. దానివలన దుఃఖములు ఉత్పన్నమగును) ఇది ప్రాణస్పందముచేత ప్రేరేపింపబడిన చిత్తోత్పత్తి.

మూ. అన్యాయం చ స ఏవాహ—

“భావసంవిత్ప్రకటితామనుభూతాం చ రామవ

చిత్తస్యోత్పత్తిమపరాం వాసనాజనితాం శృణు,

దృఢాభ్యస్తపరాఢైకభావనాదతిచఙ్గంమ్

చిత్తం సంశాయతే జన్మజరామరణకారణమ్.” ఇతి.

వ్యా. రెండవదానిని (వాసనాప్రేరితమైన చిత్తోత్పత్తిని) గూడ వసిష్ఠుడే చెప్పెను :—

రామా ! పదార్థముల జ్ఞానముచేత ప్రకటితమై అనుభవింపబడిన, వాసనాజన్యమైన మరొక చిత్తోత్పత్తిని గూర్చి చెప్పెదను; వినుము. దృఢముగా మాటిమాటికి ఒక పదార్థమును గూర్చి భావన చేయుటవలన, అతి చంచలమైన మనస్సు జన్మజరామరణములకు కారణ మగును.

మూ. న కేవలం ప్రాణవాసనయోశ్చిత్తప్రేరకత్వమ్, కింతు పరస్పరప్రేరకత్వమప్యస్తి తదాహ వసిష్ఠః—

“వాసనావశతః ప్రాణస్పృశస్తేన చ వాసనా

జాయతే చిత్తవృక్షస్య తేన బీజాఙ్గులక్రమః.

(ల.వా. 28.65) ఇతి.

వ్యా. ప్రాణవాసనలు చిత్తమును ప్రేరేపించుటయే గాక తమలో ఒకదాని నొకటి కూడ ప్రేరేపించుచుండును ఈ విషయమును వసిష్ఠుడు చెప్పెను.

“వాసనావశమున ప్రాణసంచలనము కలుగును. ప్రాణసంచలనముచేత వాసనలు కలుగును. ఇది చిత్త మనే వృక్షము విషయమున ఏర్పడిన బీజాంకురక్రమము.” బీజము నుండి చెట్టు పుట్టును చెట్టునుండి బీజము పుట్టును మరల ఆబీజమునుండి చెట్టు పుట్టును. ఈ విధముగా ఈ క్రమము నిరంతరము కొనసాగు చుండును అట్లే వాసనా - ప్రాణసంచలనముల క్రమము కొనసాగుచుండుటచే, చిత్తవృక్షమునకు ఆ రెండును బీజములు గాన ఆ బీజద్వయచిత్తవృక్షముల క్రమము కొనసాగుచుండు నని భావము. మూ. అత ఏవాన్యతరనాశేనోభయనాశమప్యహః—

“ద్వే బీజే చిత్తవృక్షస్య ప్రాణస్పన్దనవాసనే
ఏకస్మింశ్చ తయోః కీజే క్షిప్రం ద్వే అపి సశ్యతః.”

(ల.వా. 28.34) ఇతి.

వ్యా. ఆందువలననే వాటిలో ఏ ఒక్కటి నశించినను రెండూ నశించు నని చెప్పినాడు :—

“చిత్త మనే వృక్షమునకు ప్రాణస్పన్దనము వాసనలు అను రెండు బీజములు ఉన్నవి. వాటిలో ఏ ఒకటి నశించినను వెంటనే రెండూ కూడ నశించును.”

మూ. తయోర్నాశోపాయం నాశఫలం చాహ—

“ప్రాణాయామదృఢాభ్యానైర్మ్యక్త్యా చ గురుదత్తయా
అసనాశనయోగేన ప్రాణస్పన్దో నిరుధ్యతే.”

(ల.వా. 28.122)

వ్యా. వాటి నాశమునకు ఉపాయమును కూడ చెప్పి ఉన్నాడు :—

“ప్రాణాయామమును దృఢముగా ఆభ్యసించుటచేతను, గురువు చూపిన యుక్తిచేతను, అసనములచేతను తగు ఆహారమును భుజించుట చేతను ప్రాణస్పందము నిరోధించబడును.”

మూ. “అసగ్గవ్యవహారిత్వాద్భవభావనవర్జనాత్

శరీరనాశదర్శిత్యాద్వాసనా న ప్రవర్తతే.” (ల.వా.28.123)

వ్యా. అన క్తి లేకుండగా వ్యవహరించుటవలన, సాంసారిక విషయములను గూర్చిన ఆలోచనలను విడచుటవలన, శరీరము నశించునది అను విషయమును చింతించుటవలన వాసన ప్రవర్తించదు.

మూ. “వాసనాసంపథిత్యాగచ్ఛిత్తం గచ్ఛత్యచిత్తతామ్,
ప్రాణస్పన్దనిరోధాచ్ఛ యథేచ్ఛసి తథా కురు.”

వ్యా. వాసనలను త్యజించుట వలన లేదా ప్రాణన్యస్తమును నిరోధించుటవలన చిత్తము, చిత్తభిన్నత్యమును పొందును (చిత్తము కానిది అగును, ఏది ఇష్టమో అది చేయుము.

మూ. “ఏతాపన్యాత్రకం మన్యే రూపం చిత్తస్య రాఘవ
యద్భావనం వస్తునోఽస్తర్భస్తుత్వేన రసేన చ.”

(ల.వా. 28.57)

వ్యా. రామా ! వస్తువును వస్తువుగాను, ఆన క్రితాను తోపల భావన చేయుటయే చిత్తము న్యరూప మని తలచెదను.

మూ. యదా న భావ్యతే కించిద్దేయోపాదేయరూపి యత్
స్తీయతే సకలం త్యక్త్వా తదా చిత్తం న జాయతే.

(ల.వా. 28.54)

వ్యా. పేయముగా గాని, గ్రాహ్యముగా గాని ఏ వస్తువును గూర్చి భావన చేయకుండగా అన్నింటినీ పరిత్యజించి కూర్చున్నచో అప్పుడు చిత్తము పుట్టదు.

మూ. అవాసనత్వాత్సతతం యదా న మనుతే మనః

అమనస్తా తదోదేతి పరమోపశమప్రదా.

(ల.వా. 28.55) ఇతి.

వ్యా. వాసనలేపి లేకపోవుటచేత మనస్సు ఎల్లప్పుడూ దేనిని గూర్చి తలవకుండా ఉన్నప్పుడు పరమశాంతిని కలిగించు అమనస్కత్వము (మనస్సు లేని స్థితి) ఏర్పడును.

మూ. అమనస్తానుదయే శాన్త్యభావమాహ—

“చిత్తయక్షదృఢాక్రాంతం న మిత్రాణి న బాన్ధవాః, ఇతి
శక్నువన్తి పరిత్రాతుంగురవోనచమానవాః”

వ్యా. అమనస్కత్వము కలుగ నంతవరకు శాంతి ఉండ దని చెప్పుచున్నాడు—

“చిత్త మనే యశుడు గట్టిగా ఆవహించి ఉన్నవానిని మిత్రులు కాని, బంధువులు కాని గురువులు గాని, మరి యే ఇతర మానవులు కాని రక్షించజాలరు.”

మూ. ఆననాశనయోగేనేతి యదుక్తం తత్ర అవాసనస్య లక్షణముపాయం ఫలం చ త్రిభిః సూత్రైః పతంజలిః సూత్రయామాస - “స్థిరసుఖమాసనమ్” (2.46) “ప్రయత్నశ్చైథిల్యానంతసమాపత్తిభ్యామ్” (2.47) “తతో ద్వద్వ్యానభిఘాతః” (2.48) ఇతి. పద్మక-స్వస్తికాదినా యాద్యశేన దేహస్థాపనరూపేణ యస్య పురుషస్యావయవవ్యథానుత్పత్తిలక్షణం సుఖం, స్వదేహచలనరాహిత్యలక్షణం స్తైర్యం చ సంపద్యతే, తస్య తదేవ సుఖమాసనమ్. తస్య చ ప్రయత్నశ్చైథిల్యం తౌకిక ఉపాయః. గమనగృహకృత్యతీర్థయాత్రాస్నానహోమాదివిషయో యః ప్రయత్నో మాసన ఉత్సాహస్తస్య శ్చైథిల్యం కర్తవ్యమ్. అన్యథా స ఉత్సాహో బలాద్ దేహముత్థాప్య యత్ర క్వాపి ప్రేరయతి. అతౌకికోపాయశ్చ “పశాసహస్రేణ ధరణీం ధారయిత్వా స్థైర్యేణావతిష్ఠతే యోఽయమనంతః స ఏవాహమస్మి” ఇతి ధ్యానం చిత్తస్య లసంతసమాపత్తిః. తయా యథోక్తాసనసంపాదకమదృష్టం నిష్పద్యతే. సిద్ధే చాసనే శీతోష్ణసుఖదుఃఖమానావమానాదిద్వంద్వైర్వ్యాధౌ హర్షం నాభిహన్యతే.

వ్యా. వెనుక “ఆననాశనయోః” అని చెప్పబడిన ఆనన-ఆశనములలో ఆననము లక్షణమును, ఉపాయమును, ఫలమును పతంజలి మూడు సూత్రములలో చెప్పెను. “స్థిరము సుఖముగా ఉండు ఆననమును స్వీకరించవలెను.” “అట్టి ఆననము ప్రయత్న శ్చైథిల్యముచేతను, అనంతసమాపత్తి చేతను సిద్ధించును.” “అది సిద్ధించినచో ద్వంద్వముల అభిఘాతము ఉండదు ” దేహమును ఒక పిద మగు స్థితిలో ఉంచుట ఆననము ఏ పద్మక

స్వస్తి కాద్యాసనమును అవలంబించుటచేత, ఎవనికి, అవయవములకు వ్యథ కలగకుండుట అను సుఖము, దేహము కదలకుండుట అను స్థైర్యము లభించునో అతనికి అది సుఖ మైన ఆననము. దానికి ప్రయత్న శైథిల్యము లొకికోపాయము. ఎచటికైనా వెళ్లుట, గృహకృత్యములు, తీర్థయాత్రలు చేయుట, స్నానము, హోమము మొదలైనవాటి కొరకు చేయ వీ ప్రయత్నము, అనగా మానసమైన ఉత్సాహము ఉన్నదో దానిని శిథిలము చేయవలెను (తగ్గించుకొనవలెను). అట్లు చేయనిచో ఆ ఉత్సాహము దేహమును బలాత్కారముగా లేపి ఎక్కడికో ఒక చోటికి తీసికొని పోవును. “ఏ అనంతుడు వేయి పడగలమీద భూమిని దరించి స్థిరముగా ఉన్నాడో ఆ అనంతుడను నేనే” అని ద్యానించుటయే చిత్తమునకు “అనంతసమాపత్తి.” ఇది అలొకికో పాయము దీనివలన స్థిరసుఖమైన ఆననమును సంపాదించు అదృష్టము నిష్పన్న మగును. ఆననసిద్ధి కలిగిన పిమ్మట శీతోష్ణ-సుఖదుఃఖ-మానావ మానాదిద్యంద్యములు వెనుకటి వలె బుదించవు

మూ. తథావిధస్య చానసస్య యోగ్యో దేశః క్రూయతే—

“వివిక్తదేశే చ సుఖాననస్తః

శుచిః సమగ్రీవశిరఃశరీరః” (కై.ఉ.4.) ఇతి.

“సమే శుచౌ శర్కరపహ్నివాలుకా

వివర్జితే శబ్దజలాశయాదిభిః

మనోఽనుకూలే న తు చక్షుషీడనే

గుహానివాతాశ్రయజే ప్రయోజయేత్”

(శ్వే.ఉ. 2.10.) ఇతి చ.

సోఽయమాననయోగః.

వ్యా. అట్టి ఆననమునకు యోగ్యమైన ప్రదేశము చెప్పబడినది—

“జనసంచారము లేని వివిక్తప్రదేశమునందు సుఖాననమునందు కూర్చుండి, పరిశుద్ధుడై, కంతమును, శిరస్సును, శరీరమును సమముగా

(నిటారుగా) ఉంచి .. . ” అని కైవల్యోపనిషత్తు, “ఎత్తుపల్లములు లేనిది, పవిత్రము, గులకరాట్ల. నిప్పు, ఇసుక, ద్వని, జలాశయములు లేనిది, మనస్సుకు అనుకూలము, దృష్టికి బాధాకరము కానిది అయిన ప్రదేశములో, గుహలో కాని, ఎక్కువ గాలి లేని ప్రదేశమునందు గాని యోగాభ్యాసము చేయవలెను” అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది. ఇది ఆసన యోగము.

మూ. అశనయోగస్తు మితాహారత్వమ్

“అత్యాహారమనాహారం నిర్విం యోగీ వివర్ణయేత్” ఇతి శ్రుతేః. భగవతాప్యైక్తమ్:-

“నాత్యశ్చతస్తు యోగోఽస్తి న చాత్యస్తమనశ్చతః
న చాతిస్వప్నశీలస్య జాగ్రతో నైవ చార్జున
యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య కర్మసు
యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగో భవతి దుఃఖహా”

(భ.గీ.6.16,17) ఇతి.

వ్యా. అశనయోగ మనగా మితముగా నుజించుట. “యోగి ఎల్లప్పుడు, అతిగా తినుటను, అసలు తినకుండుటను పరిత్యజించవలెను” అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. భగవంతుడు కూడ చెప్పినాడు-

“అర్జునా ! ఎక్కువగా తినేవానికి యోగము లేదు అసలు తినని వానికి లేదు. ఎక్కువగా నిద్రపోయే అలవాటు ఉన్నవానికి లేదు. ఎల్లప్పుడు నిద్రలేకుండా మేల్కొనేవానికి లేదు. యుక్తముగా ఆహార విహారములు చేయువానికి, పనులలో యుక్తముగా ప్రవర్తించువానికి, యుక్తముగా నిద్రను, జాగరణమును సేవించువానికి దుఃఖములను నశింపజేయు యోగము కలుగును”.

మూ. జితాసనస్య ప్రాణాయామేన మనోవినాశః శ్వేతాశ్వతరై
రామ్నాయతే-

“త్రిరున్నతం స్థావ్య సమం శరీరం
హృదీద్రియాణి మనసా సంనివేశ్య.
బ్రహ్మాదుపేన ప్రతరేత విద్వాన్
స్రోతాంసి సర్వాణి భయావహాని”

“ప్రాణాన్ ప్రపీడ్యేహ య క్తచేష్టః
క్షిణే ప్రాణే నాసికయోచ్ఛ్వసీత
దుష్టాశ్వయుక్తమివ వాహమేసం
విద్వాన్ మనో ధారయేతాప్రమత్తః” (శ్వే.ఉ.2.8.9) ఇతి.

వ్యా. అననమును జయించినవానికి ప్రాణాయామముచేత మనో
వినాశము సిద్ధించు నని శ్వేతాశ్వతరులు చెప్పుచున్నారు.

“విద్వాంసుడు శరీరమును మూడు చోట్ల (వక్షఃస్థల-కంఠ-శిరస్సుల
యందు) సమముగా ఉన్నతముగా ఉండు నట్లు చేసికొని ఇంద్రియములను
మనస్సును కూడ హృదయములో నిరోధించి, బ్రహ్మ అనే తెప్ప సాహాయ్య
ముతో భయమును కలిగించు అన్ని ప్రవాహములను దాటవలెను”.

“అతడు ప్రాణములను పీడించి (నిరోధించి) యుక్తమైన చేష్టలు
(కర్మలు) చేయుచు, ప్రాణము క్షిణించిన పిదప నాసికతో ఉచ్ఛ్వాసము
చేయవలెను. విద్వాంసుడు ఏమరుపాటు లేనివాడై మనస్సును, దుష్టములైన
(మాట వినని) అశ్వములు కట్టిన వాహనమును వలె అదుపులో ఉంచు
కొనవలెను”.

మూ. యోగీ ద్వివిధః - విద్యామదాద్యాసురసంపద్రహితస్తత్స
హితశ్చేతి. తయోరాద్యస్య బ్రహ్మధ్యానేన మనసి నిరుద్ధే సతి తన్నా
స్తరీయకతయా ప్రాణో నిరుద్ధ్యతే. తం ప్రతి “త్రిరున్నతమ్” ఇతి
మన్తస్యః పఠితః. ద్వితీయస్యాధ్యానేన ప్రాణే నిరుద్ధే, తన్నాస్తరీయక
తయా మనో నిరుద్ధ్యతే. తం ప్రతి “ప్రాణాన్నిపీక్య” ఇతి మన్తస్యః

ప్రవృత్తః. ప్రాణపీడనప్రకారో వక్ష్యతే; తేన చ పీడనేన యుక్త-
చేష్టో భవతి. మనశ్చేష్టావిద్యామదాదయో నిరుద్ధస్తే. ప్రాణనిరోధేన
చిత్తదోషనిరోధే దృష్టాంతోఽన్యత్ర శూయతే-

“యథా పర్వతధాతునాం దహ్యాన్తే ధమనాన్మలాః
తథేన్ద్రియకృతా దోషా దహ్యాన్తే ప్రాణనిగ్రహాత్”

(అ.నా.ఉ. 7) ఇతి

అత్రోపపత్తిర్నారదేన దర్శితా-

“యః ప్రాణపవనస్పృశ్యస్తస్పృశ్యః స ఏష హి
ప్రాణస్పృశ్యేయే యత్నః కర్తవ్యో ధీమతోచ్ఛతైః”

(ల.వా.28.125) ఇతి.

వ్యా. యోగులలో రెండు రకములవారు ఉందురు-కొందరు విద్యా
మదము మొదలైన ఆసురసంపద లేనివారు; కొందరు ఉన్నవారు. మొదటి
తరగతివారి మనస్సు బ్రహ్మద్యానముచేత నిరుద్ధము చేయబడగానే, దానితో
పాటు తప్పనిసరిగా ప్రాణనిరోధము ఏర్పడును. “త్రిరున్నతమ్” ఇత్యాది
మంత్రము అట్టి వారిని గూర్చి చెప్పబడినది. రెండవ తరగతికి చెందిన
వారికి అభ్యాసముచేత ప్రాణము నిరుద్ధముకాగా దానితో పాటు తప్పనిసరిగా
మనోనిరోధము కూడ కలుగును. వారి విషయమున “ప్రాణాన్ నిపీడ్య”
ఇత్యాదిమంత్రము ప్రవర్తించినది. ప్రాణపీడనము ఎట్లు చేయవలెనో
చెప్పగలము. ఆ ప్రాణపీడనముచేత యోగి యుక్తములైన చేష్టలు కలవాడు
అగును. మనశ్చేష్టలు, విద్యామదము మొదలైనవి నిరోధింపబడును. ప్రాణ
వాయువును నిరోధించుటచేత చిత్తనిరోధము ఎట్లు కలుగునో చెప్పుటకు
దృష్టాంతము మరొక గ్రంథమునందు చెప్పబడినది—

“అగ్నిలో వేసి ఊడుటవలన పర్వతములలో పుట్టిన దాతువుల
మలములు ఎట్లు కాలివేయబడునో, అట్లే ప్రాణాయామముచేత ఇంద్రియ
ములచే కలుగు దోషములు దహింపబడును”.

ఈ విషయమునందు వసిష్ఠుడు ఉపపత్తి చూపి ఉన్నాడు —

“ప్రాణవాయుస్సందనమే చిత్తస్సందనము అందుచేత బుద్ధిమంతుడు ప్రాణస్సందమును నిలుపుటకు ఎక్కువ ప్రయత్నము చేయవలెను”.

మూ. మనోవాక్చక్షురాదీన్ద్రియదేవతాః స్వస్వవ్యాపారం నిరస్త
రం కరిష్యామ ఇతి ప్రథం ధృత్వా శ్రమరూపేణ మృత్యునా గ్రస్తాః.
స చ మృత్యుః ప్రాణం నాప్నోత్, తతో నిరస్తరముచ్ఛ్వాసనిఃశ్వాసౌ
కుర్వన్నవ్యయం ప్రాణో న శ్రామ్యతి. తదా వి - ర్య దేవతాః ప్రాణరూ
పం ప్రావిశన్. సోఽయమర్థో వాజసనేయభిరామ్నాయతే - “అయం వై
సః శ్రేష్ఠో యః సం రంశ్చాసంచరంశ్చ న వ్యథతే అథో న రిష్యతి
హస్తాన్తైవ సర్వే రూపమసామేతి. ఏతన్తైవ సర్వే రూపమభవంస్త
స్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయంతే ప్రాణాః” (బృ.ఉ. 1.5.21) ఇతి. అత
ఇన్ద్రియాణాం ప్రాణరూపత్వం నామ ప్రాణాధీనచేష్టావత్త్వమ్. తచ్చ
స్తర్వామిబ్రాహ్మణే సూత్రాత్మప్రస్తావే శ్రూయతే - “వాయుర్వై
గౌతమ తత్సూత్రం వాయునా వై గౌతమ సుత్రేణాయం చ లోకః
పరశ్చ లోకః సర్వాణి చ భూతాని సందృబ్ధాని భవన్తి. తస్మాద్వై
గౌతమ పురుషం ప్రీతమాహుర్వ్యసంసిషతాస్యాక్లానీతి. వాయునా హి
గౌతమ సూత్రేణ సందృబ్ధాని భవన్తి” (బృ.ఉ. 3.7.2) ఇతి. అతిః
ప్రాణమనఃస్పృశ్తయోఃసహభావిత్వాత్ ప్రాణనిగ్రహే మనో నిగృహ్యతే

వ్యా. మనో - వాక్ - చక్షుస్సులు మొదలైన ఇంద్రియముల దేవతలు
తమ తమ పనులను నిరంతరము చేసెదము అని ప్రవచము వహించి శ్రమ
రూప మైన మృత్యువుచేత ఆక్రమింపబడెను, కాని ఆ మృత్యువు ప్రాణము
చెంతకు వెళ్లలేదు. అందుచేతనే ప్రాణము నిరంతరము ఉచ్ఛ్వాసనిఃశ్వాస
ములు చేయుచున్నను శ్రమచెందదు. అప్పుడు ఆ ఇంద్రియదేవత లందరు
ఆలోచించి ప్రాణరూపములో ప్రవేశించినవి. ఈ విషయము వాజసనేయులు
చెప్పుచున్నారు - “ఇది సంవరించినను సంవరించకపోయినను శ్రమ చెండుట

లేదు; కావున నాశము చెందదు. అందుచేత ఇదే (ఈ ప్రాణమే) మనకు శ్రేష్ఠమైన దేవత. మనము దీని రూపములో కలిసిపోవుదము; ఈ విధముగ నిశ్చయించుకొని ఆ ఇంద్రియము లన్నీ ప్రాణరూప మైపోయినవి అందు చేతనే వాటిని ప్రాణము లందురు". అందువలన ఇంద్రియములు ప్రాణ రూపము లనగా వాటి చేష్టలు ప్రాణాదీనము లని అర్థము. ఈ విషయము అంతర్యామిబ్రాహ్మణములో సూత్రాత్మను ప్రతిపాదించు ప్రస్తావములో చెప్పబడినది. గౌతమా ! (ఈప్రపంచకమునంతా వ్యాపించి యున్న) ఆ సూత్రము వాయువు గౌతమా ! సూత్రమైన ఈ వాయువుచేతనే ఈ లోకము పరలోకము, సర్వభూతములూ కూడ కట్టబడి ఉన్నవి. అందు వలననే, ఓ! గౌతమా! మరణించిన పురుషుని చూచి 'ఈనని ఆవయవములు జారిపోయినవి' అని అందురు. గౌతమా ! సూత్రమైన వాయువుచేత ఆవి కట్టబడును కదా?" అందువలన ప్రాణస్పందనము, మనఃస్పందనము ఒక దానితో ఒకటి కలిసి జరుగుచుండును గాన ప్రాణమును నిగ్రహించి నప్పుడు మనస్సు కూడ నిగ్రహింపబడును.

మూ. నను సహస్పన్దో న యుక్తః; సుషుప్తౌ చేష్టమానేఽపి ప్రాణే మనసః అచేష్టమానత్వాత్. న, విలీనత్వేన తదాసిం మనసః సత్త్వాభావాత్. నను కీణే ప్రాణే నాసికయోచ్ఛ్వసీతేతి వ్యాహతమ్. న హి కీణప్రాణస్య మృతస్య శ్వాసం క్వచిత్పశ్యామః. నాపి శ్వసతో జీవతః ప్రాణక్షయోఽస్తి. మైవమ్; అనుల్బణత్వస్య క్షయత్వేనాత్ర వివక్షితత్వాత్. యథా ఖననచ్ఛేదనాదిషు వ్యాప్రియమాణస్య, పర్వత మారోహతః శీఘ్రం ధావతో వా శ్వాసవేగో యావాన్భవతి న తావాన్ స్థితస్య, ఆసీనస్య, నిద్రితస్య వా విద్యతే. తథా ప్రాణాయామపాటవో పేతస్యేతరస్మాదల్పః శ్వాసో భవతి. ఏతదేవాభిప్రేత్య క్రూయతే-
 “భూత్వా తత్రాయతప్రాణః శనైరేవ సముచ్ఛ్వసేత్” ఇతి. యథా దుష్టైరన్వేయైరపేతో రథో మార్గం త్యక్త్వా యత్ర క్వాపి నీయతే, స చ సారథినా ద్యథమశ్వం రజ్జుష్యాకృష్య సుఖమార్గే పునర్ధార్యతే,

తిథేస్త్రియైర్వాసనాదిభిరితస్తతో నీయమాసం చిత్తం ప్రాణరజ్జౌ దృఢం
దృఢాయాం ధార్యతే.

వ్యా. (ఆశంక) ప్రాణమనస్సులు కలిసి స్పందించును అని చెప్పుట
యుక్తము కాద; సుషుప్తిలో ప్రాణము స్పందించుచున్నను మనస్సు పని
చేయుటలేదు కదా? (సమాధానము). అట్లు కాదు. ఆ సమయమునందు
మనస్సు అణగిపోయినది గాన ఆ మనస్సే లేదు [ఆశంక] “ప్రాణము
క్షీణమైన పిమ్మట ముక్కుతో గాలి పీల్చుచుండవలెను” అని వైన చెప్ప
బడినది. అది యుక్తము కాదు ప్రాణము క్షీణించి మరణించినవాడు శ్వాస
పీల్చుట ఎక్కడా చూడము కదా? శ్వాసపీల్చుచు జీవించి ఉన్నవానికి
ప్రాణక్షయము కూడ లేదు కదా? (సమాధానము) అట్లు కాదు. ఇక్కడ
క్షీణించుట అనగా తీవ్రముగా లేకుండుట అని అర్థము నేల తప్పుట,
కట్టెలు మొదలైనవి చేదించుట మొదలైన పని చేయువానికి, పర్యతము
ఎక్కుచున్నవానికి, శీఘ్రముగా పరుగెత్తుచున్నవానికి ఎంత శ్వాసవేగము
ఉండునో అంత శ్వాసవేగము నిలచిఉన్నవానికి గాని, కూర్చున్నవానికి
గాని, నిద్రించుచున్నవానికి గాని ఎట్లు ఉండదో అట్లే ప్రాణాయామములో
నేర్చు ఉన్నవానికి ఇతరులకంటె శ్వాసవేగము అల్పముగా ఉండును ఈ
అభిప్రాయముతోనే-“ప్రాణములను నిగ్రహించి మెల్లగా శ్వాసపీల్చవలెను”
అని చెప్పబడినది. పెంకి గుఱ్ఱములు కట్టిన రథమును మార్గము తప్పించి
అవి ఏ మూలకో తీసికొనిపోవును, అప్పుడు సారథి గట్టిగా గుఱ్ఱము కళ్లెము
లాగి రథమును సుఖమార్గమునకు చేర్చును. అట్లే ఇంద్రియములు, వాస
నాదులు చిత్తమును ఇటు అటు లాగి కొనిపోవుచుండగా ప్రాణ మను కళ్లె
మును గట్టిగా పట్టుకొని దానిని నిలుపవచ్చును.

మూ. “ప్రాణాన్ ప్రపీర్య” ఇతి యదుక్తం తత్ర ప్రాణపీడన
ప్రకారోఽన్యత్ర శూయతే-

“సవ్యాహృతిం సప్రణవాం గాయత్రీం శిరసా సహ
ప్రతిః పఠేదాయతప్రాణః ప్రాణాయామః స ఉచ్యతే”

(అ.నా.ఉ. 11)

వ్యా. “ప్రాణమును పీడించి” అని వైన చెప్పబడినది. ప్రాణమును పీడించువిధానము గ్రంథాంతరమునం దున్నది.

“ప్రాణవాయువును నిరోధించి వ్యాహృతులతోను, ఓంకారముతోను కూడిన గాయత్రిని ఓంకారముతో కూడ మూడు పర్యాయములు పఠించవలెను. అది ఒక ప్రాణాయామము.”

భూః, భువః, సువః, మహాః, జనః, తపః, సత్యమ్ అనువాటిలో మొదటి మూడు వ్యాహృతులు. ఆ వ్యాహృతులకు మిగిలిన నాలిగింటికి కూడ ఓంకారము మొదట చేర్చి ఓంకారసహిత మైన గాయత్రిని కుంభక ప్రాణాయామస్థితిలో మూడు పర్యాయములు మనసా పఠించవలె నని ఆర్థము.

మూ. “ప్రాణాయామాత్తయః ప్రోక్తా రేచకపూరకకుమ్భకాః
ఉత్క్షిప్య వాయుమాకాశం శూన్యం కృత్వా నిరాత్మకమ్,
శూన్యభావేన యుజ్జిత రేచకస్యేతి లక్షణమ్” (12)

వ్యా. రేచకము, పూరకము, కుంభకము అని ప్రాణాయామములు మూడు చెప్పబడినవి. వాయువును పూర్తిగా వైకి వదలి లోపలి అవకాశమును శూన్యముగా, ఏమీ లేనిదానినిగా చేసి, ఆ శూన్యత్వముతో కొంతసేపు ఉన్నట్లయితే అది రేచకము.

మూ. “వక్త్రేణోత్పలనారేన తోయమాకర్షయేన్నరః
ఏవం వాయుర్గ్రహీతవ్యః పూరకస్యేతి లక్షణమ్” 13

వ్యా. కలవ కాద గొట్టమును నీటిలో ఉంచుకొని పాత్రలో ఉన్న నీరు నోటిలోనికి మెల్లగా తీసికొని నట్లు వాయువును మెల్లగా లోనికి తీసికొనుట పూరకము.

మూ. “నోచ్ఛ్వసేన్నిఃశ్వసేన్నైవ నైవ గాత్రాణి చాలయేత్
ఏవం తాపన్నియుజ్జిత కుమ్భకస్యేతి లక్షణమ్” 14 ఇతి.

వ్యా. గాలిని లోనికి పీల్చకూడదు; పైకి వదలకూడదు. ఆవయవములను కదలనీయకూడదు. ఈ విధముగ వాయువును లోపల బంధించుట కుంభకము.

మూ. అత్ర శరీరాస్తర్గతం వాయుం బహిర్నిస్సారయతుముష్టివ్యశారీరమాకాశం శూన్యం నిరాత్మకం వాయురహితం కృత్వా స్వల్పమపి వాయుమప్రవేశ్య శూన్యధావేనైవ నియమయేత్. సోఽయం రేచకో భవతి.

వ్యా. శరీరములో ఉన్న వాయువును బైటకు వెడలగొట్టుటకు పైకి తీసి, శరీరములో ఆకాశము శూన్యముగా, వాయురహితముగా ఉండునట్లు చేసి, ఏ కొంచెము గాలి కూడ లోనికి పోకుండ చూచుకొనుచు శూన్యబావముతో గాలిని బైట బంధించినచో అది రేచక మగును.

మూ. కుమ్మకో ద్వివిధః, ఆస్తరో బాహ్యశ్చేతి. తదుభయంచ వసిష్ఠ ఆహ—

“అపానేఽస్తం గతే ప్రాణో యావన్నాభ్యుదితో హృది
తావత్సా కుమ్భకావస్థా యోగిభిర్యానుభూయతే”.

(ల. వా. 29.211)

“బహిరస్తంగతే ప్రాణే యాసన్నాపానక్షిద్గతః
తావత్పూర్ణసమావస్థాం బహిష్ఠం కుమ్భకం విదుః”

(ల.వా. 29.216) ఇతి.

తత్రోచ్ఛ్వాస ఆస్తరకుమ్భకవిరోధి; నిఃశ్వాసో బాహ్య కుమ్భకవిరోధి; గాత్రచాలనముభయవిరోధి; తస్మిన్ సతి నిఃశ్వాసోచ్ఛ్వాసయోరన్యతరస్య అవశ్యంభావిత్వాత్.

వ్యా. అంతరకుంభకము, బాహ్యకుంభకము అని కుంభకము రెండు విధములు. ఆ రెండింటిని గూర్చి వసిష్ఠుడు చెప్పినాడు—

“అపానవాయువు బైటకు పోయే వాయువు ఏదైనా అపాన వాయువే) అప్పుడే బైటకు వెళ్లి ప్రాణవాయువు ఇంకా హృదయములో ప్రవేశించకుండా ఉన్న అవస్థ అంతరకుంభకము. దీనిని యోగులు గుర్తింతురు.”

“బైటనుండి లోనికి రావలసిన ప్రాణము ఆగిపోయి అపానము ఇంకను పైకి లేవనప్పు డున్న నిండిన స్థితికి బాహ్య కుంభక మని పేరు ”

ఉచ్ఛ్వాసము (గాలి లోనికి పీల్చుట) అంతరకుంభకమునకు విరోధి. నిశ్వాసము బాహ్యకుంభకమునకు విరోధి. గాత్రము చలింపజేయుట రెండింటికీ విరోధి. ఎందుచేత ననగా దేహము చలించినచో ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసములలో ఏదో ఒకటి తప్పక జరిగితిరును.

మూ. పతञ్జలిరప్యోస నానన్తరభావినం ప్రాణాయామం సూత్రయామాస - “తస్మిన్ సతి నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసయోగ్గతివిచ్ఛేదః ప్రాణాయామః” (2.49) ఇతి. నను కుమ్భకే గత్యభావేఽపి రేచకపూరకయోరుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసగతీ విద్యేతే ఇతి చేత్-నః అధికమాత్రాభ్యాసేన స్వభావసిద్ధాయాః సమప్రాణగతేర్విచ్ఛేదాత్. అమేవాభ్యాసం సూత్రయతి-“బాహ్యభ్యన్తరస్తమ్భవృత్తిరేకకాలసంఖ్యాభిః పరిదృషో దీర్ఘః సూక్ష్మః” (2-50) ఇతి. రేచకో బాహ్యవృత్తిః, పూరక అభ్యన్తరవృత్తిః. కుమ్భకః స్తమ్భవృత్తిః. తత్త్రైకైకో దేశాదిః పరీక్షణీయః. తద్యథా-స్వభావసిద్ధే రేచకే హృదయాన్నిర్గత్య నాసాగ్రముఖే ద్వాదశాంగులపర్యంత శ్వాసః సమాప్యతే. అభ్యాసేన తు క్రమేణ నాభేరాధారాద్వా వాయుర్నిర్గచ్ఛతిః చతుర్వింశత్యంగులపర్యంతే షట్త్రింశదంగులపర్యంతే వా సమాప్తిః. అత్ర రేచకే ప్రయత్నాతికయే సతి నాభ్యాది ప్రదేశక్షోభేణాన్తర్నిశ్చేతుం శక్యమ్. బహిశ్చ మాక్ష్యం తులం ధృత్వా

తచ్చలనేన నిశ్చేతవ్యమ్. సేయం దేశపరీక్ష. రేచకకాలే ప్రణవస్యా
వృత్తయో దశ, వింశతిః, త్రింశదిత్యాదిభిః కాలపరీక్షః; అస్మిన్ మానే
ప్రతిదినం దశ రేచకాః, ఆ గమిమానే వింశతిః, ఉత్తరమానే త్రింశదిత్యా
దిభిః సంఖ్యాపరీక్షః; యథోక్తదేశకాలవిశిష్టాః ప్రాణాయామా
ఏకస్మిన్ దినే దశ, వింశతిః త్రింశదిత్యాదిభిః సంఖ్యాపరీక్షః;
పూరకేఽప్యేవం యోజనీయమ్. యద్యపి కుచ్చకే దేశవ్యాప్తివిశేషో
నావగమ్యతే, తథాపి కాలసంఖ్యావ్యాప్తిరవగమ్యత ఏవ. యథా ఘని
భూతస్తూలపిణ్డః ప్రసార్యమాణో దీర్ఘో విరలచయా సూక్ష్మశ్చ భవతి,
తథా ప్రాణోఽపి దేశకాలసంఖ్యాధిక్యేన అభ్యస్యమానో దీర్ఘో దుర్ల
క్షతయా సూక్ష్మశ్చ భవతి.

వ్యా. ఆసనము సిద్ధించిన పిమ్మట కలుగు ప్రాణాయామమును
గూర్చి వతంజతి కూడ చెప్పి ఉన్నాడు “ఆసనము సిద్ధించిన పిమ్మట
చేయు నిఃశ్వాసోచ్ఛ్వాసముల గమనమును నిరోధించుట ప్రాణాయామము.”
కుంభకములో ఉచ్ఛ్వాసనిఃశ్వాస గతి లేకపోయినను రేచకపూరకము
లలో అవి ఉండును కదా అని ఆశంకించరాదు అధికమాత్రాపరిమిత
మైన కాలము అభ్యసించుటచేత, స్వభావసిద్ధముగా ఒక పద్ధతిలో సమ
ముగా నడచు ప్రాణగతి విచ్చిన్న మగును గాన అదే గతి విచ్ఛేద మని
అర్థము. ఆ అభ్యాసమునే వేపుచున్నాడు - “బాహ్యవృత్తి, అభ్యంతరవృత్తి,
స్తంభవృత్తి గల ఆప్రాణాయామము దేశకాలసంఖ్యలచేత కాలవబడును.
అది (ప్రాణము, దీర్ఘముగాను సూక్ష్మముగాను ఉండును ” రేచక ప్రాణాయా
మము బాహ్యవృత్తి (వెలపల ఉండునది పూరకము అభ్యంతరవృత్తి
లోపల ఉండునది). కుంభకము స్తంభవృత్తి (నిలచి ఉండునది) అదెట్లనగా -
మామూలుగా జరిగే రేచకములో శ్వాసహృదయమునుండి బయలుదేరి,
నాసికాగ్రమునకు ఎదుట పన్నెండు అంగుళముల దూరము వరకు ప్రసరించి
నమాప్తి చెందును. అభ్యాసము చేయుటచేత క్రమముగా నాభినుండి గాని,
ఆధారమునుండి గాని వాయువు బయలుదేరును. ఇరవై నాలుగు అంగుళముల

దూరములో గాని ముప్పై ఆరు అంగుళముల దూరమునందు గాని నమాప్తి చెందును. రేచకములో ఎక్కువ ప్రయత్నముచేయగా నాఖ్యాది ప్రదేశములలో ఊబ కలుగును గాన వాయువు లోపల ఎక్కడి నుండి బయలుదేరినదో తెలిసికొనవచ్చును. బైటి పల్చని దూదిపట్టుకొని చూచి దాని కదలికను పట్టి ఎంత దూరము ప్రసరించుచున్నదో తెలిసికొనవచ్చును ఇది దేశపరీక్ష. రేచకసమయమునందు ప్రణవమును పదిసార్లు లేదా ఇరవైసార్లు, లేదా ముప్పై సార్లు ఆవృత్తిచేయుచు ఈ విధముగా ప్రణవముల సంఖ్యను పట్టి కాలపరీక్ష చేయవలెను. ఈ మాసములో ప్రతిరోజు పది రేచకములు, రాబోవు మాసములో ఇరవై రేచకములు, ఆపై మాసములో ముప్పై ఇత్యాదిరీతిని పరీక్షించుట సంఖ్యాపరీక్ష. ఈ చెప్పిన దేశకాలములతో కూడిన ప్రాణాయామములు ఒక రోజున పది, ఇరవై లేదా ముప్పై అని చూచుకొనుట సంఖ్యాపరీక్ష. పూరకము విషయములో కూడ ఈ విధముగనే చూచుకొనవలెను కుంభకములో దేశవ్యాప్తివిశేషము (ఇంత ప్రదేశము వ్యాపించుట అను విశేషము) తెలియకపోయినను కాల-సంఖ్యావ్యాప్తి తెలియబడుచునే ఉండును. దగ్గరగా నొక్కి ఉన్న దూది ముద్దను విడదీసినప్పుడు అది దీర్ఘముగాను, పల్చగా ఉండుట చేత సూక్ష్మముగాను అయినట్లే ప్రాణము కూడ దేశకాలసంఖ్యలను పెంచుచు అభ్యసించగా దీర్ఘముగాను, గుర్తించుటకు శక్యము కాకపోవుట చేత సూక్ష్మముగాను ఆగును.

మూ. రేచకాదిభ్యశ్చిభ్యోఽన్యం ప్రకారం సూత్రయతి —
 “బాహ్యభ్యస్తరభ్యవిషయానపేక్షీ చతుర్థః” (2.51) ఇతి.

యథాశక్తి సర్వం వాయుం విరేచ్య అనస్తరం క్రియమాణో బహిష్కమ్భకః. యథాశక్తి వాయుమాపూర్య అనస్తరం క్రియమాణోఽన్తఃకుమ్భకః. ఇతి రేచకపూరకావనాద్యత్య కేవలః కుమ్భకోఽభ్యస్యమానః పూర్వత్రయాపేక్షయా చతుర్థో భవతి. నిద్రాతన్ద్రాది ప్రబలదోషయుక్తానాం రేచకాదిత్రయం, దోషరహితానాం చతుర్థ ఇతి వివేకః. ప్రాణాయామఫలం సూత్రయతి—“తతః క్షీయతే ప్రకాశావర

ణమ్” (2.52) ఇతి. ప్రకాశస్య సత్త్వస్య ఆవరణం తమః నిద్రాలస్యాదిహేతుః; తస్య క్షయో భవతి. క్షయే సతి ఫలాంతరం సూత్రయతి- “ధారణాను చ యోగ్యతా మనః” (2.53) ఇతి. ఆధారనాభిచక్రహృదయభూమధ్యబ్రహ్మరస్థాదిదేశవిశేషే వికృష్య చిత్తస్య స్థావనం ధారణా; “దేశబంధశ్చిత్తస్య ధారణా” ఇతి సూత్రణాత్. శ్రుతిశ్చ-

“మనః సంకల్పకం ధ్యాత్వా సంక్షిప్యాత్మని బుద్ధిమాన్
ధారయిత్వా తథాత్మానం ధారణా పరిక్రీరితా”.

(అ నా. ఉ. 15) ఇతి.

ప్రాణాయామేన రజోగుణకార్యాచ్చిచ్చిల్యాత్తమో గుణకార్యాచాలస్యాదేశ్చ నివారితం మనస్తస్యాం ధారణాయాం యోగ్యం భవతి.

“ప్రాణాయామదృఢాధ్యానైర్ముక్త్యా చ గురుదత్తయా”

(ల.వా. 28.122)

ఇత్యత్రత్యేన యుక్తిశబ్దేన యోగిజనప్రసిద్ధం శిరోరూపమేరుచాలనం, జిహ్వోఘణ్ణికాభ్రమణం, నాభిచక్రే హృదయే చ జ్యోతిర్ధ్యానం, విస్మృతిప్రదోషధనేనా చేత్యేవమాదికం గృహ్యతే. తదేవమధ్యాత్మవిద్యాసాధుసంగమవాసనాక్షయప్రాణనిరోధాశ్చిత్తనాశోపాయా దర్శితాః.

వ్యా. రేచకాది ప్రాణాయామములు మూడింటికంటె భిన్నమైన ప్రకారమును చెప్పుచున్నాడు—

“బాహ్యవిషయమును, అభ్యంతరవిషయమును ఆపేక్షించనిది నాల్గవది.” శక్త్యనుసారముగా లోపల నున్న వాయువును పూర్తిగా పైకి పంపి వేసి తరువాత చేయునది బహిష్కృంభకము. యథాశక్తిగా వాయువును పంపి అనంతరము చేయునది అంతఃకుంభకము ఈ రేచకపూరకములు రెండూ లేకుండగా అభ్యసించబడు కేవలకుంభకము పైన చెప్పిన మూడు ప్రాణాయామములు కాక నాల్గవది. నిద్ర, తంద్ర (బద్ధకము) మొదలైన ప్రబల

దోషము లున్నవారికి రేచకాదిప్రాణాయామత్రయము అవసరము. ఆ దోషము లేనివారికి నాల్గవది చాలును అని వివేకము (విభాగము). ప్రాణాయామము నకు ఫలమును సూత్రించు చున్నాడు - “దానివలన ప్రకాశావరణము క్షీణించును.” ప్రకాశస్యనత్వమునకు, అవరణమైన, నిద్రాలస్యాది హేతువైన తమస్సు క్షీణించును. తమస్సు క్షీణించగా కలుగు మరొక ఫలమును చెప్పుచున్నాడు - “మనస్సునకు ధారణలయందు యోగ్యత లభించును.” ధారణ అనగా చిత్తమును లాగి మూలాధారము, నాభిచక్రము, హృదయము, కనుబొమ్మల మధ్య ప్రదేశము, బ్రహ్మరంద్రము మొదలైన దేశవిశేషమునందు నిలుపుట చిత్తమును ఒక ప్రదేశమున స్థిరీకరించుట ధారణ” అని సూత్రము చెప్పబడినది.

“బుద్ధిమంతుడు మనస్సు ఎల్లప్పుడు సంకల్పము చేయుచుండును అను విషయమును గుర్తించి దానిని ఆత్మ వైపు మరల్చి అక్కడనే నిలుపును. అదియే ధారణ” అని శ్రుతి కూట చెప్పుచున్నది ప్రాణాయామము చేయుటవలన రజోగుణమునుండి పుట్టు చాంచల్యము, తమోగుణమునుండి పుట్టు అలస్యాదికము తొలగిపోయి మనస్సు ధారణ చేయుటకు యోగ్యమగును.

“ప్రాణాయామముచేత, దృఢమైన అభ్యాసములచేత, గురువు చూపిన యుక్తి చేత” అను వాక్యములో చెప్పిన “యుక్తి” శబ్దమునకు, శిరోరూపమైన (శిరస్సు అనే) మేరువును కదల్చుట, జిహ్వోగ్రము చేత కొండనాలుకను త్రిప్పుట, నాభిచక్రమునందు, హృదయమునందు జ్యోతిస్సును ధ్యానించుట, మరపును కలిగించు బాషదమును సేవించుట మొదలైన, యోగులకు తెలిసిన ప్రక్రియలు అని ఆర్థము. ఈ విధముగ అధ్యాత్మవిద్యాభ్యాసము, సాదుజనసంగమము, వాసనాక్షయము ప్రాణాయామము అను చిత్తనాశపాయములు చూపబడినవి

మూ. అథ తదుపాయభూతం సమాధిం వక్ష్యమః. పశ్చాత్ భూమ్నః పేతస్య చిత్తస్య భూమిత్రయత్యాగేన అపశిష్టభూమిద్వయం సమాధిః. భూమయశ్చ యోగధాష్యకృతా దర్శితాః—

“క్షిప్తం, మూఢం, విక్షిప్తమ్ - ఏకాగ్రం, నిరుద్ధమితి పంచ
చిత్తస్య భూమయః” (యో.సూ.ఛ. 1.1) ఇతి. ఆసురసంపల్లోకశాస్త్ర
దేహవాసనాను పర్తమాసం చిత్తం క్షిప్తమ్. నిద్రాతన్ద్రాదిగ్రస్తం
మూఢమ్. కాదాచిత్కథ్యానయక్తం క్షిప్రాద్విశిష్టతయా విక్షిప్తమ్. తత్ర
క్షిప్తమూఢయోః సమాధిశఙ్కైవ వాస్తి. విక్షిప్తే తు చేతసి విక్షేపోప
సర్జనిభూతః సమాధిః యోగపక్షే న పర్తతే. విక్షేపాస్తర్గళచయా దహ
నాన్తర్గతబీజవత్ స సద్య ఏవ వినశ్యతి. యన్తేకాగ్రే చేతసి సంభూత
మర్థం ద్యౌలయతి, క్షిణోతి చ క్లేశాన్, కర్మబన్ధనాని శ్లథయతి, నిరోధ
మభిముఖీకరోతి స సంప్రజ్ఞాతయోగ ఇత్యాఖ్యాయతే. సర్వవృత్తినిరోధే
త్వసంప్రజ్ఞాతసమాధిః.

వ్యా. ఇప్పుడు దానికి ఉపాయమైన సమాధిని చెప్పెదము. ఐదు
భూములు (స్థితులు) గల చిత్తము మూఢ. భూములను త్యజించి మిగిలిన
రెండు భూములలో ఉండుట సమాధి. ఈ భూములను యోగసూత్రభాష్య
కారు దైన వ్యాసుడు చెప్పినాడు “క్షిప్తము, మూఢము, విక్షిప్తము, ఏకా
గ్రము నిరుద్ధము అని చిత్తభూములు ఐదు”. ఆసురసంపత్తు, లోకవాసన
శాస్త్రవాసన, దేహవాసన ఉన్న చిత్తము క్షిప్తము నిద్ర తన్ద్ర (బద్ధకము)
మొదలైన వాటిచేత వ్యాప్తమైనది మూఢము, ఎప్పుడో ఒక మాటు ద్యాన
ముతో కూడినది క్షిప్తము కంటె విశిష్టము గాన విక్షిప్తము. వాటిలో క్షిప్త-
మూఢావస్థలలో ఉన్న చిత్తమునకు సమాధి కలిగే శంకయే లేదు. విక్షిప్త
మైన చిత్తముతో సమాధి విక్షేపములో అప్రదానముగా ఉండును గాన అది
(విక్షిప్తావస్థలోని సమాధి) యోగపక్షమునకు చెందదు విక్షేపములో అంత
ర్గత మగుటచే అది (సమాధి) నిప్పులో పడిన విత్తనము వలె వెంటనే
నశించును. ఏ సమాధి చిత్తము ఏకాగ్రమై ఉన్నప్పుడు విషయమును
ప్రకాశింపజేయునో, క్లేశములను క్షిణింప జేయునో కర్మబందనములను
శిథిలము చేయునో, నిరోధమును అభిముఖముగా (దగ్గరలో) ఉండు నట్లు
జేయునో అది సంప్రజ్ఞాతసమాధి. అన్నివృత్తులను నిరోధించినప్పుడు
అసంప్రజ్ఞాతసమాధి.

తత్ర సంప్రజ్ఞాతసమాధిభూమిమేకాగ్రతాం సూత్రయతి—
 “శాన్తోదితో తుల్యప్రత్యయో చిత్తస్యైకాగ్రతాపరిణామః.” (3.12) ఇతి
 శాన్తః అతీతః. ఉదితో వర్తమానః ప్రత్యయశ్చిత్తవృత్తిః అతీతః
 ప్రత్యయో యం పదార్థం గృహ్ణాతి తమేవ చేదుదితః గృహ్ణాయాత్ తదా
 తాపుభౌ తుల్యౌ భవతః. తాదృశ్చిత్తస్య పరిణామః ఏకాగ్రతేత్యుచ్యతే.

వ్యా. అందు, సంప్రజ్ఞాతసమాధిభూమియైన ఏకాగ్రతను (పతం
 జలి) సూత్రించుచున్నాడు - “శాంతోదితములు తుల్యప్రత్యయము లైనచో
 అది చిత్తమునకు ఏకాగ్రతాపరిణామము.” శాంత మనగా గడచినది. ఉదిత
 మనగా వర్తమానము. ప్రత్యయ మనగా చిత్తవృత్తి. గడచిపోయిన చిత్తవృత్తి
 ఏ విషయమును గ్రహించెనో ఆ విషయమునే ఇప్పుడు పుట్టి ఉన్న చిత్తవృత్తి
 కూడ గ్రహించినచో ఆ రెండు చిత్తవృత్తులకు విషయము ఒక్కటే అని
 అర్థము. అట్టి చిత్తపరిణామము ఏకాగ్రత అని చెప్పబడును. అనగా చిత్త
 వృత్తులు ఒకదాని తరువాత ఒకటి వరుసగా పుట్టుచునే ఉండును. ఆ అన్ని
 చిత్తవృత్తులలోను బానించు విషయముమాత్రము ఒక్కటే అయినచో అదియే
 ఏకాగ్రత ఇది ఒక విధమైన చిత్తపరిణామము.

మూ. ఏకాగ్రతాభివృద్ధిలక్షణం సమాధిం సూత్రయతి—“సర్వార్థ
 తైకాగ్రతయోః క్షయోదయౌ చిత్తస్య సమాధిపరిణామః” (3.11).
 రజోగుణేన చాల్యమానం చిత్తం క్రమేణ సర్వాన్ పదార్థాన్ గృహ్ణాతి.
 తస్య రజోగుణస్య నిరోధాయ క్రియమాణేన యోగినః ప్రయత్నవిశేషేణ
 దినే దినే సర్వార్థతా క్షీయతే; ఏకాగ్రతా చోదేతి. తాదృశ్చిత్తస్య పరి
 ణామః సమాధిరిత్యుచ్యతే.

వ్యా ఏకాగ్రతకు అభివృద్ధి అను లక్షణము గల అనగా ఏకాగ్రతాభి
 వృద్ధి రూపమైన, సమాధిని సూత్రించుచున్నాడు - “సర్వార్థతా-ఏకాగ్రతలకు
 వరుసగా క్షయము, ఉదయము కలుగగా అది సమాధిరూపమైన చిత్త
 పరిణామము ” రజోగుణము చిత్తమును చలింపజేయుచుండును. అప్పు డది

క్రమముగా అన్ని పదార్థములను గ్రహిండు చుండును. ఆ రక్షోగుణమును నిరోధించుటకై యోగి చేయు ప్రయత్న విశేషముచేత రోజురోజుకు చిత్తమున కున్న సర్వార్థత (అన్ని విషయములను గ్రహించుట అనునది) క్షీణించును; ఏకాగ్రత ఉదయించును అట్టి చిత్తపరిణామమే “సమాధి.”

మూ. తస్య సమాధేరష్టస్వగ్గేషు యమనియమాసనప్రాణాయామ ప్రత్యాహారాః పంచ బహిరంగాని. తత్ర యమాన్ సూత్రయతి—“అహింసా సత్యాస్తేయబ్రహ్మచర్యాపరిగ్రహా యమాః” (2.30) ఇతి. హింసా దిభ్యో నిషిద్ధధర్మేభ్యో యోగినం యమయ స్తితి యమాః. నియమాన్ సూత్రయతి—“శౌచసంతోషతపఃస్వాధ్యాయేశ్వరప్రణిధానాని నియమాః” (2.32) ఇతి. జన్మహేతోః కామ్యధర్మాన్నివర్త్య మోక్షహేతో నిష్కామ ధర్మేనియమయ స్తి ప్రేరయ స్తితి నియమాః.

వా ఆ సమాధికి సంబంధించిన ఎనిమిది అంగములలో యమ-నియమ-ఆసన - ప్రాణాయామ -- ప్రత్యాహారము లను ఐదూ బహిరంగములు. అందు యమములను సూత్రించుచున్నాడు—“అహింస. సత్యము, చౌర్యము చేయకుండుట, బ్రహ్మచర్యము, దనము కూడబెట్టకుండుట అనునవి యమములు”. ఇవి హింస మొదలైన నిషిద్ధ ధర్మముల వైపు వెళ్లకుండా యోగిని అడ్డు పెట్టును గాన “యమములు.” నియమములను సూత్రించుచున్నాడు—“శౌచము, సంతోషము, తపస్సు స్వాధ్యాయము - ఈశ్వరునికి సర్వకర్మలు అప్పగించుట, నియమములు.” జన్మకు హేతువైన కామ్యకర్మనుండి మరలించి మోక్ష హేతువైన నిష్కామకర్మ చేయుటకు నియమించును (ప్రేరేపించును) గాన ఇవి “నియమములు.”

మూ. యమనియమయోరనుష్ఠానవై లక్షణ్యం స్మర్యతే—

“యమాన్ కుర్వీత సతతం న కుర్యాన్నియమాన్ బుధః

యమాన్ పతత్యకుర్వాణో నియమాన్ కేవలాన్ భజన్”

పతతి నియమవాన్యమేష్వనక్తో

న తు యమవాన్నియమాలసోఽవసీదేత్,

ఇతి యమనియమో సమీక్ష్య బుద్ధ్యా

యమబహులేష్వనుసందధీత బుద్ధిమ్. ఇతి.

వ్యా. యమనియమముల అనుష్ఠానము విషయమున పాటించవలసిన భేదము స్మృతిలో చెప్పబడినది —

“పండితుడు ఎల్లప్పుడు యమములనే సేవించవలెను. నియమములను మాత్రమే సేవించకూడదు కేవలము నియమములనే సేవించుచు యమములను పాటించనివాడు పతితు డగును.”

“యమములను పాటించక నియమములను మాత్రమే పాటించువాడు పతితు డగును. కాని యమములను సేవించుచు నియమముల విషయమున అలసు డైనను పతితుడు కాదు. ఈ విధముగా బుద్ధి చేత యమనియమముల తారతమ్యమును తెలిసికొని బుద్ధిని అధికముగా యమములందె నిలుపవలెను.”

మూ. యమనియమఫలాని సూత్రయతి - “తత్సంనిధౌ వైరత్యాగః, క్రియాఫలాశ్రయత్వమ్, సర్వరత్నోపస్థానమ్; వీర్యలాభః; జన్మతథస్తానంబోధః, జననాదిభయాభావః. “కౌడాత్స్వాగ్గజుగుప్సా పరైరసంసర్గః,” “సత్త్వశుద్ధిసామనన్యైకాగ్ర్యేన్ద్రియజయాత్మదర్శనయోగ్యత్వాని చ” సంభవన్తి. “సంతోషాదనుత్తమసుఖలాభః”, “కాయేన్ద్రియబుద్ధిశుద్ధిరశుద్ధి క్షయాత్తపసః”, “స్వాధ్యాయాదిష్టదేవతాసంప్రయోగః”, “సమాధిసిద్ధిరీశ్వరప్రణిధానాత్” (2.35-45) ఇతి.

వ్యా. యమనియమల ఫలములను పతంజలి సూత్రములలో చెప్పినాడు. “అహింసను పాలించి దానియందు స్తైర్యమును సంపాదించిన వాని సమీపము నందు సహజ వైరము గల జంతువులు కూడ తమ వైరమును త్యజించును. అస్తేయమునందు ప్రతిష్ఠ స్తైర్యము గలవానికి అన్ని రత్నములు

వాటంతట అవి లభించును బ్రహ్మచర్యమునందు ప్రతిష్ఠ కలవానికి వీర్యము లభించును. అపరిగ్రహమునందు స్తైర్య మేర్పడిన వానికి జన్మ ఎట్లు వచ్చి నది అను విషయము తెలియును. జన్మాదిభయము ఉండదు. “శౌచము వలన తన శరీరము పైననే జుగుప్స (ఆసహ్యము) కలుగుటచే పరులతో సంబంధము పెట్టుకొనకుండా ఉండును.” “బుద్ధికి పరిశుద్ధత్వము, మంచి మనస్సు, ఏకాగ్రత. ఇంద్రియజయము. ఆత్మదర్శనమునకు యోగ్య త్వము కూడ (శౌచమువలన) కలుగును.” “సంతోషమువలన ఆత్మతమ మైన సుఖము కలుగును.” “తపస్సువలన ఆశుద్ధు లన్నీ నశించి శరీరేం ద్రియ బుద్ధుల శుద్ధి కలుగును.” “స్వాధ్యాయము వలన ఇష్టదేవతాసాక్షా త్కారము కలుగును.” “ఈశ్వర ప్రణిధానమువలన సమాధి లభించును.”

పైన కొన్ని పాతంజల సూత్రముల అర్థతోనువాదము మాత్రము చేసి కొన్ని సూత్రములను యథా తథముగా ఉదాహరించినారు. పాతంజల సూత్రము “కాయేంద్రియసిద్ధిరశుద్ధిక్షయాత్తపసః” అని ఉన్నది. తపస్సువలన కాయసిద్ధి, ఇంద్రియసిద్ధి అనగా ఇచ్చాసుసారము శరీరమును మార్పు కొను శక్తి దూరదర్శనాదిశక్తి, లభించును అని అర్థము.

మూ. ఆసనప్రాణాయామో వ్యాభ్యాతౌ. ప్రత్యాహారం సూత్రయతి—
“స్వవిషయాసంప్రయోగే చిత్తస్వరూపానుకార ఇవేంద్రియాణాం ప్రత్యా హారః” (2.54) ఇతి. శబ్దస్పర్శరూపరసగంధ విషయాః; తేభ్యో నివర్తితాః శ్రోత్రాదయశ్చిత్తస్వరూపమనుకుర్కన్ ఇవావత్తిష్ఠన్.

చుతిశ్చ భవతి—

“శబ్దాదివిషయాన్ పశ్యన్ మనఃస్థైర్యాతిచక్షులమ్
చిస్త్తయేదాత్మనో రక్మీన్ ప్రత్యాహారః స ఉచ్యతే.”

(ల.వా.ఉ 5) ఇతి

శబ్దాదియో విషయా యేషాం శ్రోత్రాదీనాం తే శ్రోత్రాదయః పశ్యన్;
మనఃషష్ఠానామేతేషామనాత్మరూపేభ్యః శబ్దాదిభ్యో నివర్తనమాత్మ

రశ్మిత్యేన చిత్తనమప్రత్యాహారః స ఇత్యర్థః. ప్రత్యాహారఫలం సూత్రయతి—“తతః పరమా పశ్యతేన్ద్రియాణామ్.” (2.55) ఇతి.

వ్యా. ఆసనప్రాణాయామములను గూర్చి వెనుక చెప్పి ఉన్నాము. ప్రత్యాహారమును సూత్రించుచున్నాడు - “ఇంద్రియములకు తమ విషయములతో సంబంధము లేనప్పుడు అవి చిత్తస్వరూపమును పొంది నట్లు ఉండుట ప్రత్యాహారము” శ్రోత్రాదులకు శబ్ద-స్పర్శ-రూప-రస-గంధములు విషయములు. శ్రోత్రాదులను ఆ విషయములనుండి మరల్చినప్పుడు అవి చిత్తస్వరూపమును అనుకరించుచున్నట్లు, అనగా చిత్తస్వరూపము లైపోయి నట్లు ఉండును. ఈ విషయమును శ్రుతి కూడ చెప్పుచున్నది—

“శబ్దాదివిషయములను గ్రహించు ఐదు ఇంద్రియములను, అతి చంచల మైన మనస్సును ఆత్మరశ్మిలనుగా భావించుట ప్రత్యాహారము”

“శబ్దాదయః విషయాః యేషాం తాని” “శబ్దాదులు వేటికి విషయములో అవి” అను విగ్రహముచేత “శబ్దాదివిషయాన్” అనగా శబ్దాదుల విషయములుగా గల ఇంద్రియములను అని అర్థము. ఆ ఐదింటిని, ఆరవదైన మనస్సును కణ్డము పట్టి లాగి నట్లు, ఆత్మ, అనాత్మలైన శబ్దాదులనుండి వెనుకకు లాగును గాన అవి ఆత్మరశ్మిలు-ఆత్మచేతిలోని కణ్డములు అని భావించుట, అనగా అనాత్మలైన విషయములనుండి ఇంద్రియములను, మనస్సును, వెనుకకు లాగుట ప్రత్యాహారము. ప్రత్యాహారమునకు ఫలమును సూత్రించుచున్నాడు - “ప్రత్యాహారమువలన ఇంద్రియములు పూర్తిగా వశము లగును”.

మూ. ధారణాధ్యానసమాధీన్ సూత్రైస్త్రిభిః సూత్రయతి—“దేశబద్ధశ్చిత్తస్య ధారణా”(3.1.) “తత్ర పత్యయైకతానతా ధ్యానమ్”(3.2.), “తదేవార్థమాత్రనిర్భాసం స్వరూపకూన్యమివ సమాధిః” (3.3) ఇతి. అధారాదిదేశాః పూర్వముక్తాః. దేశాంతరం క్రూయతే—

“మనః సంకల్పకం ధ్యాత్వా సంక్షిప్త్యాత్మని బుద్ధిమాన్
ధారయిత్వా తథాత్మానం ధారణా పరికీర్తితా”(అ.నా.ఉ.15)ఇతి.

“యత్స్వర్పవస్తుసంకల్పకం మనః తదాత్మాసమేష సంకల్పయతు
న త్సన్యత్” ఇత్యేవం విధః ప్రయత్న ఆత్మని సంక్షేపః. ప్రత్యయైకతా
సతా తత్త్వైకవిషయః ప్రవాహః. స చ ద్వివిధః - విచ్ఛిద్య విచ్ఛిద్య
జాయమానః, సంకతశ్చేతి. తాప్తభా క్రమేణ ధ్యానసమాధీ భవతః.

వ్యా. దారణాధ్యానసమాధులను మూడు సూత్రములలో చెప్పు
చున్నాడు - “చిత్తమును హృదయాదిప్రదేశములయందు నిలుపుట దారణ”
“దానియందే చిత్తవృత్తి ఏకాగ్రముగా ఉండుట ధ్యానము” “విషయము
మాత్రమే బాసింపగా చిత్తవృత్తి కూడ లేనట్లుండు స్థితి సమాధి”. ఆదా
రాదిదేశములు వెనుక చెప్పబడినవి మరొక ప్రదేశము కూడ వినబడు
చున్నది (చెప్పబడినది). “మనస్సు సంకల్పము చేయుచుండును అను
విషయమును గుర్తించిన బుద్ధిమంతుడు దానిని ఆత్మయందే సంక్షిప్తముచేసి
ఆత్మనే చింతించినచో అది దారణ”. మనస్సును ఆత్మయందు సంక్షిప్తము
చేయుట అనగా “అన్ని వస్తువులను గూర్చి సంకల్పించు నా మనస్సు
ఆత్మను మాత్రమే సంకల్పించు గాక, ఇతరవస్తువులను గూర్చి సంకల్పించ
కుండు గాక” అను ప్రయత్నమును చేయుట. తత్త్వమును గూర్చి
మాత్రమే ప్రవర్తించు చిత్తవృత్తుల ప్రవాహము ప్రత్యయైకతాసత, అది
మద్య మద్య విచ్ఛిన్న మగుచు ప్రవర్తించేది, నిరంతరము ప్రవర్తించేది
అని రెండు విధములు. ఆ రెండు విధములైన ప్రవాహములకే వరుసగా
ధ్యానము, సమాధి అని పేర్లు.

మూ. తదుభయం సర్వానుభవయోగినా దర్శితమ్ -

“చిత్తైకాగ్ర్యాద్యతో జ్ఞానముక్తం సముపజాయతే

తత్సాధనమతో ధ్యానం యథావదుపదిశ్యతే

విలాప్య వికృతిం కృత్వా సంభవవ్యత్యయక్రమాత్

పరిశిష్టం చ సన్మాత్రం చిదానందం విచిన్తయేత్” ఇతి

“బ్రహ్మకారమనోపృత్తిప్రవాహోఽహంకృతిం వినా

సంప్రజ్ఞాతసమాధిః స్యాద్ ధ్యానాధ్యానప్రకర్షజః” ఇతి చ.

వ్యా. ఆ రెండింటిని నర్వాసుభవయోగి చూపినాడు -

“వైన చెప్పిన ఆత్మజ్ఞానము కలుగవలె నన్నచో చిత్తైకాగ్రత కావలెను అందుచే దానికి సాధనమైన ద్యానమును గూర్చి దాని యథార్థ స్వరూపము ఉపదేశించుచున్నాము (చెప్పుచున్నాము) సృష్టిసంహారక్రమానుసారముగా (అనగా బ్రహ్మనుండి ఆకాశము, దానినుండి వాయువు, దానినుండి అగ్ని, అగ్నినుండి ఉదకము, దానినుండి పృథివి పుట్టినవి. ప్రలయమునందు పృథివి ఉదకములోను, ఉదకము అగ్నిలోను, అగ్ని వాయువులోను, వాయువు ఆకాశములోను, ఆకాశము బ్రహ్మలోను విలీనమగును కాన వాస్తవమున మూలకారణమైన బ్రహ్మయే సత్యము అని భావించి, తద్వారా) అన్ని వికారములను వాటి వాటి కారణములయందు విలీనము చేయగా మిగిలిన ఏ సత్-చిత్-ఆనందరూప మున్నదో దానిని ద్యానించవలెను”.

“అహంకారభావము లేని బ్రహ్మకారచిత్తవృత్తిప్రవాహమే సంప్రజ్ఞాతనమాది. అది ద్యానమును అధికముగా అభ్యసించుట ద్వారా పుట్టును”
మూ. తం చ భగవత్పాదా ఉదాజహ్రూః—

“దృశిస్వరూపం గగనోపమం పరం

సకృద్విభాతం త్వజమేకమక్షరమ్

అలేపకం సర్వగతం యదద్వయం

తదేవ చాహం సతతం విముక్త ఓమ్” (ఉప.10.1)

వ్యా. దానిని గూర్చి శంకరభగవత్పాదులు ఉపదేశసాహస్రిలో చెప్పిఉన్నారు.

“ఆకాశముతో నమానము (నిర్మలము), ఉత్తమము, ఒక్కమారుగా భాసించినది; జన్మలేనిది, ఏకము, నాశరహితము, దేనికి అంటనిది, అంతటా వ్యాపించినది. అద్వితీయము అయిన ఏ జ్ఞానస్వరూపమున్నదో అదే నేను. నేను ఎల్లప్పుడు ముక్తుడనే. ఓమ్”.

మూ. “ద్యౌఃస్త్వ శుద్ధోఽహమవిక్రియాత్మతో
న మేఽస్తి కల్పిద్విషయః స్వభావతః.
పురస్తిరళోచ్చర్వమధశ్చ సర్వతః
సంపూర్ణభూమౌ త్వజ అత్మని స్థితః”

(ఉప. 102)

వ్యా. “నేను శుద్ధజ్ఞానస్వరూపుడను. వికారములు లేనివాడను, స్వభావ సిద్ధముగా నాకు విషయ మైనది ఏదీ లేదు ముందు, అడ్డముగాను, పైన, క్రింద, అన్ని వైపులా నిండి ఉన్న వాడను, జన్మరహితుడను. ఆత్మ యందే ఉన్నవాడను”.

మూ. “అజోఽమరశ్చైవ తథాజరోఽమృతః
స్వయంప్రభః సర్వగతోఽహమద్వయః.
న కారణం కార్యమతీవ నిర్మలః

సదైవ తృప్తశ్చ తతో విముక్త ఓమ్” (ఉప. 103) ఇతి.

వ్యా. “జన్మమరణములు లేనివాడను, ముగ్ధలితనము లేనివాడను; ఎన్నడు మరణించనివాడను; స్వాయముగా ప్రకాశించువాడను; అంతటా వ్యాపించినవాడను, అద్వితీయుడను దేనికి కారణము గాని కార్యము కాని కాను ఎట్టి మాలిన్యము లేనివాడను, ఎల్లప్పుడు తృప్తి చెందినవాడను, అందుచేత ముక్తుడను. ఓమ్”.

మూ. నను సంప్రజ్ఞాతసమాధిరగ్గీః స కథం ధ్యానానంతరభావి నోఽష్టమాజ్ఞస్య సమాధేః స్థానే ఉదాహితాయతే? నాయం దోషః అత్యస్త భేదాభావాత్. యథా వేదమధీయానో మణవకః పదే పదే స్థలన్ పునః పునః సమాదధాతి, అధీతవేదస్తు సాపధానో న స్థలతి, అధ్యాపకో నిరపధానస్తద్ధ్రాం కుర్వన్నపి న స్థలతి; తథా విషయైక్యేఽపి పరిపాక తారతమ్యేన ధ్యానసమాధిసంప్రజ్ఞాతానామవాస్తవికేదోఽవగన్తవ్యః.

వ్యా. (ఆశంక) సంప్రజ్ఞాతసమాధి అంగి ప్రధానమైనది) కదా? దానిని ధ్యానానంతరము కలుగు ఎనిమిదవ అంగమైన సమాధిగా ఎట్లు

చెప్పుచున్నారు ? (సమాధానము) ఇతి దోషము కాదు. ఎందుచేత ననగా అంగమైన సమాధికి, అంగియైన సంప్రజ్ఞాతసమాధికి అంతగా భేదము లేదు. వేదాధ్యయనము చేయుచున్న పిల్లవాడు అడుగడుగునా తొట్టుపడుచు మాటిమాటికి సద్దకొనుచుండును వేదాధ్యయనము పూర్తిచేసికొన్నవాడు సావధానుడై ఉండి తొట్టుపాటు చెందడు ఉపాధ్యాయుడైతే అలసుడై సావధానుడు కాకున్నను పొరబడడు; అట్లే ధ్యాన-సమాధి-సంప్రజ్ఞాత సమాధుల విషయము ఒకటే యైనను పరిపాకముతో ఉన్న తారతమ్యమును పట్టి అవాంతరభేదము ఉన్నట్లు తెలిసికొనవలెను.

మూ. ధారణాదిత్రయం మనోవిషయత్వాత్ సంప్రజ్ఞాతసమాధే రస్తరజ్గమ్. యమాదిపంచకం తు బహిరజ్గమ్. తదేతత్సూత్రయతి- “త్రయమస్తరజ్గం పూర్వైభ్యః” (3.7) ఇతి. తతః కేనాపి పుణ్యేన అస్తరజ్గే ప్రథమం లభ్యే బహిరజ్గలాభాయ నాతిప్రయాసః కర్తవ్యః. యద్యపి పతజ్జాలినా భౌతికభూతతన్మాత్రేన్ద్రియాహజ్కారాదివిషయాః సంప్రజ్ఞాత సవికల్పసమాధయో బహువిధాః ప్రపజ్చితాః, యథాపి తేషామస్తర్థా నాదిసిద్ధిహేతుతయా ముక్తిహేతుసమాధివిరోధిత్వాన్నాస్మాభిస్తత్రాదరః క్రిన్తుతే. తథా చ సూత్రితమ్- “తే సమాధాపుపసర్గా వ్యుత్థానే సిద్ధయః” (3.28). ఇతి. “స్థాన్యుపనిమన్త్రితే సజ్గస్మయాకరణం పునరనిష్ఠ ప్రసజ్గత్” (3.52) ఇతి చ. స్థానినో దేవాః.

వ్యా. ధారణాదులు మూడు (ధారణా-ధ్యాన-సమాధులు) మనస్సు నకు సంబంధించినవి గాన అవి సంప్రజ్ఞాత సమాధికి అంతరంగములు (దగ్గర సాధనములు). యమాదులు ఐదూ బహిరంగములు. ఈ విషయమునే పతంజలి సూత్రికంచినాడు- “ధారణాదిత్రయము వెనుకటివాటి కంటె అంత రంగము.” అందుచేత ఏదైన పుణ్యము చేత ముందుగానే అంతరంగ సాధనము లైన ధారణా-ధ్యాన-సమాధులు లభించినచో బహిరంగముల కొరకు ఎక్కువ ప్రయాస చేయ వలసిన పని లేదు.

పతంజలి, ధౌతికములు (పంచమహాభూతకార్యములు), భూతతన్మాత్రలు, ఇంద్రియములు, అహంకారము మొదలగు వాటిని విషయములుగా గ్రహించిన అనేకసంప్రజ్ఞాతనవికల్పకసమాధులను గూర్చి అనగా ధౌతికాదిపదార్థములయందు చిత్తమును నిలిపి సాధించిన సంప్రజ్ఞాతసమాధులను గూర్చి, విస్తృతముగా వివరించినాడు; కాని వాటివలన అంతర్ధానము పొందుట మొదలైన సిద్ధులు మాత్రమే లభించును గాన అవి (అట్టి సమాధులు) ముక్తికి హేతువైన సమాధికి విరోధులు. అందుచేత మేము వాటి విషయమున ఆదరము చూపుట లేదు ఆ విషయమును (అవి సిద్ధులకు మాత్రమే కారణము అను విషయమును) పతంజలియే చెప్పినాడు — “అవి సమాధికి విఘ్నకరములు; వ్యుత్థానసమయమున (సమాధినుండి బైటకు వచ్చినపుడు) సిద్ధులు.” స్థానులు (అనగా ఆ యా స్థానములకు అధిపతులైన ఇంద్రాది దేవతలు) మా లోకమునకు రమ్మని పిలవినను ఆ లోకముపై అసక్తిని చూపకూడదు. నాకు ఆహ్వానము వచ్చినది కదా అని గర్వపడకూడదు; ఎందుచేత ననగా మరల అనిష్టమైన సంసారములో చిక్కుకొనవలసి ఉండును.” స్థాను లనగా దేవతలు.

చూ. ఉద్ధాలతో దేవైరామన్త్రితోఽవ్యవజ్ఞాయ తాన్ దేవాన్నిర్వికల్పసమాధిమేవ చకారేత్తుపాఞ్ఞాయతే. ప్రశ్నోక్తిరాఞ్ఞామప్యేవ మేవావగమ్యతే.

శ్రీరామః - “జీవస్మక్తశరీరాణాం కళమాత్మవిదాం చరశక్తయో నేహ దృశ్యస్తే ఆరాశగమనాదికాః”

(ల.వా. 28.1)

వ్యా. ఉద్ధాలకుడు తనను దేవతలు పిలవినను ఆ ఆహ్వానమును ఆదరించక నిర్వికల్పసమాధినే చేసెను అని చెప్పబడుచున్నది. లఘుయోగవాసిష్ఠములో రాముని ప్రశ్నలవలనను, వసిష్ఠుని సమాధానము వలనను కూడ ఇట్లే తెలియుచున్నది.

రాముడు :- “ఆత్మవేత్తలలో శ్రేష్ఠుడ వైన మునీంద్రా ! జీవన్ముక్తుల శరీరములకు ఆకాశగమనము మొదలైన శక్తులు కనబడుట లేదేమి ?”

మూ. వసిష్ఠః - “అనాత్మవిదముక్తోఽపి నభోవిహరణాదికమ్
ద్రవ్యమన్త్రీక్రియాకాలశక్త్యాప్నోత్యేవ రాఘవ.”

(28.2)

వ్యా. “రామా ! ఆత్మజ్ఞానము లేనివాడు ముక్తుడు కాజాలక పోయినను ఆతనికి, ఓషధ్యాదిద్రవ్యములు, మంత్రములు, కొన్నిక్రియలు, కాలము మొదలైన వాటివలన లభించిన శక్తిచేత, ఆకాశవిహరణాదికము లభించుచునే ఉండును.”

మూ. “నాత్మజ్ఞస్యైష విషయ ఆత్మజ్ఞో హ్యేత్యమాత్రదృక్
ఆత్మనాత్మని సంప్రప్తో నావిద్యామనుధావతి” (28.3)

వ్యా. “ఇది ఆత్మజ్ఞాని కోరే విషయము కాదు. ఆత్మజ్ఞాని ఆత్మ సాక్షాత్కారమును మాత్రమే పొంది, ఆత్మయందే ఆనందమును పొందుచు అవిద్యాకృతములైన ఇతరవిషయముల వైపు పరుగెత్తడు.”

మూ. “యే కే చన జగద్భవాస్తానవిద్యామయాన్ విదుః
కథం తేషు కిలాత్మజ్ఞస్త్వక్తావిద్యో నిమజ్జతి.” (28.5)

వ్యా. “జగత్తుకు సంబంధించిన విషయము లన్నీ అవిద్యామయములే అని చెప్పుదురు. అవిద్యను విడచిన ఆత్మజ్ఞానవంతుడు వాటిలో ఎట్లు మునిగిపోవును ?”

మూ. “ద్రవ్యమన్త్రీక్రియాకాలశక్తయః సాధు సిద్ధిదాః.
పరమాత్మపదప్రాప్తో నోపకుర్వాన్తి కాశ్చన” (28.7)

వ్యా. “ద్రవ్య-మంత్ర-క్రియా-కాల శక్తులు బాగుగా ఆయా సిద్ధులను ఇచ్చును. వాటిలో ఏ శక్తులూ కూడ పరమాత్మపదమును పొందుటకు ఉపకరించవు.”

మూ. “సర్వేచ్ఛాజాలసంశాస్త్రావాత్మలాభోదయో హి యః
స కథం సిద్ధివాఙ్మాయాం మగ్నచిత్రేన లభ్యతే.” (28.9)

వ్యా. “సమస్తమైన కోరికలు నశించిన పిమ్మట కదా ఆత్మజ్ఞానో
దయము కలుగునది ? ఆ యా సిద్ధుల కోరికలలో మునిగిన చిత్రము కల
వానికి అది ఎట్లు లభించును ?”

మూ. “స కే చన జగద్భావాస్తత్త్వజ్ఞం రజ్జయన్త్యమీ.
నాగరం నాగరీకాంతం కుగ్రామలలనా ఇవ” ఇతి.

వ్యా. “నగర స్త్రీలకు మనోహరు డైన నాగరికుని కుగ్రామములో
నివసించు స్త్రీలు ఎట్లు రంజింప చేయజాలరో అట్లే తత్త్వజ్ఞానము కలవానిని
ఈ జగత్తుకు సంబంధించిన విషయము లేవీ రంజింపచేయ జాలవు”.

మూ. “అపి శీతరుచాపర్కే సుతీక్ష్ణేఽపీన్దుషున్దలే
అప్యధః ప్రసరత్కన్న జీవన్ముక్తో న విస్మయీ”
(ల.వా. 27.66)

వ్యా. “సూర్యుని కిరణములు చల్లబడినను, చంద్రమండలము చాలా
తీక్షణముగా ఉన్నను, అగ్నిశాల క్రిందికి ప్రసరించుచున్నను జీవన్ముక్తుడు
ఆశ్చర్యము చెందడు”.

మూ. “చిదాత్మన ఇమా ఇత్థం ప్రస్ఫురన్తీహ శక్తయః
ఇత్యస్యాశ్చర్యజాలేషు నాభ్యుదేతి కుతూహలమ్.”
(ల.వా. 27.67)

వ్యా. “ఇవన్నీ చిదాత్మకు చెందిన శక్తులే; ఇవి ఈ విధముగా
ప్రకట మగుచున్నవి అని గ్రహించుటచేత ఆతనికి ఆశ్చర్యకరములైన
విషయములమీద కూడ కుతూహలము ఉండదు”.

మూ. “యస్తు వా ధావితాత్మాపి సిద్ధిజాలాని వాఙ్మతి
స సిద్ధిసాధకైర్ద్రవ్యైస్తాని సాధయతి క్రమాత్” ఇతి చ.

ఆత్మవిషయస్తు సంప్రజ్ఞాతనమాధిర్వాసనాక్షయస్య నిరోధసమా
దేశ్య హేతుః తస్మాదత్రాదరః కృతః.

వ్యా. “ఆత్మః తన కలవాడు కూడ ఎవడైన సిద్ధులను కోరినచో
వాటిని, అతడు క్రమముగా సిద్ధిసాధనములైన ద్రవ్యములచేతనే సాధించును”
అనగా ఆత్మజ్ఞానికి ఏవైన సిద్ధులు ఉన్నచో అవి ఆయా సిద్ధిసాధనములైన
ఓషధిమంత్రాదులవలననే లభించినవి కాని సంప్రజ్ఞాతనమాధివలన లభించి
నవి కాదు అని అర్థము. ఆత్మవిషయక మైన సంప్రజ్ఞాతనమాధి వాసనా
క్షయమును చేసి నిరోధసమాధిని ఇచ్చును అందుచేత దానియందే మేము
ఆదరము చూపినాము.

మూ. అట్లవచ్చుచుభూమిరూపో నిరోధసమాధిర్నిరూప్యతే, తం
చ నిరోధం సూత్రయతి—

“వ్యుత్థాననిరోధసంస్కారయోరభిభవప్రాదుర్భావో నిరోధక్షణ
చిత్తాన్వయో నిరోధపరిణామః” (3.9) ఇతి. వ్యుత్థానసంస్కారాః
సమాధివిరోధినః. తే చోద్దాలకస్య సమాధాపుదాహృతాః—

వ్యా. ఇప్పుడు పంచమభూమిరూపమైన నిరోధసమాధి నిరూపింపబడు
చున్నది. ఆ నిరోధమును పతంజలి ఈ విధముగా సూత్రించుచున్నాడు—
“వ్యుత్థాననిరోధసంస్కారములకు అభిభవము, ప్రాదుర్భావము, అనగా
వ్యుత్థానసంస్కారము అణగుట నిరోధసంస్కారము ఉదయించుట నిరోధ
క్షణమునకు సంబంధించిన చిత్తము ఆన్వయించుట (అనుస్మృతముగా
ఉండుట) నిరోధపరిణామము”. వ్యుత్థానసంస్కారములు (సమాధినుండి
బైటకు వచ్చు నట్లు చేసే సంస్కారములు) సమాధికి విరోధులు. ఉద్దాల
కుని సమాధిని గూర్చి చెప్పినప్పుడు ఆ వ్యుత్థానసంస్కారముల వర్జన
(లఘుయోగవాసిష్ఠములో 24.29, 35-39, 109-114) ఉన్నది.

మూ. “కదాహం త్యక్తమననే పదే పరమపావనే
చిరం విశ్రాంతిమేష్యామి మేరుకృష్ణ ఇవామ్బుదః.

ఇతి చింతావరపఞ్చో జలాదుద్ధాలతో ద్విజః

పునః పునస్తూపవిశ్య ధ్యానాభ్యాసం చిరార హా”

వ్యా. “మేఘము మేరుపర్వతశిఖరముపై విశ్రమించి నట్లు నేను చిత్తవృత్తు లేవీ లేని పరమపావనమైన బ్రహ్మపదమునందు ఏ నాడు చిరకాలము విశ్రాంతి పొందుదునో కదా” అని ఉద్ధాలకుడు చింతావరవశుడై మాటిమాటికి కూర్చుండి ధ్యానాభ్యాసమును చేసెను”

మూ. “విషయైర్భీయమానే తు చిత్తే మర్కటచక్షులే
స స లేభే సమాధానే ప్రతిష్ఠాం ప్రీతిదాయినీమ్.”

వ్యా. “మర్కటము వలె చంచలమైన చిత్తమును విషయములు ఇటు అటు తీసికొనిపోవుచుండగా ఆతనికి ఆనందకరమైన సమాధానప్రతిష్ఠ (సమాధానమునందు స్థిరత్వము) లభించలేదు”.

మూ. “కదాచిద్భాహ్మసంస్పర్శపరిత్యాగాదనస్తరమ్
తస్యాగచ్ఛచ్ఛిత్తకపిరాస్తరస్పర్శసంచయాన్”

వ్యా. “ఆతని చిత్తకపి (కపివంటి చిత్తము ఒక్కొక్కప్పుడు బాహ్య విషయములతో సంబంధమును విడచి ఆంతరములైన [కామక్రోధాది]విషయముల సముదాయముతో సంబంధమును పొందుచుండెను”.

మూ. “కదాచిదాస్తరస్పర్శాద్భాహ్మం విషయమాదదే
తస్మోడ్ధీయ మనో యాతి కదాచిత్త్రస్తపక్షివత్”

వ్యా. “ఆతని మనస్సు ఒక్కొక్కప్పుడు ఆంతరవిషయసంబంధమును విడచి బాహ్యవిషయములను గ్రహించుచుండెను. ఒక్కొక్కప్పుడు భయపడిన పక్షివలె ఎగిరి ఎక్కడికో వెళ్లిపోవుచుండెను.”

మూ. “కదాచిదుదితార్కాభం తేజః పశ్యతి విస్తృతమ్
కదాచిత్కేవలం వ్యోమ కదాచిన్నిభిదం తమః.”

వ్యా. “ఒక్కొక్కప్పుడు ఉదయించిన సూర్యునివంటి కాంతి గల విస్తృతమైన తేజస్సును చూచుచుండెడిది ఒక్కొక్కప్పుడు ఆకాశమును మాత్రము, ఒక్కొక్కప్పుడు దట్టమైన చీకటిని చూచుచుండెడిది ”

మూ. “అగచ్ఛతో యథాకామం ప్రతిభాసాన్ పునః పునః
ఆచ్ఛినన్మనసా శూరః ఖడ్గేనేవ రణే రిపూన్”

వ్యా. “మాటిమాటికి వాటి ఇష్టము వచ్చినట్లు వచ్చుచున్న భావములను ఆతడు, శూరుడు రణములో ఖడ్గముచేత శత్రువులను చేదించినట్లు మనస్సుచేత చేదించెను”.

మూ. “వికిల్పాఘే సమాలాసే సోఽపశ్యద్ధృదయామ్భరే
తమశ్చన్మవివేకార్కం లోలకజ్వలమేచకమ్.”

వ్యా. “వికల్పముల సముదాయము ఖండించబడిన పిమ్మట ఆతడు హృదయాకాశమునందు వివేకమనే సూర్యుణ్ణి కప్పివేసిన, కదలుచున్న కాటుక వలె నల్లని తమస్సును చూచెను.”

మూ. “తదవ్యుత్పాదయామాస సమ్యగ్జ్ఞానవివస్వతా
తమస్యపరతే స్వాంతే తేజఃపుష్పం దదర్శ సః”

వ్యా. “ఆతడు తత్త్వజ్ఞానమనే సూర్యునిచేత దానిని కూడ నశింప చేసెను. ఆ తమస్సు తొలగిన పిమ్మట హృదయములో తేజఃపుంజమును చూచెను.”

మూ. “తల్లలావ స్థలాజ్ఞానాం వనం బాల ఇవ ద్విపః
తేజస్యపరతే తస్య ఘూర్ణమానం మనో మునేః
నిశాబ్దవదగాన్నిద్రాం తామప్యౌశు లులావ సః.”

వ్యా. “గున్న ఏనుగు మెట్టతామరల వనమును చేదించి నట్లు, ఆతడు దానిని కూడ చేదించెను. ఆ తేజస్సు తొలగిన పిమ్మట మునీశ్వరుని మనస్సు తిరిగిపోవుచు రాత్రియందు పద్మమువలె నిద్రను పొందెను. ఆతడు దానిని కూడ శీఘ్రముగా ఖండించెను”.

మూ. “నిద్రావ్యపగమే తస్య వ్యోమసంవిత్సముద్యయో
వ్యోమసందిది సప్తాయాం మూఢం తస్మాభవస్మనః
మోహమప్యేష మననస్తం మమార్జ మహాశయః”

వ్యా. “నిద్ర తొలగిపోగానే అతని చిదాకాశము ఉదయించెను. అది కూడ నష్టమైపోగా అతని మనస్సు మూఢము (మోహవిష్టము) అయ్యెను. ఆ మహాశయడు మనస్సులోని ఆ మోహమును కూడ తుడిచివేసెను”.

మూ. “తతస్తేజస్తమోనిద్రామోహాదిపరివర్జితమ్
కామవ్యవస్తామాసా ద్వి విశక్రామ మనః క్షణమ్” ఇతి.

వ్యా. తరువాత అతని మనస్సు. తేజస్సు కాని, తమస్సు కాని, నిద్ర కాని, మోహదులు కాని లేని ఒకానొక అనిర్వచనీయమైన అవస్థను పొంది క్షణకాలముపాటు విశ్రమించెను”.

మూ. త ఏతే ప్యుత్థాసంస్కారాః నిరోధహేతునా యోగి
ప్రయత్నేన ప్రతిదినం ప్రతిక్షణం చాభిభూయన్తే; తద్విరోధినశ్చ నిరోధ
సంస్కారాః ప్రాదుర్భవన్తి. తథా సతి నిరోధ ఏకైకస్మిన్ క్షణే
చిత్తమనుగచ్ఛతి, సోఽయమీదృశశ్చిత్తస్య నిరోధపరిణామో భవతి.
నను “ప్రతిక్షణపరిణామినో హి ధావా ఋతే చితిశక్తేః” ఇతి
న్యాయేన చిత్తస్య సర్వదా పరిణామప్రవాహో వక్తవ్యః. బాధమ్,
తత్ర వ్యుత్థితచిత్తస్య పృత్తిప్రవాహః స్ఫుటః, నిరుద్ధచిత్తస్య తు కథ
మిత్యాశంక్య ఉత్తరం సూత్రయతి-“తతః ప్రకాస్తవాహితా సంస్కా
రాత్”(3.10)ఇతి.యథా సమిదాద్యాహతిప్రక్షేపే వహ్నిరుత్తరరోత్తర
వృద్ధ్యా ప్రజ్వలతి, సమిదాదిక్షయే ప్రథమక్షణే కించిచ్ఛామ్యతి, ఉత్త
రోత్తరక్షణే శాన్తిర్వర్ధతే, తథా నిరుద్ధచిత్తస్యోత్తరోత్తరాధికః ప్రశ
మః ప్రవహతి. తత్ర పూర్వపూర్వప్రశమజనితః సంస్కార ఏవోత్త
రోత్తరప్రశమస్య కారణమ్.

వ్యా. ఈ వ్యుత్థానసంస్కారములు నిరోధమునకు (చిత్తవృత్తులను అరికట్టుటకు) హేతువై న యోగి ప్రయత్నముచేత ప్రతిదినము, ప్రతిక్షణము తిరస్కరించబడుచుండును. వ్యుత్థానసంస్కారములకు విరోధులైన నిరోధ సంస్కారములు ఆవిర్భవించుచుండును. అప్పుడు ఒక్కొక్క క్షణములో నిరోధము చిత్తమును అనునరించుచుండును. ఈ విధముగ చిత్తమునకు నిరోధరూపమైన పరిణామము కలుగును (ఆశంక) “చిత్తిశక్తి (చైతన్యశక్తి) తప్ప అన్ని పదార్థములు క్షణక్షణమునకు పరిణామము చెందుచుండును” అను న్యాయము ప్రకారము చిత్తమునకు ఎల్లప్పుడు పరిణామముల ప్రవాహము ఉండును అని చెప్పవలెను కదా? (సమాధానము) నిజమే. వ్యుత్థితమైన (బాహ్యవిషయములయందు ప్రవర్తించు) చిత్తమునకు వృత్తిప్రవాహముండు నను విషయము స్పష్టమే. ఇక నిరుద్ధమైన చిత్తమునకు పరిణామ మెట్లుండును అను ఆశంకకు సమాధానముగా నూత్రించుచున్నాడు - “అప్పుడు సంస్కారమువలన చిత్తము ప్రశాంతవాహిగా (శాంతిప్రవాహము కలదిగా) ఉండును.” సమిదలను, ఆజ్యమును వేసినప్పుడు అగ్ని ఉత్తరోత్తరోత్తర వృద్ధిచేత (తరువాత తరువాత పెరుగుచు) ప్రజ్వలించును. సమిదలు మొదలై వి శీణించినప్పుడు మొదటి క్షణములో కొంచెము శాంతించును. ఉత్తరోత్తరక్షణములలో దాని శాంతి వృద్ధి పొందును. అట్లే నిరుద్ధమైన చిత్తముయొక్క ప్రశమము, ఉత్తరోత్తరము అధికము అధిక మగుచు ప్రవహించును. అక్కడ పూర్వపూర్వప్రశమములవలన కలిగిన సంస్కారమే ఉత్తరోత్తర ప్రశమమునకు కారణము.

మూ. తామేతాం ప్రశాంతవాహితాం భగవాన్విస్పష్టముదాజహార—

“యదా వినియతం చిత్తమాత్మనేవృత్తితే

నిఃస్పృహః సర్వకామేభ్యో యుక్త ఇత్యుచ్యతే తదా.”

వ్యా. చిత్తమునకు కలుగు ప్రశాంతవాహితను (ప్రశాంతిప్రవాహమును) భగవంతుడు భగవద్గీతలో (6.18-23) స్పష్టముగా చెప్పెను :-

“బంధింపబడిన చిత్తము ఆత్మయందే స్థిరముగా ఉన్నప్పుడు ఆతడు ఏ కామములయందు ఆసక్తి లేనివాడై ‘యుక్తుడు’ (యోగము కలఁడు అని చెప్పబడును”

మూ. “యథా దీప్తో నివాతస్తో నేజితే సోషమా స్మృతా
యోగినో యతచిత్తస్య యుజ్జాతో యోగమాత్మసః.”

వ్యా. ఆత్మయొక్క యోగమును సాధించుచు చిత్తమును నియమించి ఉన్న యోగికి (యోగిచిత్తమునకు) గాలి లేని ప్రదేశములో కదలకుండా ఉండు దీపము ఉపమానముగా చెప్పబడినది.”

మూ. “యత్రోపరమతే చిత్తం నిరుద్ధం యోగశేషయా
యత్ర చైవాత్మనాత్మానం పశ్యన్నాత్మని తుష్యతి”

వ్యా. “ఎప్పుడు చిత్తము యోగమును సేవించుటచేత నిరుద్ధమై ఉపరత మగునో (శాంతించునో) ఎప్పుడు పరిశుద్ధమైన అంతఃకరణముచేత చైతన్యజ్యోతిఃస్వరూపమైన ఆత్మను చూచుచు ఆత్మయందే సంతోషమును చెందునో అప్పుడు యోగసిద్ధి కలుగును.”

మూ. “సుఖమాత్మనైకం యత్రద్బుద్ధిగ్రాహ్యమతీంద్రియమ్
వేత్తి యత్ర న చైవాయం స్థితశ్చలతి తత్త్వతః”

వ్యా. “ఎప్పుడు ఇంద్రియములకు అందగిది, అనంతము, బుద్ధికి మాత్రమే గోచరము అయిన సుఖమును అనుభవించుచు ఆ తత్త్వమునందు స్థిరుడై దానినుండి చలించడో అప్పుడు యోగసిద్ధి కలుగును.”

మూ. “యం లబ్ధ్వా చాపరం లాభం మన్యతే నాధికం తతః
యస్మిన్ స్థితో న దుఃఖేన గురుణాపి విచాల్యతే”

వ్యా. “ఏ ఆత్మలాభమును పొందిన పిమ్మట దానికంటె అధికమైన మరొక లాభ మున్నదని అనుకొనడో, ఏ ఆత్మతత్త్వమునందున్నవాడు గొప్ప దుఃఖముచేత కూడ చలంపచేయబడడో ఆతడు యోగసిద్ధిని పొందినవాడు.”

మూ. “తం విద్యాధ్యుఃఖసంయోగవియోగం యోగసంజ్ఞితమ్
స నిశ్చయేన యోక్తవ్యో యోగోఽనిర్విణ్ణచేతసా”

వ్యా. “దుఃఖసంయోగము లేని ఆ స్థితినే యోగ మను పేరు కల దానినిగా తెలుసుకొనవలెను. ఆ యోగమును నిర్వేదము చెందని మనస్సుతో నిశ్చయపూర్వకముగా అభ్యసించవలెను.”

మూ. నిరోధసమాధేః సాధనం సూత్రయతి-“విరామప్రత్యయా
భ్యాసపూర్వకః సంస్కారశేషోఽన్యః” (1.18) ఇతి. విరామో వృత్తు
పరమః. తస్య ప్రత్యయః కారణం వృత్తుపరమార్థః పురుషప్రయత్నః.
తస్యాభ్యాసః పౌనఃపున్యేన సంపాదనమ్; తత్పూర్వకస్తజ్జన్యః, అనస్త
రాతీతసూత్రే సంప్రజ్ఞాతసమాధేరుక్తత్వాత్ తదపేక్షయా అన్యః అసం
ప్రజ్ఞాతః సమాధిః. తత్ర వృత్తిరహితస్య చిత్తస్వరూపస్య దుర్లక్ష
త్వాత్ సంస్కారరూపేణ చిత్తం శిష్యతే.

వ్యా. నిరోధసమాధికి సాధనమును చెప్పుచున్నాడు - “రెండవది.
అనగా నిరోధసమాధి, విరామప్రత్యయాభ్యాసనకపూర్వమైనది; సంస్కారము
మాత్రమే మిగులునది”. విరామమనగా వృత్తులు తొలగిపోవుట(లేకుండుట).
దానికి కారణము ప్రత్యయము. ప్రత్యయ మనగా వృత్తులు నశించుటకు
పురుషుడు చేయు ప్రయత్నము. ఆ ప్రత్యయముయొక్క అభ్యాస మనగా
మాటిమాటికి సంపాదించుట. అది పూర్వమునందు కలది, అనగా దానివలన
పుట్టునది. అనగా “విరామప్రత్యయాభ్యాసపూర్వః” అనుదానికి చిత్త
వృత్తులు కలుగకుండా మాటిమాటికి చేయు ప్రయత్నముచేత పుట్టునది అని
అర్థము. వెనుకటి సూత్రములో సంప్రజ్ఞాతసమాధిని గూర్చి చెప్పబడినది
గాన ఇక్కడ దానికంటె అన్యము అనగా అసంప్రజ్ఞాతసమాధి అని అర్థము.
ఏ వృత్తులూ లేని చిత్తమును గుర్తించుట శక్యముకాదు గాన చిత్తము
సంస్కారరూపములో మాత్రమే మిగులును.

మూ. విరామప్రత్యయజన్యత్వం భగవాన్విస్పష్టమాహః-

“సంకల్పప్రభవాన్ కామాన్త్య క్త్వాసర్వానశేషతః

మనసై వేన్ద్రియగ్రామం చినియమ్య సమస్తతః.
 శస్త్రైః శస్త్రైరుపరమేష్టుద్ధృత్య ధృతిగృహీరయా
 ఆత్మసంస్థం మనః కృత్వా స కించిదపి చిన్తయేత్
 యతో యతో నిశ్చరతి మనశ్చచ్చింతయేత్
 రతస్తతో నియమ్యైరదాత్మనోప పశం సయేత్.”

(భ.గీ. 6.24-26) ఇతి.

వ్యా. అనంప్రజ్ఞాతనమాది విరామప్రత్యయమువలన కలుగును అను విషయమును భగవంతుడు స్పష్టముగా చెప్పి ఉన్నాడు—

“సంకల్పించుట వలన కామములను అన్నింటినీ పూర్తిగా విడచి, ఇంద్రియసముదాయమును మనస్సుచేతనే అన్ని వైపులనుండి వెనుకకు మరల్చి, స్థిరత్వముచేత బుద్ధిని నిగ్రహించుకొని మెల్ల మెల్లగా ఉపరతిని ఇంద్రియమనో నిగ్రహమును సాధించవలెను. మనస్సును ఆత్మమీదనే నిలిపి దేనినీ గూర్చి ఆలోచించగూడదు. చంచలము అస్థిరమూ అయిన మనస్సు ఏ యే వైపునకు పోవు చుండునో ఆ యా ప్రదేశముల (విషయముల) నుండి వెనుకకు మరల్చి ఆత్మయందే నిలిపి, వశము చేసికొనవలెను”

మూ. కామ్యమానాః స్రక్చస్థసవనితాపుత్రమిత్రగృహక్షేత్రాదయః
 మోక్షశాస్త్రకుశలవివేకిజనప్రసిద్ధైర్బహుభిర్దోషైరుపేతా అప్యనాద్యవిద్యావ
 శాత్ తాన్ దోషానాచ్ఛాద్య తేషు విషయేషు సమ్యక్త్వం మనః కల్పయతి.
 తస్మాచ్చ సంకల్పాదిదం మే స్యాదితేవంరూపాః కామాః ప్రభవన్తి,
 తథా చ స్మర్యతే—

“సంకల్పములః కామో వై యజ్ఞాః సంకల్పసంభవాః
 కామ జానామి తే మూలం సంకల్పాత్ కిల జాయతే
 స త్వాం సంకల్పయిష్యామి సమూలస్త్వం విసజ్జ్యసి” ఇతి.

వ్యా. కోరబడుచుండే పుష్పమాలలు, చందనము, స్త్రీలు, పుత్రులు మిత్రులు, గృహములు, పౌలములు మొదలైనవి మోక్ష శాస్త్రమునందు

ప్రవీణులైన వివేకవంతులకు బాగా తెలిసిన దోషములతో కూడి ఉన్నవి. అయినను మనస్సు అనాది యైన అవిద్యయొక్క ప్రభావముచేత ఆ దోషములను కప్పివేసి ఆ విషయములు మంచి వని కల్పించును (చూపును). ఆ సంకల్పమువలన “నా కిది లభించుగాక” అను కోరికలు పుట్టును. ఈ విషయము స్మృతిలో చెప్పబడినది—

“కామములు సంకల్పమువలననే పుట్టును. యజ్ఞములు [వివిధ కర్మలు] సంకల్పమువలననే పుట్టును. ఓ ! కామమా ! నీ కారణ మేదో నాకు తెలిసినది లే ? నీవు సంకల్పమువలన పుట్టుదువట కదా ? నేను దేనిని గూర్చి సంకల్పమే చేయును. దానితో నీవు సమూలముగా నశించెదవు.”

[పై వాక్యములో వాక్య నిర్మాణము సరిగలేదు. లేఖకులు మార్చి ఉంచుదు. “కామ్యమానాః” ఇత్యాది ప్రథమాబహువచనాంతశబ్దములను “కామ్యమానానాం” ఇంత్యాది విధముగా షష్ఠ్యంతములుగా మార్చుకొనవలెను. లేదా “దోషైః ఉపేతాః; తథాపి” అని ఉన్న బాగుండును. అట్లే “స త్పాం సంకల్పయిష్యామి”కి బదులు “నాహం సంకల్పయిష్యామి” అని ఉన్న బాగుండును. కామము ఇతర వస్తువులను గూర్చి సంకల్పించుట వలన కలుగుచున్నది గాని కామమును గూర్చి సంకల్పించుట వలన కాదు కదా?]

మూ. తత్ర వివేకేన విషయదోషేషు సాక్షాత్కృతేషు శునా వాస్తే పాయస ఇవ కామాస్యజ్యస్తే. స్రక్చన్దనాదిష్విప బ్రహ్మలో కాదిష్వణిమాద్యష్టైశ్వర్యేషు చ కామాస్త్వాజ్యా ఇత్విభిప్రేత్య సర్వా నిత్యుక్తమ్. మాసోపవాసవ్రతినా తస్మిన్మాసేఽన్నే త్యక్తేఽసి కామః పునపునరుదేతి. తద్వన్మా భూదిత్యశేషత ఇత్యుక్తమ్. కామత్యాగే మనః పూర్వకప్రవృత్త్యభావేఽపి చక్షురాదీనాం రూపాదిషు యా స్వభావసిద్ధా ప్రవృత్తిః సాపి ప్రయత్నయుక్తేన మనసైవ నియన్తవ్యా. దేవతా దర్శనాదిష్వప్యననుసరణాయ సమన్తత ఇత్యుక్తమ్, భూమికాజయ క్రమేణోపరమస్యవివక్షితత్వాత్ శనైః శనై రిత్యుక్తమ్.

వ్యా. అందు వివేకముచేత విషయములలో ఉన్న దోషములను ప్రత్యక్షముగా తెలిసి కొనిన పిమ్మట కుక్క కక్కిన పాయసము మీద పలె ఆ విషయముల మీద కామములు చిగువబడును. పుష్పమాలా చందనాదుల మీద కలుగు కోరికలను విడచి నద్దే బ్రహ్మలోకాదులమీద, అజిమ మొదలైన అస్త్రైశ్వర్యముల మీద కూడ కామములను తృజించవలె నను అభిప్రాయముతో ["సంకల్ప ప్రభవాన్" ఇత్యాది భగవద్గీతా శ్లోకములో] సర్వాన్ = అన్ని కామములను అని చెప్పబడినది. "ఈ మాన మంతా ఉపవాసము చేసెదను" అని సంకల్పించి ఆ వ్రతము నాచరించు వారు ఆ మానము అన్నమును పరిత్యజించినను అతనికి మాటి మాటికి దానిపై కోరిక కలుగుచునే ఉండును. అట్లు కాకూడదు అను ఉద్దేశ్యముతో అశేషతః = పూర్తిగా అని చెప్పబడినది. కామమును తృజించిన పిమ్మట కూడ చక్షురాదీంద్రియములకు రూపాదుల విషయమున మనఃపూర్వకముగా ప్రవృత్తి లేకపోయినను, స్వాభావికముగ ప్రవృత్తి కలుగవచ్చును దానిని కూడ [స్వాభావికమైన ఇంద్రియ ప్రవృత్తిని కూడ] మనస్సు చేతనే నిలిపి వేయవలెను. దేవతాదర్శనాదుల విషయమునందు కూడ చక్షురాదిప్రవృత్తి కలుగునప్పుడు దానిని అనుసరించ కూడదు అని చెప్పుటకై "సమస్తతః" [అన్నివైపులనుండి] అని చెప్పబడినది. ఉపరమమును ఆ యా భూమికలను జయించు క్రమమున సంపాదించ వలెను అను అభిప్రాయము చేత "శనైః శనైః" [మెల్లమెల్లగా] అని చెప్పబడినది

మూ. తాశ్చ భూమికాశ్చ తస్యః కతవల్లీషు హ్రూయస్తే-
యచ్ఛేద్వాజ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేద్ జ్ఞాన ఆత్మని
జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేద్ధ్యస్త ఆత్మని"
(1.3.13) ఇతి.

వ్యా. అట్టి నాలుగు భూమికలు కతవల్లులలో చెప్పబడినవి—

"బుద్ధిమంతుడైన యోగి వాక్కును మనస్సులో నియమించవలెను. ఆ మనస్సును జ్ఞానాత్మయందు నియమింపవలెను ఆ జ్ఞానాత్మను మహాత్మ

యందు నియమించవలెను. ఆ మహాత్ముని శాంతమైన ఆత్మయందు నియమించవలెను (దీని జావము మున్నుండు స్పష్టమగును)

మూ. వాగ్వాప్యపారో ద్వివిధః-లౌకికో వైదికశ్చ. జల్పాదిరూపో లౌకికః. జపాదిరూపో వైదికః. తత్ర లౌకికస్య బహువిక్షేపకారిత్యాత్మ పృథ్వానకావేఽపి యోగీ తం పరిత్యజేత్. అత ఏవ స్మర్యతే—

“మౌనం యోగాననం యోగస్థితీకైకాంతశీలతా

నిఃస్పృహత్వం సమత్వం చ సప్తైతాన్యేకదణ్డినః” ఇతి.

జపాదికం నిరోధనమాధౌ పరిత్యజేత్. నేయం వాగ్భూమిః ప్రథమా.

వ్యా. లౌకికము, వైదికము అని వాగ్వాప్యపారము రెండు విధములు. జల్పాది [వ్యర్థముగా మాటలాడుటమొ.] రూపమైనది లౌకికము. జపాదిరూపమైనది వైదికము. వాటిలో లౌకికమైన వాగ్వాప్యపారము చాల చిత్తవిక్షేపమును కలిగించును గాన పృథ్వానకాలములో కూడ యోగి దానిని పరిత్యజించవలెను. అందువలననే స్మృతి ఇట్లు చెప్పుచున్నది—

“మౌనము, యోగాననము, యోగము, ఓర్పు, ఏకాంతప్రదేశమునందు ఆసక్తి, ఆశ లేకపోవుట, సమబుద్ధి ఈ ఏడూ ఏకదండియైన సంన్యాసికి విధించబడినవి”

నిరోధ నమాదిలో జపాదికమును కూడ పరిత్యజించవలెను ఈ వాగ్భూమి మొదటిది.

మూ. తాం భూమిం ప్రయత్నమాత్రేణ కతిపయైర్దిన్యైర్మానైర్వత్సరైర్వా దృఢం విజిత్య పశ్చాద్విస్తితీయాచూం మనోభూమౌ ప్రయతేత. అన్యథా బహుభూమికాప్రాసాదవత్ ప్రథమభూమిపాతేనైవో పరితనయోగభూమయః సర్వా వినశ్యేయః. యద్యపి చక్షురాదయో (ఽపి) నిరోద్ధవ్యాః తథాపి తేషాం వాగ్భూమౌ మనోభూమౌ వాస్తర్భావో ద్రష్ట్యః.

వ్యా. ఈ ప్రపంచభూమియైన వాగ్భూమిని ప్రయత్నము చేసి, కొన్ని రోజులలోనో, మాసములలోనో, సంవత్సరములలోనో పూర్తిగా జయించి తరువాత రెండవ మనోభూమిక కొరకు ప్రయత్నము చేయవలెను. అట్లు కానిచో ఆనగా మొదటి దానియందు పూర్తిగా స్తైర్యము లేనిచో చాలా అంతస్తులున్న మేడ వలె మొదటి భూమి పడిపోగానే పైన ఉన్న భూములు అన్నీ నశించును. చక్షురాదీంద్రియములు కూడ జయించవలసినచే ఆయినను వాటిని వాగ్భూమిలో కాని, మనోభూమిలో కాని అంతర్గతము చేయుటచే వాటిని వేరుగా చెప్పలేదు.

మూ. నను వాచం మనసి నియచ్ఛేదిత్యనువవన్నమ్. న హీద్ధ్రి యన్యేన్ద్రియాస్తరే ప్రవేశోఽస్తి, మైవమ్; ప్రవేశస్యావివక్షితత్వాత్. నానావిక్షేపకారిణోర్వాఙ్మనసోర్మధ్యే ప్రథమతో వాగ్వాహరనియమనేన మనోవ్యాపారమాత్రపరిశేష ఇహ విషక్షితః. గోమహిషాశ్వాదీనామివ వాఙ్మయమే స్వాభావికే సంపన్నే తతో జ్ఞానాత్మని మనో నియచ్ఛేత్.

వ్యా. (ఆశంక) “వాక్కును మనస్సులో నియమించవలెను” అని చెప్పుట అనుపపన్నముగా ఉన్నది. ఒక ఇంద్రియము మరొక ఇంద్రియములో ప్రవేశించదు కదా? [సమాధానము] అది కాదు. ఇక్కడ వాగ్ద్రియమును మనోరూపేంద్రియములో ప్రవేశపెట్టవలెను అని అభిప్రాయము కాదు. వాగ్ద్రియమనస్సులు అనేకవిధములైన విక్షేపములను కలిగించును. వాటిలో ముందుగా వాగ్వాహరమును కట్టి మనోవ్యాపారము మాత్రమే మిగులుట అని ఇక్కడ చెప్పదలచిన విషయము. గోవులు, మహిషములు, ఆశ్వములు మొదలైన వాటిని మామూలుగా కట్టివేసినట్లు వాగ్ద్రియమును కట్టివేయుట స్వాభావిక మైపోయిన పిమ్మట మనస్సును జ్ఞానాత్మతో బంధించవలెను.

మూ. ఆత్మా త్రివిధః; జ్ఞానాత్మా, మహాత్మా, శాస్త్రాత్మాచేతి. జ్ఞానాత్మత్ర స్థిత ఆత్మేతి జ్ఞాతృత్వోపాధిరహంకారోఽత్ర జ్ఞానశబ్దేన వివక్షితః; కరణస్య మనసః నియమ్యత్వేన పృథగుపాత్రత్వాత్. అహం

కారో ద్వివిధః-విశేషరూపః, సామాన్యరూపశ్చేతి. “అయమహమేతస్య పుత్రః” ఇత్యేవం వ్యక్తమభిమన్యమానో విశేషరూపః. “అస్మి” ఇత్యేతావన్నాత్రమభిమన్యమానః సామాన్యరూపః స చ సర్వవ్యక్తిమ వ్యాప్త్యాన్యహానిత్యుచ్యతే. తాభ్యామహంకారాభ్యాం ద్వాభ్యాముపహితౌ ద్వావౌత్మానౌ. నిరుపాధికః శాస్త్రాత్మా. తదేతత్సర్వమస్తర్బహిర్భావేన పర్తతే. శాస్త్ర ఆత్మా సర్వాస్తరశ్చిదేకంసః. తస్మిన్నాశ్రితం జడశక్తి రూపమవ్యక్తం మూలప్రకృతిః. సా చ ప్రథమం సామాన్యాహంకార రూపేణ మహత్తత్త్వనామ్నా వ్యక్తీభవతి. తతో బహిర్విశేషాహంకార రూపేణ; తతో బహిర్మనోరూపేణ; తతో బహిర్వాగాదీన్ద్రియరూపేణ.

వ్యా. జ్ఞానాత్మ, మహాత్మ, శాంతాత్మ అని ఆత్మ మూడు విధములు “ఇక్కడ ఉన్న ఆత్మ తెలిసికొనుచున్నది” అని జ్ఞాతృత్వమునకు ఉపాది యైన అహంకాతము ఇక్కడ జ్ఞాన శబ్దమునకు అర్థము. అనగా “నేను తెలిసి కొనుచున్నాను.” అని అనుకొనుచున్నది అహంకారము; ఇక్కడ జ్ఞానాత్మ లోని జ్ఞానము ఆ అహంకారమే; మనస్సు కాదు. ఎందుచేత ననగా కరణమైన ఆ మనస్సును నియమింపదగిన దానిని వేరుగా చెప్పుట జరిగినది. అహం కారము-విశేషరూపము, సామాన్యరూపము అని రెండు విధములు. “ఈ నేను ఫలానావారి కుమారుడను” అని స్పష్టముగా అభిమానమును చూపునది విశేషాహంకారము, “ఉన్నాను” అని మాత్రము అభిమానమును చూపునది సామాన్య రూపము. ఈ సామాన్యరూప మైన అహంకారము అందరు వ్యక్తులయందు వ్యాప్తమై ఉన్నది గాన “మహాన్” అని చెప్పబడు చున్నది. ఈ రెండు అహంకారములచేత ఉపహితము లైనవి రెండు ఆత్మలు. ఏ ఉపాది లేనిది శాంతాత్మ, ఇవి అన్నీ అంతర్బహిర్భావముతో [అంతరములు గాను బాహ్యములు గాను] ఉన్నవి. శాంతాత్మ అన్నింటికంటె అంతర మైనది; కేవలదితీ [జ్ఞాన] స్వరూపము దానిని ఆశ్రయించి ఉన్న జడశక్తిరూపమైన అవ్యక్తము మూలప్రకృతి అది ముందుగా సామాన్యాహంకార రూపములో వ్యక్త మగును. ఆ సామాన్యాహంకారమే మహత్తత్త్వము. పిమ్మట దాని

కంటె బాహ్యమైన విశేషాహంకారరూపములో అభివ్యక్త మగును. దానికంటె బాహ్యమైన మనోరూపములోను దానికంటె బాహ్యమైన వాగాదీంద్రియ రూపములోను వ్యక్త మగును.

మూ. తదేతదభిప్రేతోత్తరోత్తరమాస్తరత్వం వివిస్త్రి శ్రుతిః-

“ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఆర్థేభ్యశ్చ పరంజనః

మనసస్త్వ పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః

మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః

పురుషాస్త్వ పరం కించిత్సాక్షాత్ సా పరా గతిః”

(తత. ఉ. 1.3.10,11) ఇతి.

“ఏవం సత్కర్తృ నానావిధసంకల్పవికల్పసాధనం కరణరూపం మనోఽహంకర్తరి నియచ్ఛేత్, మనోవ్యాపారాన్ పరిత్యజ్య అహంకార మాత్మం శేషయత్.

వ్యా. ఈ అభిప్రాయముచేతనే శ్రుతి వీటిలో తరువాతితరువాతివాటికి అంతరత్వమును (మొదటివానికంటె రెండవది రెండవదానికంటె మూడవది అంతరము అని) వివేచించి చెప్పుచున్నది—

“ఇంద్రియములకంటె విషయములు పరములు; విషయములకంటె మనస్సు పరము, మనస్సుకంటె బుద్ధి పరము; బుద్ధికంటె మహాద్రూపమైన ఆత్మ పరము, మహాత్ముకంటె అవ్యక్తము పరము అవ్యక్తముకంటె పురుషుడు పరుడు. పురుషునికంటె పర మైనది ఏదీ లేదు. ఆ పురుషుడే (ఆత్మయే) ఆత్మ్యత్వమైన అవది. ఆత్మ్యత్వమైన గతి.”

కావున నానావిధములైన సంకల్పవికల్పములకు సాధనమైన, కరణ రూపమైన మనస్సును అహంకరయందు నిగ్రహించవలెను. అనగా మనో వ్యాపారములను విడచి అహంకారమును మాత్రము మిగల్పవలెను

మూ. స చై తిదశక్యమితి వాచ్యమే;

“తన్యాహం నిగ్రహం మన్యే వాయోరిప సుదుష్కరమ్”

(భ.గీ. 6.34)

ఇతి పదన్తమర్జునం ప్రతి భగవతోత్తరాభిధానాత్—
 “అసంశయం మహాబాహో మనో దుర్నిగ్రహం చలమ్
 అభ్యాసేన తు కౌన్తేయ వైరాగ్యేణ చ గృహ్యతే
 అసంయతాత్మనా యోగో దుష్ప్రాప ఇతి మే మతిః
 వశ్యాత్మనా తు యతతా శక్యోఽవాప్తుముపాయతః”

(భ.గీ 6.35, 36) ఇతి

అభ్యాసవైరాగ్యే పతజ్జలిసూత్రోదాహరణేన వ్యాఖ్యాస్యేతే. పూర్వ
 పూర్వ భూమిదార్ధ్యరహితోఽసంయతాత్మా. తత్సహితో వశ్యాత్మా.

వ్యా. ఇది అశక్యము కదా అని బావించవని లేదు. “మనస్సును
 నిగ్రహించుట వాయువును బంధించుటవలె చేయ శక్యము కాదు అని తలచు
 చున్నాను” అని పలికిన అర్జునునితో భగవంతుడు ఈ విధముగా చెప్పి
 ఉన్నాడు కదా ?

“మహాబాహువై న ఆర్థునా ! మనస్సు చంచల మైనది; నిగ్రహింప
 శక్యము కానిది. సందేహము లేదు. కాని అభ్యాసము చేతను, వైరాగ్యము
 చేతను దానిని నిగ్రహించవచ్చును. మనస్సును నిగ్రహించుకొనజాలని
 వాడు యోగమును పొందజాల డని నా నిశ్చయము. కాని ప్రయత్నము
 చేసి మనస్సును నిగ్రహించుకొన్నవాడు ఉపాయముచే దానిని పొంద సమర్థు
 డగును”.

అభ్యాసవైరాగ్యములను గురించి పతంజలి సూత్రములను ఉదాహ
 రించి వ్యాఖ్యానింపగలము. పూర్వపూర్వభూముల యందు స్థిరత్వము లేని
 వాడు అసంయతాత్ముడు. ఆ స్థిరత్వ మున్నవాడు సంయతాత్ముడు.

మూ. ఉపాయతః ప్రాప్తిం గౌడపాదాచార్యాః సదృష్టాన్తమాహుః—

“ఉత్సేక ఉదధేర్యద్వత్ కుశాగ్రేణైకబిన్దనా
 మనసో నిగ్రహస్తద్వద్ భవేదపరిభేదతః.” ఇతి.

“ఐహుభిర్న చిరోద్ధవ్యమేకేనాపి చరియసా
స పరాభవమాప్నోతి సముద్ర ఇవ చిట్టిభాత్.”

అత్ర చ సంప్రదాయవిద అఖ్యాయరామాచక్షతే:—“కస్యచిత్కిల
పక్షిణోఽజ్ఞాని తీరస్థాన్మృదధిరుత్సేకేనావజహార. తం చ సముద్రం
శోషయామీతి ప్రవృత్తః స చ పక్షి స్సముఖాగ్రేణైకైకం జలబిన్దం
ప్రక్షిపతి స్మ. తదా ఐహుభిర్నన్ధవగైర్వార్వమాణోఽవ్యనువరతః
ప్రత్యుతతానపి సహకారిణో వవే. తాంశ్చపతనోర్బలనాధ్యాం ఐహుభా
క్లిశ్యతః సర్వాసపరోక్య కృపాలుర్నారదో గరుడం సమీపే ప్రేషయా
మాస. తతో గరుడపక్షవాతేన శుష్యన్ సముద్రో భీష్మాన్యజ్ఞాని అసీయ
పక్షితే దత్తా.” ఏవమభేదేన మనోనిరోధే పరమధర్మే ప్రవర్తమానం
యోగినమీశ్వరోఽనుగృహ్యతి. అభేదశ్చ మధ్యే మధ్యే తదనుకూల
వ్యాపారమిశ్రణేన సంపద్యతే, యథోదనం భుజానస్తైత్తద్గ్రాస్తాన్తరే
చోష్యలేహ్యదీన్యాస్వాదయతి తద్వత్. ఇదమేవాభిప్రేత్య వసిష్ఠ
ఆహా:—

వ్యా. ఉపాయమువలన యోగమును ఏ విధములు పొందవచ్చునో
గొడపాదాచార్యులు దృష్టాంతసహితముగా చెప్పినారు —

“దర్శ చివరి భాగమునకు లగ్న మయే ఒక నీటి చుక్క చొప్పున
నీరు వైకి తీసివేసి సముద్రము గర్వమును నిగ్రహించినట్లు మనస్సును
శ్రమపడకుండా నిగ్రహించుకొనవచ్చును”.

(వైశ్ణోకములో దృష్టాంతముగా సూచించిన కద క్రిందచెప్పబడు
చున్నది) “ఎంత బలవంతుడైనను ఒక్కడు చాలమందితో విరోధము పెట్టు
కొనకూడదు అట్టివాడు తీతువుపిట్టనుండి సముద్రము పరాభవము చెందినట్లు
పరాభవము చెందును.”

ఈ సందర్భమున సంప్రదాయమును ఎరిగినవారు ఒక అఖ్యాయకను
చెప్పుచున్నారు - “సముద్రము గర్వించి తన తీరమునం దున్న ఒక పక్షి

గ్రుడ్లను అవహరించెనట “నముద్రము ఎండిపోవునట్లు చేసెదను” అని సంకల్పించి ఆ పక్షి తన ముద్దతో ఒక్కొక్క జలబిందువును తీసి బైటకు విసరివేయుచుండెను. అప్పుడు అనేకపక్షులు, తన బిందువులు నివారించుచున్నను అది విరమించుటకు బదులు, “మీరు కూడ నాకు సాహాయ్యము చేయుడు” అని వాటిని కోరెను. అవన్నీ వైకి ఎగురుచు, క్రిందికి వాలుచు శ్రమపడుచుండుట చూచి నారదుడు దయతో గరుత్మంతుని అక్కడకు పంపెను. అప్పుడు గరుత్మంతుని రెక్కల గాలికి ఎండిపోవు చున్న నముద్రము భయపడి, ఆ గ్రుడ్లను తీసికొని వచ్చి ఆ పక్షికి ఇచ్చివేసెనట.” ఈ విధముగ అలసట, విసుగు అను మాట లేక మనోనిరోధ మను ఉత్తమ దర్శమునందు ప్రవర్తించు యోగిని ఈశ్వరుడు అనుగ్రహించును. మధ్య మధ్య దానికి (మనోనిరోధమునకు) అనుకూలమైన మరీ కొన్ని పనులు కలుపుచుండుటచేత విసుగు కలుగకుండ ఉండును. అన్నమును తినుచున్నవాడు ఒక్కొక్క గ్రానమునకు మధ్య పులుసు, పచ్చడి మొదలగు వాటిని ఎట్లు ఆస్వాదించుచుండునో అట్లే ఈ అభిప్రాయముచేతనే వసిష్ఠుడు (లఘుయోగవాసిష్ఠములో 21.36 38) చెప్పెను:—

మూ. చిత్తస్య భోగైర్ద్వై భాగౌ శాస్త్రేజ్ఞైకం ప్రపూరయేత్
గురుశుశ్రూషయా భాగమప్యత్పన్నస్య సత్రక్రమే.

వ్యా. చిత్తమునకు మంచి మార్గమునందు సరియైన స్థితి కుదర నప్పుడు దాని రెండు భాగములను భోగములచేత నింపవలెను ఒక భాగమును శాస్త్రాభ్యాసముచేతను, ఒక భాగమును గురుశుశ్రూషచేతను నింపవలెను.

మూ. “కించిద్యుత్పత్తియు క్తస్య భాగం భోగైః ప్రపూరయేత్
గురుశుశ్రూషయా భాగౌ భాగం శాస్త్రార్థచింతయా”

వ్యా. “కొంచెము స్తైర్యము లభించిన పిమ్మట ఒక భాగమును భోగములచేత నింపవలెను. రెండు భాగములను గురుశుశ్రూషచేతను, ఒక భాగమును శాస్త్రార్థచింతచేతను నింపవలెను.”

మూ. “ప్రృత్యై త్తిమసు యాదస్య ఘోరయే చ్చైవ సోఽన్యహమ్
హ్వై ధాగౌ శాస్త్రవై రాన్వైర్ద్యై ధ్యానగురుపూజయా”

వ్యా. “చిత్తమునకు స్థైర్యము లభించిన పిమ్మట ప్రతిదినము దాని
(దినముయొక్క) రెండు భాగములను శాస్త్రవినతనావై రాగ్యములచేతను,
రెండు భాగములను ధ్యానగురుపూజలచేతను నింపవలెను ”

మూ. భోగశబ్దేనాత్ర జీవనహేతుర్పిక్షుటనాదివ్యాపారో వర్ణా
శ్రమోచితవ్యాపారశ్చోచ్యతే. ఘటిరామాత్రం ముహూర్తం వా యథా-
శక్తి యోగమభ్యస్య తతో ముహూర్తం స్వదేహమనుస్మత్య,
ముహూర్తం యోగశాస్త్రం పర్యాయోచ్య పునర్ముహూర్తం యోగమభ్య-
స్యేత్. ఏవం యోగప్రాధాన్యేన వ్యాపారాస్తరాణి ఘేలయన్ తాని
ద్రాగభ్యస్య శయనకాలే తద్దినగరాన్ యోగముహూర్తాన్ గణయేత్.
తతః పరేద్యుర్వా పరపక్షే వా, పరమానే వా యోగముహూర్తాన్
వర్ధయేత్. తథా చైతైకస్మిన్ ముహూర్తే ఏతైకక్షణయోగేఽపి సంవ-
త్సరమాత్రేణ భూయాన్ యోగకాలో భవతి. స చైవం యోగైక-
శరణత్వే వ్యాపారాస్తరాణి బుద్ధ్యేరన్నితి శక్కునీయమ్; బుద్ధితర-
కృతస్సవ్యాపారస్యైవ యోగేఽధికారాత్. అత ఏవ విద్యత్సంన్యా-
సోఽపేక్ష్యతే. తస్మాత్ తదేకనిష్ఠః పుమానధ్యేత్యవణిగాదివత్ క్రమేణ
యోగారూఢో భవతి.

వ్యా. ఇక్కడ భోగ మనగా జీవనమునకు హేతువైన (ఆవసరమైన)
విజ్ఞాటనాదివ్యాపారము, వర్ణాశ్రమాదులకు సంబంధించిన వ్యాపారము అని
అర్థము. ఒక గడియ సేపు (24 నిమిషములు) గాని, ఒక ముహూర్తముగాని
(48 నిమిషములు) శక్త్యనుసారము యోగమును అభ్యసించి, పిమ్మట
ముహూర్తకాలము తన దేహమునకు కావలసిన పనులు చేసికొని, ముహూర్త
కాలము యోగశాస్త్రపర్యాయలోచనము చేసి, మరల ఒక ముహూర్తము యోగా

జ్ఞానము చేయవలెను. ఈ విధముగ యోగమునకు ప్రాధాన్యముండు నట్లు ఇతరవ్యాపారములను కలుపుకొనుచు వాటిని శీఘ్రముగా అభ్యసించి, శయనించే నమయమునందు ఆ రోజు తా నెన్ని ముహూర్తములు యోగము గడిపినాడో లెక్కపెట్టుకొనవలెను. పిమ్మట మరునాడు కాని, తరువాతి పక్షమునందు గాని, తరువాతి మాసమునందు గాని యోగముహూర్తములను పెంచుకొనుచుపోవలెను ఆ విధముగా ఒక్కొక్క ముహూర్తమునకు ఒక్కొక్క క్షణము కలిపినను ఒక సంవత్సరములో యోగమునకు వెచ్చించిన సమయము చాల ఎక్కువ అగును. ఈ విధముగా యోగమునకు ఒక్క దానికే అంత ప్రాధాన్య మిచ్చినచో ఇతరకార్యము లన్నీ చెడిపోవును కగా అని ఆశంకించరాదు. ఎందుచేత ననగా ఇతరవ్యాపారము లేవీ లేనివానికే యోగమునందు అధికారము. అందుచేతనే విద్వత్సంన్యాసము ఆవశ్యకము. అందువలన ఆ యోగమునందు ఒక్కదానియందే నిష్ఠ గలవాడు అధ్యయనము చేయువాడు, వర్తకుడు మొదలైనవారు వలె క్రమముగా యోగారూఢుడగును.

మూ. యథాధ్యేతా మాణవకః పాతాంశం, పాదమ్, అర్ధర్చమ్, ఋచమ్, ఋగ్వేద్యం, వర్గం చ క్రమేణ పఠన్ దశద్వాదశవర్షైరధ్యాపత్ భవతి, యథా చ వాణిజ్యం కుర్వన్నేకనిష్కద్వినిష్కాదిక్రమేణ లక్షపతిః, కోటిపతిర్వా భవతి తథా తాభ్యాం పణిగధ్యేతృభ్యాం సహైవో పక్రమ్య మత్సరగ్రస్త ఇవ యుజ్ఞానస్తాపతా రాలేన కుతో న యోగ మారోహేత్ ? తస్మాత్పునః పునః ప్రాప్యమాణాన్ సంకల్పవికల్పానుద్ధంకవత్ పౌఠషప్రయత్నేన పరిత్యజ్యాహంకర్తరి జ్ఞానాత్మని మనోనియచ్ఛేత్.

వ్యా. వేదాధ్యయనము చేయు పిఠ్ఠవాడు పాదములో ఒక భాగమును, ఒక పాదమును, నగము ఋక్కును (రెండు పాదములను), ఒక ఋక్కును, రెండు ఋక్కులను, ఋక్కుల వర్గమును క్రమముగా చదువుచు పది సంవత్సరములలో ఎట్లు అధ్యాపకుడు అగునో, వర్తకము చేయు

వాడు ఒక నిష్క్రము, లెండు నిష్క్రములు ! 'నిష్క్రము' ఒక నానెమునకు పేరు) ఇత్యాదిక్రమమున లక్షావివేక గాని, కోటిశ్చరుడు గాని ఎట్లు ఆగుతో అట్లే ఆ వర్తకునితోను, వేదావ్యయము చేయువానితోను కలిసి (వాళ్లు వాళ్ల పనులు చేసికొనుచుండగా) యోగాభ్యాసమునకు ప్రారంభిం. అనూయతో కూడినవాడు వలె (వాళ్లతో పోటిపడుచున్నవాడు వలె) యోగాభ్యాసము చేయువాడు, అంత కాళానికి (పిల్లవాడు అద్యాపకుడు గాను, వర్తకుడు లక్షాదికారి లేదా కోటిశ్చరుడు, అయేనాటికి) యోగారూఢుడు ఎందుకు కాజాలడు? అందుచే మాటిమాటికి వచ్చుచున్న సంకల్పవికల్పములను, ఉద్ధాలకుడు వలె, పౌరుషప్రయత్నముచేత విడచి, అహంకర్త యైన జ్ఞానాత్మ యందు మనస్సును నిలపవలెను.

మూ. తామేతాం ద్వితీయభూమితాం విడిత్య బాలమూతాదివత్ నిర్మనస్తే స్వాధావికే సతి, తతో విశేషాహంకారరూపం విస్పష్టం జ్ఞానాత్మాసమస్పృష్టే సామాన్యాహంకారే మహత్తత్త్వే నియచ్ఛేత్. యథా స్వల్పాం తస్మాం ప్రాప్తవతో విశేషాహంకారః స్ఫుట ఏవ సంకుచతి, వినైవ తస్మాం తథా విస్మరజే ప్రయతమాసస్య అహంకారసంకోచో భవతి. సోఽయం లోకప్రసిద్ధయా తస్యయా తార్కికాభిమతనిర్వికల్ప జ్ఞానేన చ సమానా మహత్తత్త్వమాత్రపరిశేషావస్థా తృతీయా భూమిః. అస్యాం చ అధ్యాసపాటవేన వశీకృతాయాం తమేతం సామాన్యాహంకారరూపం మహాస్తమాత్మాసం నిరుపాధితయా శాస్త్రే చిదేకరసస ఛావే నియచ్ఛేత్.

“మహత్తత్త్వం తిరస్కృత్య చిన్మాత్రం పరిశేషయేత్”

అత్రాపి పూర్వోక్తవిస్మృతిప్రయత్న ఏవ తతోఽవ్యతిరేకేనోపాయతామాపద్యతే. యథా శాస్త్రాధ్యాసప్రవృత్తస్య పృథక్పత్తేః ప్రాక్ ప్రతిగ్రస్తవ్యాధ్యానాపేక్షయామపి ప్యుత్పన్నస్య స్వత ఏవోత్తరగ్రథ్యైః ప్రతిఛాతి తథా సమ్యగ్వశీకృతపూర్వభూమేర్వ్యోగిన ఉత్తరభూమ్యుపాయః స్వత ఏవ ప్రతిఛాతి. తదేవాహ యోగధాన్యకారః—

“యోగేన యోగో జ్ఞాతవ్యో యోగో యోగాత్ప్రవర్తతే
యోఽప్రమత్తస్సు యోగేన స యోగీ రమతే చిరమ్” ఇతి.

వ్యా. ఈ రెండవ భూమికను జయించి బాలులు, మూగవారు వలె నిర్మనస్రము (మనస్సు లేకపోవుట) అలవాటైపోయిన పిమ్మట విశేషాహంకారరూపములో విస్పష్టముగా ఉన్న జ్ఞానాత్మను ఆస్పష్టమైన సామాన్య హంకారమైన మహత్త్వములో చేర్చవలెను స్వల్పమైన తంద్ర (కునికి పాట్లు) వచ్చినవాని విశేషాహంకారము స్వయముగానే సంకోచించును; అట్లే తంద్ర లేకుండగానే ఆ విదముగ మరచిపోవుటకు ప్రయత్నము చేయు వానికి అహంకారసంకోచము కలుగును. ఈ భూమిక లోకప్రసిద్ధమైన తంద్ర వంటిది. లేదా తార్కికులు చెప్పు నిర్వికల్పకజ్ఞానము వంటిది. ఇది మహత్త్వము మాత్రమే శేషించు మూడవ భూమి.

(ఏదైన ఒక వస్తువును, లేదా వ్యక్తిని చూచినప్పుడు మొట్టమొదటి క్షణములో ఏదో ఒక పదార్థము అను జ్ఞానము మాత్రమే కలుగును పిమ్మట మరు క్షణములో ఇది ఘటము, గోవు, మనుష్యుడు ఇత్యాది వికల్పములు తెలియును. మొదటి క్షణములో కలిగిన జ్ఞానము నిర్వికల్పకజ్ఞాన మనీ రెండవ క్షణమునుండి కలుగునది సవికల్ప మని తార్కికులు చెప్పుదురు.)

ఈ మూడవ భూమికను కూడ అబ్యాసపాటవముచేత పశము చేసికొనిన పిమ్మట, ఈ సామాన్యహంకారరూపమైన మహత్మను, ఉపాధు లేవియు లేకపోవుటచేత శాంత మైన కేవలచిత్స్వరూపమునందు నియమించవలెను. “మహత్త్వమును తిరస్కరించి చిన్మాత్రమును మిగల్చవలెను.”

వెనుక చెప్పిన విస్మృతిప్రయత్నమే (మరచిపోవుటకు చేసే యత్నమే) ఇక్కడ కూడ, పూర్వభూమికలోకంటె గూడ ఎక్కువగ ఉపయోగించును ఏదైన ఒక శాస్త్రమును అభ్యసించుటకు ప్రవర్తించువానికి దానిలో వ్యుత్పత్తి కలుగుటకు పూర్వము గ్రంథమును అంతను వ్యాఖ్యానించి చెప్పవలసిన అవసరముండును. కాని ఆతనికే వ్యుత్పత్తి ఏర్పడిన తరువాత పై గ్రంథములోని విషయము స్వయముగానే అర్థమగును. అట్లే పూర్వభూమికలను బాగుగా

వశము చేసికొన్న యోగికి ఉత్తరభూమికి సంబంధించిన ఉపాయము స్వయముగానే తోచును. ఈ విషయమునే యోగభాష్యకారుడు చెప్పినాడు.

“యోగము సాహాయ్యముతో యోగమును తెలిసికొనవలెను. (ఉత్తర). యోగము [పూర్వ] యోగమునుండి ప్రవర్తించును. యోగము విషయమున ఏమరుపాటు చెందని యోగి చిరకాలము ఆనందించును”.

మూ. నను మహత్తత్త్వశాస్త్రాత్మనోర్మధే మహత్తత్త్వోపాదా సమవ్యక్త్యాఖ్యం తత్త్వం శ్రుత్యోదాహృతమ్, తత్ర కుతో నియమసం నాభిధీయతే ఇతి చేత్-న; లయప్రసక్త్యాదితి బ్రూహః. యథా ఘటోఽసు పాదానే జరే నిరుధ్యమానో స రీయతే; ఉపాదానభూతాయాం తు మృది రీయతే తథా మహత్తత్త్వమాత్మని స రీయతే, అవ్యక్తే తు రీయతే, న చ స్వరూపలయః పురుషార్థః; ఆత్మదర్శనానుపయోగాత్. “దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మచర్మిభిః” ఇతి పూర్వవాక్యే ఆత్మదర్శనం విధాయ సూక్ష్మత్వసిద్ధయే నిరోధస్యాభిధా నాత్. లయస్య ప్రతిదినం సుషుప్తౌ స్వతః సిద్ధత్వేన ప్రయత్నవైయ ర్ధ్యాచ్ఛ.

వా. (ఆశంక) మహత్తత్త్వమునకు ఆత్మకూ మధ్య మహత్తత్త్వ మునకు ఉపాదానకారణమైన అవ్యక్త మను తత్త్వమును కూడ శ్రుతి చెప్పినది కదా; దానియందు నియమించవలె నని ఎందుకు చెప్పలేదు? (సమాధానము) అది తోపము కాదు. అట్లు చేసినచో లయము కలుగును గాన అట్లు చెప్పలే దని ఆనెదము. ఘటమును, దానికి ఉపాదానకారణము కాని జలములో నిరోధించినను అది దానిలో లీనము కాదు; కాని దానికి ఉపాదాన కారణమైన మట్టిలో నిరోధించినచో దానిలో లీనమైపోవును; అట్లే మహత్త త్త్వము ఆత్మలో లీనము కాదు; అవ్యక్తములో లీనమైపోవును; ఆ విధముగ (మహత్తత్త్వ) స్వరూపము లీనమైపోవుట పురుషార్థము కాదు; ఎందుచేత ననగా అది ఆత్మదర్శనమునకు ఉపయోగించదు. పూర్వవాక్యములో - “సూక్ష్మదృష్టికలవారిచేత, సూక్ష్మము, ఏకాగ్రమూ అయిన బుద్ధిచేత (ఆశ్మ)

చూడబడును" అని ఆత్మదర్శనమును విధించి (ఆత్మను చూడవలె నని చెప్పి, సూక్ష్మత్వము సిద్ధించుటకై నిరోధము చెప్పబడినది. (మహాత్మత్వమునకు దాని కారణములో) లయము ప్రతిదినము సుషుప్త్యవస్థలో జరుగుచునే ఉన్నది గాన దానిని గూర్చి ప్రయత్నము వ్యర్థము కూడ

మూ. నను ధారణాధ్యానసమాధిభిః సాధ్యస్య సంప్రజ్ఞాతస్య ఐకాగ్ర్యవృత్తిరూపత్వేన దర్శనహేతుత్వేఽపి శాస్తాత్మన్యవరుద్ధస్యా సంప్రజ్ఞాతసమాధిమాసన్నస్య చిత్తస్య వృత్తిరహితత్వేన సుషుప్తివస్థు దర్శనహేతుత్వమితి చేత్-నః స్వతః సిద్ధస్య దర్శనస్య నివారయతు మశక్యత్వాత్. అత ఏవ శ్రేయోమార్గోఽభిహితమ్.

“అత్మానాత్మాకారం స్వధావతోఽవస్థితం నదా చిత్తమ్

అత్మైకాకారతయా తిరస్కృతానాత్మదృష్టి విదధీత.” ఇతి.

వ్యా [ఆశంక] ధారణాధ్యానసమాదులచేత సాధింపతగిన సంప్రజ్ఞాతము ఏకాగ్ర్యవృత్తిరూపము. అందుచే అది ఆత్మదర్శనమునకు హేతువు కావచ్చును కాని శాంతాత్మయందు నిరుద్దమై అసంప్రజ్ఞాతసమాధిని పొందిన చిత్తమునకు వృత్తులే ఉండవు గాన అది సుషుప్తివంటి దగుటచే ఆత్మదర్శనమునకు హేతువు కాజాలదుకదా? [సమాధానము] అట్లు కాదు. స్వతఃసిద్ధమైన ఆత్మదర్శనమును నివారింపశక్యము కాదు గదా అందుచేతనే శ్రేయోమార్గములో చెప్పబడినది. “చిత్తము ఎల్లప్పుడు అత్మాకారముతోను, అనాత్మాకారముతోను ఉండుట దానికి స్వాభావికము నానికి ఉన్న అనాత్మదృష్టిని తొలగించి తేవలాత్మాకారముగా చేయవలెను”.

మూ. యథా ఘట ఉత్పద్యమానః స్వతో వియత్సూర్ణ ఏవోత్పద్యతే, జలతణ్ణులాదిపూరణం తు ఉత్పన్నే ఘటే పశ్చాత్ పురుష ప్రయత్నేన భవతి. యథా తత్ర జలాదౌ నిఃస్సారితేఽపి న వియన్నిస్సారయితుం శక్యతే; ముఖపిదానేఽప్యన్తర్వియదవత్స్థిత ఏవ, తథా చిత్తముత్పద్యమానమాత్మచైతన్యపూర్ణమేవోత్పద్యతే. ఉత్పన్నే చిత్తే

పచ్చాఝానిషి త్తప్రతతామవత్ ఘటపటరూపిరససుఖదుఃఖాది
వృత్తిరూపత్వం భోగహేతుభర్తాభర్తాదివచాత్ భవతి. తత్ర చాప
రసాదృశాత్మాకారే నివారితేఽపి నిర్విఘ్నత్వబ్బిదాకారో న నివారయతుం
శక్యతే, తతో నిరోధసమాధిన నిర్వృత్తితేన సంస్కారమాత్రశేషరయా
సూక్ష్మేణ చిదాత్మమారాభిముఖ్యాదేకాగ్రేణ చిత్తేన నిర్విఘ్నమాత్మాను
భూయతే. అన్వేష్యాభిప్రాయేణ వార్తకారసర్వానుభవయోగినా
వాచాతుః—

“సుఖదుఃఖాదిరూపిత్వం ధియో భర్తాదిహేతుః
నిర్హేతుత్వాత్కసంబోధరూపత్వం వస్తుస్వృత్తిరః,
ప్రశాంతవృత్తికం చిత్తం పరమానందదీపకమ్
అసంప్రజ్ఞాతనామాయం సమాధిర్దోగినాం స్థిరమ్.” ఇతి.

ఆత్మచర్యసస్య స్వతఃసిద్ధత్వేఽపి అనాత్మచర్యసనివారణాయ
నిరోధాధ్యాసః. అత ఏవోక్తమ్—

“ఆత్మసంస్థం మనః త్మత్వా న కించిదపి చిన్తయేత్”
(భ.గీ. 7.25) ఇతి.

వ్యాఘటము పుట్టుచున్నప్పుడు సహజముగా ఆకాశముతో నిండియే
పుట్టును. ఘటములో నీర, బియ్యము మొదలైనవి నింపుట ఆది పుట్టిన
పిమ్మట పురుషప్రయత్నముచేత జరుగును దానిలో నింపిన జలాదులను
తీసివేసినను ఆకాశము బైటకు తీరికొందుట శక్యము కాదు. దాని మూతి
ఓగింపివేసినను లోపల ఆకాశము ఉండఁను అట్లే చిత్తము పుట్టుచున్నప్పుడు
ఆత్మచైతన్యముతో నిండియే పుట్టును. చిత్తము పుట్టిన పిమ్మట, రాగి
మొచ్చిలైనవాటిని కరిగించి మూసలో పోసినప్పుడు ఆ రాగి ఆ యా ఆకార
ములను పొంది నట్లు, ఆ చిత్తములో ఘటపటములు, రూపరసములు, సుఖ
దుఃఖములు మొదలైన వృత్తుల రూపమున పరిణామము కలుగుచుండును.
ఇచంతయు భోగమునకు హేతుకై ధర్మాధర్మాదులను పట్టి జరుగు

చుండును. ప్రయత్నించి, అనాత్మలైన రూపరసాదుల ఆకారము గల వృత్తులు కలుగకుండు నట్లు చేసినను, ఏ కారణము లేకుండా సహజముగా ఉన్న చిదాకారమును నివారించుటకు శక్యము కాదు. అప్పుడు చిత్తము నిరోధనమాదిచేత వృత్తు లేవీ లేకుండ, కేవలము సంస్కారముమాత్రమే మిగులుటచే సూక్ష్మముగాను చిదాత్మను గూర్చి మాత్రమే అభిముఖముగా ఉండుటచే ఏకాగ్రముగాను ఉండును. అట్టి చిత్తముచేత నిర్విఘ్నముగా ఆత్మను అనుభవించవచ్చును ఈ అభిప్రాయముచేతనే వార్తికకార సర్వానుభవయోగులు ఇట్లు చెప్పిరి —

“దర్శము మొదలైన కారణములచేత చిత్తము సుఖదుఃఖాదిరూపమునీ పొందుచుండును అది ఆత్మజ్ఞానరూపముగా ఉండుటకు కారణ మేదీ లేదు. అది వస్తు (దాని) స్వభావముచేతనే అట్లుండును. ఇతరవృత్తు లన్నీ శాంతించిన చిత్తము పరమానందమును దీపింపజేయును. “అసంప్రాజ్ఞాతము” అను పేరు గల ఈ సమాధి యోగులకు ప్రయమైనది”.

ఈ విధముగ ఆత్మదర్శనము స్వతః సిద్ధమే అయినను, [అప్రయత్నముగా లభించునదే అయినను] అనాత్మవస్తువుల దర్శనము లేకుండుటకై నిరోధాభ్యాసము చేయవలెను. అందుచేతనే భగవద్గీతలో - “మనస్సును ఆత్మయందు నిలిపి ఇతరమైనదానిని దేనినీ చింతించగూడదు” అని చెప్పబడినది.

మూ.యోగశాస్త్రస్య చిత్తచికిత్సకసమాధిమాత్రే ప్రవృత్తత్వాన్నిరోధసమాధావాత్మదర్శనం తత్ర న సాక్షాదుక్తమ్. భగ్యంతరేణ త్వభ్యుపగమ్యతే: “యోగశ్చిత్తవృత్తినిరోధః” (1.2) ఇతి. సూత్రయిత్వా “తదా ద్రష్టాః స్వరూపేవస్థానమ్” ఇతి సూత్రణాత్. యద్యపి నిర్వికారో ద్రష్టా సదా స్వరూప ఏవావతిష్ఠతే, తథాపి వృత్తిమాత్పద్యమానాసు తత్ర చిచ్ఛాయాయాం ప్రతిబిమ్బితాయాం తదవివేకాదస్వస్థ ఇవ ద్రష్టా భవతి. తదవ్యనంతరసూత్రేణోక్తమ్ — “వృత్తిసారూప్యమితరత్ర” (1.4) ఇతి. అన్యత్రాపి సూత్రితమ్ — “సత్త్వపురుష

యోరత్యన్తాసంక్రీర్ణయోః ప్రత్యయావిశేషో భోగః పరార్థత్వాత్.”
(3.36) ఇతి, “చితేరప్రతిసంక్రమాయాస్తదాకారాపత్తౌ స్వబుద్ధిసం
వేదసమ్” ఇతి చ.

వ్యా. చిత్రమునకు చిత్రపు చేయు సమాధిని ప్రతిపాదించుటయే యోగ
శాస్త్రప్రధానోద్దేశ్య మగుటచే నిరోధసమాధియందు ఆత్మ దర్శనము కలుగు
నని ఆ శాస్త్రములో సాక్షాత్తుగా చెప్పబడలేదు అయితే మరొక పద్ధతిలో
ఈ విషయమును కూడ సూచించుట జరిగినది. ఎందుచేత ననగా “చిత్ర
వృత్తులను నిరోధించుట యోగము” అని ముందు చెప్పి తరువాతి సూత్ర
ములో “అప్పుడు ద్రష్ట [తెలిసికొను జీవాత్మ] స్వస్వరూపములో ఉండును”
అని సూత్రము చెప్పబడినది. వాస్తవమున ద్రష్టకు ఎట్టి వికారములు లేవు
గాన అతడు ఎల్లప్పుడు స్వరూపమునందే ఉండును. అయినను ఆ యా
వృత్తులు పుట్టికప్పుడు చిచ్ఛక్తియొక్క చాయ వాటియందు ప్రతిబింబించుటచే
ఆ వృత్తులతో కలసిపోవుటచే, వాటికంటె వేరుగా భాసించక పోవుటచే ద్రష్ట
అస్వస్థుడు [స్వరూపముగండు స్థితి లేనివాడు] వలె అగును ఈ విషయము
కూడ తరువాతి సూత్రములో చెప్పబడినది - “ఇతరసమయములందు [యోగము
లేనప్పుడు] చిత్రవృత్తులతో సారూప్యము [సమానమైనరూపము కలిగి
యుండుట] ఉండును” మరొక స్థానమునందు కూడ ఒక సూత్రములో
చెప్పబడినది - “పరస్పరము చాల భేదము గల చిత్రపురుషులు ఒకటిగా
భాసించుట భోగము, ప్రధానము ప్రవృత్తి పురుషునికోసము గాన ఈ
భోగము జరుగుచున్నది”.

(ఈ సూత్రము వ్యాసభాష్యానుసారము వేరుగా నున్నది. “నత్త
పురుషయోరత్యన్తాసంక్రీర్ణయోః ప్రత్యయావిశేషో భోగః పరార్థత్వాన్విర్భసంయ
మాత్పురుషజ్ఞానమ్” అని పూర్వ సూత్రము. “పరార్థత్వాత్” కు బదులు “పరార్థ
త్వాత్” అను పాఠ మున్నట్లు ఒక ప్రతిలో ఉన్నది. బహుశా విద్యారణ్యులు
సూత్రములో కొంత భాగము మాత్రము ఉద్ధరించి ఉందురు).

“బుద్ధి చిదాకార మైనప్పుడు పరిణామరహితమైన చిచ్ఛక్తికి స్వీయ
మైన బుద్ధివృత్తియొక్క జ్ఞానము కలుగును” అని కూడ చెప్పబడినది.

మూ. నిరోధనమాధినా శోధితే త్వంపదార్థే సాక్షాత్కృతేఽపి తస్య బ్రహ్మత్వం గోచరయతుం మహావాక్యేన బ్రహ్మవిద్యానామకం వృత్త్యంతరముత్పద్యతే. న చ శుద్ధత్వంపదార్థసాక్షాత్కారే నిరోధ సమాధిరేక ఏవ ఉపాయః; కిం తు చిజ్జడవివేకేనాపి వృథకృత్ తత్ర సాక్షాత్కారసంభవాత్. అత ఏవ వసిష్ఠ ఆహ—

“ద్వా క్రమా చిత్తనాశస్య యోగో జ్ఞానం చ రాఘవ
యోగస్తద్వృత్తిరోధో హి జ్ఞానం సమ్యగవేక్షణమ్.”

(ల.వా. 27.72) ఇతి.

“అసాధ్యః కస్య చిద్యోగః కస్య చిద్ జ్ఞాననిశ్చయః
ప్రకాశౌ ద్వా తతో దేవో జగద పరమేశ్వరః.”

(ల.వా. 29.60) ఇతి చ.

వ్యా. నిరోధనమాధిచేత శోధింపబడిన త్వంపదార్థము (జీవాత్మ) సాక్షాత్కరింపచేసికొనబడినను అది బ్రహ్మయే అను విషయమును తెలుపుటకు మహావాక్యము ద్వారా బ్రహ్మవిద్య అను పేరు గల మరొక వృత్తి పుట్టును. మరొక విషయ మేమనగా-శుద్ధమైన త్వంపదార్థమును సాక్షాత్కరింపచేసికొనుటకు ఉపాయము నిరోధనమాధి ఒక్కటియే కాదు. చిత్తు జడమును వేరువేరుగా గ్రహించి వాటిని విడదీసి చూచినను త్వంపదార్థ సాక్షాత్కారము కలుగును. అందుచేతనే వసిష్ఠుడు ఇట్లు చెప్పెను—

“రామా ! చిత్తనాశమునకు యోగము, జ్ఞానము అనునవి రెండు పద్ధతులు ఆ చిత్తములవృత్తులను నిరోధించుట యోగము. తత్త్వమును తెలిసికొనుట జ్ఞానము”.

“కొంతమందికి యోగము సాధ్యము కాదు, కొంతమందికి జ్ఞాననిశ్చయము సాధ్యము కాదు. అందుచేతనే పరమేశ్వరుడు రెండు పద్ధతులను చెప్పినాడు”

మూ. నను వివేకోఽపి యోగే పర్యవస్థితిః దర్శనవేలాయా
మాత్మమాత్రగోచరాయా ఏకాగ్రవృత్తేః క్షణికసంప్రజ్ఞాతరూపత్వాత్.
కాథమ్. తథాపి సంప్రజ్ఞాతాసంప్రజ్ఞాతియోః స్వరూపతః సాధనశక్త్యా
స్త్యేవ మహద్వైలక్షణ్యమ్. వ్యక్తృవృత్తిభ్యాం స్ఫుటః స్వరూపభేదః.
సాధనం తు సంప్రజ్ఞాతస్య సజాతీయత్వాద్ధారణాదిత్రయమస్తరగ్గమ్.
అసంప్రజ్ఞాతస్య తు అపృత్తికస్య విజాతీయత్వాద్భహిరగ్గమ్. తథా చ
సూత్రమ్—“తదపి బహిరగ్గం నిర్భీజస్య”(3.8) ఇతి. విజాతీయ-
త్వేఽపి బహువిధనాత్మవృత్తినివారణోపకారితయా బహిరగ్గర్పమ
విరుద్ధమ్. తదేవోపకారిత్వం విశదయతుం సూత్రయతి - “శ్రద్ధావీర్య
స్మృతిసమాధిప్రజ్ఞాపూర్వక ఇతరేషామ్”(1.20) ఇతి. కేహం చిద్దేవా
దీనాం పూర్వసూత్రే జన్మనైవ సమాధిముక్త్యా మనుష్యాన్ ప్రత్యేత
దుచ్యతే. “మమాయం యోగః పరమపురుషార్థసాధనమ్” ఇతి ప్రశ్నయః
శ్రద్ధా. సా చోక్తిర్న శవణేనోపకాయతే. తదుక్తర్నశ్చ స్మర్యతే—
“తపస్విభోఽధికో యోగీ జ్ఞానిభోఽపి మతోఽధికః
కర్మిభ్యశ్చాధికో యోగీ తస్మాద్యోగీ భవార్జున”
(భ.గీ. 6.46) ఇతి.

వ్యా. (ఆశంక) వివేకము కూడా చివరికి యోగమునందే పర్యవ
సానము చెందును కదా? ఎందుచేత ననగా ఇది ఆత్మ, ఇది ఆనాత్మ అని
చూచు సమయమున ఆత్మమాత్రమే విషయముగా ఉన్న ఏకాగ్రమైన చిత్త
వృత్తి క్షణికమైన సంప్రజ్ఞాతమే కదా? సమాధానము) నిజమే అయినను
సంప్రజ్ఞాతసమాధికిని, అసంప్రజ్ఞాతసమాధికిని స్వరూపముచేత, సాధనము
చేత చాల వైలక్షణ్యమున్నది ఒకటి వృత్తి, రెండవది వృత్తి కాదు అను
భేదము స్పష్టము. సంప్రజ్ఞాతమునకు సజాతీయము లగుటచేత ధారణాదులు
మూడు అంతరంగసాధనములు; వృత్తి లేని అసంప్రజ్ఞాతమునకు అవి
విజాతీయములు గాన బహిరంగములు. ఈ విషయము సూత్రములో కూడ

చెప్పబడినది - “అది నిర్భీజమునకు బహిరంగము” విజాతీయములే అయినను అనేకవిధములైన అనాత్మవృత్తులు కలుగ కుండ ఉపకరించును గాన అవి బహిరంగసాధనము లగుటలో విరోధము లేదు. ఆ ఉపకారిత్వమును విశదీకరించుటకు సూత్రము చెప్పినాడు. “ఇతరులకు శ్రద్ధ, వీర్యము, స్మృతి, సమాధి, ప్రజ్ఞ అనునవి ఉన్నచో అసంప్రజ్ఞాతము లభించును”. కొందరు దేవతాదులకు జన్మచేతనే సమాధి సిద్ధించును అని వెనుకటి సూత్రములో చెప్పి ఈ సూత్రము మనుష్యుల విషయమున చెప్పబడుచున్నది “నాకు ఈ యోగమే పరమపురుషార్థమునకు సాధనము” అను నమ్మకము శ్రద్ధ. గమయొక్క గొప్పతనమును గూర్చి వినుటచే ఆ శ్రద్ధ కలుగును. దాని గొప్పతనము భగవద్గీతలో చెప్పబడినది —

“తపస్సు చేసికొనే మునులకంటె యోగి గొప్పవాడు. జ్ఞానులకంటె గొప్పవాడు. కర్మచేసే వారికంటె కూడ గొప్పవాడు. అర్హునా! నీవు అందు చేత యోగి వగుము”.

మూ. ఉత్తమలోకసాధనత్వాత్ కృచ్ఛచ్ఛాన్ద్రాయణాదితపసః జ్యోతిష్టోమాదికర్మణశ్చ యోగోఽధికః. జ్ఞానం ప్రత్యస్తరగ్భావాచ్చి త్రవిశ్రాంతిహేతుతయా చ జ్ఞానతోఽప్యధికః. ఏవం జ్ఞానతో యోగే శ్రద్ధా జాయతే. తస్యాం చ శ్రద్ధాయాం వాసితాయాం వీర్యమ్ ఉత్సాహః భవతి - సర్వథా యోగం సంపాదయిష్యామీతి. ఏతాదృశేనోత్సాహేన తదా తదానుష్ఠేయాని యోగాగ్గాని స్మర్యంతే. తయా చ స్మృత్యా సమ్యగనుష్ఠితసమాధేరధ్యాత్మప్రసాదే సత్యతంతభరా ప్రజ్ఞోదేతి. తత్రప్రజ్ఞాపూర్వకః తత్రప్రజ్ఞాకారణకః అసంప్రజ్ఞాతసమాధిరేషాం దేవాదిభ్యోఽర్వాచీనానాం మనుష్యాణాం సిద్ధ్యతి.

వ్యా. యోగము ఉత్తమలోకమునకు సాధనము. (ఉత్తమలోకమునగా ఆత్మ ; ఆత్మసాక్షాత్కారము). అందుచేత ఇది కృచ్ఛచ్ఛాన్ద్రాయణము మొదలైన తపస్సుకంటెను, జ్యోతిష్టోమాదికర్మకంటెను అధికమైనది. జ్ఞానమునకు ఇది అంతరంగము, చిత్తవిశ్రాంతికి హేతువు; అందుచేత

జ్ఞానముకంటె అధికము. ఈ విధముగ తెలిసికొనినవానికి యోగమునందు శ్రద్ధ కలుగును. ఆ శ్రద్ధ ఏర్పడిన పిమ్మట పీఠ్యము అనగా “తప్తక యోగమును సంపాదించెదను” అను ఉత్సాహము కలుగును. ఇట్టి ఉత్సాహముచేత ఆ యా సమయములలో చేయదగిన యోగాంగములు స్మరింప బడును. ఈ విధముగ స్మరించుచు సమాధిని చక్కగా అనుష్ఠించినవానికి చిత్తము ప్రసన్నమై ఋతంభరప్రజ్ఞ ఉదయించును. ఆ ప్రజ్ఞ పూర్వము నందు గల, అనగా అది కారణముగా గల అసంప్రజ్ఞాతనమాది ఇతరులకు అనగా దేవాదులకంటె అర్వాచీనులైన మనుష్యులకు కలుగును. (ఇది పైన ఉదాహరించిన సూత్రమునకు అర్థము).

మూ. తాం చ ప్రజ్ఞాం సూత్రయతి-“ఋతంభరా తత్ర ప్రజ్ఞా” (1.48) ఇతి. ఋతం సత్త్వం వస్తుయాథాత్మ్యం బిభర్తి ప్రవాళయ తీతి ఋతంభరా.తత్ర తస్మిన్ సమాధ్యుత్కర్షణస్యైర్ధ్యాత్మప్రసాదే సతీత్యర్థః. ఋతంభరత్వోపపత్తిం సూత్రయతి - “శ్రుతాసుమానప్రజ్ఞా ధ్యాయస్యవిషయా విశేషార్థత్వాత్” (1.49) ఇతి. సూక్ష్మవ్యవహితవి ప్రకృష్టవస్తుష్వయోగిప్రత్యక్షం స ప్రపర్తతే. అగమాసుమానాధ్యాం తాని వస్తూన్యయోగిభిః జ్ఞాయంతే. తే చ శాస్త్రాసుమానజన్యే ప్రజ్ఞే వస్తుసామాన్యమేవ గోచరయతః. ఇదంతం యోగిప్రత్యక్షం వస్తువిశేష గోచరత్వా దృతంభరమ్.

వ్యా. ఆ ప్రజ్ఞను సూత్రించుచున్నాడు-“అప్పుడు ప్రజ్ఞ ఋతంభరయై ఉండును” ఋతమ్ - సత్యమును, వస్తుయథార్థ - స్వరూపమును, బిభర్తి = ప్రకాశింపచేయుచున్నది గాన, “ఋతంభర” అని చెప్పబడుచున్నది. తత్ర = సమాధియొక్క ఉత్కర్ష (అతిశయము) వలన కలిగిన అధ్యాత్మ ప్రసాదము (చిత్తప్రసాదము) ఉన్నప్పుడు అని అర్థము. అది ‘ఋతంభర’ ఎందు కై నదో చెప్పుచున్నాడు - “ఇది విశేషార్థము గాన శ్రుతాను మానప్రజ్ఞలకంటె వేరైన విషయము గలది”. యోగులు కానివారి ప్రత్యక్షము సూక్ష్మములు, వ్యవహితములు [దేనిచేతనైన కప్పబడినవి], దూర

ములు అయిన వస్తువుల విషయమున ప్రవర్తింపజాలదు వారు [యోగులు కానివారు] అట్టి వస్తువులను శాస్త్రముచేతను, అనుమానముచేతను తెలిసికొనుచుందురు. కాని శాస్త్రమువల్ల అనుమానమువల్ల కలిగిన జ్ఞానములు ఆ వస్తువులను గూర్చి సామాన్యరూపముననే తెలుప గలవు గాని వాటి విశేషరూపములను తెలుపజాలవు. ఈ యోగిప్రత్యక్షము ఆ వస్తువుల విశేషరూపములను కూడ తెలుపగలదు. అందుచేతనే దానికి “ఋతంభరము” అని పేరు.

మూ. తస్య చ యోగిప్రత్యక్షస్యానంప్రజ్ఞాతసమాధౌ బహిరంగ త్వసిద్ధ్యర్థమ్ ఉపకారిత్వం సూత్రయతి - “తజ్జః సంస్కారోఽన్య సంస్కారప్రతిబద్ధి.” (1.50) ఇతి. అనంప్రజ్ఞాతసమాధేర్బహిరంగ సాధనముత్వా తన్నిరోధప్రయత్నస్యాస్తరజ్గసాధనతాం సూత్రయతి — “తస్యాపి నిరోధే సర్వనిరోధాన్నిర్భజః సమాధిః”(1.51)ఇతి. న చాసౌ సర్వధీవృత్తిరాహిత్యాత్ సుషుప్తిరేవేతి శజ్జనీయమ్; మనఃస్వరూపస్య సదసత్త్వాభ్యాం విశేషాత్. తదుక్తం గౌడపాదాచరైః —

“నిగృహీతస్య మనసో నిర్వికల్పస్య ధీమతః

ప్రచారః స తు విజ్ఞేయః సుషుప్తేనో న తత్సమః”

(3.34)

వ్యా. ఆ యోగిప్రత్యక్షము[ఋతంభరప్రజ్ఞ] అనంప్రజ్ఞాతసమాధిలో బహిరంగము అను విషయమును చెప్పుటకై అది దానికి ఉపకారి యని సూత్రించుచున్నాడు - “దానివలన కలుగు సంస్కారము ఇతరసంస్కారములకు ప్రతిబంధకము”. అనంప్రజ్ఞాతసమాధికి బహిరంగసాధనమైన ఋతంభరప్రజ్ఞను చెప్పి దానిని నిరోధించుటకై చేయు యత్నము అంతరంగ సాధన మని చెప్పుచున్నాడు “దానిని కూడ నిరోధించినచో అన్నీ నిరోధింపబడును గాన నిర్భజనమాధి సిద్ధించును”. ఈ సమాధి సుషుప్తివంటిది. సాక్షిచైతన్యముచే దానిని అనుభవించవచ్చును. ఎట్టి దీప్యత్తులు లేకపోవుటచేత ఇది సుషుప్తియే కదా అని శంకించరాదు. ఎందుచేత ననగా మనఃస్వరూపము,

ఉండుట లేకపోవుట అనుచును పట్టి ఆ రెండింటికి భేద మున్నది (సుమ ప్రిలో మనస్సు లీనమై పోవును; అసంప్రజ్ఞాతనమాదిలో లీనము కాదు). ఈవిషయమునే గొడపాదాచారులు చెప్పినారు -

“మనస్సు నిగ్రహింపబడి నిర్వికల్పసమాధిలో ఉన్నప్పుడు అది జ్ఞానముతో నిండి సంచరించుచుండును. దాని సంచారము యోగగుమూత్రమే రెలియును, సుమ ప్రిలోని మనఃసంచారము మరొకవిధముగా ఉండును; దానితో సమానము కాదు”.

మూ. “లీయతే హి సుమప్తౌ తన్నిగృహీతం స లీయతే
తదేవ నిర్భయం బ్రహ్మ జ్ఞానలోకం సమంతతః” (3.35)

వ్యా. సుమప్తియందు మనస్సు లీనమైపోవును. నిగ్రహింపబడిన మనస్సు లీనము కాదు. అది పూర్తిగా జ్ఞాన మనే తేజస్సుతో నిండి నిర్భయ మైన బ్రహ్మస్వరూపమున ఉండును”.

మూ. “ద్వైతస్యాగ్రహణం తుల్యముఖయోః ప్రాజ్ఞతుర్యయోః
బీజనిద్రాయుతః ప్రాజ్ఞః సా చ తుర్యో న విద్యతే”

(1.13)

వ్యా. ప్రాజ్ఞతుర్యములు రెండింటిలోను ద్వైతమును గ్రహించు ఉండుట (ద్వైతము కనబడకపోవుట) తుల్యమే. ప్రాజ్ఞుడు బీజనిద్రతో కూడినవాడు అవిద్యలో లీన మగును. ఆ బీజనిద్ర తుర్యములో లేదు.

మాండూక్యోపనిషత్తులో జీవునకు అవస్థాభేదమును బట్టి మూడు పేర్లు చెప్పబడినవి. జాగ్రదవస్థలో జగత్తును చూచుచున్నవాడు వైశ్వానరుడు, స్వప్నప్రపంచమును చూచువాడు కైశుడు, సుమప్త్యవస్థలో ఉన్న జీవుడు ప్రాజ్ఞుడు. ఈ మూడు అవస్థలకు అతీతమైన స్థితి శ్రుద్ధాత్మరూప స్థితి తురీయము. ప్రాజ్ఞునకు [సుమప్తిలో ఉన్నవానికి] తురీయావస్థలోను ద్వైతప్రపంచము వాసింపదు. కాని ప్రాజ్ఞుడు అవిద్యలో లీనత్వమును పొందును; తురీయావస్థలో అట్లు అవిద్యాలీనత్వము ఉండదు అని భావము.

మూ. “స్వప్ననిద్రాయుతావాచ్యో ప్రాజ్ఞస్త్యస్వప్ననిద్రయా
న నిద్రాం నైవ చ స్వప్నం తుర్యే పశ్యంతి నిశ్చితాః. (1.14)

వ్యా. మొదటి రెండు స్వప్ననిద్రలతో కూడినవి ప్రాజ్ఞాడు స్వప్నము
లేని నిద్రలో ఉండును. తురీయావస్థలో స్థిరులైనవారు నిద్రను కాని
స్వప్నమును కాని చూడరు.

మూ. “అన్యథా గృహ్లాతః స్వప్నో నిద్రాతత్త్వమజానతః
విపర్యాసే తయోః క్షీణే తురీయం పదమశ్నుతే.” (1.15)

వ్యా. “ఉన్నదానిని మరొకవిధముగా గ్రహించువానికి స్వప్న
ముండును. తత్త్వము తెలియని వానికి నిద్ర ఉండును. ఆ రెండు అవస్థలకు
సంబంధించిన విపర్యాసము క్షీణ మైనప్పుడు తురీయపదమును పొందును”

మూ. అద్యో విశ్వతైజసౌ. అద్వైతస్య వస్తునోఽన్యథా
గ్రహణం నామ ద్వైతరూపేణ ప్రతిభాసః. స చ విశ్వతైజసయోర్వర్త
మానః స్వప్న ఇత్యుచ్యతే. తత్త్వస్య అజ్ఞానం నిద్రా; సా చ విశ్వతైజ
సప్రాజ్ఞేషు వర్తతే. తయోః స్వప్ననిద్రయోః స్వరూపభూతయోర్వి
పర్యాసః మిథ్యాజ్ఞానమ్. (“స్వరూపభూతో విపర్యాసః” అను పాఠమై
యుండును). తస్మిన్ విద్యయా క్షీణే సతి తురీయం పరమద్వైతం
వశ్శాశ్నుతేఽనుభవతీత్యర్థః.

వ్యా. అద్యో = విశ్వతైజసులు. అద్వైతమైన వస్తువును మరొక
విధముగా గ్రహించుట అనగా ద్వైతరూపమున భాసించుట. అదియే విశ్వ
తైజసులలో ఉండు స్వప్నము అని చెప్పబడుచున్నది. తత్త్వము తెలియ
కుండుట నిద్ర. ఈ నిద్ర విశ్వతైజసప్రాజ్ఞలు ముగ్గురిలోను ఉండును.
ఆ స్వప్ననిద్రల స్వరూపమైన విపర్యాసము మిథ్యాజ్ఞానము. ఆ మిథ్యా
జ్ఞానము విద్యచేత క్షీణించగా తురీయపదమైన అద్వైతవస్తువును, పొందును,
అనగా అనుభవించును అని అర్థము.

ఋ. నస్వద్వైపమసంప్రజ్ఞాతసమాధిసుషుప్త్యైర్మహాన్ భేదః; తత్ర తత్త్వదిదృశ్తోర్ధర్మససాధనత్వేన సమాధ్యపేక్షయామపి దృష్టతత్త్వస్య జీవన్ముక్తయే నాస్తి తదపేక్ష, రాగద్వేషాదిబద్ధస్య సుషుప్త్యాపి నిష్పత్తేః మైవమి-కిం ప్రతిదిశం స్వతః ప్రాప్తా కాదాఽతీ-సుషుప్తిర్బద్ధనిపత్తికా, కిం వాఽన్యాయేన నిరస్తరపత్తిసి? ఆద్యేఽపి కిం సుషుప్తికారినస్య క్లేశబద్ధస్య నిష్పత్తిః, కిం వా కాలాస్తరపత్తిసః? నాద్యః, అవ్రసక్తేః. న హి మూఢానామపి సుషుప్తౌ క్లేశబద్ధః, అస్యధా-చూసః ప్రసజ్యేత. న ద్వితీయః, అసంభవత్. న హ్యస్యకారీనయా సుషుప్త్యా కాలాస్తరపత్తిసః క్లేశస్య క్షయః సంభవతి; అస్యధా మూఢానామపి జాగరత్సృష్టయోః క్లేశస్య క్షయః ప్రసజ్యేత. నాపి సుషుప్తౌ నైరస్తర్యమభ్యసితుం శక్యమ్, తస్మాః కర్మక్షయనిమిత్తత్వాత్. తస్మాత్ తత్త్వవిదోఽపి క్లేశక్షయాయాస్తేవాసంప్రజ్ఞాతసమాధ్యపేక్షా.

వ్యా. (ఆశంకి) అసంప్రజ్ఞాతసమాధికి సుషుప్తికి మధ్య ఈ విధముగా చాల భేదము ఉండిన ఉండుగాక. తత్త్వమును చూడదలచినవానికి అట్లు చూచుటకు సాధనముగా సమాధి అపేక్ష ఉన్నను తత్త్వమును చూచినవాడు జీవన్ముక్తి పొందుటకు దాని అపేక్ష లేదు కదా? ఎందుచేత ననగా ఆతని రాగద్వేషాదిక్లేశబంధము సుషుప్తివలన కూడ నశించును. (సమాధానము) అట్లు కాదు. ప్రతిదినము సహజముగానే అపుడప్పుడు కలుగు సుషుప్తి బంధమును తొలగించునా, లేక అభ్యాసముచేత నిరంతరము కలుగు సుషుప్తి తొలగించునా? మొదటి పక్షములో కూడ సుషుప్తికాలములో ఉన్న క్లేశ బంధము నివర్తించునా లేదా కాలాంతరమునందు కలుగునది నివర్తించునా? మొదటి పక్షము కాదు; ఎందుచేత ననగా సుషుప్తికాలమునందు క్లేశబంధమే ఉండదు గాన అది పోవుప్రసక్తి లేదు రెండవ పక్షము కూడ కుదరదు ఒక కాలమున్న సుషుప్తి కాలాంతరమునందు కలుగు బంధమును తొలగించుట అసంభవము కదా? అట్లయినచో ప్రతిదినము ఏదో ఒక సమయమున

సుషుప్తి ఉండును గాన ఆత్మజ్ఞానకూన్యలైన మూడుల జాగ్రత్స్వప్నా వస్థలలోని క్లేశము నశించవలసి ఉండును. నిరంతరము సుషుప్తి ఉండు నట్లు అభ్యసించుట శక్యము కాదు ఎందుచేతననగా ఏపనులూలేకుండుటకే ఆది (సుషుప్తి) కారణము. (అందుచేత అభ్యాస మనే పని దానిలో ఉండ దని ఆర్థము) అందువలన తత్త్వవేత్తకు కూడ క్లేశములు క్షీణించవలె నన్నచో ఆనంప్రజ్ఞాతనమాది ఆపేక్ష ఉండును.

మూ. తస్య చ సమాధేర్గవాశ్వాదిష్విప వాఙ్మిరోధః ప్రథమా భూమిః. బాలమూఢాదిష్విప నిర్మనస్త్వం ద్వితీయా. తన్ద్రాయామివ అహంకారరాహిత్యం తృతీయా. సుషుప్తావివ మహత్త్వరాహిత్యం చతుర్థీ. తదేతద్ భూమిచతుష్టయమభిప్రేత్య “శనైః శనైరుపరమేత్” ఇత్యుక్తమ్. అత్ర చోపరమే ధృతిగృహీతా బుద్ధిః సాధనమ్. మహదహం కారమనోవాగాదీనాం స్వత ఏవ తీవ్రవేగేణ బహిః ప్రవహతాం కూలం కషాయా నద్యా ఇద నిరోధే ధైర్యం మహదపేక్షితమ్. బుద్ధిర్వివేకః పూర్వా భూమిర్జ్ఞితా వా న వేతి పరీక్ష్య జితాయాముత్తరభూమ్యు పక్రమః; అజితాయాం తు నైవ పునరభ్యససీయేతి తదా తదా వివి జ్ఞాప్యత్.” “ఆత్మసంస్థమ్” ఇత్యాదినా సార్థశ్లోకేన చతుర్థభూమ్యు ధ్యానోఽపి స్మృతః.

వ్యా గోవులు ఆశ్వములు మొదలైనవి మాటలాడ నట్లు వాక్కును నిరోధించుకొనుట ఆ సమాధికి మొదటి భూమి. బాలులు, మూడులు మొదలగు వారు వలె మనస్సు లేకుండుట (ఏ ఆలోచనలూ లేకుండుట) రెండవ భూమి. తంద్రలో వలె అహంకారము లేకుండుట మూడవ భూమి. సుషుప్తిలో వలె మహత్త్వము లేకుండుట నాల్గవ భూమి. ఈ నాలుగు భూములను దృష్టిలో ఉంచుకొనియే “శనైః శనైరుపరమేత్” (మెల్ల మెల్లగా ఉపరతిని సంపాదించవలెను) అని (వెనుక ఉదాహరించిన భగవద్గీతాశ్లోకములో) చెప్ప బడినది ఈ ఉపరమమునకు ధృతిచేత నిగ్రహింపబడిన బుద్ధి సాధనము. మహత్తు, అహంకారము, మనస్సు, వాక్కు మొదలైనవి సహజముగానే

తీవ్రవేగముతో బైటరు ప్రవహించుచుండును. ఒడ్డులను ఒరసికొని మహా వేగముతో ప్రవహించు నదిని ఆడ్డుకొను నట్లు వాటిని నిరోధించుటకు చాల దైర్యము ఉండవలెను. ఒద్ది ఆనగా వివేకము. పూర్వభూమి నాకు లొంగి నదా లేదా అని పరీక్షించుకొని పూర్వభూమి లొంగినది అను నమ్మకము ఏర్పడినచో ఉత్తరభూమిని ఉపక్రమించవలెను; అది ఇంకను లొంగనిచో మరల దానినే అభ్యసించవలెను; ఈ విధముగా అప్పుడప్పుడు తెలిసికొను చుండవలెను. “ఆత్మనంధమ్” మొదలైన ఒకటిన్నర శ్లోకములలో చతుర్థ భూమియొక్క అభ్యాసము కూడ చెప్పబడినది.

మూ. గౌడపాదాచార్యా ఆహుః—

“ఉపాయేన నిగ్మహ్నియాద్ విక్షిప్తం కామభోగయోః
సుప్రసన్నం లయే చైవ యథా కామో తథా లయః.”

(3.42)

వ్యా. గౌడపాదాచార్యులు కూడ మాందూక్యకారికలలో చెప్పినారు—

“కామములయందు, భోగములయందు విక్షిప్తమై ఉన్న మనస్సు లయమునందు [సుషుప్తియందు] బాగా ప్రసన్నముగానే ఉన్నను దానిని ఉపాయముచేత నిగ్రహించవలెను. కామ మెట్టిదో లయము కూడ అట్టిదే”. అందుచేత లయమునందు ప్రసన్నముగా ఉన్నది కదా అని అనుకొనగూడ దని ఆర్థము.

మూ. “దుఃఖం సర్వమసుస్మృత్య కామభోగాన్నివర్తయేత్
అజం సర్వమసుస్మృత్య జాతం నైవ తు పశ్యతి.”

(3.43)

వ్యా. “కామభోగాలలో ఉన్న దుఃఖము సంతను స్మరించుచు మన స్సును కామభోగములనుండి మరల్చవలెను. అట్టివాడు ఈ జగత్తు అంతా జన్మరహితపరబ్రహ్మస్వరూపమే, అని గుర్తించి జన్మగల జగత్తు అనునది ఒకటి ఉన్న దని చూడడు”.

మూ. “లయే సంబోధయేచ్ఛిత్తం విక్షిప్తం శమయేత్పునః
సకషాయం విజానీయాత్ సమప్రాప్తం న చాలయేత్.”

వ్యా. “చిత్తమునకు లయము కలిగి నపుడు [సుషుప్తి వచ్చి నప్పుడు] దానిని మేల్కొలుపవలెను. విక్షిప్తమైనపుడు శాంతింపజేయవలెను. దానిలో ఏవైన కషాయములు [మాలిన్యములు] ఏర్పడి నప్పుడు వాటిని గుర్తించ వలెను. సమమును [బ్రహ్మను] పొందినపుడు దానిని ఆ స్థితినుండి చలంప నీయగూడదు.”

మూ. “నాస్వాదయేత్సుఖం తత్ర నిఃసంకః ప్రజ్ఞయా భవేత్
నిశ్చలం నిశ్చరచ్ఛిత్తమేకీకుర్యాత్ప్రయత్నతః.” (3.45)

వ్యా. “యోగిసాధనాసమయమునందు సుఖము ఉన్నను దానిని ఆస్వాదించకూడదు వివేకముచేత దానియందు ఆసక్తిని చూపకూడదు. నిశ్చలమైన చిత్తము బైటకు పోవుచున్నచో దానిని ప్రయత్నపూర్వకముగ స్థిరము చేయవలెను.”

మూ. “యదా న లీయతే చిత్తం న చ విక్షిప్యతే పునః
అనిశ్గనమనాభాసం నిష్పన్నం బ్రహ్మ తత్తదా.”

(3.46) ఇతి.

వ్యా. “చిత్తము ఎప్పుడు లీనము కాదో, ఎప్పుడు విక్షిప్తము కాదో నిశ్చలముగా, విషయాభాస మేదీ లేకుండా ఉండునో అప్పుడు బ్రహ్మ రూపమును పొందిన దని గ్రహించవలెను ”

మూ. “లయవిక్షేపకషాయసమప్రాప్తయశ్చ తస్య చిత్తస్యావస్థాః.
తత్ర నిరుధ్యమాసం చిత్తం విషయేభ్యో వ్యావృత్తం సత్పూర్వాభ్యాసవ
శాద్యది లయాయ సుషుప్తయేఽభిముఖం భవేత్తదానీముత్థాపన
ప్రయత్నేన, లయకారణనివారణేన వా తచ్ఛిత్తం సమ్యక్ ప్రబోధయేత్.
లయహేతవో నిద్రాపశేషాజ్జీర్ణబహ్వాశనశ్రమాః. అత ఏవాహుః—

“సమావయ్య నిద్రాం సుజీర్ణాల్పభోజీ
 శ్రమత్కాగ్యబాధే వివిక్తే ప్రదేశే
 సదాసీత నిస్తృష్ట ఏవాప్రయత్నోఽ
 భవా ప్రాణరోధీ నిజాధ్యాసమార్గాత్.” ఇతి.

వ్యా. లయము, విశేషము, కషాయము, సమప్రాప్తి అని చిత్రా
 వస్థలు నాలుగు. నిరోధింపబడుచున్న చిత్రము విషయములనుండి మరలి,
 వెనుకటి అలవాటుచేత లయమునకై, అనగా సుషుప్తికై, అఙ్గముఖ మైనచో
 అప్పుడు దానిని లేపు ప్రయత్నముచేత గాని, లయమునకు కారణమును
 తొలగించుటచేత గాని ఆ చిత్రమును బాగుగా మేల్కొలుప వలెను. ఇంకా
 నిద్ర పూర్తి కాకపోవుట, అజీర్ణము, ఎక్కువగా తినుట, అలసట ఇవి
 లయమునకు హేతువులు. అందుచేతనే చెప్పుదురు —

“నిద్రను పూర్తిచేసికొని, బాగుగా జీర్ణమయే అల్పమైన ఆహారమును
 బుజించుచు, అలసటను విడచి, బాధారహితమైన వివిక్త [నిర్జన] ప్రదేశము
 నందు, ఎల్లప్పుడు కూర్చుండవలెను. ఆశలు ఉండగూడదు ఎట్టి ప్రయత్న
 ములు చేయకూడదు. లేదా తనకు తెలిసిన మార్గములో ప్రాణాయామము
 చేయవలెను.”

మూ. లయాదుత్థాపితం చిత్తం దై నందినప్రబోధాధ్యాసవశాద్యది
 కామభోగయోర్విషిష్యేత, తదా వివేకిజనప్రసిద్ధభోగ్యవస్తుగతసర్వ
 దుఃఖానుస్మరణేన శాస్త్రప్రసిద్ధజన్మాదిరహితాద్వితీయబ్రహ్మతత్త్వాను
 స్మరణపూర్వకేణ భోగ్యవస్తుదర్శనేన చ పునః పునర్విక్షేపాచ్చిత్తం
 శమయేత్. కషాయశ్రీవశ్చిత్తదోషః. తీవ్రరాగద్వేషాదివాసనయా
 గ్రస్తం చిత్తం కదాచిత్ సమాహితమివ లయవిక్షేపఽపి లం దుఃఖై
 కాగ్రమవతిష్ఠతే; తాదృశం తచ్చిత్తం విజానీయాత్; సమాహితచిత్తాద్వి
 వేకేనావగచ్ఛేత్. అసమాహితమేతదిత్యవగమ్య లయవిక్షేపపత్ కషా
 యస్య ప్రతీకారం కుర్యాత్.

వ్యా. లయమునుండి మేల్కొలుపబడిన చిత్తము ప్రతిదినము ప్రబోధావస్థలోని అలవాటు ప్రకారము కామములయందు భోగములయందు విశేషమైనచో, అప్పుడు వివేకవంతులైనవారు ప్రసిద్ధముగా చెప్పుచుండు, భోగ్యవస్తువులలో ఉన్న సమస్తదుఃఖములను స్మరించుటచేతను, భోగ్యవస్తువులను శాస్త్రప్రసిద్ధమైన జన్మాదిరహితాద్వితీయబ్రహ్మతత్వస్మరణపూర్వకముగా చూచుటచేతను [ఆదృష్టితోచూచినచో భోగ్యవస్తువు లన్నీ అద్వితీయబ్రహ్మరూపములుగానే కనబడును అని భావము] చిత్తమును మాటి మాటికి విశేషమునుండి శమింపజేయుచుండవలెను కషాయ మనగా తీవ్రమైన చిత్తదోషము తీవ్రమైన రాగద్వేషాదివాసనచేత గ్రస్తమై [ఆవహించబడి] చిత్తము ఒకప్పుడు, సమాధిలో ఉన్నదా అన్నట్లు లయవిశేషములు లేక దుఃఖైకాగ్రముగా ఉండును. అట్టి ఆ చిత్తమును బాగుగా గుర్తించి, సమాహితమైన [సమాధిలో ఉన్న] దానికిని దీనికిని ఉన్న భేదమును తెలిసి కొనవలెను “ఇది సమాహితము కాదు” అని తెలిసికొని లయవిశేషములకు వలె కషాయమునకు కూడ ప్రతీకారము చేసికొనవలెను.

మూ. సమశబ్దేన బ్రహ్మోచ్యతే—

“సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠంతం పరమేశ్వరమ్” (భ. గీ 13.88) ఇతి స్మృతేః. లయవిశేషకషాయేషు పరిహృతేషు పరిశేషాచ్చితేన సమం బ్రహ్మ ప్రాప్యతే. తచ్చ సమప్రాప్తం చిత్తం లయకషాయభ్రాన్త్యా న చాలయేత్. సూక్ష్మయా బుద్ధ్యా లయకషాయప్రాప్తి వివిచ్య తస్యాం సమప్రాప్తావతిప్రయత్నేన చిరం స్థాపయేత్. స్థాపితే తస్మిన్ బ్రహ్మస్వరూపభూతః పరమానందః సమ్యగావిర్భవతి. తథా చోదాహృతమ్—

“సుఖమాత్యంతికం యత్తద్ బుద్ధిగ్రాహ్యమతీంద్రియమ్”

(భ.గీ. 6.21) ఇతి.

శ్రుతిశ్చ భవతి—

“సమాధినిర్భూతమలస్య చేతసో
నివేశితస్యాత్మని యత్సుఖం భవేత్.
స శక్యతే వర్ణయితుం గిరా తదా
స్వయం తదంతఃకరణేన గృహ్యతే.” (మై. ఉ. 4.9) ఇతి.

వ్యా. “సమ” శబ్దమునకు బ్రహ్మ అని అర్థము. “సముడు. నర్వ
భూతములయందు ఉన్నవాడు, పరమేశ్వరుడు” అని భగవద్గీత చెప్పు
చున్నది. లయము, విశేషము, కషాయము పరిహరింపబడిన పిమ్మట పరి
శేషస్థాయముచేత [ఇంకమిగిలినది అదే గాన] చిత్తము సమమైన బ్రహ్మను
హిందును. ఈ విధముగ సమమును పొందిన చిత్తమును, “ఇది లయమునో,
కషాయమునో పొందినది” అను బ్రాంతిచేత చలింపజేయగూడదు. లయ
కషాయముల ప్రాప్తిని సూక్ష్మబుద్ధిచేత వివేచించి చాల ప్రశుభము చేసి,
ఆ లయప్రాప్తియందే, చాల సేపు నిలుపవలెను. అది స్థాపితమైన పిమ్మట
బ్రహ్మన్యరూపమైన పరమానందము బాగుగా ఆవిర్భవించును. ఈ విష
యము-“ఇంద్రియాతీతము, బుద్ధికే గోచరించునది అయిన ఏ ఆత్మంతిక
సుఖ మున్నదో” అని భగవద్గీతలో చెప్పబడినది. శ్రుతి కూడ ఉన్నది—

“సమాధిచేత తొలగించబడిన మలములు గల మనస్సు ఆత్మయందు
స్థిరముగా నిలుపబడినప్పుడు ఏ సుఖము కలుగునో దానిని మాటలతో వర్ణిం
చుట శక్యము కాదు. ఆ సుఖము అంతఃకరణమునకే తెలియవలెను”.

మూ. సను సమాధానిర్భూతస్య బ్రహ్మోన్మత్తస్య బుద్ధిగ్రాహ్య
త్వం శ్రుతిస్మృతిధ్యామభిహితమ్. ఆ - రైన్దు - “నాస్వాదయేత్సుఖం
తత్ర” ఇతి బుద్ధిగ్రాహ్యత్వం ప్రతిషిధ్యతే ఇతి చేత్; నాయం దోషః.
తత్ర నిరోధసుఖం బుద్ధిగ్రాహ్యం న ప్రతిషిధ్యతే. కిం తు సమాధి
విరోధినో ప్యుత్తానరూపస్య పరామర్శస్యైవ ప్రతిషేధాత్. యథా
నిదాఘదివసేష మధ్యాహ్నా తాహ్నాదీహ్రాదనిషగ్నేనానుభూయమానమపి
తైత్వసుఖం తదా వక్రమశక్యం పశ్యాదుస్మగ్నేనాభిధీయతే, యథా వా

సుషుప్తావవిద్యావృత్తిభిరతిసూక్ష్మభిరనుభూయమానమపి స్వరూపసుఖం తదానిం సవికల్పకేనాంతఃకరణవృత్తిజ్ఞానేన గ్రహీతుమశక్యం; ప్రబోధకాతే తు సృష్ట్యావిస్పష్టం పరామృశ్యతే, తథా సమాధౌ వృత్తిరహితేన సంస్కారమాత్రశేషతయా సూక్ష్మేణ వా చిత్తేన సుఖానుభవః శ్రుతిస్మృత్యోర్వివక్షితః.

వ్యా. [అశంక] సమాధియందు ఆవిర్భవించిన బ్రహ్మానందము బుద్ధిచేత గ్రహింపబడును అని శ్రుతిస్మృతులు చెప్పుచున్నవి కదా? ఆచార్యులు మాత్రము పైన ఉదాహరించిన కారికలో “అక్కడ సుఖమును ఆస్వాదించగూడదు” అని చెప్పుచు ఆ సుఖము బుద్ధిగ్రాహ్యముకాదు అని చెప్పుచున్నారేమి? [సమాధానము] ఇది దోషము కాదు ఆ కారికలో బుద్ధి చేత గ్రహింపదగిన నిరోధసుఖము నిషేధింపబడుటలేదు-సమాధికి విరోధి యైన వ్యత్యానరూపమైన పరామర్శము (అనగా “నేను సుఖమును అనుభవించుచున్నాను” అని తన సుఖానుభవమును గూర్చి చింతించుట) మాత్రమే నిషేధించబడుచున్నది. గ్రీష్మదినములలో, మధ్యాహ్నమునందు గంగాజలమధ్యమునందు మునిగినవాడు శైత్యసుఖమును అనుభవించుచున్నను ఆనయమున చెప్పజాలడు; పిదప పైకి లేచినతరువాత తాననుభవించిన శైత్యసుఖమునుగూర్చి చెప్పును. సుషుప్తిలో అతినూత్నములైన అవిద్యావృత్తులచేత ఆత్మస్వరూపమైన సుఖము అనుభవింపబడుచున్నను ఆ సమయమునందు ‘సవికల్పకమైన అంతఃకరణవృత్తిజ్ఞానముచేత గ్రహించుటకు శక్యము కాదు; మెలకువ వచ్చిన పిమ్మట దానిని స్మరించి స్పష్టముగా పరామర్శింపబడుచున్నది; అవిధముగానే సమాధియందు వృత్తిలేని లేదా సంస్కారముమాత్రమే శేషించుటచే నూత్నమైన చిత్తముచేత సుఖానుభవము కలుగును అనియే శ్రుతిస్మృతులు చెప్పుచున్నవి

మూ. “మహాదిదం సమాధిసుఖమన్వభూవమ్” ఇత్యేతాదృశో వ్యుత్థితస్య సవికల్పకః పరామర్శోఽత్రాస్వాదనమ్; తదేవాచార్యైః ప్రతిపిద్యతే. తమేవ స్వాభిప్రాయం ప్రకటయితుం “నిఃసంకః ప్రజ్ఞయా

భవేత్” ఇత్యుక్తమ్. ప్రకృష్టం సవికల్పకం జ్ఞానం ప్రజ్ఞాః తయా సహ సజ్గం పరిత్యజేత్. యద్వా పూర్వోక్తా దృతిగృహీతా బుద్ధిః ప్రజ్ఞాః తదాత్మకేన సాధనేన సుఖస్వాదనతద్వర్ణనాదిరూపామాసక్తిం వర్జయేత్. సమాధౌ బ్రహ్మానందే నిమగ్నం చిత్తం యది కదాచిత్తుభాస్వాదనాయ వా శీతవాతమశకాద్యుపద్రవేణ వా నిశ్చరేత్ తదా నిశ్చరత్వచిచ్ఛిత్తం పునః పునర్నిశ్చలం యథా భవతి తథా పరబ్రహ్మణా సహైకీకుర్యాత్. తత్ర చ నిరోధప్రయత్న ఏవ సాధనమ్. ఏకీభావ ఏవ “యదా నిలీయతే చిత్తమ్” ఇత్యనేన శ్లోకేన స్పష్టిక్రియతే. “అలింగనమనాథాసమ్” ఇత్యాధ్యాం పదాధ్యాం కషాయసుఖస్వాదౌ ద్వౌ చ ప్రతిషిధ్యేతే.

వా. “సమాదినుండి బైటకు వచ్చినవానికి (వ్యుత్థితునికి) “నేను ఇంత గొప్ప సమాదినుభమును అనుభవించితిని” అని కలిగే సవికల్పకమైన, అనగా నేను, సుఖము, ఆస్వాదించుట ఇత్యాదివికల్పములతో కూడిన పరామర్శయే ఇక్కడ చెప్పిన ఆస్వాదనము. ఆచార్యులు నిషేధించినది అట్టి పరామర్శమునే. తమ అభిప్రాయము ఇదే అని ప్రకటించుటకు “నిఃసంజః ప్రజ్ఞయా భవేత్” అని చెప్పబడినది. ప్రజ్ఞ అనగా ప్రకృష్టమైన సవికల్పకజ్ఞానము. అట్టి ప్రజ్ఞతో సంగమును పరిత్యజించవలెను. లేదా, ప్రజ్ఞ అనగా వెనుక చెప్పిన దృతిగృహీతమైన (దైర్యముచేత గ్రహింప, బడిన) బుద్ధి (వివేకము). అట్టి బుద్ధి అనే సాధనముచేత, సుఖస్వాదనము దానిని వర్జించుట మొదలైన ఆసక్తిని విడువవలెను సమాధిలో బ్రహ్మ నందమునందు మగ్నమైన చిత్తము ఎప్పుడైన సుఖమును ఆస్వాదించుటకు గాని, శీతము, వాతము, దోమలు మొదలైన ఉపద్రవములచేతగాని బైటకు పోవుచున్నచో అప్పుడు ఆ విధముగ బైటకు పోవుచున్న చిత్తమును అది నిశ్చల మగునట్లుగా మాటి మాటికి పరబ్రహ్మతో ఏకము చేయుచుండవలెను. దానికి సాధనము నిరోధప్రయత్నమే. ఈ ఏకీభావమే (ఏకమగుటయే) “యదా నిలీయతే చిత్తమ్” అనే శ్లోకముచేత స్పష్టము చేయబడుచున్నది. అలింగనమ్” “అనాథాసమ్” అను రెండు పదములచేత కషాయములు, సుఖ

స్వాదము నిషేధింపబడుచున్నవి; అనగా అది ఉండకూడ దని చెప్పబడుచున్నది.

మూ. అయవిక్షేపకషాయసుఖాస్వాదేభ్యో వినిర్ముక్తం చిత్తమ-
విచ్ఛేదేన బ్రహ్మణ్యవస్థితం భవతి. ఏతదేవాభిప్రేత్య కథవల్లీఋ
పత్యతే-

“యదా పశ్చావతిష్ఠన్తే జ్ఞానాని మనసా సహ
బుద్ధిశ్చ న విచ్ఛేష్టతి తామాహుః పరమాం గతిమ్
తాం యోగమితి మన్యన్తే స్థిరామిన్ద్రియధారణామ్
అప్రమత్తస్తదా భవతి యోగో హి ప్రభవావ్యయో.”

(కఠ.ఉ.2.3.10,11) ఇతి.

వ్యా అయము (సుషుప్తి), విక్షేపము, కషాయములు, సుఖా
స్వాదము వాటినుండి విముక్తమైన (దూరమైన) చిత్తము నిరంతరము
బ్రహ్మయందు ఉండును. ఈ అభిప్రాయముచేతనే కథవల్లులలో ఇట్లు
చెప్పబడినది—

“పంచజ్ఞానేంద్రియములు, మనస్సు ఎప్పుడు స్థిరముగా ఉండునో,
బుద్ధి కూడ కదలదో అది ఉత్తమ మైన స్థితి అని చెప్పుదురు. స్థిరమైన ఆ
ఇంద్రియధారణమునే యోగము అని చెప్పుదురు యోగము ఉత్పత్తిరో
భావరూపమైనది కదా” ?

మూ ఉపేక్షితో యోగ ఇన్ద్రియవృత్తీనాం ప్రభవం కరోతి.
అనుష్ఠితస్తు తాసాం లయహేతుః. అత ఏవ యోగస్య స్వరూపలక్షణం
సూత్రయతి—“యోగశ్చిత్తవృత్తినిరోధః” (1.2) ఇతి. వృత్తీనామానన్త్యా
న్నిరోధోఽశక్య ఇతి శక్యం వారయితమియంతాం సూత్రయతి -
“వృత్తయః పశ్చాతయః క్లిష్టా అక్లిష్టాః” (15) ఇతి. రాగద్వేషాది
క్లేశరూపా అనురవృత్తయః క్లిష్టాః. రాగాదిరహితా దైవ వృత్తయోఽ

క్లిష్టాః. యద్యపి పశ్యన్స్వేవ క్లిష్టానామక్లిష్టానాం చ అన్తర్భావః, తథాపి క్లిష్టా ఏవ నిరోద్ధవ్యా ఇతి మన్దబుద్ధిం వారయతుం తాభిః సహాక్లిష్టా అప్యదాహృతాః.

వ్యా. యోగమును ఉపేక్షించినచో అది చిత్రవృత్తులను పుట్టించును. అనుష్ఠించినచో వాటి లయమును చేయును (ఇది పై శ్లోకములోని “యోగో హి ప్రభవాప్యయో” అనుదాని వ్యాఖ్యానము). పతంజలి యోగము [యొక్క] స్వరూపలక్షణమును చెప్పుచున్నాడు - “యోగ మనగా చిత్రవృత్తులను నిరోధించుట”. వృత్తులు అంతములు గాన వాటిని నిరోధించుట ఆశక్యము అను శంకను నివారించుటకై “అవి ఇన్ని” అని చెప్పుచున్నాడు - “క్లిష్టములు అక్లిష్టములు అగు వృత్తులు ఐదు విధములు”. రాగద్వేషాదిక్లేశరూపములైన ఆసురవృత్తులు క్లిష్టవృత్తులు, రాగాదులు లేని దైవవృత్తులు అక్లిష్టములు. క్లిష్టములు అక్లిష్టములు కూడ పైన చెప్పిన ఐదు విధములైన వృత్తులలో అంతర్గతములే అయినను, క్లిష్టవృత్తులను మాత్రమే నిరోధించిన చాలును అని మందబుద్ధులెవరైన అనుకొనవచ్చును. అట్టి అభిప్రాయమును తొలగించుటకై క్లిష్టవృత్తులతో పాటు అక్లిష్టవృత్తులు కూడ చెప్పబడినవి.

మూ. నామధేయలక్షణాభ్యాం తా వృత్తిర్విశదయతుం సూత్ర షట్కమాహః - “ప్రమాణవిపర్యయ వికల్పనిద్రాస్మృతయః” (1.6) “ప్రత్యక్షనుమానాగమాః ప్రమాణాని” (1.7) “విపర్యయో మిథ్యాజ్ఞానమతద్రూపప్రతిష్ఠమ్” (1.8) “శబ్దజ్ఞానానుపాతీ వస్తుభూన్యోవికల్పః” (1.9) “అథావప్రత్యయాలమ్బనా వృత్తిర్నిద్రా” (1.10) “అనుభూత విషయాసంప్రమోషః స్మృతిః” (1.11) ఇతి. వస్తవభావః. ప్రతీయతే యస్మిన్స్తమస్యావరతే సతి తత్తమోఽథావప్రత్యయః. తమోగుణం విషయాకుర్వతీ కృత్తిర్నిద్రేత్యుచ్యతే. అనుభూతవిషయస్యాంసప్రమోషస్తదనుభవజన్యమనుసంధానమ్.

వ్యా. ఆ వృత్తుల నామధేయములను లక్షణములనుచెప్పి వాటిని స్పష్టికరించుటకై ఆరు సూత్రములు చెప్పుచున్నాడు - “ప్రమాణములు

విపర్యయము, వికల్పము, నిద్ర, స్మృతి అనునవి వృత్తులు".
 “ప్రత్యక్షము, అనుమానము, ఆగమము అనునవి ప్రమాణములు” “అట్లుకాక
 అట్లు భాసించు వస్తువును ఆధారముగా చేసికొని ఏర్పడు మిథ్యాజ్ఞానము
 (రజ్జుపునుచూచి సర్పమనుకొన్నట్లు) విపర్యయము”. “వస్తువు లేకపోయి
 నను శబ్దజ్ఞానమును పట్టి ఏర్పడినది (“కుందేటికొమ్ము” వంటిది) వికల్పము”.
 “అభావప్రత్యయము అలంబనముగా గల వృత్తి నిద్ర”. (దీని అర్థము
 మున్నుండు స్పష్టము కాగలదు). “అనుభవింపబడిన విషయము ఆ విధము
 గానే కాలాంతరమునందు మనస్సులో స్ఫురించుట స్మృతి”.

ఏ తమస్సు కప్పివేసినపుడు వస్తువు లేనట్లు అనిపించునో ఆ
 తమస్సు “అభావప్రత్యయము”. అట్టి తమోగుణమును విషయముగా చేసి
 కొన్న వృత్తి నిద్ర. అనుభూతమైన విషయముయొక్క అనంప్రమోషము,
 అనగా ఆ విషయముయొక్క అనుభవమువలన (సాక్షాత్కారమువలన,
 కలుగు అనుసందానము (నేను ఆ వస్తువును చూచితిని ఇత్యాదివిధమున
 ఉండునది) స్మృతి.

మూ. పశ్చాద్విధవృత్తినిరోధసాధనం సూత్రయతి-“అభ్యాసవై రా
 గ్యాభ్యాం తన్నిరోధః”(1.12) ఇతి. యథా తీవ్రవేగోపేతం నదీప్రవా
 హం నేతుబద్ధనేన నివార్య కుల్యాప్రణయనేన క్షేత్రాభిముఖం తిర్యక్
 ప్రవాహస్తరముత్పాద్యతే తథా వై రాగ్యేణ చిత్తనద్యా విషయప్రవా
 హం నివార్య సమాధ్యభ్యాసేన ప్రశాంతః ప్రవాహః సంపాద్యతే.
 మస్త్రజపదేవతాధ్యానాదీనాం క్రియారూపత్వేనావృత్తిలక్షణోఽభ్యాసః
 సంధావ్యతే.

వ్యా. ఐదు విధములైన వృత్తుల నిరోధమునకు సాధనమును సూత్రించు
 చున్నాడు-“అభ్యాసముచేరను, వైరాగ్యముచేతను వృత్తులను నిరోధించవలెను.”
 తీవ్రవేగముగల నదీప్రవాహమును నేతుబంధనముచేత నిలిపి చిన్న కాలువలు
 ఏర్పరచి తద్వారా పొలముల వైపు వెళ్లు మరొక ప్రవాహమును అడ్డముగా
 ఏర్పరచినట్లు చిత్తనదియొక్క విషయప్రవాహమును నివారింపజేసి సమాధిని

అభ్యసించుటచేత ప్రశాంతమైన ప్రవాహము సంపాదించబడును. మంత్ర జపము, దేవతాద్యానము మొదలైనవి క్రియారూపములు గాన ఆ క్రియలను ఆవర్తింపజేయుట అనే అభ్యాసము చేయుటకు వీలగును.

మూ. సర్వవ్యాపారోపరమరూపస్య సమాధేః సాధకః కో నామాధ్యాస ఇతి శక్జ్కం వారయితుం సూత్రయతి - “తత్ర స్థితౌ యత్తోఽభ్యాసః” (1.13) ఇతి. స్థితిః నైశ్చల్యమ్; నిరోధః, యత్తో మానస ఉత్సాహః. స్వత ఏవ బహిష్ప్రవాహశీలం చిత్తం సర్వథా నిరోధయిష్యామీత్యేవంవిధ ఉత్సాహ ఆవర్త్యసూతోఽభ్యాస ఇత్యుచ్యతే.

వ్యా. సమస్తవ్యాపారముల ఉపరమము (ఆగిపోవుట) అను రూపము గల సమాధిని సాధించే అభ్యాస మనేది ఏది అను శంకను నివారించుటకై సూత్రించుచున్నాడు - “దానియందు స్థితి విషయమై చేయు యత్నము అభ్యాసము.” స్థితి అనగా నిశ్చలత్వము; అనగా నిరోధము. యత్న మనగా మనస్సులోని ఉత్సాహము. సహజముగా బైటకు ప్రవహించే స్వభావము గల చిత్తమును అన్ని విధాల నిరోధించెదను అను ఉత్సాహ మనే మాటి మాటికి చేయుట అభ్యాస మని చెప్పబడుచున్నది.

మూ. అయమధ్యాస ఇదాసిం ప్రవృత్తః స్వయమదృఢః సన్ననాది ప్రవృత్తౌ ప్యుత్థానవాసనాః కథమభిభవేదిత్యాశక్జ్కమపవదితుం సూత్ర యతి - “స తు దీర్ఘకాలనైరస్తర్యసత్కారసేవితో దృఢభూమిః” (1.14) ఇతి. లోకేహి మూఢస్య వచనముదాహరన్తి - “విద్యమానాశ్చ త్వార ఏవ వేదాః; తాసధ్యేతుం గతస్య మాణవకస్య పశ్చ దివసా అతీతాః; అద్యావ్యసౌ నాగతః” ఇతి. తాదృశ ఏవాయం యోగీ తదా న్యాద్యదా దివనైర్వా మానైర్వా యోగసిద్ధిం వాఞ్ఞేత్. తస్మాత్ సం వత్సరైర్జన్మభిర్వా దీర్ఘకాలం యోగ ఆనేవితవ్యః. తథా చ స్మర్యతే -

“అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిమ్”

(భ.గీ. 6.45) ఇతి.

చిరమానేవ్యమానోఽపి యది విచ్ఛిద్య విచ్ఛిద్య నేవ్యేత,
తద్వ్యుత్పద్యమానానాం యోగసంస్కారాణాం సమనస్తరథావిభిర్విచ్ఛేద
కారిభిర్వ్యుత్థానకావీనైః సంస్కారైరభిభవే సతి ఖణ్డనకారోక్తన్యాయ
అపతేమ్ “అగ్రే ధావన్ పశ్యాల్లప్యమానో విస్మరణశీలభుతవత్కి
మాలమ్బేత” ఇతి. తస్మాన్నిరస్తరమానేవితన్యః. సత్కారః ఆదరః.
అనాదరేణ నేవ్యమానే పసిష్టోక్తన్యాయ అపతేత్ -

“అకర్తృ కుర్వదప్యేతచ్ఛేతశ్చేత్ జీణవాసనమ్
దూరంగతమనా జగ్తుః కథాసంశ్రవణే యథా” ఇతి.

అనాదరో లయవితేపకషాయసుఖస్వాదానామపరిహారః. తస్మా
దాదరేణ నేదితవ్యః. చీర్ఘకాలాదిత్రైవిధ్యేన నేవితన్య సమాధేర్ద్వధ
భూమిత్వం నామ దిషయవాసనయా దుఃఖవాసనయా వా చాలయితుమ్ -
శక్యత్వమ్. తచ్చ భగవతా దర్శితమ్ -

“యం లబ్ధ్వాచాపరం లాభం మన్యతే నాధికం తతః
యస్మిన్ స్థితో న దుఃఖేన గురుణాపి విచాల్యతే”

(భ.గీ. 6.22) ఇతి.

వ్యా. ఇప్పుడు ప్రారంభించిన ఈ అభ్యాసము తానే దృఢముగా
లేనప్పుడు అనాదికాలమునుండి వచ్చుచున్న వ్యుత్థానవాసనలను ఎట్లు
తిరస్కరించగలడు అను ఆశంకను తొలగించుటకై సూత్రించుచున్నాడు
“అది (యోగము) బాలకాలము, నిరంతరము, ఆదరముతో నేవించబడినచో
దృఢమైన భూమి కల దగును ” లోకములో ఒక మూడుని వచనమును
ఉదాహరించుచుందురు - “ఉన్నవి నాలుగే వేదాలు కదా, అవి చదువుటకు
పిల్లవాడు వెళ్ళి ఐదు రోజులు గడచిపోయినవి; వాడు ఇంకనూ రాలేదే!” అని
అన్నాడట ఒక ప్రబుద్ధుడు. ఎవడైన యోగి కొన్ని రోజులలోనో, మాసాల
లోనో యోగసిద్ధి లభించవలెనని అనుకొన్నచో అతడు కూడ వైన చెప్పిన

మూడునివంటివాడే. అందువలన యోగమును కొన్ని సంవత్సరములపాటు లేదా కొన్ని జన్మలు చాలకాలము సేవించవలెను అందుచేతనే భగవద్గీతలో చెప్పబడినది - “అనేకజన్మల ఆభ్యాసమునకు ఫలితముగా యోగసిద్ధిని పొంది అటుపిమ్మట ఉత్తమగతిని పొందును ”

చాలకాలము సేవించినను మధ్యమధ్య విచ్ఛేదము కలిగించుచు సేవించినచో ఆ విధముగా ఆభ్యసించిన యోగమువలన కలిగిన సంస్కారములను వెంటనే కలుగు విచ్ఛేదకరములైన వ్యుత్థానకాలమునకు సంబంధించిన సంస్కారములు అణచేవేయును గాన ఖండసఖండభాద్యములో శ్రీహర్షుడు చెప్పిన “ముందుకు ప్రవహించుచు వెనుకనుండి హరించుకొనిపోవుచు, మరచిపోయే స్వభావము కలవాని విద్యాభ్యాసమువలె దేనిమీద నిలచును” అను సామెత పట్టును. అందుచేత ముందుకు సాగుతూ వెనుకనుండి హరించు కొనిపోకుండా ఉండవలె నంటే నిరంతరము సేవించవలెను. సత్కార మనగా ఆదరము. అనాదరముగా సేవించినచో వసిష్ఠుడు చెప్పిన ఈ క్రింది న్యాయము పట్టును.

“చిత్తములో వాసనలు (అనక్తిశ్రద్ధాదులు) లేనిచో ఆ చిత్తము కర్తృత్వము లేనిదే అగును. దాని స్థితి పురాణశ్రవణసమయమునందు మనస్సు ఎక్కడనో తిరుగుచున్నవాని స్థితి వంటిది” అనగా శ్రద్ధ లేకుండా చేసిన పని చేయనట్లే అని భావము,

లయమును (సుషుప్తిని), విశేషమును, కషాయములను, సుఖాస్వాదమును విడువకుండుట అనాదరము అందువలన యోగమును ఆదరపూర్వకముగా సేపించవలెను. దీర్ఘకాలాదులు మూడింటితో సేవించిన సమాధి దృఢ భూమికలది అగుట అనగా విషయసుఖముల వాసనచేతగాని దుఃఖవాసనచేతగాని చలింపచేయుటకు శక్యము కాకుండుట. దీనినే భగవంతుడు చెప్పినాడు - “దేనిని పొందిన తరువాత ఇతరమైన ఏ లాభమును దీనికంటె అధిక మని అనుకొనడో దేనియందు స్థితిని పొందిన పిమ్మట అత్యధికమైన దుఃఖముచేత కూడ చలింపచేయబడడో.”

మూ, అపరలాభస్యానాధిక్యం కచవృత్తాన్తేన పసిష్ఠ ఉదాజహారః-

“కచః కదాచిదుత్తాయ సమాధేః ప్రీతమానసః

ఏకాన్తే సమువాచేదమేవం గద్గదయా గిరా”

(ల.వా. 18.37)

వ్యా ఇతరలాభము లేవీ ఈ యోగలాభముకంటె ఉత్తమమైనవి కావు అను విషయమును కచవృత్తాంతము ద్వారా పసిష్ఠుడు ఉదాహరించెను —

“ఒకనాడు కచుడు సమాధినుండి లేచి సంతోషించుచున్న మనస్సు కలవాడై, గద్గదస్వరముతో ఏకాంత ప్రదేశమునందు ఇట్లు పలికెను.”

మూ. “కిం కరోమి క్వ గచ్ఛామి కిం గృహ్లామి త్యబామి కిం

ఆత్మనా పూరితం విశ్వం మహాకల్పామ్బునా యథా.”

వ్యా “ఈ ప్రపంచక మంతా ప్రళయకాంజలప్రవాహముచేత ఎల ఆత్మచే నింపబడినది; నేను ఏమి చేయుదును! ఎక్కడికి వెళ్ళుదును! దేనిని తీసికొందును! దేనిని విడతును!”

మూ. “స బాహ్యభ్యంతరే దేహే హ్యధ ఊర్ధ్వం చ దిక్షు చ

ఇత ఆత్మా తథేహాత్మా నాస్త్యనాత్మమయం క్వచిత్.”

(18.39)

వ్యా దేహము వెలుపల, దేహము లోపల, క్రింద, పైన, దిక్కుల యందు, ఇటూ, ఇక్కడా ఆత్మయే ఉన్నది ఎక్కడకూడ ఆత్మ కానిది ఏదీ లేదు.

మూ. స తదస్మి స యత్రాహం స తదస్మి స యన్మయి

కిమన్యదభివాఞ్చామి సర్వం సంవిన్మయం తతమ్.

(18.40)

వ్యా. “నేను లేని వస్తువు లేదు. నాలో లేని వస్తువు ఎదీ లేదు ఇంక నాకు కావలసినది మరొకటి ఏమి ఉన్నది. అంతా కూడ చిద్రూపమై వ్యాపించి ఉన్నది.”

మూ. స్ఫారబ్రహ్మమలామ్బోదేః ఘేనాః సర్వే కులాచలాః
చిదాదిత్యమహాతేజోమృగతృష్ణా జగచ్చియః.

(ల.వా. 18 35) ఇతి

వ్యా. “కులపర్వతము లన్నీ నిర్మలమైన అతివిశాలమైన బ్రహ్మ సముద్రము నురుగులు మాత్రమే. ఈ జగత్తు శోభ లన్నీ చిత్ అనే ఆదిత్యుని మహాతేజస్సువలన ఏర్పడిన ఎండమావులు.”

మూ. గురుదుఃఖేనాప్యవిచాల్యత్వం శిఖిధ్వజస్య వత్సరత్రయ సమాధివృత్తాన్తేనో దాజహారః—

“నిర్వికల్పసమాధిస్థం తత్రాపశ్యన్మహిపతిమ్
రాజానం తావదేతస్మాద్ బోధయామి పరాత్పదాత్. 122

ఇతి సంచిస్త్య చూడాలా సింహనాదం చకార సా
భూయో భూయః ప్రభోరగ్రే పనేచరభయప్రదమ్ 123

న చచాల తదా రామ యదా నాదేన తేన సః

భూయో భూయః కృతేనాపి తదా సా తం వ్యచాలయత్. 124

చాలితః పాతితోఽప్యేష తదా నో బుబుధే బుధః” 125 ఇతి

వ్యా. గొప్ప దుఃఖము కూడ చలించేయజాలదు అనుటకు శిఖిధ్వజుడు మూడు సంవత్సరములు చేసిన సమాధి వృత్తాంతమును ఉచితహరణగా చూపెను శిఖిధ్వజుని రాణియైన చూడాల అక్కడ నిర్వికల్పసమాధిలో ఉన్న రాజును చూచి “ఈరాజును ఈ ఉత్తమస్థితినుండి చలించేసెదను” అని ఆలోచించి ఆ రాజు ఎదుట వన్యమృగములకు కూడ భయము కలిగించు సింహనాదమును మాటిమాటికి చేసెను రామా! అతడు మాటి మాటికి చేసిన ఆ ద్వనికి కూడ ఎప్పుడు లేవలేదో అతనిని కదల్చెను. జ్ఞాని యైన అతడు కదల్చినను, క్రింద పడవేసినను కూడ మేల్కొనలేదు (సమాధిని విడువలేదు).

మూ. ప్రహ్లాదవృత్తాన్తేఽప్యేతదేవోదాజహారః—

“ఇతి సంచిస్త్యన్నేవ ప్రష్టాదః పరపీరహః

నిర్వికల్పపరానందసమాధిం సముపాయయా” (ల.వా. 22.92)

వ్యా. ప్రహ్లాదవృత్తాంతములో కూడ ఈ విషయమునే చెప్పెను -

“శత్రువీరసంహారకుడైన ప్రహ్లాదుడు ఈ విదముగా ఆలోచించుచునే పరమానందరూపమైన నిర్వికల్పసమాధిని పొందెను.”

మూ. నిర్వికల్పకమాధిస్తశ్చిత్రార్పిత ఇవాబఖౌ

పశ్చివర్షసహస్రాణి పీనాజ్ఞోఽతిష్ఠ దేకదృక్. (22.93)

వ్యా. “నిర్వికల్పసమాధిలో ఉన్న ఆతడు చిత్రమునందు చిత్రింప బడినవాడు వలె ఉండెను. పుష్పముగా ఉన్న శరీరముతో ఆతడు ఆ విదముగా ఏకాగ్రదృష్టితో ఐదు వేల సంవత్సరములు ఉండెను.”

మూ. మహాత్మాన్ సంప్రబుధ్యన్వేత్యేవం విష్ణురుదాహరత్

పాశ్చిజన్యం ప్రధిధ్మ చ ధ్వనయన్ కకుభాం గణమ్.

వ్యా. “మహాత్మా ! మేల్కొనుము” అని విష్ణుమూర్తి పలికెను. అన్ని దిక్కులు మారుమ్రోగు నట్లు పాంచజన్యమును పూరించెను”.

మూ. “మహతా సంప్రబుద్ధాత్మా దానవేశః శనైః శనైః”

(22.107) ఇతి

ఏవం వీతహవ్యాదీనా మపి సమాధిరుదాహరణీయః.

వ్యా. “మహావిష్ణుప్రాణవాయుపుచేత పుట్టిన ఆ మహాశబ్దముచేత ఆ దానవరాజు మెల్లి మెల్లిగా మేల్కొనిన చిత్రము కలవా డయ్యెను”.

ఈ విదముగానే వీతహవ్యుడు మొదలైనవారి సమాధిని కూడ ఉదాహరించవలెను.

మూ. వైరాగ్యం ద్వివిధమ్-అపరమ్ పరం చేతి. యతమానవ్యతిరేకై కేన్ద్రియశీకారభేదై రపరం చతుర్విధమ్. తత్రాచ్యం త్రయమర్దాత్పూత్రయన్ సాక్షచ్ఛతుర్థం సూత్రయతి - “దృష్టానుశ్రవికవిత్పష్టస్య పశీకారసంజ్ఞా వైరాగ్యమ్” (1.15) ఇతి. స్రక్చనన్దసపనితా పుత్రమిత్రక్షేత్రధనా

దయో దృష్టాః. వేదోక్తాః స్వర్గాదయః ఆనుశ్రవికాః. తత్రోభయత్ర
సత్యామపి తృష్టాయాం వివేకతారతమ్యేన యతమానాదివైరాగ్యత్రయం
భవతి. అస్మిన్ జగతి కిం సారం కిమసారమితి గురుశాస్త్రాభ్యాం
జ్ఞాస్యామీత్యద్యోగో యతమానత్వమ్; (1) స్వచిత్తే విద్యమానానాం
దోషాణాం మధ్యేభ్యస్యమానేన వివేకేన ఏతావంతః పక్వాః, ఏతా
వంతోఽవశిష్టాః ఇతి వివేచనం వ్యతిరేకః; (2) దృష్టానుశ్రవికవిషయ
ప్రవృత్తేర్దుఃఖాత్మత్వబోధేన తాం ప్రవృత్తిం పరిత్యజ్య మనసశ్చోత్సు
క్యమాత్రేణ వితృష్టాపస్థానమేకేంద్రియం; (3) వితృష్టత్వం వశికారః;
(4) తదిదమపరం వైరాగ్యమష్టాంగమ్; అసంప్రజ్ఞాతర్య తు బహి
రంగమ్.

వ్యా. అపరవైరాగ్యము, పరవైరాగ్యము అని వైరాగ్యము రెండు
విధములు. అపరవైరాగ్యము యతమాన-వ్యతిరేక-ఏకేంద్రియ-వశికారము
లను వేదములచేత నాలుగు విధములు, వాటిలో మొదటి మూడింటిని
పతంబలి ఆర్థము ద్వారా సూత్రించి ఆరగా ప్రత్యక్షముగా చెప్పక
సూచనామాత్రము చేసి) నాల్గవదానిని సూత్రీకరించుచున్నాడు - “దృష్టముల
యందు, ఆనుశ్రవికములయందు తృప్త లేనివానికి వశికారసంజ్ఞావైరాగ్యము
కలుగును”, పుష్పమాలలు, చందనము, స్త్రీలు, పుత్రులు, పౌలములు, దన
ములు మొదలైనవి దృష్టములు వేదములలో చెప్పిన స్వర్గాదులు ఆనుశ్ర
వికములు. ఈ రెండు విధములైన భోగములయందు తృప్త ఉన్నను వివేక
తారతమ్యమును (వివేకము యొక్క హెచ్చుతగ్గులను) పట్టి యతమానాది
వైరాగ్యములు మూడూ కలుగును (1 ఈ జగత్తు సార మేదో, సారము
కానిది ఏదో గురువులనుండి, శాస్త్రమునుండి తెలిసికొనెదను అను ప్రయ
త్నము యతమానత్వము. (2) వివేకాభ్యాసముచేత తన చిత్తములో ఉన్న
దోషములలో ఇవి పక్క మైనవి, ఇవి ఇంకా మిగిలి ఉన్నవి అను వివేచనము
వ్యతిరేకము. (3) కనబడుచున్న, వినబడుచున్న విషయములయందు
ప్రవృత్తి దుఃఖమును ఇచ్చును అని తెలిసికొనుటచేత అట్టి ప్రవృత్తిని

పరిత్యజించి, తృప్త లేకుండా ఉండవలెను అను ఔత్సుక్యముతో మాత్రమే మనస్సు తృప్త లేకుండ ఉండుట ఏకేంద్రియత్వము. 4) తృప్త పూర్తిగా తొలగిపోవుట వశికారము ఈ అపరవైరాగ్యము అష్టాంగయోగప్రవర్తకముగాన (అష్టాంగయోగమునందు ప్రవర్తింపజేయుచుగాన) ఇది సంప్రజ్ఞాత సమాధికి అంతరంగము, అసంప్రజ్ఞాతమునకు బహిరంగము.

మూ. తత్రాంతరంగం పరం వైరాగ్యం సూత్రయతి - “తత్పరం పురుషఖ్యాతేర్గుణవైతృష్ట్యమ్(1.16) ఇతి. సంప్రజ్ఞాతసమాధిపాటవేన గుణత్రయాత్మకాత్ప్రధానాద్విరక్తస్య పురుషస్య ఖ్యాతిః సాక్షాత్కార ఉత్పద్యతే; తస్మాచ్చ సాక్షాత్కారాదశేషగుణత్రయవ్యవహారే యద్వైతృష్ట్యం తత్పరం వైరాగ్యమ్.

వ్యా. అసంప్రజ్ఞాతసమాధికి అంతరంగమైన పరవైరాగ్యమును సూత్రించుచున్నాడు - “పురుషసాక్షాత్కారమువలన గుణములయందు తృప్త లేకుండుట పరవైరాగ్యము”. సంప్రజ్ఞాతసమాధిలో దృఢస్వమును సంపాదించుటవలన గుణత్రయాత్మక మైన ప్రధానమునుండి విరక్తుడైన వానికి పురుషుని (అనగా ఆత్మయొక్క) సాక్షాత్కారము కలుగును ఆ సాక్షాత్కారము కలిగిన పిమ్మట గుణత్రయమువలన ఏర్పడు నమస్తవ్యవహారములయందు ఏ తృప్తాభావము (తృప్త నశించుట) కలుగునో అది పరవైరాగ్యము

మూ. తీవ్రసంవేగేష్వేన సమాధితారతమ్యం సూత్రయతి - “మృదుమధ్యాధిమాత్రత్వాత్తోఽపి విశేషః” (1.21) ఇతి. మృదు తీవ్రో, మధ్యతీవ్రోఽధిమాత్రతీవ్ర ఇతి. తేష్వప్యత్తరోత్తరస్య త్వరయా సిద్ధిర్ద్రిష్టవ్యా. ఉత్తమోత్తమా జనకప్రహ్లాదాదయోఽధిమాత్రతీవ్రాః; మహూర్తమాత్రవిచారేణ దృఢసమాధిలాభాత్. అధమాధమా ఉద్దాలయథాకాదయో మృదుసంవేగాః, చిరప్రయాసేన తల్లాభాత్. ఏవమన్యేఽపి మోగయోన్నేయాః. తదేవమధిమాత్రతీవ్రస్య దృఢభూమాపసంప్రజ్ఞాత

సమాధౌ లభ్యే సతి పునర్వ్యుత్థాతుమశక్తం సన్మనో నశ్యతి. మనోనాశేన చ వాసనాక్షయే రక్షితే సతి జీవన్ముక్తిః సుప్రతిష్ఠితా భవతి. న చ మనోనాశేన విదేహముక్తిరేవ న తు జీవన్ముక్తిరితి శబ్కసీయమ్; ప్రశోన్నోత్తరాధ్యాం తన్నిర్ణయాత్.

వ్యా. తీవ్రసంవేగము కలవారిలో ఉండు సమాధితారతమ్యమును సూత్రించుచున్నాడు - “దానియండు కూడ మృదువు, మధ్యము, అది మాత్రము అని విశేష మున్నది”. మృదుతీవ్రము, మధ్యతీవ్రము, అది మాత్రతీవ్రము అను ఆ మూడు విధముల తీవ్రసంవేగసమాదులలో కూడ వెనుకటిదానికంటె తరువాదిదానికి శీఘ్రముగా సిద్ధి కలుగు నని తెలుసుకొన వలెను. జనకప్రహ్లాదాదులు అధిమాత్రతీవ్రత కలవారు; వారు ఉతమోత్తములు, ఎందుచేత ననగా ముహూర్తమాత్రము విచారము చేయగానే వారికి దృఢసమాధి లభించినది. మృదుసంవేగము గల ఉద్ధాలకాదులు అదమాదములు; ఎందుచేత ననగా చిరకాలప్రయాన చేసిన కాని వారికి దృఢసమాధి లభించలేదు, ఇట్లే ఇతరుల విషయమునందు కూడ తీవ్రతాతారతమ్యమును తెలిసికొనవలెను, అందుచే అధిమాత్రతీవ్రత్వము కలవానికి దృఢభూమియైన ఆసంప్రజ్ఞాతనమాధి లభించిన పిమ్మట మనస్సు మరల వ్యుత్థానము చెందుటకు అసమర్థమై నశించును. మనోనాశముచేత వాసనాక్షయము రక్షింప బడగా జీవన్ముక్తి బాగా ప్రతిష్ఠిత మగును. అయితే-మనస్సు నశించినచో అది విదేహముక్తియే అగును గాని జీవన్ముక్తి కాదు కదా అని శంకించరాదు, ఎందుచేత ననగా ప్రశోన్నోత్తరములచేత ఈ విషయము నిర్ణయింపబడినది.

చూ. శ్రీరామః - “వివేకాభ్యుదయాచ్చిత్తస్వరూపేనైవైర్హితే మనసే మైత్ర్యాదయో గుణాః కుత్ర జాయంతే యోగినాం పద” (ల.వా. 28-15)

వ్యా. శ్రీరాముడు: - “మహామునీ ! వివేకము ఉదయించుటవలన చిత్తస్వరూపము అంతర్నితమైన పిమ్మట (కనబడకుండ పోయినపిమ్మట) యోగులకు మైత్ర్యాదిగుణములు ఎక్కడ పుట్టును ? చెప్పుము.”

మూ. వసిష్ఠః—

ద్వివిధశ్చిత్తనాశోఽస్తి సరూపోఽరూప ఏవ చ
జీవన్ముక్తౌ సరూపః స్వాదరూపోఽదేహముక్తిగః.

(ల.వా. 18.16)

వ్యా. వసిష్ఠుడు — “చిత్తనాశము సరూపము, ఆరూపము అని రెండు విధములు. జీవన్ముక్తిలో ఇది సరూపమై (రూపముతో కూడినదై) ఉండును. విదేహముక్తియందు రూపము లేనిదై ఉండును.”

మూ. “ప్రాకృతం గుణసంధారం మమేతి బహుమన్యతే
సుఖదుఃఖాద్యవష్టభ్య విద్యమానం మనో విదుః.”

(28.18)

వ్యా. “ప్రకృతికి సంధించిన గుణసముదాయమును నాది అని తలచుచు సుఖదుఃఖాదులతో కూడి ఉన్న మనస్సు (రూపము గల మనస్సు) అని చెప్పుదురు.”

మూ. “చేతనః కథితా స తా మయా రఘుకులోద్వహ
అస్య నా...దానీం త్వం శృణు ప్రశ్నవిదాం పర.”

(28.20)

వ్యా. “రామా ! నేను చిత్తముయొక్క సత్తను (ఉనికిని) చెప్పి నాను, ప్రశ్నవేత్తలలో శేషుడా! ఇప్పుడు దీని నాశమును గూర్చి వినుము.”

మూ. “సుఖదుఃఖదశా ఫీరం సామ్యాన్న ప్రోద్ధరన్తి యమ్
నిఃశ్వాసా ఇవ శైలేన్ద్రం తస్య చిత్తం మృతం విదుః”

(28.21)

వ్యా. “నిష్టూర్పులు పర్వతరాజును కదల్చజాల నట్లు ఏ దీరుణ్ణి సుఖదుఃఖావస్థలు నమస్థితినుండి కదల్చజాలవో అతని చిత్తము మరణించినదని చెప్పుదురు”.

మూ. “అపత్కార్పణ్యముత్సాహో మదో మాన్ద్యం మహోత్సవః
యం నయన్తి న వైరూప్యం తస్య నష్టం మనో విదుః”
(28.22)

వ్యా. “ఆపద, దీనత్వము, ఉత్సాహము, మదము, మందత్వము, మహోత్సవము ఎవనిలో మార్పు తీసికొనిరాజాలవో అతని మనస్సు నష్టమైన దని చెప్పుదురు”

మూ. చిత్తమాశానిధానం హి యదా నశ్యతి రాఘవ
మైత్ర్యాదిభిర్గుణైర్మృత్యుం తదా సత్త్వముదేత్యలమ్.
భూయోజన్మవినిర్ముక్తం జీవన్ముక్తస్య తన్మనః.”
(28.23,24)

సరూపోఽసౌ మనోనాశో జీవన్ముక్తస్య విద్యతే. (28.25)

వ్యా “రామా ! ఆశకు స్థానమైన చిత్తము ఎప్పుడు నశించునో అప్పుడు మైత్రీ మొదలైన గుణములతో కూడిన సత్త్వము అధిక మగును. జీవన్ముక్తుని ఆ మనస్సు పునర్జన్మరహిత మగును”. “ఇది జీవన్ముక్తునికి సంబంధించిన సరూప (రూపముతో కూడిన) మనోనాశము.”

మూ. “అరూపస్తు మనోనాశో యో మయోక్తో రఘూద్వహ
విదేహముక్తావేవాసౌ విద్యతే నిష్కలాత్మకః”
(ల.వా. 28.26)

వ్యా. “రామా ! నేను చెప్పిన అరూపమనోనాశము బేదరహితమైనది. ఇది విదేహముక్తిలో మాత్రమే ఉండును”.

మూ. సమగ్రాగ్ర్యగుణాధారమపి సత్త్వం ప్రళీయతే
విదేహముక్తావమలే పదే పరమపావనే
(28.27)

వ్యా. “పరమపావనము, నిర్మలపదము అయిన విదేహముక్తియందు సమస్తమైన శ్రేష్ఠగుణములకు ఆధారమైన ఈసత్త్వము కూడ లీనమైపోవును.”

మూ. “సంశాన్తదుఃఖముజడాత్మకమేకరూప
మానస్తమస్తరమపేతరోజస్తమో యత్.
అకాశకోశతనవోఽతనవో మహాస్త
స్తస్మిన్ పదే గలితచిత్తలవా వసన్తి” (28.32) ఇతి.

వ్యా. “విదేహులై ఆకాశకోశమే శరీరముగా గల మహాత్ములు, సకలదుఃఖములు శాంతించినది చిదాత్మకము, ఏకరూపము, ఆనంద స్వరూపము, రజస్తమోవిహీనము అయిన పదమునందు చిత్తలేశము కూడ లేకుండ నివసించురు.”

మూ. “జీవన్ముక్తా న ముహ్యన్తి సుఖదుఃఖరసస్థితౌ
ప్రాకృతేనార్దకారేణ కించిత్ కుర్వన్తి వా న వా.”

తస్మాత్ సర్వాభో మనోనాశో జీవన్ముక్తిసాధనమితి స్థితమ్.

ఇతి శ్రీమద్విద్యారణ్యప్రణీతే జీవన్ముక్తివివేకే మనోనాశనిరూపణం నామ

తృతీయం ప్రకరణమ్ (3)

వ్యా. “ప్రాకృతికి సంబంధించిన వ్యాపారముచేత ఏమైన చేయుచున్నను, చేయకున్నను జీవన్ముక్తులు సుఖాస్వాదిమునందు గాని, దుఃఖానుభవమునందు గాని మోహము చెందరు.” అందుచే సర్వాపమనోనాశము జీవన్ముక్తికి సాధన మని నిశ్చితమైనది.

“బాలానందిని” అను జీవన్ముక్తివివేకవ్యాఖ్యానముల మనోనాశనిరూపణ మను తృతీయప్రకరణము సమాప్తము

అథ చతుర్థం స్వరూపసిద్ధిప్రయోజనప్రకరణమ్

మూ. కేయం జీవన్ముక్తిః, కిం వా తత్ర ప్రమాణమ్, కథం వా తత్సిద్ధిః, ఇత్యేతస్య ప్రశ్నత్రయస్య ఉత్తరం నిరూపితమ్. సిద్ధ్యా

వా కిం ప్రయోజనమిత్యస్య చతుర్థప్రశ్నస్యోత్తరమిదాసీమభిధీయతే -
జ్ఞానరక్షితపోషిసంవాదాభావదుఃఖనాశసుఖావిర్భావాః సన్తి పశ్య ప్రయో-
జనాని.

ప్ర. జీవన్ముక్తి అనగా ఏమి ? జీవన్ముక్తి అనేది ఒకటి ఉన్నట్లు ప్రమాణ మేమి ? అది (జీవన్ముక్తి) ఎట్లు సిద్ధించును ? అను మూడు ప్రశ్నలకు సమాధానములు చెప్పబడినవి. అది సిద్ధించినందువల్ల ప్రయోజన మేమి ? అను నాల్గవ ప్రశ్నకు సమాధానము ఇప్పుడు చెప్పబడుచున్నది. జ్ఞానరక్ష, తపస్సు, విసంవాదము [జీవన్ముక్తి అనేది కుదరదు అను అభి ప్రాయము] లేకుండుట, దుఃఖనాశము, సుఖావిర్భావము అను ఐదు ప్రయోజనము లున్నవి.

మూ. నను ప్రమాణోత్పన్నస్య తత్త్వజ్ఞానస్య కో నామ బాధ-
పసంగః యేన రక్ష అపేక్ష్యత ఇతి చేత్ ఉచ్యతే. చిత్తవిశ్రాంత్యధావే
సంశయవిపర్యయౌ ప్రసజ్యేయాతామ్. తథా హి-తత్త్వవిదో రాఘవస్య
విశ్రాంతేః పూర్వం సంశయం విశ్వామిత్ర ఉదాజహార—

“న రాఘవ తవాస్త్యస్యద్ జ్ఞేయం జ్ఞానవతాం వర
స్వయేవ సూక్ష్మయా బుద్ధ్యా సర్వం విజ్ఞాతవానసి
భగవద్వ్యాసపుత్రస్య శుకస్యేవ మతిస్తవ.
విశ్రాంతిమాత్రమేవాత్ర జ్ఞాతజ్ఞేయాప్యపేక్షతే.”

(ల.వా. 3.17,18) ఇతి.

ప్ర. [అశంక] ప్రమాణమువలన కలిగిన తత్త్వజ్ఞానమునకు బాధ కలుగు ప్రసక్తియే ఉండదు కదా; ఇంక దానిని రక్షించుకొనుట అనగా ఏమి ? [సమాధానము] చెప్పుచున్నాము, చిత్తమునకు విశ్రాంతి లేనంత వరకు సంశయము, విపర్యయము [విరుద్ధమైన జ్ఞానము] కలుగుచునే ఉండును. అందుచేతనే తత్త్వవేత్తయైన రామునకు కూడ చిత్తవిశ్రాంతికి పూర్వము సంశయము ఉన్నట్లు విశ్వామిత్రుడు చెప్పెను.

జ్ఞానవంతులలో శ్రేష్ఠుడవైన ఓ రామా ! నీవు తెలుసుకొనవలసినది మరేదీ లేదు. నీ సూక్ష్మబుద్ధిచేతనే సర్వమును తెలిసికొంటివి. కాని, వ్యాస భగవానుని పుత్రుడైన శుకుని బుద్ధివలె, నీ బుద్ధి కూడ, అన్ని విషయములు తెలిసినదే అయినను విశ్రాంతి మాత్రమునే ఆపేషించుచున్నది.”

మూ. శుకస్త్వ స్వయమేవాహ తత్త్వం విదిత్వా తత్ర సంశయానః పితరం పృష్ట్యా పిత్రాపి తథైవానుశిష్టః తత్రాపి సంశయానో జనకముపసద్య తేనాపి తథైవానుశిష్టస్తం ప్రత్యేవమువాచ—

శ్రీశుకః—“స్వయమేవ మయా పూర్వమేతద్ జ్ఞాతం వివేకతః
ఏతదేవ హి పృష్టేన పిత్రా మే సముదాహృతమ్
భవతాప్యేష ఏవార్థః కథితో వాగ్విదాం వర.
ఏష ఏవ చ వాక్యార్థః శాస్త్రేషు పరిదృశ్యతే
యథాయం స్వవికల్పేత్తః స్వవికల్పపరిక్షయాత్
క్షీయతే దగ్ధసంసారో నిఃసార ఇతి నిశ్చయః.
తత్కిమేతన్మహాబాహో సత్యం బ్రూహి మమాచలమ్
త్వతో విశ్రాంతిమాప్నోమి చేతసా భ్రామితం జగత్.”

(ల.వా.3.43-46)

వ్యా. శుకుడైతే ముందుగా స్వయముగానే తత్త్వము తెలిసికొని దాని విషయమున సంశయము కలగగా తండ్రిని అడిగెను, అతడు కూడ అట్లే బోధించగా దాని విషయమునందు కూడ సంశయము కలుగగా జనకుని వద్దకు వెళ్లి అతడు కూడ అట్లే బోధించగా అతనితో ఇట్లు పలికెను—

“నేను ముందుగానే స్వయముగా వివేకముచేత ఈ విషయమును తెలిసికొంటిని. ఈ విషయమును గూర్చి మా తండ్రిగారిని అడుగగా ఆయన కూడ ఇదే చెప్పినారు. మాటలు తెలిసినవారిలో శ్రేష్ఠుడా ! నీవు కూడ ఈ విషయమునే చెప్పితివి. శాస్త్రములలో కూడ ఈ విషయమే కనబడుచున్నది. అది ఏమనగా - తన ఊహలవలననే పుట్టిన ఈ పాడు సంసారము

ఆ ఊహలన్నీ పోగానే నశించుచున్నది; అందుచే ఇది సారము లేనిది. ఓ ! మహాబాహూ ! ఇదే స్థిరమైన సత్యము అగునా కాదా అను విషయమును నాకు చెప్పుము. నీవలన నేను విశ్రాంతిని పొందెదను. ఈ జగత్తు చిత్తము చేత త్రిప్పివేయబడుచున్నది.”

మూ. జనకః — “నాతఃపరతరః కల్పిన్నిశ్చయోఽస్త్వపరో మునే
 స్వయమేవ త్వయా జ్ఞాతం గురుతశ్చ పునః శ్రుతమ్
 అవ్యుచ్ఛిన్నశ్చిదాత్మైకః పుమానస్తీహ నేతరః
 స్వసంకల్పవశాద్బద్ధో నిఃసంకల్పస్తు ముచ్యతే
 మునే త్వయా స్ఫుటం జ్ఞాతం జ్ఞేయం స్వస్య మహాత్మనః
 భోగేభ్యో విరతిర్జాతా దృశ్యాదావా సకలాదిహ,
 ప్రాప్తం ప్రాప్తవ్యమఖిలం భవతా పూర్ణచేతసా
 స దృశ్యే యతసే బ్రహ్మన్ ముక్త్యం ద్రాన్తిముత్సృజ
 అనుశిష్టః స ఇత్యేషం జనకేన మహాత్మనా
 విశక్రామ శుకస్తూష్ఠీం ఐన్ద్రే పరమవస్తుని
 వీతశోకభయాయాసో నిరీహశ్చిన్నసంశయః
 జగామ శిఖరం మేరోః సమాధ్యర్థమనిద్ధితమ్.
 తత్ర వర్షసహస్రాణి నిర్వికల్పసమాధినా
 దశ స్థిత్వా శశామాసావాత్మస్య స్నేహదీపవత్”

(ల.వా. 3.47-53) ఇతి.

వ్యా. జనకుడు:- “ఓ ! మునీ ! ఇంతకు మించిన తత్త్వము మరొకటి వీధి లేదు. నీవు సర్వయముగా దీనిని తెలిసికొన్నావు; మరల నీ తండ్రి నుండి విన్నావు. నాశరహితము, చిద్రూపము (జ్ఞానరూపము) అయిన ఆత్మ ఒక్కటియే ఉన్నది; రెండవది వీధి లేదు. జీవుడు తాను చేయు సంకల్పములచేత బద్ధుడగును. సంకల్పములు లేనివాడు ముక్తుడగును. ఓ ! మునీ ! తెలియదగిన దానిని నీవు స్పష్టముగా తెలిసికొంటివి. మహాత్ముడు వైన నీకు భోగముల

నుండి, ఈ సకలదృశ్య ప్రపంచమునుండి వైరాగ్యము కలిగినది పరిపూర్ణమైన చిత్తము గల నీవు పొందవలసిన దానివి అంతనూ పొందినావు. ఓ! బ్రాహ్మణుడా! నీవు ఈ దృశ్యవస్తునముదాయమునకై ప్రయత్నించుట లేదు, నీవు ముక్తుడవు. బ్రాంతిని విడిచిపెట్టుము. మహాత్ముడైన జనకుడు ఈ విధముగా బోధించగా శుకుడు మౌనముతో సుఖనిలయమైన పరమతత్త్వమునందు విశ్రాంతిగైకొనెను. శోకము, భయము ఆయాసము తొలగి పోగా కోరికలు లేనివాడై సంశయములన్ని భిన్నములయి, సమాధి నిమిత్తము పవిత్రమైన మేరుపర్వత శిఖరమునకు వెళ్లెను. అక్కడ అతడు పదివేల సంవత్సరములు నిర్వికల్పసమాధిలో ఉండి తైలము లేని దీపము వలె తనలోనే శాంతిచెను.

మూ. తస్మాత్ విదితేఽసి తత్త్వే విశ్రాంతిరహితస్య శుకరాఘవ యోరివ సంశయ ఉత్పద్యతే. స చాజ్ఞాసమివ మోక్షస్య ప్రతిబంధకః. అత ఏవ భగవతోక్తమ్—

“అజ్ఞాశ్చశ్రద్ధధానశ్చ సంశయాత్మా వినశ్యతి
నాయం లోకోఽస్తి న పరో న సుఖం సంశయాత్మనః.”

(భ.గీ. 4.40) ఇతి.

అశ్రద్ధా విపర్యయః. స చోత్తరత్రోదాహరిష్యతే.

వ్యా. అందువలన, తత్త్వము తెలిసినను విశ్రాంతి లేనివానికి శుకునకు, రామునకు కలిగినట్లు సంశయము కలుగును. ఆ సంశయము అజ్ఞానము వలెనే మోక్షమునకు ప్రతిబంధకము. అందువలననే భంగవంతుడు చెప్పినాడు.

“తెలియనివాడు, శ్రద్ధలేనివాడు, సంశయాత్మ నశించును. సంశయాత్మునికి ఈ లోకమూ లేదు, పరలోకమూ లేదు.”

అశ్రద్ధ అనగా విపర్యయము. దానిని మున్నుండు ఉదాహరించెదము.

మూ. అజ్ఞానవిపర్యయో మోక్షమాత్రవిరోధినాః సంశయస్తు
భోగమోక్షయోరుభయోరపి విరోధీ; తస్య పరస్పరవిరుద్ధకోటిద్వయా
వలమ్యుత్పాత్. యదా సంసారసుఖాయ ప్రవృత్తిస్తదా మోక్షమార్గే
బుద్ధిస్తాం నిరుణ్ది. యదా చ మోక్షమార్గే ప్రవృత్తిస్తదా సంసారబుద్ధిస్తాం
ప్రతిబద్ధాతి. తస్మాత్ సంశయాత్మనో న కించిత్సుఖమస్తీతి ముము
క్షుణా సర్వథా సంశయశ్చేత్తవ్యః. అత ఏవ శ్రూయతే - “భిద్యస్తే
సర్వసంశయాః” (ము. ఉ. 2.2.8) ఇతి.

వ్యా. అజ్ఞాన విపర్యయములు మోక్షమునకు మాత్రమే విరోధులు.
సంశయమైతే భోగానికి మోక్షానికి కూడ విరోధి. ఎందుచేత ననగా దానిలో
పరస్పరవిరుద్ధమైన రెండు కోటులు [వక్షములు] ఉండును. సంసారసుఖ
మనుభవించవలె నను ప్రవృత్తి కలిగినప్పుడు మోక్షమార్గమునందు బుద్ధి
కలిగి దానిని అడ్డుకొనును. మోక్షమార్గమునందు ప్రవృత్తి కలిగినప్పుడు
సంసారబుద్ధి దానికి ప్రతిబంధకముగా నిలచును అందుచేత సంశయాత్ము
నకు ఏ మాత్రమూ సుఖము ఉండదు గాన మోక్షమును కోరువాడు అన్ని
విధాలా సంశయమును చేదించుకొనవలెను. అందుచేతనే - “అన్ని సంశయ
ములూ చిన్నములగును” అని శ్రుతివాక్యము చెప్పుచున్నది.

మూ. విపర్యయస్యాపి నిదాఘ ఉదాహరణమ్. ఋభుః పరమ
కరుణయా నిదాఘస్య గృహమేవ్య బహుధా తంబోధయిత్వా నిర్తగామ
బుద్ధేఽపి తదుపదిష్టే వస్తున్యశ్రద్ధధానో నిదాఘః కర్మాణ్యేవ పరమ
పురుషార్థహేతురితి విపర్యయం ప్రాప్య కర్మానుష్ఠానే యథాపూర్వం
ప్రవృత్తః. సోఽపి శిష్యస్య పరమపురుషార్థభ్రంశో మా భూదితి
కృపయాగురుః పునరాగత్య బోధయామాస. తథాపి విపర్యయం న జహౌ
తృతీయేన తు బోధనేన విపర్యయం పరిత్యజ్య విశ్రాంతిమలభత. సంశయ
విపర్య యాభ్యామసంధావనావిపరీతభావనారూపాభ్యాం త త్సజ్ఞానస్య
ఫలం ప్రతిబద్ధతే; తదుక్తం పరాశరణేః—

“మణిమన్త్రోషదైర్వహ్నిః సుదీప్తోఽపి యథేన్ద్రనమ్
 ప్రదగ్ధం నైవ శక్తః స్యాత్ప్రతిబద్ధస్తథైవ చ
 జ్ఞానాగ్నిరపి సంజాతః ప్రదీప్తః సుదృఢోఽపి చ
 ప్రదగ్ధం నైవ శక్తః స్యాత్ ప్రతిబద్ధస్తు కల్మషమ్
 భావనా విపరీతా యా యా చాసంభావనా శుక
 కురుతే ప్రతిబద్ధం సా తత్త్వజ్ఞానస్య నావరమ్.”

(ప.ఉ.అ. 14) ఇతి.

వ్యా. విపర్యయమునకు నిదాముడు ఉదాహరణము. ఋతుడు అధికమైన కరుణతో నిదాముని గృహమునకు వచ్చి ఆతనికి అనేక విధముల బోధించి వెళ్లెను. ఆతడుపదేశించిన విషయము అర్థమైనను నిదాముడు దానియందు శ్రద్ధ లేనివాడై కర్మలే పరమపురుషార్థము నిచ్చును అని విపరీతబుద్ధిని పొంది యథాపూర్వముగా కర్మాచరణమునందే ఆసక్తుడాయెను. తన శిష్యుడు పరమపురుషార్థము నుండి భ్రష్టుడు కాగూడదనే అభిప్రాయముతో ఋతుడు కృప వహించి మరల వచ్చి బోధించెను. అప్పుడు కూడ ఆతడు విపర్యయమును విడువలేదు. మూడవ సారి వచ్చి బోధించగా ఆ విపర్యయమును విడచి విశ్రాంతిని పొందెను. విషయమును తెలిసికొనకపోవుట సంశయము. విపరీతముగా తెలిసికొనుట విపర్యయము. ఈ రెండూ తత్త్వజ్ఞాన ఫలమునకు ప్రతిబంధకములుగా ఉండును. ఈ విషయమును పరాశరుడు చెప్పెను.—

“బాగా మంచుచున్నను అగ్నిమణులచేత గాని, మంత్రముచేత గాని, ఓషధిచేతగాని ప్రతిబంధింప బడినప్పుడు కచ్చెలను ఎట్లు కాలచాలదో అట్లే పుట్టిన జ్ఞానాగ్ని ప్రజ్వలిండున్నను, చాలా దృఢముగా ఉన్నను అది ప్రతిబద్ధమైనప్పుడు కల్మషమును కాలచాలదు. శుకుడా! విపరీత భావన, అసంభావన, ఈ రెండూ తత్త్వజ్ఞానమునకు ప్రతిబంధము చేయును; మరొకటి ఏదీ లేదు.”

మూ. తస్మాదవిశ్రాంతచిత్తస్య సంశయప్రసంగేన తత్త్వ
జ్ఞానస్య ఫలప్రతిబంధలక్షణాద్బాధాద్రక్షేత్వతే. విశ్రాంతచిత్తస్య తు
మనోనాశేన యదా జగదేవ ప్రవిరియతే తదా సంశయవిపర్యయయోః
కః ప్రసక్తిః? జగత్ప్రతిభాసరహితస్య బ్రహ్మవిదో దేహవ్యవహారోఽపి
వినైవ స్వప్రయత్నం పరమేశ్వరప్రేరితేన ప్రాణవాయునా నిష్పాద్యతే.
అత ఏవ ఛాన్దోగా ఆమనన్తి - “నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం స
యథా ప్రయోగ్య ఆచరణే యుక్త ఏవమేవాస్మిన్ శరీరే ప్రాణో
యుక్తః” (ఛా.ఉ.8.12.3) ఇతి. ఉపజనం జనానాం సమీపే వర్తమాన
మిదం శరీరం స స్మరన్ బ్రహ్మవిద్వర్తతే. హిర్వస్థా జనా ఏవ
తత్త్వవిదః శరీరం పశ్యన్తి. స్వయం తు నిర్గుణస్కత్వాస్మదీయమిదం
శరీరమితి న స్మరతి. ప్రయోగ్యో రథశకటాదిపహనే ప్రయోక్తుమర్హః
శిక్షితోఽశ్వబలీవర్దాదిః. స యథా సారథినా మార్గస్యాచరణే ప్రేరితః
పునః పునః సారథిప్రయత్నమనపేక్ష్య స్వయమేవ రథశకటాదికం
పురోవర్తి గ్రామం నయతి ఏవమేవాయం ప్రాణవాయుః పరమేశ్వరేణా
స్మిన్ శరీరే నియుక్తః సత్యసతి వా జీవప్రయత్నే వ్యవహారం నిర్వాహ
యతి.

వ్యా. అందుచేత చిత్తము విశ్రాంతి చెందని వానికి సంశయము,
విపర్యయము కలుగవచ్చును గాన తత్త్వజ్ఞానము ఇవ్వవలసిన ఫలమునకు
ప్రతిబంధ మేర్పడును అట్టి తత్త్వజ్ఞానమునకు కలిగే బాధలనుండి దానిని
రక్షించుకొనవలసి యుండును. చిత్తము విశ్రాంతి చెందినవాని మనస్సు
నశించును గాన అతని విషయమున జగత్తే నశించినప్పుడు సంశయ విపర్య
యములకు అవకాశమే ఉండదు. జగత్ప్రతిభాసము లేని (జగత్తు కనబడని)
బ్రహ్మవేత్త దేహవ్యవహార మంతా అతని ప్రయత్న మేమీ లేకుండగనే
పరమేశ్వరుని చేత ప్రేరేపింపబడిన ప్రాణవాయువుచేత జరిగి పోవుచుం
డును. ఈ విషయమునే ఛాందోగులు చెప్పిరి :-

“బ్రహ్మవేత్త జనుల మధ్య ఉంటూన్న తన శరీరమును గూర్చి స్మరించడు. బండి మొదలైనవాటికి కట్టబడిన ఎద్దు ఎట్లు తన పని చేయుచుండునో అట్లే ఈ శరీరమునందున్న ప్రాణము పని చేయుచుండును”. ఉపజనమ్=జనుల సమీపమునందున్న, ఈ శరీరమును స్మరించకుండగనే బ్రహ్మవేత్త ఉండును. ప్రక్కనున్నవారు మాత్రమే బ్రహ్మవేత్త శరీరమును చూచుచుందురు అతడు, తాను, నిర్మనస్కు డగుటచేత “ఇది నా శరీరము” అని స్మరించడు. ప్రయోగ్యం=రథశకటాదులను లాగుటకై తగు విదముగ నేర్పబడిన గుఱ్ఱము, ఎద్దు మొదలైనది. సారథి మాటి రథాదులను లాగుటకై ప్రేరేపింపబడిన ఆ ఆశ్వాదికము మాటిమాటికి సారథి ప్రయత్నము అవసరము లేకుండగనే స్వయముగా రథశకటాదికమును ముందున్న గ్రామమునకు తీసికొనివెళ్లివట్టు, పరమేశ్వరునిచేత ఈ శరీరమునందు నిముక్తమైన ప్రాణవాయువు జీవుని ప్రయత్నము ఉన్నను లేక పోయినను వ్యవహారమును నడుపుచుండును.

మూ. భాగవతేఽపి స్మర్యతే—

దేహం వినశ్వరమవస్థితముత్థితం వా

సిద్ధో న పశ్యతి యతోఽధ్యగమత్స్వరూపమ్.

దై వాదుపేతమథ దై వవశాదపేతం

వాసో యథా పరికృతం మదిరామదాన్యః.”

(భాగ. 11.13,36) ఇతి.

వసిష్ఠోఽప్యహ—

“పార్శ్వస్థబోధితాః సంతః పూర్వాచారక్రమాగతమ్

ఆచారమాచరన్త్యేవ సుప్రబుద్ధవదక్షతాః”

(ల.వా.13.127) ఇతి.

వ్యా. భాగవతములో కూడ చెప్పబడినది—

“మధ్యమదాందుడు తాను దరించిన వస్తువు శరీరముమీద ఉన్నను, ఊడిపోయినను ఎట్లు తెలిసికొనడో అత్మస్వరూప సాక్షాత్కారము పొందిన

సిద్ధుడు వినశ్చరమైన (నాశస్సృజావము గల) ఈ శరీరము ఉన్నను లేక
జాయినను గుర్తించడు.”

వసిష్ఠుడు కూడ చెప్పెను —

“జ్ఞానులు పార్శ్వమునందున్న వారిచేత బోధింపబడిన వారై, నిద్ర
నుండి మేల్కొలుపబడినవారు వలె, పూర్వాచారక్రమముచే వచ్చిన ఆచార
మును ఆచరించుచునే ఉందురు.”

మూ. సిద్ధో స పశ్యతి, ఆచారమాచరతీతుభయోః పరస్పర
విరోధ ఇతి చేన్న. విశ్రాంతితారతమ్యేన పృథ్వస్తోపపత్తేః. తదేవ
తారతమ్యమభిప్రేక్ష్య హూయతే - అత్మక్రీన అత్మరతిః క్రియావానేష
బ్రహ్మవిదాం పరిష్కః” (ము.ఉ.3.1.4) ఇతి. అత్ర చత్వారః ప్రతీ
యస్తే - బ్రహ్మవిత్ప్రభుః, బ్రహ్మవిద్వరో ద్వితీయః, బ్రహ్మపిద్య
రీయాంస్త్రతీయః, బ్రహ్మవిద్భర్తృశ్చతుర్థః. త ఏతే సప్తసు యోగ
భూమిషు చతుర్థిం యోగిభూమిమారభ్య క్రమేణ భూమిచతుష్టయం
ప్రాప్తా ఇత్యపి గస్తస్యైవ భూమిమిచ్చ పసిద్ధేన దర్శితాః —

“జ్ఞానభూమిః కుభే స్థియా ప్రథమా సముదాహృతా
విచారణా ద్వితియా స్యాత్ప్రతీయా తనుమానసా.
సత్త్వావత్తిచ్ఛతుర్థీ స్యాత్తతోఽనంస క్రినామికా —
పదార్థాభావిరీ షష్ఠీ సప్తమీ తుర్విగా స్మృతా.”

(ల.వా. 13.113, 114) ఇతి.

వా. “జ్ఞాని చూడడు”, “జ్ఞాని ఆచారమును ఆచరించును” అను
ఈ రెండూ పరస్పరవిరుద్ధములు కదా అని ఆశంకింపరాదు; ఎందుచేత
ననగా మనో విశ్రాంతిలోని తారతమ్యమును బట్టి ఇవి కుదురును ఈ
తారతమ్యమునే దృష్టిలో ఉంచుకొని శ్రుతిలో ఇట్లు చెప్పబడినది —
“బ్రహ్మవేత్తలలో వసిష్ఠుడైన ఈ ఆత్మజ్ఞాని ఆత్మయందే ఆడుకొను

చుండును, ఆత్మయందే సంకోషించుచుండును; క్రియావంతుడై ఉండును.' ఈ బ్రహ్మవేత్తలలో నాలుగు తరగతులు కనబడుచున్నవి— మొదటివాడు బ్రహ్మవేత్త; రెండవవాడు బ్రహ్మవిద్యుడు (మంచి బ్రహ్మవేత్త); మూడవవాడు బ్రహ్మవిద్యరీయాంసుడు (బ్రహ్మవేత్తలలో గొప్పవాడు); నాల్గవవాడు బ్రహ్మవిద్యరిష్టుడు (బ్రహ్మవేత్తలలో ఉత్తముడు). ఏడు విధములైన యోగభూములలో నాల్గవ భూమిక మొదలు నాలిగింటిని క్రమముగా చేరినవారే ఈ చతుర్విధజ్ఞానులని గ్రహించవలెను. ఈ భూములను గూర్చి వసిష్ఠుడు చెప్పి ఉన్నాడు—

“శుభేచ్ఛ” అనునది మొదటి జ్ఞానభూమి. “విచారణ” రెండవది. “తనుమానన” మూడవది. “సత్తాపత్తి” నాల్గవది “అసంసక్తి” అనునది అయిదవది. “పదార్థాభావిని” ఆరవది. “తుర్యగ” (తుర్యస్థితికి చేందినది) ఏడవది.

మూ. “స్థితః కిం మూఢ ఏవాస్మి ప్రేక్షేఽహం శాస్త్రసజ్జనైః
వైరాగ్యపూర్వమిచ్ఛేతి శుభేచ్ఛేత్యుచ్యతే బుధైః

(ల.వా. 13.116)

వ్యా. “నేను మూడుడుగానే ఉండిపోయినా నేమి? నేను శాస్త్రముల సహాయముచేతను, సజ్జనుల సహాయముచేతను తెలిసికొనెదను” — ఈ విధముగ వైరాగ్య పూర్వకముగ కలుగు ఇచ్చ “శుభేచ్ఛ” అని పండితులు చెప్పుదురు.

మూ. శాస్త్రసజ్జనసంపర్కవైరాగ్యాభ్యాసపూర్వకమ్
సద్విచారప్రవృత్తిర్యా ప్రోచ్యతే సా విచారణా.

(ల.వా. 13.117)

వ్యా. శాస్త్రముల అధ్యయనము, సజ్జనుల సహవాసము, వైరాగ్య భ్యాసము చేయుచు ఉత్తమ విచారములందు (తత్త్వ పరిశీలనమునందు) ప్రవర్తించుట “విచారణ.”

మూ. విచారణా శుభేచ్ఛాభ్యామిన్ద్రియార్థేష్వసక్తతా
యత్ర సా తిసుతామేతి ప్రోచ్యతే తనుమానసా.

(ల.వా. 13.118)

వ్యా. (“ఇన్ద్రియార్థేషు సక్తతా” అని పాత ముండవలె నని తోచుచున్నది.) ఇంద్రియార్థములమీద [భోగములమీద] ఆసక్తి విచారణచేతను, శుభేచ్ఛచేతను ఎప్పుడు తగ్గిపోవునో అది “తనుమానస” అను భూమిక అని చెప్పబడుచున్నది.

మూ. భూమికాత్రితయాధ్యాసాచ్చితైర్ధవిరతేర్వశాత్
సత్త్వాత్మని స్థితిః శుద్ధే సత్త్వావత్తిరుదాహృతా.

(ల.వా. 13.119)

వ్యా. వై భూమికలను మూడింటిని అభ్యసించుటచేత చిత్తమునందు విషయము లేపి గోచరించకపోవుటచే అది పరిశుద్ధమైన సత్త్వరూపమున ఉండుట “సత్త్వావత్తి” అని చెప్పబడుచున్నది.

మూ. దశాచక్షుష్టయాధ్యానాదసంసర్గవలా తు యా
రూపసత్త్వచిమత్కారా ప్రోక్తా సంసక్తినామికా

(ల.వా. 13.120)

వ్యా. వైనచెప్పిన నాలుగు భూమికల అభ్యాసమువలన “అసంసక్తి” అను భూమిక లభించును దీనిని చేరినవానికి బాహ్యప్రపంచ సంబంధ ముండదు. సత్త్వగుణ చమత్కారము స్థిరమగును.

మూ. భూమికాపశ్చకాద్యాసాత్కర్మామతయా కృశమ్
అభ్యస్తరాణాం బాహ్యేనాం పదార్థానామథాననాత్
పరప్రయుక్తేన చిరం ప్రయత్నేనావబోధనమ్
పదార్థానావినీ నామ షష్ఠీ భవతి భూమికా.

(ల.వా. 13.121,122)

వ్యా. ఐదు భూమికలను అభ్యసించుటవలన అధికముగా ఆత్మానాముడుగానే ఉండుటచే (ఆత్మయందు మాత్రమే స్థిరచిత్తుడై ఆనందమును పొందుచుండుటచే) అభ్యంతర లోపలి) పదార్థములుగాని, బాహ్యపదార్థములు కాని బాసించవు ఇతరులు చాలనేవు ప్రయత్నము చేయగా బాహ్యస్మృతి వచ్చును. ఇది “పదార్థాబావిని” అను ఆరవ భూమిక.

మూ. భూమిషక్కుచిరాఘ్నాసాద్ భేదస్యానువలమ్భనాత్

యత్స్వభావైకనిష్ఠత్వం సా జ్ఞేయా తుర్యగా స్థితిః

(ల.వా. 13.123) ఇతి.

వ్యా. ఆరు భూమికలను చిరకాలము అభ్యసించుటనే భేదము గోచరించక కేవలస్వస్వరూపమునందు స్థిరుడుగా ఉండుట “తుర్యగ భూమిక”

మూ. అత్ర భూమికాత్రితయం బ్రహ్మవిద్యాయాః సాధనమేవ, న తు విద్యాకోటావస్తర్భవతి. భూమిత్రయే భేదసత్యత్వబుద్ధేరనివర్తితత్వాత్. అల ఏవైతజ్ఞాగరణమితి వ్యవదిశ్యతే. తదుక్తమ్—

“భూమికాత్రితయం త్వేతద్రామ జాగ్రదితి స్థితమ్

యథావద్భేదబుద్ధ్యేదం జగజ్జాగ్రతి దృశ్యతే” ఇతి.

వ్యా. పైన చెప్పిన వాటిలో మూడు భూమికలు బ్రహ్మవిద్యకు సాధనములు మాత్రమే కాని అవి విద్యాకోటిలో చేరవు. ఎందుచేత ననగా ఈ మూడు భూములయందు “భేదము సత్యము” అను బుద్ధి తొలగదు అందువలననే ఈ భూమికాత్రయమునకు “జాగ్రత్” అని పేరు. ఈ విషయమే చెప్పబడినది — “రామా! ఈ భూమికాత్రయము జాగ్రదవస్థయే అని నిర్ణయము. ఈ జాగ్రత్తులో ఈ జగత్తు, భేదబుద్ధిచేత, యదార్థముగా బాసించును.”

మూ. తతో వేదాస్తవాక్యాన్నిర్వికల్పకో బ్రహ్మత్వైక్యసాక్షాత్కారశ్చతుర్థీ భూమికా ఫలరూపా సత్త్వావస్థిః. చతుర్థభూమౌ సర్వ

జగదుపాదానిస్య బ్రహ్మణో వాస్తవమద్వితీయసత్తాస్వభావం నిశ్చిత్య
బ్రహ్మణ్యారోపితయోజగచ్ఛబ్దాభిదేయయోర్నామయాపయోర్మిథ్యాత్వ
మపగచ్ఛతి. ముముక్షోః పూర్వోక్తం జాగరణమపేక్ష్య నేయం
భూమిః స్వప్నః. తదాహ—

“అద్వైతే నైర్వహయతే ద్వైతే వోపరతిం గతే

శక్యే ని స్వప్నవల్లోకం చతుర్థీం భూమికామితాః

చిత్తం తు శరదశ్రాంశరీలయా ప్రవివీయతే.

సత్తావశేష ఏవానే చతుర్థీం భూమికామితః”

(ల.వా. 43.70,71)

వ్యా. అటు పిమ్మట వేదాంతవాక్యములవలన ఏకత్వశూన్యమైన
బ్రహ్మత్వైక్య సాక్షాత్కారము కలుగును. అది నాల్గవ భూమిక. అది
ఫలరూపమైన సత్తావాప్తి, అనగా శుద్ధసత్త్వ రూపమున ఉండుట. ఈ
నాల్గవ భూమికలో—సర్వజగత్తుకు ఉపాదాన కారణమైన బ్రహ్మ వాస్తవమున
అద్వితీయ మని, సత్తయే (ఉనికియే) దీని స్వభావమని నిశ్చయించి, ఆ
బ్రహ్మయందు ఆరోపించబడిన, జగత్తు అనే పేరు గల నామరూపములు
మిథ్య అని, అనగా బ్రహ్మ ఒక్కటియే సత్యము, దానిమీద నామములు,
రూపములు ఆరోపించబడిన వగుటచే అవి మిథ్యయని, గ్రహించును.
పూర్వము చెప్పిన జాగరణము దృష్ట్యా ముముక్షువునకు ఈ భూమిక
స్వప్నము. ఈ విషయమే చెప్పబడినది—

“నాల్గవ భూమికను చేరినవారు, అద్వైతము తొలగిపోగా లోకమును
స్వప్నమునువలె చూచుచుందురు. శరత్కాలమేఘము లీనమైపోయి సప్లు
చిత్తము లీనమైపోవును ఈ విధముగ నాల్గవ భూమికను చేరినవాడు
సత్తామాత్రముతోనే ఉండును, అనగా ఆ భూమికను చేరినవానికి ఉనికి
తప్ప మరే ధర్మము ఉండదు.

మూ. సోఽయం చతుర్థీం భూమికాం ప్రాప్తో యోగీ బ్రహ్మ
విదిత్యుచ్యతే. పశ్చిమ్నాదియస్త్రస్రో భూమయో ణీవిస్మృతేరవాస్తవ

భేదాః. తే చ నిర్వికల్పసమాధ్యభ్యాసకృతేన విశ్రాంతితారతమ్యేన సంపద్యంతే. పఞ్చమభూమౌ నిర్వికల్పాత్ స్వయమేవ వ్యుత్తిష్ఠతే. సోఽయం యోగీ బ్రహ్మవిద్వరః. షష్ఠభూమౌ పార్శ్వస్థైర్వౌఛితో వ్యుత్తిష్ఠతే, సోఽయం బ్రహ్మవిద్వరీయాన్. తదేతద్ భూమిద్వయం సుషుప్తిర్గాఢసుషుప్తిరితి చాభిధీయతే. తదాహ—

వ్యా ఈ నాల్గవ భూమికను చేరిన యోగి “బ్రహ్మవిత్” అని చెప్పబడును. ఐదవది మొదలైన భూమికలు మూడూ జీవన్ముక్తిలోని అవాంతర భేదములు నిర్వికల్పకనమాదిని అభ్యసించగా కలుగు విశ్రాంతి లోని తారతమ్యమును పట్టి ఆవి ఏర్పడును పంచమ భూమిలో ఉన్న యోగి నిర్వికల్పసమాధి నుండి స్వయముగానే వ్యుత్థితుడగును.

ఈ యోగి “బ్రహ్మ విద్వరుడు” ఆరవ భూమికలో ఉన్నవాడు ప్రక్కనున్న వారిచేత బోధింపబడును. అతడు “బ్రహ్మవిద్వరీయసుడు”. (బ్రహ్మవిద్వరునికంటె గొప్పవాడు). ఈ విషయమునే చెప్పి ఉన్నాడు—
మూ. పఞ్చమీం భూమికామేత్య సుషుప్తిపదనామికామే

శాస్త్రాశేషవిశేషాంశ స్తిష్ఠత్యద్వైతమాత్రకే.

(ల. వా. 43.73)

వ్యా “సుషుప్తి” అను పేరు గల ఐదవ భూమికను చేరినవాడు, సమస్తమైన విశేషాంశములు (భేదములు) శాంతిచుటచే పూర్తిగా అద్వైత స్థితిలో ఉండును.

మూ. అస్తర్మఖతయా నిత్యం బహిర్వృత్తిపరోఽపి సన్
పరిశ్రాంతయా నిత్యం నిద్రాశురివ లక్ష్యతే.

(ల. వా. 43.75)

అ. అట్టి యోగి బాహ్య వ్యవహారములు చేయుచున్నను నిత్యము అంతర్ముఖుడుగా ఉండుటచేత, ఎక్కువ అలసిపోయి నిద్రాభిముఖుడైన వ్యక్తివలె కనబడును.

మూ. కుర్వన్నధ్యానమేతస్యాం భూమికాయాం వివాసనః

షష్ఠీం గాఢసుషుప్త్యాఖ్యాం క్రమాత్ పఠతి భూమికామ్.

(ల. వా. 43.76)

వ్యా. ఈ భూమికయందు అభ్యాసము చేయుచున్నవాడు వాసనలను అన్నింటినీ తొలగించుకొని క్రమముగా “గాఢసుషుప్తి” అను ఆరవ భూమికను చేరును.

మూ. యత్ర నాసన్నసద్రూపో నాహం నావ్యసహంకృతిః

తేవలం క్షీణమనన ఆస్తే ద్వైతైక్యవర్జితః (ల. వా. 43.77)

వ్యా. ఆ భూమికను చేరిన యోగి సద్రూపుడు (ఉన్నవాడు) కాడు, అసద్రూపుడు (లేనివాడు) కాడు. అహంకార మున్నవాడు కాడు, అహంకారము లేనివాడు కాడు. అన్ని చిత్తవృత్తులు నశించగా ద్వైతము కాని, అద్వైతముకాని లేనివాడై ఉండును.

మూ. అన్తఃకూన్యో బహిఃకూన్యః కూన్యః కుమ్భ ఇవామ్నరే

అన్తఃపూర్ణో బహిఃపూర్ణః పూర్ణః కుమ్భ ఇవార్ణవే

(ల. వా. 43.79) ఇతి.

వ్యా. అతడు ఆకాశములో ఉంచిన కుంభమువలె బయట ఏమీ లేని వాడై లోపలకూడ ఏమీ లేనివాడై ఉండును. సముద్రములో ముంచిన కుంభమువలె లోపల పూర్ణుడై, బయటకూడ పూర్ణుడై ఉండును.

మూ. గాఢం నిర్వికల్పసమాధిం ప్రాప్తస్య సంస్కారమాత్ర శేషస్య చిత్తస్య మనోరాజ్యం కర్తం, బాహ్యపదార్థాన్ గ్రహీతుం వా సామర్థ్యాభావాదాకాశవస్థితకుమ్భవదన్తర్భూతత్వమ్; స్వయం ప్రకాశసచ్చిదానందైకరసే బ్రహ్మణి నిమగ్నత్వేన ఒహిశ్చ సర్వత్ర బ్రహ్మదృష్ట్యా సముద్రమధ్యస్థాపితజలపూర్ణకుమ్భవదన్తర్భూతః పూర్ణత్వమ్. తురీయాభిధాం సప్తమీం భూమీం ప్రాప్తస్య యోగినః స్వతః

పరతో వా ప్యుత్థానమేవ నాస్తి. తాదృశమేవోద్దిశ్య “దేహం వినశ్వర మవస్థితముత్థితం వా” ఇత్యాది భాగవతవాక్యం ప్రవృత్తమ్. అసంప్ర జ్ఞాతసమాధిప్రపర్తరాని యోగశాస్త్రాణ్యత్రైవిధం పర్యవసితాని. సోఽయ మిద్యుతో యోగీ పూర్వోదాహృతశ్రుతో బ్రహ్మవిద్వర్షిష్ట ఇత్యుచ్యతే. తదేవం పార్శ్వస్థబోధితః సిద్ధో న పశ్యతీత్యసయోర్భూమిద్వయే వ్యవస్థితత్వాన్న కోఽపి విరోధః.

వ్యా. గాఢమైన నీర్వికల్పసమాధిని పొంది సంస్కారము మాత్రమే మిగిలిన చిత్తమునకు మనోరాజ్యాలు చేయుటకు గాని (గాలిలో మేడలు కట్టుటకు గాని), బాహ్యపదార్థములను గ్రహించుటకు గాని సామర్థ్యముండదు గాన ఆది ఆకాశములో ఉంచిన కుంభమువలె వెలుపలా, లోపలా కూడ శూన్యముగా ఉండును స్వయంప్రకాశము, సచ్చిదానందైక రసముఅయిన(సచ్చిదానందరూపములో మాత్రమే ఉన్న) బ్రహ్మలో మునిగి ఉండుటవలన ఆ చిత్తము సముద్రమునందు ముంచిన జలపూర్ణమైన కుంభ మువలె లోపలా, బైటాకూడ పూర్ణమై ఉండును. “తురీయము” అను పేరు గల సప్తమ భూమికను పొందిన యోగికి స్వతః గాని, పరుల ద్వారా గాని సమాధినుండి వ్యుత్థానమే ఉండదు. అట్టివానినే దృష్టిలో ఉంచుకొని భాగ వతములో “దేహం వినశ్వరమవస్థితముత్థితం వా”(పుట 3104 ఇత్యాదిశ్లోకము చెప్పబడినది అసంప్రజ్ఞాతసమాధిని ప్రతిపాదించు యోగశాస్త్రములకు ఇట్టి భూమికయందే పర్యవసానము. అనగా యోగశాస్త్రము లన్ని ప్రతిపాదించు అత్యున్నతస్థితి ఈ సప్తమభూమికయే పూర్వము ఉదాహరించిన “ఆత్మ క్షీడః” ఇత్యాది శ్రుతిలో (పుట 3105) చెప్పబడిన “బ్రహ్మవిద్వర్షిష్ఠుడు” ఈ యోగియే ఈ విధముగా “పార్శ్వస్థబోధితః” (ప్రక్కనున్న వారు లేపగా లేచును) అను వాక్యము, “సిద్ధః న పశ్యతి” [సిద్ధుడు చూడడు] అను వాక్యము రెండు వేరు వేరు భూమికలలో ఉన్న యోగులను గూర్చి చెప్పుచున్నవి గాన విరోధము లేదు.

మూ. తత్రాయం సంగ్రహః-వజ్రమాదిభూమిరూపాయాం జీవన్ముక్తౌ సంపద్యమానాయాం ద్వైతప్రతిపాసాధావేన సంశయవిపర్యయప్రసంగాభావాదుత్పన్నం తత్త్వజ్ఞానమబాధేన రక్షితం భవతి, సేయం జ్ఞానరక్ష ప్రథమం ప్రయోజనమ్. తపో ద్వితీయం ప్రయోజనమ్. యోగభూమినాం దేవత్వాదిప్రాప్తిహేతుతయా తపస్త్యం ద్రష్టవ్యమ్. తద్దేతుత్వం చార్జునభగవతోః శ్రీరామవసిష్టయోశ్చ ప్రశ్నోత్తరాధ్యామవగమ్యతే.

వ్యా. ఇంతవరకు చేసిన విచారము సంగ్రహము ఇది : పంచమ - షష్ఠ - సప్తమ భూమికలు అను జీవన్ముక్తి సంపాదించిన పిమ్మట ద్వైతభానము లేకపోవుటచేత సంశయముగాని, విపర్యయము గాని కలిగే ప్రసక్తి ఉండదు గాన, కలిగిన తత్త్వజ్ఞానమునకు ఎట్టి బాధయు ఉండదు; అందుచేత అది రక్షింపబడును. ఈ జ్ఞానరక్ష జీవన్ముక్తికి మొదటి ప్రయోజనము, తపస్సు రెండవ ప్రయోజనము. యోగభూములు దేవత్వాదులను పొందుటకు హేతువులు గాన అవి కూడ తపస్సే అని గ్రహించవలెను. ఇవి దేవత్వాదిప్రాప్తికి హేతువులు అను విషయము అర్జున శ్రీకృష్ణుల ప్రశ్నోత్తరములను శ్రీరామవసిష్ఠుల ప్రశ్నోత్తరములను పట్టి తెలియచున్నది

మూ. అర్జున ఉవాచ-

“అయతిః శ్రద్ధయోపేతో యోగాచ్చలితమానసః
అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతి
కచ్చిన్నోభయవిభ్రష్టశ్చిన్నాభ్రమివ సశ్యతి
అప్రతిష్ఠో మహాబాహో విమూఢో బ్రహ్మణః పథి
ఏతం మే సంశయం కృష్ణ చేత్తుమర్హస్యశేషతః
త్వదన్యః సంశయస్యాస్య చేత్తా న హ్యుపపద్యతే.”

(భ.గీ. 6.37-39)

వ్యా. అర్జునుడు పలికెను - “కృష్ణా శ్రద్ధ ఉన్నను ప్రయత్నము చేయజాలక మరణనయమునందు యోగమునుండి మనస్సు చలించినవాడు

యోగసిద్ధిని పొందడు కదా; అతనికి ఏ గతి కలుగును? ఓ! మహాబాహూ! అతడు బ్రహ్మమార్గమును బ్రహ్మస్వరూపమును తెలిసికొనజాలక, నిలకడ లేనివాడై, ఉభయభ్రష్టుడై చెదిరిపోయిన మేఘమువలె నశించునా? కృష్ణా! నాకు కలిగిన ఈ సంశయమును నీవు పూర్తిగా తొలగించవలెను. నీవు తప్ప మరెవ్వరును ఈ సంశయమును తొలగింపజాలరు కదా?”

మూ. భగవానువాచ :-

“పార్థ నైవేహ నాముత్ర వినాశస్తస్య విద్యతే
స హి కల్యాణకృత్కల్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి
ప్రాప్య పుణ్యకృతాం లోకానుషిత్వా శాశ్వతీః సమాః
శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే
అథవా యోగినామేవ కులే భవతి ధీమతామ్
ఏతద్ధి దుర్లభతరం లోకే జన్మ యదీదృశమ్
తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదేహికమ్
యతతే చ తతో భూయః సంసిద్ధౌ కురుస్తనః”

(భ.గీ. 6.40-43) ఇతి.

వ్యా. భగవంతుడు చెప్పెను:-

“అర్జునా! ఇహలోకములో గాని, పరలోకములో గాని అతనికి వినాశము లేదు. (అతడు ఉభయభ్రష్టుడు కాదు) మంచి పనులు చేసేవాడు ఎవ్వడూ దుర్గతి పొందడు యోగభ్రష్టుడు పుణ్యాత్ములకు లభించే లోకములను పొంది, సుదీర్ఘకాలము అక్కడ ఉండి పవిత్రులైన శ్రీమంతుల గృహములో పుట్టును. లేదా జ్ఞానవంతులైన యోగుల కులమునందు పుట్టును. అయితే ఈ లోకములో ఇట్టి కులమునందు జన్మించుట చాల దుర్లభము. అక్కడ పూర్వజన్మలో ఉన్న జ్ఞానమును మరల పొంది సిద్ధికొరకై మరల ప్రయత్నించును.

మూ. శ్రీరామ ఉవాచ :-

అద్యామథ ద్వితీయాం వా తృతీయాం భూమికాముత
అరూఢస్య మృతస్యాథ కీదృశీ భగవన్ గతిః

వ్యా. పూజ్యుడా! మొదటి భూమికను గాని, ద్వితీయ భూమికను గాని, తృతీయ భూమికను గాని అధిష్ఠించి మరణించినవానికి ఎట్టి గతి కలుగును?

మూ. వసిష్ఠ ఉవాచ :-

“యోగభూమికయోత్కాస్తజీవితస్య శరీరిణః
 భూమికాంశాసుసారేణ క్షీయతే పూర్వదుష్కృతమ్
 తతః సురవిమానేషు లోకపాలపురేషు చ
 మేరుపవనకుఙ్జేషు రమతే రమణీసఖః
 తతః సుకృతసంభారే దుష్కృతే చ పురా కృతే
 భోగక్షయపరిక్షేణే జాయంతే యోగినో భువి
 శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే గుప్తే గుణవతాం సతామ్
 తత్ర ప్రాగ్భవనాభ్యసం యోగభూమిత్రయం బుధః
 స్పృష్ట్యోపరి పతన్యుచ్చైరుత్తరం భూమికాక్రమమ్” ఇతి.

వ్యా వసిష్ఠుడు పలికెను:-

యోగభూమికను ఎక్కి మరణించినవాని పూర్వపాపము ఆతడు పొందిన భూమిక విశేషమును పట్టి క్షీణించును. పిమ్మట ఆతడు యువతులతో కూడి దేవతల విమానములెక్కి లోకపాలకుల పురములలోను, మేరు పర్వతోద్యానలతాకుంజములలోను క్రీడించును పిమ్మట పూర్వము చేసిన పుణ్యము భోగముచేతను క్షయముచేతను క్షీణించగా యోగులు భూలోకము నందు ప్రవిత్రులైన శ్రీమంతుల గృహమునందు, గుణవంతులైన సత్పురుషుల పుణ్యముచే రక్షింపబడిన గృహమునందు జనింతురు. పిమ్మట యోగి పూర్వజన్మబావనచే అభ్యసించబడిన మూడు యోగ భూములను స్పృశించి, తరువాతి ఉన్నత భూమికల క్రమమును అతి శీఘ్రముగా పొందును.

మూ. అస్త్యేపం యోగభూమీనాం దేవలోకప్రాప్తిహేతుత్వమ్;
 తావతా తవస్త్వం కుతి ఇతి చేత్, శ్రుతేరితి బ్రూమః తథా చ

తైత్తిరీయా ఆమనన్తి-“తపసా దేవా దేవతామగ్ర ఆయన్; తప సర్వయః స్వరస్వవిద్వన్” (తై. బ్రా 3.12-3) ఇతి. తత్త్వజ్ఞానాత్ ప్రాచీనస్య భూమికాత్రయస్య తపస్త్యే సతి, తత్త్వజ్ఞానసౌఖ్యే త్తం కాలీనస్య, నిర్వికల్పసమాధిరూపస్య పశ్చిమ్యాదిభూమికాత్రయస్య తపస్త్యం కైముతికన్యాయసిద్ధమ్. అత ఏవ స్మర్యతే-

“మనసశ్చేద్ద్రియాణాం చ ఐకాగ్ర్యం పరమం తపః

తజ్ఞాయః సర్వధర్మేభ్యః స ధర్మః పర ఉచ్యతే” ఇతి.

వ్యా. (ఆశంక) యోగభూములు ఈ విధముగ దేవలోక ప్రాప్తికి హేతువులై తే కావచ్చును; అంతమాత్రముచేత అవి తపస్సు అని చెప్పుట ఎట్లు? [సమాధానము] శ్రుతిని పట్టి అని చెప్పెదము. తైత్తిరీయులు ఈ విధముగా చెప్పుచున్నారు — “పూర్వము దేవతలు తపస్సుచేత దేవత్వ మును పొందిరి. ఋషులు తపస్సుచేత స్వర్గమును చేరిరి”. తత్త్వజ్ఞానము కంటె ప్రాచీనమైన భూమికాత్రయము తపస్సు అని చెప్పినప్పుడు తత్త్వ జ్ఞానము తరువాతిదైన నిర్వికల్ప సమాధిరూపమైన ఐదవ భూమిక, ఆరవ భూమిక, ఏడవ భూమిక అను భూమికాత్రయము తపస్సు అను విషయము కైముతిక న్యాయముచేతనే సిద్ధించును. అందుచేతనే స్మృతిలో ఇట్లు చెప్ప బడినది—

“మనస్సుయొక్క, ఇంద్రియములయొక్క ఏకాగ్రతయే పరమ తపస్సు అది అన్ని ధర్మములకంటె గొప్పది అది ఉత్తమధర్మ మని చెప్పబడుచున్నది.”

“కిముత” అనగా “ఇంకా చెప్పవలెనా?” అని అర్థము. “కొంచెము సామర్థ్యము గల ఇతడే ఈ పని చేయగలిగి నప్పుడు ఈతనికంటె చాల నమర్థుడైన ఆతడు ఆ పనిని చేయగలడని వేరుగా చెప్పవలెనా” ఇత్యాదులు కైముతికన్యాయమునకు ఉదాహరణములు. “అప్పుములు అమర్చిన కట్టపెట్టెను ఎలకలు తినివేసినా యని చెప్పినప్పుడు అప్పాలను తినివేసినవని వేరే

చెప్పవలెనా” అని ప్రసిద్ధముగా చెప్పు ఉదాహరణము. దీనికి “దండా
ఘాపికా న్యాయము” అని పేరు.

మూ. యద్యద్యదేన న్నామైవ తపసా ప్రాప్యం జన్మాంతరం
నాస్తి, తథాపి లోకసంగ్రహాయేదం తపో యజ్ఞతే. అత ఏవ
భగవానాహ-

“లోకసంగ్రహమేవాపి సంపశ్యన్ కర్తుమర్హసి”

(భ.గీ. 320) ఇతి.

వ్యా. ఈ న్యాయమునే అనుసరించి తపస్సుచేత సాధింపదగిన
మరొక జన్మ లేకపోయినను ఈ తపస్సు లోక సంగ్రహము కొరకు (లోక
మునకు దారి చూపి అనుగ్రహించుటకు) ఉపయోగించును అందుచేతనే
భగవంతుడు—“లోకసంగ్రహమును దృష్టిలో ఉంచుకొని యైనను నీవు కర్మ
చేయవలెను” అని చెప్పినాడు.

మొదటి మూడు భూమికలు తపస్సు అని వేరుగా చెప్ప వనిలేదని
కైముతికన్యాయము చూపబడినది. ఈ కైముతికన్యాయమునే ఉపయోగిం
చినచో - “ఆ మొదటి భూమికలే స్వర్గాదులను ఇచ్చినప్పుడు చివరి మూడు
అంతకంటె గొప్ప జన్మాంతరమును ఇవ్వవలెను కదా” అని ఆశంకించు
కొని ఈ సమాధానము చెప్పబడనది.

మూ. సంగ్రహ్యాశ్చ లోకత్రీవిధః-శిష్యో, భక్తస్తటస్థశ్చేతి.
తత్ర శిష్యస్యాన్తర్ముఖే యోగిని గురౌ ప్రామాణికత్వబుద్ధ్యతిశయేన
తదుపదిష్టే తత్త్వే పరమం నిశ్వాసం ప్రాప్య చిత్తం సహసా విశ్రా
మ్యతి. అత ఏన బ్రూయతే-

“యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ

తస్యైతే కథితాహ్యర్థాః ప్రకాశంతే మహాత్మనః” (శ్వే. ఉ.

6.23)ఇతి. స్మర్యతే చ :-

“శ్రద్ధావాన్ లభతే జ్ఞానం తత్పరః సంయతేంద్రియః
జ్ఞానం లబ్ధ్వా పరాం శాంతిమచిరేణాధిగచ్ఛతి”

(భ.గీ. 4.39) ఇతి.

వ్యా- శిష్యుడు, భక్తుడు, తటస్థుడు అని సంగ్రహింపదగిన (అనుగ్రహింపదగిన) లోకము (జనము) మూడు విధములు అంతర్ముఖుడైన గురువైన యోగియందు శిష్యునకు ప్రామాణికత్యబుద్ధి [ఈయన బోధించు నది తప్పక నమ్మదగినదే అను బుద్ధి] అధికముగా ఉండును గాన ఆ గురువు ఉపదేశించిన తత్త్వమునందు పూర్తి విశ్వాసముతో ఆతని చిత్తము విశ్రాంతిని పొందును. అందుచేతనే శ్రుతిలో ఇట్లు చెప్పబడినది--

“ఎవనికి దేవునియందు గొప్ప భక్తి ఉండునో, దేవునియందు ఎంత భక్తి ఉన్నదో అంత భక్తి గురువుమీద కూడ ఉండునో ఆ మహాత్మునకు చెప్పబడిన ఈ విషయములు ప్రకాశవంతములుగా ఉండును”.

స్మృతిలో కూడ చెప్పబడినది—

“ఇంద్రియములను నిగ్రహించి, దానియందే (జ్ఞానమునందే) ఆనక్తి కలవాడైన శ్రద్ధావంతుడే జ్ఞానమును పొందును. జ్ఞానమును పొంది చాల తక్కువకాలములో గొప్ప శాంతిని పొందును”.

మూ. అన్నప్రదాననివాసస్థానకల్పనాదినా యోగినం సేవమానో భక్తస్తదీయం తపః స్వయమేవాదతే. తథా చ క్రూయతే-“తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాప కృత్యామ్” ఇతి. తటస్థోఽపి ద్వివిధః-ఆస్తికో, నాస్తికశ్చేతి; తత్రాస్తికో యోగినః సన్మార్గాచరణం దృష్ట్వా స్వయమపి సన్మార్గే ప్రవర్తతే. తథా చ స్మృతిః-

“యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో జనః

స యత్ప్రమాణం కురుతే లోకస్తదనువర్తతే”

(భ.గీ. 3.21) ఇతి.

నాస్తికోఽపి యోగినా దృష్టః పాపాన్ముచ్యతే. తదుక్తమ్-

“యస్యానుభవపర్యంతా తత్త్వే బుద్ధిః ప్రవర్తతే

తద్బుద్ధిగోచరాః సర్వే ముచ్యంతే సర్వపాతకైః”

(సూ.సం. 2.20.44) ఇతి.

వ్యా. అన్నము పెట్టుట నివాసస్థానము ఏర్పరచుట మొదలైన పనులచేత యోగిని సేవించు భక్తుడు ఆతని తపస్సును తానే తీసికొనును. ఈ విషయము శ్రుతిలో చెప్పబడినది “ఆతని (జ్ఞానియొక్క) పుత్రులు దాయమును (పితృదనమును) పొందుదురు ; మిత్రులు పుణ్యమును, శత్రువులు పాపమును పొందుదురు.” అనెను, నాస్తికుడు అని తటస్థుడు కూడ రెండు విధములు, యోగి సన్మార్గములో ప్రవర్తించుట చూచి అస్తికుడు తాను కూడ అట్టి సన్మార్గమునందు, ప్రవర్తించును. ఈ విషయమును స్మృతి చెప్పుచున్నది—

“శ్రేష్ఠుడైన పురుషుడు ఏమేమి చేయునో సామాన్యజనుడు కూడ దానినే చేయును ఆతడు దేనిని ప్రమాణమునుగా స్వీకరించునో దానినే లోకము అనువర్తించును”.

యోగి దృష్టి పడిన నాస్తికుడు కూడ పాపవిముక్తు డగును. ఈ విషయము (నూతనసంహితలో) చెప్పబడినది—

“ఎవని బుద్ధి తత్త్వమునందు అనుభవము పర్యంతము ప్రసరించినదో (అనగా ఎవడు కేవలము పరోక్షజ్ఞానము మాత్రమే కాక ఆత్మసాక్షాత్కారము పొందినాడో) ఆతని దృష్టికి గోచరించినవా రందరూ సకలపాపములనుండి విముక్తు లగుదురు”.

మూ. అనేన ప్రకారేణ సర్వప్రాణ్యుపకారిత్వం యోగినో వివక్షిత్యా పర్యతే-

“స్నాతం తేన సమస్తతీర్థసలిలే సర్వాపి దత్తావని-

ర్యజ్ఞానాం చ సహస్రమిష్టమఖిలా దేవాశ్చ సంపూజితాః.

సంసారాచ్చ సముద్భుతాః స్వపితరన్త్రైలోక్యపూజ్యోప్యసౌ
యస్య బ్రహ్మవిచారణే క్షణమపి స్థైర్యం మనః ప్రాప్నుయాత్”

“కులం పవిత్రం జననీ కృతార్థా

విశ్వంభరా పుణ్యవతీ చ తేన

అపారసంవిత్సృఖసాగరేఽస్మిన్

లీనం పరే బ్రహ్మణి యస్య చేతః” (సూ.సం.-2.20,45) ఇతి

వ్యా. ఈ విధముగా యోగివలన సర్వప్రాణులకు ఉపకారము జరుగుచున్నది అని చెప్పుటకై ఇట్లు పరింపబడుచున్నది—

“ఎవని మనస్సు క్షణకాలముపాదైనను పరబ్రహ్మవిచారమునందు స్థిర మగునో ఆతడు సకలశీర్ఙ్గోదకములందు స్నానము చేసినట్లే. ఈ భూమి నంతను దానము చేసినట్లే, వెయ్యి యజ్ఞములు చేసినట్లే, దేవత లందరినీ పూజించినట్లే, అతడు తన పితరులను సంసారబంధమునుండి ఉద్ధరించును. అతడు మూడు లోకములచేత పూజింపదగినవాడు”.

“ఎవని మనస్సు అపారజ్ఞానానందసముద్రమైన పరబ్రహ్మయందు లీనమగునో ఆతని కులము పవిత్రమైనది, తల్లి కృతార్థురాలు, ఆతడు నివసించిన భూమి పుణ్య మైనది.”

మూ. న కేవలం యోగినః శాస్త్రీయవ్యవహారస్యైవ తప స్త్వమ్; కింతు సర్వస్యైవ లౌకికవ్యవహారస్యాపి. తథా చ తైత్తి రీయాః స్వశాఖాయాం నారాయణస్యాన్త్రిమేనానువాకేన విదుషోఽపి మహిమానమామనన్తి. తస్మింశ్చానువాకే పూర్వభాగే యోగినోఽవ యవా యజ్ఞాగ్నిద్రవ్యత్వేనామ్నాతాః—“తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానః, శ్రద్ధా పత్నీ, శరీరమిధృమ్, ఉరో వేదిః, లోమాని

బద్ధ్రిః, వేదః శిఖా, హృదయం యూపః, కామ ఆజ్యమ్, మన్యుః పశుః, తపోఽగ్నిః, దమః శమయితా, దక్షిణా, వాఘ్నోతా, ప్రాణ ఉద్గాతా, చక్షురధ్వర్యుః, మనో బ్రహ్మ, శ్రోత్రమగ్నిత్” (నారా. ఉ. 80). అత్ర చ దానం దక్షిణేతి దానపదమధ్యాహర్తవ్యమ్; “అభయత్తపోదానమార్జవమహింసా సత్యవచనమితి తా అస్య దక్షిణాః” ఇతి ఛన్దోగరామ్భుతత్వాత్.

వ్యా. యోగి చేయు శాస్త్రీయవ్యవహారమే కాదు, సమస్తమైన లౌకిక వ్యవహారము కూడ తపస్సే ఆ విధముగనే తైత్తిరీయుల. తమ శాఖలోని నారాయణీయమునం దున్న చివరి అనువాకములో విద్వాంసుని (బ్రహ్మజ్ఞానియొక్క) మహిమను కూడ వర్ణించుచున్నారు “ఈ విధముగ ఆత్మజ్ఞానమును పొందిన జీవన్ముక్తుని యజ్ఞమునకు (నందు) ఆత్మ యజమానుడు, శ్రద్ధ భార్య; శరీరము సమిద; వక్షఃస్థలము వేది; రోమములు బర్హిస్సు, శిఖ వేదము (దర్పలకట్ట); హృదయము యూపస్తంభము; కామము ఆజ్యము; మన్యువు (కోపము) పశువు; తపస్సు అగ్ని; దమము శాంతింపజేయునది; దానము దక్షిణ; వాక్కు హోత (అనే ఋత్విక్కు); ప్రాణము ఉద్గాత; చక్షుస్సు అధ్వర్యువు మనస్సు బ్రహ్మ, శ్రోత్రము అగ్నిభుడు (ఉద్గాత మొదలైనవి ఋత్విక్కుల పేర్లు). ఇక్కడ “దానం దక్షిణా” అని దానపదమును అధ్యాహారము తెచ్చుకొనవలెను, ఎందుచేతనగా చందోగులచే—“తపస్సు, దానము ఋజుత్వము, అహింస, సత్యవచనము అనునవి దీని దక్షిణలు” అని చెప్పబడినది.

వి. పైన చెప్పిన విధముగా “దానమ్” అను పదము అధ్యాహారము తెచ్చుకొని “దానము దక్షిణ” అని విద్యారణ్యులు అర్థము చెప్పినారు. కాని సాయణభాష్యములో “దమః శమయితా దక్షిణా” అను మూడు పదములను అవాంతరవాక్యముగా గ్రహించి “సర్వేంద్రియములకు ఉపశమమును ఇచ్చు దమ మను చిత్తవృత్తివిశేషము దక్షిణ” అని అర్థము వ్రాసినారు; “యస్తు దమాఖ్యః శమయితా సర్వేంద్రియోపశమకారీ చిత్త

వృత్తివివేషః తస్య దక్షిణార్హపత్వమున్నేయమ్” (కృష్ణయజుర్వేదీయ తైత్తిరీయారణ్యకభాష్యం, పుట 774) విద్యారణ్యులు “దానమ్” అను పదమును అధ్యాహారము తెచ్చుకొనవలె నని వ్రాయుటచేత “దమము శమయిత” అని అర్థము వ్రాయవలసివచ్చినది; కాని యజ్ఞాంగవర్ణన ప్రసంగమున ఇది సరిగా కుదురుట లేదు.

మీ. ఉక్తానువాతే మధ్యమభాగేన యోగివ్యవహారాస్తజ్జీవన కాలాశ్చ జ్యోతిష్టోమావయవక్రియారు పత్వేన, ఉత్తరభాగేన సర్వ యజ్ఞావయవక్రియారుపత్వేన చ అమ్నాతాః - “యావద్ ధ్రియతే సా దీక్షః; యదశ్నాతి తద్దవిః యత్ప్రిబతి తదస్య సోమపానమ్; యద్రమతే తదుపసదో, యత్సంచరత్యుపవిశత్యుత్తిష్ఠతే చ స ప్రవర్గ్యో, యన్ముఖం తదాహవనీయో, యా వ్యాహృతిరాహుతిర్యదస్య విజ్ఞానం తజ్జాహోతి యత్సాయంప్రాతరత్తి తత్సమిధం యత్ప్రాతర్మధ్యదిసం సాయం చ తాని సవనాని, యే అహోరాత్రే తే దర్శపూర్ణమాసౌ, యేర్ధమాసాశ్చ మాసాశ్చ తే చాతుర్మాస్యాని, య ఋతవస్తే పశుబన్ధా యే సంవత్సరాశ్చ పరివత్సరాశ్చ తేహర్షణాః సర్వవేదసం వా ఏతత్ సత్రం యన్మరణం తదవభృథః” (నారా. ఉ. 80) ఇతి. సర్వవేదసం సర్వస్వదక్షిణాకమ్. అత్రైతచ్ఛబ్దేన ప్రకృతాహోరాత్రాదిపరివత్సరాస్తం సర్వకాలసమష్ట్యవలక్షితం యోగిన ఆయుర్వివక్ష్యతే. యదాయుస్తత్సర్వస్వదక్షిణోపేతం సత్త్రిమిత్యర్థః.

వ్యా. వైన చెప్పిన అనువాకములోని మధ్యభాగమునందు యోగి చేసే అన్ని వ్యవహారములు, అతని జీవనకాలములూ కూడ జ్యోతిష్టోమమునకు అవయవములైన క్రియలుగాను ఉత్తరభాగమునందు సమస్తయజ్ఞముల అవయవములైన క్రియలుగాను చెప్పబడినవి - “ఆ యోగి ఆహారము భుజించకుండా ఉన్న సమయము “దీక్ష”. అతడు తినునది “హవిస్సు”. అతడు త్రాగుట “సోమపానము”. అతడు క్రిడించుట [అనందముగా ఉండుట]

“ఉపనదహోమము”. అతడు సంచరించుట, కూర్చుండుట, లేచుట అనునవి “ప్రవర్గహోమము.” ముఖము “అహవనీయాగ్ని”. అతని బాషణము “అహుతి.” అతని జ్ఞానము “హోమక్రియ”. సాయంకాలప్రాతఃకాలములందు అతడు చేయు భోజనము “సమిధ.” ప్రాతఃకాల-మధ్యాహ్న-సాయంకాలములు “సవనములు” [స్నానములు]; [అతనిజీవితకాలములోని] అహోరాత్రములు దర్శపూర్ణమాసములు”; పక్షములు “చాతుర్మాస్యములు”; ఋతువులు “పశుబంధములు”, సంవత్సరములు, పరివత్సరములు “అహర్గణములు” (యజ్ఞదివసగణములు). ఇది [ఈ యోగి ఆయు కాలము] సర్వస్వదక్షిణాకమైన [సర్వస్వమును రక్షణగా ఇచ్చే] సత్త్రిము. అతని మరణము అవశ్యుథము”.

సర్వవేదసమ్ = సర్వస్వము దక్షిణగా గల. ఇక్కడ ఏతత్సత్రమ్ లోని “ఏతత్” అనే శబ్దమునచే అహోరాత్రములు మొదలు పరివత్సరము వరకు ఉన్న సమస్తకాలరూపమైన యోగి ఆయుర్దాయము గ్రహింపబడును. అదే ప్రకృతము. అతని ఆయుర్దాయమే సర్వస్వదక్షిణోపేతమైన సత్త్రిము అని ఆర్థము.

ప్రభవాది సంవత్సరములను అరువదింటిని ఐదేసి గణములుగా చేయగా ఒక్కొక్కగణమునకు “యుగము” అని పేరు. యుగములోని ఐదు సంవత్సరములకు ఎదుసగా సంవత్సర - పరివత్సర - ఇదావత్సర - అను వత్సర - ఇద్యత్సరములు అని పేర్లు.

“చాన్ద్రాణాం ప్రభవాదీనాం పంచకే పంచకే యుగే

సంపరీదాన్విదిత్యేతచ్ఛబ్దిపూర్వాస్తు వత్సరాః”

(సాయణబాష్యములో ఉదాహృతము).

మూ. ఉక్తానువాకే చరమధాగేన సర్వయజ్ఞాత్మకం యోగినము పాసీనస్య క్రమముక్తిరూపం సూర్యాచంద్రమసోః కార్యకారణ బ్రహ్మణోః తాదాత్మ్యలక్షణం ఫలమామ్నామతేః “ఏతద్వై జరామర్య మగ్నిహోత్రం సత్త్రియ ఏవం విద్వానుదగయనే ప్రమీయతే దేవానా మేవ మహిమానం గత్వాదిత్యస్య సాయుజ్యం గచ్ఛత్యథ యో దక్షిణే

ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వా చన్ద్రమసః సాయుజ్యం
సలోకతామాప్నోత్యే తా వై సూర్యాచన్ద్రమసోర్మహిమానౌ బ్రాహ్మణో
విద్వానభిజయతి తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి తస్మాద్బ్ర
హ్మణో మహిమావమ్ ఇత్యుపనిషత్” (నా. రా. ఉ. 80) ఇతి.

వ్యా. వైన చెప్పిన అనువాకములోనే చివరి భాగములో “యోగి
సర్వయజ్ఞాత్మకుడు” అని ఉపాసన చేయువానికి లభించు సూర్యచంద్రుల
తోను, కార్యకారణ బ్రహ్మలతోను తాదాత్మ్యమును. [ఐక్యమును] పొందుట
అను క్రమముక్తి రూపమైన ఫలము చెప్పబడినది. “జరామరణములవరకు
జరిగే యోగి చరితమే వేదోక్తమైన అగ్నిహోత్రము మొదలు సంవత్సర
సత్రమువరకు ఉన్న కర్మల స్వరూపమైనది. ఈ విధముగ తెలిసికొని
ఉపాసన చేసినవాడు ఉత్తరాయణములో మరణించినచో అతడు దేవతల
మహిమను పొంది సూర్యునితో సాయుజ్యమును పొందును; దక్షిణాయన
ములో మరణించినచో పితృదేవతల మహిమను పొంది చంద్రునితో సాయు
జ్యమును లేదా సాలోక్యమును పొందును [సాయుజ్యమనగా ఒక దానితో
కలిసిపోవుట. సాలోక్య మనగా ఒకేలోకములో నివసించుట.] ఈ విష
యము తెలిసిన బ్రాహ్మణుడు సూర్యచంద్రుల మహిమను పొందును
పిమ్మట బ్రహ్మ మహిమను పొందును అతడు తప్పక బ్రహ్మ మహిమను
పొందును. ఇదే ఉపనిషత్తు”

మూ. జరామరణావధికం యద్యోగిచరితమస్తి తద్వేదోక్తాగ్ని
హోత్రాదిసంవత్సరసత్రాన్తకర్మస్వరూపమిత్యేవముపాసీనో భావనాతిశ
యేన సూర్యాచన్ద్రమసోః సాయుజ్యం తాదాత్మ్యం ప్రాప్నోతి. భావనా
మాన్ద్యేన సమానలోకం ప్రాప్య తస్మిన్ లోకే సూర్యాచన్ద్రమసోర్వి
భూతిమనుభూయ తత ఊర్ధ్వం సత్యలోకే చతుర్ముఖస్యబ్రహ్మణో
మహిమానమాప్నోతి, తత్రోత్పన్నతత్త్వజ్ఞానస్తతః ఊర్ధ్వం సత్యజ్ఞానా
సస్వరూపస్య పరబ్రహ్మణో మహిమానం కైవల్యం ప్రాప్నోతి. ఇత్యు
పనిషదిత్యనేన యథోక్తవిద్యాపాత్రత్వపాదకగ్రన్థస్య చోపసం
హారః క్రియతే.

వ్యా. జరామరణములవరకు జరుగు యోగి చరితము వేదోక్తమైన అగ్నిహోత్రాది సంవత్సర సత్కారంతకర్మస్వరూపము అని ఉపాసన చేయువాడు బావనాతిశయముచేత సూర్యచంద్రులతో సాయుజ్యమును అనగా తాదాత్మ్యమును పొందును బావన మందమైనచో సూర్యచంద్రాదులతో సమానలోకములను పొంది ఆ లోకములలో సూర్యచంద్రుల విభూతిని అనుభవించి, పిమ్మట సత్యలోకములో చతుర్ముఖ బ్రహ్మ మహిమను పొందును. అక్కడ రత్నస్థానమును పొంది పిమ్మట సత్యస్థానానందరూపమైన బ్రహ్మ మహిమను, అనగా కైవల్యమును పొందును. “ఇత్యుపనిషత్” అని వైన చెప్పిన విద్య దానిని ప్రతిపాదించు గ్రంథము ఉపసంహరింపబడుచున్నది.

మూ. తదేవం జీవన్ముక్తే స్తపోరూపం ద్వితీయం ప్రయోజనం సిద్ధమ్. విసంవాదాధావస్థృతీయం ప్రయోజనమ్. స ఖల్వస్తద్ముఖే బాహ్యవ్యాపారమపశ్యతి యోగేశ్వరే లౌకిక నైర్దికో వా కశ్చిద్విసంపదతే. లౌకికవిసంవాదో ద్వివిధః-కలహరూపో నిర్దారూపశ్చ. తత్ర క్రోధాదిరహితేన యోగినా సహ కడం నామ లౌకికః కలహాయతే? చద్రాహిత్యం చ స్మర్యతే-

“క్రుధ్యంతం న ప్రతిక్రుధ్యేదాక్రుష్టః కుశలం వదేత్”

“అతివాదాన్స్తితిక్షేత నావమన్యేత కంచన” (మను.6.48,47)

వ్యా. ఈ విదముగ జీవన్ముక్తికి తపస్సు అనునది రెండవ ప్రయోజనము అని నిశ్చితమైనది. ఇంక విసంవాదము(మనోవైషమ్యము)లేకపోవుట మూడవ ప్రయోజనము. అంతర్ముఖుడై బాహ్యవ్యాపారములను చూడని యోగీశ్వరునితో లౌకికుడు కాని, శాస్త్రజ్ఞుడుకాని మనోవైషమ్యము పెట్టుకొనడుకదా? లౌకికులతో మనోవైషమ్యము కలహరూపమున గాని, నిందారూపమున గాని ఉండును. క్రోధాదులు లేని యోగితో లౌకికుడు ఎట్లు కలహించును? యోగికి కలహము ఉండదు అని స్మృతిలో చెప్పబడినది —

“తనపై కోపించువాని మీద (యోగి) కోపము చూపకూడదు; పరుడు తిట్టినచో వానితో మంచి మాటలే పలుకవలెను” “ఇతరులు చేయు నిందలను సహించవలెను. ఎవరినీ అవమానించకూడదు”.

మూ. నను జీవన్ముక్తేః ప్రాచీనో విద్యత్సంన్యాసః; తతోఽపి ప్రాచీనం తత్త్వజ్ఞానమ్; తస్మాదపి ప్రాచీనో వివిదిషాసంన్యాసః; తత్తతే క్రోధాదిరాహిత్యాదయో ధర్మాః స్మృతాః ఇతి చేత్-బాధమ్; అత ఏవ జీవన్ముక్తస్య క్రోధాదయః శబ్దితుమవ్యశక్యాః. అత్యర్వా చీనే పదే వివిదిషాసంన్యాసేఽపి యదా క్రోధాదయో న సంతి తదోత్తమ పదే తత్త్వజ్ఞానే కుతస్తే స్యుః, కుతస్తరాం చ విద్యత్సంన్యాసే; కుతస్తమాం చ జీవన్ముక్తౌ? అతోన యోగినా సహ లోకస్య కలహః సంభవతి.

వ్యా. (అశంక) విద్యత్సంన్యాసము జీవన్ముక్తికంటె ప్రాచీనము [ముందు ఉండునది]; దానికంటె కూడ ప్రాచీనము తత్త్వజ్ఞానము. దాని కంటె ప్రాచీనమైనది వివిదిషాసంన్యాసము. ఆ వివిదిషాసంన్యాసమురతే క్రోధాదులు లేకుండుట మొదలైన ధర్మాలు చెప్పబడినవి కదా? [అందు చేత జీవన్ముక్తునకు క్రోధాదులు ఉండవు అని స్మృతివాక్యము చెప్పుటలో అభిప్రాయ మేమి?] [సమాధానము] నిజమే. అందుచేతనే జీవన్ముక్తునకు క్రోధాదులు ఉండునని శంకించుటకు కూడ అవకాశము లేదు. చాలా అర్వాచీనమైన వివిదిషాసంన్యాసమునందే క్రోధాదులు ఉండనప్పుడు ఉత్తమ పదమైన తత్త్వజ్ఞానమునందు అవి ఎట్లుండును? విద్యత్సంన్యాసములో వాటికి అవకాశమే లేదు. జీవన్ముక్తిలో అసలే అవి ఉండే ప్రసక్తి లేదు. అందుచేత యోగికి లోకికునితో కలహము సంభవించదు.

మూ. నాపి నిన్దారూపో విసంవాదః శబ్కనీయః నిన్ద్యత్వస్యా నిశ్చితత్వాత్. తథా చ స్మర్యతే-

“యం న సంతం న చాసంతం నాశ్రుతం న బహుశ్రుతమ్
న సువృత్తం న దుర్వృత్తం వేద కశ్చిత్ స వై యతిః” ఇతి.
సదసత్వే ఉత్తమాధమజాతీ.

వ్యా. నిందారూపమైన వినంవాదము కూడ ఉండుటకు అవకాశము లేదు. ఎందుచేత ననగా నింద్యత్వము అనిశ్చితము[యోగియందు నింద్యత్వమున్న దని ఎవ్వడూ నిశ్చయముగా చెప్పజాలడు.] ఈ విషయము స్మృతిలో చెప్పబడినది---

“ఇతడు ఉత్తమజాతికి చెందినవా డని గాని అదమజాతికి చెందినవా డని గాని, విద్యావిహీను డని గాని అధికవిద్యావంతుడని గాని, నచ్చరిత్ర గలవా డని గాని దుశ్చరిత్రకలవా డని గాని ఎవనిని గూర్చి ఎవ్వరూ ఎరుగరో ఆతడే యోగి.” నదన త్వములనగా ఉత్తమాదమజాతు లని అర్థము.

మూ. తైర్దికోఽపి కిం శాస్త్రప్రమేయే వినంపదతే కిం వా యోగి చరితే? అద్యే-న తాపద్యోగీ పరశాస్త్రప్రమేయం దూషయతి-“తమే వైకం జానథ ఆత్మానమ్ అన్య వాచో విముఞ్చథ” (ము.ఉ. 2.2.5) “నానుభ్యాయాద్భూహన్ శబ్దాన్ వాచో విగ్లాపసం హి తత్” (బృ.ఉ. 4.4.21) ఇత్యాదిశ్రుత్యనురోధాత్. నాపి శాస్త్రప్రమేయం ప్రతివాదినోఽగ్రే సమర్థయతే;

“పలాలమివ ధాన్యార్థీ త్యజేద్గ్రస్తమశేషతః”

(అమృత బి. ఉ. 18)

“పరమం బ్రహ్మ విజ్ఞాయ ఉల్కావత్తాన్యథోత్పజేత్”

(అమృతనా. ఉ. 1)

ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థపరత్వాత్.

వ్యా శాస్త్ర పండితుడు కూడ శాస్త్రప్రతిపాద్యమైన విషయమును గూర్చి వినంవాదమును చూపునా, లేక యోగి చరితమును గూర్చి చూపునా? మొదటి పక్షములో--- యోగి యైనవాడు పరుల శాస్త్రము బోధించు విషయమును దూషించడు. “ఆత్మను ఒక్కదానినే తెలిసికొనుడు; ఇతరములైన మాటలన్నీ కట్టిపెట్టుడు; చాలా మాటలు ఆలోచించగూడదు; అది వాగింద్రి

యమునకు అలసట కలిగించుటయే అగును" అని శ్రుతులు చెప్పుచున్నవి కదా? యోగి తన శాస్త్రము ప్రతిపాదించు విషయమును ప్రతివాది ఎదుట సమర్థించడు కూడ; ఎందుచేతననగా—“దాన్యము కోరువాడు పొట్టు విడచివేసి నట్లు గ్రంథమును పూర్తిగా విడువవలెను” “పరబ్రహ్మను తెలిసికొనిన తరువాత వాటిని కొరవులను విడచి నిట్లు విడువవలెను” ఇత్యాదిశ్రుతుల అర్థమును యోగి అనుసరించుచుండును

మూ. యదా యోగీ ప్రతివాదినమపి స్వాత్మతయా వీక్షతే తదా విజిగీషాయాః కా కథా? నాపి లౌకాయితకవ్యతిరిక్తః సర్వోఽపి తైర్దిక్ మోక్షమగ్గీకుర్వన్ యోగిచరితేఽపి విసంవిదితుమర్హతి; అర్హత బౌద్ధవైశేషికనైయాయికశైవవైష్ణవశాక్తసాంఖ్యయోగాదిమోక్షశాస్త్రేషు ప్రతిపాద్యప్రమేయస్య నానావిధత్వేఽపి మోక్షసాధనస్య యమ నియమాద్యష్టాంగయోగస్యైకవిధత్వాత్. తస్మాదవిసంవాదేన సర్వసం మతో యోగీశ్వరః.

వా. ప్రతివాది కూడ తన ఆత్మయే అని భావించు యోగికి జయించ వలె నను కోరిక ఉండే అవకాశమే లేదు కదా? లౌకాయతుకుడు తప్ప మోక్షమును అంగీకరించు ఏ దార్శినికుడూ కూడ యోగి చరితము విషయమునందు విసంవాదమును చూపుటకు అవకాశము లేదు. జైన-బౌద్ధ-వైశేషిక - నైయాయిక - శైవ - వైష్ణవ-శాక్త - సాంఖ్యయోగాదిమోక్షశాస్త్రములలో ప్రతిపాదించబడే ప్రమేయము (తెలియదగినవిషయము) అసెక విధములుగా ఉన్నను మోక్షసాధనమైన యమనియమాద్యష్టాంగయోగము ఒకే విధముగా ఉన్నది కదా? (అష్టాంగయోగము మోక్షసాధనము అను విషయములో ఏ దర్శనమునకూ విప్రతిపత్తి లేదు కదా?). అందుచేత విసంవాద మేమీ లేదు గాన యోగీశ్వరుడు అందరికి నంమతుడే.

మూ. ఏతదేవాభిప్రేత్య పసిష్ఠ ఆహ—

“యన్యేదం జన్మ పాశ్చాత్యం తమాశ్వేవ మహామతే
విశన్తి విద్యా విమలా ముక్తా వేణుమివోత్తమమ్.

అర్యతా హృద్యతా మైత్రీ సౌమ్యతా ముక్తతా జ్ఞానా
 సమాశ్రయంతి తం నిత్యమస్త్యపురమివాగ్ధనాః
 పేశలాచారమధురం సర్వే వాఙ్మంతి తం జనాః
 వేణుం మధురనిధ్వానం వనే వసన్ముగా ఇవ
 సుషుప్తపత్రకమితహవవృత్తినా
 స్థితః సదా జాగ్రతి యేన చేతసా.
 కలాన్వితో విధురివ యః సదా బుధ్ధే
 ర్నిషేష్యతే ముక్త ఇతీహ స స్మృతః” ఇతి.

వ్యా. ఈ అఖిప్రాయముతోనే వసిష్ఠుడు ఇట్లు చెప్పినాడు-ఓ! గొప్ప బుద్ధిగలవాడా! ఏ యోగికి ఇది చివరి జన్మమో అతనిని, మంచి వెదురు కట్టను ముత్యములు చేరినట్లు, నిర్మలములైన విద్యలు వెంటనే చేరును (మంచివెదురులో ముత్యములు పుట్టు సని చెప్పుదురు). హిజ్జత్వము, మనోహరత్వము, స్నేహస్వభావము, సౌమ్యత్వము, ముక్తత్వము, జ్ఞానము, అతనిని, స్త్రీలు అంతఃపురమును ఆశ్రయించి నట్లు, నిత్యము ఆశ్రయించును

వసములోని మృగములు మధురముగా ష్యనించు వేణువును కోరినట్లు, మంచి నడవడిచేత మధురుడుగా ఉన్న ఆ యోగిని జను లందరు కోరుదురు.

యోగి సుషుప్తియందు వలె సమస్తములైన భావములు, వృత్తులు శమించిన మనస్సుతో మేల్కొని (తత్త్వమును చూచుచు) ఉండును గాన అతనిని కళలతో నిండిన చంద్రుని వలె, బుడులు ఎల్లిప్పుడు సేవించుచుందురు. అతడే ముక్తుడని చెప్పబడును.

మూ. “మాతరీప శమం యాన్తి విషచూణీ మృదూని చ
 విశ్వాసమిహ భూతాని సర్వాణి శమశాలిని” (ఁ. వా. 4 62)
 “తవన్ద్విషు బహుజ్ఞేషు యాజకేషు సృపేషు చ
 బంధతు గుణాద్యేషు శమవానేవ రాజతే” ఇతి. (4.66)

తదేవమసంబాధం జీవన్ముక్తేర్విసంవాదాధాపరూపం తృతీయం ప్రయోజనం సిద్ధమ్.

వ్యా. “కూరములైన ప్రాణులు, సాధువులైన ప్రాణులు అన్నీ కూడ శమము కల యోగి విషయమున విశ్వాసము గలవై, తల్లి విషయము నందు వలె శాంతములై ప్రవర్తించును”.

“తపఃశాలులలోను, మంచి పండితులలోను, యజ్ఞములు చేయించు వారిలోను, రాజులలోను, బలవంతులలోను, గుణములతో నిండినవారిలోను శమము కలవాడే బాగా ప్రకాశించును”.

ఈ విధముగ, జీవన్ముక్తికే విసంవాదము లేకపోవుట అను మూడవ ప్రయోజన మున్న దని చెప్పుటలో ఏమియు బాధ లేదు.

మూ. దుఃఖనాశసుఖావిర్భావరూపే చతుర్థపశ్చిమప్రయోజనే విద్యానందాత్మకేన బ్రహ్మనందగతేన చతుర్థాధ్యాయేన విరూపితే. తదు భయమత్ర సంక్షిప్తోచ్యతే—

“అత్మానం చేద్విజానీయాదయమస్మీతి పూరుషః

కిమిచ్ఛన్ కస్య కామాయ శరీరమనుసంజ్యరేత్”

(బృ.ఉ. 4.4.12)

ఇత్యాదిశ్రుత్యా దుఃఖస్యైహికస్య వినాశ ఉక్తః, “ఏతం హ వాప న తపతి కిమహం సాధు కర్మ నాకరవమ్; కిమహం పాపమకర వమ్”(తై.ఉ. 2.9) ఇత్యాదిశ్రుతయః అముష్మికహేతుపుణ్యపాపచిన్తా రూపస్య దుఃఖస్య నాశమాహుః. సుఖావిర్భావస్త్రోధా-సర్వకామావాప్తిః, కృతకృత్యత్వమ్, ప్రాప్తప్రాప్తవ్యత్వం చేతి. సర్వకామావాప్తిస్త్రోధా-సర్వసాక్షిత్వమ్, సర్వత్రాకామహతత్వమ్, సర్వభోక్తృత్వం చేతి. “హిరణ్యగర్భాదిస్థావరాస్తేషు దేహేష్వనుగతం సాక్షిచైతన్యరూపం యద్ బ్రహ్మ తదేవాహమస్మి” ఇతి జానతః స్వదేహ ఇవ పరదేహే

ష్వపి సర్వకామసాక్షిత్వమస్తి. తదేతదభిప్రేత్య భూయతే-“సోశ్చ తే
సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా వివశ్చితా” (తై.ఉ.2.1) ఇతి.
లోకే భుక్తేషు భోగేషు అకామహతత్వం యత్తత్కామప్రాప్తిరిత్యు-
చ్యతే. తథా చ సర్వభోగదోషదర్శినస్తత్త్వవిదః సర్వత్రాకామహ-
తత్వాదస్తి సర్వకామావాప్తిః. అత ఏవ సార్వభౌమోపక్రమేణ
హిరణ్యగర్భపర్యస్తేషు ఉత్తరోత్తరశతగుణేష్వానన్దేషు “శ్రోత్రియస్య
చాకామహతస్య” ఇతి శ్రుతమ్. సద్రూపేణ, చిద్రూపేణ, ఆనందరూపేణ
చ సర్వత్రావస్థితం స్వాత్మాసమనుసందధతః సర్వభోక్తృత్వమస్తీత్యభి-
ప్రేత్యైవం భూయతే-“అహమన్నమహమన్నమహ్నమహ్నమ్; అహ-
మన్నాదోఽహ మన్నాదోఽహమన్నాదః” (తై.ఉ.3.10) ఇతి.

వ్యా. దుఃఖనాశము సుఖవిర్భావము అను జీవన్ముక్తికి సంబం-
ధించిన నాల్గవ ఐదవ ప్రయోజనములు (పంచదశిలో) బ్రహ్మనంద ప్రకర-
ణములోని విద్యానంద మను చతుర్థాధ్యాయములో నిరూపింపబడినవి, ఆ
రెండు ఇక్కడ సంక్షేపముగా చెప్పబడుచున్నవి.

“పురుషుడు “ఈ ఆత్మయే నేను” అని ఆత్మను తెలిసికొన్నచో
ఎవరి కామముకొరకు, దేనిని కోరుచు ఈ శరీరమును గూర్చి తాపము
చెందును?” ఇత్యాది శ్రుతులు [జీవన్ముక్తుని] ఐహికదుఃఖము నశించు నని
చెప్పుచున్నవి. “నే నేమీ పుణ్యము చేయలేదే! పాపము చేసితినే! అని ఇతనికి
మనస్తాపము కలుగదు” ఇత్యాది శ్రుతులు పరలోకమునకు సంబంధించిన
సుఖదుఃఖములకు పౌతువైన పుణ్యపాపములను గూర్చిన చింత అను
దుఃఖము నశించు నని చెప్పుచున్నవి. సుఖవిర్భావము [సుఖము పుట్టిట]
సర్వకామావాప్తి (అన్ని కోరికలు సిద్ధించుట) “కృతకృత్యత్వము [చేయ
వలసినవి పూర్తిచేయుట] ప్రాప్తప్రాప్తవ్యత్వము (పొందవలసినవాటిని
పొందుట) అని మూడు విధములు. సర్వసాక్షిత్వము, సర్వత్రాకామహత-
త్వము సర్వభోక్తృత్వము అని సర్వకామావాప్తి మూడు విధములు. “హిరణ్య-
గర్భుడు మొదలు స్థావరములవరకు ఉన్న దేహము లన్నింటిలోను అను

గతమై (సంబందించి) ఉన్న సాక్షిచైతన్య రూపమైన ఏ బ్రహ్మ ఉన్నచో అదే నేను" అని తెలిసికొన్నవాడు తన దేహమునందువలె ఇతరుల దేహము లందు కూడ సర్వకామములకు సాక్షిగా ఉండును. (తనదేహముతో ఆయా కామ ములను అనుభవించినట్లే ఇతర దేహములతో కూడ ఆనుభవించును. (ఇదే సర్వసాక్షిత్వము) ఈ అభిప్రాయముతోనే-- "అతడు(జ్ఞాని) సర్వసాక్షి యైన బ్రహ్మతో కలిసి (బ్రహ్మ రూపమున) సమస్తకామములను అనుభవించును" అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. లోకములో ఆనుభవించబడిన భోగముల విషయ మున కామముతో బాధపడకుండుట "కామప్రాప్తి" అని చెప్పబడుచున్నది. అందుచే అన్ని భోగములయందూ దోషమును చూచు తత్త్వవేత్త అంతటా ఆకామ హతుడే గాన ఆతనికి సర్వకామప్రాప్తి ఉన్నది. అందుచేతనే సార్వ భౌముడు మొదలు హిరణ్యగర్భుని వరకు క్రమముగా నూరేసి రెట్లు అధిక మైన ఆనందమును గూర్చి వర్ణించుచు శ్రుతి ఈ ఆనందములన్నీ కామహతుడు కాని శ్రోత్రియునకు కూడ ఉండును" అని చెప్పినది. సద్రూపముతోను చిద్రూ ద్రూపముతోను ఆనందరూపముతోను అంతటా వ్యాపించిఉన్న స్వాత్మను అను సందాసము చేసికొను జీవన్ముక్తునికి సర్వభోక్తృత్వము (అన్నింటినీ అను భవించుట) ఉన్న దను అభిప్రాయముతో-- "నేనే అన్నము, నేనే అన్నము నేనే అన్నము, నేనే అన్నము తినువాడను, నేనే అన్నము తినువాడను, నేనే అన్నము తినువాడను" అని శ్రుతిలో చెప్పబడినది.

మూ. కృతకృత్యత్వం తు స్మర్యతే-

"జ్ఞానామృతేన తృప్తస్య కృతకృత్యస్య యోగినః

నైవాస్తి కించిత్కర్తవ్యమస్తి చేన్న స తత్త్వవిత్"

"యస్త్వాత్మరతిరేప స్యాదాత్మతృప్తశ్చ మానవః

ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టస్తస్య కార్యం న విద్యతే"

(భ.గీ. 3.17) ఇతి.

వ్యా. జీవన్ముక్తుడు కృతకృత్యు డను విషయము స్మృతులలో చెప్పబడినది-- "జ్ఞానమనే అమృతముచేత తృప్తుడై కృతకృత్యుడైన యోగి

చేయవలసిన పని మరొకటి ఏదీ లేదు. అట్టిది ఏదైనా ఉన్నచో అతడు తత్త్వము నెరిగినవాడు కాదు" "ఏ మానవుడు ఆత్మయందే క్రిడించునో ఆత్మయందే సంతృప్తి చెందునో, ఆత్మయందే సంతోషము పొందునో అతనికి మరొక చేయవలసిన కర్మ ఏదీ లేదు"

మూ. ప్రాప్తప్రాప్తవ్యతాపి బ్రూయతే-“అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి” (బృ. ఉ. 4.2.2) ఇతి. “తస్మాత్తత్సర్వమభవత్” (బృ. ఉ. 1.4.10) ఇతి. “బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి” (ము. ఉ. 3.2.9) ఇతి చ.

సన్నోతా వ్యో దుఃఖవినాశసుఖావిర్భావౌ తత్త్వజ్ఞానేనైవ సిద్ధ ర్వాన్న జీవన్ముక్తిప్రయోజనతామర్హతః; మైవమ్; సురక్షితయోస్తయో రత్ర విషక్షితత్వాత్, యథా తత్త్వజ్ఞానం పూర్వమేవోచ్ఛన్నమపి జీవన్ముక్త్యా సురక్షితం భవతి ఏవమేతావపి సురక్షితౌ భవతః.

వ్యా. (జీవన్ముక్తుడు పొందవలసినదాని నంతనూ పొందినవాడగును అనునది కూడ శ్రుతులలో చెప్పబడినది - “ఓ! జనకుడా! నీకు అభయ లభించినది” “అందువలన (జ్ఞాని) అది అంతా ఆయెను” “బ్రహ్మసాక్షాత్కారము పొందినవాడు బ్రహ్మయే అగును.”

(ఆశంక) ఈ దుఃఖవినాశ - సుఖావిర్భావములు తత్త్వజ్ఞానము వలననే సిద్ధించును గాన ఇవి జీవన్ముక్తిప్రయోజనము లని చెప్పకూడదు కదా? (సమాధానము) అట్లుకాదు; అవి బాగుగా రక్షింపబడును అని ఇక్కడ ఆడిప్రాయము. తత్త్వజ్ఞానము పూర్వమే పుట్టినను జీవన్ముక్తిచేత సురక్షితమైనట్లు ఇవి కూడ జీవన్ముక్త్యవస్థలో సురక్షితము లగును.

మూ. నవ్వేవం జీవన్ముక్తేః పశ్చిప్రయోజనత్వే సతి సమా హితో యోగీశ్వరో లోకవ్యవహారం కుర్వతీస్తత్త్వవిదోఽపి శ్రేష్ఠ ఇతి వక్తవ్యమ్, తచ్చ రామవసిష్ఠయోః (ల. వా. 25) ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం నిరాకృతమ్-

శ్రీరామః:-

“భగవన్ భూతభవ్యేశ కశ్చిజ్ఞాతు సమాహితః
ప్రబుద్ధ ఇవ విశ్రాంతో వ్యవహారపరోఽపి సన్ 5.
కశ్చిదేకాంతమాశ్రిత్య సమాధినియమే స్థితః
తయోస్తు కతరః శ్రేయా నితి మే భగవన్ వద” 6.

పసిష్ఠః:-

“ఇమం గుణసమాహారమనాత్మత్వేన పశ్యతః
అన్తఃశీతలతా యాసౌ సమాధిరితి కథ్యతే.” 7.
దృశ్యైర్న మమ సంబంధ ఇతి నిశ్చిత్య శీతలః
కశ్చిత్సంప్రవహారస్థః కశ్చిద్ ధ్యానపరాయణః 8
ద్వావేతా రామ సుసమావంతశ్చేత్ పరిశీతకౌ
అన్తఃశీతలతా యా స్యాత్ తదనంతపఃఫలమ్.” 9. ఇతి.

వ్యా. (ఆశంక) జీవన్ముక్తికి ఐదు ప్రయోజనము లున్నచో సమాధిలో కూర్చున్న యోగీశ్వరుడు లోకవ్యవహారమును చేయు తత్త్వవేత్తకంటె శ్రేష్ఠుడని చెప్పవలసి ఉండును. కాని రామవసిష్ఠుల ప్రశ్నోత్తరములను పట్టి ఆట్లు కా దని తెలియచున్నది:-

శ్రీరాముడు — “పుట్టినవారిలోను, పుట్టునున్న వారిలోను శ్రేష్ఠుడవైన ఓ! పూజ్యుడా! ఒకడు అప్పుడప్పుడు సమాధి పొందినను మేల్కొన్నవాడు వలెనే ఉండి, వ్యవహారములు చేయుచున్నను విశ్రాంతుడై (శాంతిగలవాడై) ఉండును. మరొకడు ఏకాంతప్రదేశముచేరి సమాధినియమముతోనే ఉండును. ఈ ఇద్దరిలో ఎవడు గొప్పవాడో చెప్పుము.”

పసిష్ఠుడు:-

“ఈ సత్త్వ - రజస్తమోగుణముల కలయికవలన ఏర్పడిన ప్రపంచము ఆత్మ కాదని తెలిసికొన్నవానికి చిత్తమునందు ఏ చల్లదనము ఉండు

నో అది సమాధి అని చెప్పబడును. “నాకు దృశ్యములైన పదార్థములతో సంబంధ మేమీ లేదు” అని నిశ్చయించుకొని శీతలుడైన ఒకడు లోకవ్యవహారములలో ప్రవర్తించుచుండును; మరియుకడు ద్యానతత్పరుడై ఉండును. రామా! మనస్సులో శీతలులై (చల్లగా) ఉన్నచో పీరిద్దరూ సమానులే. అంతఃకరణములో చల్లగా ఉండగలుగుట అనంతమైన తపస్సుకు ఫలము”

మూ. నైష దోషః - అత్ర వాసనాక్షయరూపమన్తఃశీతలత్వమవశ్యం సంపాదనీయమిత్యేతావదేవ ప్రతిపాద్యతే; స తు తదనస్తరవావినో మనోనాశస్య శ్రేష్ఠత్వం నివార్యతే. శీతలత్వం తృప్తాయాః ప్రళమనమిత్యేతాదృశీం వివక్షం స్వయమేవ స్పష్టిచకార-

“అన్తఃశీతలతాయాం తు లబ్ధాయాం శీతలం జగత్

అన్తస్పృష్టోపతప్తానాం దావదాహమయం జగత్ ” 24 ఇతి.

వ్యా. (సమాధానము) ఈ దోషములేదు. వాసనా క్షయరూపమైన అంతః శీతలత్వమును తప్పక సంపాదించవలెను అని మాత్రమే ఇక్కడ ప్రతిపాదించబడుచున్నది; అంతే కాని వాసనలు నశించిన పిమ్మట కలుగు మనోనాశము శ్రేష్ఠము అను విషయము నిరాకరింపబడుటలేదు. శీతలత్వము అనగా తృప్తి (ఆశ) శమించుటయే అను అభిప్రాయమును స్వయముగానే [వసిస్తుడు] స్పష్టము చేసినాడు —

“లోపల చల్లదనము లభించినచో జగత్తు అంతా చల్లగానే ఉండును లోపల ఆశతో తపింప చేయబడుచున్నవారికి ఈ జగత్తుదావాగ్నిమయము.

మూ. నను సమాధినిదౌ ప్యవహారప్రళంసా చాత్రోపలభ్యేతే-

“సమాధిస్థానకస్థస్య చేతశ్చేద్ వృత్తిచక్చలమ్

తత్తస్య తు సమాధానం సమమున్నతతాణ్ణవైః. 10

ఉన్నతతాణ్ణవస్థస్య చేతశ్చేత్ క్షీణవాసనమ్

తదస్యోన్నతస్మత్సత్వం తు సమం బ్రహ్మసమాధినా” 11 ఇతి.

వ్యా. [అశంక] ఇక్కడ సమాదియొక్క నింద, వ్యవహారము యొక్క ప్రశంసాకూడ కనబడుచున్నవి కదా?

“సమాద్ధిస్థితిలో ఉన్నవాని చిత్తము వృత్తులచేత చంచలమైనదో వాని ఆ సమాధి ఉన్నత్రుని తాండవముతో సమానము ఉన్నత్రతాండవము చేయువాని చిత్తము కూడ వాసనలు సశించినది అయినచో అతని ఉన్నత్ర సృత్యము బ్రహ్మసమాధితో సమానము.”

మూ. మైవమ్. అత్ర హి సమాధిప్రాశస్త్యమేవాజీకృత్య వాసనా నిస్వ్యస్తే. ఇయమత్ర వచనవ్యక్తిః - యద్యపి వ్యవహారాత్సమాధిః ప్రశస్తః తథాప్యసౌ సవాసనశ్చేత్ తదా నిర్వాసవాద్యవహారాదదమ ఏవేతి స సమాధిః. యదా సమాహితవ్యవహారారాపునాపవ్యతత్త్వజ్ఞా సవాసనా చ తదా సమాధేరుత్తమలోకప్రాప్తిహేతుపుణ్యత్వేన ప్రాశస్త్యమ్. యదా తూభౌ జ్ఞాననిష్ఠౌ నిర్వాసనౌ చ, రదాపి వాసనాక్షయ రూపాం జీవస్మక్తిం పరిపాలయన్నయం మనోనాశరూపః సమాధిః ప్రశస్త ఏవ. తస్మాత్ యోగీశ్వరస్య శ్రేష్ఠత్వాత్ పశ్చిప్రయోజనో పేతాయా జీవస్మక్తేర్న కోఽపి విఘ్న ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీమద్విద్యారణ్యప్రణీతే జీవన్ముక్తివిషేషే జీవన్ముక్తిస్వరూపసిద్ధి ప్రయోజననిరూపణం నామ చతుర్థం ప్రకరణమ్

వ్యా. [సమాదానము] అట్లుకాదు. ఇక్కడ సమాధిప్రాశస్త్యమును అంగీకరించి వాసనలు నిందింపబడున్నవి. ఈ వాక్యముల వివరణము ఇది - వ్యవహారముకంటె సమాధి ప్రశస్తమే అయినను అది వాసనలతో కూడిన దైనచో, అప్పుడు వాసనలు లేని వ్యవహారముకంటె అధమమే గాన అది సమాధియే కాదు. సమాధి కలవాడు వ్యవహారము చేయువాడు ఇద్దరూ కూడ తత్త్వజ్ఞానము లేనివారు, వాసనలు ఉన్నవారు అయినచో, సమాధి ఉత్తమలోక ప్రాప్తికి హేతువైన పుణ్యముగాన అది ప్రశస్తము. ఇద్దరూ కూడ జ్ఞానస్థులు, వాసనలు లేనివారూ అయినప్పుడు కూడ మనోనాశరూప

మైన నమాది వాసనాక్షయరూపమైన జీవన్ముక్తిని పాలించును గాన ఆ నమాదియే ప్రశస్తము. అందుచేత యోగీశ్వరుడు శ్రేష్ఠుడు గాన ఐదు ప్రయోజనములు గల జీవన్ముక్తికి ఏమీ విఘ్నము ఉండదు అని సిద్ధము.

“చాలాసందిని” అను జీవన్ముక్తివివేకవ్యాఖ్యానమునందు జీవన్ముక్తిస్వరూప సిద్ధిప్రయోజననిరూపణ మను నాల్గవ ప్రకరణము సమాప్తము.

అథ పశ్చాదుం చిద్యత్సంన్యాసప్రకరణమ్

మూ. ఏవం స్వరూపప్రమాణసాధనప్రయోజనైః జీవన్ముక్తిర్ని రూపితా అది కరుణకారిణం చిద్యత్సంన్యాసం నిరూపయామః. చిద్యత్సంన్యాసశ్చ పరమహంసోపనిషది ప్రతిపాదితః. తాం చోపనిషద మనుద్య వ్యాఖ్యాస్యామః.

తత్రాచో చిద్యత్సంన్యాసయోగం ప్రశ్నమవతారయతి-

ఉ. “అప యోగినాం పరమహంసానాం క్షోభయం మార్గస్తేషాం కాస్థితిరితి నారదో భగవన్తమువగత్యోవాచ” ఇతి.

వ్యా. ఇంతవరకు జీవన్ముక్తి, దాని స్వరూపము, దానిని గూర్చిన ప్రమాణములు, సాధనములు ప్రయోజనములు ప్రతిపాదించబడినవి. ఇప్పుడు ఆ జీవన్ముక్తికి ఉపకారియైన చిద్యత్సంన్యాసమును నిరూపించెదము చిద్యత్సంన్యాసము పరమహంసోపనిషత్తులో ప్రతిపాదించబడినది ఆ ఉపనిషత్తును అనువదించి మరల ఉదాహరించి వ్యాఖ్యానించెదము. అందు ముందుగా చిద్యత్సంన్యాసమునకు తగిన ప్రశ్నను ప్రవేశపెట్టుచున్నాడు- “నారదుడు భగవంతుడైన బ్రహ్మదేవుని సమీపించి ప్రశ్నించెను. ఏమ్మట యోగులైన పరమహంసల మార్గ కేది? వారి స్థితి ఏది?”

మూ. యద్యద్యదకట్టాపేక్షిత ఆనస్త్యప్రతియోగీ న క్షోభవ్యత్ర ప్రతిభాతి, తథాపి ప్రష్టవ్యార్దోత్ర విస్వత్సంన్యాసః, తస్మింశ్చ విదితతత్త్వో లోకవ్యవహారైర్విక్షిప్యమాణో మనోవిశ్రాంతిం కామయ

మానోఽధికారీ. తతస్తాద్యగధికారసంపత్త్వానస్తతర్యమఽశబ్దార్థః. కేవలయోగినం కేవలపరమహంసం చ వారయితుం పదద్వయముక్తమ్. కేవలయోగి తత్త్వజ్ఞానాభావేన త్రికాలజ్ఞానాకాశగమనాదిషు యోగైశ్వర్యచమత్కారవ్యవహారేష్వాసక్తః సంయమవిశేషైస్తత్ర తత్రోద్యుక్తే. తతః పరమపురుషార్థాద్ భ్రష్టో భవతి. అస్మిన్నర్థే సూత్రం పూర్వమేవోదాహృతమ్ - “తే సమాభాషుపసర్గాః వ్యుత్థానే సిద్ధయః” (3.38) ఇతి. కేవలపరమహంసస్తు తత్త్వవివేకేనైశ్వర్యేష్వసారతాం బుద్ధ్యా విరజ్యతి (ల.వా. 27) తదవ్యుదాహృతమ్ -

“చిదాత్మన ఇమా ఇత్థం ప్రస్ఫురన్తిహ శక్తయః

ఇత్యస్యాశ్చర్యజాలే శు నాభ్యుదేతి కుతూహలమ్” 67 ఇతి.

వ్యా “అథ” శబ్దమునకు “ఆనంతరము” అని అర్థము గాన దేని ఆనంతరమో చెప్పుటకు వీలైనది ఏదీ ఇక్కడ కనబడుటలేదు. అయినను ఇక్కడ ప్రశ్నించే విషయము విద్యత్సంన్యాసము. తత్త్వమును తెలిసికొనినను, లోకవ్యవహారములచేత చిత్తవిక్షేపము కలుగుచుండుటచే, వాటిని తొలగించుకొని మనోవిశ్రాంతిని కోరువాడు ఈ విద్యత్సంన్యాసమును స్వీకరించుటకు ఆధికారి అందుచేత “అథ” అనగా “అట్టి అధికారము లభించిన పిమ్మట” అని అర్థము. కేవలయోగి కాని, కేవలతత్త్వజ్ఞాని కాని ఆధికారి కాదు అని చెప్పుటకు “యోగినాం పరమహంసానామ్” అని రెండు పదములు ప్రయోగించబడినవి. కేవలయోగికి తత్త్వజ్ఞానము ఉండదు గాన, ఆ యా సంయమములను అభ్యసించుచు యోగశక్తిచేత చమత్కారమును చూపుచు త్రికాలజ్ఞానము, అకాశగమనము మొదలైన ఆ యా వ్యవహారములు చేయుటకు ఉద్యుక్తుడగుచుండును. (ఏ యే సంయమములు చేసిన ఏ యే శక్తులు వచ్చునో యోగసూత్రమునుండి తెలిసికొనవలెను). దానివలన పరమపురుషార్థ మైన మోక్షమునుండి భ్రష్టుడగును. ఈ విషయమును ప్రతిపాదించు యోగసూత్రమును వెనుకనే ఉదాహరించి ఉన్నాము “అవి

సమాధికి విఘ్నములు; వృత్తాననమయమునందు అవి సిద్ధులు". కేవల పరహంసయైతే తత్త్వజ్ఞానముచేత ఈ ఐశ్వర్యములు (శక్తులు) అన్నీ అసారము లని గ్రహించి వాటి విషయమున వైరాగ్యమును పొందును. ఇది కూడ చెప్పబడినది —

“ఇవి అన్నీ చిదాత్మశక్తులే; ఈ విధముగా కనబడుచున్నవి అని తెలిసికొనుటచే జ్ఞానికి ఆశ్చర్యసముదాయములందు ఆసక్తి ఉండదు”.

మూ. విరక్తోఽప్యసౌ బ్రహ్మవిద్యాదరణ విధినిషేధాపుల్లజ్జయతి. తదుక్తం—“నిస్త్రిగుణ్యే పథి విచరతాం కో విధిః కో నిషేధః” ఇతి తథా చ శ్రద్ధాలపః శిష్టాః తమేపం నిన్దన్తి—

“సర్వే బ్రహ్మ పదిష్యన్తి సంప్రాప్తే తు కలా యగే నానుత్తిష్ఠన్తి మైత్రేయ శిష్యేదరపరాయణాః” (వి.పు.) ఇతి యోగిని పరమహంసే తు చుథోక్తం దోషద్వయం నాస్తి.

వ్యా. ఇతడు వైరాగ్యవంతు డైనను బ్రహ్మజ్ఞానమునందున్న అదరముచేత విధినిషేధములను లంఘించును. అందుచేతనే—“త్రిగుణా తీతమైన మార్గమునందు సంచరించువారికి విధి ఏమి; నిషేధ మేమి?” అని చెప్పబడినది. కావుననే కర్మశ్రద్ధ గల శిష్టులు వానిని ఇట్లు నిందింతురు—

“మైత్రేయా ! కలియుగము రాగానే అందరూ బ్రహ్మను గూర్చి మాటలాడుచుందురు, కర్మలను అనుష్ఠించరు, స్త్రీసుఖ-బోజనాదులయందు ఆసక్తి కలవారై ఉందురు”.

అయితే యోగి అయిన పరమహంసలో ఈ రెండు దోషములూ కూడ ఉండవు.

మూ. అన్యోఽప్యస్యాతిశయః ప్రశ్నోక్తరాధ్యాం (ల.వా. 42) దర్శితః.

శ్రీరాముః-

“ఏవం స్థితేఽపి భగవన్ జీవన్ముక్తస్య సన్మతేః
అపూర్వోఽతిశయః కోఽసౌ భవత్కాత్మవిదాం వర” ఇతి.

వ్యా. శ్రీరాముడు ప్రశ్నించెను. “అత్మవేత్తలలో శ్రేష్ఠుడైన
ఓ! పూజ్యుడా! ఇట్లున్నను, ఉత్తమబుద్ధి గల జీవన్ముక్తునిలో అపూర్వ
మైన అతిశయము (గొప్పతనము) ఏమి?”

మూ. వసిష్ఠః-

“జ్ఞస్య కస్మింశ్చిప్యేషా భవత్కృతిశయేన ధీః
నిత్యత్వప్తః ప్రశాంతాత్మా చ అత్మనేపి తిష్ఠతి. 2.
మన్త్రసిద్ధైః పవః సిద్ధైర్ద్యౌగసిద్ధైశ్చ భూరికః
కృతమాకాశయానాది తత్ర కా స్యాదపూర్వతా. 3.
ఏక ఏవ విశేషోఽస్య న సమో మూఢబుద్ధిభిః
సర్వత్రాస్థావరిత్యాగస్మీరాగమమలం మనః. 4.

ఏతావదేవ ఖలు లింగమలింగమూర్తేః

సంశాస్త్రసంసృతిచిరభ్రమనిర్వృతస్య.

తద్జ్ఞస్య యస్మాదనకోపవిషాదమోహ

లోభాపదామనుదినం నిపుణం తనుత్వమ్. 6. ఇతి.

ఏతేన అతిశయేనోపేతానాం దోషద్వయరహితానాం మార్గస్థితీ
వృచ్ఛ్యతే. వేషభాషాదిరూపో హి వ్యవహారో మార్గః. చిత్తోపరమ
అన్తరో ధర్మః స్థితిః. భగవాంశ్చతుర్ముఖో బ్రహ్మ.

వ్యా. వసిష్ఠుడు ఇట్లు చెప్పెను-

జ్ఞానికి ఎట్టి ఆతిశయమునందూ మనస్సు ప్రవర్తించదు. నిత్యము
త్పత్తుడై, ప్రకాంతమైన చిత్తము గల ఆతడు ఆత్మయందే నిలచి ఉండును.
(ఆత్మానుర్యానము చేసికొనుచుఉండును.)

మంత్రసిద్ధి పొందినవారు, తపఃసిద్ధి పొందినవారు, యోగసిద్ధిని పొందినవారు అనేకపర్యాయములు ఆకాశసంచారము మొదలైన కార్యములు చేసి ఉన్నారు. వాటిలో అపూర్వత్వము (కొత్తతనము) ఏమున్నది?

ఇతనిలో (జ్ఞానిలో) ఒకే విశేష మున్నది; అదేమనగా ఇతడు మూఢ బుద్ధులతో సమానుడు కాదు. ఇతనికి దేనియందూ ఆసక్తి లేకపోవుటచేత ఇతడు మూఢాత్ములతో సమానుడు కాదు. ఇదే ఇతనియం దున్న విశేషము.

అనాదికాలమునుండి వచ్చుచున్న సంసారభ్రమ శాంతించుటచే సుఖముగా ఉన్నవాడై, బాహ్యవిహ్నము లేవీ శరీరమునందు ధరించని ఆత్మజ్ఞానికి గుర్తు ఏమనగా, ఇతనిలో కామము, కోపము, విషాదము (దుఃఖము) మోహము, లోభము, ఆపద ఇవన్నీ, ప్రపదిినము చక్కగా తగ్గిపోవుచుండును.

(ఇక్కడ నారదుడు) ఇట్టి అతిశయము గల, చేషద్వయశూన్యులైన (యోగిపరమహంసల) మార్గస్థితులను ప్రశ్నించుచున్నాడు. మార్గమనగా వేషబాషాదిరూపమైన వ్యవహారము. స్థితి అనగా చిత్తము ఉపశమించుట (శాంతించుట) అను ఆంతరమైన (లోపలి) చరమము. ఇక్కడ ప్రశ్నింపబడిన భగవంతుడు చతుర్ముఖబ్రహ్మ.

మూ. యథోక్తం ప్రశ్నోత్తరమవతారయతి-“తం భగవానహ” ఇతి వక్ష్యమాణమార్గే శ్రద్ధాతిశయముత్పాదయితుం తం మార్గం ప్రశంసతి-

ఉ. “సోఽయం పరమహంసానాం మార్గో గోకే దుర్లభతరో న తు బాహుల్యః” (పరమ. ఉ. 1.) ఇతి.

యః పృష్టః సోఽయమ్ ఇతి యోజనా. అయమిత్యుత్తరగ్రంథే వక్ష్యమాణః అచ్ఛాదనాదిః స్వేశరీరోపభోగేన లోకోపకారేణ చ నిరపేక్షో ముఖ్యో మార్గః పరామృశ్యతే. తాదృశస్య పరమకాష్టాంప్రాప్తస్య వైరాగ్యస్య అదృష్ట చరత్వాత్ తస్య మార్గస్య దుర్లభతరత్వమ్. న

చైతావతాత్యన్తాభావః శక్జన్వీయః ఇత్యభిప్రేత్య బాహుల్యమేవ ప్రతి
షేధతి-న త్వితి. బాహుల్యమితి వక్తవ్యే లిజ్జప్యత్యయః చాన్దసః.

వ్యా. మైన చెప్పిన ప్రశ్నకు ఉత్తరమును ప్రవేశపెట్టుచున్నాడు -
“బ్రహ్మదేవుడు ఆ నారదునితో ఇట్లు పలికెను”

చెప్పనున్న మార్గమునందు అధికశ్రద్ధ కలుగుటకై ఆ మార్గమును
ప్రశంసించుచున్నాడు — “ఈ పరమహంసల మార్గము లోకములో చాల
దుర్లభము; అధికముగా లభించునది కాదు”.

ఏది ప్రశ్నించబడినదో, నః ఆయమ్ = అట్టి, అని అన్వయము.
రాబోవు గ్రంథములో చెప్పబడనున్న స్వశరీరము భోగాపేక్ష కాని లోకో
పకారాపేక్ష కాని లేని అచ్ఛాదనాదిక మైన ముఖ్యమార్గము “ఆయమ్” (ఈ)
అను శబ్దముచేత పరామర్శింపబడున్నది. పరమకాష్ఠను చేరిన అట్టి వైరా
గ్యము పూర్వము ఎన్నడూ చూడబడకపోవుటచే ఆ మార్గము దుర్లభతర
మని చెప్పబడినది. అట్లని ఆ మార్గము అసలే లేదు అని శంకించకూడదు
అను ఉద్దేశ్యముతో “న తు బాహుల్యః” అని బాహుల్యమునే (తరచుగా
లభించుటనే) నిషేధించుచున్నాడు. “బాహుల్యమ్” అని సపుష్పనకలింగమునకు
బదులు పుంలింగ ప్రయోగము ఛాందషము. (వేదములో సాదారణ
వ్యాకరణ నియమములు వర్తించవు)

మూ. నన్వయం మార్గో దుర్లభతర శ్చేత్త్వర్తి తదర్థం ప్రయాసో
న కర్తవ్యః, తేన ప్రయోజనాధావాదిత్యాహ-

ఉ. “యద్యేకోఽపి భవతి స ఏవ నిత్యపూతస్థః స ఏవ వేద
పురుష ఇతి విదుషో మన్యన్తే” ఇతి.

“మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే

యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః” (భ.గీ.7.3)

ఇతి న్యాయేన యత్ర క్వాపి, యదా కదాచిద్ యోగీ పరమ
హంసో యది కశ్చిల్లభ్యతే త్త్వర్తి స ఏవ నిత్యపూతస్థో భవతి. నిత్య

పూతః పరమాత్మా, “య ఆత్మాపహతపాప్యా” (భా.ఉ.8.1) ఇతి శ్రుతేః. ఏవకారేణ కేవలయోగి కేవలపరమహంసశ్చ వ్యావర్త్యతే. కేవలయోగి నిత్యపూతం న జానాతి. కేవలపరమహంసో జానన్నపి చిత్త విశ్రాన్త్యభావాద్ బహిర్ముఖో బ్రహ్మణి న తిష్ఠతి. వేదప్రతిపాద్యః పురుషో వేదపురుషః. విదుషో విద్వాంసః బ్రహ్మనుభవచిత్తవిశ్రాన్తి ప్రతిపాదకశాస్త్రపారంగతా యోగినః; పరమహంసస్య బ్రహ్మనిష్ఠత్వం సర్వే జనా మన్యస్తే. యథోక్తా విద్వాంసస్తు తదవ్యసహమానా బ్రహ్మ త్వమేవ మన్యస్తే. తథా చ స్మర్యతే—

“దర్శనాదర్శనే హిత్వా స్వయం కేవలరూపతః

యస్తిష్ఠతి స తు బ్రహ్మన్ బ్రహ్మ స బ్రహ్మవిత్ స్వయమ్”

ఇతి.

అతో స ప్రయోజనాభావః శబ్దితుమపి శక్యతే.

వ్యా. ఈ మార్గము మర్దభతరమైన పజాన దానికొనము ప్రయాన చేయుట ఏందుకు? ప్రయోజన మేమీ ఉండదు కదా? అని ఆశంకించుకొని దెప్పుచున్నాడు—

“ఒక్కడున్నను ఆతడే బ్రహ్మనిష్ఠుడు అనీ, ఆతడే వేదపురుషుడు అనీ విద్వాంసులు జావించుచున్నారు”.

“వేలమంది మనుష్యులలో ఏ ఒక్కడో సిద్ధికొరకై ప్రయత్నించును, ఆ విధముగా ప్రయత్నించిన సిద్ధులలో కూడ ఏ ఒక్కడో మాత్రమే నన్ను యదార్థస్వరూపముతో లెలిసికొన కలుగును” అని భగవద్గీతలో చెప్పినట్లు, ఎక్కడనైనా, ఎప్పుడైనా యోగియైన పరమహంస ఎవ్వడైనా లభించినచో ఆతడే (ఆలభించినవ్యక్తియే) నిత్యపూతస్థుడు. నిత్యపూతుడు అనగా పరమాత్మ. “ఎవ్వడు ఏ పాపములూ లేని ఆత్మయో” అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది గాన నిత్య పవిత్రుడు పరమాత్మయే. “స ఏవ” అనునప్పుడు ‘ఏవ’ అను శబ్దమును ప్రయోగించుటచే (ఆతడే అని అనుటచేత) కేవలము యోగి

మాత్రమే అయినవాడు కేవలము పరమహంస మాత్రమే అయినవాడు వ్యావర్తింపబడుచున్నారు (మనహాయింపబడుచున్నారు) కేవలయోగికి పరమాత్మజ్ఞాన ముండదు. కేవలపరమహంసకు పరమాత్మజ్ఞాన మున్నను అతడు చిత్తవిశ్రాంతి లేకపోవుటచేత బహిర్ముఖుడై బ్రహ్మయందు నిలువ జాలడు. "వేదపురుషుడు" అనగా వేదముచేత ప్రతిపాదింపబడు పురుషుడు. విదుషః=విద్వాంసులు. అనగా బ్రహ్మనుదవమును చిత్తవిశ్రాంతిని ప్రతిపాదించు శాస్త్రములో పారంగతులైన యోగులు. పరమహంస బ్రహ్మనిష్ఠుడని అందరూ భావించురు. పైన చెప్పిన విద్వాంసుల మాత్రము దానిని కూడ సహించక (పరమహంస బ్రహ్మనిష్ఠుడను విషయమును అంగీకరించక) అతడు సాక్షాత్తు బ్రహ్మమే అని భావింపరు. అట్లు స్మృతిలో కూడ చెప్పబడినది—

“ఓ! బ్రాహ్మణుడా! ఎవడు దర్శనమును (అత్మసాక్షాత్కారమును) ఆదర్శనమును (సాక్షాత్కారము లేకపోవుటను) విడచి తాను కేవలరూపముతో (అద్వయరూపుడై) ఉండునో అతడు సాక్షాత్తు బ్రహ్మమే, బ్రహ్మ వేత్త కాడు”.

అందువలన ప్రయోజనము ఉండునా అని శంకించుటకు కూడ శక్యము కాదు.

మూ. నిత్యపూతస్థత్వం వేదపురుషత్వం చ ముఖ్యతో విశదయన్నర్ధాత్ “కా స్థితిః” ఇతి ప్రశ్నస్మోత్తరం సూత్రయతి—

ఉ. “మహాపురుషో యచ్ఛిత్తం తత్ సర్వదా మయ్యేవావస్థాపయతి, తస్మాదహం చ తస్మిన్నేవావస్థితః” ఇతి.

వైదికజ్ఞానకర్మాధికారిషు పురుషేషు (మధ్యే) యోగినః పరమహంసస్య అత్యంతముత్తమత్వాత్ మహాపురుషత్వమ్. స చ మహాపురుషో యచ్ఛిత్తం స్వకీయం తత్సర్వదా మయ్యేవావస్థాపయతి; సంపారగోచరాణాం తదీయచిత్తవృత్తీనామభ్యాసవైరాగ్యాభ్యాం నిరుద్ధ

త్వాత్. అత ఏవ భగవాన్ ప్రజాపతిః శాస్త్రసిద్ధం పరమాత్మానం
స్వానుభవేన పరామృశస్యాయాతి వ్యవదిశతి. యస్మాద్భౌగి మయ్యేవ
చిత్తం స్థాపయతి తస్మాదహమపి పరమాత్మస్వరూపత్వేన తస్మిన్నేవ
యోగిన్యావిర్భూతోఽవస్థితః అస్మి; నేతరేష్వజ్ఞానిషు, తేహమవిద్యావృ
తత్వాత్, తత్త్వవిత్స్వప్యయోగిషు బాహ్యచిత్తవృత్తిభిరాపృతత్వా
న్నస్యావిర్భూతః.

వ్యా యోగియైన పరమహంసయొక్క నిత్యపూతస్థత్వమును, వేద
పురుషత్వమును మాటలలో సృష్టికరించి “కా స్థితిః” అను ప్రశ్నకు సమా
చారమును అర్థాత్ [అర్థముద్వారా] చెప్పుచున్నాడు -

“మహాపురుషుడు తన ఏ చిత్తమున్నదో దానిని ఎల్లప్పుడు నాయందే
నిలుపును. అందువలన నేను కూడ వానియందే ఉందును”

వైదికమువైన జ్ఞానకర్మల యందు అధికారము గల పురుషులలో
యోగియైన పరమహంస చాల ఉత్తముడు గాన అతడు మహాపురుషుడు. ఆ
మహాపురుషుడు తన ఏ చిత్తమున్నదో దానిని ఎల్లప్పుడు నామీదనే నిలు
పును. ఎందుచేత ననగా సంసారమునకు సంబంధించిన ఆతని చిత్తవృత్తు
లన్నీ అభ్యాసవైరాగ్యములచేత నిరుద్ధము లైపోయినవి. అందుచేతనే
భగవంతుడైన ప్రజాపతి స్వానుభవముచేత శాస్త్రసిద్ధమైన పరమాత్మను
పరామర్శించుచు “నా యందు” అని చెప్పుచున్నాడు. యోగి నా యందే
చిత్తమును నిలుపుచున్నాడుగాన నేను కూడ పరమాత్మ స్వరూపముతో
ఆ యోగి యందు ఆవిర్భవించి ఉందును; అజ్ఞానులైన ఇతరులయందు
ఉండను. కారణమేమనగా వాళ్లు అవిద్యచేత ఆవరింపబడి ఉందురు.
యోగులు కాని తత్త్వజేతలు కూడ బాహ్యమైన చిత్తవృత్తులచేత ఆవరింప
బడుటచే వారియందు పరమాత్మావిర్భావము ఉండదు.

వి. “మహాపురుషుడు తన చిత్తమును నాయందే నిలుపును గాన
నేను కూడ ఆతనియందే ఉన్నాను” అను మాటలు ప్రజాపతి, ప్రజాపతిగా
చెప్పుటలేదు. అద్వైతసిద్ధాంతము ప్రకారము చతుర్ముఖులు కూడ
జీవులే. శుద్ధాద్వైతతత్త్వము చతుర్ముఖాద్యతీతము. యోగి చిత్తము నిలుపు

నది ఆ అద్వైతబ్రహ్మతత్వమునందే కాని చతుర్ముఖాదులయందు కాదు. ఆ తత్వమే యోగితో సంబంధించి ఉండును. అందుచేత ఇక్కడ ప్రజాపతి తాను కూడ వాస్తవమున శుద్ధాద్వైతతత్వమే గావున ఆ దృష్ట్యా ఇట్లు చెప్పినాడని “శాస్త్రసిద్ధం పరమాత్మనం స్యానుభవేన పరామృశత్” ఇత్యాది వాక్యమునకు బావము. ఈ విదముగ చెప్పుట ప్రతర్దనాదిశరణాదులలో [బ్రహ్మసూత్రబాష్యములో] ఉన్నది.

మూ. ఇదానీం కోత్యం మార్గ ఇతి పృష్టం మార్గముపదిశతి-

ఉ. “అసౌ స్వపుత్రమిత్రకలత్రబద్ధాదీన్ శిఖాయజ్ఞోపవీతే, స్వాధ్యాయం చ సర్వకర్మాణి సంస్యస్యాయం బ్రహ్మణ్ణం చ హిత్యా తాపీనం దణ్డమాచ్ఛాదనం చ స్వశరీరోపభోగార్థాయ లోకస్యోపకారార్థాయ చ పరిగ్రహేత్.” (పరమ. ఉ. 1.) ఇతి.

యో గృహస్థః పూర్వజన్మసంచితపుణ్యపుష్కలైః పరిపత్నే సతి మాతృపితృజ్ఞాదినా నిమిత్తేన వివిదిషాసంన్యాసరూపం పరమహంసా శ్రమమస్వీకృత్యైవశ్రణాదిసాధనాన్యనుష్ఠాయ తత్త్వంసమ్యగవగచ్ఛతి, తతో గృహస్థస్య ప్రాప్తేర్లోకపై దిక్పయోరసహజైశ్చిత్రైః విక్షిప్తైః సతి విశ్రాంతిసిద్ధయే విద్వత్సంన్యాసం చిక్షీర్షతి తం ప్రతి స్వపుత్రమిత్రేద్యా ద్యుపదేశః. పూర్వమేవ వివిదిషాసంన్యాసం కృత్వా తత్త్వం విది తవతో విద్వత్సంన్యాసం చిక్షీర్షోః పుత్రకలత్రాదిప్రసంగాభావాత్.

వా. [“మాతృపితృజ్ఞాదినా” అనుపాతమునకు బదులు “మాతృపితృ జ్ఞాత్యాదినా” అను ఆనందాశ్రమప్రతిరోని పాతము గ్రహింపబడినది].

ఇప్పుడు “ఆ మార్గ మేది ?” అని ప్రశ్నించబడిన మార్గమును ఉపదేశించుచున్నాడు. “ఆతడు తన పుత్ర-మిత్ర-బాధ్య-బంధ్యాదులను శిఖాయజ్ఞోపవీతములను, స్వాధ్యాయమును, సర్వకర్మలను సంస్కరించి, బ్రహ్మాండమును కూడ విడచి, తన శరీరభోగమునకు ఉపయోగించుటకు,

లోకోపకారము కొరకు తాపీనమును, తండమును, ఆచ్ఛాదనమును స్వీకరించవలెను.

తల్లి, తండ్రి, ఇతర బంధువులు మొదలగు నిమిత్తముచేత (అనగా తల్లి మొదలైన వారి కెవరినైనా పోషించవలసి ఉండుటచేత) వివిదిషా సంన్యాసరూపమైన పరమహంసాశ్రమమును స్వీకరించకుండగనే ఏ గృహస్థుడు పూర్వజన్మలో సంపాదించిన పుణ్యపుంజము పరిపక్వ మగుటచేత శ్రవణాదిసాధనములను అనుష్ఠించి తత్త్వమును బాగుగా తెలిసికొనినాడో అట్టి గృహస్థుడు తాను చేయవలసిన వేలకొలది వైదిక లౌకిక వ్యవహారములచేత తత్త్వము విక్షిప్త మైనప్పుడు విశ్రాంతికొరకై విద్యత్సంన్యాసమును చేయ దలపవచ్చును. అట్టి గృహస్థుని గూర్చి ఈ “స్వమిత్రపుత్ర” కథాద్యుపదేశము చేయబడుచున్నది. అంతేకాని పూర్వమే వివిదిషాసంన్యాసము చేసి, తత్త్వమును తెలిసికొని, విద్యత్సంన్యాసము చేయదలచినవానిని గూర్చి కాదు. అట్టి వానికి పుత్రకలత్రాడులు ఉండే ప్రసక్తియే లేదు కదా?

మూ. సన్న్యాయం విద్యత్సంన్యాసః కిమిదరసంన్యాసవత్ ప్రైషోచ్చారణాదివిద్యుక్త ప్రకారేణ సంపాదనీయః, కిం వా జీర్ణవస్త్రసోపద్రవగ్రామాదిత్యాగవల్లౌకికత్యాగమాత్రరూపః? నాద్యః, తత్త్వవిదః కర్తృత్వరాహిత్యేన విధినిషేధానధికారాత్. అత ఏవ స్మర్యతే—

“జ్ఞానామృతేన తృప్తస్య కృతకృత్యస్య యోగినః
నైవాస్తి కించిత్కర్తవ్యమస్తి చేన్న స తత్త్వవిత్” ఇతి.

వ్యా (ఆశంక) ఇతర (వివిదిషా) సంన్యాసమునువలె ఈ విద్యత్సంన్యాసమును ప్రైషోచ్చారణము మొదలైన విద్యుక్త పద్ధతులలో సంపాదించవలెనా, లేక జీర్ణవస్త్రమును. ఉపద్రవ మేర్పడిన గ్రామాదికమును పరిత్యజించినట్లు ఈ విద్యత్సంన్యాసము కూడ లౌకికమైన త్యాగ మేనా? మొదటి పక్షము కుదరదు; ఏందుచేత ననగా తత్త్వవేత్తకు కర్తృత్వము ఉండదు గాన అతనికి విధినిషేధములలో అధికారము లేదు అందుచేతనే స్మృతిలో చెప్పబడినది—

“జ్ఞానామృతముతో తృప్తి చెంది కృతకృత్యుడైన యోగికి ఇక కర్తవ్య మేమీ ఉండదు; ఉన్నచో అతడు తత్త్వవేత్త కాడు.”

మూ. స ద్విత్తియః; కౌప్తినదజ్ఞాద్యాశ్రమలిగ్గవిధానశ్రవణాత్. నైష దోషః; ప్రతిపత్తికర్మవదుభయరూపత్వోపపత్తే. తథాహి-జ్యోతిష్టోమే దీక్షితస్య దీక్షాజ్ఞనియమానుష్ఠానికాలే కణ్ణాయతుం హస్తం ప్రతిషిధ్య కృష్ణవిషాణా విహితా - “యద్ధస్తేన కణ్ణాయేత పామానం ఛాపుకాః ప్రజాః స్కూర్యత్స్వయేత నగ్నంఛాపుకాః” ఇతి. “కృష్ణవిషాణయా కణ్ణాయతే” ఇతి చ. తస్యాశ్చ కృష్ణవిషాణాయాః పమాస్తే నియమే ప్రయోజనాధావాత్, వోఢుచుకకృత్వాచ్చ త్యాగః స్వత ఏవ ప్రాప్తః. తం చ త్యాగం సప్రకారం వేదో విదాధాతి - “ఏతాసు దక్షిణాసు చాత్వా లే కృష్ణవిషాణాం ప్రాస్యతి” ఇతి. తదిదం ప్రతిపత్తికర్మ లౌకికం వైదికం చేత్యుభయరూపమ్. ఏవం విద్యత్సంన్యాసోఽప్యుభయరూపః.

వ్యా రెండవ పక్షము కూడ [లౌకికత్యాగ మనుట కూడ] సరికాదు; ఎందుచేత ననగా కౌప్తినము, దండము మొదలైన ఆశ్రమలింగములు విధింపబడుచున్నవి. [సమాధానము] ఈ దోషములేదు. ప్రతిపత్తికర్మ వలె ఉభయరూపము [విద్యుక్తము లౌకికము కూడ] అని చెప్పుట కుదురును.

(ఏదైన ఒక పనికి ఉపయోగించిన ద్రవ్యమును ఇంక దాని పని లేకపోవుటచే తగు విధముగా వినియోగించుట ‘ప్రతిపత్తికర్మ’ అని మీ మానకుల పరిభాష. ఉదాహరణకు - పనుపు విఘ్నే శ్వరునికి నైవేద్యము పెట్టిన బెల్లంముక్కను, “కళ్లకు అద్దికొని నోట్లో వేసికో” అని చెప్పి ప్రక్కనున్న పిల్లవానికి ఇచ్చుట ప్రతిపత్తికర్మ).

అది ఎట్లనగా - జ్యోతిష్టోమయాగము చేయుటకై దీక్ష వహించిన వాడు దీక్షాంగములైన నియమములను అనుష్ఠించు సమయమునందు గోకికొనవనసి వచ్చినప్పుడు చేతితో గోకికొన కూడదని నిషేధించి నల్ల దుప్పి

కొమ్ము విడింపబడినది - చేతితో గోకికొనచో ఆతవి సంతానము చిడుముతో బాధపడుదురు; చిరునవ్వు నవ్వినచో వస్త్రవిహీను లగుదురు" "నల్లదుప్పి కొమ్ముతో గోకికొనవలెను." నియమము (దీక్ష) వూర్తి యైన పిమ్మట స్త్రీదొప్పి కొమ్ముతో ప్రయోజనము లేదు; దానిని సర్వదా మోసికొనుచు ఉండుట కూడ కష్టము. అందుచేత దానిని ఎవరూ చెప్పవలసిన పని లేకుండగనే విడచిలేయవలసి ఉండును. అయితే దానిని ఎట్లు త్యజించవలెనో కూడ వేదము చెప్పుచున్నది - "దక్షిణలు ఇచ్చివేసిన పిమ్మట (ఆయా ఋత్విక్కులు తమ తమ దక్షిణలు గ్రహించిన పిమ్మట దుప్పికొమ్మును చాత్వాలముతో (పనికిరాని వస్తువులు పడవేసే బుట్టకు చాత్వాలముని పేరు) ఉంచవలెను" ఈ విధముగ ఈ ప్రతిపత్తికర్మ లౌకికము, వైదికము కూడ ఆగుటచే ఉభయరూపము (ఆవసరము లేనిదానిని విడచుటచే లౌకికము; దక్షిణ ఇచ్చుట వూర్తి అయిన పిమ్మట చాత్వాలముతోనే వేయవలెను అని చెప్పుటచే వైదికము) ఈ విధముగ విద్యత్సంన్యాసము కూడ ఉభయరూప మైనది.

ఋ. స చ తత్త్వవిది కర్తృత్వస్యాత్యధాపః శక్కునీయః, చిదాత్మన్యారోసితిస్య కర్తృత్వస్య విద్యయాపోహితత్వేఽపి, చిద్భాయో పేతేఽన్తఃకరణోపాధౌ విక్రియాసహస్రయుక్తే స్వతఃసిద్ధస్య కర్తృత్వస్య యావద్ద్రవ్యధావితయాసపోహితత్వాత్. స చ "జ్ఞానామృతేన" ఇత్యాదిస్మృతివిరోధః, సత్యపి జ్ఞానే విశ్రాంతిరహితస్య తృప్త్యభావేన విశ్రాంతిలక్షణకర్తవ్యశేషసద్భావేన కృతకృత్యత్వాధావాత్.

వ్యా. తత్త్వవేత్రకు కర్తృత్వము అసలే ఉండ వని శంకింపరాదు. చిదాత్మయందు ఆరోపించబడిన కర్తృత్వము జ్ఞానముచేత తొలగిపోయినను చిదాత్మచ్ఛాయతో కూడిన అంతఃకరణరూపమైన ఉపాది జేలికొలది వికారములు చెందుచుండుటచే దానిలో సహజముగా ఉండు కర్తృత్వము అది (అంతఃకరణము) ఉన్నంతవరకు తొలగదు కదా?

(శుద్ధచైతన్యమునకు కర్తృత్వము లేదు అను విషయమును జ్ఞాని జ్ఞానముచేత తెలిసికొన్నాడు. కాని అతని అంతఃకరణము ఉండనే ఉన్నది. అది అనేక పరిణామములను చెందుచుండును. దానికి చిత్రప్రతిబింబమును గ్రహించు శక్తి ఉన్నది. అందుచేత అది ఘటము ఆకాశమునకు ఉపాది యైనట్లు లేదా ఘటస్థలము సూర్యునకు (ప్రతిబింబించిన సూర్యునకు) ఉపాది యైనట్లు చిదాత్మకు ఉపాది. క్షణక్షణపరిణామియైన ఆ అంతఃకరణమున కున్న కర్తృత్వము ఆ అంతఃకరణము ఉన్నంతవరకు ఉండును అని బావము).

అట్లయినచో పైన ఉదాహరించిన “జ్ఞానామృతేన” ఇత్యాది స్మృతికి విరోధము కదా అని శంకింపరాదు. జ్ఞానము ఉన్నను విశ్రాంతి లేనివానికి తృప్తి ఉండదు. అందుచే విశ్రాంతిని సంపాదించుట అను కర్తవ్యము మిగిలి ఉన్నది గాన కృతకృత్యత్వము లేదు.

మూ. సను తత్త్వవిదోఽపి విధ్య జ్ఞీకారే సతి తేనాపూర్వేణ దేహాన్తరమారభ్యేత. మైవమ్; తస్యాపూర్వస్య చిత్రవిశ్రాన్తిప్రతిబింబ నివారణలక్షణస్య దృష్టఫలస్య సంభవే సత్యదృష్టఫలకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్; అన్యథా శ్రవణాదివిధిష్యపి బ్రహ్మజ్ఞానోత్పత్తిప్రతిబింబ నివారణరూపం దృష్టఫలముపేక్ష్య జన్మాన్తరహేతుత్వం కల్పేయత. తస్మాద్విధ్యజ్ఞీకారే దోషాభావాద్వివిధిమరివ విద్వానపి గృహస్థో నాస్తి ముఖశ్రాద్ధోపవాసజాగరణాదివిధిమనుస్మత్యైవ సంన్యసేత్.

వ్యా. (ఆశంక తత్త్వచేత్రకు కూడ విధిని అంగీకరించినచో దాని అపూర్వముచేత మరొక దేహము ఎత్తవలసివచ్చును కదా? [సమాధానము]. అట్లుకాదు ఆఅపూర్వమునకు చిత్రమునకు విశ్రాంతి కలుగుటలో ఏర్పడిన ప్రతిబింబములను తొలగించుట అనే కనబడే ఫలమును చెప్పుటకు వీలుండగా ఆదృష్టమైన (కనబడని దేహాంతరప్రాప్తి అనే) ఫలమును చెప్పుట అన్యాయము కాదా? అట్లు కానిచో “శ్రవణము చేయవలెను”

ఇత్యాది విమలగు కూడ, బ్రహ్మజ్ఞానము ఉత్పన్నమగుటతో ఏర్పడు ప్రతి బంధములను నివారించుట అను కనబడే ఫలము కాదని జన్మాంతరమునకు హేతువగుట అను అదృష్టఫలమును చెప్పవలసి ఉండును అందుచేత విదిని అంగీకరించినను దోషము లేదు గాన వివిదుషువు వలె విద్వాంసుడైన గృహస్థుడు కూడ నాందీముఖశ్రాద్ధము, ఉపవాసము, జాగరణము మొదలైన విమలను అనుసరించియే సంన్యసించలెను.

మూ. యద్యద్యత్ర శ్రాద్ధాదికం నోపదిష్టం తథాప్యన్య విద్య త్సంన్యాసస్య వివిదిషాసంన్యాసవికృతిత్వాత్ “ప్రకృతివద్వికృతిః కర్తవ్యా” ఇతి న్యాయేన తదీయాః ధర్మాః సర్వేఽప్యత్ర ప్రాప్నువన్తి, యథాగ్నిష్టోమస్య వికృతిష్వతిరాత్రాదిషు తదీయధర్మప్రాప్తిస్తద్వత్. తస్మాదితరసంన్యాసపదత్రాపి ప్రైషమస్త్రీణ పుత్రమిత్రాదిత్యాగం సంకల్పయేత్.

వ్యా. ఇక్కడ (ఈ ఉపనిషత్తులో) శ్రాద్ధాదికమును చెప్పకపోయినను ఈ విద్యత్సంన్యాసము వివిదిషాసంన్యాసమునకు వికృతియే గాన “వికృతిని ప్రకృతి వలెనే చేయవలెను” అను న్యాయముచేత దానిధర్మములన్నీ దీనియందు కూడ ప్రాప్తించును అగ్నిష్టోమయాగమునకు వికృతులైన ఆతిరాత్రాదియాగములందు ఆ అగ్నిష్టోమయాగము ధర్మములు ఎట్లు ప్రాప్తించునో అట్లే ఇక్కడ కూడ గ్రహించవలెను. అందువలన ఇత్య (వివిదిషా) సంన్యాసమునందు వలె ఈ సంన్యాసములో కూడ ప్రైషమం త్రముచేత పుత్రమిత్రాదుల త్యాగమును సంకల్పించవలెను.

వి ఒక యాగమునకు ఎన్నో అంగములు ఉండును. ఆ అంగములన్నీ యదావిధిగా పూర్తి చేసిననే ఆ యాగము పూర్తి అగును. కొన్ని యాగములకు సంబంధించిన అంగములన్నీ చెప్పబడును. వాటికి “ప్రకృతి యాగములు” అని పేరు కొన్ని యాగాలకు కొన్ని అంగాలు మాత్రమే చెప్పబడును; మిగిలినవాటిని ప్రకృతియాగమునకు చెప్పినట్లు గ్రహించవలెను, ఇట్టి యాగములకు “వికృతియాగములు” అని పేరు. “వికృతిని ప్రకృతివలె

చేయవలెను” అనుదాని భావ మిదే. ప్రకృతియాగమునకు ఉదాహరణము అగ్నిష్టోమయాగము; వికృతియాగమునకు ఉదాహరణము ఆతిరాత్రాది యాగములు. అట్లే వివిదిపాసంన్యాసము ప్రకృతి, విద్యత్సంన్యాసము వికృతి అని భావము.

ఋ. బన్ధాదీనిత్యాదిశబ్దేన భృత్యపశుగృహక్షేత్రాదిలోకికపరి గ్రహదివిశేషాః సంగృహ్యంతే. స్వాధ్యాయం చేతి చకారేణ తదర్థ నిర్ణయోపయుక్తాని పదవాక్యప్రమాణశాస్త్రాణి వేదోపబృంహకాణీతి హాసపురాణాదీని చ సముచ్చినోతి. ఔత్సుక్యనిష్పత్తిమాత్రప్రయోజనానాం కావ్యనాటకాదీనాం త్యాగః కైముతికన్యాయసిద్ధః. సర్వకర్మాణీతి సర్వశబ్దేన లోకికవైదికనిత్యనైమిత్తికనిషిద్ధకామ్యాని సంగృహ్యంతే. పుత్రాదిత్యాగేనైహికభోగః పరిహృతః. సర్వకర్మత్యాగేన చాముష్మికభోగాశాచిత్తవిక్షేపకారిణీ పరిహృతా. అయమితి ఛాన్దసవిధక్తిలింగవ్యత్యయేన ఇదం బ్రహ్మాణ్డమితి యోజనీయమ్. బ్రహ్మాణ్డత్యాగో నామ తత్ప్రాప్తిహేతోర్విరాఘపాసనస్య త్యాగః. బ్రహ్మాణ్డం చేతి చకారేణ సూత్రాత్ప్రాప్తిహేతోః హిరణ్యగర్భోపాసనస్య తత్త్వజ్ఞానహేతూనాం శ్రవణాదీనాం చ సముచ్చయః. స్వపుత్రాదిహిరణ్యగర్భోపాసనాన్తమైహికమాముష్మికం చ సుఖసాధనం సర్వం ప్రైషమన్తోచ్ఛరణేన పరిత్యజ్య కౌపీనాదికం పరిగృహ్ణీయాత్.

వ్యా. “బన్ధాదీన్” అను పదములోని ‘ఆది’ శబ్దముచేత [బంధువులు మొదలైన వారు అన్నప్పుడు] “మొదలైనవారు” అను పదముచేత భృత్యులు, పశువులు, గృహము. పౌలములు మొదలైన లోకిక పరిగ్రహ విశేషములు (సంపాదించిన ధనాదులు) గ్రహింపబడును. భృత్యాదులను త్యజించవలెను అని అర్థము, “స్వాధ్యాయం చ” అన్నప్పుడు ‘చ’ శబ్దము చేత (స్వాధ్యాయమును కూడ” అన్నప్పుడు ‘కూడ’ అనుటచేత) వేదాత్తమును నిర్ణయించుటకు ఉపయోగించు వ్యాకరణ మీమాంసా - న్యాయశాస్త్ర

ములను, వేదమునకు ఉపకారకములైన శ్రావణాదులను సముచ్చయింపఁజేయునాడు (చేర్చుచున్నాడు). [“రామః లక్షణః చ” ఇత్యాది ప్రయోగములలో ‘చ’ అనుదానికి “రామునితో పాటు లక్ష్యుఁడు కూడ” అని అర్థము. ఇట్లు మరొక దానిని కూడ చేర్చుటకు సముచ్చయ మని పేరు] అనగా వ్యాకరణాది శాస్త్రములను కూడ పరిత్యజించవలె నని అర్థము. కేవలము బొత్తుకృతమును నివర్తింపజేసికొనుటకు [కేవలము వినోదముకొరకు] చదివే కావ్యనాటకాదులను విడువవలె నని కై నుత్యన్యాయమువేతనే సిద్ధించును. “సర్వకర్మాణి” అన్నప్పుడు ‘సర్వ’ శబ్దముచేత లౌకికకర్మలు, వైదికములైన నిత్యకర్మలు, నైమిత్తికకర్మలు నిషిద్ధకర్మలు కామ్యకర్మలు గ్రహింపబడును. పుత్రాదులను విడుచుటచే ఐహికభోగములను పరిహరించి నట్లయినది. సర్వకర్మలను త్యజించుటచేత చిత్తవిక్షేపమును కలిగించు అముష్మికభోగశ (ఐరలోకములో లభించు భోగములపై ఆశ) పరిహరింపబడినది. “అయం బ్రహ్మణ్” అన్నప్పుడు “ఇదమ్” అని నష్టసంకలింగద్వితీయై కవచనమునకు బదులు “అయమ్” అని పులింగప్రదమై కవచసము ప్రయోగింపబడినది. చాందసము గానదోషములేదు. “ఇదం బ్రహ్మణ్” అని ఉన్నట్లు గ్రహించి అర్థము చెప్పుకొనవలెను. బ్రహ్మాండమును విడుచుట అనగా బ్రహ్మాండ ప్రాప్తికి హేతువైన విచ్ఛాత్సర్వరూపాననము విడచుట అని అర్థము. “బ్రహ్మణ్ చ” అని ‘చ’ శబ్దమును ప్రయోగించుటచే నూత్రాత్మప్రాప్తికి హేతువైన హిరణ్యగర్భోపాసనమును, తత్త్విజ్ఞానమునకు హేతువులైన శ్రవణాదులను కూడ గ్రహించవలెను. పుత్రులు మొదలు హిరణ్యగర్భోపాసనమువరకు గల ఐహిక అముష్మిక సుఖసాధనముల నన్నింటినీ ప్రైషమస్త్రోద్ధారణపూర్వకముగా పరిత్యజించి కౌపీనాదికమును గ్రహించవలెను.

వి ప్రతిజీవునకు స్థూలశరీరము, సూక్ష్మశరీరము ఉండును. ఒక వనములో ఉన్న వృక్షములను ప్రత్యేకముగా గ్రహించినచో ఈ వృక్షము; ఆ వృక్షము అని అందుము. ఆ వృక్షముల నన్నింటిని ఒక సమూహముగా గ్రహించినచో ఆ వృక్షము అన్నీ కలసి ఒక వన మగును. వేరు వేరుగా

గ్రహించినచో అది “వ్యష్టి”. సమూహముగా గ్రహించినచో “సమష్టి”. అనంతసంఖ్యాకులైన జీవుల స్థూలశరీరముల నన్నింటిని సమష్టిగా గ్రహించినచో ఆ స్థూలశరీరసమష్టితో సంబంధించిన (తదుపహితమైన) చైతన్యమునకు “విరాట్” అని పేరు. అనగా ప్రపంచములోని అందరి జీవుల శరీరములు కలిసి ఈ విరాట్ కు శరీర మని అర్థము. అట్లే సూక్ష్మ శరీరముల సమష్టితో సంబంధించిన చైతన్యమునకు — ‘సూత్రాత్మ’ “హిరణ్యగర్భుడు” “ప్రాణము” అని పేర్లు. విరాట్స్వరూపమును ఉపాసన చేసినవారికి బ్రహ్మాండప్రాప్తి కలుగును సంన్యాసి ఈ ద్వివిధోపాసనము కూడ త్యజించు నని వైన చెప్పినదాని భావము.

మూ. అచ్ఛాదనం చేతి చిరారేణ పాదురాదీని సముచ్చినోతి.
తథా చ స్మృతిః—

“కౌపీనయుగలం వాసః ఉద్ధౌం శీతనివారిణీమ్
పాదుకే చాపి గృహ్ణీయాత్ కుర్యాన్నాన్యస్య సంగ్రహమ్”

ఇతి.

స్వశరీరోపభోగో నామ కౌపీనేన లజ్జావ్యావృత్తిః. యజ్ఞేన గోసర్పాద్యుపద్రవపరిహారః. అచ్ఛాదనేన శీతాదిపరిహారః. చకరాత్ పాదుకాఢ్యాముచ్చిష్టదేశస్పర్శాదిపరిహారం సముచ్చినోతి. లోకస్యోపకారో నామ దణ్డాదిలిగ్నేనైతదీయముత్తమాశ్రమం పరిత్యాయ తదుచితాభివర్ధనభిక్షప్రదానాదిప్రవృత్త్యా ఋత్యతనిద్ధిః. చరారేణాశ్రమమర్యాదాయాః శిష్టాచారప్రాప్తాయాః పాలనం సముచ్చినోతి.

వ్యా. అచ్ఛాదనం ‘చ’ అని ‘చ’ కారప్రయోగముచేత పాదుకాదుల సముచ్చయము చేయుచున్నాడు. ఆ విషయమును స్మృతి చెప్పుచున్నది—

“రెండు కౌపీనములను, వస్త్రమును, శీతమును నివారించు బొంతను, పాదుకలను గ్రహించవలెను. ఊరేమీ పరిగ్రహింపగూడదు.”

స్వశరీరోపభోగము అనగా కౌపీనమును దరించుటచే లజ్జ లేకుండ చేసికొనుట. దండముచేత ఎద్దులు, సర్పములు మొదలగు వాటివలన కలుగు

ఉపద్రవమును తొలగించుకొనుట. ఆచ్ఛాదనముచే శీతబాధాదులను పరిహరించుకొనుట. చకారముచే పాదుకలు ధరించుట ద్వారా ఎంగిలి మొదలైన వాటితో అపవిత్రములైన ప్రదేశముల స్పర్శాదికమును సముచ్చయించుచున్నాడు. లోకోపకార మనగా--దండము మొదలైన లింగముల (గుర్తుల) చేత ఆతని ఉత్తమాశ్రమమును తెలిసికొని లోకులు ఆ అశ్రమమునకు తగిన అభివందనము, భిక్షావ్రదానాదికము చేయుటకు ప్రవర్తించురు గాన దానిచేత వారికి సుకృతము సిద్ధించుట చకారముచేత శిష్టుల ఆచారము చేత ప్రాప్తమైన అశ్రమమర్యాదను పాలించుటను సముచ్చయము చేయుచున్నాడు.

మూ. కౌపీనాదిపరిగ్రహస్యానుకూలత్వమభిప్రేత్య ముఖ్యత్వం ప్రతిషేధతి—

ఉ “తచ్చ న ముచ్చోఽస్తి” (పరమ. ఉ. 1)

యత్కౌపీనాదిపరిగ్రహణమస్తి తదవ్యస్య యోగినః పరమహంసస్య ముఖ్యః కల్పో న భవతి; కిం త్వనుకల్ప ఏవ. వివిదిషా సంన్యాసినస్తు దణ్డగ్రహణం ముఖ్యమితి కృత్వా దణ్డవియోగస్య నిషేధః స్మర్యతే—

“దణ్డాశ్మనోస్తు సంయోగః సర్వదైవ విధీయతే
న దణ్డేన వినా గచ్ఛేదిమక్షేపత్రయం బుధః” ఇతి.

ప్రాయశ్చిత్తమపి దణ్డనాశే ప్రాణాయామశతం స్మర్యతే—“దణ్డత్యాగే శతం చరేత్” ఇతి.

వ్యా. కౌపీనాదుల స్వీకారము అనుకూలము మాత్రమే కాని దానికి ముఖ్యత్వము లేదు అని చెప్పుచున్నాడు—

“అది ముఖ్యము కాదు ”

కౌపీనాదులను స్వీకరించుట కూడ యోగియైన పరమహంసకు ముఖ్యకల్పము కాదు, అనుకల్పము (అంతగా ముఖ్యముకాని విధానము) మాత్రమే. కాని వివిదిషాసంన్యాసికి దండగ్రహణము ముఖ్యము గాన ఆత

తెన్నడూ దండమును విడువరా దని స్మృతిలో చెప్పబడినది - “ఎల్లప్పుడు దండము శరీరము కలిసియే ఉండవలె నని చెప్పబడుచున్నది సంన్యాసి దండము లేకుండా ఇషుక్షేపత్రయము కూడ వెళ్లకూడదు. (విడచిన బాణము ఎంత దూరములో పడునో అది ఇషుక్షేపము. అట్టి మూడు దూరములు ఇషుక్షేపత్రయము).

మూ. యోగినః పరమహంసస్య ముఖ్యం కల్పం ప్రశోత్తరాధ్యం దర్శయతి-

ఉ. కోఽయం ముఖ్య ఇతి చేదయం ముఖ్యః, న దణ్డం న శిఖమ్, న యజ్ఞోపవీతమ్, నాచ్ఛాదనం చరతి పరమహంసః.” (పరమ. ఉ. 1.2) ఇతి.

‘న శిఖమ్’ ఇతి ఛాన్దసో లిఙ్గవ్యత్యయోఽనుసంధేయః. యథా వివిదిషుః పరమహంసః శిఖాయజ్ఞోపవీతాధ్యం రహితో ముఖ్యః తథా యోగీ దణ్డాచ్ఛాదనాధ్యం రహితః సన్ముఖ్యో భవతి. దణ్డస్య వైఖవత్వాదిలక్షణమ్, ఆచ్ఛాదనస్య కద్దత్వాదిలక్షణం చ పరీక్షితుం, ఏడ్డాదికం సంపాదయితుం, రక్షితుం చ చిత్తే వ్యావృతే సతి చిత్తవృత్తినిరోధ లక్షణో యోగో న సిద్ధ్యేదితి. తచ్చ యుక్తమ్, “న హి పరవిమూతాయ కన్యోద్వాహః” ఇతి న్యాయాత్.

వ్యా. యోగియైన పరమహంసకు ముఖ్యమైన కల్పమును (విచిని) ప్రశోత్తరములచేత చూపుచున్నాడు-

“ముఖ్య తెవరు? ఇతడు ముఖ్యుడు, దండము దరించడు, శిఖ దరించడు, యజ్ఞోపవీతము దరించడు; ఆచ్ఛాదనము దరించడు; పరమ హంస తిరుగుచునే ఉండును”.

“న శిఖమ్” అన్నప్పుడు శిఖాశబ్దము స్త్రీలింగములో కాక పులింగములో ప్రయోగింపబడినది. ఇది ఛాందసప్రయోగము. శిఖాయజ్ఞోపవీతములు లేని వివిదిషుపరమహంస ఎట్లు ముఖ్యుడో అట్లే దండాచ్ఛాదనము

లేనిచో యోగి ముఖ్యుడగును. “దండము వెదురిదా కాదా; ఆచ్ఛాదనము హంతయా కాదా” ఈ మొదలైన పరీక్షలు చేయుటలోను, దండాదికమును సంపాదించుకాని రక్షించుకొనుటలోను చిత్తము వ్యాపృత మైనపుడు (ఇని చేయుచున్నప్పు) “చిత్తవృత్తులను నిరోధించుట” అను స్వరూపము గల యోగము సిద్ధించదు. వరుణ్ణి చంపుటకై ఆతనికి కన్యక నిచ్చి వివాహము చేయరు కదా? అను న్యాయమును (సామెతను) అనుసరించి చూచినచో అది (దండాదిత్యాగము) యుక్తమే (చిత్తమును స్థిరముగా నిలుపుకొనుటకై సంన్యాసము చేసిన యోగి చిత్తవివేకకారకమునైన దండాదులను గ్రహింప కుండుటయే యుక్త మని భావము).

మూ. ఆచ్ఛాదనాద్యభావే శీతాదిభాధాయాః ౩ః ప్రతీకార ఇత్యా శబ్దాగ్రహ—

ఉ. “న శీతం న చోష్ణం న సుఖం న దుఃఖం న మానాపమానౌ చ షడూర్మివర్జమ్” (పరమ. ఉ. 2), ఇతి.

నిరుద్ధాశేషచిత్తవృత్తైర్మోగినః శీతం నాస్తి, తత్రప్రతీత్య భావాత్. యథా వీలాయామాన క్తస్య బాలస్యాచ్ఛాదనాదిరహితస్యాపి హేమస్తశిశిరయోః ప్రాతఃకాలేఽపి శిశిరం నాస్తి తథా పరమావృన్యాస క్తస్య యోగినః శీతాభావః. ఘర్మకాలే ఉష్ణాభావశ్చ తథైవాపగస్తవ్యః. వర్షాసు తదభావసముచ్చయార్థశ్చకారః. శీతోష్ణయోరప్రతీతౌ తజ్జన్యయోః సుఖదుఃఖయోరభావ ఉపపన్నః. నిదామే శీతం సుఖజనకం హేమస్తే దుఃఖజనకమ్. ఉక్తవిపర్యయ ఉష్ణే ద్రష్టవ్యః. మానం పురుషాంతరేణ సంపాదితః సత్కారః. అపమాన స్థిరస్కారః. యదా యోగినః స్వాత్మవ్యతిరిక్తం పురుషాంతరమేవ న ప్రతీయతే తదా మానాపమానౌ దూరాపేతౌ. చకారః శత్రుమిత్రరాగద్వేషాదిద్వంద్వభావం సముచ్చినోతి. షడూర్మయః - క్షుత్తిపానే శోకమోహౌ జరా మరణే చ. తేషాం త్రయాణాం ద్వంద్వనాం క్రమేణ ప్రాణమనోదేహధర్మత్వాదాత్మతత్త్వాభిముఖస్య యోగినస్తద్వర్జనం యుజ్యతే.

వ్యా. అచ్చాదనాదులు లేకపోయినచో శీతాదిబాద కలుగును కదా; దానికి ప్రతిక్రియ ఎట్లు? అని ఆశంకించుకొని సమాధానము చెప్పుచున్నాడు— (యోగియైన పరమహంసకు) “శీతము చలి) ఉండదు; ఉష్ణము (వేడి) ఉండదు; సుఖము ఉండదు; దుఃఖము ఉండదు; మానావమానములు ఉండవు. షడూర్ములను కూడ ఆతడు విడచును”.

సమస్తమైన చిత్తవృత్తులను నిరోధించుకొనిన యోగికి శీతము లేదు, ఎందుచేత ననగా దాని జ్ఞానము ఆతనికి ఉండదు. అటలలో ఆసక్తుడైన పిల్లవాడు అచ్చాదనాదులు లేకపోయినను, ఆతనికి హేమంతశిశిరములందు ప్రాతఃకాలమందు కూడ శీతము ఎట్లుఉండదో అట్లే పరమాత్మయందు ఆసక్తుడైన యోగికి చలి ఉండదు. గ్రీష్మమునందు ఉష్ణము కూడ ఆ విధముగనే ఉండ దని గ్రహించవలెను. వర్షర్తువునందు శీతము లేకుండుటను సముచ్చయించుటకై చకారము ప్రయోగింపబడినది. శీతోష్ణముల జ్ఞానముండనప్పుడు వాటివలన కలుగు సుఖదుఃఖములు లేకుండుట కూడ యుక్తమే. గ్రీష్మమునందు చల్లదనము సుఖకరము; హేమంతములో దుఃఖజనకము, ఉష్ణము విషయమునందు వైన చెప్పినదానికి విపర్యయము (తారుమారగుట) గ్రహించవలెను. మాన మనగా ఇతరులచేత చేయబడిన సత్కారము. ఇతరులు చేసిన తిరస్కారము అవమానము. యోగికి తన కంటె బిన్నమైన మరొక వ్యక్తియే కనబడనప్పుడు ఆతనికి మానావమానముల ప్రశ్నయే ఉండదు. చకారము శత్రుమిత్రులు, రాగద్వేషములు మొదలైన ద్వంద్వములు లేకుండుటను సముచ్చయించుచున్నది. ఆకలి దప్పలు, శోకమోహములు, జరామరణములూ అనునవి ఆరు ఊర్ములు. (తరంగముల వలె వచ్చి మీద పడుచుండును గాన వాటికి ఊర్ములు అని పేరు). ఈ మూడు ద్వంద్వములు వరుసగా ప్రాణ - మనో - దేహముల దర్మములగుటచే అత్యంతత్వమునందు మనస్సు నిలిపిన యోగి వాటిని విడుచుట యుక్తమే.

మూ. సన్న్వస్తేవం సమాధిదశాయాం శీతాద్యఛావః, పృష్ఠాన దశాయాం తు నిన్దాద్ద్గ్లేశః సంసారిణమివైనం బాధేత్తైవేత్యాశ జ్ఞాహ—

ఉ. “నిర్దాగర్వమత్సర దమ్బదర్పేచ్ఛా ద్వేష సుఖదుఃఖకామ
క్రోధలోభమోహహర్షాసూయ హంకారాదీంశ్చ హిత్యా”

(పరమ. ఉ. 2) ఇతి.

వివిధైః పురుషైః స్వస్మిన్నాపాదితా దోషోక్తిర్నిర్దా. అన్యేభోఽ
ధికోఽహమితి చిత్తవృత్తిగర్వః. విద్యాధనాదిభిరసస్యసదృశో భవామితి
బుద్ధిర్మత్సరః. పరేహమగ్రే జపధ్యానాదిప్రకటనం దమ్బః. తర్క్య
నాదిషు దృఢబుద్ధిద్వర్పః. ధనాద్యభిలాషః ఇచ్ఛా. శత్రువధాదిషు బుద్ధి
ద్వేషః అనుకూలద్రవ్యాదిలాభేన బుద్ధిస్వాస్థ్యం నువమ్. తద్వివర్యయో
దుఃఖమ్. యోషిదాద్యభిలాషః కామః. కామితార్థవిఘాతజన్యో బుద్ధి
క్షోభః క్రోధః. లబ్ధిస్య ధనస్య త్యాగాసహిష్టుత్వం రోభః. హితేష్వహిత
బుద్ధి రహితేషు హితబుద్ధిర్మోహః. చిత్తగతసుఖాభివృద్ధౌచా ముఖవిరాస
హేతుర్ధివృత్తిర్హర్షః. పరకీయగుణేషు దోషత్వారోపణమసూయా.
దేహేంద్రియాదిసంఘాతేష్వాత్మభ్రమోఽహంకారః. ఆదిశబ్దేన భోగ్య
పస్తుషు మమచారసమీచీనత్వాదిబుద్ధయో గృహ్యంతే. చిత్తారో యథో
క్తనిర్దాదివిపరీతం స్తుత్యాదికం సముచ్చినోతి. ఏతాన్ సర్వాన్ హిత్యా
పూర్వోక్త వాసనాక్షయాభ్యాసేన పరిత్యజ్యావత్తిష్ఠేతేతి శేషః.

వ్యా సమాదిదశలో ఈ విధముగా శీతాదుల బాధ ఉండకపోవచ్చును.
కాని వ్యుత్థానదశయందు నిందాదిక్షేళము సంసారిని వలె యోగిని కూడ
బాధించును కదా అని ఆశంకించుకొని చెప్పుచున్నాడు--

“నిందా - గర్వ - మత్సర - దంభ - దర్ప - ఇచ్ఛా - ద్వేష - సుఖ-
దుఃఖ - కామ - క్రోధ - లోభ - మోహ - హర్ష - ఆసూయా - అహంకారా
దులను కూడ విడచి ప్రవర్తించవలెను”.

అనేకవిధములైన పురుషులు తనయందు దోషమును ఆరోపించుచు
పలికిన మాటలు నింద. నేను ఇతరు లందరికంటె గొప్పవాడను అను
చిత్తవృత్తి గర్వము. విద్యాధనాదులలో సాటిలేని వాడను అగుదును అను

బుద్ధి మత్సరము. ఇతరుల ఎదుట తన జపధ్యానాదులను ప్రకటించుట దంభము. ఇతరులను భయపెట్టుట మొదలగు కార్యములందు దృఢమైన బుద్ధి దర్పము ధనాదులయందు అభిలాష ఇచ్చు. శత్రువధాదులు చేయవలె నను బుద్ధి ద్వేషము. అనుకూలమైన ద్రవ్యములు మొదలైనవి లభించుటచే చిత్తమునకు కలుగు స్వాస్థ్యము; సుఖము తద్విరుద్ధము అనగా ప్రతికూలమైన ద్రవ్యములు మొదలైనవి ప్రాప్తించుటచే చిత్తమునకు కలుగు అస్వాస్థ్యము దుఃఖము. స్త్రీలు మొదలైనవారియందు అభిలాష కామము. కోరినదానికి విఘాతము ఏర్పడుటచే కలిగిన బుద్ధిక్షోభము క్రోధము. లభించిన ధనమును విడచుటకు ఇచ్చగించక పోవుట లోభము హితమైనవాటిని అహితములుగాను, అహితమైనవాటిని హితములుగాను భావించుట మోహము. చిత్తములోని సుఖమును వ్యంజింపజేయునది ముఖవికాసాదులకు హేతువు అయిన చిత్తవృత్తి హర్షము. ఇతరుల గుణములయందు దోషత్వమును ఆరోపించుట అనూయ. దేహము, ఇంద్రియములు మొదలైనవాటి నముదాయమును ఆత్మ అని భ్రమించుట అహంకారము పై వాక్యములో 'ఆది' (మొదలైన) అను శబ్దముచేత భోగ్యవస్తువులయందు మమకారము, అవి మంచినను బుద్ధి మొదలగునవి గ్రహించవలెను. 'చ' కారము పైన చెప్పిన నిందాదులకు విపరీతమైన స్తుతి మొదలగువాటిని నముచ్చయము చేయుచున్నది. సమస్తమైన ఈ నిందాదికమును హిత్వా = వెనుక చెప్పిన వాసనాక్షయమును అభ్యసించుట ద్వారా విడచి, "అవత్కిషేత" (ఉండవలెను) అని అధ్యాహారము.

మూ. నను విద్యమానే స్వదేహే తత్పరిత్యాగో న సంభవ తీత్యాశక్కాహ—

ఉ. "స్వవపుః కుణపమివ దృశ్యతే యత స్తద్వపురపధ్వస్తమ్." (పరమ. ఉ. 2) ఇతి

పూర్వం యత్స్వకీయం వపుస్తదిదానీం యోగినా స్వాత్మచైతన్యాత్ పృథగ్భూతత్వేన కుణపమివానలోక్యతే: యథా శ్రద్ధాల్పః స్పర్శనభీత్యా శవదేహం దూరే స్థితోఽవలోకయతి, తథాయం యోగీ

తాదాత్మ్యస్థానస్థిరదయభీత్యా సావధానో దేహం చిదాత్మనః సకాశాన్ని
రస్తరం వివినక్తి. యతః కారణాత్ తద్వపుః ఆచార్యోపదేశాగమాను
భవైరపధ్వస్తం చిదాత్మనః సకాశాన్నిరాకృతమ్; తత్తత్తైతన్యవిముక్త
స్య దేహస్య శవతుల్యతయా దృశ్యమానత్వాత్ సత్యపి దేహే నిర్దాది
త్యాగో ఘటత ఇత్యభిప్రాయః,

వ్యా. ఈ శరీరము ఉండగా నిందాగర్వాదులను విడచుట సంభవిం
చదు అని ఆశంకించుకొని చెప్పుచున్నాడు: - “తన శరీరము శవమువలె చూడ
బడును గాన శరీరము ఆత్మనుండి దూరమైపోయినది”.

“ఇది నా శరీరము” అని పూర్వము అనుకొన్న శరీరమునే యోగి
తన ఆత్మ చైతన్యముకంటె వేరుగా శవమువలె చూచును. ఆచారశ్రద్ధ
గలవాడు స్పర్శభీతిచేత శవశరీరమును దూరమునందే నిలచి ఏ విధముగా
చూచునో అట్లే ఈ యోగి కూడ తాదాత్మ్యత్రాంతి కలుగు నను భయముచేత
సావధానచిత్తుడై దేహమును చిదాత్మనుండి నిరంతరము వేరుచేసి చూచు
చుండును. యతః=ఏ కారణమువలన, ఆ శరీరము ఆచార్యోపదేశముచేతను,
శాస్త్రముచేతను, అనుభవముచేతను అపధ్వస్తము=చిదాత్మనుండి నిరాకరిం
పబడినదో, ఆ కారణమువలన; చైతన్యమునుండి దూరమైన శరీరము శవ
ముతో సమానముగ కనబడును గాన దేహమున్నను నిందాదులను విడచుట
కుదురును అని అభిప్రాయము.

మూ. ననూత్పన్నో దిగ్భ్రమః సూర్యోదయదర్శనేన విసృజ్యోఽపి
యథా కదాచిదనువర్తతే తథా కదాచిదాత్మని దేహాత్మసంశయాద్యను
వృత్తౌ నిర్దాదిశ్లేశః పునః పునః ప్రసజ్యేతేత్యాశక్యహా—

ఉ. “సంశయవిపరీతమిథ్యాజ్ఞానానాం యో హేతుస్తేన నిత్యని
వృత్తః” ఇతి

అత్మా కర్తృత్వాదిధర్మోపేతస్తద్రహితో వేత్త్యాదికం సంశయ
జ్ఞానమ్. దేహరూప ఏవాత్మేతి విపరీతజ్ఞానమ్. ఏతదుభయం ఛోక్తృ

విషయమ్. మిథ్యాజ్ఞానం తు భోగ్యవిషయమత్ర వివక్షితమ్. తచ్చానేక విధం-“సంకల్పప్రభవాన్ కామాన్”. ఇత్యత్ర స్పష్టికృతమ్ (పుట247) తద్దేతుశ్చతుర్విధః - “అనిత్యాశుచిదుఃఖానాత్మసు నిత్యాశుచిసుఖాత్మభ్యాతి రవిద్యా” (2.5) ఇతి సూత్రజాత్. అనిత్యే గిరినదీసముద్రావౌ నిత్య త్వభ్రాన్తిరేకా, అశుచౌ, పుత్రభార్యాదిశరీరే శుచిత్వభ్రాన్తిర్ద్వితీయా, దుఃఖే కృషివాణిజ్యాదౌ సుఖత్వభ్రాన్తిస్సతీయా, గౌణమిథ్యాత్మని పుత్రభార్యాద్యావన్నమయాదికే చానాత్మని ముఖ్యాత్మత్వభ్రాన్తిశ్చతుర్థీ. ఏతేషాం సంశయాదీనాం హేతురద్వితీయ బ్రహ్మాత్మతత్త్వావరకమ జ్ఞానం తద్వాసనా చ. తచ్చాజ్ఞానం యోగినః పరమహంసస్య మహావా క్యార్థబోధేన నివృత్తమ్. వాసనా తు యోగాభ్యాసేన నివృత్తా. ఉదాహృ తాయాం దిగ్రాన్తౌ అజ్ఞానే నివృత్తేఽపి వాసనాయాః సద్భావాత్ యథా. పూర్వం భ్రాన్తివ్యవహారః. యోగిస్సన్తుభ్రాన్తి హేతుద్వయరాహిత్యాత్ కుతః సంశయాదీన్యనుపరేరన్? తమేతమను వృత్త్యభావమభిప్రేత్య తేన హేతుద్వయేన, నిత్యనివృత్త ఇత్యుక్తమ్. సత్యామ [ప్ర]జ్ఞాన తద్వాసనానివృత్తై రస్యా నివృత్తేర్వినిశానావాన్నిత్యత్యం ద్రష్టవ్యమ్.

వ్యా. దిగ్రమ (ఏది ఏది కు అను సంశయము, లేదా ఒక దిక్కును మరొక దిక్కునుకొనుట) కలిగినవానికి సూర్యోదయమును చూడ గానే (తుర్పుదిక్కు తెలిసినపిమ్మట) ఆ భ్రమ తొలగిపోయినను అప్పు డప్పుడు అది మరల కలుగుటనే ఉండును. అట్లే ఎప్పుడైనా ఆత్మవిషయ మున దేహాత్మసంశయాదులు (దేహమే ఆత్మయా అను సందేహము) అను- వర్తించినప్పుడు నిందాదిక్షేపము మాటిమాటికి కలుగుచుండవచ్చును కదా అని ఆశంకించి చెప్పుచున్నాడు--

“సంశయ-విపరీతజ్ఞాన మిథ్యాజ్ఞానములకు ఏది హేతువో దానిచేత నిత్య ము నివృత్తుడై ప్రవర్తించును”.

ఆత్మకు కర్తృత్వము మొదలైన ధర్మములు ఉన్నవా లేవా అను ఆలోచన సంశయజ్ఞానము. దేహాదులే ఆత్మ అనునది విపరీతజ్ఞానము. ఈ

సంశయవిపరీతజ్ఞానములు రెండూ భోక్తను గూర్చినవి. ఇక్కడ మిథ్యాజ్ఞానము భోగ్యములను గూర్చినది అని గ్రహింపవలెను. అది అనేకవిధములుగా ఉండును. దీనిని గూర్చి “సంకల్పప్రభవాన్ కామాన్” అను శ్లోకమును వ్యాఖ్యానించు సందర్భమున వివరింపబడినది (పు 247) దానికి (మిథ్యాజ్ఞానమునకు కారణము నాలుగు విధములు. “అనిత్యమును నిత్యముగాను, అశుచిని శుచిగాను, దుఃఖమును సుఖముగాను, అనాత్మను ఆత్మగాను భావించుట అవిద్య” అని పాతంజలయోగసూత్రమున చెప్పబడినది నిత్యములు కాని పర్యత నదీ సముద్రాదులు నిత్యము లనుకొనుట మొదటిది. అపవిత్రమైన (శుద్ధము కాని) పుత్రభార్యాదులు శరీరము శుచి అనుకొనుట రెండవది. దుఃఖకరమైన కృషి వాణిజ్యము (వర్తకము) మొదలైనవి సుఖకరము లనుకొనుట మూడవది. పుత్రభార్యాదులు తనకంటె వేరుగా కనబడుచున్నను వారు తానే అనుకొనుచు వారి సుఖదుఃఖాదులను తనపై ఆరోపించుకొనుచుండును గాన పుత్రభార్యాదులు గౌణమిథ్యాత్మలు (అప్రధానములు అసత్యములు అయిన ఆత్మలు) అట్లే అన్నపయమైన తన శరీరమే ఆత్మ అనుకొనుచుండును. ఈవిధముగా ఆత్మ కానివాటిని ఆత్మ అనుకొనుట నాల్గవది. ఆద్వితీయబ్రహ్మాత్మతత్త్వమును అవరించు అజ్ఞానము, దాని వాసన ఇవియే ఈ సంశయాదులకు హేతువు యోగియైన పరమహంస ఆ అజ్ఞానమును మహావాక్యార్థములను తెలిసికొనుటచే తొలగించుకొనినాడు. వాసనను యోగాభ్యాసముచేత తొలగించుకొన్నాడు. వైన ఉదాహరించిన దిగ్రాంతియందు, అజ్ఞానము తొలగినను దాని వాసన మిగిలిపోవుటచే పూర్వము వలె బ్రాంతి కలుగవచ్చును, కాని బ్రాంతికి హేతువైన అజ్ఞానము, దాని సంస్కారము రెండూ నశించిన యోగికి సంశయాదులు ఎట్లు అనువర్తించును? వాటి అనువృత్తి ఉండదు అను విషయమును దృష్టితో ఉంచుకొని “యోగి ఆ హేతుద్వయముచేత నిత్యనివృత్తుడు” అని చెప్పబడినది. అజ్ఞానము, దాని వాసన నివర్తించిన పిమ్మట వాటి నివృత్తికి వినాశము లేదు గాన సంశయాదులనుండి యోగికి నివృత్తి నిత్యము అని తెలిసికొనవలెను.

మూ. తన్నిత్యత్వే హేతుమాహ :-

ఉ. తన్నిత్యబోధః (పరమ. ఉ. 2) ఇతి.

సర్వనామత్వాత్ ప్రసిద్ధార్థవాచీ తచ్చబోధోఽత్ర సర్వవేదాంత ప్రసిద్ధం పరమాత్మానమాచక్షే. తస్మిన్ పరమాత్మని నిత్యో బోధః యస్య యోగినః సోఽయం తన్నిత్యబోధః. యోగీ హి “తమేవ ధిరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మణః” (బృ. ఉ. 4-4-21) ఇతి. శ్రుతిమనుస్మత్య చిత్తవిక్షేపాన్ యోగేన పరిహృత్య నైరస్తర్యేణ పరమాత్మవిషయామేవ ప్రజ్ఞాం కరోతి. అతో బోధస్య నిత్యత్వాత్ బోధవినాశ్యయోరజ్ఞానతద్వాసనయోర్నివృత్తిర్నిత్యేత్యర్థః

వ్యా. ఆజ్ఞాన తద్వాసనల నివృత్తి నిత్యమని చెప్పుటకు హేతువును చెప్పుచున్నాడు - “(ఆ) యోగి నిత్యము పరమాత్మ సాక్షాత్కారము కలిగి ఉండును”.

“తన్నిత్యబోధః”లోని తచ్చబ్ధియు సర్వనామ శబ్దము. అందుచేత ప్రసిద్ధమైనదానిని అర్థముగా చెప్పును. అనగా “తత్” అనుదానికి ప్రసిద్ధమైన ‘ఆది’ అని అర్థము. ఇక్కడ ప్రకరణానుసారము “సర్వవేదాంత ప్రసిద్ధమైన పరమాత్మ” అని అర్థము. తస్మిన్=ఆ పరమాత్మయందు, నిత్యమైన జ్ఞానము ఏ యోగికి ఉన్నదో అతడు “తన్నిత్యబోధుడు”. “బుద్ధి మంతుడైన బ్రాహ్మణుడు ఆత్మనే తెలిసికొని ప్రజ్ఞను (ఆత్మవిషయకమైన జ్ఞానమును) చేయుచుండును” అను శ్రుతిని అనుసరించి, యోగి, చిత్తవిక్షేపములను యోగముచేత పరిహరించి, నిరంతరము పరమాత్మను గూర్చిన ప్రజ్ఞనే (జ్ఞానమునే) చేయును. అందుచేత బోధ [ఆతని ఆత్మజ్ఞానము] నిత్యము గాన ఆ జ్ఞానముచే నశింపచేయ దగిన అజ్ఞాన - అజ్ఞానవాసనల నివృత్తి నిత్యము అని అర్థము

మూ. బుద్ధ్యమానస్య పరమాత్మనస్తార్కికేశ్వరవత్ తటస్థత్వ శబ్దాం వారయతి—

ఉ. తత్స్వయమేవావస్థితిః. (పరమ. ఉ. 2) ఇతి.

యద్వేదాంతవేద్యం బ్రహ్మాస్తి తత్స్వయమేవ న తు స్వస్మాదన్యదిత్యేవం నిశ్చిత్య యోగినోఽవస్థితిర్భవతి.

వ్యా. తార్కికులు అనుమానప్రమాణముచేత ఈహించి సాదించిన ఈశ్వరుడు తటస్థుడు. అనగా జీవునితో సంబంధము లేక మరొకజీవునివలె మారముగా ఉండువాడు. అయితే యోగి సాక్షాత్కరింపచేసికొనిన పరమాత్మ ఆ విధముగా తటస్థుడు కాదు అని చెప్పుచున్నాడు—

“ఆ పరమాత్మ తానే ఆని భావించుచు యోగి స్థితుడగును (ఉండును)” వేదాంత వేద్యమైన ఏ బ్రహ్మ ఉన్నదో అది తానే; తనకంటె బిన్నము కాదు అని నిశ్చయించుకొని యోగి స్థితిని పొందును.

మూ. తస్య యోగినో బ్రహ్మనుభవప్రకారం దర్శయతి—

ఉ. “తం శాస్త్రమచలమద్వయమానందవిజ్ఞానఘన ఏవాస్మి, తదేవ మమ పరమం ధామ” (పరమ. ఉ. 2) ఇతి.

తమిత్వాదిపదత్రయే ద్వితీయా ప్రథమార్థే ద్రష్టవ్యా.యః పర మాత్మా శాస్త్రః క్రోధాదివిక్షేపరహితః, అచలో గమనాదిక్రియారహితః, స్వగతసజాతీయవిజాతీయభేదరహితః, సచ్చిదానందైకరసోఽస్తి స ఏవా హమస్మి. తదేవ బ్రహ్మ తత్త్వం మమ యోగినః పరమం ధామ వాస్తవం స్వరూపమ్; న త్వేతత్కర్తృత్వభోక్తృత్వాదియుక్తమ్; ఏతస్య మాయాకల్పితత్వాత్.

వ్యా. ఆ యోగికి కలిగిన బ్రహ్మనుభవ పద్ధతిని తెలుపుచున్నాడు— “శాంతము, నిశ్చలము, అద్వితీయము అయిన ఆ అనంద విజ్ఞానముల ఘనము (ముద్ద) నేనే. అదే నా పరమమైన స్థానము.

‘తమ్’ మొదలైన మూడు పదములలో ద్వితీయావిభక్తిని ప్రథమార్థములో గ్రహించవలెను. ఏ పరమాత్మ శాంతః=క్రోధాది విక్షేపములు లేనిదో, అచలః=గమనాదులు లేనిదో, అద్వయమో అనగా స్వగతభేదము కాని; సజాతీయభేదము కాని, విజాతీయ భేదము కాని లేనిదో సచ్చిదానందైకరసమో ఆ అత్మయే నేను. ఆ బ్రహ్మతత్త్వమే నా, పరం ధామ=వాస్తవ స్వరూపము. కర్తృత్వభోక్తృత్వాదులతో కూడిన ఈ స్వరూపము మాయా కల్పితము గాన ఇది నా వాస్తవరూపము కాదు.

వి. చెట్టు ఒక్కటే అయినను దానిలో మ్రాను, కొమ్మలు. ఆకులు, మొదలైన భేదము లున్నవి. అవి స్వగత భేదములు. మామిడిచెట్టు, పనస చెట్టు రెండూ చెట్లే గాన ఒకే జాతికి చెందినవి. అయినను మామిడి చెట్టు వేరు, పనసచెట్టు వేరు. ఇది సజాతీయభేదము. చెట్టు ఒక గుట్ట విజాతీయములు. అవి వేరువేరుగా ఉన్నవి. ఇది విజాతీయభేదము. పరబ్రహ్మకు అవయవములు లేవు. అందుచేత స్వగత భేదము లేదు. దీని జాతికే చెందిన మరొక పదార్థము కాని; దీని జాతికి చెందని మరొక పదార్థము గాని లేదు; అందుచేత దానికి సజాతీయవిజాతీయభేదములు కూడ లేవు. ఉప్పుగడ్డ ఏ మూల చూచినా ఉప్పుగానే ఉండును ఉప్పుదనము తప్ప మరేమీ దానిలో లేదు. అట్లే బ్రహ్మలో సచ్చిదానందములు తప్ప మరేమీ లేవు సత్ = ఉనికి, చిత్ = జ్ఞానము సత్తే చిత్తు. చిత్తే సత్తు. సచ్చిత్తులే ఆనందము, ఆనందమే సచ్చిత్తులు. కావున ఇది సచ్చిదానందైకరసము.

మూ. నన్వాత్మనః పరబ్రహ్మత్వే అనన్దావాప్తిరిదానీం కుతో స ఇత్యత్రానన్దావాప్తిః సదృష్టాస్తముతా భియుక్తైః—

“గవాం సర్పిః శరీరస్థం స కరోత్యజ్గృహణమ్

తదేవ కర్మరచితం పునస్తస్యైవ భేషజమ్

ఏవం సర్వశరీరస్తః సర్పిర్వత్పరమేశ్వరః

వినా చోపాసనాం దేవో స కరోతి హితం నృప”.

వ్యా. ఆత్మ పరబ్రహ్మయైన పక్షమున ఇప్పుడు ఆనందప్రాప్తి ఎందుకు కలుగుటలేదు అను ఆశంకకు సమాధానము దృష్టాంత పూర్వకముగా సంప్రదాయజ్ఞులైన పండితులచేత చెప్పబడినది—

“గోవుల శరీరమునందంతటా నెయ్యి వ్యాపించి ఉన్నను వాటి శరీరమునకు గృహణము చేయుట లేదు. పాలు పిడుకుట పెరుగు మధించుట మొదలైన పనుల ద్వారా దానినే పైకి తీసినప్పుడు అది ఆ గోవుల శరీరమునకే ఔషధ మగుచున్నది. పరమేశ్వరుడు నెయ్యి వలెనే అన్ని శరీరములలోను ఉన్నాడు. అయినను ఉపాసన లేకుండా దేవుడు మానవులకు హితముచేయడు.”

మూ. యది యోగినః పూర్వాశ్రమసిద్ధా ఆచార్యపితృభ్రాత్రా
దయః కర్మిణః శ్రద్ధాజడాః శిష్యాయజ్ఞోపవీతసంధ్యావస్తనాదిరాహిత్యేన
పాషణ్డిత్వమారోప్య వ్యామోహయేయుస్తదా వ్యామోహోపనుత్తయే
యోగినో వర్తమానం నిశ్చయం దర్శయతి—

ఉ. “తదేవ చ ఖా తదేవోపవీతం చ పరమాత్మాత్మనో—
రేరత్వజ్ఞానేన తయోచ్ఛేద ఏవ విభగ్నః సా సంధ్యా”

(పరమ. ఉ. 2) ఇతి.

యద్వేదాస్తవేద్యస్య పరబ్రహ్మణో జ్ఞానం తదేవ కర్మాజ్ఞ
భూతబాహ్యశిష్యాయజ్ఞోపవీతస్థానీయమ్. అన్యే చ మస్త్రాద్రవ్యలక్షణే
కర్మాజ్ఞభూతే చారాధ్యాం సముచ్చయేతే. బాద్యజ్ఞసాధ్యైః కర్మ
భిరుత్పన్నం యత్ స్వర్గాదిసుఖం తత్సర్వం బ్రహ్మజ్ఞానైవ లభ్యతే;
విషయానన్దస్య సర్వస్య బ్రహ్మనన్దలేఖనాత్ “ఏతస్యైవానన్దస్యా
న్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి” (బృ. ఉ. 4 3.32) ఇతి శ్రుతిః.

వ్యా. యోగి పూర్వాశ్రమమునకు సంబంధించిన ఆచార్యులు తండ్రి
సోదరులు మొదలైన కర్మాసక్తులై శ్రద్ధాజదులు గ్రుడ్డిగా కర్మయందే శ్రద్ధ
గల వారు) శిఖా - యజ్ఞోపవీత - సంధ్యావందనాదులు లేవు గాన నీవు
పాషండుడవు అని ఆ యోగిని వ్యామోహపెట్టినచో, అతనికి అట్టి వ్యామో
హము కలుగ కుండుటకై, యోగికి ఉన్న నిశ్చయమును చూపుచున్నా
డు — “అదే శిఖ; అదే యజ్ఞోపవీతము. పరమాత్మ జీవాత్మల ఏకత్వమును
తెలిసికొనుటచేత వాటికి ఉన్న భేదమే తొలగిపోయినది; అదే సంధ్య”.

వేదాంతవేద్యమైన పరబ్రహ్మ జ్ఞానమే కర్మాంగములైన బాహ్యశిఖా
యజ్ఞోపవీతములు. ఇక్కడ ఉన్న రెండు చకారములచేత మంత్రము ద్రవ్య
ము అను మిగిలిన కర్మాంగములు రెండు సముచ్చయింపబడుచున్నవి.
(అనగా ఆత్మజ్ఞానమే మంత్రద్రవ్యము అను కర్మాంగములు అని అర్థము).
శిఖాదులైన అంగములచేత సాధింప దగిన కర్మలవలన పుట్టు స్వర్గాది
సుఖము అంతా బ్రహ్మజ్ఞానముచేతనే లభించును - “ఇతరభూతము లన్ని

ఈ బ్రహ్మనందముయొక్క అత్యల్పాంశమునే తీసికొని జీవించుచున్నవి” అని ఉపనిషత్తులో చెప్పినట్లు విషయానందము అంతా బ్రహ్మనందముయొక్క లేశమే కదా?

మూ. ఏతదేవాభిప్రేత్యాధర్వణికా బ్రహ్మోపనిషద్యామనన్తి:-

“సశిఖం వపనం కృత్వా బహిఃసూత్రం త్యజేద్బుధః
యదక్షరం పరం బ్రహ్మ తత్ సూత్రమితి ధారయేత్”

వ్యా. ఈ అభిప్రాయముచేతనే అధర్వణశాఖీయులు బ్రహ్మోపనిషత్తులో ఇట్లు చెప్పుచున్నారు--

“పండితుడు శిఖాసహితముగా వపనము చేయించుకొని బాహ్యమైన సూత్రమును పరిత్యజించి అవినాశియైన ఏపరబ్రహ్మ ఉన్నదోదానినే సూత్రముగా దరించవలెను.”

మూ. “సూచనాత్పూత్రమిత్యాహుః సూత్రం నామ పరం పదమ్
తత్పూత్రం విదితం యేన స విప్రో వేదపారగః”

వ్యా. సూచించుటవలన(సూచింపబడుటవలన అని ఇక్కడ ఆర్థము) “సూత్రము” అని చెప్పుదురు. సూత్రము అనగా పరమపదము (పరతత్త్వము). ఆ సూత్రమును తెలిసికొన్నవాడే వేదముల అంతమును పొందిన బ్రాహ్మణుడు.”

మూ యేన సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ
తత్పూత్రం ధారయేద్యోగీ యోగవిత్తత్త్వదర్శివాన్.

వ్యా. యోగమును ఎరిగిన, తత్త్వమును చూచిన యోగి, దారమునందు మణుల సముదాయములు వలె దేనిచేత ఈ జగత్తు అంతా గ్రుచ్చబడి ఉన్నదో ఆ సూత్రమును (పరబ్రహ్మతత్త్వమును) దరించవలెను,

మూ. బహిఃసూత్రం త్యజేద్విద్వాన్ యోగముత్తమమాస్థితః
బ్రహ్మభావమిదం సూత్రం ధారయేద్యః సచేతనః”

వ్యా. ఉత్తమమైన యోగమును ఆవలంబించిన విద్వాంసు డుబాహ్య మైనసూత్రమును (యజ్ఞోపవీతమును) విడువవలెను. బ్రహ్మత్వము అను ఈ సూత్రమును ఎవడు ధరించునో ఆతడే బుద్ధిమంతుడు.

సూ. “ధారణాత్తస్య సూత్రస్య నోచ్ఛిష్టో నాశుచిర్భవేత్
సూత్రమస్తర్గతం యేనాం జ్ఞానయజ్ఞోపవీతినామ్
తే వై సూత్రవిదో రాకే తే చ యజ్ఞోపవీతినః”

వ్యా. ఆ సూత్రమును ధరించుటవలన ఎంగిలి దోషమును పొందడు; అపవిత్రుడు కాడు. జ్ఞాన మను యజ్ఞోపవీతమును ధరించిన ఎవరి హృదయ మైనందు సూత్రము (పరతత్త్వము) ఉన్నదో, లోకములో వారే సూత్రము లై నవారు. వారే నిజమైన యజ్ఞోపవీతము గలవారు.

సూ. “జ్ఞానశిఖా జ్ఞాననిష్ఠా జ్ఞానయజ్ఞోపవీతినః
జ్ఞానమేవ యతః పవిత్రం జ్ఞానముచ్యతే”

వ్యా. జ్ఞాననిష్ఠులకు జ్ఞానమే శిఖ; జ్ఞానమే యజ్ఞోపవీతము జ్ఞానమే వారికి అత్యుత్తమ పవిత్రవస్తువు.

సూ. “అగ్నేరివ శిఖా నాన్యాయస్య జ్ఞానమయీ శిఖా
స శిఖీత్యుచ్యతే విద్వాన్ నేతరే కేశధారిణః”

వ్యా. అగ్నికి వలె ఎవనికి మరొకశిఖ ఏదీ లేదో, జ్ఞాన మనే శిఖ మాత్రమే ఉన్నదో, ఆ విద్వాంసుడే శిఖ కలవా డని చెప్పబడుచున్నాడు; కేశరూపమైన శిఖ ధరించిన ఇతరులు నిజమైన శిఖాధారులు కాదు

సూ. “కర్మణ్యధిక్యతా యే తు వై దికే బ్రాహ్మణాదయః
తైర్విధార్యమిదం సూత్రం కర్మాజ్ఞం తద్ధి వై స్మృతమ్”

వ్యా. ఏ బ్రాహ్మణాదులు వైదికకర్మయందు అధికారము కలవారో వారే ఈ సూత్రమును ధరించవలెను. ఎందుచేత ననగా అది కర్మకు అంగ మని చెప్పబడినది.

మూ. “శిఖా జ్ఞానమయీ యస్యోపవీతం చాపి తన్మయమ్
బ్రాహ్మణ్యం సకలం తస్య ఇతి బ్రహ్మవిదో విదుః”

ఎవడు జ్ఞాన మను శిఖను ధరించినాడో, జ్ఞాన మను యజ్ఞోపవీతమును ధరించినాడో అతనియందే సమస్తమైన బ్రాహ్మణత్వము ఉన్నది అని బ్రహ్మవేత్తలు చెప్పుదురు

మూ. “ఇదం యజ్ఞోపవీతం చ పరమం యత్పరాయణమ్
విద్వాన్ యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్ తద్జ్ఞానం యజ్విసం విదుః” ఇతి.
(బ్ర. ఉ. 6-15)

వ్యా. ఏ పరతత్వ మున్నదో ఇదియే సర్వోత్తమమైన యజ్ఞోపవీతము, దీనిని ధరించిన విద్వాంసుడే యజ్ఞోపవీతము గలవాడు. అతడే గొప్ప యజ్ఞ అని చెప్పుదురు.

మూ. తస్మాద్యోగినః శిఖాయజ్ఞోపవీతే యథా విద్యేతే తథైవ సంధ్యాపి విద్యతే. యః శాస్త్రగమ్యః పరమాత్మా యశ్చాహంప్రత్యయ గమ్యో జీవాత్మా తయోరేకత్వజ్ఞానేన మహావాక్యజన్యేన ధ్రాన్తిప్రతీతో భేదో విశేషేణ భగ్న ఏవ. పునర్భ్రాన్తిస్యనుదయో భజన్య విశేషః. యేయమేకత్వబుద్ధిః సేయముభయోరాత్మనోః సంధౌ జాయమానత్వాత్ సంధ్యేత్యుచ్యతే. అహోరాత్రయోః సంధావసుష్ఠ్యయా త్రియా యథా సంధ్యా తద్వతే. ఏవం చ సతి యోగీ శ్రద్ధాజడైర్న వ్యామోహయతుం శక్యః.

వ్యా. అందువలన యోగికి శిఖాయజ్ఞోపవీతములున్నట్లే సంద్య కూడ ఉన్నది. శాస్త్రమువలన తెలియబడు పరమాత్మ, ‘అహమ్’ (నేను) అను జ్ఞానములో గోచరించు జీవాత్మ ఒక్కటే అను జ్ఞానము మహావాక్యముల వలనకలగగానే బ్రాంతివలన కనబడు భేదము విశేషముగ భగ్నమైపోవును. విశేషముగ భగ్న మగుట అనగా మరల ఆ బ్రాంతి కలుగ కుండుటయే. ఈ ఏకత్వబుద్ధి ఆ రెండు ఆత్మల సందియండు పుట్టుచున్నది గాన సంద్య

అని చెప్పబడుచున్నది. ఆహారాత్రముల సందియండు చేయబడు క్రియ “సంద్య” అన్నట్లే ఇది కూడ అందుచేత శ్రద్ధాజడులు యోగిని వ్యామోహింపచేయజాలరు.

మూ. “కోఽయం మార్గః” ఇతి ప్రశ్నస్య “అసౌ న్యపుత్ర” ఇత్యాదినా ఉత్తరము క్రమే. “సా స్థితిః” ఇత్యేతస్య “మహాపురుషః—” ఇత్యాదినా సంక్షిప్త్యోత్తరము ద్వై “సంశయవివరీత” ఇత్యాదినా తదేవ ప్రపంచ్య ఇదానీముపసంహరతి—

ఉ. “సర్వాన్ కామాన్ పరిత్యజ్య అద్వైతే పరమా స్థితిః”
(పరమ. ఉ. 3) ఇతి.

క్రోధలోభాదీనాం కామపూర్వకత్వాత్ కామపరిత్యాగేన చిత్తదోషాః సర్వేఽపి పరిత్యజ్యంతే. ఏతదేవాభిప్రేత్య వాజసనేయభిరామ్నాశమ్— “అథో భక్తాః కామమయ ఏవాయం పురుషః” (బృ. ఉ. 4.4.5) ఇతి. అతో నిష్కామస్య యోగిచిత్తస్యాద్వైతే నిర్విఘ్నా స్థితిరుపపద్యతే.

వ్యా. “మగ్గమేమి!” అను ప్రశ్నకు “అసౌ న్యపుత్ర” ఇత్యాది వాక్యముచే సమాధానము చెప్పబడినది “స్థితి ఎట్టిది” అను ప్రశ్నకు “మహాపురుషః” ఇత్యాది వాక్యముచేత సంక్షేపముగా సమాధానము చెప్పి “సంశయవివరీత” ఇత్యాది వాక్యములచేత దానినే వివరించి ఇప్పుడు ఉపసంహరించుచున్నాడు —

“అన్ని కామములను విడచి అద్వైతమునందు గొప్ప స్థితి ఏర్పడును.”

క్రోధలోభాదులు కామము మూలముననే పుట్టును గాన కామమును పరిత్యజించినచో చిత్తదోషము లన్ని తొలగిపోవును. ఈ ఆభిప్రాయము చేతనే వాజసనేయశాఖవారు ఇట్లు చెప్పిరి “ఈ పురుషుడు కామమయ్యుడు అవి అందుచేతనే చెప్పుచున్నారు”. అందుచేత కామము లేని యోగి చిత్తమునకు అద్వైతమునందు నిర్విఘ్న మైన స్థితి కుదురును.

మూ. నను దణ్ణగ్రహణవిధివాసనయోపేతా వివిదిషాసంన్యాసి-
సినో యోగినం దణ్ణరహితం పరమహంసం నాభ్యుపగచ్ఛస్తీత్యా
శబ్దాన్యహ—

ఉ. జ్ఞానదణ్ణో ధృతో యేన ఏకదణ్ణీ స ఉచ్యతే.

కాష్ఠదణ్ణో ధృతో యేన సర్వాశీ జ్ఞానవర్జితః

స యాతి నరకాన్ ఘోరాన్ మహారౌరవ సంజ్ఞకాన్.

తితిజ్ఞానవైరాగ్యశమాదిగుణవర్జితః

భిక్షమాత్రేణ యో జీవేత్ స పాపీ యతివృత్తిహః.

ఇదమస్తరం జ్ఞాత్వా స పరమహంసః. (పరమ. 3.3) ఇతి.

వ్యా. దండమును గ్రహించవలెను అను శాస్త్రవిధివాసన ఉన్న
వివిదిషాసంన్యాసులు దండరహితుడైన యోగిని పరమహంసగా అంగీకరిం-
చరు కదా అవి ఆశంకించుకొని సమాధానము చెప్పుచున్నాడు—

జ్ఞాన మనే దండమును ధరించినవాడు “ఏకదండి” అని చెప్పబడును.
కాష్ఠదండదండమును ధరించి. జ్ఞానవర్జితుడై అన్నీ భుజించేవాడు మహా-
రౌరవము అను నరకములలో పడును. ఓరిమి, జ్ఞానము, వైరాగ్యము,
శమము మొదలైన గుణములు లేక కేవలము భిక్షచేసుకొని జీవించుట అనునది
మాత్రము చేయువాడు పాపాత్ముడు, ఎందుచేత ననగా అతడు నిజమైన
సంన్యాసుల వృత్తికి అడ్డు తగులుచున్నాడు. ఈ భేదమును గుర్తించినచో
వెనుక చెప్పిన జ్ఞానయైన యోగి పరమహంసయే.

మూ. పరమహంసస్య యోయమేకదణ్ణః స ద్వివిధః—జ్ఞానదణ్ణః
కాష్ఠదణ్ణశ్చేతి. యథా త్రిదణ్ణీనో వాగ్దణ్ణః, మనోదణ్ణః, కర్మదణ్ణశ్చేతి
త్రైవిధ్యం తద్వత్; వాగ్దణ్ణాదయో మనునా స్మర్యతే—

వాగ్దణ్ణోఽథ మనోదణ్ణః కర్మదణ్ణ స్తథైవ ప

యన్యైతే నియతా బుద్ధౌ స త్రిదణ్ణీతి చోచ్యతే.

త్రిదణ్ణమేతన్నిషీద్య సర్వభూతేషు మానవః

కామక్రోధే తు సంయమ్య తతః సిద్ధిం నిగచ్ఛతి.

(మను. 12 - 10, 11) ఇతి.

వ్యా, పరమహంసకు విధించబడిన ఈ ఏకదండము - “జ్ఞాన దండము” “కాష్ఠదండము” అని రెండు విధములు. త్రిదండికి వాగ్దండము మనోదండము, కర్మదండము అనే మూడు విధములైన దండములు ఎట్లో అట్లే, వాగ్దండాదులు మనువుచేత చెప్పబడినవి వాగ్దండము, మనోదండము, కర్మదండము అను ఈ మూడు ఎవని బుద్ధియందు నియతములై ఉన్నవో అతడు త్రిదండి యని చెప్పబడుచున్నాడు. మానవుడు ఈ మానవుల విషయమున ఈ త్రిదండమును ఉంచి, కామక్రోధములను అరికట్టుకొన్నచో సిద్ధిని పొందును

వి. నిషిద్ధములైన మాటలు పలుకకుండుట వాగ్దండము. చెత్త అలోచనలు రాసీయకుండుట మనోదండము, నిషిద్ధములైన పనులు చేయ కుండుట కాయదండము (మనుస్మృతిలోను కుల్లూకభట్ట రచించిన దాని వ్యాఖ్యలోను “కాయదణ్డః” అని ఉన్నది.) ఈ మూడు దండములను బుద్ధిలో స్థిరముగా నిలుపుకొనినవాడు త్రిదండి. “త్రిదండమును సర్వభూతముల యందు నిషిప్తము చేసి” అనుదానికి “నిషిద్ధవాగాదులను ఏ ప్రాణి విషయ మునను ప్రవర్తింపజేయక, వాటి దమనము చేసి” అని అర్థము. ఇది కుల్లూకభట్టానుసారి వివరణము.

మూ. తేషాం స్వరూపం దక్షః స్మరతి—

“వాగ్దణ్డోఽథ మనోదణ్డః కర్మదణ్డస్తథైవ చ

యన్యైతే నియతా దణ్డాత్త్రిదణ్డీతి స ఉచ్యతే.

వాగ్దణ్డే మానమాత్మిషేత్ కర్మదణ్డే త్సనీహతామ్.

మానసస్య తు దణ్డస్య ప్రాణాయామో విధీయతే”. ఇతి.

“కర్మదణ్డోఽల్పభోజనమ్” ఇతి స్మృత్యంతరపాఠః. ఈదృశం త్రిదణ్డీత్వం పరమహంసస్యాప్యస్తి. తదేతదభిప్రేత్య పితామహః

స్మరతి- “యతిః పరమహంసస్తు తుర్యాఖ్యః శ్రుతివోదితః,
యమైశ్చ నియమైర్యుక్తో విష్ణురూపీ త్రిదణ్డభృత్” ఇతి.

వ్యా. వాటి స్వరూపమును దక్షుడు దక్షస్మృతిలో చెప్పినాడు

“ఏవనివర్త వాగ్దండము, మనోదండము, కర్మదండము అను మూడు దండములు తప్పక ఉండునో అతడు “త్రిదండి” అని చెప్పబడును వాగ్దండ మునందు మౌనమును ఆవలంబించవలెను, అనగా మౌనమును ఆవలంబించుట ద్వారా వాగ్దండమును ఆఖ్యసించవలెను. కర్మదండమునందు కోరికలు లేక పోవుటను ఆవలంబించవలెను (కోరికలను విడచుట ద్వారా కర్మదండమును ఆఖ్యసించవలెను). మానసదండమునకు ప్రాణాయామమువిధింపబడుచున్నది.

మరొక స్మృతిలోని పాఠము ప్రకారము కర్మదండ మనగా అల్పముగా బుజించుట. ఈ విధమైన త్రిదండిత్వము పరమహంసకు కూడ ఉన్నది. ఈ అభిప్రాయముచేతనే పితామహుడు చెప్పచున్నాడు.

బేదముచే ప్రతిపాదించబడిన పరమహంస అను యతి నాల్గవఆశ్రమ మునకు చెందినవాడు; లేదా సన్యాసులలో నాల్గవతరగతికి చెందినవాడు. త్రిదండములను దరించి యమనియమములు గల ఇతడు విష్ణుస్వరూపుడు

మూ. ఏవం సతి మౌనాదీనాం వాగాదిదమనహేతుత్వాద్యహ దణ్డత్వం తథైవాజ్ఞానతత్కార్యదమనహేతోర్జ్ఞానస్య దణ్డత్వమ్. అయం జ్ఞానదణ్డో యేన గృహీతః స ఏవ ముఖ్య ఏకదణ్డీత్యుచ్యతే. మానసస్య జ్ఞానదణ్డస్య కదాచిచ్చిత్తవిక్షేపేణ విస్మృతిః ప్రసజ్యేతేతి తన్నివారణార్థం స్మారకః కాష్ఠదణ్డో ద్రియతే. తదేతచ్ఛాస్త్రార్థమ బుద్ధ్యా వేషమాత్రేణ పురుషార్థసిద్ధిమభిప్రేత్య కాష్ఠదణ్డో యేన పరమ హంసేన ధృతః స పురుషో బహువిధయాతనోజేతత్వాద్ మోరాన్య హారౌరవసంజ్ఞాకాన్మరకానాహ్నోతి.

వ్యా. కావున మౌనాదులు వాగాదుల దమనమునకు హేతువగుటచే అవి ఏ విధముగా దండమో అట్లే జ్ఞానము కూడ ఆజ్ఞానమును, దాని

ఏవం చ సతి జ్ఞానదణ్డకాష్టదణ్డయోర్యదస్తరము త్రమత్వాధ మత్వరూపం తదిదమవగత్యోత్తమం జ్ఞానదణ్డం యో ధారమతి స ఏవ ముఖ్యః పరమహంస ఇత్యభ్యుపగస్తవ్యమ్.

వ్యా. ఇందుకు హేతువు చెప్పబడుచున్నది. జను లందరూ పరమ హంసవేషమును చూచి ఇతడు జ్ఞాని అను భ్రాంతిచేత అతనికి తమ తమ ఇండ్లలో భోజనము పెట్టుదురు. ఇతడు జిహ్వాచాపల్యముతో తిన దగినది, తిన దగనిది అను వివేకము లేక పెట్టినది అంతా తినివేయును; దానివలన ప్రత్యవాయమును పొందును. “సంన్యాసికి అన్నదోషము అంటు” “సంన్యాసి నాలుగువద్దాలవారివద్దా బిజ్జాటనము చేయవచ్చును” మొదలైన స్మృతివాక్యము లేలైతే ఉన్నవో అవి జ్ఞానిని గూర్చి చెప్పినవి. ఇతడో జ్ఞానవర్జితుడు. అందుచే వానికి నరకము తప్పదు. అందుచేతనే జ్ఞానము లేని యతి పాటించవలసిన బిజ్జానియమములను మనువు చెప్పి ఉన్నాడు—

“ఉత్పాతనిమిత్తములచేత గాని, నక్షత్రాంగవిద్యచేత గాని, అను శాసనవాదములచేత గాని ఎన్నడూ బిజ్జ సంపాదించవలె నని కోరగూడదు.”

(ఉత్పాతము లనగా భూకంపాదులు. నిమిత్తము లనగా కన్ను ఆదరుట మొదలైనవి. బిజ్జ అధికముగా లభించుటకై సంన్యాసి ఉత్పాత ములు, నిమిత్తములు మొదలై సవాటివలన కలుగబోవు ఫలములను చెప్పట, నక్షత్రఫలములను, సాముద్రికఫలములను చెప్పట, సీతిమార్గమును బోధించుట, శాస్త్రము బోధించుట మొదలైన జనాచర్యకములైన ఉపాయ ములు అనుసరింపరా దని అర్థము.)

“దినమున ఒక్క కాలమునందే బిజ్జాచరణము చేయవలెను. అధిక ముగా బైజ్జము సంపాదించుటకు ఆసక్తుడు కాకూడదు. బైజ్జమునందు ఆసక్తి చూపిన యతి ఇతరవిషయములయందు కూడ ఆసక్తు డగును కదా?”

గాని జ్ఞానాభ్యాసమును చేయువానిని గూర్చి మాత్రము స్మృతిలో ఇట్లు చెప్పబడినది—“పరమహంస ఒక్కమారుగాని, రెండు మార్లు గాని భుజించవచ్చును, ఏదో విధముగ ఎల్లప్పుడు జ్ఞానాభ్యాసము చేయుచుండ వలెను.

అందుచేత జ్ఞానదండ కాష్ఠదండముల ఉత్తమత్వ ఆధమత్వరూపమైన జేదమును గ్రహించి, ఉత్తమమైన జ్ఞానదండమును ఎవడు దరించునో అతడే ముఖ్యుడైన పరమహంస అని అంగీకరించవలెను.

మూ. నన్వభిజ్ఞస్య పరమహంసస్యాస్తు జ్ఞానదణ్డో, మా భూత్ కాష్ఠదణ్డనిర్భన్ధః. ఇతరా తు చర్యా సర్వా కీదృశీత్యాహ—

ఉ. “అశామ్బరో న నమస్కారో న స్వధాకారో న నిష్ఠా న స్తుతిర్యాదృచ్ఛికో భవేద్ భిక్షుర్నావాహనం న మస్త్రం న ధ్యానం నో పాసనం న లక్ష్మ్యం నాలక్ష్మ్యం న పృథజ్ నాపృథజ్ న చాహం న త్నం న చ సర్వం న చ నికేతస్థితిరేవ స భిక్షః సౌవర్ణాచీన్నైవ పరిగ్రహేన్న లోకం నాపలోకం చ” (పరమ. ఉ. 4) ఇతి.

వ్యా. జ్ఞానియైన పరమహంసకు జ్ఞానదండమే కాని కాష్ఠదండము తప్పక ఉండవలెను అనునియమము లేకపోవచ్చును; కాని అతని మిగిలిన చర్య ఎట్లుండును అని ఆశంకించుకొని చెప్పుచున్నాడు—

యతి దిగంబరుడై ఉండును. ఇతరులకు నమస్కారముచేయుట ఉండదు. స్వధాకారము (పితృకార్యము) లేదు నింద లేదు; స్తుతి లేదు. ఏది ఎల్లా జరుగునో ఆ విధముగా ప్రవర్తించుచుండును, ఆవాహనము లేదు, విసర్జనము లేదు. మంత్రము లేదు, ధ్యానము లేదు, ఉపాసన లేదు, లక్ష్మ్యము లేదు, అలక్ష్మ్యము లేదు. వేరు కాదు, వేరుకానిది కాదు, ‘నేను’ లేదు, ‘నువ్వు’ లేదు; ఏదీ లేదు. గృహమునందు స్థితి లేనివాడు కాదు. అతడే భిక్షువు. అతడు బంగారము మొదలైనవాటిని తీసికొనగూడదు. లోకము, శిష్యసముదాయము లేదు, వారివైపు చూచుట కూడ లేదు.

మూ. అశా దిశః; తా ఏవామ్బరం వత్తమాచ్ఛాదనం యస్యాసా వాశామ్బరః. యత్తు స్మృతివచనమ్—

“జాన్వోరూర్ధ్వమథో నాభేః పరిధాయైకమమ్బరమ్
ద్వితీయముత్తరం వాసః పరిధాయ గృహానపేత్”

ఇతి తదిదమయోగివిషయమ్. అత ఏవ పూర్వమ్ “తచ్చ స
ముఖ్యోఽస్తి” ఇతుక్తమ్. యద్యపి స్మృత్యంతరమ్—

“యో భవేత్పూర్వసంస్యాసీ తుల్యో వై ధర్మతో యది
తస్మై ప్రణామః కర్తవ్యో నేతరాయ కదాచన”

ఇతి, తథాపి తస్యాయోగివిషయత్వాన్నాస్య సమస్కారః కర్త
వ్యోఽస్తి. అత ఏవ బ్రాహ్మణలక్షణే “నిర్నమస్కారమస్తుతిమ్”
(పుట.69) ఇతుక్తదాహృతమ్. గయాప్రయాగాదితీర్థేషు శ్రద్ధాజ్ఞాడ్యాత్
ప్రాప్తఃస్వధాకారో నిషిధ్యతే పూర్వత్ర “నిర్దగర్వ” ఇత్యాదివాక్యేన
పరకృతయా నిర్దయా క్లేశో నివారితః; ఆత్ర తు స్వకర్తృకే అస్య
విషయే నిష్టాసుతీ నిషిధ్యేతే.

వ్యా. ఆశాః = దిక్కులు, అవియే వాసః వస్త్రము అచ్చాదనము,
ఎవనికో అతడు ఆశాంబరుడు “ఒక వస్త్రము మోకాళ్ళ పైకి చొడ్డు క్రిందికి
ఉండు నట్లు కట్టుకొని, మరొక వస్త్రము ఉత్తరీయముగా చరించి ఇండ్లు
(చీక్షతై) తిరగవలెను” అను స్మృతివాక్యము యోగి కానివానిని గూర్చి
చెప్పినది. అందుచేతనే “అది ముఖ్యము కాదు” అని వెనుక చెప్పబడినది.

“తనకంటె ముందుగా సంన్యాసము చేసినవాడు తనతో సమానమైన
ధర్మము కలవాడైనచో అతనికి నమస్కారము చేయవలెను ఇతరుని
కెన్నడూ చేయరాదు” అను మరొక స్మృతివాక్యము కూడ యోగి కానివానిని
గూర్చి చెప్పినదే గాన ఇతడు ఎవరికీ నమస్కారము చేయవలసిన పని లేదు.
అందుచేతనే బ్రాహ్మణలక్షణములను చెప్ప నప్పుడు “నమస్కారము కాని
స్తుతి కాని లేనివాడు” అని ఉదాహరింపబడినది. గయాప్రయాగాదితీర్థములకు
వెళ్ళినప్పుడు కర్మశ్రద్ధాజ్ఞాడ్యమువలన స్వధాకారప్రసక్తి (పితృకార్యము
చేయు అవకాశము) ఉన్నది గాన అది నిషేధింపబడుచున్నది వెనుక
“నిర్దగర్వ” ఇత్యాదివాక్యముచేత పరులు చేయు నిందచేత క్లేశము చెంద
గూడదు అని చెప్పబడినది. తాను ఇతరుల నెవ్వరినీ నిందించుట గాని
స్తుతించుట గాని చేయగూడ దని ఇక్కడ చెప్పబడుచున్నది.

మూ. యాదృచ్ఛికత్వం నిర్బంధరాహిత్యమ్, స క్వచిదపి వ్యవహారే నిర్బంధం కుర్యాత్. యస్తు దేవపూజాయాం నిర్బంధః శ్రూయతే-

“భిక్షాటనం జపం శౌచం స్నానం ధ్యానం సురార్చనమ్
కర్తవ్యాని షడేతాని సర్వథా నృపదణ్డవత్”

ఇతి తస్యావ్యయోగివిషయత్వ మభిప్రేత్య నావాహనమిత్యాద్యా మ్నాతమ్. సకృత్ స్మరణం ధ్యానమ్; నైరస్త్యర్యేణానుస్మరణముపాసనమితి తయోర్భేదః. యథా యోగినః స్తుతినిష్ఠాదిలౌకికవ్యవహారాధావః తథా లక్ష్యత్వాల్లక్ష్యత్వాది జ్ఞానశాస్త్రవ్యవహారోఽపి నాస్తి. “యత్ సాక్షి చైతన్యమస్తి తరిదం “తత్త్వమసి” ఇతి వాక్యే త్వంపదేన లక్ష్యమ్; దేహాదివిశిష్టం చైతన్యం లక్ష్యం న భవతి, కింతు వాచ్యమ్. తచ్చ వాచ్యం తత్పదార్థాత్ పృథక్; లక్ష్యం త్వపృథక్, స్వదేహనిష్ఠో వాచ్యోఽహమితి వ్యవహారార్హః, సరదేహనిష్ఠస్తస్మితి వ్యవహారార్హః. లక్ష్యం వాచ్యమిత్యుభయవిధం చైతన్యోపేతమ్, అన్యజ్ఞదం జగత్సర్వమితి వ్యవహారార్హమ్. ఇత్యేతాదృశో వికల్పో న కోఽపి యోగినోఽస్తి; తదియదిత్యన్య బ్రహ్మణి విశ్రాంతత్వాత్.

వ్యా. యాదృచ్ఛికత్వమ్ నిర్బంధము లేకపోవుట. ఏ వ్యవహారము నందూ కూడ నిర్బంధమును (ఇది ఇట్లే చేయవలెను అను నియమమును) చేయకూడదు. దేవపూజ విషయమునందు స్మృతిలో—“భిక్షాటనము, జపము, శౌచము, స్నానము, ధ్యానము, దేవతాపూజ ఈఆదూ అన్ని విధములూ రాజశాసనము వలె ఆచరించవలెను” అని చెప్పబడిన నిర్బంధము కూడ యోగి కానివానిని గూర్చి యే చెప్పబడిన దను అభిప్రాయముతో “నావాహనమ్” (ఆవాహనము లేదు) ఇత్యాదికము చెప్పబడినది. - ఒక్క మారు స్మరించుట ధ్యానము; నిరంతరము స్మరించుట ఉపాసనము. ఇదే ధ్యానోపాసనల కున్న భేదము. యోగికి స్తుతినిందాది లౌకికవ్యవహారములు ఎట్లు ఉండవో, దేవపూజాదులైన దర్మశాస్త్రోక్తవ్యవహారములు ఎట్లు ఉండవో, అట్లే లక్ష్యత్వము, అలక్ష్యత్వము మొదలైన జ్ఞానశాస్త్రమునకు సంబంధించిన

వ్యవహారము కూడ ఉండదు. “తత్త్వమసి” అను వాక్యములోని “త్వమ్” అను పదము లక్షణావృత్తిచేత సాక్షిచైతన్యమును బోధించును. అందుచేత “త్వమ్” పదమునకు సాక్షిచైతన్యము లక్ష్యము, అంతే కాని దేహదులతో కూడిన చైతన్యము లక్ష్యము కాదు; అది వాచ్యము. వాచ్యమైన దేహదివిశిష్ట చైతన్యము ‘తత్’ పదమునకు అర్థమైన శుద్ధచైతన్యముకంటె భిన్నము, లక్ష్యార్థము మాత్రము దానికంటె అభిన్నము. తన దేహమునం దున్న వాచ్యార్థము (దేహాదినహితచైతన్యము) ‘అహమ్’ అను వ్యవహారమునకు తగినది పరదేహములో నున్నది ‘త్వమ్’ (నీవు) అను వ్యవహారమునకు తగినది లక్ష్యము; వాచ్యము ఈ రెండూ చైతన్యముతో కూడినవి. మిగిలిన జడమైన జగత్తు ‘నర్వమ్’ (అంతా) అను వ్యవహారమునకు తగినది” ఈ విధమైన వికల్పము ఏదీ యోగికి ఉండదు. ఎందుచేత ననగా అతని చిత్తము బ్రహ్మయందు విశ్రాంతమై ఉండును

వి. ‘తత్త్వమసి’ అను వాక్యమునందు వాచ్యార్థము, లక్ష్యార్థము మొదలైనవాటితివరణము మా వివేకచూడామణ్యాదివ్యాఖ్యలలో లభించును.

మూ. అత ఏవ స భిక్షరనికేతస్థితిరేవ. యది నియతనివాసార్థం కంచిన్మతం సంపాదయేత్ తదాసిం తస్మిన్ మమత్వే సతి తదీయహాని పృథ్విః చిత్తం విక్షిప్యేత. ఏతత్సర్వమభిప్రేత్య గౌడపాదాచార్యా ఆహుః—

“నిస్తుత్తిర్నిర్నమస్కారో నిఃస్వధాకార ఏవ చ

చలాచలనికేతశ్చ యతిర్యాదృచ్ఛికో భవేత్.” (2.37) ఇతి. యథా మతో న పరిగ్రహీతవ్యస్తథా సౌవర్ణరాజతాదీనాం భిక్షచమనాది పాత్రాణామేకమపి న గృహ్ణీయాత్. తదాహ యమః—

“హిరణ్మయాని పాత్రాణి కార్ణాయసమయాని చ

యతీనాం తాన్యపాత్రాణి వర్జయేత్తాని భిక్షరః” ఇతి.

మనురపి—

అతైజసాని పాత్రాణి తస్య స్యుర్నిర్వణాని చ
తేషాం మృద్భిః స్మృతం శౌచం చమసానామివాధ్వరే
అలాబుదారుపాత్రం వా మృన్మయం వైణవం తథా
ఏతాని యతిపాత్రాణి మనుః స్వామంభువోఽబ్రవీత్.

(6.53,54) ఇతి.

బోధాయనోఽపి—

“స్వయమాహృతపర్ణేషు స్వయంశ్చిరేషు వా పునః
ఘజ్జీత న వటాశ్వత్థకరజ్జావాం చ పర్ణకే
ఆవద్యపి న కాంస్యేషు మలాశీ కాంస్యభోజనః
సోపర్ణే రాజతే తామ్రే మృన్మయే త్రపుసీసయోః” ఇతి

వ్యా. కావుననే ఆ బిళ్లు ఒకేగృహములో నివసించకూడదు. ఆతడు
నివాసార్థమై వీధైన ఒక మఠమును సంపాదించినచో దానిపై మమకార
మేర్పడి దాని కేదైన హాని గాని, వృద్ధి కాని వచ్చి నపుడు (దుఃఖసంతోషాదుల
చేత) చిత్రవిక్షేపము కలుగును దీని నంతనూ దృష్టిలో ఉంచుకొనియే గౌడ
పాదాచార్యులు కూడ చెప్పినారు.

“సంన్యాసి స్తుతి కాని నమస్కారము కాని లేనివాడై, స్వదాకారము
కూడ లేనివాడై ఉండవలెను. ఆతని నివాసస్థానము స్థిరము కాకూడదు;
అస్థిరము కాకూడదు; ఈ విధముగా యాదృచ్ఛికుడై (దైవాదీనుడై)
ఉండవలెను.”

మఠమును ఎట్లు స్వీకరించకూడదో అట్లే బిజ్జాచమనాదులకై బంగారము
వెండి మొదలైన పాత్రలలో ఒక్కదానిని కూడ గ్రహించకూడదు. ఈ
విషయమునే యముడు చెప్పినాడు—

“బంగారు పాత్రలు, ఇనుప పాత్రలు ఇవి యతికి తగిన పాత్రలు
కావు, సంన్యాసి వాటిని పరిహరించవలెను.”

మనువు కూడ చెప్పినాడు—

“సంన్యాసికి బంగారము మొదలైన లోహములతో చేసిన పాత్రలు ఉండకూడదు. బ్రద్దలైపోయినవాటిని ఉంచుకొనకూడదు. యజ్ఞములోని చమసములకు (పాత్రలకు) వలె సంన్యాసి పాత్రలకు కూడ మట్టిచేత శుద్ధి”. “సంన్యాసికి ఆనవకాయ బుట్టి గాని, కట్టెతో చేసిన పాత్ర గాని, మట్టి పాత్ర గాని, వెదరు పాత్ర గాని, పాత్రలుగా ఉండవలెను అని స్వామియంభువ మనువు చెప్పినాడు.”

బోధాయనుడు కూడ చెప్పినాడు —

“సంన్యాసి స్వయముగా తెచ్చుకొన్న ఆకులలో కాని, వాటంతట అవే రాలిన ఆకులలో కాని భుజించవలెను. మట్టి, రావి, కరంజము-ఈ ఆకులలో ఎప్పుడూ తినకూడదు.” “ఆపత్సమయములో కూడ కంచు పాత్రలలో బోజనము చేయకూడదు. వాటిలో తినేవాడు మలమును తిన్నట్లే. బంగారము, వెండి, రాగి, మట్టి, తగరము, సీసము-ఈ పాత్రలలో కూడ భుజించకూడదు.”

మూ. తథా లోకం జనం శిష్యవర్గం న గృహ్ణీయాత్, తద్దామనః—

“ఏక ఏవ చరేన్నిత్యం సిద్ధ్యర్థమనహాయకః

సిద్ధిమేకస్య సంపశ్యన్న జహాతి న హీయతే” (6.4.2) ఇతి.

వ్యా మరియు లోకమును, అనగా జనమును, అనగా శిష్యవర్గమును చేర్చుకొనకూడదు. ఆ విషయమును మనువు చెప్పినాడు.

సిద్ధిని (మోక్షమును) కోరు యతి నిత్యము, ఏ సహాయుడు లేకుండగా ఒంటరిగానే సంచరించవలెను. ఒంటరిగా ఉన్నవానికే సిద్ధి లభించు నని తెలిసికొన్నవాడు ఎవరినీ విడిచిపెట్టడు, (అనగా వారిని విడచితినే అని దుఃఖించడు). విడువబడడు (ఇతరులు కూడ ఆతనిని విడచితిమే అని దుఃఖించరు.)

మూ. మేధాతిథిరపి—

“అసనం పాత్రలోపశ్చ సంచయః శిష్యసంగ్రహః
దివాస్వాపో వృథాలాపో యతేర్బస్థకరాణి షట్.”

వ్యా. మేధాతిథి కూడ చెప్పినాడు —

“అసనము పాత్రలోపము, సంచయము, శిష్యసంగ్రహము, దివా
స్వాపము, వృథాలాపము-ఈ ఆరూ యతికి బంధహేతువులు.”

మూ. “ఏకాహాత్పరతో గ్రామే పశ్చాహాత్పరతః పురే
వర్షాభ్యోఽన్యత్ర యత్ స్థానమాసనం తదుదాహృతమ్.”

వ్యా. వర్షాకాలము తప్ప ఇతరకాలములయందు ఒక్కరోజు కంటె
ఎక్కువ గ్రామములోను, ఐదు రోజులకంటె ఎక్కువ పట్టణమునందు
నివసించుట “అసనము” అని చెప్పబడినది.

మూ. “ఉత్తాలాబ్ధాదిపాత్రాణామేకస్యాపి నసంగ్రహః
భిక్షోర్భక్షభుజిశ్చాపి పాత్రలోపః స ఉచ్యతే.”

వ్యా. భిక్షాన్నమును భుజించువాడైనను సంన్యాసి అతనికి చెప్పిన
ఉత్తాలాబ్ధిపాత్రలలో (అసపకాయ బుట్టి మొదలైనపాత్రలలో) ఏ ఒక్క
దానినీ సంపాదించుకొనకుండుట “పాత్రలోపము”

మూ. “గృహీతస్య తు దణ్డాదేర్ద్వితీయస్య పరిగ్రహః
కాలాస్తరోపభోగార్థం సంచయః పరికీర్తితః”

వ్యా. ఒక దండము మొదలైనవి ఉన్న సంన్యాసి; కాలాంతరము
నందు ఉపయోగపడును అను అభిప్రాయముతో రెండవ దండము మొదలైన
వాటిని స్వీకరించి జాగ్రత్త చేసికొన్నచో అది సంచయము.

మూ. “శుశ్రూషాలాభపూజార్థం యశోర్థం వా పరిగ్రహః
శిష్యాణాం న తు కారుణ్యాత్ స జ్ఞేయః శిష్యసంగ్రహః.”

వ్యా. జ్ఞానమార్గోపదేశము చేసి ఉద్ధరించవలె నను కారుణ్యముతో

కాక శుశ్రూష, పూజ చేయించుకొనుటకు కాని, కీర్తికోసము కాని శిష్యులను చేరదీయుట శిష్యసంగ్రహము.

మూ. “విద్యా దినం ప్రకాశత్వాదవిద్యా రాత్రిరుచ్యతే
విద్యాభ్యాసే ప్రమాదో యః స దివాస్వాప ఉచ్యతే.”

వ్యా. విద్య (జ్ఞానము) ఒక తేజస్సు; అందుచేత అది పగలు. ఆ విద్య (అజ్ఞానము) రాత్రి. విద్యాభ్యాసము విషయములో (అత్మజ్ఞానసంపాదన విషయములో) ఏమరిపాటు “దివాస్వాపము” (పగటి నిద్ర) అని చెప్పబడుచున్నది.

మూ. “అధ్యాత్మికేం కదాం ముక్త్వా భైక్షచర్యాం సురస్తుతిమ్
అనుగ్రహః పథిప్రశ్నో వృథాలాపః స ఉచ్యతే.”

వ్యా. అధ్యాత్మికవిషయచర్చను, బిక్షాచరణమును, దేవతాస్తుత్యాదికమును విడచి (చేయక) వచ్చినవారిని అనుగ్రహించుట, “మీ ప్రయాణము బాగా సాగినదా” ఈ మొదలైన ప్రశ్నలు వేయుట వృథాలాపము (వ్యర్థసంభాషణము) అని చెప్పబడుచున్నది.

మూ. లోకం శిష్యజనరూపం న గృహ్ణీయాదిత్యేతావదేవ న భవతి,
కిం తు తస్య లోకస్య అవలోకం దర్శనమపి న కుర్యాత్; తస్య బద్ధ
హేతుత్వాత్. స చేత్యనేన అన్యదపి స్మృతినిషిద్ధం న కుర్యాదిత్యభి
ప్రేతమ్, తచ్చ నిషిద్ధం మేధాతిథిర్దర్శయతి—

“స్థావరం జగ్గమం బీజం తైజసం విషమాయుధమ్
షడేతాని న గృహ్ణీయాద్ యతిర్మాత్రపురీషవత్.
రసాయనం క్రియావాదం జ్యోతిషం క్రయవిక్రయమ్
వివిధాని చ శిల్పాని వర్జయేత్పరదారవత్.” ఇతి.

వ్యా. లోకమును, అనగా శిష్యజనమును, చేరదీయకూడదు అని మాత్రమే కాదు, వారి వైపుచూచుట కూడ తగదు; ఎందుచేత ననగా అది బంధమునకు హేతు వగును. (ఉపనిషత్తులో “సర్వమ్” “అనికేతస్థితిః” అను

పదాల మధ్యనున్న) “నచ” అనుదానికి స్మృతినిషిద్ధములైన ఇతరకార్యములు చేయకూడ దని అభిప్రాయము. ఆ నిషిద్ధవిషయములను మేధాతిథి చూపుచున్నాడు “స్థావరములు, జంగమములు, విత్తనము, లోహములు, విషము, ఆయుధములు ఈ ఆరింటిని యతి మూత్రపురీషములను వలె స్పృశించగూడదు.” (వీటిని తనవిగా సేకరించగూడ దని బావము). “(పరశువేదితయారుచేయుటకై) రసాయనమును, లౌకికవ్యవహారమును, జ్యోతిషమును, క్రయవిక్రయములను, వివిధశిల్పములను పరబాధ్యను వలె పరిహరించవలెను.”

మూ. యోగినో లౌకికవైదికవ్యవహారగతాని యాని బాధకాని సన్నితేషాం పరజనమభిహితమ్. అన్ ప్రశ్నోత్తరాధ్యామత్యన్తబాధకం ప్రదర్శ్య తద్వర్ణనమాహః -

ఉ. “అబాధకః క ఇతి చేత్; అభాధకోఽస్మైవ. యస్మాద్భిక్షుర్హిరణ్యం రసేన దృష్టం చేత్ స బ్రహ్మహా భవేత్. యస్మాద్భిక్షుర్హిరణ్యం రసేన స్పృష్టం చేత్ స పౌల్కషో భవేత్. యస్మాద్భిక్షుర్హిరణ్యం రసేన గ్రాహ్యం చేత్ స అత్మహా భవేత్. తస్మాద్భిక్షుర్హిరణ్యం రసేన న దృష్టం చ న స్పృష్టం చ న గ్రాహ్యం చ” (పరమ.ఉ. 4) ఇతి.

అకారోఽభివ్యాప్త్యర్థః, “అబీషదర్థేఽభివ్యాప్తౌ” ఇత్యభిహితత్వాత్. అభివ్యాప్తో బాధకః అత్యన్తబాధకస్తస్య సద్భావం ప్రతిజ్ఞాయహిరణ్యస్య తథావిధబాధకత్వముచ్యతే.

వ్యా లౌకికవ్యవహారములకు వైదికవ్యవహారములకు సంబంధించిన ఏ విషయములు యోగికి బాధకములో వాటిని విడువవలె నని చెప్పబడినది. ఇప్పుడు యోగికి అత్యంతబాధకమైనదానిని గూర్చి ప్రశ్నోత్తరముల ద్వారా చెప్పి దానిని విడువవలె నని చెప్పుచున్నాడు

అత్యంతబాధకము ఏది? అని అడిగినచో అట్టిది ఉన్నది ఎందువలన సంన్యాసి బంగారమును ఆసక్తితో చూచినచో బ్రహ్మహత్య చేసినవాడగునో; ఎందువలన సంన్యాసి బంగారమును ఆసక్తితో స్పృశించినచో మ్లేచ్ఛుడగునో; ఎందువలన సంన్యాసి బంగారమును ఆసక్తితో గ్రహించి

నతో ఆత్మహత్య చేసినవాడగునో; అందువలన సంన్యాసి బంగారమును ఆసక్తితో చూడగూడదు, స్పృహించగూడదు, గ్రహించగూడదు.”

‘ఆజ్ఞ’ అనుదానికి “కొంచెము; అంతటా వ్యాపించుట అని అర్థములు” అని చెప్పబడుటచే “ఆబాధకః” శోని ‘ఆ’ కారమునకు అభివ్యాప్తి (అంతట విస్తరించుట) అని అర్థము. అందుచే “ఆబాధకః” అనగా అంతటా వ్యాపించిన బాధకము, అనగా ఆత్మంతబాధకము (చాల బాధ కలిగించునది) అని అర్థము. అట్టి ఆబాధకము ఉన్నది అని ముందుగా చెప్పి హిరణ్యము (ధనము) అట్టి ఆబాధకము అని చెప్పుచున్నాడు.

మూ. రసేనాభిలాషయు క్షేనాదరేణ హిరణ్యం యది దృష్టం స్యాత్తదానీం స ద్రష్టా భిక్షుర్బ్రహ్మహా భవేత్. హిరణ్యాసక్త్యా తస్మిం పాదనరక్షణయోః సర్వదా ప్రయతమానస్తద్వైయర్థ్యపరిహారాయ ప్రవజ్జమిథ్యాత్వప్రతిపాదకాన్ వేదాస్తాన్ దూషయిత్వా తత్సత్యత్వమవలంబ్యతే. తతః శాస్త్రసిద్ధిమద్వితీయం బ్రహ్మ తేన భిక్షుణా హతమేవ భవతి. తస్మాదసౌ బ్రహ్మహా భవేత్. తథా చ స్మర్యతే—

“బ్రహ్మ నాస్తీతి యో బ్రూయాత్ ద్వేష్టి బ్రహ్మవిదం చ యః అభూతబ్రహ్మవాదీ చ త్రయస్తే బ్రహ్మమాతకాః” ఇతి.

“బ్రహ్మహా స తు విజ్ఞేయః సర్వధర్మబహిష్కృతః.” ఇతి చ.

వ్యా. రసేన అభిలాషతో కూడిన ఆదరముతో, బంగారము చూడ బడినట్లయితే అప్పుడు చూచే సంన్యాసి బ్రహ్మమాతకుడు అగును. బంగారమునందు ఆసక్తిచేత దానిని సంపాదించుటకు రక్షించుటకు ఎల్లప్పుడు ప్రయత్నించుచు ఆ ప్రయత్న మంతా వ్యర్థము అను బావము కలుగ కుండుటకై, ప్రపంచము మిథ్య అని ప్రతిపాదించు వేదాంతములను దూషించి ప్రపంచము సత్య మను అభిప్రాయమును అవలంబించును. అప్పుడు ఆ సంన్యాసి శాస్త్రప్రతిపాదితమైన అద్వితీయబ్రహ్మను చంపి వేసినట్లే అగును. అందుచేత అతడు బ్రహ్మహత్యచేసినవాడగును. ఈ విషయము స్మృతిలో చెప్పబడినది—

“బ్రహ్మయే లేదని అనేవాడు, బ్రహ్మవేత్తను ద్వేషించేవాడు, బ్రహ్మ కానిదానిని బ్రహ్మగా ప్రతిపాదించువాడు ఈ ముగ్గురూ బ్రహ్మ మోతకులు.” “బ్రహ్మమోతకుడు సర్వధర్మములనుండి బహిష్కృతుడుగా గ్రహింపదగినవాడు ”

మూ. అఖిలాషపూర్వం హిరణ్యం స్పృష్టం చేత్ తదా తత్రస్పృష్టా భిక్షుః పతితత్వాత్ పౌల్కసో మ్లేచ్ఛసదృశో భవేత్. పాతిత్యం చ స్మర్యతే—

“పతత్యసౌ ద్రువం భిక్షర్యస్య భిక్షోర్ద్వయం భవేత్
దీపూర్వం రేతఉత్సర్గో ద్రవ్యసంగ్రహ ఏవ చ” ఇతి.

వ్యా అఖిలాషపూర్వకముగా బంగారము స్పృశించినచో అట్లు స్పృశించిన సంన్యాసి పతితుడు గాన, పౌల్కసుడు, అనగా మ్లేచ్ఛునివంటి వాడు అగును. అతడు పతితుడని స్మృతిలో చెప్పబడినది—

“ఋద్దిపూర్వకముగా రేతస్సును విడచుట, ధనమును సంగ్రహించుట అను ఈ రెండూ ఉన్న సంన్యాసి పతితు డగును.”

మూ. అఖిలాషపురఃసరం హిరణ్యం, న గ్రాహ్యమ్ గృహీతం చేత్ తదా స భిక్షుః చేహేన్ద్రియాదిసాక్షిణమనన్తం చిదాత్మానం హత వాన్ భవేత్, అసన్తర్కమపొహ్య స్వాత్మనో హిరణ్యాదిద్రవ్యం ప్రతి భోక్తృత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్. తస్మాశ్చాన్యథాప్రతిపత్తేః సర్వపాప రూపత్వం స్మర్యతే—

“యోఽన్యథానన్తమాత్మానమన్యథా ప్రతిపద్యతే
కిం తేన న కృత్రిం పాపం చోరేణాత్మావహారిణా.”

(మ.భా.అది, 98.7) ఇతి.

కిం చాత్మహతినః సుఖరేశేనాపి రహితా బహువిధదుఃఖేనావృతా లోకాః శ్రూయన్తే—

“అసుర్యా నామ యే లోకా అన్తేన తమసా పృథాః
తాన్తే ప్రేత్యాభిగచ్ఛన్తి యే కే చాత్మహనో జనాః.”

(ఈ.శ.ఉ.తి.) ఇతి.

వ్యా. అభిలాషాపూర్వకముగా బంగారమును గ్రహించకూడదు. అట్లు గ్రహించిచో ఆ సంన్యాసి దేహేంద్రియాదులకు సాక్షి యైన ఆత్మను చంపినవాడగును. ఆత్మకు ఉన్న ఆనంగత్వమును తొలగించి (మరచి పోయి) హిరణ్యద్రవ్యమును తన ఆత్మ అనుభవించు నని అనుకొనుచు బోక్తృత్వమును 'ఆపాదించిచాడు కదా? ఆత్మను గూర్చి విరుద్ధముగా తెలిసికొనుట సర్వపాపరూప మని స్మృతులలో చెప్పబడినది—

“ఒక విధముగా ఉన్న ఆత్మను మరొక విధముగా ఉన్నట్లు అనుకొను అత్యాపహారి యైన ఆ చోరుడు చేయని పాప మేమున్నది?”

ఆత్మ ఘాతకునకు ఏ మాత్రము సుఖము ఉండని, బహువిధదుఃఖములతో నిండిన లోకములు వచ్చు నని శ్రుతిలో చెప్పబడినది—

“కటిక చీకటితో నిండిన అసుర్యము లనే లోకము లున్నవి. ఆత్మ ఘాతకులు మరణానంతరము ఆ లోకములకు వెళ్లెదరు”

మూ. దృష్టం చేత్యనేన చకారేణ శ్రుతం చ సముచ్చీయతే. స్పృష్టం చేత్యనేన కథితస్య సముచ్చీయః. గ్రాహ్యం చేత్యనేన వ్యవహృతం చేతి సముచ్చీయతే. దర్శనస్పర్శసగ్రహణవదభిలాషపూర్వకా హిరణ్యవృత్తాస్తశ్రవణతద్గుణకథసతదీయక్రయాదివ్యవహారా అపి ప్రత్యవాయహేతవ ఇత్యర్థః. యస్మాత్ సాఖిలాషహిరణ్యదర్శనాదయో దోషకారిణస్తస్మాద్ భిక్షుణా హిరణ్యదర్శనాదయో వర్జనియా ఇత్యర్థః.

వ్యా. “దృష్టం చ” అన్నప్పుడు చ కారముచేత “శ్రుతం చ” (విసబడినది) కూడ సముచ్చిత మగుచున్నది. “స్పృష్టం చ” అనుదానిచేత చెప్పబడినదానికి సముచ్చయము “గ్రాహ్యం చ” అనుదానిచేత వ్యవహరించబడినది సముచ్చిత మగుచున్నది. దర్శన-స్పర్శన గ్రహణములవలెనే అభిలాషపూర్వకముగా హిరణ్యమును గూర్చి ఎనుట, దాని గొప్పదనమును చెప్పుట, దాని క్రయవిక్రయాదివ్యవహారము చేయుట కూడ ప్రత్యవాయమునకు హేతువులు అని అర్థము. అభిలాషపూర్వకముగా బంగారమును చూచుట మొదలైనవి దోషకరములు గాన భిక్షువు హిరణ్యదర్శనాదులను విడువవలెను అని అర్థము.

మూ. హిరణ్యవర్జనస్య ఫలమాహ—

ఉ. “సర్వే కామా మనోగతా వ్యావర్తంతే దుఃఖే నోద్విగ్నః
సుఖే నిఃస్పృహస్త్యాగో రాగే సర్వత్ర శుభాశుభయోరనభిన్నేహా న
ద్వేష్టి న మోదతే చ సర్వేషామిన్ద్రియాణాం గతిరుపరమతి య ఆత్మ
న్యేవావతిష్ఠతే” (పరమ. ఉ. 4.) ఇతి.

పుత్రభార్యాగృహక్షేత్రాదికామానాం సర్వేషాం హిరణ్యమూల
త్వాద్ధిరణ్యే పరిత్యక్తే సతి తే కామా మనోగతా మనస్యవస్థానాద్వ్యా
వర్తంతే వ్యాప్యతా భవంతి. కామనివృత్తౌ సత్త్వాం కర్మప్రాప్తయోః
సుఖఃదుఃఖయోరుద్వేగస్సృహే న భవతః. ఏతచ్ఛ స్థితప్రజ్ఞప్రసాదే
ప్రపశ్యేతమ్. ఐహికయోః సుఖదుఃఖయోర్విక్షేపకత్వేన ఆముష్మికవిషయ
రాగేఽపి ల్యాగో భవతి. ఐహికసుఖస్సృహాయుక్తో హి తద్దృష్టానేన
అనుమిత ఆముష్మికే సుఖే రాగవాన్ భవతి. తస్మాదైహికే నిఃస్పృ
హస్త్యాముష్మికే రాగాధావో యుజ్యతే. ఏవం సతి సర్వత్ర లోకద్వ
యేఽపి యా శుభాశుభావనుకూలప్రతికూలవిషయా తయోరనభిన్నేహాః.
ఏతచ్ఛ ద్వేషరాహిత్యస్యాప్యసలక్షణమ్. తాదృశో విద్వానశుభకారిణం
కం చిదపి పురుషం న ద్వేష్టి. శుభకారిణం చ దృష్ట్వా న చ మోదం
ప్రాప్నోతి. ద్వేషమోదరహితో యః పుమానాత్మన్యేవ సర్వదావతిష్ఠతే
తస్య సర్వేషామిన్ద్రియాణాం గతిః ప్రవృత్తిరుపరమతి. ఇన్ద్రియో
పరతా న కదాచిదపి నిర్వికల్పకసమాధేర్విఘ్నో భవతి. “తేషాం
కా స్థితిః” ఇతి ప్రశ్నస్య సంక్షేపవిస్తరాభ్యాముత్తరం పూర్వముక్తమ్.
తదేవాత్ర పునరపి హిరణ్యనిషేధప్రసంగేన స్పష్టికృతమ్.

వ్యా. బంగారము విడచివేసినందుకు ఫలమును చెప్పుచున్నాడు —

“మనస్సులో అన్ని కామములు నివర్తించును. దుఃఖములో ఉద్వేగ
మును (దిగులు) చెందడు. సుఖమునందు స్పృహ కలవాడు కాదు. రాగము
విడచును శుభమైనను అశుభమైనను అన్నింటియందు ఆసక్తిరహితుడుగా
ఉండును. ద్వేషించడు; సంతోషించడు, అన్ని ఇంద్రియముల ప్రవృత్తి
ఆగిపోవును. అతడు ఆత్మయందే నిలచును ”

పుత్ర భార్యా-గృహ-క్షేత్రాదులపై ఉండు కోరికలకు అన్నింటికీ
మూలము బంగారమే గాన దానిని విడచివేసినచో మనస్సులో ఉన్న ఆకామము

లన్నీ మనస్సులో ఉనికినుండి వ్యావృత్తము లగును (అనగా మనస్సునుండి తప్పుకొనును). కామములు తొలగిపోగానే కర్మవలన వచ్చిన దుఃఖసుఖముల యందు ఉద్వేగము, ఆసక్తి ఉండవు. ఈ విషయము స్థితప్రజ్ఞప్రసావము నందు విశదీకరింపబడినది. ఐహికములైన సుఖదుఃఖములు విశేషకారకములు అని తెలిసికొనిన పిమ్మట పరలోకమునకు సంబంధించిన విషయముల రాగము నందు (ఆసక్తియందు) కూడ త్యాగము కలుగును ఐహికసుఖములయందు స్పృహ ఉన్నవానికి ఈ సుఖముల దృష్టాంతముచేత, అముష్మిక సుఖము నందు కూడ రాగము ఉండును అందుచే ఐహికసుఖములందు స్పృహ లేని వానికి అముష్మికసుఖములయందు కూడ స్పృహ లేకపోవుట యుక్తమే. అట్లగుటచే సర్వత్ర=రెండు లోకములలోను, అనుకూలముగాను ప్రతికూల ముగాను కనబడు ఏ శుభాశుభములు ఉన్నవో వాటియందు స్నేహము ఉండదు ఇది ద్వేషము ఉండ దని చెప్పుటకు కూడ ఉపలక్షణము. అట్టి విద్వాంసుడు (తనకు) అశుభమును చేయువానిని ఎవనిని ద్వేషించడు; శుభము చేయు పానినిచూచి ఆనందించడు. ద్వేషము కాని, ఆనందముకాని లేక ఎల్లప్పుడు స్వాత్మయందే ఉండు పురుషుని సర్వేంద్రియముల ప్రవృత్తి ఆగిపోవును. ఇంద్రియములు ఉపరమించినచో వాని నిర్వికల్పకసమాధి తెన్నడూ విఘ్నము కలుగదు. “వాళ్ళ స్థితి ఏది?” అను ప్రశ్నకు సంక్షేపముగాను సవిస్తరము గాను సమాధానమును పూర్వము చెప్పి ఆ విషయమునే ఇక్కడ మరల పిరణ్యమును నిషేదించు ప్రసంగమున సృష్టికరించుట జరిగినది.

మూ. అథ విద్వత్సంన్యాసముపసంహరతి—

ఉ. “యత్పూర్ణాననైకబోధస్తద్ బ్రహ్మహమస్మితి కృతకృత్యో భవతి కృతకృత్యో భవతి” (పరమ.6.4) ఇతి.

యద్ బ్రహ్మ వేదాంతేషు పూర్ణాననైకబోధః పరమాత్మేతి నిరూపితం తద్ బ్రహ్మహమస్మిత్యేవం సర్వదానుభవన్నయం పరమ హంసః కృతకృత్యో భవతితి. తథా చ స్మర్యతే—

“జ్ఞానామృతేన తృప్తస్య కృతకృత్యస్య యోగినః
నైవాస్తి కించిత్కర్తవ్యమస్తిచేన్న స తత్త్వవిత్” ఇతి.

వ్యా. ఇప్పుడు విద్యత్సంన్యాసమును ఉపసంహరించుచున్నాడు—

“ఏది పూర్ణానందైకబోధస్వరూపమో అట్టి బ్రహ్మ నేనే అని తెలిసి
కొని కృతకృత్యుడగును; కృతకృత్యుడగును.”

వేదాంతములలో ఏ బ్రహ్మ ఒక్క పూర్ణానంద బోధ స్వరూపమైన
పరమాత్మ అని నిరూపించబడినదో ఆ బ్రహ్మయే నేను అని ఎల్లప్పుడు
అనుభవించుచు ఈ పరమహంస కృతకృత్యుడగును. ఇట్లే స్మృతిలో చెప్ప
బడినది.

“జ్ఞానామృతముచేత తృప్తుడై కృతకృత్యుడైన యోగికి ఇంక పేరే
కర్తవ్యమేదీ లేదు; ఏదైన ఉన్నచో అతడు కృతకృత్యుడే కాదు”

మూ. జీవన్ముక్తివివేకేన తమో హార్దం నివారయన్

పుమర్థమఖిలం దేయాద్ విద్యాతీర్థమహేశ్వరః.

ఇతి శ్రీమద్విద్యారణ్యప్రణీతే జీవన్ముక్తివివేకే విద్యత్సం
న్యాసనిరూపణం నామ పంచమం ప్రకరణమ్.

వ్యా. “జీవన్ముక్తి వివేకము”చేత హృదయములోని తమస్సును నివారించిన విద్యాతీర్థ మహేశ్వరుడు నమస్తపురుషార్థములను ఇచ్చుగాక.

శ్రీమద్విద్యారణ్యులు రచించిన జీవన్ముక్తివివేకములో

“విద్యత్సంన్యాసనిరూపణము” అను ఐదవ ప్రకరణము నమాప్తము

పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడు రచించిన “బాలానందిని” అను

జీవన్ముక్తివివేక వ్యాఖ్యానము నమాప్తము

సంపూర్ణోఽయం శ్రీమద్విద్యారణ్యప్రణీతో జీవన్ముక్తివివేకః.

యత్కృపాలేశసంసర్గాద్వ్యాభ్యేయం రచితా మయా

తస్యైవ జానకీజానేః పదయోరియమర్చ్యతే

దేవతానుగ్రహః పిత్రోస్తపశ్చాచార్యసత్కృపా

కర్తాస్మద్గ్రంథజాతస్య కరణం కేవలం వయమ్

శ్రీ

శ్రీ

శ్రీ

శ్రీ

8-10-1991

అనుబంధము

“జీవన్ముక్తివివేకేన” ఇత్యాదిశ్లోకము తరువాత ఐదు శ్లోకములు కొన్నివాతప్రతులలో ఉన్నవని చెప్పచు ఆనందాశ్రమప్రతిలో ఇచ్చినారు. ఈశ్లోకములనే అడయార్ ప్రతిలో అధఃసూచికలో ఇచ్చినారు. ఇవి విద్యారణ్యుల శ్లోకములు కాకపోవచ్చును. మొదటి శ్లోకములోని నాల్గవపాదమును వెనుక రెండు మూడు సార్లు ప్రమాణముగా ఉదాహరించి ఉండుటచే అది విద్యారణ్యులవారిది కాదు అని చెప్పవచ్చును.

శ్లో. భేదాభేదౌ సపది గలితౌ పుణ్యపాపే విశిష్టే
మాయామోహౌ క్షయమధిగతౌ నష్టసందేహస్మృతిః.
శబ్దాతీతం త్రిగుణరహితం ప్రాప్య తత్త్వావబోధం
నిస్సైగుణ్యే పథి విచరతాం కో విధిః కో నిషేధః.

అను. జీవన్ముక్తునకు జ్ఞానోదయము కలుగుటకు పూర్వ మున్న భేదాభేదములు జ్ఞానోదయము కలిగిన వెంటనే తొలగిపోయినవి పుణ్యపాపములు నశించినవి. మాయామోహములు క్షయము పొందినవి. అతని సందేహము లన్ని నశించినవి శబ్దములచేత వర్ణింప శక్యము కాని, త్రిగుణశూన్యమైన తత్త్వజ్ఞానమును పొంది త్రిగుణాతీతమైన మార్గమునందు సంచరించువారికి విధి ఏమి? నిషేధ మేమి?

శ్లో. తీర్థాని తోయపూర్ణాని దేవాన్ పాషాణమృణ్మయాన్
యోగినో న ప్రపద్యంతే ఆత్మజ్ఞానపరాయణాః.

అను. ఆత్మజ్ఞానమునందు ఆసక్తిగల యోగులు ఉదకముతో నిండిన తీర్థములను, రాళ్లతోను మట్టితోను చేసిన దేవతలను నేవించరు.

శ్లో. అగ్నిర్దేవో ద్విజాతీనాం మునీనాం హృది దైవతమ్
ప్రతిమాస్వల్పబుద్ధీనాం సర్వత్ర విదితాత్మనామ్.

అను. ద్విజులకు అగ్ని దేవుడు, మునులకు దేవుడు హృదయము లోనే ఉండును. అల్పబుద్ధి కలవారికి దేవుడు ప్రతిమలలో ఉండును. ఆత్మజ్ఞానము కలవారికి దేవుడు అంతటా ఉండును.

శ్లో. సర్వత్రావస్థితం శాంతం న ప్రసద్యే జనార్దనమ్
జ్ఞానచక్షుర్విహీనత్వాదన్ధః సూర్యమివోదితమ్.

అను. నాకు జ్ఞాననేత్రము లేకపోవుటచే, గ్రుడ్డివాడు ఉదయించిన సూర్యుని చూడజాలనట్లు, అంతటా నిండి ఉన్న, శాంతుడైన మహావిష్ణువును చూడజాలకున్నాను.